

Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет

Веселина Ђуркин

**ПРИНЦИПИ НАСТАНКА СЛОЖЕНИХ ВЕЗНИКА И
ЊИХОВА ФУНКЦИОНАЛНОСТИЛСКА
ДИСТРИБУЦИЈА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ**

ДОКТОРСКА ДИСЕРТАЦИЈА

Крагујевац, 2013.

ИДЕНТИФИКАЦИОНА СТРАНИЦА ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ

I. Аутор

Име и презиме: Веселина Ђуркин

Датум и мјесто рођења: 10.3.1972, Беч

Садашње запослење: Асистент за предмете Српски језик 1 и Српски језик 2, Педагошки факултет у Сомбору

II. Докторска дисертација

Наслов: Принципи настанка сложених везника и њихова функционалностилска дистрибуција у српском језику

Број страница: 523

Број слика: 0

Број библиографских података: 123

Установа и мјесто гдје је рад израђен: Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу

Научна област (УДК): 811.163.41'367.634(043.3)

Ментор: Проф. др Милош Ковачевић, редовни професор

III. Оцјена и одбрана

Датум пријаве теме:

Број одлуке и датум прихватања докторске дисертације: бр. 942/10 од 10.7.2006.

Комисија за оцјену подобности теме и кандидата:

1. Др Милош Ковачевић, редовни професор Филолошко-уметничког факултета у Крагујевцу, ужа научна област Савремени српски језик
2. Др Радоје Симић, редовни професор Филолошког факултета у Београду, ужа научна област Савремени српски језик
3. Др Радивоје Младеновић, доцент на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу, ужа научна област Дијакхронија српског језика

Комисија за оцјену докторске дисертације:

1. Др Милош Ковачевић, редовни професор Филолошко-уметничког факултета у Крагујевцу, ужа научна област Савремени српски језик и Теоријске лингвистичке дисциплине
2. Др Срето Танасић, редовни професор Филозофског факултета у Нишу, ужа научна област Савремени српски језик
3. Др Миланка Бабић, ванредни професор Државног универзитета у Новом Пазару, ужа научна област Савремени српски језик

Комисија за одбрану докторске дисертације:

1. Др Милош Ковачевић, редовни професор Филолошко-уметничког факултета у Крагујевцу, ужа научна област Савремени српски језик и Теоријске лингвистичке дисциплине
2. Др Срето Танасић, редовни професор Филозофског факултета у Нишу, ужа научна област Савремени српски језик
3. Др Миланка Бабић, ванредни професор Државног универзитета у Новом Пазару, ужа научна област Савремени српски језик

Датум одбране дисертације:

Садржај

Садржај.....	1
АПСТРАКТ	8
ABSTRACT	10
I. УВОД.....	12
I.1. Предмет, методе и циљеви рада.....	12
I.2. Сложени везници у досадашњој србистичкој и (сербо)кроатистичкој граматичкој и научној литератури.....	18
I.3. Критеријуми идентификације сложених везника	39
II. СЛОЖЕНИ ВЕЗНИЦИ МЈЕСНОГ ЗНАЧЕЊА	43
II.1. Сложени везници мјесног значења творени преко прилошког израза синтагматског типа.....	43
III. СЛОЖЕНИ ВЕЗНИЦИ ВРЕМЕНСКОГ ЗНАЧЕЊА	46
III.1. Сложени временски везници настали преко прилошких израза	47
III.1.1. Сложени временски везници настали преко прилошких израза приједлошко-замјеничког типа	47
III.1.1.1. након што	47
III.1.1.2. О статусу конструкције послије што.....	57
III.1.2. Сложени временски везници настали преко прилошких израза синтагматског типа	59
III.2. Сложени временски везници настали у процесу обједињења партикуле и зависног везника	74
III. 2.1. Сложени везници са препонованом партикулом у односу на везнички елемент.....	74
III.2.1.1. Сложени везници са везничким елементом што/да (тек што/да, таман што/да, једва што, само што, истом што, нетом што)	75
III.2.1.3. Сложени везници са везником кад (истом кад, нетом кад, таман кад, тек кад).....	86
III.2.2. Сложени везници са постпонованом партикулом	88

III.2.3. О статусу споја <i>увијек каг(а)</i>	88
III.3. Сложени временски везници настали у процесу срастања компаративне прилошке лексеме и сложеног диферентивног поредбеног везника <i>неіо шііо</i>	90
III. 3.1. <i>ірије неіо/но шііо</i>	90
III. 3.2. Проблем везника <i>іосліје неіо шііо</i>	104
III.4. Сложени временски везници настали преко анафорске употребе релативне замјенице <i>шііо</i>	114
III.5. Закључак	117
IV. СЛОЖЕНИ ВЕЗНИЦИ НАЧИНСКОГ И ПОРЕДБЕНОГ ЗНАЧЕЊА	125
IV.1. Сложени везници начинског значења	126
IV.1.1. Сложени везници начинског значења настали у процесу срастања замјеничког прилога и општезависног везника	128
IV.1.2. Сложени везници начинског значења настали преко синтагматског прилошког израза начинске семантике	131
IV.1.2.1. Сложени везници са општезависним везником што/да (на тај начин што, на начин да).....	131
IV.1.2.2. Сложени везници са прилошким релативизатором како (на начин како)	135
IV.1.3. Закључак.....	136
IV.2. Сложени везници поредбеног значења	138
IV.2.1. Сложени поредбени везници за једнакост (<i>као шііо/га</i>).....	139
IV.2.1.1. О статусу споја као кад и као док.....	142
IV.2.2. Сложени диферентивни поредбени везници (<i>неіо шііо/га</i>).....	143
IV.2.2.1. О статусу спојева него кад и него док	146
IV.2.3. Закључак.....	147
V. СЛОЖЕНИ ВЕЗНИЦИ УСЛОВНОГ ЗНАЧЕЊА	149
V.1. Уводне напомене	149
V.2. Сложени везници условног значења настали у процесу обједињења прилошких израза синтагматског типа и општесубординацијског везника <i>га</i>	151
V.3. Семантичке карактеристике сложених условних везника.....	156
V.3.1. <i>іод условом га</i>	158

V. 3.1.1. уз услов да	162
V.3.2. у случају да	163
V.3.2.1. за случај да	171
V.3.2.2. у случају кад.....	174
V.3.3. <i>иод/с иреишосиавком да, уз иреишосиавку да</i>	179
V.4. Закључак.....	181
VI. СЛОЖЕНИ ВЕЗНИЦИ УЗРОЧНОГ ЗНАЧЕЊА.....	183
VI.0. Увод.....	183
VI.1. Сложени узрочни везници настали срастањем замјеничког прилога и експликативног везника <i>ишо</i>	188
VI.1.1. <i>зашо ишо</i>	188
VI.1.2. <i>сиоја ишо</i>	197
VI.1.3. <i>ошуда ишо</i>	202
VI.1.4. <i>ииме ишо</i>	205
VI. 2. Сложени узрочни везници настали преко узрочних прилошких израза	212
VI.2.1. Сложени узрочни везници формирани преко узрочних прилошких израза приједлошко-замјеничког типа.....	213
VI.2.1.1. Сложени везници са катафорском демонстративном замјеницом као обавезним конституентом	213
VI.2.1.1.1. <i>збои шоја ишо</i>	213
VI.2.1.1.2. <i>од шоја ишо</i>	215
VI.2.1.1.3. <i>уљед шоја ишо</i>	217
VI.2.1.1.4. <i>иоводом шоја ишо</i>	220
VI.2.1.1.5. <i>ради/ зарад/ иоради шоја ишо</i>	224
VI.2.1.1.6. <i>иим/ уиолико ирије/ више ишо</i>	227
VI.2.1.1.7. <i>ио иоиме ишо</i>	235
VI.2.1.1.8. <i>на основу/иимељу шоја ишо</i>	239
VI.2.1.1.9. <i>захвалјујући/благодарећи иоиме ишо</i>	246
VI.2.1.1.10. <i>с обзиром на шо ишо</i>	250
VI.2.1.2. Сложени везници са факултативном или обавезном редукцијом катафорске демонстративне замјенице	251

VI.2.1.2.1. <i>с обзиром (на $\bar{ш}о$) да</i>	251
VI. 2.1.2.2. <i>будући да</i>	255
VI.2.2. Сложени узрочни везници формирани преко прилошких израза синтагматског типа	260
VI.3. Сложени узрочни везници настали по моделу партикула + општезависни везник <i>ш$\bar{ш}о$</i>	263
VI.4. О статусу спојева <i>за$\bar{ш}о$ јер</i> , <i>с$\bar{ш}о$ја јер</i> , <i>збо$\bar{ш}о$ја јер</i> , <i>у$\bar{ш}о$лико $\bar{ш}рије$/више јер</i> , <i>ш$\bar{ш}о$/ш$\bar{ш}им$ $\bar{ш}рије$/ више јер</i> и <i>јер да</i>	264
VI.5. Закључак.....	268
VII. СЛОЖЕНИ ВЕЗНИЦИ ПОСЉЕДИЧНОГ ЗНАЧЕЊА	275
VII.1. Сложени везник посљедичног значења формиран у процесу срастања замјеничког прилога и везника <i>да (ш$\bar{ш}ако$ да)</i>	277
VII.2. Сложени везници посљедичног значења настали преко анафорске употребе релативне замјенице <i>ш$\bar{ш}о$</i>	282
VII.3. Закључак	288
VIII. СЛОЖЕНИ ВЕЗНИЦИ ФИНАЛНОГ ЗНАЧЕЊА.....	290
VIII.0. Увод.....	290
VIII.1. Сложени везници финалног значења настали у процесу удружења замјеничких прилога и општезависног везника <i>да (за$\bar{ш}о$ да</i> , <i>с$\bar{ш}о$ја да)</i>	296
VIII.2. Сложени везници финалног значења настали преко прилошких израза	300
VIII.2.1. Сложени везници финалног значења настали преко замјеничких прилошких израза	300
VIII.2.1.1. због тога да.....	301
VIII.2.1.2. ради тога да	303
VIII.2.1.3. зарад(и)/ поради тога да.....	304
VIII.2.2. Сложени финални везници настали преко прилошких израза синтагматског типа	305
VIII.2.2.1. Сложени везници општефиналне семантике.....	305
VIII.2.2.1.1. <i>с циљем / у циљу да</i>	305
VIII.2.2.1.2. О статусу спојева <i>с циљем/ у циљу ш$\bar{ш}о$</i>	307
VIII.2.2.2. Сложени везници спецификоване финалне семантике	308
VIII.2.2.2.1. <i>с намјером/ у намјери да</i>	309

VIII.2.2.2.1. О везничкој конструкцији без намјере да.....	313
VIII.2.2.2.3. <i>са жељом/ у жељи да</i>	317
VIII.2.2.2.4. <i>с нагом/ у наги да</i>	319
VIII.2.2.2.5. <i>у настојању да</i>	321
VIII.2.2.2.6. <i>с шежњом/ у шежњи да</i>	322
VIII.2.2.3. Сложени везници са значењем сврхе (намјене) (у сврху/са сврхом да)	323
VIII.3. Сложени везници творени преко глаголског прилога садашњег и општезависног везника <i>да</i> (<i>намјеравајући да, желећи да, настојећи да, шежећи да,</i> <i>надајући се да</i>).....	326
VIII.4. Сложени везници финалног значења настали преко анафорске употребе релативне замјенице <i>што</i>	327
VIII.5. Закључак.....	329
IX. СЛОЖЕНИ ВЕЗНИЦИ КОНЦЕСИВНОГ ЗНАЧЕЊА.....	334
IX.1. Сложени везници концесивног значења настали преко замјеничких прилошких израза.....	337
IX.1.1. Општеконцесивни.....	338
IX.1.1.1. Сложени општеконцесивни везници са катафорском демонстративном замјеницом као обавезним елементом.....	339
IX.1.1.1.1. упркос томе што.....	339
IX.1.1.1.2. насупротив томе што.....	341
IX.1.1.1.3. уз(а) све то што.....	344
IX.1.1.2. Сложени општеконцесивни везници са катафорском демонстративном замјеницом као факултативним елементом.....	345
IX.1.1.2.1.1. без обзира (на то) што.....	345
IX.1.2.2.1.2. без обзира на то да ли.....	348
IX.1.2. Парцијалноконцесивни.....	350
IX.2. Сложени везници концесивног значења са партикулом као обавезном интегралном компонентом.....	355
IX.2.1. Сложени везници са антепонованом партикулом.....	358
IX.2.1.1. Општеконцесивни.....	358
IX.2.1.1.1. Партикула + сложени зависни везник.....	358
IX.2.1.1.1.1. и поред тога што.....	358
IX.2.1.1.1.2. и мимо тога што.....	365

IX.2.1.1.2. Партикула + прости зависни везник.....	370
IX.2.1.1.2.1. Партикула + условни везник (ако, кад, да, уколико)	370
IX.2.1.1.2.1.1. и ако.....	372
IX.2.1.1.2.1.2. и кад.....	377
IX.2.1.1.2.1.3. и да.....	377
IX.2.1.1.2.1.4. и уколико	379
IX.2.1.1.2.1.5. а да	380
IX.2.1.1.2.2. Партикула + општезависни семантички неспецификован везник што/да.....	381
IX.2.1.1.2.2.1. свеједно што	382
IX.2.1.1.2.2.3. макар што/да.....	383
IX.2.1.2. Парцијалноконцесивни (с партикулама ма, макар, било).....	388
IX.2.2. Сложени везници са постпонованом партикулом	396
IX.3. Закључак.....	401
X. СЛОЖЕНИ ВЕЗНИЦИ ЕКСПЕКТИВНОГ ЗНАЧЕЊА	409
X.1. Увод.....	409
X.2. Творбени модел.....	412
X.3. Семантичке карактеристике	414
X.4. Функционалностилска дистрибуција.....	417
X.5. Закључак.....	418
XI. СЛОЖЕНИ ВЕЗНИЦИ ЕКСЦЕПТИВНОГ ЗНАЧЕЊА.....	420
XI.1. Уводне напомене	420
XI.2. Творбени модели сложених ексептивних везника.....	422
XI.2.1. Сложени ексептивни везници настали у процесу обједињења ексептивних прилошких израза приједлошко-замјеничког типа и општезависног везника <i>што</i> или <i>да</i>	424
XI.2.1.1. Сложени везници са редукованом демонстративном замјеницом (осим што/да, сем што/да, изузев што/да, до што/да)	424
XI.2.1.2. Сложени везници са факултативном редукцијом демонстративне замјенице (изван (тога) што/да, ван (тога) што/да).....	429

XI.2.1.3. Сложени везници са демонстративном замјеницом као обавезном интегралном компонентом (поред тога што, покрај тога што, поврх тога што, мимо тога што)	431
XI.2.2. Сложени ексцептивни везници са простим везником условне семантике као структурном компонентом (<i>осим/сем ако, осим/сем уколико, осим/сем кад, изузев ако/уколико/кад, до ако/уколико/кад, (из)ван ако/уколико/кад</i>)	436
XI.3. Сложени ексцептивни везници формирани удружењем рестриктивне партикуле <i>само, једино</i> и општезависног везника <i>иш̄ио</i>	441
XI.4. О статусу сложених везника <i>без да, без иш̄ио</i> и <i>без ако</i>	444
XI.5. Функционалностилска дистрибуција	445
XI.6. Закључак	447
XII. СЛОЖЕНИ ВЕЗНИЦИ СПЕЦИФИКАТИВНОГ ЗНАЧЕЊА	450
XII.1. Увод	450
XII.2. Творбени модел(и)	453
XII.3. Значењске карактеристике	454
XII.4. Функционалностилска дистрибуција	464
XII.5. Закључак	465
XIII. ЛЕКСИКОГРАФСКА ОБРАДА СЛОЖЕНИХ ВЕЗНИКА	467
XIII.1. Увод	467
XIII.2. Анализа грађе	468
XIII.3. Закључак	477
XIV. ЕКСПРЕСИВНЕ МОГУЋНОСТИ СЛОЖЕНИХ ВЕЗНИКА У КЊИЖЕВНОУМЈЕТНИЧКОМ ФУНКЦИОНАЛНОМ СТИЛУ	479
XV. ЗАКЉУЧАК	487
ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА	507

АПСТРАКТ

У раду се на функционалностилски разнородном корпусу текстова, који обухвата период од краја XIX вијека до савременог тренутка, примјеном структурно-семантичке методе и методе функционалностилске дистрибуције, изучава феномен сложених везника у српском стандардном језику — њихов начин постанка, структурно-семантичке и функционалностилске карактеристике.

Под термином сложени везник подразумевамо везничку јединицу сложене, (чврсте и стабилне) структуре и јединственог значења, са функционалног становишта посматрано, аналогне простим, једнолексемским зависним везницима, у чијем формирању, учествују различите врсте ријечи (замјенички прилози, приједлози, партикуле, везници) или језичке јединице које у језику функционишу као функционално-семантички еквиваленти појединих врста ријечи (као што су приједлошки и прилошки изрази). При том се у позицији прве интегралне компоненте сложеног везника обично појављује катафорски употријебљен замјенички прилог или прилошки израз, приједлог или приједлошки израз, или, пак, партикула, док се у позицији друге компоненте јављају како прости (најчешће семантички недиференцирани везници *што* и/или *да*, али и у недовољној мјери семантички спецификовани, као нпр. *кад*, *иошто*, или, пак, семантички спецификовани везници, као што су *ако*, *уколико*) или сложени зависни везник (*неіо што*, *іоред штоіа што*), тако и замјеничка лексема (*који*, *чији*, *какав* итд.), упитна ријечца (*да ли*), упитни замјенички прилог (*зашто*), узрочно-упитни или финално-упитни прилошки израз (*збој чеіа*, *ради чеіа*).

Према је у литератури већ одавно уочена појава овога типа везничких средстава, у србистичкој (и сербокроатистичкој) литератури не постоји систематична студија посвећена проблематици сложених везника, тако да велики број датих везничких средстава у српском језику није ни регистрован. Стога је главни циљ овога рада (п)опис, класификација сложених зависних везника с обзиром на семантички и структурни критеријум, тј. издвајање структурних и семантичких типова сложених субординацијских везника у српском стандардном језику, односно конструкционих (творбених) модела према којима су формирани, као и откривање законитости у вези са њиховом функционалностилском репартицијом.

Као базичне критеријуме идентификације сложених субординацијских везника и њихове диференцијације према везничким скуповима, чији је настанак условљен распоредом клауза унутар сложене реченице, издвојили смо сљедеће: (1) могућност супституције сложене везничке структуре простим, једнолексемским зависним везником (*ујркос штоме што* → *иако*, с обзиром на *што да* → *јер*), (2) блокираност конституената (*у вријеме кад* ≠ у *што/оно вријеме кад*, *іод условом да* ≠ *іод шим/шаквим условом да*, у случају *да* ≠ у *шом/несрећном случају да*), (3) немогућност дисконтинуиране реализације структурних компонената сложеног везника, (4) могућност инверзивне трансформације зависне клаузе у чијој се иницијалној позицији налази конструкција чији везнички статус треба доказати, (5) немогућност елидирања структурних компонената без посљедица на граматичком или семантичком плану реченице (*шек што* → **што*, *осим што* → **што*, на основу *штоіа што* → **што*; и *ако* → *ако*, *кад іод* → *кад*), (6) сталан и непромјенљив поредак интегралних дијелова сложеног везника, (7) семантичка цјеловитост, односно јединство значења (које може бити, али најчешће није, апсолутно подударно значењу које се обилежава и неким простим зависним везником). Остали (пот)критеријуми условљени су како специфичношћу модела на основу којег су сложени везници компоновани, тако и разлозима њихова постанка.

Према наведеним критеријумима могуће је издвојити сљедеће основне структурне типове сложених зависних везника у српском језику: 1) сложени везници формирани преко катафорски употријебљених замјеничких прилога (*зашто што*, *сшоіа што*, *ошуда што*, *зашто да* итд.), 2) сложени везници формирани преко катафорски употријебљених прилошких израза приједлошко-замјеничког типа (*након што*, *осим што/да*, *збој штоіа што*, *услед штоіа што*, с обзиром (на *што*) *да*, без обзира (на *што*) *што*, *ујркос штоме што*, *іоред штоіа што* итд.) или прилошких израза синтагматског типа (*у вријеме кад*, *на мјесіу ідје*, *іод условом да*, с намјером *да*, на начин *да*, из *іросіоі разлоіа што* итд.), 3) сложени везници настали у процесу удружења партикуле (антепоноване или постпоноване) и зависног (простог или сложеног) везника (*шек што*, *само што*, и *ако*, *макар што/да*, и *іоред штоіа што* итд.) или лексеме замјеничког поријекла (*ма који*, *било куда*, *макар како*, *кад іод* и сл.), 4) сложени везници творени у процесу срастања компаративне прилошке лексеме и сложеног диферентивног поредбеног везника *неіо што* (*ірије неіо што*), 5) сложени везници формирани преко анафорски употријебљене релативне замјенице *што* (*збој чеіа*, *іоводом чеіа*, на основу *чеіа*, у циљу *чеіа*, *након чеіа* итд.), (6) сложени везници образовани у процесу обједињења глаголског прилога садашњег и општезависног везника *да* (*намјеравајући да*, *надајући се да* итд.).

Чињеница да у оквиру везничког система српског језика постоје везнички подсистеми образовани искључиво сложеним везницима, какви су експективни, ексцептивни и спецификативни везнички подсистем, с једне стране, и постојање везничких подсистема који имају оба типа везничких средстава, с друге стране, јасно указује да немају сви сложени везници наспрам себе прости зависни везник као конкурентно језичко средство номинације логикосемантичког односа међу клаузама зависносложене реченице, те да су разлози формирања сложених везника у језику различити, скопчани или са тежњом за што прецизнијим и експлицитнијим изражавањем опште категоријалне семантике, њених (под)типова, односно неке њене семантичке и/или стилске нијансе, или са потребом за стварањем посебног језичког средства за изражавање дотад описно изражаване категорије или, пак, потребом да се субординацијски уобличи дотад несубординацијска категорија.

Како проведена анализа показује, већина сложених зависних везника у српском језику настала је у окриљу специјалних функционалних стилова и већина је творена преко катафорски употријебљених прилошких израза. Уз то, начини и могућности богађења везничког субординацијског система директно зависе о броју и могућностима творбе прилошких израза за дату категорију.

До проширења везничког система стварањем сложених зависних везника дошло је у свим семантичким категоријама српскога језика, али у различитом опсегу. Сем у темпоралном везничком систему, који је творбено најразнороднији, највећи опсег проширења забиљежен је у оквиру везничких система оних семантичких категорија које чине каузативни категоријални комплекс, а то су узрочна, кондиционална, финална и концесивна семантичка категорија, а најмањи у систему везника мјесног и експективног значења.

Неједнака функционалностилска дистрибуција сложених везника упућује на сљедеће:

а) да се сложени везници могу узети као битан фактор у процесу диференцијације функционалних стилова;

б) да је неопходно донекле модификовати у научној литератури већ истакнуту и прихваћену чињеницу да се сложени везници као продукт функционалностилске диференцијације јављају искључиво у окриљу специјалних стилова. Широка распрострањеност одређеног структурног и семантичког типа сложених везника у текстовима књижевноумјетничког стила, с једне стране, и њихова скромна заступљеност или одсуство у другим функционалним стиловима, с друге стране, знак су да је коректније говорити о мањем или већем степену (ин)компатибилности између конкретног семантичког и структурног типа сложених везника и појединих функционалних стилова, односно њихових фундаменталних обиљежја;

г) да се књижевноумјетнички стил може сматрати неком врстом „природног станишта“ сложених везника старијег постања (какви су на примјер везници *умјесто шћо/га*, *ирије нећо шћо*, као *шћо/га*, *нећо шћо/га*, *макар шћо/га*, који *јод* и сл.), али да није сасвим лишен ни оних структурних и семантичких типова сложених везника карактеристичних за специјалне функционалне стилове (*с намјером га*, у случају *га*, *јод условом га*, с *ћим га/шћо*, *након шћо* итд.). Измјештени из функционалностилског окружења у којем се најчешће појављују, они постају емоционално-експресивна средства, средства додатног стилистичког нијансирања, којима се аутор књижевног текста служи не само ради остварења говорне карактеризације лика, постизања одређеног аргументативног, естетског, иронијског или комичког ефекта већ и ради креирања специфичног стила приповиједања са свим одликама равнодушног документарног казивања;

д) и најпослије, да присуство сложених везника као једнозначних номинатора каузалне (*зачћо шћо*, *збоћ шћоа шћо*, *сћоа шћо*, *јо ћоме шћо*, из *ирсћоћ разлоа шћо*), финалне (*зачћо га*, *збоћ шћоа га*, у *намјери га*), кондиционалне (у *случају га*, *јод условом га*), ексцептивне (*осим шћо*, *осим ако*, *само шћо*, *до га*) и експективне семантичке релације (*мјесто га*) међу клаузама у Вуковом језику, у корпусу текстова који се, посматрано из данашње перспективе, налазе на граници научног и публицистичког стила, и њихово готово потпуно одсуство у језику приповједака, може бити темељ веома важног закључка, а то је да већ у Вуковом језику, односно у српском језику тога доба, налазимо заметке процеса функционалностилске диференцијације.

Кључне ријечи: сложени (зависни) везници, везници, творбени (конструкциони) модели, функционалностилска дистрибуција сложених везника, функционалностилска диференцијација српског језика, функционални стилови.

ABSTRACT

This work, based on the corpus of texts which date from the end of the 19th century to the present and which differ in functional style, deals with the phenomenon of compound conjunctions in standard Serbian from the structural-semantic and functional-stylistic point of view – emergence, structural-semantic and functional-stylistic characteristics.

The term 'compound conjunction' entails a conjunction unit of complex (fixed and stable) structure and of unique denotation, functionally analogous to the simple, one-word subordinate conjunctions, in whose formation different parts of speech take part (pronominal adverbs, prepositions, particles, conjunctions) or linguistic units which in language function as functional-semantic equivalents of particular parts of speech (such as prepositional and adverbial word groups). While the position of the first integral unit of a compound conjunction is occupied by a cataphorically employed pronominal adverb or adverbial group, a preposition or a prepositional phrase, or a particle, the second component position is occupied by simple (mostly semantically undifferentiated conjunctions like *što* and/or *da*, but also semantically insufficiently specified such as *kad*, *pošto*, and specified conjunctions such as *ako*, *ukoliko*) or subordinate compound conjunctions (*nego što*, *pored toga što*), pronouns (*koji*, *čiji*, *kakav*, etc.), the interrogative particle (*da li*), interrogative pronominal adverb (*zašto*), causal-interrogative or resultative-interrogative adverbial phrase (*zbog čega*, *radi čega*).

Although the literature identified this type of linguistic constructions long time ago, in Serbian (and Serbo-Croatian) studies there exists no systematic exploration into this problem, wherefore a great number of existing linguistic samples in Serbian have not been registered. Because of that the main goal of this study is classification and description of compound conjunctions with respect to semantic and structural criteria, i.e., extraction of structural and semantic types of compound subordinate conjunctions in standard Serbian, precisely constructional models according to which they were formed, as well as noting the rules regarding their functional-stylistic repartitioning.

Basic criteria for identification of compound subordinate conjunctions and their differentiation from conjunction groups, whose emergence was conditioned by the structure of clauses inside the complex sentence, are the following: (1) possibility of substitution of a compound conjunction structure with a simple, one-word subordinate conjunction (*uprkos tome što* → *iako*, *s obzirom na to da* → *jer*), (2) blockedness of constituents (*u vrijeme kad* ≠ *u to/ono vrijeme kad*, *pod uslovom da* ≠ *pod tim/takvim uslovom da*, *u slučaju da* ≠ *u tom/nesrećnom slučaju da*), (3) impossibility of discontinuous presentation of structural components of a compound conjunction, (4) possibility of inversion of a subordinate clause with a construction whose conjunctive status needs to be determined and which is located in the initial position, (5) impossibility of elision of structural components without affecting grammatical or semantic levels of a sentence (*tek što* → **što*, *osim što* → **što*, *na osnovu toga što* → **što*; *i ako* → *ako*, *kad god* → *kad*), (6) fixed and unchangeable order of integral parts of a compound conjunction, (7) semantic wholeness, i.e., uniqueness of denotation (which can, but in most cases is not, an absolute match with the denotation which is marked, also, by some kind of simple subordinate conjunction). The other (sub)criteria are conditioned by the model specificity on which compound conjunctions are composed, as well as by the causes of their formation.

It is possible to, according to the conducted analysis of the listed criteria of identification, separate the following structural types of compound subordinate conjunctions in Serbian: (1) compound conjunctions formed by cataphorically employed pronominal phrases of the prepositional-pronominal type (*zato što*, *stoga što*, *otuda što*, *zato da*, etc.), (2) compound conjunctions formed by cataphorically employed adverbial phrases of prepositional-pronominal type (*nakon što*, *osim što/da*, *zbog toga što*, *usljed toga što*, *s obzirom (na to) da*, *bez obzira (na to) što*, *uprkos tome što*, *pored toga što* etc.) or adverbial groups of phrasal type (*u vrijeme kad*, *na mjestu gdje*, *pod uslovom da*, *s namjerom da*, *na način da*, *iz prostog razloga što* etc.) (3) compound conjunctions formed in the process of merging the particle (preposed or postposed) with a subordinate (simple or complex) conjunction (*tek što*, *samo što*, *i ako*, *makar što/da*, *i pored toga što* etc.) or a lexeme of pronominal origin (*ma koji*, *bilo kuda*, *makar kako*, *kad god*, *kakav god* etc.), (4) compound conjunctions formed in the process of merging a comparative adverbial lexeme and the compound differential comparative conjunction *nego što* (*prije nego što*), (5) compound conjunctions formed by the anaphorically employed relative pronoun *što* (*zbog čega*, *povodom čega*, *na osnovu čega*, *u cilju čega*, *nakon čega* itd.), (6) compound conjunctions formed in the process of merging the present participle of a verb and the general-subordinate conjunction *da* (*namjeravajući da*, *nadajući se da* etc.).

The fact that within the conjunctive system of Serbian there exist conjunctive subsystems formed exclusively by compound conjunctions (such as expective, exceptive, specific conjunctive subsystems) on one hand and conjunctive subsystems that have both types of conjunctive devices on the other, tells us that all compound conjunctions do not have a simple subordinate conjunction as a competing means of nominalization of logical-semantic relation between the clauses of a subordinate compound sentence, so the reasons for formation of compound conjunctions in the language are different, with inclination towards the most precise and explicit as possible expression of general categorial semantics or some of its semantic and/or stylistic nuance, or with the need to form a special language means for expressing hitherto descriptively expressed category, or finally the need to shape a category subordinately which was up to the point insubordinate.

As a conducted analysis shows, the majority of compound subordinate conjunctions in Serbian emerged as parts of special functional styles and the most of them are created by cataphorically used adverbial expressions. As a consequence, the ways and possibilities of enrichment of conjunctive subordinate system depends directly on the number and possibilities for adverbial expression formation for the given category.

Extension of conjunctive system by formation of compound conjunctions occurred in all semantic categories of Serbian, but not everywhere in the same extent. Except the temporal conjunctive system, which is formation-wise the most diverse, the widest extension is found in conjunctive systems of those categories which belong to the causative categorial complex, i.e., causal, conditional, resultative and concessive semantic category, while the least were found in the system of spatial and expective conjunctions.

Uneven functional-stylistic distribution of compound conjunctions suggests that:

a) compound conjunctions can be applied as a prominent factor in the process of differentiation of functional styles;

b) it is of high importance to modify already pointed-out and accepted fact that compound conjunctions, as products of the functional-stylistic differentiation, are found only within special styles. Wide distribution of a particular structural and semantic type of compound conjunctions in texts of literary style, on one hand, and their scarce distribution or total lack in other functional styles, on the other, are a sign of the fact that it is more precise to deal with lesser or greater degree of (in)compatibility between a concrete semantic and structural type of compound conjunctions and particular functional styles and their fundamental characteristics;

c) literary style can be regarded as some type of "natural habitat" for compound conjunctions of older origination (examples such as *umjesto što/da, prije nego što, kao što/da, nego što/da, makar što/da, koji god* etc.), but is not completely devoid of those structural and semantic types of compound conjunctions characteristic for special functional styles (*s namjerom da, u slučaju da, pod uslovom da, s tim da/što, nakon što* itd.). Transferred from their functional-stylistic environment where they usually occur, they become emotional-expressive means, a vehicle of additional stylistic nuancing, by which an author of the literary text not only fulfills the spoken features of the character or accomplishes some argumentative, aesthetic, ironic or comic effect, but also creates a particular style of narration with all the features of indifferent documentary telling.

d) and finally, the existence of compound conjunctions as unequivocal nominators of causal (*zato što, zbog toga što, stoga što, po tome što, iz prostog razloga što*), resultative (*zato da, zbog toga da, u namjeri da*), conditional (*u slučaju da, pod uslovom da*), exceptive (*osim što, osim ako, samo što, do da*) and expectative semantic relations (*mjesto da*) among the clauses in Vuk's language, in the corpus of the texts which, looked from the current perspective, are in between scientific and publicistic style, and their complete absence in the language of short stories, leads to the very important conclusion, which is: in Vuk's language, i.e., in Serbian language of that time, we find beginnings of the process of functional-stylistic differentiation.

Keywords: compound (subordinate) conjunctions, conjunctions, generative (construcational) models, functional-stylistic distribution of compound conjunctions, process of functional-stylistic differentiation of Serbian, functional styles.

I. УВОД

I.1. Предмет, методе и циљеви рада

Опште је познато да је за почетне фазе развитка стандардног језика карактеристично то да су односи међу клаузама у сложеној реченичној структури слабо диференцирани и, између осталог (понајчешће), изражени вишезначним, контекстуално условљеним везницима, чије је значење задато семантиком самог синтаксичког контекста, или, пак, десемантизованим везницима, какав је у српском језику везник *ga*, за који се у литератури каже да је готово семантички празан. Као познија творевина, везана за процес оштрије функционалностилске диференцијације језика, међу контекстуално неусловљеним везничким средствима, јављају се и сложени везници, углавном као једнозначни номинатори семантичког типа релације међу клаузама (*с обзиром на $\bar{i}o$ ga*, *без обзира на $\bar{i}o$ $\bar{i}i\bar{o}$* , *збој $\bar{i}o\bar{i}a$ $\bar{i}i\bar{o}$* , *с намјером ga* итд.). Премда је њихова појава уочена у литератури, не постоји обимна и систематична студија која би у потпуности сагледала дати феномен, тако да многи типови сложених везника у српском стандардном језику нису чак ни регистровани.

Стога, предмет истраживања овога рада јесу сложени зависни везници као везничке јединице сложене структуре, са функционалног становишта посматрано, аналогне простим, једнолексемским зависним везницима — њихов начин постанка, структурно-семантичке и функционалностилске карактеристике.

Због терминолошког шаренила које у литератури влада, као и због врло честе вишезначности термина којима се означава овакав тип везничких јединица, сматрамо нужним истаћи да у овоме раду под термином сложени везник не подразумевамо везнике настале каквим творбеним поступком (*$\bar{i}o\bar{i}i\bar{o}$* , *иако*, *камоли* и сл.). Под сложеним зависним везником сматрамо везничку јединицу сложене (чврсте, стабилне) структуре и јединственог значења, у чијем формирању, као обликотворне структурне компоненте, учествују различите врсте ријечи (замјенички прилози, приједлози, партикуле, везници) или језичке јединице које у језику функционишу као функционално-семантички еквиваленти појединих врста ријечи (као што су приједлошки и прилошки изрази), а која се у субординираним реченичним структурама појављује у служби везника, тј. функционише као прости, једнолексемски зависни

везник. При том се у позицији прве интегралне компоненте обично појављује катафорски употријебљен замјенички прилог или прилошки израз, приједлог или приједлошки израз, или, пак, партикула, док се у позицији друге компоненте јављају како прости, најчешће семантички недиференцирани везници *што* и/или *да*, али и у недовољној мјери семантички спецификовани, као нпр. *кад*, *иошто*, или, пак, семантички спецификовани везници, као што су *ако*, *уколико*, понекад и сложени зависни везник, тако и нека замјеничких лексема (*који*, *чији*, *какав* итд.), упитна ријечца (*да ли*), упитни замјенички прилог (*зашто*), узрочно-упитни или финално-упитни прилошки израз (*због чега*, *ради чега*) или партикула *тог*. Важно је нагласити да у српском стандардном језику није могуће стварање сложених везника комбинацијом двају зависних везника или комбинацијом независног и зависног везника (Ковачевић 1998: 266).

Будући да богаћење субординацијског везничког система оваквим типом везничких јединица не захвата подједнако све функционалне стилове српског стандардног језика — јер, „Што приличи једном функционалном стилу — не пристаје другом, што налаже једна потреба не подноси друга“ (Радовановић 1990: 7), циљ овога рада, сем издвајања структурних и семантичких типова сложених субординацијских везника, примјеном структурно-семантичке методе, јесте и сагледавање принципа њихове функционалностилске репартиције (примјеном метода функционалностилске дистрибуције језичких јединица). С обзиром на то да стандардни језик функционише као хијерархијски уређен скуп више система, односно као систем функционалних стилова, спровођење критеријума функционалностилске репартиције сложених везника омогућиће сазнање који сложени везници у језику имају статус вишесистемских (припадају двама или трима функционалним стиловима) или општесистемских језичких јединица (карактеристика су стандардног језика у цјелини), и да ли, евентуално, постоје и они који би имали статус моносистемских језичких јединица (који припадају само једном функционалном стилу).

У првом сегменту анализе као примарни примјењујемо семантички критеријум, на основу којег издвајамо семантичке типове сложених везника, а као главни поткритеријум у оквиру издвојених семантичких типова узимамо образац, односно модел компоновања сложених субординацијских везника. Тако су као структурни модели издвојени сљедећи: сложени субординцијски везници формиран преко замјеничких прилога, сложени субординцијски везници формиран преко прилошких

израза, сложени субординацијски везници настали у процесу удружења партикуле и зависног везника или лексеме замјеничког поријекла, сложени субординацијски везници творени у процесу срастања компаративне прилошке лексеме и сложеног диферентивног поредбеног везника, сложени субординацијски везници формирано преко анафорски употријебљене релативне замјенице *што*, сложени везници образовани у процесу обједињења глаголског прилога садашњег и општезависног везника *да*.

На наредном нивоу класификације издвојени су структурни подтипови сложених везника (односно подмодели на основу којих су оформљени) с обзиром на конструкциони тип прилошког израза или с обзиром на позициони критеријум партикуле у односу на везнички елемент у саставу сложеног везника, а даља класификација вршена је најчешће према томе да ли у експлицитној структури сложеног везника катафорска демонстративна замјеница има статус обавезног конституента или конституента чија је редукција обавезна или факултативна, односно на основу везничког елемента који учествује у стварању сложеног везника — према томе да ли је прост или сложен, семантички недиференциран или у недовољној мјери семантички спецификован, или, пак, семантички одређен. Шири опис критеријума биће дат у оквиру сваке семантичке категорије, тј. у оквиру издвојених семантичких и структурних типова сложених везника.

Доводећи у суоднос резултате првог сегмента анализе са резултатима истраживања њихове функционалностилске дистрибуције, не само да ћемо стећи увид у којим се функционалим стиловима појављују поједини сложени субординацијски везници него ћемо, што је још важније, утврдити степен (ин)компатибилности између појединих семантичких типова сложених везника и инхерентних карактеристика функционалних стилова, с једне стране, и степен (ин)компатибилности њихових структурних (под)типова и датих обиљежја функционалних стилова, с друге стране.

Подаци о функционалностилској маркираности сложених субординацијских везника послужиће нам као ослонац у испитивању њихових експресивних могућности у оквиру књижевноумјетничког функционалног стила, који у систему функционалних стилова има специфичан статус због тога што у њему примат има поетска над комуникативном функцијом језика. Из тог је разлога овај стил најмање склон употреби сложених субординацијских везника као семантички спецификованих везничких средстава.

За разлику од књижевноумјетничког, природно „станиште“ сложених субординацијских везника јесу специјални стилови српског стандардног језика, у чијем окриљу је и настала главнина датих везничких средстава као израз тенденције за што експлицитнијим изражавањем категоријалне самантике и што прецизнијим диференцирањем семантичких (под)типова и семантичких нијанси у оквиру семантичких категорија. При том, настанак сложених субординацијских везника може бити условљен и потребом за стварањем посебног језичког средства за изражавање дотад описно изражаване категорије или, пак, потребом да се субординацијски уобличи дотад несубординацијска категорија. Све наведено упућује на чињеницу да сложени субординацијски везници у језику могу имати према себи семантички еквивалентан прости зависни везник (у случају кад је сложени везник формиран као средство експлицитног изражавања категоријалне самантике, нпр. у *вријеме кад* → *кад*, на *мјесту ње* → *ње*, на *начин како* → *како* и сл., *ујркос њоме шћо* → *иако*, без обзира на *шћо шћо* → *иако*), али да исто тако могу имати улогу везничких средстава чије постојање одређеној категорији обезбјеђује статус граматикализоване категорије (*осим шћо* → \emptyset , *изузев да* → \emptyset итд.) или улогу везничких средстава којима се исказује посебан тип значења у језику (који се не може обиљежити ниједним простим зависним везником, нпр. *с њим шћо/да* → \emptyset), те да као такви немају конкурената у систему простих субординацијских везника.

Посебна пажња биће усмјерена на испитивање семантичке специфичности и услова употребе оних сложених везника који су замјенљиви простим зависним везником. У том случају испитиваће се степен семантичке подударности и дистинктивности међу њима, уз прецизно дефинисање фактора који утичу на избор једног или другог везничког средства. Другим ријечима, утврђиваће се које посљедице међусобна супституција датих везничких средстава има на семантичком реченичном плану. Такође ће се у случају могућности свођења сложене везничке структуре на везнички конституент у њеном саставу (нпр. *с намјером да* → *да*, *зашћо шћо* → *шћо*) испитивати посљедице које таква интервенција има с обзиром на семантички и функционални тип зависне клаузе.

У поступку доказивања везничке службе анализираних спојева и испитивања њихових семантичких особености користићемо тест супституције и трансформациони интерпретативни тест.

Будући да су сложени везници битна одлика савременог српског стандардног језика, важно је да буду заступљени и на задовољавајући начин представљени у рјечнику. Стога ћемо у овој раду посветити пажњу и проблему лексикографске обраде сложених везника у српском језику.

Опис корпуса. Анализа сложених везника проведена је на функционалностилски разнородном корпусу текстова, који репрезентује српски стандарднојезички израз и обухвата временски распон већи од једног стољећа. Према је процес функционалностилског раслојавања у нашем језику до пуног изражаја дошао тек у XX вијеку, нарочито у његовој другој половини, корпус представља ризницу текстова која обухвата период од краја IX вијека, тј. од Вука до савременог тренутка, што у извјесном смислу обезбјеђује и сагледавање проблематике сложених везника и из дијакхроничке перспективе, као и уочавање заматака процеса функционалностилске диференцијације српског језика. Ово посљедње у складу је са претпоставком од које смо пошли да сложени везници, према не могу бити апсолутан критеријум при одређивању „личне карте“ неког функционалног стила, односно при одређивању функционалностилске припадности текста, свакако могу бити један од помоћних критеријума.

Будући да је употреба везничких средстава условљена врстом текста, особинама функционалног стила којем текст припада, као и језичким сензибилитетом аутора, при избору текстова водило се рачуна и о тим моментима. Стога се настојало да по могућности у оквиру истог функционалног стила буду заступљена жанровски и тематски разнородна дјела.

По истом је принципу формиран и корпус Вукових текстова. Примјери које у раду анализирамо, ексцерпирани су из народних приповједака које је Вук сакупио¹ (књижевноумјетнички стил), али и из његових изворних дијела, која су, посматрано из данашње перспективе, на граници научног и публицистичког стила. Сви текстови који сачињавају овај поткорпус преузети су са сајта пројекта „Растко“.

¹ „Вук је од својих казивача добијао само сирову грађу коју је после сам стилизовао (истицање В. Ђ.) држећи се при том не само ’својстава српскога језика’ него и поетике народне приповетке. Док је за сваку песму тражио правога, идеалнога певача, он је у случају народних приповедака узео сам на се улогу идеалног народног приповедача, оног који приповетку најбоље зна и казује на најбољи начин“ (Деретић 2002: 576–577).

Када је ријеч о корпусу текстова књижевноумјетничког стила, већина дјела преузета је са сајта пројекта „Растко“ и сајта београдског Учитељског факултета — *Анџолоџија српске књижевности*. Корпус чине и електронско издање *Анџолоџије српских њриповедача XIX и XX века* М. Јосића Вишњића, интегрално електронско издање *Сабраних дела Данила Киша*, Андрићева дјела са сајта *Андрићева ризница*, и друга дјела савремене српске књижевности.

Научни функционални стил репрезентован је дјелима из различитих научних области, укључујући и докторске дисертације са сајта Новосадског универзитета. Примјери су ексцерпирани и из литературе која је кориштена у раду, али није наведена у списку извора.

Текстови публицистичког функционалног стила углавном су преузети из архива дневних и недјељних новина на интернету, а корпус текстова административно-правног стила са сајта Владе РС. Као извор кориштене су и збирке докумената који су настали у периоду од краја XIX до осамдесетих година XX вијека.

У корпус је уврштен и избор текстова из књиге *Разговорни српскохрватски језик*², који су ауторке С. Савић и В. Половина прикупљале током свог истраживачког рада, односно 80-их година XX вијека, углавном у Београду и Новом Саду. Премда корпус разговора, како саме ауторке у предговору кажу, није сакупљан са циљем да се сачини репрезентативан корпус разговорног српскохрватског језика, ипак се показало се да је довољно богат да укаже на неке особине и тенденције у савременом разговорном српскохрватском (Савић & Половина 1989).

Такође су у корпусу заступљени и текстови којима је репрезентован разговорни функционални стил³, али у секундарном облику, тј. у писаном виду реализације

² „Кад кажемо разговорни језик мислимо на размену вербалних порука међу саговорницима који заједнички граде један разговор без обзира на то да ли је један такав разговор институционално остварен или у породичном, тј. неком другом неформалном облику лицем у лице или преко телефона, који је, надаље, непланиран и планиран, обичан и спонтан, свакодневан и природан“ (Савић & Половина 1989: 45).

³ Разговорни функционални стил обиљежава једну од пет врста функционалних стилова и самим тим везан је за стилистику као научну дисциплину. Б. Тошовић препоручује разликовање термина усмени говор (разговорни језик) и разговорни стил. Усмени говор је сваки облик усменог изражавања и реализује се кроз говорне форме осталих функционалних стилова, док је разговорни стил начин изражавања који има незваничан, неприпремљен, спонтан карактер. (Усмени говор, тј. разговорни језик

(премда је за дати стил типичан (примаран) усмени вид реализације). То су текстови преузети са различитих интернет форума.

Као секундарни извори језичке грађе кориштени су рјечници, граматике, синтетичне студије посвећене посебним граматичким проблемима. Такође су као материјал за истраживање послужили електронски Корпус савременог српског језика и грађа доступна на интернету (форуми, коментари и блогови, сајтови на којима су објављени закони и правилници, електронска издања научних часописа, Википедија).

I.2. Сложени везници у досадашњој србистичкој и (сербо)кроатистичкој граматичкој и научној литератури

С обзиром на то да се у литератури појављују различити термини за обиљежавање везничких средстава које у овом раду називамо сложеним везницима, те да термин *сложени везник* није често подударан значењу у којем га ми у овоме раду употребљавамо, најприје ћемо у виду уопштене напомене скренути пажњу на термилошку проблематику, а детаљнија објашњења појединих термина биће дата у оквиру разматране граматичке и научне литературе.

За обиљежавање везничких средстава какви су сложени везници у нашој научној и граматичкој литератури се срећу различити термини: *сложени везник*, *везнички сјој*, *везнички израз*, *сложени везнички скуј*, *сложени везнички елемент*, *сложени субјунктор*, *вишечлани субјунктор*, *сложени везнички израз*, *израз с везничком функцијом*, *везничка конструкција*, *везнички аналогон*, *везничка скујина*, *произведени везник*, *фразеолошко јединство с везничким значењем*, *везничка секвенца*, *везнички комплекс*.

У *Енциклопедијском речнику лингвистичких назива* Р. Симеона термином *сложени везник* означен је „veznik načinjen sastavljanjem dviju ili nekoliko riječi ili morfema“ (*quandoquidem, etiamsi, etsi; гаром чшо, њодобно њому как* итд.), при чему аутор сматра да сложеним везницима треба прибројити „vezničke izraze — 1. locutiones coniunctivae koji se sastoje od više riječi i vrše istu funkciju kao i veznici, npr. tal.: appena che, dopo che,

је и радио драма, и научна дискусија, и јавно предавање и иступи на суду, и разговор људи на улици, док је разговорни стил само ово посљедње) (Тошовић 2002: 382).

in modo da, per il fatto che, per effetto di“. Наведено и оно што се даље у оквиру ове одреднице даје — класификација сложених везника на *удвојене* (кад се обје реченице уведене једним те истим везником, нпр. *ни-ни*, *или-или*) и парне или двочлане („ustaljeni, distaktni skup riječi s funkcijom veznika“, нпр. *не само ... нејо и*), указује на полисемичност термина *сложени везник*.

Термин *везнички скуј*, којим се у литератури обиљежавају и спојеви различитих врста ријечи у служби везника, једнозначно је одређен у раду С. Танасића „Упрошћавање везничких скупова у сложеној реченици у српском језику“. Разматрајући могућности упрошћавања везничких скупова као продукт нагомилавања везника међу клаузама, Танасић под појмом *везнички скуј* подразумијева „појаву два (или више везника) у контакту“, при чему сваки од тих везника самостално врши функцију повезивања клауза (Танасић 2006: 53–54).

Кад је ријеч о граматичкој литератури, ријетки су они аутори код којих се експлицитно наводи шта се тачно под употријебљеним термином подразумијева, већ се то може закључити само на основу примјера који се, на различитим мјестима у граматици, обично у оквиру синтаксичког поглавља (покаткад и морфолошког), уз термин дају. А уколико образложење, или покушај дефиниције, и постоји, односно уколико и постоји јасно успостављена терминолошка дистинкција у систему термина за обиљежавање типова везничких јединица, дешава се, не тако ријетко, да је и сам аутор досљедно не спроводи. Понекад се напоредо употребљавају двије или више ознака за дати тип везничке јединице, при чему неријетко само једна има статус термина (као нпр. *сложени везник*), а друге се (као нпр. *везнички сјој*, *везнички скуј*, *везничка конструиција*) у тексту појављују као њени синоними којима аутор оперише у поступку доказивања везничког статуса анализираних спојева (тј. како би доказао да дати спојеви заиста имају службу везника).

Појава везничких средстава које у раду називамо сложеним везницима регистрована је још у старијој сербокроатистичкој литератури. Већ се код Маретића, у његовој обимној студији *Везници у словенскијем језицима* и у *Граматици хрватскоја или српскоја књижевној језика*, могу наћи информације о постојању спојева таквога типа, уз спорадичне коментаре о њиховој употреби и претпоставке о њиховом значењу и начину постанка, као на примјер у случају сложеног везника *тек што*, за који аутор каже слџдеће: „Često se govori *tek što* (gdje su obje riječi temporalne kao što su u *jerbo* kausalne itd.): *tek što* uљеze u kuću, dječica skoče oko њega ... Будући да се *ubi primum* veli

tek i *tek što*, за то и за ексклузивно значење налазимо кашто *tek što* мјесто самога *tek*“ (Маретић 1888в: 56), или у случају сложеног узрочног везника *будући га* — „Sveza *будући да* веома је обична у књижевника, али народ је у својим умотворинама не употребљава никад (...) Према *будући да* могу бити у корелацији ријечи *tako, to, zato*“ (Маретић 1963: 546). Аутор такође говори о постојању спојева приједлога и везника („Приједлози *мјесто, осим, ван* могу се налазити пред рећеницама које рођинју ријечима *ako, da, što*“), као и о могућности дисконтинуиране реализације појединх спојева у служби везника („Прилог *као што* Вук радо раставља (...) Али *као што* може се и не растављати “) (Исто, 528, 465).

У *Синџакси српскохрватској књижевној језика* М. Лалевић скреће пажњу да у језику постоје и „речи које својом везом имају везивну службу, везничку функцију (*зајшо шшо, сшоја шшо, збој шоја шшо, будући га, и поред шоја шшо, ако и, ма и, га и и сл.*)“, што по његовом мишљењу представља „знак слабљења других речи и прелаза у везивне речи“, због чега се у датом уџбенику и третирају као „*сложени везнички изрази* или *сложени везнички скујови* (истицање наше)“ (Лалевић 1962: 215). Термин *сложени везник* аутор користи како би обиљежио везнике формиране према творбеном принципу слагања (*али, или, аколи, сшоја, шошшо*) — „Али — било да се везивање врши простим, сложеним везницима или сложеним везничким скуповима, свагда су спецификације односа садржаја који се везују“ (Исто, 215). Он износи запажање да је велика разлика у морфолошком саставу између везника старијег и везника новијег постања и констатује да је у новијим везницима (*зајшо шшо, сшоја шшо, зајшо, сшоја, шошшо*) очигледније, прозирније њихово „семантичко значење“, док код старијих везника (*а, и, ја*) то није случај (Исто, 37). Аутор истиче да особиту групу чине различита *фразеолошка јединства с везничким значењем* састављена „од везника, замјеница, прилога, глагола и сл. (*већ шшо, шо шоме шшо, с шоја шшо — сшоја шшо, било шшо, било га, будући га* и сл.)⁴, чији је настанак условљен одређеном процедуром мишљења, тј. мисаоном специфичношћу.

И М. Стевановић у својој *Синџакси српскохрватској језика* употребљава термин *везнички скуј* под којим су окупљене везничке јединице типа *зајшо шшо, усљед шоја шшо, захваљујући шоме шшо, га и (га ... и), ја га, и га, ја ојеш* (Стевановић 1979: 890–

⁴ „Такве се везе каткад узимају корелативно, каткад су непосредно повезане те чине склопове који се често деле — један елемент иде у главну, други пак у зависну реченицу. Уп. Он је *тако* трчао *га* се заморио“, „*тако га*“; Он је трчао *тако га* се уморио; *Тако* је он трчао *га* се уморио, и сл. ; *Сшоја* о томе говоримо *шшо* смо позвани: О томе говоримо *сшоја шшо* смо позвани. Природно је што у свим таквим случајевима мисаона специфичност условљава особит обрт“ (Исто, 39).

891; 914), при чему критеријуми идентификације ни на једном мјесту нису експлицирани, изузев што аутор у вези са настанком сложених везника узрочне семантике који су настали у процесу срастања корелативног замјеничког прилога или прилошког израза (*зай̄о ш̄ӣо, усљед̄ ш̄о̄ја ш̄ӣо, захваљујућӣ ш̄о̄ме ш̄ӣо*), каже да су „корелативни везнички делови правог везника с њим толико срасли да су у језичком осећању постали недељивим везничким скуповима речи које у анализи не раздвајамо на делове из којих су настали, него их једноставно, као и све друге везничке знаке, узимамо заједно са зависном реченицом“ (Исто, 890–891).

Говорећи о помоћним ријечима и изразима којима се обиљежава конкретни тип зависне реченице, аутори Станојчић & Поповић у *Грама̄ӣци ср̄пско̄ језика* међу субординативне убрајају и *везничке с̄ӣојеве*, као што су: *ӣре не̄о/но ш̄ӣо, након ш̄ӣо, као ш̄ӣо, као да, не̄о/но ш̄ӣо, не̄о/но да, само ш̄ӣо, ш̄ек ш̄ӣо, зай̄о ш̄ӣо, с̄ӣоја ш̄ӣо, будући да, ш̄ако да* (Станојчић & Поповић 2008: 308, 322, 325, 331, 333, 334), истичући, у оквиру напомене, да се у језику систем зависних везника проширује стварањем *везничких израза*, као што се систем правих приједлога проширује приједлошким изразима, који су више или мање блиски приједлозима. При том, за *везничке изразе* кажу да су „најчешће постали од споја именице у зависном падежу (обично с предлогом) и неког зависног везника (најчешће *да* или *ш̄ӣо*); уп. *из разло̄ја ш̄ӣо, у случају да, ӣод условом да, ӣод ӣре̄ш̄ӣос̄тавком да, у циљу да, у намери да, с обзиром (на ш̄о) ш̄ӣо, без обзира (на ш̄о) ш̄ӣо* и сл.“ (Исто, 308), али начин постанка *везничких с̄ӣојева* у језику уопште не коментаришу.

Р. Симић у своме уџбенику *Ср̄пска ӣрама̄ӣка 2* користи термин *везнички скӯи* како би означио типове везничких средстава као што су: *ӣре не̄о (ш̄ӣо); као ш̄ӣо, као кад, као да, не̄о ш̄ӣо, не̄о кад, не̄о да; (зай̄о) ш̄ӣо, (будући) да* (Симић 2002: 87, 89). Разматрајући проблематику корелативних ријечи, тачније употребу таквих ријечи у узрочним зависносложеним реченицама, он каже да за узрочне реченице није уобичајена употреба корелатива, али да се корелативи посебне врсте срећу и код овог типа реченица и илуструје то сљедећим примјерима: *Није дошао зай̄о ш̄ӣо је љӯи; Није дошао усљед̄ ш̄о̄ја ш̄ӣо је љӯи; Није дошао из разло̄ја ш̄ӣо је љӯи*. Аутор затим додаје да се ове реченице по својим карактеристикама приближавају односима, при чему се „усљед лексичке неизразитости корелатива, цио скуп често узима као јединствена цјелина — тзв. ’везнички скуп’“ (Исто, 91). У оквиру напомене у вези са корелативним ријечима у посљедичним реченицама, Симић наглашава да везник и

корелатив (обично прилошка ријеч *ӣолико* или *ӣако* која служи за истицање јачине узрока описаног управном реченицом и за коју се везује посљедична клауза) „показују тенденцију ка функционалној кохезији и образовању везничког скупа“ (Исто, 92).

И. Клајн (2005: 163) у својој *Грама̄ици ср̄иско̄ језика*, у оквиру морфолошког поглавља о везницима, помиње да се у функцији везника јављају и скупови од двије, три или више ријечи, које назива *везничким изразима* (*као ӣӣо, ӣек ӣӣо, за̄ӣо ӣӣо, као да, а да, будући да, ма како, ма колико, како іод, колико іод, осим ако, ӣа ӣӣак, ӣа макар, а камоли, збо̄і ӣоіа ӣӣо, ӣоред ӣоіа ӣӣо, с обзиром (на ӣо) да, без обзира (на ӣо) ӣӣо*).

У скупину *ӣроизведених везника* аутори Силић & Прањковић укључују и сложене везнике, односно везничке скупове, и везнике настале каквим творбеним поступком. Као и приједлоге, они везнике дијеле на *неӣроизведене* (*а, или, да, ако*) и *ӣроизведене*, у које убрајају сљедеће везнике независнослужених и зависнослужених реченица: *ӣа и, као и, не само ... неіо (и), а камоли, а неклоли; оӣкуда, докуда, одакле, оӣкамо, докамо, будући да, ӣако да, с обзиром на ӣо да, ӣоӣӣо, након ӣӣо, ӣрије неіо ӣӣо, ӣек ӣӣо, истӣом ӣӣо, само ӣӣо, за̄ӣо ӣӣо, збо̄і ӣоіа ӣӣо, ӣим/ӣо више ӣӣо, захваљујући ӣоіме ӣӣо, на основи ӣоіа ӣӣо, с обзиром на ӣо ӣӣо, ма како, ма ӣӣо, ма ідје, ма какав, ма колико, ӣко іод, ӣӣо іод, ідје іод, како іод, колико іод, као ӣӣо, као да, као кад, неіо ӣӣо, неіо да* (Силић & Прањковић 2005: 251–252). Уз термин *ӣроизведени везник* аутори употребљавају и термин *везнички израз*, с тим што се та два термина не поклапају у потпуности. На основу примјера које наводе (*као ӣӣо, ӣрије неіо ӣӣо, захваљујући ӣоіме ӣӣо*) може се закључити да под везничким изразом не подразумијевају везнике настале као резултат творбеног поступка.

П. Мразовић у *Грама̄ици ср̄иско̄ језика за стиранце* у оквиру одјелка о субјункторима, уз дефиницију и њихове битне диференцијалне карактеристике у односу на остале субјунктивне елементе (упитне ријечи, партикуле, замјенице и прилоге), који могу такође да управљају зависним клаузама, даје и класификацију субјунктора према облику на једночлане (*ако, јер, ӣоӣӣо, иако* итд.) и вишечлане (*збо̄і ӣоіа ӣӣо, колико іод, макар и, само да* итд.) (Мразовић 2002: 429), при чему *вишечлане субјунктиоре* назива и *сложеним субјунктиорима*⁵.

⁵ В. стр. 448, гдје ауторка говори о *сложеним субјунктиорима* насталим срастањем корелата и субјунктора *ӣӣо* у узрочним зависнослуженим реченицама (*за̄ӣо ӣӣо, збо̄і ӣоіа ӣӣо, захваљујући ӣоіме ӣӣо* итд.).

У граматички групи аутора Барић и др. термин *сложени везник* употребљава се двозначно, и као ознака простих, једнолексемских везника, који су по свом поријеклу сложени (везници сложенице) *иако* (*и + ако*), *мада* (*ма + да*), *ћремда* (*ћрем + да*), *еда* (*е + да*), и као ознака скупова од двије, а понекад и више ријечи (прилога, везника, партикула) у везничкој служби, као што су: *а да, ако и, а камоли, а немоли, а оно, а ћио, будући да, да и, истом ћио, колико ћод, као да, као ћио, ма ћје, ма како, ма колико, ма ћио, ћа ћак, ћа макар, ћа оћей, ћоред ћоћа ћио, осим ћоћа ћио, осим ако, осим кад, осим ћио, само ако, само да, само кад, само ћио, с обзиром на ћо да, сћоћа ћио, ћако да, ћек ако, ћек ћио, збоћ ћоћа ћио, заћо ћио* и сл. (Барић и др. 2005: 281). Међутим, чешће се као синоним у функцији обиљежавања таквих везничких средстава, појављује термин *везнички израз*⁶, док се термин *везничка ријеч* односи на сва везничка средства без обзира на њихово поријекло или морфолошки састав.

Пишући о језичким и ванјезичким сигнаlima каузалне зависности између простих реченица у сложеној, К. Милошевић (1986: 281–295) везничка средства сложене структуре назива *везничким комплексима* (*будући да, на основу ћоћа ћио, сћоћа ћио, збоћ ћоћа ћио* итд.), при чему их класификује на везничке комплексе двочлане (*будући да, сћоћа ћио, заћо ћио, оћуда ћио*), везничке комплексе трочлане структуре (*збоћ ћоћа ћио, усљед ћоћа ћио*) и сложеније (описне) везничке комплексе (*с обзиром на ћо да, на основу ћоћа ћио, захваљујући ћоме ћио, ћим ћрије ћио*).

Аутор Ј. Вукојевић у својој књизи *Изражавање ћосљедичних односа у хрватскоме стандардном језику* за обиљежавање свих вишечланих везничких јединица без обзира на морфолошко поријекло и састав користи термин *везничке скућине*, као, по његовом мишљењу, један од најнеутралнијих међу постојећим називима (*везници, везнички аналоћони, везнички сћојевци, везнички склоћовци, везничке констћрукције, везнички изрази, сложени везнички изрази, везничке скућине* итд.) који се у литератури употребљавају за обиљежавање различитих врста везних средстава (Вукојевић 2008: 8).

Пишући о изразима који се у савременом језику срећу у приједлошкој служби као језичка средства чији је настанак условљен потребом за исказивањем што разноврснијих односа у правилу неизразивих правим приједлозима, Љ. Поповић (1966),

⁶ Илустрације ради, издвојили смо примјер споја *јер да* који аутори најприје називају *везничким изразом* (Исто, 495), а потом, у одјелку о изричним реченицама, *сложеним везником* — „Izrićna rečenica dobiva i dodatno značenje (uzročno, dopusno ili suprotno) kad se veznik *da* poveže s veznicima koji izriču ta značenja. Tada nastaju *složeni veznici* (истицање наше) *jer da, makar da, a da*“ (Исто, 522).

у раду „Предлошки изрази у савременом српскохрватском језику“, помиње и учешће таквих изрази у стварању везничких средстава које назива *сложеним везницима*: „Слично неким правим предлозима, и поједини предлошки изрази — као што је већ речено за *изузев* — употребљавају се и као делови сложених везника (тада, наравно, више немају предлошку службу)“, илуструјући речено примјерима сложених реченица у којима се појављују слједећи сложени везници: *с циљем да, из разлога ишћо, иод увјетом да, у случају ако, у случају кад, у доба кад, без обзира да ли* (Љ. Поповић 1966: 217). Потом аутор наводи и случајеве наизмјеничне употребе датих изрази у приједлошкој и у везничкој служби (... у циљу ... са циљем да ...; ... у сврху ... у сврху да ...; ... за време ... за време док), као и примјере употребе која је „блиска везничкој служби“ (*без обзира на ићо ко, на основу ићоћа ишћо, с обзиром на ићо да*) (Исто, 217–218).

Међутим, у књизи *Ред речи у реченици* аутор као синонимне користи термине *везнички сћој, израз с везничком функцијом и сложени везник*. У поглављу посвећеном проблему распоређивања помоћних ријечи у оквиру посебног одјелка „*Везнички сћојеви са што и да*“ Поповић каже да „Поред зависних везника који се састоје само од једне речи постоје и изрази са везничком функцијом састављени од два дела, при чему је други део везник *ишћо* или *да*, нпр. *као ишћо, нећо ишћо, ире нећо ишћо, заићо ишћо, умесћо ишћо, осим ишћо, као да, нећо да, умесћо да, ићако да, бугући да* и сл.“, додајући да се такви изрази обично распоређују као један блок, „тј. да њихови делови чине континуирану секвенцу, с тим што се цео израз, као и обични зависни везници, распоређује на почетак реченице“ (Поповић 2004: 246–247). Када разматра могућности растављања, тј. њихове дисконтинуиране реализације, назива их везничким спојевима, закључујући да до таквог типа реализације долази не само у случају везничких спојева *као ишћо* и *као да* (*као ... ишћо, као ... да*), премда је то најчешће, већ и у случају спојева *нећо, но, осим, сем, умесћо* (*нећо/но ... да, осим ... ишћо* и сл.), те да су везници *ишћо* и *да* „обично везани за реченични ниво односно распоређени испред целог пуновредног дела реченице, образујући са *као, нећо, осим* и сл. неку врсту сложеног везника (Исто, 248).

Испитујући понашање девербативних именица у функцији кондензатора реченичног значења, полазећи од претпоставке да су реченични кондензатори, као феномен површинске структуре језика, у дубинској структури исказа репрезентовани одговарајућим развијеним исказима, тј. реченицама са глаголским предикатом у

финитном облику, користећи при том као непосредан технички поступак у анализи интерпретациони трансформациони тест како би утврдио генеративно поријекло исказа односно семантичку базу, Радовановић (1977) употребљава термин *везнички елементи* као ознаку за сваку језичку јединицу у функцији везника, која се у дубинској структури исказа појављује као базични сигнал реченичног значења о којем је ријеч, без обзира на то да ли је просте или сложене структуре. Сем дате термилошке синтагме, за обиљежавање сложених везника (*зашто што, с циљем да, шиме што, на основу штога што, након што* итд.) који се у реконструисаним субординираним клаузама појављују као одговарајући дубински везнички еквиваленти приједлога (у оквиру приједлошко-падежне конструкције с девербативном именицом) „као svojevrsnog površinskog signala određene vrste bazičnog značenja (tj. tipa klauze i tipa njenog odnosa prema dominirajućoj ili koordiniranoj korelativnoj klauzi)⁷, аутор као ознаку таквог типа везничких средстава користи и синтагму *сложени везнички елементи*, а покаткад и *сложено везничко решење* или само *везничко решење* (Радовановић 1977: 88, 101, 106).

О сложеним везницима као о новијој појави у језику, везаној за сложеније и сређеније изражавање, чија се улога не састоји само у томе да назначе врсту међуреченичне везе, као што је то случај са простим везницима, већ да прецизно изразе подврсту „реченичне подређености“, пише И. Грицкат не користећи се термином сложени везник већ *везнички сјој*. Ауторка при том скреће пажњу на то да се термином *везнички сјој* не означавају удвојени везници, типа старословенског *jako da*, нити везници сложенице, какав је, на примјер, везник *пошто*, него спојеви који се састоје „од прилога или предлога на које се наслања везник (*само да, осим што* итд.)“, додајући да се код многих таквих спојева „осећа могућност анафорског ослонца, корелата (*осим штога што = 'осим тога што'*)“ (Грицкат 2004: 116). Такође упозорава да се као нетачна морају одбацити Маретићева објашњења ових спојева, када аутор говори о привлачењу њихових компонената по семантичкој сродности⁸, јер се путем таквог резонавања не би могло објаснити алтернирање *да* и *што* уз мноштво различитих ријечи, „увек са истим значењским ефектом, а ни приступање везника *што* таквим речима као, нпр. 'башка'“ (*врло је уображен, башка што не учи и ништа не ради* —

⁷ Ово с напоменом да семантичка еквиваленција на површинско-дубинској релацији предлог-везник није обавезна, аутоматска (Исто, 145).

⁸ Према Маретићу *само да* постаје тако што се „ексклузивни адverb“ *само* појачава „адверзативним“ *да* (а *само што* настаје по аналогiji); или се спој *штек што* ствара захваљујући приближавању *штек* и *што* који су оба темпорални итд.

примјер из жаргона који ауторка наводи како би поткријепила констатацију да је механизам грађења везничких спојева у језику и данас жив) (Исто, 118). С друге стране, она истиче да Маретићеве опаске о „местимичној плеонастичности додатого *што*“ могу бити прихваћене с обзиром на то „да се наши спојеви са *што* могу преводити без овог везника: као што = рус. как, само што = рус. тол’ько и др.“ (Исто, 118).

На основу међујезичких поређења, ауторка долази до закључка да се принципи грађења везничких спојева у српскохрватском разликују од оних у руском премда се понекад могу наћи и подударности, али да многе романске појединости личе на српскохрватске и када је ријеч о везничким спојевима (Исто, 126–127). Она наводи да је српскохрватски сиромашнији од руског у устаљеним везничким спојевима, ослањајући се при том на примјере таквих спојева узрочне семантике из разних периода руског књижевног језика, истичући да је већи репертоар везничких спојева у том језику настао највише током трајања тзв. канцеларијског стила, за који код нас нема паралеле. За разлику од руског, српскохрватски је, како ауторка примјећује, „богатији у спонтано саграђеним“ везничким спојевима, при чему могућност избора везника *да* и *што* омета њихову лексикализацију (Исто, 119).

Као један од знакова аналитизма, тј. постојања „балканског обрасца“ према којем се у српскохрватском формирају везнички спојеви, као још једну аналогију између нашег и романског начина изражавања, И. Грицкат наводи изостављање „анафорског“ корелативног елемента у првом дијелу споја, које је за романски најчешће обавезно (лат. спојеви типа *post quod, nisi quod* и итал. спојеви типа *fuorche, eccetoché, mentre che* слично српскохрватском *по-што, осим што, мањ што*), а што је такође типично за македонски и бугарски језик (ауторка истиче да се македонски језик у везничким спојевима ове врсте служи везником *што* — *така што, како што, само што*, и тиме се приближава српскохрватским узусима), насупротив рускоме „’по-*штому* что’, ’помимо *што* что’, или: ’перед *штем* как’, ’после *што* как’“ (Исто, 127). Узрок изостављању или, пак, нестварању анафорског ослонца за експликативне реченице ауторка види у непостојању потребе (у језику) за истицањем форичког елемента нити његове падежне припадности — „не исказује се који падеж треба подразумевати у ’по-што’ (= по томе што), у ’осим што’ (= осим тога што)“⁹.

⁹ Ауторка каже да се појаве ове врсте могу наћи и у неким другим језицима, нпр., у старом пољском, али су на Балкану оне „приметно потенциране“ судећи по речничкој грађи (Исто, 127–128).

Важно је поменути још неке констатације ове ауторке у вези са везничким спојевима. Прије свега, да већина везничких спојева у данашњем језику нема поред себе сличне просте везнике, да је могућно „разбијање“ (растављање) тих спојева („нисам то стога учинио, што нисам ништа разумео“) (Исто, 117), да се могу јављати и у паратакси¹⁰, као и то да се диференцијација међу спојевима који у своме саставу имају везничке компоненте *га* и *ш̄ӣо* запажа већ од старијих вијекова (*као (како) га/ш̄ӣо, мањ га/ш̄ӣо, мес̄ӣо га/ш̄ӣо, осим (освем, разве, разми, изван) га/ш̄ӣо, само (ис̄ӣом) га/ш̄ӣо, за̄ӣо га/ш̄ӣо*¹¹, уз напомену да *ш̄ӣо* може да продире и у позиције типичне за везник *га*, али са обавезним „преобраћањем глаголског облика у потенцијал“ (*као га → као ш̄ӣо би; осим га → осим ш̄ӣо би; намес̄ӣо ш̄ӣо би → намес̄ӣо га + њрезенӣ*) (Исто, 117).

У контексту општих разматрања о субјункцији и субјункторима, а у вези с јединицама „које служе као локализатори упоришне тачке зависних реченица у управнима“, аутори Симић & Јовановић (2002: 826–827) дају увид у класификацију таквог типа ријечи у *Руској ѓрама̄ӣци*¹². Аутори поменуте граматике разликују три типа тих ријечи — конкретизаторе (ријечи и скупови ријечи којима се прецизира значење везника, „који се додају везницима и којима се обележава конкретни изглед односа обележеног вишезначним везником“), корелате („елементи који, не сливајући се са везником, образују с њим двочлану везничку секвенцу“) и корелативе („прономиналне показне речи тај (та, то), такав, тако, толико и сл. које се употребљавају у управној реченици при везничкој и односној субординацији“). За нашу су проблематику посебно важне констатације изречене у дијелу који се тиче конкретизатора везничког значења, особито оне у вези са начином конкретизовања зависних везника, гдје се каже да „Типичан начин конкретизовања зависних везника, који води формирању саставних везника¹³, јесте спој многозначних везника са

¹⁰ „У таквим случајевима њихов први део је нека реч која може да спаја независне чланове сложене реченице, а други део је везник — али овде само *ш̄ӣо*“ (*никуд и не излази, већ ш̄ӣо мало ѓроше̄ӣа ѓо ѓарку; ѓ̄р̄ӣо сам свакојаке муке, ѓек ш̄ӣо ме млин није млио*) (Исто, 118).

¹¹ Коментаришући ову алтернацију *за̄ӣо га/за̄ӣо ш̄ӣо*, ауторка закључује да је у књижевном језику прихваћена употреба обје варијанте „са анафорским корелатом“, али да се у говорима могу наћи обје варијанте без корелата — *за га* (финално) и *за + ш̄ӣо* (узрочно, у значењу *за̄ӣо ш̄ӣо, јер*) (Исто, 124).

¹² Н. Ю. Шведова, В. В. Лопатин, отв. ред., *Руская ѓрама̄ӣка*, Институт русског језика АН СССР, 2-е изд., Москва 1990, 515 (према Симић & Јовановић 2002: 825).

¹³ Истицање наше.

предлошко-падежним конструкцијама, нпр.: слично томе као, у виду тога што, без обзира на то што, с циљем да“. У том смислу једнако је битна и подјела везника у овој граматици, на коју, у оквиру напомене, аутори Симић & Јовановић (2002: 826) скрећу пажњу: „Претходно аутори разврставају везнике по значењу у две групе: ’једни су уско специјализовани, једнозначни, тј. минимално зависе од контекста (пре него што, зато, услед тога што, тим пре што); други су многозначни, тј. способни да обележе различите типове смисаоних односа (нпр. и, а, али, да, као, да би)’, 331“.

Посебно поглавље у монографији о временској реченици И. Антонић (2001: 344–359) посвећује везницима темпоралне клаузе дајући најприје попис свих везничких средстава којима се темпорална клауза уводи у структуру сложене временске реченице, узевши при том у обзир њихове формалне и семантичке варијанте, а потом их класификујући с обзиром на критеријум састава на једночлане и вишечлане (обавезно вишечлане или факултативно вишечлане) везничке форме. Све вишечлане везничке форме које функционишу као темпорални везници, укључујући и оне које су само по свом поријеклу вишечлане а данас искључиво једночлане, ауторка представља као комбинацију примарно различитих форми: „predlog + veznik + zamenički oblik: PRE NEGO ŠTO, predlog + zamenički oblik: NAKON ŠTO, POŠTO < PO ŠTO, predlog + zamenički prilog: OD KAD(A), OTKAKO < OD KAKO, predlog + imenica + zamenički prilog: OD VREMENA KAD(A), zamenički prilog + partikula: KAD(A) GOD, DOKLE (GOD), prilog + zamenički prilog: UVEK KAD(A), prilog/veznik + zamenički oblik ŠTO: TEK ŠTO (nekada i NETOM ŠTO), partikula u priloškoj funkciji + zamenica: SAMO ŠTO“ (Исто, 344–345), не бавећи се при том синтаксичко-семантичким условима настанка нити критеријумима идентификације сложених временских везника, нити испитивањем улоге временских прилошких и/или приједлошких израза у њиховом формирању (премда је у литератури већ скренута пажња на ту чињеницу).

Како би се лакше и потпуније уочиле њихове семантичке карактеристике, а у вези с тим, и степен њихове повезаности с другим релевантним јединицама непосредног синтаксичко-семантичког окружења, ауторка врши систематизацију значења по везницима, односно по клаузама с датим везницима. Такав вид систематизације темпоралних значења по везницима омогућио је ауторки јасан увид у чињеницу да на темељу семантичког критеријума сви везници у пољу темпоралног значења могу бити класификовани у двије групе — семантички неспецификоване (немаркиране), који по правилу упућују само на најопштије семантичко обиљежје у оквиру темпоралног

значења, а то је темпорална детерминација, и семантички спецификоване (маркиране) везнике, који у првом (семантичком) плану носе крајње, најспецифичније семантичко обиљежје. У прву групу спада везник *каг(а)*, а у другу сви остали темпорални везници, од којих су, по ријечима ауторке, сви обавезно вишечлани осим везника *чим*, и садрже јединицу (приједлог, прилог или партикулу) која их семантички одређује (Исто, 354).

О семантичким и синтаксичким одликама зависносложених реченица с везницима *ш̄им више ш̄ио*, *ш̄им њрије ш̄о*, *уш̄олико њрије ш̄ио*, *уш̄олико више ш̄ио* и *ш̄о више ш̄ио* пише С. Кордић у раду „Сложени везник *ш̄им више ш̄ио*“ (Кордић 2002: 129–142). Ауторка анализира дате везничке структуре с обзиром на састав, мобилност и варијабилност дијелова поредећи их при том с везничким средствима која се за обиљежавање истог типа значења користе у њемачком, руском, пољском и чешком језику. За најнеутралнију верзију и у говореном и у писаном језику сматра везник *ш̄им више ш̄ио*, а разлоге слабе учесталости појављивања ових везника у језику види у њиховој уској специјализованости значења које подразумева узрок и градацију, због чега се и употребљавају у аргументацијским текстовима, и то првенствено полемичким стога што се у њима чешће износи додатна аргументација и што их у мањој или већој мјери одликује присуство емоционалног набоја који је изражен и градацијом у додатној аргументацији. Ауторка скреће пажњу и на питање лексикографске обраде сложеног везника *ш̄им више ш̄ио* и истиче да га је неопходно уврстити и у граматике и у рјечнике „јер uvodi poseban tip zavisnih uzročnih rečenica“, сугеришући при том и начин обраде — „u rječnicima može biti naveden pod sve tri riječi koje ga sastavljaju, a pod jednom od njih treba biti ponuđen njegov opis“ (Кордић 2002: 141).

У раду „Подријетло, устројство, функција и нормативни статус сложених везника и везничких скупина“ аутори Вукојевић & Худечек (2007: 283–334), на основу налаза у граматичкој и научној сербокроатистичкој литератури и резултата претраге корпуса савременог језика, дају опис сложених везника и везничких скупина с обзиром на њихов састав (двочлани, трочлани, четворочлани, петорочлани), с обзиром на критеријум обавезности појављивања њихових компонената, с обзиром на њихов семантички тип (узрочни, временски, намјерни и сл.) и морфолошко поријекло, уз напомене о њиховом функционалностилском и нормативном статусу. У контексту критике на рачун лингвистичке, а првенствено синтаксичке терминологије, аутори

истичу да под термином *везник*¹⁴ у своме раду подразумевају једночлану везничку синтаксичку јединицу, да под називом *везничка скупина* означају сваку вишечлану везничку јединицу „bez obzira na njezino morfološko podrijetlo i sastav“, а да је термин *сложени везник* употријебљен да значи „vezničke skupine čvrstoga unutarnjeg ustrojstva u kojima se primjećuje visok stupanj leksikalizacije“, додајући да везничке скупине и сложене везнике треба сматрати „jedinicama funkcionalnog razreda“ на само зато што имају „čvrsto unutarnje ustrojstvo (s različitim stupnjem leksikalizacije i frazeologizacije)“ и што функционишу као везници („što se kao čvrsti spojevi pojavljuju između dviju surečenica“) већ и зато што су синтаксичка ограничења која намећу зависној клаузи једнака оним која јој намећу прости, једнолексемски („jednostavni veznici“) везници (Исто, 285). Прецизирајући шта тачно подразумева термин *везничка скупина* (сложене везнике — скупине чврстог устројства, с високим степеном лексикализације, без пунозначних компонената; везничке скупине настале модификовањем везника — простог, сложеног везника или везничке скупине; корелативне везнике, везничке скупине са замјеничким прилогом, везничке скупине с „leksičkom punoznačnicom“ — именицом и глаголским прилогом садашњим; везничке скупине настале случајним контактом координатора и субординатора у истофункционалним изричним реченицама или случајним контактом субординатора и субординатора, премда и сами примјећују да је методолошки коректније говорити о координатору и субординатору, односно о два субординатора у контакту), аутори разматрају критеријуме према којима се може јасно утврдити разлика између сложених везника и везничких скупина, истичући да је степен лексикализације при одређивању је ли која везничка скупина сложени везник „katkad teško posve pouzdano procijeniti“, те да је формални критеријум за разликовање

¹⁴ „Veznik kao sintaktička jedinica, član funkcionalnog razreda, nije nužno jednorječan. Tako međutim imamo polisemni naziv veznik unutar istoga područja (gramatike), što krši jedno od temeljnih terminoloških načela (tj. načelo koje nalaže izbjegavanje polisemije u nazivlju). U veznike kao funkcionalni (sintaktički) a ne morfološki razred uključene su i riječi koje su po svojoj vrsti veznici (znači nesklonjive riječi koje ne pripadaju ni jednoj ni drugoj vrsti riječi) i riječi koje su čestice i prilozi (nesklonjive riječi) i odnosne zamjenice i zamjenični pridjevi (dakle i sklonjive riječi) i složeni veznici i vezničke skupine (dakle skupine čije jedinice pripadaju različitim vrstama riječi). Bilo bi dakako najbolje, a rekli bismo i nužno, da se razlikuje naziv za vrstu riječi i naziv za sintaktičku jedinicu. Ako se pak s tradicijskih razloga prihvati da naziv *veznik* ima dva značenja, tj. da označuje i vrstu riječi i jedinicu funkcionalnog razreda, trebalo bi pomno voditi računa o tome da se ta dva značenja uvijek razlikuju te da se u morfologiji ne spominju dvočlani i višечлани veznici (vezničke skupine i složeni veznici) jer oni ne mogu pripadati veznicima kao vrsti riječi, nego samo veznicima kao funkcionalnom razredu“ (Вукојевић & Худечек 2007: 284–285).

сложених везника и везничких скупина с пунозначном лексемом тај што се у сложеним везницима у начелу не појављују пунозначне лексеме. За сложене субординацијске везнике кажу да су по правилу двочлане, максимално трочлане структуре (*ш̄им̄ ӣрије ш̄ӣо, ш̄им̄ више ш̄ӣо, збо̄ӣ ш̄о̄иа̄ ш̄ӣо, радӣ ш̄о̄иа̄ ш̄ӣо, насуйро̄ӣ ш̄омӯ ш̄ӣо* итд.), разликујући сложене везнике са прилошком компонентом, тј. са прилогом мјесног, временског, начинског, узрочног и намјерног значења, „који је допуњен чesticом (*gdje god, bilo kad, prije nego, tek kad*) или subordinатором (*nakon što, tako da, zato što, stoga jer, radi toga da*)“ од сложених везника без прилошке компоненте са subordinатором *ш̄ӣо* или *га* као обавезном компонентом (*ш̄име ш̄ӣо/ га, као ш̄ӣо / га, ӣрије не̄о ш̄ӣо, будући га, ш̄им̄ ӣрије ш̄ӣо, ш̄им̄ више ш̄ӣо*). Као битне карактеристике везничких скупина с пунозначном компонентом издвајају сљедеће: 1) сталан и непромјенљив поредак њихових компонената; 2) већи или мањи степен фразеологизације (окамењености) структуре, с напоменом да се њихово значење не може извести из значења њихових саставница; 3) значење које одговара значењу простих везника истоврсних реченица (*с намјером га* замјенљиво је с *га* или *како*); 4) дјелимична плеонастичност у функцији прецизирања везничког значења (*с намјером га, на мјесту ӣгје, у вријеме каг*); 5) могућност стварања синонимских низова („*sinonimni nizovi vezničkih skupina posljedica su imenične sinonimije, tj. istoznačne su ili bliskoznačne one vezničke skupine čije su imenične sastavnice sinonimne, npr. s ciljem da / u cilju da / s namjerom da / u namjeri da / s nakanom da / u nakani da / sa željom da / u želji da / (u nastojanju da / uz nastojanje da / sa svrhom da / u svrhu da)*, или истокоријенске: *s namjerom da / namjeravajući da*“) и 6) антонимских парова („*tvore antonimne parove; prijedložna antonimija (s(a) / bez)* има пак за послједичу антонимне везничке скупине (*s namjerom da / bez namjere da*), па и везничке скупине које повезују суреченице у различитим врстама реченица (*s obzirom na to što / bez obzira na to što*)“ (Исто, 286–287). Аутори сматрају да је у сваком синхронизацијском пресеку скуп сложених везника затворен, баш као што је затворен и скуп непупозначних ријечи (везника, ријечца, односних прилога и сл.), док је попис везничких скупина с пунозначном лексемом дјелимично отворен.

Проблематика сложених везника у српском језику најживље је покренута заслугом М. Ковачевића, у чијим радовима и налазимо најплодније резултате у анализи синтаксичког и семантичког статуса сложених везника. Овај је аутор најбоље и најпотпуније досада описао природу и устројство сложених субординацијских везника, услове и разлоге њихова постанка, семантичке и функционалностилске карактеристике, због чега је у овом одјелу и највише простора посвећено управо приказивању и/или

парафразирању његових радова. При том се као темељне намећу монографија о узрочном семантичком пољу (Ковачевић 1988), у којој аутор подробно сагледава појаву сложених узрочних везника као једнозначних, контекстуално неусловљених, номинатора каузалне семантичке релације међу клаузама, и књига *Синтакса сложене реченице у српском језику* (Ковачевић 1998), гдје је доста радова у којима се анализирају механизми усложњавања везничког система српског језика.

У поменутој монографији *Узрочно семантичко поље*, која у србистици (и сербокроатистици) следи као „најбољи и најпотпунији прилог опису узрочних јединица и уопште начина изгисања узрочних значења“ (Прањковић 2001: 75), Ковачевић прати пут стварања каузалности као језичке категорије „од конструкција с контекстуално предодређеном каузалном семантиком до конструкција с једнозначним номинацијским елементима каузалне везе“ (Ковачевић 1988: 31), дакле, од контекстуално условљених узрочних језичких јединица (узрочне синтагме с примарно мјесним или временским приједлозима, узрочни глаголски прилози и сл.) преко чисто узрочних јединица с општеузрочним значењем (нпр. везници *јер*, *зато што*, *бугући да*, општеузрочни приједлог *због* и сл.) до језичких јединица којима је улога да изражавају посебне типове узрочних значења (или синтагме са секундарним приједлозима или сложене реченице са сложеним везницима). Настанак сложених узрочних везника, као најпознијих језичких творевина, аутор види као продукт најновијег језичког развоја, створен ради што прецизнијег изражавања различитих (под)типова узрочних значења и значењских нијанси (међу њима је већи број оних који су додатно обиљежени неком специфичном семантичком и/или стилистичком нијансом), који „настају и живе пуним животом у специјалним стиливима (првенствено научном и административном)“ (Исто, 240).

За проблематику формирања сложених узрочних везника од изузетног је значаја у овој монографији анализа узрочних замјеничких прилога и прилошких израза, будући да се формирање и ширење мреже сложених узрочних везника везује за множење замјеничких прилога и особито прилошких израза. Посебно је при том важно разграничење катафорске и анафорске употребе датих ријечи и израза које аутор образлаже, јер у зависности од типа употребе замјенички прилози и посебно прилошки изрази могу партиципирати у стварању новог типа синтаксичке јединице — или у творби граматичког конектора (сложени везник) или у творби лексичког конектора (Исто, 240–241). Катафорска је употреба замјеничких узрочних прилога и прилошких израза, како аутор истиче, важна не само за структурну организацију сложене реченице

већ и за формирање сложених узрочних везника због тога што „Само преко катафорски употријебљеног прилога или прилошког израза могуће је творити сложени узрочни везник“ (Исто, 229). До стварања сложених узрочних везника као квалитативно нових синтаксичких јединица, по ријечима аутора, долази при интонационом обједињењу катафорски употријебљеног замјеничког узрочног прилога или прилошког израза и општезависног везника *што* или *да* (*зашто што*, *због тога што*, *услед тога што*, *захваљујући томе што*, *с обзиром на то да* и сл.), дакле, у оним случајевима у којима се прилог или прилошки израз као „пилон“ зависној клаузи нашао у контактної позицији са њеним везником.

Ослањајући се на русистичку литературу аутор даје допринос проблему разграничења унутарвезничке и катафорске употребе прилога или прилошког израза и у писаном језику. Наиме, критеријум паузе, односно интонационог обједињења, наглашава Ковачевић, одавно је у научној литератури констатован као валидан, али само у разговорном језику, док је у писаном језику овај критеријум непримјенљив, те је стога тешко утврдити границу између унутарвезничке и катафорске употребе замјеничких прилога или прилошких израза у оним случајевима гдје је прилог или прилошки израз у контактної позицији с везником *што* или *да* постпоноване узрочне клаузе, што се, по његовом мишљењу, узима „за аргумент ненавођења модела сложених реченица с везничким конструкцијама као номинацијским елементима каузалне везе“ (Исто, 64). Аутор тврди, и то поткрепљује примјерима, да и у писаном језику постоје они случајеви који искључују двоинтерпретативну вриједност узрочног замјеничког прилога или прилошког израза, а то су они случајеви у којима се једнозначно тумачење замјеничког прилога или прилошког израза темељи или на дистантности или на контекстуалној наглашености прилошког израза, те тако постаје јасно да је пауза иза тог израза, па самим тим и да је дати прилошки израз структурни конституент управне клаузе, а никако сложеног везника. Ковачевић наводи примјере оних контекста када прилошки израз припада структури основне клаузе, а то је: када је позиционо одвојен од експликативног везника, када је употријебљен у склопу предиката основне клаузе уз копулативан или семикопулативан глагол, употријебљен као ослонац градационог или алтернационог низа узрочних клауза, кад се њиме супротставља негиран и истинит узрок, кад дијели исту синтаксичку позицију, тј. чини координативни низ, с неком другом узрочном синтаксичком јединицом, кад је испред

њега употријебљен неки од интензификатора, као нпр. *нарочито, посебно, очигледно, поготово, ирвенствено, само, већ, и, ни* и сл. (Исто, 65)¹⁵.

Књига *Синтакса сложене реченице* незаобилазна је при разматрању проблематике сложених везника, јер у њој аутор отвара и, што је још важније, рјешава многа питања која су од круцијалне важности за изучавање датог феномена. У том је смислу за нас есенцијално поглавље у вези са начинима богаћења везничког система српског језика (Ковачевић 1998: 234–245), у којем аутор, полазећи од тезе да је проширење везничког система у директној вези с проширењем система приједлошких и с њим повезаним системом прилошких израза, издваја творбене моделе по којима се у српском језику стварају сложени субординацијски везници. У оквиру првог модела, који подразумева формирање сложених субординацијских везника преко замјеничких прилога и прилошких израза, аутор разликује два подмодела. Први, иначе продуктивнији, репрезентују сложени везници настали срастањем катафорски употријебљеног замјеничког прилога или прилошког израза с експликативним везником *што* или *да*, при чему демонстративна замјеница *то* може бити обавезни (*због тога што, на основу тога што, ујркос томе што* и сл.) или редувантни елемент сложеног везника (*без обзира (на то) што, с обзиром (на то) да* и сл.), а други представљају сложени везници настали срастањем експликативног везника *да* и апстрактне именице из прилошког израза (формираног уланчавањем неке од лексема апстрактне семантике у зависном падежу и демонстративне замјенице као конгруентног атрибута уз ту именицу: *у том случају, с тим циљем, с том намјером, под тим условом* и сл.), при чему је обавезна редукција замјенице која је била обавезни структурни елемент прилошког израза (*с циљем да, с намјером да, у жељи да, под условом да, у настојању да*). Аутор, такође, као новију појаву у савременом српском језику региструје субординацијске везничке конструкције настале „срастањем једнозначног приједлога односно приједлошког израза и генитивног облика анафорски употријебљене замјенице *што*“ (Исто, 245), чија је употреба ограничена на обиљежавање семантичких односа који се могу подвести под логички однос импликације, као што су узрочно-последични, финални и однос временске сукцесивности.

¹⁵ „Уопштено се може рећи да у свим случајевима кад партикула дође испред сложеног везника у чијем је саставу неки замјенички прилог или прилошки израз, таква употреба доводи до ’декомпозиције’ сложеног везника, јер наглашавањем замјеничког прилога или прилошког израза они ’излазе’ из структуре везника и добијају статус ’пилона’ везнику *што*“ (Ковачевић 1998: 310, напомена 486).

Као резултат ауторовог настојања да употпуни инвентар субординацијских везника и везивних ријечи, а слѣдствено томе и попис модела зависнослужених реченичних структура (особито оних формалних и семантичких типова што су одлика специјалних функционалних стилова), настала су поглавља у којима аутор посебно разматра нарав и структуру сложених везника као специјалних форми створених с циљем да се обиљежи посебан тип значења, каква су, на примјер, значење експекције, спецификативно и ексцептивно значење (*умјестѿо шѿѿо/га, с ѿѿѿ шѿѿо/га, осим шѿѿо/га, изузев шѿѿо/га, осим ако, осим кад, осим уколико* и сл.)¹⁶.

Због диференцијације спојева који имају статус сложених везника од оних који представљају нагомилавање везника у вишеструкосложеној реченици, нужно је да у процес разматрања саме појаве сложених везника буде укључен и проблем гомилања везника, стога је, са аспекта бављења проблематиком сложених везника, друго по значају у овој књизи поглавље под насловом „О типовима нагомилавања везника у сложеној реченици“ (Исто, 258–267). На основу проведене анализе, аутор, од три теоријски могућа типа гомилања везника, издваја два, чија је реализација у језику једино могућа — гомилање независног и зависног и гомилање зависног и зависног везника — и при том доноси закључак у вриједности правила које каже да „у српском стандардном језику није могућа творба сложених везника нити комбинацијом двају зависних везника, нити комбинацијом независног и зависног везника“. Другим ријечима, „никад ’спој’ два контактна везника, без обзира да ли је у питању ’спој’ независног и зависног везника, или ’спој’ зависног и зависног везника, не прераста у ’сложени везник’, него у том споју оба везника чувају своју синтаксичку вриједност: један остаје координирани а други субординирани“ (Исто, 266).

Испитујући могућности интензификације садржаја зависних и/или независних клауза партикулама, а тиме и могућности стварања спојева партикула са зависним и независним везницима, укључивши при том у анализу само оне спојеве партикула и везника у чијем је саставу партикула хомоформна с неком неспорном везничком ријечју, с намјером да разоткрије на који начин се партикуле комбинују са зависним и независним везницима (законитости комбиновања партикула и везника), Ковачевић¹⁷,

¹⁶ В. сл. поглавља у књизи: *Ексѿекѿивне констѿрукције* (141–150), *Зависне реченице са спецификаѿивним значењем* (158–168) и *Ексѿекѿивне и ексклузивне констѿрукције* (203–222).

¹⁷ В. поглавље под насловом „Диференцијација партикула и хомоформних (дијелова) везника“ (Исто, 246–257).

као једно од основних поставља и сљедеће питање — када спој партикуле и везника има вриједност сложеног везника а када нема, односно када партикула има статус факултативног елемента реченичне структуре, а када је нужна компонента сложеног везника. Након проведене анализе аутор закључује да употријебљене испред зависних везника партикуле најчешће имају експлетиван карактер, а да само у неким случајевима, када се непосредно додају зависном, семантички неспецификованом везнику *ӣӣо* (никад, дакле, преко везничког пилона), могу с њим да граде сложени субординацијски везник (*само ӣӣо, једино ӣӣо, ӣек ӣӣо, свеједно ӣӣо, ӣаман ӣӣо*). Спој партикуле и везника функционише тада као сложени везник са јединственим значењем које је уједно и значење зависне клаузе. Елидирањем партикуле реченични модел или не би био могућ с датим значењем зависне клаузе или уопште не би био могућ (тј. био би граматички неприхватљив). У вези са проблемом синтаксичког статуса сложених везника с партикулом као интегралном компонентом као јасан критеријум припадности сложеног везника координацијским или субординацијским везницима Ковачевић издваја (не)могућност стављања партикуле испред неспорно зависних или независних везника (партикула може бити реализована само иза независног везника).

У једном од својих новијих радова под насловом „Значај интензификатора за концесивну интерпретацију зависних реченица“, Ковачевић (2008: 65–83) доказује да у формирању сложених везника срастањем партикуле и простог, „једнолексемског везника“ (по моделу партикула + зависни везник) могу, сем семантички неспецификованог везника *ӣӣо*, учествовати и други зависни везници, као што су на примјер *ако, кад, да*, као и везничка средства замјеничког поријекла (упитно-односне замјенице и замјенички прилози) *ко, који, чији, какав, колики, како, колико, када* и сл., при чему партикула може бити употријебљена не само испред (*и ако, и кад, и да, макар да; ма/било који, ма/било чији, ма/било како, ма/било колико*) већ и иза везничког елемента (*ко ӣод, који ӣод, чији ӣод, кад ӣод, колико ӣод* и сл.). На тај се начин у српском језику творе сложени везници концесивне семантике — општеконцесивни (*и ако, и да, и кад, а да, и ӣоред ӣо̄а ӣӣо, свеједно ӣӣо, макар ӣӣо, макар да*) и парцијалноконцесивни (*било ко, било колико, било како* и сл.; *ма ко, ма колико, ма како* и сл.; *ко ӣод, колико ӣод* и сл.). Аутор показује да спој партикуле и субјунктора у српском језику функционише као сложени концесивни везник само ако је партикула обавезна, неизостављива компонента датог споја, чије би редуковање имало за посљедицу или

граматички неприхватљиву реченицу или другачију семантичку интерпретацију реченице од оне коју има с датим спојем.

Пишући о проблему изоморфности диферентивних реалних поредбених реченица и временских реченица с везником *īрије неіо шііо* у тексту „О изоморфности једног типа временских реченица и поредбених реченица за неједнакост“, Ковачевић (2011: 175–188) даје јасно издиференциране критеријуме на основу којих се може поуздано идентификовати о којем је типу зависносложене реченичне структуре ријеч, констатујући при том да чињеница о изоморфности поредбених реалних диферентивних реченица с везником *неіо шііо* и временских реченица с везником *īрије неіо шііо* јасно упућује и на пут настанка сложеног временског везника *īрије неіо шііо*. Он закључује да дати сложени везник представља уникатну везничку структуру у систему адвербијалних везничких јединица будући да је једини настао конјункционализацијом компаративног прилога *īрије* и сложеног везника реалних поредбених реченица *неіо шііо*, и да као такав, својом структуром, отјелотворује принцип структурисања диферентивних поредбених реченица.

У раду „Сложена реченица с временском зависном клаузом у значењу постериорности“ аутор коригује и у литератури готово општеприхваћено мишљење да се датим сложеним везником увијек обиљежава значење постериорности зависне у односу на основну клаузу и доказује да је тип хронолошке релације означене везником *īри(и)је неіо шііо* условљен комбинаторношћу датог везника с типом истиносног модалитета управне клаузе, тј. да је везник *īрије неіо шііо* семантички маркиран значењем постериорности само у случајевима потврдности обију клауза “ (Ковачевић 2011: 127–158).

С обзиром на то да је у српском језику велики број сложених субординацијских везника творен преко катафорички употријебљених прилошких израза (замјеничког и синтагматског типа), веома су значајни Ковачевићеви радови посвећени проблематици прилошких израза и анализи форичких замјеничких односа у структурирању (зависно)сложених реченичних структура.

У врло обимном раду „Синтакса и семантика прилошких израза“ (Ковачевић 2009: 11–48), дефинишући прилошки израз као „падежну или приједлошко-падежну конструкцију која је функционално-семантички блиска или еквивалентна некоме прилогу, из чега произлази да је она често — не дакле увијек — и замјењива неким од правих прилога“, Ковачевић представља основне моделе стварања прилошких израза у

српском језику и издваја три морфолошко-синтаксичка типа прилошких израза: (а) замјеничке прилошке изразе, који настају „блокирањем“ везе неког једнозначног приједлога и демонстративне замјенице (најчешће замјенице *што*, нпр. *због штога*, *након штога*, *осим штога*, *ујркос шоме*, *без обзира на што*), (б) именичке прилошке изразе, настале блокирањем везе приједлога и одређеног падежног облика именице (нпр. у *међувремену*, у *штошћуносћу*, *шод морање*, *на миру* и сл.) и (в) синтагматске прилошке изразе, који подразумевају блокирану везу одређене падежне или приједлошко-падежне именичке форме и обавезног детерминатора (нпр. *на овом мјесту*, у *што време*, *на тај начин*, *из штог разлога*, у *штој мјери*, у *шту сврху* и сл.). Диференцирајући трансфрастичку од интрафрастичке употребе замјеничких прилошких израза, Ковачевић закључује да се у катафорској интрафрастичкој употреби, која подразумева искључиво структуру зависносложене реченице, сусрећу само прилошки замјенички изрази с демонстративном замјеницом *што*, а да је разлог томе вјероватно тај што се сложени субординацијски везници под одређеним условима могу једино формирати преко прилошких израза творених са замјеницом *што* (никад са замјеницом *ово*).

На основу проведене анализе улоге форичких (анафоричких и катафоричких) односа реализованих у монопредикатским и полипредикатским реченичним структурама у раду „Улога форичких замјеничких односа у структурисању реченице“ (Исто, 49–70), аутор доноси низ, за нашу проблематику, важних закључака, од којих ћемо, уз опаску да су форички односи у зависносложеној реченици „кудикамо сложенији него у простој и независносложеној“, те да у анализу укључене демонстративне предметне замјенице могу реализовати катафоричке односе само у саставу зависнослужених реченица (како у оним асиндетског тако и у оним синдетског типа), у први план ставити онај који се тиче творбе сложених субординацијских везника, а који каже да катафорички употријебљени прилошки изрази у контакту са општесубординацијским везницима *да* или *што* често прерастају у сложени зависни везник, као нпр. *ујркос шоме што*, *због штога што*, *захваљујући шоме што*, *на основу штога што*, *с обзиром на што да* и сл. (Исто, 61). При том додаје, да то не значи да се демонстративна замјеница *што* не може наћи у функцији катафоричког корелата и у клаузама обиљеженим неким другим зависним везником, какви су на примјер везници *кад* или *колико*.

I.3. Критеријуми идентификације сложених везника

Критеријуме идентификације сложених зависних везника установили смо према ономе што се о датом типу везничких средстава среће у научној литератури, а што је исцрпно презентовано у претходном одјелку. Због тога се овдје нећемо експлицитно позивати на оне дијелове студија и радова који су нам послужили при устројавању и хијерархизацији мјерила за утврђивање сложених зависних везника.

Као базичне критеријуме идентификације сложених субординацијских везника и њихове диференцијације према везничким скуповима, чији је настанак условљен распоредом клауза унутар сложене реченице¹⁸, издвојили смо сљедеће: (1) могућност супституције сложене везничке структуре простим, једнолексемским зависним везником, (2) блокираност конституената, (3) немогућност дисконтинуиране реализације структурних компонената сложеног везника, (4) могућност инверзивне трансформације зависне клаузе у чијој се иницијалној позицији налази конструкција чији везнички статус треба да утврдимо, (5) немогућност елидирања структурних компонената без посљедица на граматичком или семантичком плану реченице, (6) сталан и непромјенљив поредак интегралних дијелова сложеног везника, (7) семантичка цјеловитост, односно јединство значења (које може бити, али најчешће није, апсолутно подударно значењу које се обиљежава и неким простим зависним везником).

Примјена критеријума супституције омогућује не само провјеру да ли је дати спој, чији везнички карактер покушавамо утврдити, заиста употријебљен у служби везника, тј. да ли се њиме у структуру зависносложене реченице уводи зависни тип клаузе, већ и провјеру о којем семантичком типу зависне клаузе је ријеч. На основу датог критеријума анализирани спој практично је лоциран у систему везника како с обзиром на тип граматичког значења тако и са семантичког становишта (*ујркос ш̄оме ш̄ӣо → иако, с обзиром на ш̄о да → јер*). Овај критеријум примјенљив је само уколико сложени

¹⁸ То нагомилавање се у неким реченицама може избјећи другачијим распоредом клауза, изузев у зависнослуженим реченицама „код којих се јављају двије или више истозначних зависних клауза уз исту надређену“ (Танасић 2006: 68).

зависни везник има конкурентну једнолексемску везничку јединицу у систему простих зависних везника.

Под блокираношћу конституената подразумејемо то да у сложену везничку структуру није могуће или уметање каквог елемента између њених интегралних дијелова (у *вријеме кад* → у *ѿо/оно вријеме кад*, *ѿод условом да* → *ѿод ѿѿм/ѿѿаквим условом да*, у *случају да* → у *ѿом/несрећном случају да*), или остварење без навођења оних елемената који су обликотворног карактера (у *ѿркос ѿоѿе ѿѿѿо* → *у *ѿркос ѿѿѿо*, *ѿрије неѿо ѿѿѿо* → *ѿ *рије ѿѿѿо*, *ѿоводом ѿѿѿѿа ѿѿѿо* → *ѿ *оводом ѿѿѿо*).

Немогућност дисконтинуиране реализације не треба схватити као немогућност разбијања спојева који се у српском језику појављују у функцији сложених зависних везника, будући да је то растављање могуће (нпр. у случају сложених узрочних везника *Заѿѿо* их називају *ѿролеѿѿерима ѿѿѿо ѿролијећу ѿѿѿѿ звјезда*, *Нисам ѿѿо сѿѿѿѿѿа учинио ѿѿѿо нисам ниѿѿѿѿа разумио*). Немогућност дисконтинуиране реализације подразумејемо да неки спој може бити реализован у служби (зависног) везника само као континуирана секвенца, дакле, као један блок чије интегралне компоненте морају бити у контактної позицији. Постављањем структурних елемената сложеног везника у дистактну позицију ништи се везничка улога датог споја. У контексту разматрања могућности дисконтинуиране реализације сложених везника у српском језику ваља нагласити да она није изводљива у случају свих сложених везника (нпр. када су у питању сложени везници формирану у процесу обједињења катафорски употријебљеног синтагматског прилошког израза и неког простог зависног везника, као што су то, на примјер, сложени везници у *вријеме кад*, *ѿод условом да*, у *случају да* и сл.).

Могућност инверзивне трансформације зависне клаузе потврђује да је спој који се налази у њеној иницијалној позицији њен структурни елемент, као што су то и прости зависни везници, те да има службу сложеног зависног везника. Постављање зависне клаузе уведене сложеним везником испред главне недвосмислено разрјешава дилеме које проистичу из мањкавости интонационог критеријума при утврђивању да ли замјенички прилог или прилошки израз припада структури надређене клаузе или је конституент сложеног везника.

На основу могућности или немогућности елидирања дијелова анализираниог споја утврђује се њихов обликотворни карактер. Уколико из датог споја није могуће изоставити неки од његових дијелова, а да при том реченица остане граматички прихватљива (*ѿѿек ѿѿѿо* → **ѿѿѿо*, *осим ѿѿѿо* → **ѿѿѿо*, *на основу ѿѿѿѿѿа ѿѿѿо* → **ѿѿѿо*)

или да се не промијени интерпретација семантичког типа односа међу клаузама (*и ако* → *ако*, *кад* *тог* → *кад*), дати спој је употријебљен у везничкој служби, односно као сложени везник. На основу овога критеријума сложене везнике у српском језику могуће је предвојити на оне код којих није могуће изостављање компоненте која са простим везничким елементом гради сложени везник и на оне сложене везнике који су настали као средства експлицитног изражавања категоријалне семантике и из чијег је састава могуће изоставити прву структурну компоненту (*на мјесту* *игје* → *игје*, у *шренуику* *кад* → *кад*, с *намером* *га* → *га*). У случају везника овога типа укључује се и критеријум функционалностилске обиљежености (односно функционалностилског поријекла датих везничких средстава), јер је такав тип сложених везника настао као резултат потребе за стварањем што експлицитнијег исказа, лишеног сваке недоумице, што је једна од суштинских одлика стилова у којима су дати везници најчешће формирани.

Стабилна и чврста структура имплицира, између осталог, постојан и непромјенљив поредак интегралних компонената, и релевантан је критеријум при одређивању сложених везника.

Критеријум семантичке цјеловитости, односно јединства значења подразумијева да су елементи везничке структуре значењски обједињени. Граматичко значење преузима на себе везнички елемент структуре, док се семантички суоднос клауза препознаје у лексичком дијелу сложеног субординацијског везника, који је, дакле, експлицитни носилац категоријалне семантике или неког њеног семантичког (под)типа, односно значењске и/или стилске нијансе.

Остали (пот)критеријуми условљени су како специфичношћу модела на основу којег су сложени везници формирани, тако и разлозима њихова постанка, односно логике функционалног стила за који се њихов настанак везује. Такви су, на примјер, критеријум интонационог обједињења (или критеријум паузе) на основу којег се успоставља разлика између унутарвезничке и катафорске улоге замјеничког прилога или прилошког израза у саставу сложеног везника, критеријум позиције у односу на везнички елемент у саставу сложеног везника или критеријум (не)осјетљивости на правило о конгруенцији негација и афирмација у реченици (нпр. код сложених везника концесивне семантике позиција партикуле представља важан критеријум у диференцирању спојева са функцијом везника од оних који то нису).

У рјешавању проблема разграничења везничке и невезничке употребе замјеничког прилога или прилошког израза у случају сложених везника формираних у процесу

интонационог обједињења замјеничког прилога или прилошког израза и простог везника руководићемо се већ успостављеним критеријумима у литератури (Ковачевић 1988: 64–65), а који су представљени у прегледу литературе, с том разликом што сматрамо да употреба партикуле испред сложеног зависног везника не води нужно његовој декомпозицији.

II. СЛОЖЕНИ ВЕЗНИЦИ МЈЕСНОГ ЗНАЧЕЊА

У поређењу са осталим семантичким категоријама, мјесна има врло слабо развијен систем сложених везника. Два су модела према којима се у српском језику могу формирати сложени везници мјесног значења: 1) срастањем синтагматског прилошког израза мјесног значења и замјеничког прилога *igje* и 2) удружењем постпоноване партикуле *iod* са замјеничким прилогом мјесног значења (*igje iod, odakle iod, докле iod, куда iod*)¹⁹.

II.1. Сложени везници мјесног значења творени преко прилошког израза синтагматског типа

Међу прилошким изразима синтагматског типа с мјесним значењем најфреквентнији су они код којих се у позицији надређеног члана појављује именичка лексема *мјесѿо* као носилац категоријалне семантике. А управо у формирању сложених мјесних везника учествују такви прилошки изрази, и то они који би се према критеријуму неиспустивог детерминатора могли назвати синтагматским мјесним замјеничким прилошким изразима (Ковачевић 2007: 22) и који се могу подвести под декомпоноване прилошке изразе јер наспрам себе имају еквивалентан замјенички прилог мјесног значења [*на ѿом мјесѿу ← ѿу; на оном мјесѿу ← ондје* итд.]²⁰.

Од прилошких израза творених на описани начин у формирању сложеног везника мјесног значења партиципира синтагматски прилошки израз са именицом *мјесѿо* у локативној приједлошко-падежној форми, будући да је то форма у којој се дати прилошки израз најчешће реализује. Када се катафорски употријебљен мјесни прилошки израз синтагматског типа (настао у процесу декомпозиције замјеничког

¹⁹ О сложеним везницима насталим према овоме моделу в. поглавље овога рада *Сложени везници ѿарцијалноконцесивној значења с ѿосѿѿонованом ѿарѿикулом*.

²⁰ „У наведеној форми архисема као категоријална сема остварена је именицом *мјесѿо*, диференцијална сема изражена је неком од замјеница, а лексичко-граматичка сема 'локалности' изражена је локативним приједлогом *на*. Промјеном лексичко-граматичке семе мијења се и падежна форма прилошког израза, што је условљено реченичним контекстом, прије свега типом глагола у предикату“ (Исто, 22).

прилога мјесног значења) *на њом/оном мјесџу* нашао у контактної позицији са замјеничким прилогом *џге*, дошло је до стварања сложеног везника мјесног значења, при чему је обавезна редукција катафорског демонстративног замјеничког елемента као синтаксички и семантички редувантног. То практично значи да је сложени мјесни везник *на мјесџу џге* створен уланачавањем именичке лексеме *мјесџо* (најчешће у локативној приједлошко-падежној форми), као експонента мјесне категоријалне семантике, и мјесног замјеничког прилога *џге*, о чему свједоче примјери забиљежени у различитим функционалним стиловима српског језика:

Ако су дела из ст. 1. и 2. овог члана учињена *на мјесџу џге* је окуљен већи број људи, учинилац ће се казнити затвором од једне до шест година (КЗ, чл. 278). — Ако се препознавање врши *на мјесџу џге* се предметни налазе, по правилу ће се обавити звучно и видео снимање (ЗКП, чл. 98). — По другој легенди, б. је прво поникао на Голготи, *на мјесџу џге* је Христос разажет (В. Чајкановић, РСНВ, АСК). — У планини, *на мјесџу џге* је краљ Вукашин убио цара Уроша, никао је усред зиме и леда б., и врло јако мирисао (В. Чајкановић, РСНВ, АСК). — У Требињу на Митровдан *на мјесџу џге* су чобани јели пројарицу (јело од пројина брашна с кајмаком, Speiseopfer «= жртва у јелу» за здравље стоке) натрају зановети (В. Чајкановић, РСНВ, АСК). — Грета би лежала непомично, чекајући, *на мјесџу џге* смо је остјавили (Г. Олујић, Гласам за љубав, АСК). — Два младића, пријатних ликова и брижљиво одевена, запиташе ме да ли сам ловио птице као они по језеру и да ли сам видео капелицу *на мјесџу џге* се искрцао Сан Диео када је долазио на острво (Р. Петровић, Људи говоре, АСК). — Ово је било под Кличевцем у Ваљеву, *на мјесџу џге* је сага кула (Прота Матеја Ненадовић, Мемоари, АСК). — ... али ипак, кажем, ниједан разуман човек не би учинио оно што је он учинио, отишао да живи *на мјесџу џге* никад пре њеја нико није живео ... (Д. Ненадић, Доротеј, АСК). — Takvo jedno proširenje nastaje i ovde, kod Višegrada, *na mestu gde Drina izbija u naglom zavoju iz dubokog i uskog tesnaca* који stvaraju Butkove Stijene i Uzavničke planine (И. Андрић, НДЋ).

Сем у локативној, именица *мјесџо* као идентификатор семантичке припадности везника, може бити остварена, односно може учествовати у грађењу сложеног везника, и у акузативној падежној форми са истом приједлошком лексемом *на (на мјесџо џге)*:

Он је, сигурно, често одлазио у врбак, *на мјесџо џге* су ја остјавили, помисли сада Аћим (Д. Ћосић, Корени, АСК). — ...baci pogled *na mesto gde je malopre stajao...* (Д. Звекић-Душановић, СССМИ). — ... gađa pravo u srce, tamo gde je najubitačnija, *na mesto gde se skriva ona obmana* која dozvoljava човеку да прикрије своју сопствену lucidnost (Д. Киш, ХП). — Pravednost hoće da istera svoju pravdu do kraja, stoga se epistolareva misao

vraća *na mesto gde* se rastao s kočijašem i gde zatiče kočijaša u poslednjem trenutku (Д. Киш, П).

Чињеница да изостављањем именичке лексеме из структуре сложеног везника, по правилу, не би дошло до семантичког оштећења реченице, упућује на закључак да је сложени везник мјесног значења настао у окриљу специјалних стилова као резултат тенденције за што експлицитнијим изражавањем категоријалне семантике.

Настанком сложеног везника *на мјесту ње* (*на мјесто ње*), мјесна семантичка категорија сврстава се у ред оних семантичких категорија које одликује не само формирање прилошких израза синтагматског типа него и стварање сложених везника према моделу који подразумијева њихово учешће, премда врло скромно када је у питању дата семантичка категорија.

III. СЛОЖЕНИ ВЕЗНИЦИ ВРЕМЕНСКОГ ЗНАЧЕЊА

Поред сложених везника узрочне и концесивне семантике, међу најбројније, творбено најпродуктивније и употребно најфреквентније сложене везнике у српском језику спадају сложени везници темпоралне семантике. Као и већина сложених везника, и ови су сложени везници формирано као језичка средства којима се експлицитно изражава општа (темпорална) категоријална семантика или, пак, неки њен значењски (под)тип.

На основу творбених (конструкционих) модела по којима су образовани, сложени временски везници могу се разврстати у три велике скупине.

Прву скупину чине сложени везници темпоралне семантике творени преко временских прилошких израза. С обзиром на тип прилошког израза који учествује у стварању сложеног временског везника, у оквиру датог модела издвојена су два подмодела, односно двије групе сложених везника.

Први подмодел подразумева стварање сложених временских везника преко временских прилошких израза приједлошко-замјеничког типа и општезависног везника *шио* (након *шио*, *иослије шиио*), а други, творбено продуктивнији од првог, подразумева формирање сложених временских везника преко временских прилошких израза синтагматског типа и простог, у недовољној мјери семантички спецификованог временског везника (*у вријеме кад/док*, *у доба кад*, *у иренуику/часу кад* и сл.).

Другу скупину чине сложени временски везници настали у процесу удружења партикуле и простог везника. На основу критеријума позиције партикуле у односу на везник, издвојене су двије групе сложених временских везника.

Прва, у коју су сврстани сложени временски везници са антепонираном партикулом, грана се, с обзиром на везнички елемент који учествује у формирању сложеног везника, на двије подгрупе: 1) сложене временске везнике с општезависним везником *шио/га* (*ишек шиио/га*, *једва шиио*, *шаман шиио/га*, *само шиио* итд.) и 2) сложене временске везнике с везником *кад* (*исииом кад*, *шаман кад* итд.). Другу групу у оквиру дате скупине чине сложени везници са постпонованом партикулом *иод* (*кад иод*).

Трећу скупину чине сложени временски везници, којима се означава различита перспективизација садржаја двију клауза, обрнута од перспективизације коју задају други семантички еквивалентни темпорални везници творени преко анафорске употребе релативне замјенице *ш̄ӣо* (*након че̄а*, *њослије че̄а*).

Специфично мјесто у систему сложених временских везника с обзиром на начин постанка заузима сложени везник *њрије не̄о/но ш̄ӣо* настао у процесу конјункционализације компаративне прилошке лексеме *њрије* и сложеног диферентивног реалног поредбеног везника *не̄о ш̄ӣо*. У граматичкој и научној литератури, као структурно истовјетна са датом везничком структуром, помиње се, доиста врло ријетко, и сложени везник *њослије не̄о ш̄ӣо*.

III.1. Сложени временски везници настали преко прилошких израза

III.1.1. Сложени временски везници настали преко прилошких израза приједлошко-замјеничког типа

III.1.1.1. *након ш̄ӣо*

Сложени временски везник *након ш̄ӣо* настао је у процесу интонационог обједињења временског прилошког израза приједлошко-замјеничког типа *након њо̄а* и општезависног везника *ш̄ӣо*, при чему по правилу долази до елидирања катафорски употријебљене демонстративне замјенице *њо* (у облику генитива *њо̄а*) из састава прилошког израза. С обзиром на творбени модел по коме је формиран, овај се везник придружује оној скупини сложених субординацијских везника у чијем стварању учествују прилошки изрази приједлошко-замјеничког типа уз обавезну или факултативну редукцију катафорске демонстративне замјенице, „тако да експликативни везник долази у непосредну везу с приједлогом или приједлошким изразом чинећи с њим једнозначан сложени субординацијски везник“ (Ковачевић 1998: 237). Можда из тог разлога, превидјевши улогу прилошких израза у процесу усложњавања субординацијског везничког система уопште, па и темпоралног, И.

Антонић везник *након ш̄ӣо* представља као вишечлану везничку форму насталу удруживањем приједлога *након* и замјеничког облика *ш̄ӣо*²¹.

Временски прилошки израз *након ш̄о̄ӣа* преко кога је настао овај сложени везник у језику се појављује како у улози верификатора смисаоног међуодноса реченица на нивоу текста (функција лексичког конектора) (а) тако и у улози верификатора смисаоног међуодноса садржаја реченица у саставу независносложене реченице (функција конкретизатора везничког значења) (а1), али само катафорски употребељен (б) у оквиру зависносложене реченичне структуре може партиципирати у настанку сложеног везника *након ш̄ӣо* (в):

(а) Прво је обављен двоструки унос — поступак који увелико смањује грешку. *Након ш̄о̄ӣа*, процењивани су неки основни параметри и на основу тога регистроване екстремне вредности или недостајуће вредности које су мењане мануално (Б. С. Јевтић, МПС). — Само пет-шест потоњих година пола милиона Срба у Хрватској изгнано је из те земље, и она је, најзад, обновила своју државност (1992), изгубљену почетком 12. века. *Након ш̄о̄ӣа*, залагање за језичко заједништво изгубило је смисао, али је повећана важност решавања отворених питања на „новонасталом“ говорном простору српског језика (Б. Брборић, ОЈР). — Овај протокол је отворен за потписивање странама уговорницама Конвенције до 30. јуна 2000. године у седишту Савета у Бриселу. *Након ш̄о̄ӣа* ће бити отворен за њихово приступање (Закон о потврђивању протокола о изменама и допунама међународне конвенције о упрошћавању и усклађивању царинских поступака, чл. 3).

(а1) У Ваљевоу је свршио основну школу, а гимназију у Биограду и *након ш̄о̄ӣа* се је уписао у филозофско-историјски одсек у Великој Школи (П. Кочић, СД). — Уз ове инструменте, испитаници су попуњавали листу пожељних и непожељних особина у којима су од понуђених вредности бирали 5, а *након ш̄о̄ӣа* навели шта јесте, а шта није њихов идеал мануално (Б. С. Јевтић, МПС). — Међутим, недавно се могло прочитати да су неки делови данашње СР Србије као, на пример, Косово и Метохија, припојени 1945, иако би свако морао знати да су Косово и Метохија ослобођени од Отоманске империје 1912. године и, након тога, по међународно признатим уговорима, они су

²¹ Ауторка констатује да је спој *након ш̄ӣо* у везничкој служби забиљежен једино у РСАНУ. Рјечник ЈАЗУ у оквиру одреднице о приједлогу *након* у везничкој функцији наводи само спој *након каг* „тј. рошто“, чија је употреба, како се у Рјечнику истиче, ограничена искључиво на један примјер: *Ognjemet saždi posrid varoša, nakon kad se dni podleženja izpune*. Такође се ни у Речнику МСМХ не наводи *након ш̄ӣо* у везничкој служби, већ само *након* у предлошкој служби с генитивом или количинским изразом за значење *послије чега* или *послије колико времена* слиједи неки догађај, радња и сл. „иза, после“ (Антонић 2001: 134).

саставни део Србије (и, делом, Црне Горе, до 1918) (Б. Брборић, ОЈР). — СЕФТА стране ће се узајамно консултовати и **након ѿоѿа** стално обавештавати о детаљним правилима за спровођење која се усвоје у складу са одредбама овог прилога (Закон о потврђивању споразума о измени и приступању споразуму о слободној трговини у централној Европи – ЦЕФТА 2006, чл. 13).

(б) **након ѿоѿа шѿѿо** → **након шѿѿо**

Након ѿоѿа шѿѿо [→ **након шѿѿо**] сам писао о овим летелицама, хтео сам да нађем податак којом тачном брзином напуштају наш систем (static.astronimija.co.rs, 12. 3. 2011). — Boris Davidović је за мене био и борба: pokretala me je sujeta, jer **након toga što** [→ **након што**] *su сведоци тих strahota – Solženjicin, Štajner i други – već pisali o tome*, ја сам покушао да isklešem pravu književnost od tog materijala (Д. Киш, ГТИ). — Ukrao је део miraza своје жене и извео неколико podvala od kojih је и она у којој је smestio своју ljubavnicu у kazneni dom, где је провела 12 godina, **након toga što** [→ **након што**] *ga је туžила zbog prekršenog obećanja* (www.adriatalk.com › Zanimljivo, 12. 3. 2011) — **Након toga što** [→ **након што**] *је као prvu temu навео да svako izloži ono што му смета на Farmi*, прву реч је дао Evi (www.farmasrbija.net/.../dan-40-o-mladencima-i-problemima-na-farmi/, 12. 3. 2011). — **Након ѿоѿа шѿѿо** [→ **након шѿѿо**] сам писао о овим летелицама, хтео сам да нађем податак којом тачном брзином напуштају наш систем. — Boris Davidović је за мене био и борба: pokretala me je sujeta, jer **након toga što** [→ **након што**] *su сведоци тих strahota – Solženjicin, Štajner i други – već pisali o tome*, ја сам покушао да isklešem pravu književnost od tog materijala (Д. Киш, ЧА). — Илустрације ради, ви знате да и сада тече један такав поступак, и он је одложен **након ѿоѿа шѿѿо** [→ **након шѿѿо**] *је гр Војислав Шешељ предложио 10 свевока* који ће говорити у прилог томе да он није направио никакав прекршај (www.srpskaradikalnastranka.org.rs/srbija/1663, Бриљантном одбраном у Хашком трибуналу, др Шешељ до ногу потукао тужилаштво 3. 3. 2011). — Ukrao је део miraza своје жене и извео неколико podvala od kojih је и она у којој је smestio своју ljubavnicu у kazneni dom, где је провела 12 godina, **након toga što** [→ **након што**] *ga је туžила zbog prekršenog obećanja* — **Након toga što** [→ **након што**] *је као prvu temu навео да svako izloži ono што му смета на Farmi*, прву реч је дао.

(в) **након шѿѿо**

Након шѿѿо је окривљени ѿоучен у складу са сѿавом 2. овој члана, он се позива да, ако то жели, изнесе своју одбрану (ЗКП, чл. 95, ст. 2). — Надлежни органи Заједнице прихватиће их **након шѿѿо се увере** да су производи о којима се ради испунили услове утврђене овим Прилогом (ЗРСТП, прилог VI). — **Након шѿѿо је демон ѿоражен**, Сара је постала Товијина жена уз благослов Више силе, присутне кроз арханђела Рафаила који коначно открива свој идентитет (Р. Ераковић, РЕСП). — I pored toga што је иницијатива дошла од одраслих, **након што је formirana bazična grupa dece**, она су odigrala

značajnu ulogu u planiranju i razvijanju samog projekta. (М. Докмановић, ГР). — Јављам Вам се **након шћџо** сам у њрвом броју овојодшњџџа Прејледа њрочшћџџа Ваш арџуменшћџџовани и досшћџџџансшћџџвени њрילוџ њод насловом „Арџуменшћџџ њрџџе свеџџа“, у којем полемизирате с професором Вуковићем (Б. Брборић, ОЈР). — Nekoliko dana **након што** сам ти *knjigu poslao*, дошао је у Udруженје кнџџџевника Србије (Д. Киш, ЧА). — No, дошао је следеџи октобар, и Partizani су храбро ослободили град, само пар дана **након што** су га *Nemci napustili* (Ђ. Балашевић, Један од оних живота). — Demonstranti, међу којима велики број са навџџџаџким обележџџима, кренули су ка центру града **након што** је *policija sprečila* да оду пред амбасаде у Улици kneza Miloša (Глас јавности, 19. 2. 2008). — Prema proceduri, **након што** *vlada donese takvu odluku*, raspisuje се tender, izuzev ако се ради о unutrašnjoj raspodeli војне имовине између владиних ресора (Грађански лист, 14. 7. 2008). — Терети се да је био кључни човек Ал каиде у Хамбургу **након шћџџо** је крајем деведесетшћџџ џодина добио азил у Немачкој и почео да студира (НИН, 2981, 14. 2. 2008). — У међувремену, **након шћџџо** [← **након шћџџџа шћџџџо/*након свеџџа (шћџџџа) шћџџџо/*након оноџџа шћџџџо**] је лишен слободџе (управо поводом рушења зида на тврђави) и после саслушања пуштен на слободу, у Завод за заштиту споменика културе вратио се директор Ђорђе Србуловић, који треба да обезбеди дефинисање услова за обнову бедема (Политика, 18. 2. 2008).

Сем са демонстративном замјеницом шћџџо, овај се замјенички прилошки израз може остварити и са демонстративном замјеницом ово (знатно рјеђе, „готово окаионално“), али само прилошки израз с демонстративним замјеничким елементом шћџџо може бити употријебљен у творби сложеног временског везника **након шћџџо**. Нужан предуслов за настанак датог сложеног везника јесте контактни положај катафорски употријебљеног временског замјеничког прилошког израза и општезависног везника **шћџџо**, при чему по правилу у састав сложеног везника не улази комплетан прилошки израз²², већ долази до редуковања катафорске демонстративне замјенице шћџџо као комуникативно редундантног елемента, чији се садржај открива тек навођењем зависне **шћџџо**-клаузе.

У литератури је, такође, истакнута чињеница да су замјенички прилошки изрази настали према овоме моделу лексички и конструкционо готово потпуно блокирани, те да се између дијелова прилошког израза једино може уметнути конгруентни облик квантификаторске замјенице *све* (између приједлога и демонстративне замјенице) (а), и „не само да се квантификатор *све* може уметати између конституената прилошког израза (...) него и сам може преузети функцију цијеле квантификаторско-

²² У нашем корпусу забиљежили смо само један примјер овога везника у пуном саставу **након шћџџџа шћџџџо**, а све остале примјере које овдје наводимо регистровали смо на интернету.

демонстративне синтагме, што значи да се прилошки замјенички израз може остварити и без демонстративне замјенице *џо* или *ово*, а са самим квантификатором *све*²³ (б):

(а) Dugo *nakon svega toga*, u jednom pismu prijatelju, dr. Trump je opisao .to se događalo kad je otišao u hotel Governer Clinton da bi pregledao »uređaj« pohranjen u njegovu podrumu, vjerojatno istu onu kutiju koje se iz Tesline sobe tako dobro sjećao glasnik koji je nije smio ni dodirnuti (Margaret Cheney, Tesla — Čovjek izvan vremena). — *Након свеја овоја*, јасно је да се укупна варијанса σ варијабле састоји из истинске или праве варијансе (σt) и варијансе грешке (σe), ... (Б. С. Јевтић, МСП).

(б) Burik se sada vraća s maketama, projektom i konstrukcijom hoverkrafta, koji će, ako je verovati jednom istraživačkom duhu, pobedonosno *nakon svega* lebdeti nad Dunavom kao ptica (Грађански лист, 18. 7. 2008, 5469). — И *након свеја*, после борбе својске, Црви се сада о лешине боре (С. Пандуровић, На кумановском разбојишту, АСК).

Чињеница да у језику постоје варијантне форме временског замјеничког прилошког израза *након џоја*, настале или интерполирањем замјеничке лексеме *све* између конституената прилошког израза (*након свеја џоја*) или, пак, употребом исте замјеничке квантификативне лексеме без демонстратива, тако да она обухвата и његово значење (*након свеја*), с једне стране, и податак о томе да сложени везник *након шџо* може бити проширен детерминатором или квантификатором *након оноја шџо*, *након свеја оноја шџо*, *након свеја шџо*, *након џоја шџо* (Вукојевић & Худечек 2007: 313)²³, с друге стране, намеће питање да ли и варијантне форме прилошког израза *након џоја* (*након свеја џоја*, *након свеја*) или, пак, конструкције с демонстративном замјеницом *оно* у генитивном падежном облику (*након оноја*, *након свеја оноја*) могу учествовати у формирању сложеног везника *након шџо*.

У потрази за одговором на дато питање ваља поћи од оних примјера у којима се нека од варијантних форми прилошког израза *након џоја* нашла у контактном положају с везником *шџо* и примјеном метода супституције (односно елидирањем замјеничког елемента из састава прилошког израза или квантификаторске синтагме) утврдити да ли је могло доћи до срастања редукованих варијантних форми временског замјеничког прилошког израза и општезависног везника *шџо* у квалитативно нову синтаскичку јединицу — сложени темпорални везник *након шџо*. С тим циљем наводимо следеће примјере и њихове преоблике:

²³ Занимљиво је да се једино у раду ових аутора као варијанте сложеног везника *након шџо* проширене детерминатором или квантификатором помињу сложени везници *након џоја шџо*, *након свеја шџо* и *након свеја џоја шџо*.

након свеѿа шѿоѿа шѿѿо → *након шѿѿо

Nakon svega toga što ste uradili za vaš kompjuter [→ **Nakon što* ste uradili za vaš kompjuter] i nakon što ste ga oslobodili svih tih virusa i oštećenih i nepotrebnih podataka, on će raditi mnogo brže i više nećete imati problema sa neugodno dugim i nepodnošljivim gašenjem (bijelatehnika.org/2010/11/kompjuter-se-gasi-5-minuta/). — *Nakon svega toga što* je došlo do nas [→ **Nakon što* je došlo do nas] razuman čovjek očekuje totalnu katastrofu od filma (dnevnik.hr/.../fascinantna-viktorija-i-trash-tijelo-lijepo-jennifer.html). — Ne razumiju šta je rat i kako mi *nakon svega toga što* smo proživjeli [→ **nakon što* smo proživjeli] možemo sjediti za istim stolom bez otvorenog pokazivanja mržnje i ... (www.infostud.com › ... › OSTALO › Opšta diskusija);

након свеѿа шѿѿо → *након шѿѿо

Nakon svega što je bilo [→ **Nakon što je bilo*], ja bih s tobom ponovo (zivipijesak.blogger.hr/post/nakon-svega-sto-je-bilo.../486670.aspx). — Jeste li to oduvek želeli ili ste o tome počeli da razmišljate *nakon svega što vam se dogodilo* [→ *Jeste li to oduvek želeli ili ste o tome počeli da razmišljate *nakon što vam se dogodilo*? (www.stil-magazin.com/clanak/broj-209.../nadam-se-lepim-stvarima). — Posljednja tri ili četiri dana su bila jako teška za mene, posebno *nakon svega što* sam proživio u Liverpulu [→ *Posljednja tri ili četiri dana su bila jako teška za mene, posebno *nakon što* sam proživio u Liverpulu] (www.jedan-nula.com/.../tores-jako-sam-srecan-sto-sam-igrac-celsija). — *Nakon svega što* se desilo [→ **Nakon što* se desilo], pozvali smo oboje aktera (www.vesti.rs/tema/Eva-Ras/2/). — *Nakon svega što* sam doživio [→ **Nakon što* sam doživio], *nakon svega što* sam napisao na forumu [→ **nakon što* sam napisao na forumu], ... odlučio sam da definitivno napustim igru (www.topelevengame.com › ... › Srpski forum › Opšta diskusija). — *Након свеѿа шѿѿо* си ми урадио [→ **Након шѿѿо* си ми урадио], биће довољно једно извини (РФС). — ”SNP nakon sprovedenog procesa reevencije članstva, *nakon svega onoga što* smo uradili [→ **nakon što* smo uradili], a u više navrata smo obišli Crnu Goru, *nakon svega onoga što* smo radili na jačanju partijske infrastrukture [→ **nakon što* smo radili na jačanju partijske infrastrukture], potpuno mirno i staloženo, čeka sve naredne događaje”, poručio je Milić (www.snp.co.me/print_vijesti.asp?kat=11&id=1199, 13. 3. 2011).

након свеѿа оноѿа шѿѿо → *након шѿѿо

Rekao sam lekarima: "Upravo zbog toga što stojim na ovoj zemlji, *nakon svega onoga što* mi se dogodilo [→ **nakon što* mi se dogodilo], ne mogu ostati tih (siont.net › U Hristu › Svedoci). — Nisu bez osnova procjene da će, *nakon svega onoga što* se desilo sa Kosovom u februaru ove godine [→ **nakon što* se desilo sa Kosovom u februaru ove godine], manjinska prava biti skinuta sa liste političkih prioriteta Srbije, ako ne i potpuno marginalizovana

(www.bosnjaci.net/prilog.php?pid=27666). — Odem ja gore i **nakon svega onoga što** sledi [→ ***nakon što** sledi] priključe oni mene oko pola jedan na indukciju (www.bebac.com › Bebac.com - Forum › Porodaj › Prirodni porodaj). — **Nakon svega onoga što** sam prošla [→ ***Nakon što** sam prošla], razočarana i u pravaštvo i u hrvatski narod, htjela sam napustiti politiku ... (www.e-novine.com/region/.../29895-jedni-pravai-hrvatskoj-sceni.html);

након оноѿа шѿѿо → **након шѿѿо*

Ипак, не може се порећи да је наша дипломатија успела да се мало придигне **након оноѿа шѿѿо** је по свим обележјима деловало као класичан нокаут [→ ***након шѿѿо** је по свим обележјима деловало као класичан нокаут] (www.politika.rs/pogledi/DJordje.../Nove-linije-starog-fronta.sr.html). — **Nakon onoga što** је Černomirdin uradio u Beogradu sa zastupanjem NATO interesa i davanjem ultimatumu Beogradu [→ ***Nakon što** је Černomirdin uradio u Beogradu sa zastupanjem NATO interesa i davanjem ultimatumu Beogradu], u avionu koji se vraćao u Moskvu, general Ivašov je imao i lični obračun sa Viktorom Černomirdinom (www.magazin-tabloid.com/casopis/index.php?id=06&br=178...). — Na kraju ove faze postoji mogućnost da se opet postavi pitanje o tome kako se konfliktne strane osjećaju **nakon onoga što** su čule [→ ***nakon što** su čule] (www.dadalos.org/frieden_bih/...4/peer_mediation.htm). — To su učinile hijene koje su ga odlučile dokrajčiti **nakon onoga što** je rekao [→ ***nakon što** je rekao] (sh.wikipedia.org/wiki/The_Lion_King). — Međutim, **nakon onoga što** su stanovnici nazvali žestokim borbama artiljerijom, raketama i minobacačkim projektilima [→ *Međutim, **nakon što** su stanovnici nazvali žestokim borbama artiljerijom, raketama i minobacačkim projektilima], pobunjeničke snage su saopštile da su odbile Gadafijeve snage u gradovima Zaviya i Misrata (www.vijesti.me/.../libijski-pobunjenici-ne-daju-oslobodene-gradove-clanak-9572). — **Након оноѿа шѿѿо** је рекао [→ ***Након шѿѿо** је рекао], било је јасно да ће га отпустити (РФС).

Извршене трансформације наведених примјера показују да испуштањем замјенице *све* или *оно* у генитивном облику (*свеѿа*, *оноѿа*) или, пак, синтагме *свеѿа шѿѿо*/*оноѿа* из састава конструкција типа *након свеѿа*, *након свеѿа шѿѿо*, *након оноѿа*, *након свеѿа оноѿа* није могуће добити семантички прихватљиву реченицу у којој би приједлошка (*након*) и везничка лексема (*шѿѿо*), интонационо обједињене, чиниле сложени временски везник *након шѿѿо*.

Да би спој приједлога *након* (претходно конституента датих прилошких израза *након свеѿа шѿѿо*, *након свеѿа*, *након свеѿа оноѿа*, *након оноѿа* и сл.) и везника *шѿѿо* у реченици имао улогу сложеног везника којим је уведена темпорална зависна клауза, те да би реченица као таква била смислена, интерпретирана као временска

зависносложене реченица, неопходно је да у структури зависне клаузе буде експлициран објекат, обично исказан замјеничком лексемем *īō* или синтагмом *све īō*:

Nakon svega toga što ste uradili za vaš kompjuter [→ *Nakon što* ste (SVE) TO uradili za vaš kompjuter] i nakon što ste ga oslobodili svih tih virusa i oštećenih i nepotrebnih podataka, on će raditi mnogo brže i više nećete imati problema sa neugodno dugim i nepodnošljivim gašenjem. — Ne razumiju šta je rat i kako mi *nakon svega toga što* smo proživjeli [→ *nakon što* smo (SVE) TO proživjeli] možemo sjediti za istim stolom bez otvorenog pokazivanja mržnje i ... — *Nakon svega onoga što* sam prošla [→ *Nakon što* sam (SVE) TO/ONO prošla], ..., htjela sam napustiti politiku ... — *Nakon onoga što* je Černomirdin uradio u Beogradu sa zastupanjem NATO interesa i davanjem ultimatumu Beogradu [→ *Nakon što* je Černomirdin TO/ONO uradio u Beogradu sa zastupanjem NATO interesa i davanjem ultimatumu Beogradu], u avionu koji se vraćao u Moskvu, general Ivašov je imao i lični obračun sa Viktorom Černomirdinom. — *Nakon svega što* sam doživeo [→ *Nakon što* sam (SVE) TO doživeo], *nakon svega što* sam napisao na forumu [→ *nakon što* sam (SVE) TO napisao na forumu], ... odlučio sam da definitivno napustim igru.— *Након онога што* је рекао [→ *Након што* је ОНО/ТО рекао], било је јасно да ће га отпустити.

У прилог изнијетој опасци иду, већ навођени и преобликовани, примјери реченица у којима се у контактної позицији нашао прилошки израз *након īōīa* и везник *īīō*:

након īōīa іīīō [након свега (тога) што)] → *након іīīō*

Након īōīa іīīō [→ *Након іīīō*] сам писао о овим летелицама, хтео сам да нађем податак којом тачном брзином напуштају наш систем. — Boris Davidovič je za mene bio i borba: pokretala me je sujeta, jer *nakon toga što* [→ *nakon što*] *su svedoci tih strahota – Solženjicin, Štajner i drugi – već pisali o tome*, ја сам покушао да isklešem pravu književnost od tog materijala. — Илустрације ради, ви знате да и сада тече један такав поступак, и он је одложен *након īōīa іīīō* [→ *након іīīō*] је *gp Војислав Шешел̑ љредложио 10 сведока* који ће говорити у прилог томе да он није направио никакав прекршај. — Украо је deo miraza svoje žene i izveo nekoliko podvala od kojih je i ona u kojoj je smestio svoju ljubavnicu u kazneni dom, gde je provela 12 godina, *nakon toga što* [→ *nakon što*] *ga je tužila zbog prekršenog obećanja*. — *Nakon toga što* [→ *nakon što*] *je kao prvu temu naveo da svako izloži ono što mu smeta na Farmi, prvu reč je dao [...]*.

Као што наведени примјери показују, у свим реченицама са зависном клаузом уведеном везничком конструкцијом *након īōīa іīīō* из које је могуће изоставити катафорски употријебљену демонстративну замјеницу *īō* (при чему настаје сложени везник *након іīīō*), експлициран је објекат (директни или индиректни).

Уколико је у зависној *шићо*-клаузи наведен објекат, у главној клаузи није могућа употреба антецедента који би у својој структури садржао квантификативну замјеницу *свеіа* или квантификаторско-демонстративну синтагму *свеіа шћоіа*, што показују слједеће трансформације:

Илустрације ради, ви знате да и сада тече један такав поступак, и он је одложен *након шћоіа шћћо* је др Војислав Шешел̄ *ћредложио 10 сведока* који ће говорити у прилог томе да он није направио никакав прекршај [→ ... *он (поступак) је одложен *након свеіа (шћоіа) шћћо* је др Војислав Шешел̄ *ћредложио 10 сведока*]. — Украо је deo miraza своје жене і izveo nekoliko podvala od kojih је і она у којој је smestio своју ljubavnicu у kazneni dom, gde је provela 12 godina, *након toga што ga је туžila zbog prekršenog obećanja* [→ ... gde је provela 12 godina, *након svega (toga) ga је туžila zbog prekršenog obećanja*] — *Након toga што је као prvu temu naveo да svako izloži оно што му smeta на Farmi, prvu reč је dao* [→ **Након svega (toga) што је као prvu temu naveo да svako izloži оно што му smeta на Farmi, prvu reč је dao*].

Тек би изостављање објекта омогућило употребу таквог антецедента:

... он [поступак] је одложен *након свеіа (шћоіа) шћћо/након оноіа шћћо* је др Војислав Шешел̄ *ћредложио*.

Како анализа ексцерпираних примјера показује, овим сложеним везником у структуру зависносложене реченице уводи се зависна темпорална клауза којом се обиљежава садржај који се остварио прије остварења садржаја исказаног главном клаузом. Посматрано, дакле, из перспективе зависне клаузе, сложеним везником *након шћћо* обиљежава се значење антериорности (или обрнуто, посматрано из перспективе надређене клаузе значење постериорности).

Коментаришући статус временских везника у српском стандардном језику с обзиром на синхрону и дијахрону перспективу, И. Антонић запажа да се „Током развоја standardnog jezika u sistemu temporalnih veznika pridružila i jedna formalna jedinica koja nije imala takvu funkciju“ (Антонић 2001: 362), а то је сложени везник *након шћћо* са значењем „темпоралне идентификације оријентационог типа постериорност“.

У своје корпусу ауторка је забиљежила свега пет примјера везника *након шћћо*, и сви потичу из језика новина „које datiraju iz poslednjih par godina“ (Исто, 134). Као конкурентна везничка јединица у систему темпоралних везника, за изражавање истог типа значења, у идентичној синтаксичкој форми зависносложене темпоралне реченице, употребљава се і једнолексемски везник *ћошћћо*.

Сасвим је прихватљиво ауторкино образложење разлога настанка семантички јасно спецификованог сложеног везника *након ишћо*. По њеном мишљењу, појава овога везника у систему временских везника узрокована је недовољном семантичком издиференцираношћу везника *ѿошћо*²⁴, прецизније говорећи, дати везник у савременом српском језику није у довољној мјери диференциран према значењу каузалности, односно далеко се чешће појављује у функцији каузалног него у функцији временског везника²⁵.

Ауторка предвиђа да даљи развој који би ишао у правцу стабилизовања сложеног везника *након ишћо* не би требало да буде неочекиван, њеним ријечима казано, „Системски гледано има великих изгледа да се он устали у систему темпоралних везника, јер је семантички спецификован, за разлику од везника ПОШТО, који још једини може имати значење постериорности у оквиру темпоралне идентификације оријентационог типа, али који није у довољној мери семантички диференциран према значењу каузалности. Шта више, имајући у виду из којих извора потичу примери с везником ПОШТО (наиме, већина је из старијих извора), могло би се рећи, да се, у

²⁴ У РМС, поред информација о везнику *ѿошћо* као временском, у пољу постериорности синонимном везницима *када*, *чим* и *како*, и као узрочном, синонимном везницима *јер*, *зачћо ишћо*, *будући да*, даје се и примјер његове реализације и у значењској сфери симултаности, доиста обиљежен као нестандардан (покр.): б. покр. *истћовременостћ обеју радња: док, дакле*. — Теби наређујем да Лазара жива ухватиш па да му ја судим ... Убити га не смете *ѿошћо* је главе на вама (Весел., РМС). Војник једнако стоји, чува оно место, и, *ѿошћо* је жив, не напушта своју дужност (Сек., РМС).

²⁵ Овдје је неопходно узети у обзир и мишљење М. Ковачевића у вези са узрочним везницима који могу у језику функционисати и као временски, а међу којима је и једнолексемски везник *ѿошћо*. Ковачевић истиче да се везници *чим*, *док* и *ѿошћо* употребљавају и за номинацију каузалне везе, инсистирајући на томе да „о њима није добро говорити као о временским везницима у узрочној употреби, него и као о временским и као о узрочним“ (Ковачевић 1988: 203). „За наведене се везнике (*кад*, *чим*, *док* и *ѿошћо*), мада је за њихову узрочну употребу потпора било временско значење, данас не може (осим у амбигвалним контекстима) тврдити да су временски везници у узрочној употреби. То су полисемантички везници чија се временска и узрочна употреба најчешће контекстуално искључују“ (Ковачевић 1998: 126). Он претпоставља да су некада ови везници били искључиво везници временског значења, а да су постепено почели преузимати узрочно значење искључујући временско (контекстуално или чак граматички), наводећи при том примјер везника *ѿошћо* за који каже да се не може временски интерпретирати у клаузама са имперфективним глаголом у предикату (Уп. Антонић 2001: 201, Додатак 2: *Релативна темпорална детерминација субординираном клаузом: систем значења и систем синтаксичких форми*, гдје се каже да се субординирана предикација односно предикација у темпоралној клаузи уведеној везником *ѿошћо* (и сложеним везником *након ишћо*) може реализовати и глаголима имперфективног вида, али само под одређеним синтаксичко-семантичким условима).

савременом стандардном српском језику, овај везник постепено повлачи из семантичког поља темпоралности и шири у поље каузалности“ (Исто, 134).

Ауторкино предвиђање потврђују резултати анализе нашега корпуса. Реченичне структуре са сложеним временским везником *након што* потврђене су у свим функционалним стиловима српског стандардног језика, уз веома важну напомену да је његова употреба најфреквентнија у специјалним стиловима, особито у публицистичком функционалном стилу, а готово занемарива у књижевноумјетничком — само су два примјера забиљежена у корпусу текстова овога стила.

III.1.1.2. О статусу конструкције *иослије што*

Као типичан примјер који потврђује констатацију да семантичка еквиваленција на површинско-дубинској релацији приједлог-везник није обавезна и аутоматска, те да у језику има номинализованих исказа с кондензатором реченичног значења „за које intuitivno osećamo da se moraju (i mogu) razviti u dubinskoj strukturi u rečenicu, ali u jezičkom sistemu nema na raspolaganju potpuno adekvatnih formi te rečenice, npr. nedostaje nam odgovarajući veznički element“, М. Радовановић (1977: 146) наводи темпоралне падежне конструкције са значењем постериорности, гдје „varijantno (tj. teritorijalno) raspoređeni sinonimični predlozi *Nakon* i *Posle* (s deverbativnom imenicom u genitivu) u dubinskoj strukturi ne pokazuju paralelno ponašanje, pa vezničko rešenje *Nakon što* nema svoga parnjaka tipa **Posle što*“. При том, Радовановић истиче да је приједлошко-везничка могућност *након* у повољнијем „distribuciono neobebeženom položaju“, док „rešenje tipa *Posle* ostaje dosledno samo na nivou površinske strukture jezika, tj. ostaje dosledno samo predloško“ (Исто, 146).²⁶

И В. Крајишник, пишући о проблемима у настави везника и везничких конструкција, тј. указујући на грешке у употреби везника и везничких конструкција током учења српског као страног (другог) језика, посебно упозорава на, као једну од грешака, коришћење лексема *након* и *иослије* као равноправних у творби везничког споја, истичући да „*након* и *иосле* јесу предлошки синоними, али се не могу користити

²⁶ Аутор даје следеће образложење поступка у анализи примјера датог типа — „Iz tehničkih razloga koje nameće potreba semantičke interpretacije svih zabeleženih primera, ovde se, uslovno, dubinsko rešenje *Nakon što*, u nedostatku boljeg, primenjuje i u onim slučajevima kada se radi o površinskom predlogu *Posle* (up. ilustracije radi: *Nakon tvoga dolaska* [← *Nakon što si došao*] / *Posle tvoga dolaska* [← **Posle što si došao*] = [← *Nakon što si došao*])“ (Исто, 146).

као синоними у творби везничког споја, те је немогуће рећи *їосле шїїо*“ (Крајишник 2011: 635).

У прилог реченоме не иду слједећи примјери:

Posle što [→ *nakon što*] *su mu „Majke Srebrenice“ dobacivale da je „ubica“*, nakon što su mu odbili sve njegove zahteve, nakon što mu je odbijeno da суђенју prisustvuje njegov адвокат Miloš Šaljić, nakon što su mu uskratili medicinsku pomoć, nakon što su zanemarili njegovo здравствено stanje, generala Ratka Mladića su на крају, без образложења, udaljili са суђенја. (www.freeberty.net/index.php?/topic/351-ratko-mladic-udaljen... 10. 8. 2011). — Hirurg mi je preporučio anatomski, *posle što* [→ *nakon što*] *sam rekla da volim prirodan "slope"* - pokazao mi je sa rukama на мојим грудима (stisnuo i podignuo) како ће stojati anatomski i како okrugli ... (www.plastic-surgeon.rs › ... › Мамопластика (korekcija груди), 12. 6. 2011). — „Sutra, znaćemo mnogo više, *posle što* [→ *nakon što*] nam se sopstvene tajne otkriju kroz snove“, rekla sam i prevukla crnu draperiju preko ogledala. ... (www.izvitoperenavila.com/lammas.html 10. 8. 2011). — Savet Evropske Zajednice за generalne poslove i spoljne odnose od 27. januara 2003. god. je formalno odobrio predlog direktive koja se odnosi на minimalne norme за prihvatanje zatražilaca azila od aprila 2001. *posle što* [→ *nakon što*] je u okviru Saveta, u novembru 2002. god., sklopljen politički sporazum (www.meltingpot.org/stampa323.html, 10. 8. 2011). — *Послије шїїо* [→ *nakon шїїо*] *се сїојо са Фејном*, Мордијет у Фејну прави жудњу за утицајем и моћу те се он качи за читаву серију вођа покушавајући да их окрену против тројице ([sr.wikipedia.org/wiki/Википедија.../Точак_времена_и_Дина](http://sr.wikipedia.org/wiki/Википедија.../Точак_времена_и_Дина;));. — *Poslije što* [→ *nakon što*] *ga* je SDP odbio да formira vlast тј. да уђу u koaliciju, Fahro Radončić се namjerno protivi svemu što Valda odluči... (www.sarajevo-x.com/forum/viewtopic.php?f=25&p=5939224)

Из наведених примјера је очигледно да се у новије вријеме у темпоралном везничком систему, као конкурентно везничко средство сложеном везнику *након шїїо*, јавља конструкција *їослије шїїо*. Два су разлога, која су, по нашем мишљењу, могла потаћи настанак нове везничке јединице у субпољу постериорности поред већ постојеће *након шїїо*. Први је синонимност лексема *їослије* и *након*, а у вези с тим и постојање, у језику изразито фреквентних, синонимних прилошких израза (приједлошко-замјеничког типа) са значењем времена (тј. значењем постериорности), у чијој творби управо учествују приједлози *їослије* и *након* — *їослије шїоїа* и *након шїоїа*. Чињеница да се везник *їошїїо* који „није u dovolјној мери семантички диференциран према значењу каузалности“ (Антонић 2001: 134), а који једини поред семантички спецификованог везника *након шїїо* може имати значење постериорности, „postepeno povлачи iz semantičkog polја temporalности i širi u polје каузалности“ (Исто, 134), била би

други разлог настанка нове семантички спецификоване везничке јединице која би попунила упражњено мјесто у систему. Овдје свјесно пренебрегавамо чињеницу да и конструкција *йослије неіо шііо* такође припада субпољу постериорности, из простог разлога што дата конструкција није у истој мјери ослобођена контекста као конструкције *йослије шііо* и *након шііо*.

III.1.2. Сложени временски везници настали преко прилошких израза синтагматског типа

Један дио сложених везника у оквиру субординацијског везничког система српског стандардног језика формиран је преко прилошких израза „насталих уланчавањем неке од лексема апстрактне семантике у зависном падежу (а то су најчешће лексеме што номинују или подразумевају значење неке од семантичких категорија) и демонстративне замјенице као конгруентног атрибута уз ту именицу“, при чему је (при творби сложеног везника преко овог типа прилошких израза) обавезно редуковање демонстративне замјенице, тако да везник настаје срастањем падежног облика именичке лексеме и семантички недиференцираног везника (Ковачевић 1998: 238). Овакав тип стварања сложених везника одликује оне семантичке категорије које су подложне творби прилошких израза на описани начин²⁷. А како знамо да међу семантичке категорије склоне формирању синтагматских прилошких израза спада и темпорална, односно да „међу најбројније и употребно најфреквентније синтагматске прилошке изразе“, поред синтагматских мјесних прилошких израза, „свакако спадају они с временским значењем, тј. они који се остварују у некој предлошкој или беспредлошкој падежној форми с именицом *вријеме* или *гоба* уз коју нужно долази конгруентни атрибут у функцији неиспустивог детерминатора“ (Ковачевић 2007: 26), у језику је сасвим очекивана и појава сложених временских везника који у свом саставу имају апстрактну лексему као експонент темпоралне категоријалне семантике и семантички недиференциран везник, што је у складу са тезом „да су начини и могућности богађења везничког субординацијског система директно овисни о броју и могућностима творбе прилошких израза за дату категорију“ (Исто, 238). Ради потврде наводимо примјере датих везничких јединица забиљежених у корпусу анализираниог језичког материјала:

²⁷ „... овај тип стварања нових везника [је] карактеристичан првенствено за категорије погодбе и финалности (интенционалности)“ (Исто, 238).

у/за вр(и)јеме кад(а)

... будући владика Василије **у време кад** је њесма насјала једва да је имао десетак година (М. Пантић, КЦГБК, <http://www.rastko.rs/knjizevnost/>). — У једној средини која је имала богату традицију те врсте, **у време кад** је већ њосјојала и њреношена с колена на колена *трафичка уметности ојремања шјамјане књије*, Венцловић је у своје списе, уз чисто декоративне орнаменте, унео и многе ликове (М. Павић, ГСВ, <http://www.rastko.rs/knjizevnost/>). — Кривично дело је извршено **у време кад** је извршилац радио или био дужан да ради, без обзира кад је последица дела наступила (КЗ, чл. 16, www.parlament.gov.rs). — На књижевност упутио је Капетановића познати следбеник Караџићев, Вук Врчевић, који је био аустриски конзуларни чиновник у Требињу **за време кад** је *Мехмегбеј био јтамо кајмекам* (1874–1876) (В. Ђоровић, БиХ, <http://www.rastko.rs/knjizevnost/>). — Istakla je da je život na Ribarcu totalno drugačiji **од времена када** *su tu građene male ribarske kuće* (Грађански лист, 14. 7. 2008, бр. 5465);

у доба кад(а)

Те његове фолклорне и филолошке прекупације имале су много успеха **у доба када** је *сјара филолошка школа била у јуном јеку* (Ј. Скерлић, ИНСК, АСК). — Она би била карактеристичан друштвени облик Јужних Словена **у доба када** *су се они насељавали на Балканско јолуосјрво* (Ј. Цвијић, ПОЈС, АСК). — **У доба када** *се срјска јоезија била исјрјла у јајриосјкој рејорици, у лажној сенјименјалносји и у алкохолчарском одушевљењу*, када је постала вулгарна и банална да је човек од укуса није више био у стању читати, — дошао је Војислав Ј. Илић да јој открије нове видике, да јој укаже нове узоре, да је подигне, облагороди и препороди (Ј. Скерлић, ИНСК, АСК);

у јренујку/часу кад(а)

Та Маркова улога, у којој је сачувано историјско сећање на његово вазалство, посебно је наглашена и тиме што се Марко, **у јренујку кад** *ја јраже* да изиђе на мегдан, налази у тамници где га је бацио исти тај султан за којег треба да се бори (Ј. Деретић, КИСК, <http://www.rastko.rs/knjizevnost/>). — **У тренутку кад** *se Mladić našao na zemlji*, одједном угледано дугачку и високу стамбену зграду, ... (Д. Киш, Ноћ и магла). — **У часу када** *је родољубиво осећање било јошјово јројнајо из нове срјске јоезије*, он га је поново вратио и испевао неколико крепких и срдачних патриотских песама (Ј. Скерлић, ИСНК, АСК). — Сада може бити јасно због чега се и картагинска деца и сардински старци, **у јренујку кад** *улазе у груји свей*, смеју — тај смеј оспособљава их да у том другом свету сачувају живот, да на неки начин ускрсну и остану бесмртни (В. Чајкановић, МРС, АСК). — Новчаном казном од 10.000 до 70.000 динара казниће се за прекршај правно лице ако: ... 4) прекине рад жичара и ски-лифтова **у јренујку када** *једно или више лица корисји жичару или ски-лифти* (члан 32); (Закон о јавним скијалиштима, чл. 75). — **У часу када** *је јтако уклоњен из Сјрајимировићеве околине*, Шафарик је јављао Палацком: ... (М. Павић, К);

за вријеме док

Preduzeće ne odgovara za štetu koju Korisnik pretrpi **za vreme dok** se električni bicikl nalazi kod njega na korišćenju, ... (www.parking-servis.co.rs/.../opsti_uslovi_za_koriscenje_elektricnih_...);

у иренуику док

U trenutku dok čitate ovaj tekst, milioni korisnika pretražuju web stranice u potrazi za zadovoljenjem svojih potreba za određenim proizvodima i uslugama (www.wind.co.rs/web.html). — U samom finišu trke morao je da odustane i Lewis Hamilton nakon sudara sa Pastor Maldonadom u momentu dok su se borili za treću poziciju (www.brzabrзина.com/index.php?option=com...view...);

у иренуику/моменту чим

Ja sam 2002. godine postao šampion italijanske Formule 3 i stigao do prava da ponese superlicencu **u trenutku čim** postanem interesantan... (www.novosti.rs/vesti/sport.72.html:167327-Uspех-po-svaku-cenu). — Uredba важи за прва три месеца 2009. и како је за B92 објашњено у министарству финансија, повлачи се **u trenutku čim** skupština usvoji budžet (www.b92.net/biz/komentari.php?nav_id=334761). — На примјер, у неким другим земљима суд **u momentu čim** добије пријаву да је насилје извршено одмах може изрећи мјеру удаљења насилника од жртве (www.hrvatskarijec.rs/.../Nitko-se-ne-bavi-stvarnim-uzrocima-krize.html);

у вријеме њошио

Buda је такође поминјао ум као унутрашњу тврђаву тако да су се неки академици питали да ли је на стоицизам можда утицала индијска филозофија **u vreme pošto je Aleksandar Veliki osvojio Indiju** (www.hendidrustvo.info/forum/index.php?topic=1682.0;wap2). — До Обамине одлуке долази **u vreme pošto je Arizona donela kontroverzni zakon o ilegalnim imigrantima, sa neuobičajenim odredbama** које налажу... (www.vesti.rs/Svet/Obama-ojacava-granicu-sa-Meksikom.html).

у иренуику/моменту њошио

Потребан ми је неко ко ће, **у моменту њошио** извучем свој мач, да ме загрли јако и не пушта... (astrologija-yzse.blogspot.com/2012/01/esta-noche.html). — До прве Ван Ромпејевог посете Београду, од како је 1. децембра 2009. stupio на дужност председника Европског савета, долази **u trenutku pošto je njegova zemlja, Belgija, preuzela od Španije predsedavanje EU** (www.naslovi.net/2010-07-05/b92/tadic-van-rompej.../1833137).

Интересантно је, међутим, да једино што у нашој литератури у вези са датим типом везничких јединица налазимо јесте тек наговјештај могућности њиховог постојања у језику (какав случај имамо у претходно цитираним радовима у вези са проблематиком начина усложњавања везничког система и стварања прилошких

израза), или, пак, спомињање датог типа темпоралних везника у оквиру радова посвећених другој врсти синтаксичко-семантичке проблематике (као што су проблематика приједошких израза, проблем корелације и кореференције, улога форицих односа у структурисању зависносложене реченице). Изузетак представља рад аутора Вукојевић & Худечек (2007), гдје се међу везничким скупинама са пунозначном именичком лексемом наводе и оне с временским значењем.

Пишући о приједлошким изразима у савременом српскохрватском језику, Љ. Поповић констатује да се приједлошки изрази, баш као и неки приједлози, могу појавити у служби дијелова сложених везника²⁸, као и да је могућа наизмјенична употреба датих израза у приједлошкој и везничкој служби, а међу примјерима којима илуструје речено налазе се и слједећи:

Његова је додуше срећа што је стао скупљати народне пјесме у доба кад су још живјеле њуним живојом (Поповић 1966: 217). — Раднику се не може дати отказ: 1) *за време болести ...* 3) за време док је на војној вежби ... (ЗОР, 105) (Исто, 217–218).

Бавећи се врло сложеном проблематиком корелативних везничких средстава, подразумевајући при том да је „ријеч о узajамном, *понајприје* катафоричко-анафоричком односу између замјеничко-уручивачких ријечи (нпр. *tako, takav, onaj, ovoliko, onoliko* и сл.) и одговарајућих односних и/или упитних замјеничких ријечи или везника (*kako, kakav, koji, da, što* и сл.)“, И. Прањковић наглашава да „Међу корелативна не би išла она везна средства (сложени везнички изрази) у којима се јављају пунозначне саставнице (али с уопћеним значењем времена, начина, поредбе, узрока, погодбе, намјере и сл.) уз обично семантички недиференциране везнике (прије свега *da* и *što*), нпр. у вријеме кад²⁹, *на начин да, с обзиrom на то да, без обзира на то што, на основи тога што, с циљем да, у намјери да, упркос томе што, у slučaju да, под uvjetom да, из разлога што* итд.“ (Прањковић 2001: 39–40).

И С. Кордић (1995) у својој монографији посвећеној релативној реченици, у оквиру посебног поглавља о прилошким релативизаторима (међу којима су најучесталији *гдје, кад, како, колико*), који чине „*најзанимљивију* и у *понајвећем* ступњу граматикализовану *skupinu* прилога“ у темељу чије посебности лежи „*specifično* удруживање *onoga* што је својствено прилозима (прије свега *circumstancijalnost*) и *onoga* што је својствено

²⁸ Од временских падежних конструкција које „својом све већом учесталошћу показују да нагињу предлошкој служби“ аутор наводи слједеће: а) у *шоку* + Г, *шоком* + Г, *шијеком* + Г, *за време* + Г, *у време* + Г, *у времену* + Г, *у доба* + Г, *у раздобљу* + Г, *у периоду* + Г, *у моментиу* + Г, *у часу* + Г, *у шренуику* + Г; б) *иочейком* + Г, *иоловином* + Г, *средином* + Г, *крајем* + Г.

²⁹ Истицање наше.

zamjenicama, a to su ponajprije deiktičnost (upućivački karakter) i supstitutivnost (mogućnost da zamjenjuju druge riječi)“ (Прањковић 1993: 28), наглашава да за њихову односност „није битно је ли ријеч на коју се односе изражена или не јер се у њима подразумијева основно именичко значење мјеста, времена или начина и суоднос с тим значењем“³⁰. Анализирајући слободне релативне реченице уведене прилошким релативизатором *кад*, ауторка спомиње конструкције типа *у вријеме кад*, *у тренутку кад* у дијелу тврдње који се односи на чињеницу да релативизатор *кад* „покрива значење **’у вријеме кад’**, **’у тренутку кад’**“³¹, те да није замјенљив релативизатором *који*³².

Једина везничка конструкција овога типа, са именичком лексемом и семантички неспецификованим временским везником, којој И. Антонић у својој монографији о временској реченици признаје статус везничке јединице, односно „обавезно вишечлане“ везничке форме, јесте конструкција *од времена кад(а)*, руководећи се при том критеријумом (не)обавезности експлицирања кореферента у површинској структури. Будући да је у површинској структури нужно експлицирање деиктичког номинала (именичка лексема с општим временским значењем или значењем временске јединице) у улози кореферента, јер изван тог споја темпорална клауза с везником *кад* има сасвим другачије значење, ауторка сматра да цијела конструкција има функцију везника³³. Губећи, дакле, статус кореферента деиктички номинал постаје обавезна интегрална компонента у саставу сложеног везника, која је главни носилац значења ингресивности — „zahvaljujući predloškom elementu, ima samo значење temporalne kvantifikacije punktualno-linearnog tipa ingresivnost“ (Исто, 349). Остале конструкције типа *у вријеме кад*, *у тренутку/моменту/часу кад*, *у доба кад*, *за вријеме док* и сл. помињу се

³⁰ „У приложне релативне реченице убрајале би се зависне реченице уведене мјесним, временским и начинским прилозима зато што ти прилози, замјеничког поријекла, имају великим дијелом једнака основна свосјтва као и замјенице *кад* уводе релативну реченицу“ (Кордић 2001: 232), док у прилошке нерелативне спадају погодбене, узрочне, допусне, намјерне и посљедичне (Исто, 233).

³¹ Истицање наше.

³² Она истиче да се замјенички релативизатор *који* тешко може употријебити и као саставни дио парафраза *у вријеме у којем*, *у тренутку у којем*, особито не у првој. Разлог томе јесте да се њиме као предметном замјеницом наглашава „предметно-поистовјећујуће“ значење, које је у односу на временско најчешће небитно у оваквим синтагмама. „Univerzalnost, neraznolikost vremena čini nepotrebnim именички antecedent i предметно poistovjećenje s njim. Stoga se u relativnim реченицама s dodatnim временским значењем најчешће и не користи *који*, него прилог *кад*“ (Исто, 248).

³³ Ауторка и експлицирање кореферентног ингресива у форми предлошке конструкције с деиктичким адвербом такође сматра нужним *од онда када* [← *од онда од када*] (Антонић 2001: 308).

искључиво у контексту питања везаних за појаву корелатива, односно кореферената³⁴ у структури зависносложене временске реченице³⁵ и, у вези с тим, у контексту проблема функционалног статуса темпоралне клаузе у таквом типу временске реченице³⁶. У свјетлу чињенице да корелативност претпоставља и контактни и дистактни положај корелатива и везника, те да корелативна ријеч „која дође у контактни положај с везником (или relativном zamjenicom) и pravilu mijenja svoju narav“ и да „vrlo lako može srasti s vезником“ (Прањковић 2001: 38–39), постаје јасно да су, при разматрању услова који су довели до стварања везничких јединица типа у *вријеме кад, за вријеме док, у шренуџку кад, у доба кад* и сл., посебно важне информације у вези са карактером дистрибуционог односа деиктичког номинала у улози кореферента (*вријеме, доба, шренуџак, моменай, час*) и темпоралног везника (најчешће везник *кад*).

За разлику од дистрибуционог односа замјеничког прилога и везника темпоралне клаузе, који је системски у потпуности слободан и допушта све могуће синтаксичке комбинације, при чему све комбинације нису подједнако фреквентне³⁷, дистрибуциони однос између кореферента израженог у форми деиктичког номинала и везника

³⁴ Кореферент је дефинисан као формална јединица деиктичког типа (адверб или номинал) која учествује у кореференцији (појам ужи од појма корелације) заједно са темпоралном клаузом, и која, у зависности од тога о ком типу темпоралне детерминације се ради, може бити локализатор (*онда/тада/сага/у време* кад(а)), ингресив (*од онда/од времена* од кад(а)) и терминатив (*гојле* док) (Антонић 2001: 367). Дакле, то су оне језичке форме које су деиксе (замјенички прилози) или оне које у конкретном случају функционишу као деиксе (именица са одређеном семантиком у одговарајућем падежу) (Исто, 313).

³⁵ „... korelativne složene rečenice [se] mogu odrediti kao posebna vrsta zavisnosloženih rečenica u kojima se pretpostavlja nazočnost suodnosne sastavnice sinsemantičke naravi u ustrojstvu glavne surečenice (klauze) koji upozorava na sintaktičku i semantičku nezavršenost te surečenice“ (Прањковић 2001: 39).

³⁶ „Сматрам да кореферент и темпорална клауза функционишу као јединствена синтаксичко-семантичка јединица у односу на реченичну предикацију, и представљају, према томе, обавезан спој, односно минималну граматичку јединицу, без обзира на то да ли је кореферент експлициран или није“ (Антонић 2001: 311). У вези са (функционалним) статусом клаузе у зависносложеној реченичној структури ауторка, указујући на нелогичност мијешања критеријума у литератури, наглашава да је логичније говорити о клаузи која је бифункционална — релативна у односу на именицу и адвербијална у односу на реченичну (управну) предикацију, односно бисемантична — идентификациона у односу на именицу, а временска у односу на реченичну (управну) предикацију (Исто, 311).

³⁷ Највећу фреквентност и флексибилност у дистрибуцији испољава замјенички прилог *онда* (Исто, 304–305).

темпоралне клаузе није слободан. Обавезност контактне позиције посљедица је типа језичке јединице која функционише као кореферент — премда се семантички понаша као деикса, именица то примарно није, стога и захтијева контактну позицију са својим постцедентом (Антонић 2001: 305). Такође је важно истаћи податак да кореферент на површинском плану реченице може бити и изостављен — потреба за експлицирањем кореферента у великој је мјери повезана са „количином семантичког потенцијала“ самога везника (Исто, 307) — али, уколико је наведен (присутан у површинској структури исказа), он диктира навођење темпоралне клаузе која у датом случају представља његово семантичко пуњење³⁸. Дистантна позиција између деиктичког номинала и темпоралног везника, дакле, није могућа, чему у прилог иду трансформације сљедећих примјера:

У време када је иступио као одлучни противник клерикализма, он је често говорио ... (Антонић 2001: 305, Мишовић) [→ ***Када** је иступао као одлучни противник клерикализма *у време* је често говорио...]. — У једној средини која је имала богату традицију те врсте, *у време кад је већ постојала и преношена с колена на колена графичка уметности ојремања шпамјане књије*, Венцловић је у своје списе, уз чисто декоративне орнаменте, унео и многе ликове [→ ***У време** у једној средини која је имала богату традицију те врсте, *кад је већ постојала и преношена с колена на колена графичка уметности ојремања шпамјане књије*, Венцловић је у своје списе, уз чисто декоративне орнаменте, унео и многе ликове]. — Она би била карактеристичан друштвени облик Јужних Словена *у доба када су се они насељавали на Балканско полуострво* [→ *Она би била *у доба* карактеристичан друштвени облик Јужних Словена *када су се они насељавали на Балканско полуострво*] и сл.

Како наведени примјери и њихове преоблике показују, зависна клауза служи за семантичку конкретизацију деиктички употријебљене именичке лексеме будући да њен садржај није откривен у главној клаузи нити у контексту који јој претходи. Приједлошко-падежна акузативна конструкција *у време/доба* предодређује ширење управног дијела реченичне структуре зависним дијелом (*Он је често говорио у време ...; Она би била карактеристичан друштвени облик Јужних Словена у доба...*). Позиционо раздвајање именице и темпоралног везника било би могуће само у случају употребе детерминатора испред именице:

³⁸ По ријечима ауторке „спој кореферент клауза функционише као јединствен темпорални детерминатор реченичне предикације, при чему је улога кореферента да демонстративно идентификује временски одсек (или леву/десну граничну тачку временског одсека), а улога клаузе је да тај временски одсек дескриптивно (стварно/конкретно) идентификује“ (Исто, 313).

У **то/оно** време он је често говорио **када** је иступао као одлучни противник клерикализма. — У **то/оно** доба она би била карактеристичан друштвени облик Јужних Словена **када** су се они насељавали на Балканско полуострво. — У **то/оно** време у једној средини која је имала богату традицију те врсте, **кад** је већ постојала и преношена с колена на колена графичка уметност опремања штампане књиге, Венцловић је у своје списе, уз чисто декоративне орнаменте, унео и многе ликове.

Навођењем детерминатора уз именицу надређена клауза престаје бити структурно непотпуном, тј. постаје семантичко-граматички достатна, а конструкција у *што/оно* *вријеме* у њој функционише као адвербијална одредба изражена синтагматским прилошким изразом³⁹ у којем анафорске демонстративне замјенице актуализују дату конструкцију доводећи је у везу с временским периодом познатим из ширег контекста.

Сљедећи примјери зависносложених временских реченица, забиљежени у нашем корпусу, у којима се у контактної позицији нашао временски прилошки израз синтагматског типа с темпоралним везником *кага*, враћају нас у литератури већ постављеној (и потврђеној) тези да је у основи богаћења система везничких конструкција систем прилошких израза:

Messieurs et mesdames, најчуднијег човека sreла sam **у оно време** [← онда] **кад** sam још била модел и када me мој сликар bio избацио (Д. Киш, Вара). — Њега је вест о ултиматуму, доле у његовом ђачком стану на Дунаву, прекинула баш **у оном тренутку** [← онда], **кад** је завршавао своје топло и лепо писмо вереници, ... (Д. Васић, Црвене магле, АСК). — У **оном тренутку** [← онда] **кад** се Јаћим стао разазнавати, било је тачно шеснаест сати (Д. Васић, Сабране приповетке, АСК). — Укратко рећи, та се песма најрадије певала **у оно доба** [← онда] **кад** и ова наша приповетка почиње (С. Сремац, АСК). — У **том тренутку** [← тада], **кад** је теферић тек почињао, појавили су се на ивици мезалинске равни жандарми, црни и блештави од чоје и оруђја на подневној светлости (И. Андрић, На Дрини ћуприја). — То је најобимнији, најобилнији и најсавршенији песник омладинског периода српске књижевности, писац који је дао максимум онога што је српска књижевност могла дати **у то доба** [← тада] **када** су се језик и метрика тек почели да утврђују и када је у поезији готово све требало стварати (Ј. Скерлић, ИНСК, АСК). — I bez ikakve potrebe, bez ikakva smisla, jer je psu već bilo svejedno, sagnu se da pomiluje životinju, nadajući se da će joj ta pažnja nešto značiti **у овом času** [← сада] **кад** је tonula u beskonačnu noć (М. Селимовић, Острво). — Odakle me nađe bas **у овом часу**

³⁹ Синтагматски прилошки изрази с временским значењем подразумевају обавезну реализацију одговарајућег детерминатора, а као најфреквентнији детерминатори у склопу овога типа прилошких израза, уз именице које означавају јединице временске мјере или имају опште временско значење, јављају се анафорске замјенице *што*, *ово*, *оно* и придјев *исти* (Арсенијевић 2003: 212).

[←сада] **kad** mi је potrebna највећа sabranost! (М. Селимовић, Дервиш и смрт). — Па све сад мислим: ко ли ће нам, боже, то доћи, и коме је до гошћења сад у **ово доба** [←сада] **kad** су највећи послови!? (С. Сремац, Поп Ћира и поп Спира, АСК). — Личило му на онај мито и корупцију, али у **ово време** [← сада], **када** је демократизација најзначајнији сегмент демократског развоја нашег друштва, можда човек стварно само хоће да послује (Ковачевић 2007: 26, Вечерње новости, 11. 6. 2006, 27). — Smernice тојега гада остају... one iste koje su me vodile читавог живота, а нарочито **od onda** [→ од оног тренутка] **kad** sam stupio u upravnu државну службу (Антонић 2001: 308, Политика, 11. 1. 1931).

У наведеним се реченицама у улози катафоричког антецедента (кореферента) појављују синтагматски прилошки изрази настали у процесу декомпозиције замјеничких временских прилога *сада* (→ у ово вријеме/ доба), *тада* (→ у то вријеме/ доба), *онда* (→ у оно вријеме/ доба)⁴⁰, који (замјенички прилози) се у зависносложеној временској реченичној структури појављују у функцији кореферентног локализатора уз темпоралну клаузу уведену везником *кад* (*онда* дистал, *тада* медијал, *сада* проксијал), при чему највећу учесталост појављивања има замјенички прилог *онда*. На основу датих примјера и њихових трансформација јасно се види пут настанка сложених временских везника са именичком лексемом категоријалне семантике у зависној

⁴⁰ Ковачевић (2007: 26–27) сматра да је прилошки израз настао у процесу декомпозиције временског замјеничког или незамјеничког прилога уколико се може супституисати тим прилогом, односно ако је у датом изразу у функцији обавезног детерминатора нека од демонстративних или општих замјеница, или пак неки од временских придјева еквивалентних прилозима, као нпр.: у ово вријеме (← *сада*), у ово доба (← *сада*), у оно вријеме (← *онда*), у оно доба (← *онда*), у то вријеме (← *тада*), у то доба (← *тада*), у свако вријеме (← увијек), у данашње вријеме (← *данас*), у истовремено (← *истовремено*), у скорије вријеме (← *ускоро*), у најскорије вријеме (← *ускоро* / *ишћо скорије*), у прво вријеме (← *најпрвије*). — Премда аутор изузев именичких лексема (с општим временским значењем) *вријеме*, *доба* у позицији центра синтагматског прилошког изрази не помиње могућност реализовања синонимних именичких лексема *вринућак*, *моменати*, *час*, ми их сврставамо у ову групу синтагматских прилошких изрази (насталих у процесу декомпоновања замјеничких прилога *сада*, *тада*, *онда*) ослањајући се понајприје на семантичке интерпретације замјеничких прилошких лексема датих у рјечнику: **тада** прил. за време заменичкој (анафорској) значења. а. у **то време** [истицање наше], у **то доба** [истицање наше], у **том вринућку** [истицање наше]. **сад** и **сада** прил. 1. *огређује* а. време *говорења*: у ово **време**, у овај **час** [истицање наше]. (СЕР) (Исп. и **тренутак** 1. *врени*. 2. *време кад се нешто догађа* или *треба да се догоди*, *врелика*; **време** 3. (само јд.) *вринућак*, *доба кад нешто бива*, или *кад се нешто ради*, *рок у којем нешто треба да се догоди*).

падежној форми (у/за *вријеме*, у *ӣренуӣку*, у *моменӣу*, у *часу*, у *времену*) и темпоралним везником као структурним елементима:

Messieurs et mesdames, најчуднијег човека sreла sam **у оно време кад** [→ *у време кад*] *sam još bila model* i када me мој сликар bio избацио. — Њега је вест о ултиматуму, доле у његовом ђачком стану на Дунаву, прекинула баш **у оном тренутку кад** [→ *у ӣренуӣку кад*] *је завршавао своје ӣоило и леио ӣисмо вереници*, — **У оном тренутку кад** [→ *У ӣренуӣку кад*] *се Јаћим сѣао разазнаваӣи*, било је тачно шеснаест сати. — Укратко рећи, та се песма најрадије певала **у оно доба кад** [→ *У доба кад*] *и ова наша ӣриӣовейка ӣочиње*. — **У том тренутку, кад** [→ *У тренутку кад*] *је теферић тек почињао*, појавили су се на ивици мезалинске равни жандарми, црни и блештави од чоје и оруђја на подневној светлости. — То је најобимнији, најобилнији и најсавршенији песник омладинског периода српске књижевности, писац који је дао максимум онога што је српска књижевност могла дати **у то доба када** [→ *у доба кад*] *су се језик и меӣрика ӣек ӣочели га уӣврђују* и када је у поезији готово све требало стварати. — I без икакве потребе, без икаква смисла, јер је *psu* већ било свеједно, *sagnu* се да помилује животињу, надајући се да ће јој та пањња нешто значити **у овом часу кад** [→ *у часу кад*] *је тонула и бесконачну ноћ*. — Одакле ме нађе баš **у овом часу кад** [→ *у часу кад*] *ми је потребна највећа сабраност!* — ... ко ли ће нам, боже, то доћи, и коме је до гошћења сад **у ово доба кад** [→ *у доба кад*] *су највећи ӣослови!*? — Личило му на онај мито и корупцију, али **у ово време, када** [→ *у време кад*] *је демократӣизација најзначајнији се̄менӣ демократӣско̄ развоја наше̄и групӣӣва*, можда човек стварно само хоће да послује. — Смјернице тојега рада остају... оне исте које су ме водиле читавог живота, а нарочито **од оног тренутка кад** [→ *од ӣренуӣка кад*] *sam stupio и управни државни службу* (Антонић 2001: 308, Политика, 11. 1. 1931).

Нужан предуслов за стварање сложених везничких јединица овога типа јесте контактна позиција синтагматског временског прилошког израза, из чијег се састава обавезно испушта катафорски употријебљена демонстративна замјеница у улози конгруентног атрибута, и темпоралног везника. То ће рећи да су темпоралне везничке јединице са именичком лексемом као носиоцем темпоралне категоријалне семантике настале уједињењем акузативне (у *вријеме*, за *вријеме*, у *доба*), локативне (у *ӣренуӣку*, у *часу* итд.) или, генитивне падежне форме именичке лексеме (*од времена*, *од ӣренуӣка*, *до времена*) и, најчешће, семантички недиференцираног темпоралног везника *кад*.

У вези са настанком датих везничких јединица неопходно је одговорити на неколико питања: (1) који прости темпорални везници могу учествовати у њиховој творби, (2) које се именичке лексеме (и у којим падежним формама) у њиховом саставу

могу појавити као идентификатори темпоралне категоријалне семантике, (3) који су разлози појављивања ових везничких средстава у темпоралном везничком систему српског језика, а у вези с тим је и питање (4) њихове функционалностилске дистрибуције (у којим је функционалним стиливима употреба таквих временских везника најфреквентнија) као и проблем плеонастичности.

Како анализа показује, учешће простих темпоралних везника у творби сложених везничких средстава овога типа условљено је, прије свега, количином семантичког потенцијала који дати везник има у оквиру темпоралног семантичког поља. Стога не изненађује чињеница да су најфреквентније везничке конструкције с именичком лексемом временског значења оне које у својој структури садрже темпорални везник *каг*, будући да је ријеч о семантички неспецификованом временском везнику који у различитим контекстима може означити различите типове темпоралног значења (сва три типа релативне хронологије у комбинацији с другим критеријумима идентификације временског значења)⁴¹. И не само то. У питању је везник који одликује шира семантичка поливалентност не само у оквиру темпоралног семантичког поља⁴². Знатно се рјеђе појављује овај тип везничких конструкција с темпоралним везником *гок* (*у/за*

⁴¹ Овоме у прилог иде и претпоставка И. Антонић да је потреба за експлицирањем кореферента у великој мјери повезана са „количином семантичког потенцијала“ самога везника (Антонић 2001: 307). Поредиши везнике *гок* и *каг(a)*, ауторка закључује да могу бити окарактерисани као семантички неоптерећени, али да између њих, ипак, постоји разлика, констатујући да је везник *каг(a)* семантички мање одређен, односно да је предвидљивост значења везника *гок* већа. У поређењу с везником *гок*, не само унутар темпоралног значењског поља већ и уопште, везник *каг(a)* одликује далеко шира семантичка поливалентност (Ауторка сматра да је и поријекло ових двају везника такође битно за разлике које међу њима постоје, те истиче да је *гок* по поријеклу везник, а *каг(a)* по поријеклу прилог изведен из замјеничке основе, „што свакако није без значаја у овом случају“).

⁴² У *Синтакси* аутора Симић & Јовановић (2002: 1254–1309), у дијелу посвећеном анализи конструкција с везником *каг(a)*, налазимо закључак да је „дефиницију форми са ’кад’/’када’ неопходно изменити тако да обухвата све случајеве употребе“, предлажући при том дефиницију „вишег нивоа апстракције која би оперисала појмом ’коинциденције’ факата — у временској, имплицативној или кондиционалној значењској равни везе“ (Исто, 1309). Дакле, сем временских, овај везник (тј. „проминални адверб који по општем мишљењу има временско значење“) уводи и друге типове зависних клауза, као што су узрочне и условне (из области детерминативних врста) и зависноупитне (из сфере комплетивних или допунских). Временска семантичка нијанса, како ови аутори тврде, „где мање где више обавезна“ је (на овај или онај начин) код временских и зависноупитних реченица и донекле код условних, док код узрочних та компонента може сасвим изостати.

вријеме док, у доба док, у њренуџку док итд.)⁴³, а сасвим ријетко оне које у свом саставу имају везничке елементе *џошџо* и *чим*, као семантички спецификоване временске везнике.

Репертоар именичких лексема које учествују у творби датих везника ограничен је и сведен на лексеме са општим временским значењем (*вријеме, доба*) и оне које, сем у значењу временске јединице — што је њихово примарно значење, могу бити реализоване и у општем временском значењу (какве су синонимне лексеме *џренуџак, час, моменџџ*). Заправо се само везничке јединице с овим именичким лексемама могу супституисати једнолескемским везником *кад*. Ово је у складу са оним што о везничким скупинама налазимо код аутора Вукојевић, Худечек (2007: 286), гдје се каже да је „obvezatno ријеч о више или мање окаменјеним (frazеологизираним) skupинама. Npr. *у вријеме кад* и *у доба кад* везничке су skupине које повезују временске рећенице, али везничке skupине нису *у дану кад, у години кад, у раздобљу кад* итд. (тј. модифициране такве skupине *још/баш/само у раздобљу док, још/управо/баш/тачно/само/и у раздобљу кад, управо/тачно/баш у дану кад, управо/тачно/баш у години кад*). Те се наине skupине не могу замјенити основним једночланим везником без губитка одрећеног значења, а skupине *у вријеме кад* и *у доба кад* могу се замјенити везником *кад*, а да се притом не промијени значење“.

Именичка лексема у оквиру сложеног везника може бити реализована у акузативној, локативној или генитивној падежној форми, што је свакако у вези са падежним формама прилошких израза у чијој се структури оне појављују у улози управног члана. Будући да је основна форма у којој се остварују синтагматски прилошки изрази с именичком лексемом општег временског значења (*вријеме, доба*) акузатив с приједлогом *у*, не изненађује чињеница да су најфреквентнији они сложени везници (у чијој творби учествује дати тип прилошких израза) у којима је именичка лексема као показатељ темпоралне категоријалне семантике изражена акузативном приједлошко-падежном формом, с напоменом да лексема *вријеме* може да се појави,

⁴³ Ово је у складу са оним што у вези са експлицирањем кореферента уз темпоралну калузу уведу везником *док* налазимо у монографији И. Антонић (2001: 307) гдје стоји да, због малобројности примјера у којима је клауза с везником *док* праћена експлицираним кореферентним локализатором (посебно оним са значењем темпоралне идентификације) и природе извора из којих потичу, има основа за претпоставку да је то „резултат новијег развоја, настао, по свој прилици, према везнику КАД(А), и да у старијем (стандардном) језику клауза с везником ДОК, у површинској реализацији, није била праћена кореферентним локализатором“.

доиста знатно рјеђе, и у локативној падежној форми, за разлику од лексеме *гоба* која се јавља искључиво у форми акузатива. Остале, међусобно синонимне, именичке лексеме (*ѡренуѡак, час, моменаѡ*) појављују се једино у облику локатива. У зависности од типа темпоралне детерминације који се има реализовати, односно у зависности од вида одређивања управне предикације с обзиром на околност типа вријеме, биће и приједлошко-падежна форма именичке лексеме у саставу везника. Ако се предикација надређене клаузе смјешта у оквиру издвојеног одсјека на временској оси, зависна темпорална клауза биће уведена сложеним везником с именичком лексемом у акузативној (*у вријеме/гоба каг*) или локативној падежној форми (*у ѡренуѡику/момениѡ/часу каг*). Уколико је, пак, управну предикацију нужно одредити с обзиром на квантитативну димензију времена, тј. одмјерити дужину трајања управне предикације уз идентификацију почетне или крајње тачке, зависна темпорална клауза ће бити уведена сложеним везником с именичком лексемом у генитиву с приједлогом *од* или *до*.

У одговору на питања у вези са разлозима постанка ових везничких средстава ваља, с једне стране, на уму имати чињеницу да се из њиховог састава, готово по правилу, може изоставити именичка лексема (*вријеме, гоба, ѡренуѡак, моменаѡ, час*) а да при том не дође до промјене на семантичком плану реченице (а), изузев оних којима се у први план ставља обиљежје темпоралне квантификације ингресивног (*од времена каг*) или терминативног типа (*до времена каг/док*), гдје свођење везничке конструкције на везнички елемент *каг* мијења тип темпоралне детерминације (у значење темпоралне идентификације) (б); а с друге стране, ваља узети у обзир и оне примјере сложених реченица у којима је поред временске могућа и узрочна интерпретација, односно у којима се „садржај зависне временске клаузе може схватити и као узрок онеме што је обиљежено управном“ (Ковачевић 1988: 202), гдје употреба сложеног везника с именичком лексемом обезбјеђује једнозначну (темпоралну) семантичку интерпретацију (в):

(а) *У време каг* [\rightarrow *каг*] је ѡред осѡрво сѡѡѡ Шмиѡ са својом експедицијом, европски убојни бродови су због тога догађаја вршили наређене им репресалије над урођеницима и Европљанима је за то време био забрањен приступ на острво (М. П. Алас, Роман јегуље, АСК). — *У гоба кага* [\rightarrow *каг*] се срѡска ѡоезија била исцѡрѡла у ѡѡѡриѡѡској реѡѡрици, у лажној сенѡимениѡалности и у алкохоличарском одушевљењу, (...) — дошао је Војислав Ј. Илић да јој открије нове видике, ... (Ј. Скерлић, ИНСК, АСК). — Тако се учинило кнезу у ѡренуѡику *каг* [\rightarrow *каг*] се, ѡрема зѡуснуѡој дневној свеѡлосѡи,

сасвим нејробожној, намах исцрпиао њрофил Рије од Фере, њејовој секретара, и кад је кнез, у том случајном цртежу, угледао непатворену суровост (С. В. Јанковић, Дорћол, 53, АСК).

(б) *Од ѡренуѡика кад сам своју слику ѡредао јавности*, она не припада више искључиво мени и постаје део опште својине (Антонић 2001: 308, Медаковић). — На питање да ли и како одржавам везу са психотерапеутском праксом и болесницима *од времена када сам ѡресѡао да радим у болници* — могу рећи да, и поред тога што немам приватну праксу, нити радим у неком психолошко-психијатарском саветовалишту, ову везу нисам сасвим изгубио (В. Јеротић, Аутобиографија, <http://www.rastko.rs/knjizevnost/>). — *Од времена кад је склоѡио доживоѡино ѡријашељство са Ауѡусѡовим савеѡником Мајкенаѡом*, који га је ослободио финансијских брига а постепено и републиканских успомена, у Хоратијевом животу више није било важнијих догађаја (Р. Ераковић, Религозни еп српског романтизма, <http://www.uns.ac.rs/sr/doktorske/javniuid.html>). — Према Фројду, темељи личности постављени су у раном детињству (до пете-шесте године), односно *до времена када деѡе мора да разреши своју едѡјску драму* и да, потом, стекне моралну инстанцу — супер-его (Ж. Требјешанин, ПД, АСК).

(в) Али, *кад* [збоѡ ѡѡѡа шѡѡ] *сам чуо за Ово* [→ *У моменѡу кад / у вријеме кад сам чуо за Ово*], одмах сам се пензионисао (Ковачевић 1998: 202, Шољан). — *Чим* [збоѡ ѡѡѡа шѡѡ] *осјеѡих ѡубавца за ѡеѡама* [→ *У ѡренуѡику/моменѡу/часу чим осјеѡих ѡубавца за ѡеѡама*], скренух у винограде (Ковачевић 1998: 202, Вулетић). — *Пошѡѡ* [збоѡ ѡѡѡа шѡѡ] *сам сазнао* [→ *У моменѡу кад/ у вријеме ѡошѡѡ сам сазнао*] да је затајила једног (љубавника), моје се неповерење претворило у бијесну горчину (Ковачевић 1998: 202, Мајдак). — *Пошѡѡ* [збоѡ ѡѡѡа шѡѡ] *су ѡавна дела ... била ѡродана* [→ *У време ѡошѡѡ су ѡавна дела ... била расѡродана*], дворана се полако празнила, а лицитација је све више добијала на рзини (Ковачевић 1998: 202, Капор). — Ми се не бојимо *док* [зѡѡ шѡѡ] *је с нама Енѡеска* [→ *за вријеме док/ до времена док је с нама Енѡеска*] (Ковачевић 1998: 203, Црњански).

Све три скупине примјера (и њихових трансформација) указују на то да је основни разлог постанка сложених временских везника овога типа резултат потребе за „*eksplicitnim, do krajnosti preciziranim izrazom, lišenim svake nedoumice*“ (Антонић 2001: 313). Избор лексеме темпоралне категоријалне семантике у саставу везника и њене приједлошко-падежне форме условљен је семантичким обиљежјем које се употребом датоба везника у временској зависносложеној реченици жели експлицитно изразити. Именице са општим временским значењем у акузативу или локативу (*у вријеме, у доба*) упућују на најопштије семантичко обиљежје — темпорална идентификација (интериоризација), при чему се издвојени одсјек на временској оси (*у* који се смјешта или смјештају корелативне предикације) поима као дужи период. Употребом именичке

лексема *вријеме* у облику акузатива с приједлогом за потенцира се обиљежје процесуалности, које је иначе примарно обиљежје везника *док*, с којим се дата приједлошко-падежна конструкција (*за вријеме*) најчешће и појављује, с тим што може да се јави, али знатно рјеђе, и с везником *кад*: *На књижевности уиуишо је Каиешановића иознаиши следбеник Караџићев, Вук Врчевић, који је био аусџриски конзуларни чиновник у Требињу за време кад је Мехмедбеи био иамо кајмекам ...* (В. Ћоровић, БиХ).

Уколико се у први план хоће поставити чињеница да се одсјек на временској оси поима као тачка, тренутак у времену (семантичко обиљежје пунктуалности), тада се у саставу темпоралне везничке конструкције употребљава лексема *иренуиак* или нека са њом синонимна лексема (*моменати, час*), с тим што је најчесталија употреба ове прве. При том не треба сметнути с ума чињеницу да се датим лексемама може означити и опште временско значење: *Зайочео је у аишмосфери велике сеобе иод Арсенијем Чарнојевићем 1690, досишиао зрелоси у иренуику кад [→ у време кад] је дошло до сеобе Срба с ишурске на аусџријску иерииорију иод Арсенијем Јовановићем Шакабениом 1737. иодине ...* (М. Павић, ГСВ).

Појава темпоралних везничких јединица с везничким елементима *иошшо* и *чим* може се најбоље образложити, како то анализирани примјери (в) показују, у контексту проблема временско-узрочне интерференције, с обзиром на то да и један и други спадају у ред семантички спецификованих временских везника⁴⁴ и да су, при том, различита семантичка обиљежја која се налазе у првом плану датих везника (екстериоризација) и уз њих употријебљених именичких лексема (интериоризација). Акузативном или локативном приједлошко-падежном формом именице (*у вријеме/гоба, у иренуику/часу* итд.) сигнализира се (тј. у први план се поставља) најопштије семантичко обиљежје (темпорална идентификација), док се везницима *иошшо* и *чим* обиљежава неко специфичније семантичко обиљежје (*иошшо* — обиљежје постериорности, *чим* — постериорност имедијатност). Како би се избјегла могућност двозначне интерпретације, будући да се оба везника у језику појављују и као узрочни, и обезбиједило тумачење „лишено сваке недоумице“, у језику су се почеле стварати и везничке конструкције као што су *у вријеме иошшо, у иренуику иошшо, у моментиу*

⁴⁴ „Veznik ČIM je jednočlani temporalni veznik koji je, samostalno, u stanju da integriše najveći broj semantičkih obilježja“ (Исто, 354).

*īoīīō, у часу īoīīō, у īīренуīīку чим*⁴⁵ итд., гдје је именица недвосмислен показатељ темпоралне семантике.

Премда настале у окриљу специјалних функционалних стилова српског језика као резултат потребе за што експлицитнијим изражавањем категоријалне семантике, ова везничка средства присутна су и у књижевноумјетничком функционалном стилу, у којем доминира употреба везничких конструкција које у свом саставу имају именице *īренуīīак* и *час*, док су у научном стилу најучесталије оне које у својој структури садрже именичке лексеме општег временског значења (*вријеме*), што је у сагласју са инхерентним одликама поменутих стилова.

III.2. Сложени временски везници настали у процесу обједињења партикуле и зависног везника

Посебну скупину у систему сложених временских везника чине сложени везници настали у процесу обједињења партикуле и простог, једнолексемског везника, при чему партикула може бити антепонована у односу на везнички елемент у структури сложеног везника (*īшек иīīо, само иīīо, иīīом иīīо, једва иīīо* и др.) или постпонована (*кад īог*), што нам је главни критеријум класификације датих сложених везника, док се као критеријум поткласификације узима везнички елемент који учествује у творби сложеног везника.

III. 2.1. Сложени везници са препонованом партикулом у односу на везнички елемент

Проведена анализа ексцерпираних примјера показује да у творби сложених временских везника с партикулом у антепозицији учествују прости, у недовољној мјери семантички диференцирани везници не само у оквиру темпоралног везничког система, какав је случај с везником *кад*, већ и у оквиру цјелокупног везничког система у којем се дати везници појављују као чланови великог броја његових семантичких подсистема, при чему су и сами некада припадали систему везника с временским значењем, али су с временом тај статус изгубили — какви су везници *иīīо* и *га*.

⁴⁵ Нисмо забиљежили ниједан примјер у *вријеме чим*.

III.2.1.1. Сложени везници са везничким елементом *шћо/га* (*ћек шћо/га*, *ћаман шћо/га*, *једва шћо*, *само шћо*, *истом шћо*, *нећом шћо*)

Сложеним везницима (*ћек шћо/га*, *ћаман шћо/га*, *само шћо*, *једва шћо*, *истом шћо*, *нећом шћо*), формираним у процесу обједињења партикуле (*ћек*, *ћаман*, *само*, *једва*, *истом*, *нећом*) и општезависног везника *шћо* и/или *га*, обиљежава се непосредна временска блискост реализација садржаја означених основном и зависном клаузом.

Неке од наведених помиње и И. Антонић у својој монографији када говори о везничким средствима специјализованим за исказивање семантичког обиљежја непосредна постериорност типа имедијатност⁴⁶, под којим се подразумева „smeštanje rečenične / determinativne predikacije u prostor van okvira, posredstvom druge predikacije, izdvojenog odseka na vremenskoj osi koji, pri tom, sledi neposredno nakon izdvojenog vremenskog odseka“ (Антонић 2001: 135). Међу везничка средства са датим семантичким обиљежјем у савременом српском језику ауторка убраја поред сложених везника *ћек шћо* и *само шћо*⁴⁷, још и просте, једнолексемске везнике *чим* и *како*, додајући да су раније то били и везници *ћек*, *шћо*, *а*, *истом*, *нећом*⁴⁸.

Чињеницу да су поједини испали из система ауторка образлаже постојањем тенденције ка растерећењу (под)система који окупља везнике којим се реализује дати значењски (под)тип⁴⁹, уз констатацију да од оних који се користе у савременом српском језику нису сви подједнако фреквентни⁵⁰. А међу онима који показују тенденцију ка

⁴⁶ Теморална идентификација типа постериорност имедијатност (Антонић 2001: 135).

⁴⁷ У вези са сложеним везником *само шћо* И. Антонић констатује да „Spoj SAMO ŠTO u vezničkoj funkciji ne navode ni rečnici ni gramatički priručnici. U mojoj građi ga, takođe, nema u ovakvoj konstrukciji. Međutim, on se u govornom jeziku, sasvim sigurno sreće kao veznik subordinirane temporalne klauze koja rečeničnu predikaciju determiniše kao posteriornu imedijatnu“ (Исто, 138).

⁴⁸ „Od svih tipova značenja unutar kategorije temporalne determinacije značenje temporalne identifikacije orijentacionog tipa specifikovano kao posteriornost imedijatnost iskazuje se subordiniranom predikacijom sa najvećim brojem veznika“ (Исто, 135).

⁴⁹ „Pet od navedenih osam veznika imalo je značenje temporalne identifikacije orijentacionog tipa posteriornost imedijatnost (ТЕК, ŠТО, А, NETOM (ŠТО), ISTOM). Ovo značenje se iskazivalo najvećim brojem različitih veznika i prirodno je što je došlo do ispadanja pojedinih formi. Veznici ТЕК, ŠТО, А očigledno nisu imali potreban semantički potencijal za polje temporalnog značenja ni samostalno ni u kombinaciji sa drugim relevantnim elementima neposrednog sintaksičko-semantičkog konteksta, a NETOM i ISTOM su se, uprkos u dovoljnoj meri specifikovanoj semantici, povukli iz sistema adverbijalnih formi“ (Исто, 361).

⁵⁰ Према резултатима њених истраживања најфреквентнији је везник *чим*.

повлачењу из система, према налазима ове ауторке, јесу и сложени везници *īiek īīio* и *само īīio*.

Како резултати анализе нашега корпуса показују, сложени везници са датим семантичким обиљежјем најчесталије се употребљавају у текстовима књижевноумјетничког и публицистичког функционалног стила, понајвише књижевно-публицистичког подстила, а међу њима су најфреквентнији они који у своме саставу имају општезависни везник *īīio*, првенствено сложени везник *īiek īīio*, док је готово околионална употреба везника *īīiom īīio* и *īīiom īīio*:

īiek īīio/ga

Тек īīio *īrimīi oву īосланицу*, 'итај к мени (СЕР: НП Вук, РМС). — *И īiek īīio сам īресīао га се īадам*, у собу су ушла двојица, упалила светлост, узели неке ствари, угасили светлост и изашли (С. Басара, Писмени задатак из српскохрватског на тему несаница, АСП). — *I onda voz krenu tek što ga je ugledala ...* (Д. Киш, П 44). — Госпожо почитајема, ви ћете погодити зашто сам дошао — запита Марко матер, *īiek īīio уђе* (Ј. Игњатовић, Пита 1000 форината, АСП). — *Тек īīio сам сīууīио у īмину*, чуо сам Игњатов глас (М. Ковач, Игњат или кућа за рушење, АСП). — *Na samom роčetku, tek što je radno predsedništvo zauzelo svoja mesta*, Tiodor Rosić је предложио ... (Антонић 2001: 138, Политика). — *Тек īīio сīиīнем*, нуди ми да изађемо у шетњу (Антонић 2001: 138, Медаковић I). — *Тек īīio умукоше звуцу марсељезе*, поновише се опет громки усклици народа (Антонић 2001: 138, Српске новине). — *Тек īīio је сīор ликвидиран*, имао је да се расправи и други, ... (Антонић 2001: 138, Ћоровић). — *Тек īīio се враīио кући са īошīе*, ухвати га протезавица пред грозницом (Барић и др. 2005: 491, А. Г. Матош). — *Тек што бјаше запловio čamac* i udaljio se od parobroda, spaze to divljaci i sa strašnom zvjerskom vikom potrče k obali (А. Šantić, Мајчина суза, Приповијетке I). — *Dakle, tek što se obavezala da ga poštuje*, држава, као највећи послодавац у Србији, а под изговором светске финансијске кризе, изузела се из примене ОКУ (www.svos.org.rs/arhiva-aktuelnosti.html). — *И īiek га изусīи свој наум*, *а* старац је, прочитавши му мисли, опет прозборио о благодати спокоја (Ковачевић 2011: 74, Ј. Вујиновић, 115).

једва īīio

Једва īīio је малко īризгравио, јаве му да му се млађи син тешко разболио (СЕР: Ћал.). — *Jedva što su napustili salaš*, čuli smo glas naše домаћице. (www.lacarak.net/.../istorija_lacarka_lacarak_1910_godine-t55.0.html;...). — *Jedva što je nekako prevaziđena velika kriza*, mladi bankari sa dobrim njuhom за инвестиције, поред годишњих плата од 90.000 евра добијају и ... (www.dw-world.de/dw/article/0,,6435906,00.html). — *I jedva što se ova dugogodišnja prepirka utišala*, nikoše beskrajni novi sporovi међу западним и истоћним кршћанством о односу божанске и

ljudske prirode u Kristovu licu, poznati pod imenom monofizitskih sporova (sr.wikisource.org/sr-el/Византијска_култура_(J._Бидло)_3). — *Jedva što se osušilo mastilo sa potpisa ministra rada Rasima Ljajića*, (...), Vlada je izašla sa predlogom budžeta za 2009. godinu ... (www.svos.org.rs/arhiva-aktuelnosti.html). — *No jedva što je malko prizdravio*, jave mu da se najmlađi sin teško razbolio (lektira.mojblog.hr/p-pod-starim-krovovima.../6469.html). — *Jedva što su sluge otišle*, pojavio se u njegovoj palati glasnik iz Korinta i doneo mu vest o smrti kralja Poliba (forum.bgdcafe.com > ... > Kultura, umetnost i nauka > Književnost). — *Jedva što* у *Мрзлој Вогици њред крчмом сѿанемо*, дође читава хрпа у своје гуње умотаних возника који су пред собом захамљене коње тјерали (Барић и др. 2005: 491, А. Немчић);

ѿаман ѿѿо/га

Posle mu pade na pamet kako je jedanput išao preko krečane i *taman što je prešao dasku*, a ona se opučila i pade, i strašno ga stade mučiti misao: šta bi bilo da se daska ranije opučila i kako bi se sav ispekao, pa može biti i umro? (Л. Лазаревић, Вертер, АСК). — *Taman ѿѿо сам ушао*, а на врата бану неки Видоје (Ковачевић 2011: 77, Р. Братић, 29). — Гојко преписа имена на чисту хартију и *ѿаман га ѿочне ѿрозиваѿи гецу ѿласно*, Љубица га заустави (С. Ранковић, Сеоска учитељица, АСК). — Увија га Исајло као мало дете и *ѿаман га ѿође*, Лука се придиже (С. Јаковљевић, Српска трилогија, књига друга, АСК). — И *ѿаман га уѿаси ѿелефон*, а исти зазвони (Ковачевић 2011: 74, Курир). — Ја зgrabim krompir, роigram и *taman да* су с њим у уста, а дјед прutom – шvic, шvic по ногам! (Б. Ђопић, Орлови рано лете). — И *taman да заметне уђе на казук*, а у гомили света опрази једну жену која издиђе више главе дете у ровоју (Л. Лазаревић, Приповетке, АСК). — Затим пружи руку учитељу и *ѿаман га ѿроѿовори* (беше већ развукао усне у ироничан осмех), а председник продужи: ... (С. Ранковић, Сеоска учитељица, АСК). — Испред сваке куће има јендек пун воде, који се никад не празни; јер *ѿаман га ѿресуши*, а *оно* по бечкеречком Великом календару удари благослов из неба ... (С. Сремац, Поп Ћира и поп Спира, АСК). — И *ѿаман га засѿим...* — *А оно* јуриш!... (С. Јаковљевић, Српска трилогија, књига трећа, АСК). — У месосојеђе поста и вријеме љепше, те *ѿаман га гахнемо душом*, али надође велики пост и донесе сухи грах, боб и гадну панаду (и сад ми се стужи кад на њу помислим) (С. Матавуљ, Приповетке, АСК);

само ѿѿо

Само ѿѿо се Н. окрене и ѿође, краљ ме хвата обема рукама за руку и показује на њега очима (Р. Петровић, Африка, АСК). — Зачас узјахао на коња, и *само ѿѿо ѿрихваѿи за злаѿину орму*, звонце звекне, слуге се пробуде, скоче, ухвате га, па с њим пред цара (АНП). — *Само ѿѿо реко*, слете ми капа (Д. Поповић, Књига о Милутину). — *Zaista*, као мушце: *samo što su odnekud stigli*, већ ih је nestalo (М. Селимовић, Острво). — *I samo što se začuo doktorov motor*, жени је одмах било горе (М. Селимовић, Острво). — *И само ѿѿо је неко из свијеѿа* викнуо: "Доље с њима!", полиција је као дивља насрнула и

ударала na sve strane (П. Кочић, Радничко питање, у: Сабрана дјела). — *Samo što sam stigla kući*, zazvonio je telefon (Антонић 2001: 138; говорни језик).

исџом шџо

Исџом шџо је царев син засџао, дођу виле опет, па рече једна између њих: — Мама, овђе мирише крст (Царев син и оштар дан, АНП, 70, АСК). — *Исџом шџо се і. Барчел ойросџи с нама* ... дотрчаше деца да нам јаве да је дошао поседник с великим друштвом (СЕР, Недић, Љ.). — *Исџом шџо заврши ѓрегсједник*, устаде г. надзорник и захвали на поздраву (СЕР, Напр. 1901, 699). — ... и његов мали синчић, *исџом шџо* је ѓроходао, прихваћа пјесму и, озбиљан, пун дјетиње безазлености, пјева: ... (П. Кочић, Жалобитна пјесма, Лирске прозе, у: Сабрана дјела (www.rastko.rs/rastko-bl/kocic/pkocic-lirskeproze_1.html)). — *Istom što je babo pojačao lampu* i rastjerao one prikaze sa duvara, baglame su zacvilile na ulaznim vratima, i on je zarondaо: ... (www.bhmagazin.com/kultura/5282--kad-tice-jednom-odlete.html). — *Istom što sam se presvukao*, u kuću banu otac sa komšijama (www.orbus.be/proza/proza_14.htm). — *Istom što su ovi oko vatre posjedali*, i što je stari započeo da im priča svršetak godine od onog dana, kako stranca pogubiše, otvori se na jedan mah zemlja više ognjišta, ... (Ljubinje.goforum.net/t347-pardua). — *Исџом шџо је ірофица сјела* и њој сучелице понамјестио се фишкал, ето гдје суну управо пред њих супијани ониски сељак с кошаром (Барић и др. 2005: 491, А. Ковачић);

неџом шџо

Talibanski zvaničnik izjavio je u ponedjeljak da njegova vlada u Avganistanu nikada neće pristati da ispunji zahteve otmičara koji avganistanski avion, otet u ponedjeljak ujutro, *netom što je poleteo iz Kabula*, држе u blizini Londona (www.vreme.com/arhiva_html/475/20.html). — *Netom što se probudila iz narkoze nakon dvije operacije*, Gianna je viknula: Seve, pazi se! (dalje.com/foto.php?id=11&rbr=6520&idrf=307453). — No, *netom što je upoznao Rafaela*, papa Julije II. je odlučio sastrugati zidove povjerivši mladom Rafaelu da ih ponovo oslika (sh.wikipedia.org/wiki/Rafaelove_sobe). — Ili možda tešete svojoj djeci neku malu fotelju na koju će da sjednu u nekom od ministarstava, општина, агенција, дирекција и осталих 'ција', *netom što* заврше факултет? (www.banjalukain.com/.../j....a-je-sve-sto-dobijem-trazeci-brojne-odgovore). — Izvjestitelj Dana dokopao se snimke telefonskog razgovora između premijera Republike Srpske Milorada Dodika i gradonačelnika Banje Luke Dragoljuba Davidovića *netom što je - uoči Svjetskog prvenstva u raftingu - iz opticaја povučena turistička brošura s konstatacijama* da je "tokom posljednjeg rata Banjaluku moralo napustiti oko 80.000 uglavnom Bošnjaka i Hrvata", te da je "na Manjači bio smješten jedan od najvećih koncentracionih logora" (www.dzemat-klagenfurt.at/arhiva/43-menjanica-manjaa.html). — Pali su *netom što su ga ispili do kraja* (www.moje-lektire.com/lektira/99/therse-raquin). — Kada se uđe u taj gradić iz pravca Trebinja, *netom što se prođe Begovina*, već sa ceste se

može videti jedna sasvim mala, nežna ćuprija preko jednog od bregavskih rukavaca (www.blogovnik.com/naslov/Iz-bosanske-vile.../54989/).

Да spoj партикуле и општесубординацијског везника *ш̄ӣо* и/или *га* заиста има улогу сложеног везника, доказује немогућност елидирања партикуле из његовог састава:

Тек ш̄ӣо [→ **Ш̄ӣо*] *ѝримии ову ѝосланицу*, 'итај к мени. — *Тек га* [→ **Да*] *изусѝии свој науи, а старац је, прочитавши му мисли, опет прозборио о благодати спокоја.* — *Јегва ш̄ӣо* [→ **Ш̄ӣо*] *је малко ѝризгравио*, јаве му да му се млађи син тешко разболио. — *Јегва га* [→ **Да*] *се навришило ѝола ѝогине за гржавну Думу*, а руска страначка сцена доживела је невероватан преображај. — *Таман ш̄ӣо* [→ **Ш̄ӣо*] *сам ушао*, а на врата бану неки Видоје. — ... *taman da* [→ **da*] *zapečati pismo*, уде Марија. — *Само ш̄ӣо* [→ **Ш̄ӣо*] *реко*, слете ми капа. — *Исѝом ш̄ӣо* [→ **Ш̄ӣо*] *је царев син засѝао*, дођу виле опет... — *Netom što* [→ **Ш̄ӣо*] *se probudila iz narkoze nakon dvije operacije*, Gianna је viknula: Seve, pazi se!

Извршене трансформације показују да би изостављање партикуле условило стварање неграматичне реченичне структуре, чиме се потврђује обликотворан карактер партикуле у саставу везника.

Примјена теста супституције на датим примјерима показује да се сви сложени везници с општезависним везником *ш̄ӣо* као обавезним конституентом могу замијенити простим, једнолексемским везником *чим*, који је, иначе, најфреквентнији везник за обиљежавање датог семантичког (под)типа („темпорална идентификација оријентационог типа постериорност имедијатност“, посматрано из перспективе надређене клаузе), што значи да се зависном темпоралном клаузом уведеном овим везницима изражава радња која претходи реализацији радње надређене клаузе, односно посебна врста антериорности која је значењски блиска аористу⁵¹:

Тек ш̄ӣо [→ *чим*] *ѝримии ову ѝосланицу*, 'итај к мени. — *Тек ш̄ӣо* [→ *чим*] *умукоше звуцу марсељезе*, поновише се опет громки усклици народа. — *Јегва ш̄ӣо* [→ *чим*] *је малко ѝризгравио*, јаве му да му се млађи син тешко разболио. *Таман ш̄ӣо* [→ *чим*] *сам ушао*, а на врата бану неки Видоје. — *Само ш̄ӣо* [→ *чим*] *реко*, слете ми капа. — *Исѝом ш̄ӣо* [→ *чим*] *је царев син засѝао*, дођу виле опет... — *Netom što* [→ *чим*] *se probudila iz narkoze nakon dvije operacije*, Gianna је viknula: Seve, pazi se!

⁵¹ Као што се аористом обиљежава прошла радња која непосредно претходи садашњој, тако се и временском зависном клаузом уведеном датим везницима, означава радња која непосредно претходи радњи основне (Силић & Прањковић 2002: 336).

Међутим, таква замјена није могућа у реченицама са сложеним везницима чији је обавезни конституент везник *га* када је у зависној клаузи употријебљен перфективни презент:

... *taman da* [→ *чим] *zapečati pismo*, uđe Marija. — *Tek ga* [→ *чим] *izusīti svoj naum*, a старац је, прочитавши му мисли, опет прозборио о благодати спокоја. — И *ītek ga* [→ *чим] *izusīti svoj naum*, a старац је, прочитавши му мисли, опет прозборио о благодати спокоја. — ... *ītaman ga* [→ *чим] *īočne īrozivatiī geцу īlasno*, Љубица га заустави. — Увија га Исајло као мало дете и *ītaman ga* [→ *чим] *īoђе*, Лука се придиже. — И *ītaman ga* [→ *чим] *uīasi īšelefon*, a исти зазвони.

Радња иксазана зависном клаузом уведеном сложеним везником (*ītek ga*, *ītaman ga*) није извршена. Њоме се заправо саопштава да је постојала спремност, односно готовост, ријешеност говорног лица (агенса) за њену реализацију, али да је у међувремену, дошло до неочекивано ране реализације радње у надређеној клаузи, што практично значи да се најприје остварио садржај главне, а потом садржај зависне клаузе уколико је, уопште, дошло до реализације њеног садржаја (уп. ... *ītaman ga īočne īrozivatiī geцу īlasno*, Љубица га заустави).

И једним и другим типом сложених реченица, тј. и реченицама са сложеним везницима с везничким елементом *īiīo* (*ītek īiīo*, *ītaman īiīo*, *једва īiīo*, *исīом īiīo*, *неīом īiīo*) и реченицама са сложеним везницима с елементом *га* као интегралном компонентом, означава се непосредна временска блискост ситуација у двјема клаузама, али потпуно опречног типа. Употреба сложених везника *ītaman ga*, *ītek ga* указује на то да реализација радње зависне клаузе још није почела, када се, супротно очекивању говорног лица, изненада реализовала радња главне клаузе.

Промјеном везничког елемента у структури сложеног везника промијенио би се и тип хронолошког односа међу клаузама, уз напомену да таква замјена може бити онемогућена лексичком семантиком глагола у функцији предиката, као што је то у случају последње реченице у слjedeћој скупу примјера:

... *taman da zapečati pismo*, uđe Marija [→... *taman što zapečati pismo*, uđe Marija]. — *Tek ga izusīti svoj naum*, a старац је, прочитавши му мисли, опет прозборио о благодати спокоја [→*Tek īiīo izusīti svoj naum*, a старац је, ..., опет прозборио о благодати спокоја]. — ... *ītaman ga īočne īrozivatiī geцу īlasno*, Љубица га заустави [→... *ītaman īiīo īočne īrozivatiī geцу īlasno*, Љубица га заустави]. — Увија га Исајло као мало дете и *ītaman ga īoђе*, Лука се придиже [→ Увија га Исајло као мало дете и *ītaman īiīo īoђе*, Лука се придиже]. — И *ītaman ga uīasi īšelefon*, a исти зазвони [→ ? И *ītaman īiīo uīasi īšelefon*, a исти зазвони].

Најчешћа комбинација глаголских облика у улози предиката у реченицама са сложеним везницима *ītek шїіо*, *само шїіо*, *шаман шїіо*, *јегва шїіо*, *исїіом шїіо*, *неїіом шїіо* јесте перфекат у зависној и перфекат у главној клаузи, при чему су могуће, и релативно честе, и слѣдеће комбинације: перфекат у зависној, аорист у главној или аорист у обе клаузе. Међу регистрованим појављују се и примјери са перфектом или плусквамперфектом у зависној и перфективним презентом у главној, перфективни презент у зависној и имперфективни презент (са контекстуално задатом перфективном вриједношћу) у главној. При том, важно је истаћи да је за реализацију реченичног модела (са датим типом хронолошког односа међу клаузама) нужна употреба глагола перфективног вида у улози предиката зависне клаузе.

Сложени временски везници настали према датоме моделу појављују се и у још једном семантичком (под)типу временских реченица, а то су зависносложене временске реченице са значењем изненадне преурањености⁵²:

Тек шїіо се їловак исїравио, *а* ја отпустио први метар струне да мамац природно клизне воденим током, јави се клен (М. Пантић, Дани за кленове, у: АСП). — *Али тек што се врата притворише*, *а* моја се мати исправи у кревету (Ј. Лазаревић, Први пут с оцем на јутрење, 32, Приповетке, АСК). — *Тек шїіо они се гоше*, *а* зазвекцаше чаше и тањире (В. Петровић, Салашар, у: АСП). — *Тек шїіо је сїїїао*, *а* деца га *већ* обожавају (Ковачевић 2011:). — *Тек шїіо се гјечак їоїео да руком дохваїи оквир каросерије* *а* на најближој се крчми отворише врата и испунише главама истовремено и прозор и врата (М. Лалић, у: Ковачевић 2011: 74). — *Тек шїіо је їоїледала на Гину*, *а* ова се сруши пред њене ноге (В. Петровић, у: 2011: 74). — *Тек шїіо је завршило фудбалско їрвенсїиво Русије*, *а* већ се најављују бројни одласци и доласци играча (Вечерње новости, у: Ковачевић 2011: 74). — *Тек шїіо сам завршила „Тркача“*, *а* имам позив из Звездара театра, Југословенског драмског, Битеф театра (Вечерње новости, у: Ковачевић 2011: 74). — *Тек шїіо Јелка сједе*, *мало изненађена* што јој и Туркиње знају име, *а* на вратима се појави пашиница (Политика, у: Ковачевић 2011: 74). — *Само шїіо смо завршили снимање филма „Црни їруја“*, *а* *већ* ме очекују нове пословне обавезе (Блиц, у: Ковачевић 2011: 74). — *Само шїіо се їојавио*, *а* *већ* је освојио Јелену Јанковић (Курир, у: Ковачевић 2011: 74) — То што слушам то је сељак маћедонски који пролази; и *само шїіо їо їрешїїосїављам*, *већ* дрхћем радошћу, моје руке дрхћу у ноћи (Р. Петровић, Немогући ратар, у: АСП). — *Исїіом шїіо маїїи їрекрсїїи враїїа од велике собе*, *а* унутра се диже жагор (Ј. Лазаревић, Први пут с оцем на јутрење, 32, Приповетке, АСК). — *Јегва шїіо се уїїишала афера у Градишци и Бањој Луци*, *а*

⁵² О датом семантичком типу временских реченица в. Ковачевић (2003: 141–174; 2009: 63–86) и Милошевић 1981–1982.

започет је покрет на југу – у Херцеговини, покрет који ће довести до општег устанка и у Босни и у Херцеговини (www.maturskiradovi.net/.../Thread-velika-istocna-kriza-od-1875-1878). —... јер *jedva što mu je bilo dvadeset i pet godina* već bude majorom u banskoj Granici (lektira.mojblog.hr/p-pod-starim-krovovima.../6469.html). — ... *taman što je prešao dasku, a* она се оручи і паде, ... (Л. Лазаревић, Вертер, АСК). — *Таман шћо сам ушао, а* на врата бану неки Видоје (Ковачевић 2011: 77, Р. Братић, 29).

Изузев обавезне иницијалне позиције сложеног временског везника⁵³ са значењем непосредне временске блискости садржаја у зависној и главној клаузи (*шћек шћо/га, само шћо, шћаман шћо/га, једва шћо*) на почетку прве клаузе и клаузалне партикуле *a* у иницијалној позицији друге клаузе, међу битна обиљежја датог реченичног модела долазе и перфективни глагол у функцији предиката прве⁵⁴, фиксиран распоред клауза⁵⁵ и значење изненадне временске преурањености⁵⁶ реализације садржаја обиљеженог другом клаузе (Ковачевић 2009: 75).

⁵³ У позицији везника прве клаузе може доћи и неки од простих везника којима се обиљежава непосредна временска блискост остварења подређене и надређене предикације (*чим, како*), уз напомену да се у тој улози могу појавити и семантички неспецификовани временски везници *док* и *кад* (Ковачевић 2009: 74).

⁵⁴ У погледу аспекатске ситуације не поставља се било какав услов за глагол у предикату основне клаузе — он може бити перфективног или имперфективног вида, али је неопходно да се појави у глаголском облику који упућује на сферу прошлости (на временски одсјек прошлости), а то је најчешће перфекат, имперфективни презент, плусквамперфекат или крњи перфекат, перфективни презент или аорист будући да се „*samo* предикација на коју се *gleda* retrospectивно може *okarakterisati* као *iznenadna, neočekivana*“ (Антонић 2001: 144).

⁵⁵ Ковачевић скреће пажњу да интермедјални положај временске клаузе може бити стилски условљен када је временска клауза позиционирана између дијелова друге клаузе (у питању је стилематичан распоред клауза), као што је то случај у сљедећем примјеру: *А краљица, шћек шћо се угала, осћала је удовица са сћомаком до зуба* [← *Тек шћо се угала, а краљица је осћала удовица са сћомаком до зуба*] (В. Николић, у: Ковачевић 2009: 75).

⁵⁶ На овај тип семантичког обиљежја у сербокроатистичкој литератури најприје скреће пажњу К. Милошевић (1981–1982: 465–476) пишући о посебном, функционално неиздиференцираном (комбинованом) типу односа у сложеној реченици, називајући га адверсативнотемпоралним стога што је у њима истодобно присутан двоструки синтаксичко-семантички однос — субординирани са значењем темпоралности и координирани са значењем адверсативности. Ауторка констатује да је у реченицама структурисаним по датоме моделу „*pored* информације о *određenom hronološkom odnosu životnih situacija* које се *dovode u vezu s ovim složenim rečenicama*, присутно і још нешто што бисмо *okarakterisali* као: *elemenat iznenađenja* [истицање наше], *ponegdje* — *dramatičnog preloma, iznenadne ili nagle promjene postojećeg stanja, određeni preokret situacije*“ (Милошевић 1981–1982: 467). — О значењу изненадности појављивања у времену пише и И. Антонић (2001: 141–146) и сврстава га у категорију додатних семантичких

Говорниково изненађење због преурађености реализовања догађаја, као посљедица готово неприродно малог размака, односно привида „непостојања временског размака у реализацији двију радњи“, о којем се саопштава у главној клаузи огледа се управо у комбинацији значења двију партикула — партикуле која је структурни елемент сложеног временског везника (*ӣшек ӣшио*, *ӣшаман ӣшио* итд.) којим се уводи зависна клауза и клаузалне партикуле *a*, која се налази на почетку главне клаузе и може бити подржана партикулом *већ*. Те двије партикуле учествују у формирању прагматичко-експресивног карактера зависносложене временске реченице.

Експресиван карактер ових реченица чини их готово идеалним типом реченичних конструкција у стиливима међу чије инхерентне одлике и спада дато обиљежје, стога не изненађује нимало чињеница да су примјери које у раду наводимо готово искључиво поријеклом из књижевноумјетничког и публицистичког функционалног стила српског језика.

Када је ријеч о сложеним везницима формираним према датоме моделу, важно је скренути пажњу и на чињеницу да све партикуле које учествују у формирању овога типа сложених временских везника могу бити и саставним дијеловима сложених модалних израза, другим ријечима, спојевима *ӣшек ӣшио*, *ӣшаман ӣшио*, *једва ӣшио*, *једва да*, *само ӣшио*, *истиом ӣшио* и сл. не морају нужно бити употријебљени у функцији везника, већ могу бити употријебљени и у служби модалног прилога (модалне ријечце), било у саставу сложене (зависносложене или независносложене) (а) било у саставу прости реченичне структуре (б):

обиљежја (јер прате поједине темпоралне семантичке типове) којим се „уричује на то да се subordinirana/determinatorna predikacija, pored toga što na određeni naĉin temporalno odreђuje reĉeniĉnu/determinativnu predikaciju, dogodi i iznenada i neoĉekivano. Njime se, dakle, ne karakteriše reĉeniĉna/determinativna, veĉ subordinirana/determinatorna predikacija“. Из тог разлога ауторка га сматра додатним, а не основним семантичким обиљежјем. — М. Ковачевић о сложеним реченицама са значењем изненадне преурађености пише најприје као о једном експресивном типу сложене временске реченице у наративном дискурсу (Ковачевић 2003: 141–174), а потом и у раду посвећеном проблему сложених двовезничких и(или) псеудодвовезничких сложених реченичних структура (Ковачевић (2009: 63–84), гдје констатује да је од свих зависнослжених реченица овај семантички (под)тип временских реченица, „који се остварује у различитим реченичним формама, како с обзиром на тип везника зависне, тако и с обзиром на тип везника основне (надређене) клаузе“, најподложнији „структурном уобличењу с везницима на почетку главне и зависне“. Аутор уочава постојање двају модела по којима овај семантички (под)тип темпоралних реченица може бити реализован (Исто, 73).

(а) Сунце шек шшо је искочило [→ Сунце је шек искочило], дремам и видим: као дорату израсла крила, па лети (М. Јосић Вишњић, Лепа Јелена, у: АСП). — Sedeli smo pred kafanicom koju tek što smo bili kaparisali [→ koju smo tek bili kaparisali] (Д. Киш, Мансарда). — ... а све што је писмено, полуписмено, четвртписмено и неписмено (...) говорило је о том невиденом догађају, о том скандалу који tek što није избио на видело јер ствар је закувана, ... (Д. Киш, ЧА). — Утакмица шек шшо је почела [→ Утакмица је шек почела], а црно-бели су дошли до вођства (Блиц, у: Ковачевић 2009: 77). — Други изданак тениске династије Ђоковић шек шшо је крочио у свет професионалног тениса [→ Други изданак тениске династије Ђоковић шек је крочио у свет професионалног тениса], а захваљујући славном брату постао је звезда (Прес, у: Ковачевић 2009: 77). — Не лези враже, шек шшо [→ тек] је кренуо на пут, а оно атентат (Национал, у: Ковачевић 2009: 77). — Има у мене један у соби за крађу — покро цркву — па само шшо [→ само] чага некакве здраве Марије! (П. Кочић, Суданија). — Кад тропско време „окује“ престоницу, Ада Циганлија само што не потоне у Саву од великог броја посетилаца (Политика, у: Ковачевић 2009: 80). — И ми шаман шшо [→ таман] улетимо у подрум, а оно граната... (А. Анушић, у: Ковачевић 2009: 77). — Поп Симо је био млад ко кап — ушом шшо се запопио [→ ушом се запопио/ запопио се ушом] — и лијеп, веле, ко најљепша дјевојка (П. Кочић, Змијање, у: Истините мејданције). — Zatim, комп је јако успорио, jedva što podiže sistem [→ jedva podiže sistem/ podiže sistem jedva], али не знам ни то због чега је... (www.sk.rs > Forum Sveta kompjutera > Test Run > Zaštita).

(б) Тек шшо нису дошли (Б. Нушић, АСК). — Силуета огромне животиње jedva qa се у почетку назирала заклоњена коњаницима (В. Николић, у: Ковачевић 2009: 77). — Дјевојка jedva qa је додирнула тле жутиим, платненим патикама (Вечерње новости, у: Ковачевић 2009: 77). — Буџет шек шшо није усвојен (Политика, у: Ковачевић 2009: 77). — Jedva što ми је онако кроз зубе поменио нешто оса и мајку. (www.zetna.org/zek/folyoiratok/43/vilanji.html). — На Нишком фестивалу само шшо ми није пукао филм (Национал, у: Ковачевић 2009: 80). — У једном тренутку Бодирога само шшо није заплакао (Вечерње новости, у: Ковачевић 2009: 80).

Неколико је критеријума које треба узети у обзир при рјешавању питања статуса ових спојева у оквиру сложене реченичне структуре, будући да у структури просте реченице они могу бити реализовани искључиво као модални изрази из простог разлога што је таква употреба инкомпатибилна зависним везницима.

Један од критеријума јесте позиција датогa споја у оквиру сложене реченице. С обзиром на то да сви везници морају бити реализовани на почетку клаузе, сигуран показатељ да дати спој има улогу модалног израза јесте његова интермедијална

позиција у структури реченице (нпр. *Друџи изданак ѿениске династије Ђоковић ѿек шћо је крочио у свети ѿрофесионалној ѿениса*).

Уколико је, пак, дати спој реализован у иницијалној позицији (пр. *Јегва га се навршило ѿола ѿодине за државну Думу, а руска сћраначка сцена доживела је невероваћан ѿреображај*), једини начин да се утврди коју улогу има јесте да се испита могућност елидирања елемента *шћо/га*⁵⁷ из састава споја или да се утврди да ли је дати спој могуће премјестити или можда изоставити из реченице, што показују већ учињене трансформације горе наведених примјера (а).

Ови се спојеви реализују у иницијалној позицији у још једном моделу временских реченица са значењем изненадне преурањености⁵⁸, али не као сложени везници већ као модални изрази, што доказује њихова изостављивост, могућност премјештања и експлетивни карактер елемента *шћо*. У иницијалној позицији прве (надређене) клаузе реализован је неки од датих израза хомоформних сложеним везницима (*ѿек шћо, само шћо, једва шћо, ѿаман шћо*), док се у иницијалној позицији друге (зависне) клаузе, по правилу, налази прости временски везник *каг* (забилежили смо и покоји примјер везника *док*)⁵⁹:

Но *ѿек шћо* је шумар хтео да седне на маховину, и да наслоњен о једну букву, опружи ноге у сурдулију и прегледа фишкеке ..., *каг* недалеко од њега зашуста нешто (В. Петровић, у : Ковачевић 2009: 77). — И *ѿек шћо* се упутио у велико животно думање, *каг* га заклони сенка (Ј. Вујиновић, у: Ковачевић 2009: 77). — *Samo što* sam stigla kući

⁵⁷ „Синонимна употреба *ѿек* и *ѿек шћо*, *ѿаман* и *ѿаман шћо* показује, с једне стране, да у тим формама лексема *шћо* може бити факултативна кад се оне употребљавају у функцији модалних ријечци. То, међутим, не значи да је у свакој сложеној ријечци хомоформној са зависним временским везником компонента *шћо* експлетивна (факултативна). Тако се нпр. ријечца *само шћо* остварује само у тој ’везничкој’ форми, а њену недвосмислену употребу у функцији ријечце потврђују примјери ’невезничке’ употребе у простој реченици“ (Ковачевић 2009: 80).

⁵⁸ О датоме реченичном моделу в. у већ помињаном раду М. Ковачевића (Ковачевић 2009: 63–86).

⁵⁹ Коментаришући статус сложеног везника *само шћо* у систему темпоралних везника, И. Антонић (2001: 139) скреће пажњу на реченичне конструкције у којима се спој *само шћо* појављује у корелацији с везником *каг* и „blokira jednu predikaciju i determiniše je kao posteriornu imedijatnu prema predikaciji koja stoji uz veznik KAD(A)“. Поставивши питање која је од двије предикације детерминативна (надређена) а која детерминаторна (подређена), ауторка закључује да спој *само шћо* у датим реченичним конструкцијама нема везничку функцију и да се њиме предикација уз коју стоји одређује као постериорна имедијатна, а „Ukoliko se u klauzi s veznikom KAD(A) pojavi glagolski oblik s obeležjem dinamičnosti, kakav je npr, aorist, postojećem značenju biće dodato i obežje iznenadnost pojavljivanja u vremenu: *Samo što sam stigla kući kad zazvoni telefon*“ (Исто, 139).

kad zazvoni telefon (Антонић 2001: 139, говорни језик). — Али *само шћо* сам их наместио и наумио да седнем па да кренемо, *каг* се однекуд појави па нам приђе један човек скоро трчећи (Д. Васић, Сабране приповетке, АСК). — *Само шћо* је свануло, *каг* чујем из шипражја да ми се из даљине приближава нека дивљач (Блиц, у: Ковачевић 2009: 77). — *Jedva što* si na svoje nedaće zaboravio, *jedva što* si našao vremena da se predaš narodnom, prazničnom veselju, *kad* eto, sudbina se opet, onako neumoljiva, pojavljuje u tvojoj blizini (okruglisto.com/index.php?topic=25.120). — *Jedva što* je mašina uzletela, *jedva što* sam iskopčao sigurnosni pojas, *kad* se pojavila San i saopštila ima jedno prazno mesto kraj njenog, neka sednem tamo (www.zetna.org/zek/folyoiratok/43/vilanji.html). — Али *шћаман шћо* сам стигао, *каг* повикаше: — Джи шаторе! (С. Јаковљевић, Капија слободе отворена, у: Српска трилогија, АСК).

III.2.1.3. Сложени везници са везником *каг* (*исћом каг*, *нећом каг*, *шћаман каг*, *шћек каг*)

У нашем корпусу, готово искључиво у књижевноумјетничком функционалном стилу, регистровани смо и примјере сложених реченичних структура у којима је нека од партикула што учествује у формирању сложених временских везника са везничким елементом *шћо* позиционирана испред зависне темпоралне клаузе уведене везником *каг*:

исћом каг

Он је узео презиме Grčić, по свој prilici, *istom kad* [→ *ћим*] *je počeo da štampa pesme* (srcekrajine.net › Forum › KNJIZEVNOST › Poezija). — То је она тешка јесенска магла која једног јутра ненадно осване, и коју, *исћом каг* [→ *чим*] *ћогобро засћугу*, љути зимски вјетрови у страшном урлику распрште и некуд далеко, далеко пред собом отјерају (www.tvorac-grad.com/knjige/petarkocic/magla.html). — Shvatio sam što sam napisao *istom kad* [→ *ћим*] *me Eowyn opomenula* (www.croportal.net › ... › Društvo › Upoznavanje i Druženje). — *Istom kad* [→ *ћим*] *otvorimo treće oko*, spoznajemo što je laž ! (www.forum.hr › Društvo › Društvene znanosti). — *Istom kad* [→ *ћим*] *sam se vratio u Drugu aveniju*, sjetio sam se egipatske Židovke s ručka (www.pecarosi.com/price/page9.html). — *Istom kad* [→ *ћим*] *je sunce bilo na zenitu*, začuo je očev glas (www.scribd.com › Creative Writing › Novels). — *Istom kad* [→ *ћим*] *se ohladi*, može se otkriti (www.pijanitvor.com/archive/index.php/t-5997.html);

нећом каг

S Biljanom Krstić postaje član akustičarske grupe Rani mraz u kojoj su već bili Verica Todorović i Đorđe Balašević, *netom kad* [→ *ћим*] *su oni napustili sastav Žetva* (www.glas.ba/?dio=encl&id=162). — Proces чишћења и духовног обраћења се одвија у

kratkotrajnom prelaznom periodu *netom kad* [→ *čim*] *čovjek umre* (www.katolici.org › Forumi › Život crkve). — Živac je ispred njih sišao s bicikla, no zbog grčeva koji su ga napali *netom kad* [→ *čim*] *je potegnuo na uzbrdici želeći se riješiti grupe*, danak je platio na trčanju (www.adventure-sport.net/.../Nasi-briljirali-na-Ironmanu-u-Klagenfurtu.html). — Nakon toga sam u drugom krugu bila na razgovoru s njihovim psihologom koji ispituje uglavnom o stvarima napisanima u testu ličnosti i upitniku koji se ispunjava *netom kad* [→ *čim*] *se dođe na testiranje* (forum.posao.hr/viewtopic.php?f=2&t=197).;

šaman kad

Таман кад [→ *чим/ шаман шио*] *смо њред зору сшшшш на врх*, стиже наређење да се вратимо хитно назад, ... (С. Јаковљевић, Моја, пета батерија, Српска трилогија, АСК). — *Таман кад* [→ *чим/ шаман шио*] *ја научих њадовашшш*, онда црче (Како Циганин научи коња гладовати, АСК). — *Таман кад* [→ *чим/ шаман шио*] *ђакон хшшједе да заусшш нешшш*, Владика се живо обрну пут гомиле и рече ђакону: ... (С. Матавуљ, Ускок Јанко, АСК). — *Таман кад* [→ *чим/ шаман шио*] *св. Аранђел корачи једном ношом к Бошш на небо*, онда ђаво стигне, те му ноктима из табана у друге ноге ишчупа велики комад меса (ВСК, Народне српске приповијетке).

Како наведени примјери показују, партикуле *исшшом*, *нешшом*, *шшшман* могу и са семантички неспецификованим темпоралним везником *кад* да творе сложени временски везник. Као и у случају сложених временских везника са структурним елементом *шишш*, ове партикуле спецификују тип хронолошког односа међу клаузама уносећи семантичко обиљежје имедијатности. Оне значењски модификују зависну клаузу, с том разликом што би у случају сложених везника *шшшк шишш*, *исшшом шишш*, *нешшом шишш*, *шшшман шишш* њихово изостављање имало за посљедицу неграматичну реченичну структуру, док би у случају спојева с темпоралним везником *кад* редукција партикуле проузроковала посљедице на семантичком плану тиме што би изостала информација о непосредној временској блискости реализације садржаја двију клауза, што потврђују горе наведени примјери реченица с датим везницима и могућност њихове замјене простим везником *чим* или неким сложеним временским везником са структурним елементом *шишш*.

Зависном клаузом уведенном датим сложеним везницима обиљежава се радња која се догодила непосредно прије реализације радње надређене клаузе. Употребом партикуле уз везник *кад* говорно лице сигнализира да је временски размак између остварења садржаја зависне и надређене клаузе веома мали.

Премда се партикула *шшшк* у рјечнику наводи као синонимна партикулама *шшшман*, *исшшом*, *нешшом*, чини се да у споју с везником *кад* она више наглашава да се радња

главне клаузе врши након свршетка радње у зависној клаузи, дакле, више се потенцира обиљежје постериорности (посматрано из перспективе надређене клаузе) него што се тај хронолошки тип релације спецификује, односно модификује:

īiek kaq

Тек каq им се *īриближим*, (...), видим зелене, бледозелене круне око салаша (М. Ј. Вишњић, Лепа Јелена, у: АСП). — Министар побледе и не рече ни речи, *īiek kaq* је *сīиїао својој кући*, пао је у несвест (М. Црњански, Врт благословених жена, у: АСП). — *И īiek kaq* су ми се очи свikle на *īаму*, ја сам јој назро тело, обнажено од појаса наниже (Ж. Павловић, Сабља, у: АСП). — *И īiek kaq* се на *враїиима* *їојави* и *сїрина* почесмо да се здравимо, она онако седећке поче да маше репом (Д. Михаиловић, Чија то душа овуда тумара, у: АСП). — *Što se tiče jezika* моје је *iskustvo* ово: *jezik* се *pristojno* може научити *tek kad* се *čovek nađe* и *sredini* која тај *jezik* говори (Д. Киш, Вариа). — *Тек каd* је *čuo njen zvonki smeh* на *dnu dvorišta*, и он се спусти *niz slamu* (Д. Киш, РЈ). — *Pala sam tek kada* је он *izišao* (Д. Киш, П 44). — Неких сам се присетио *īiek kaq* је *їочела* *їубиїи гах* и *добїаїи чудан сјај* у очима (М. Булатовић, Љубавници, у: АСП).

Морфолошко-предикатски услови употребе ових сложених везника једнаки су условима употребе сложених временских везника *īiek шїо*, *īаман шїо*, *исїом шїо*, *неїом шїо* итд.

III.2.2. Сложени везници са постпонованом партикулом

Сложени временски везници формирани према датом моделу обрађени су у оквиру поглавља о сложеним везницима концесивне семантике, у одјелку *Сложени везници* *їарцијалноконцесивної* значења са *їосїїонованом* *їарїикулом*.

III.2.3. О статусу споја увијек каq(a)

Као семантички еквивалент (конкурентна синтаксичка конструкција) зависносложеној реченичној структури са сложеним везником *каq* *їог* у језику функционишу реченичне конструкције с везником *каq* и универзалним квантификатором (*увїјек*, *вазда*, *сваки* *їуїи*, *свакої* *јуїира*) којим се изражава регуларно понављање, односно који је носилац семантичког обиљежја темпорална фреквенција(+) регуларно понављање и стога обавезни структурни реченични елемент (за дати тип значења). Универзални квантификатор најчешће је репрезентован лексемом *увїјек*.

Премда универзални квантификатор, репрезентован неком од наведених лексичких јединица (најчешће лексемом *увијек*) или јединица синтагматског типа, има статус обавезног структурног елемента за реализовање датог типа значења, он није и обавезни структурни елемент везника, тј. он са везником *кад* не чини јединствену везничку структуру, што је супротно ономе што И. Антонић наводи у својој монографији (Антонић 2001: 197, 345). Наиме, спој универзалног квантификатора *увијек* и везника *кад* ауторка сврстава међу вишечлане везничке форме које, као комбинације „*primarno različitih formi*“ функционишу као темпорални везници („*prilog + zamenički prilog*“: UVEK KAD(A) (Исто, 345).

Да спој лексеме *увијек* и темпоралног везника *кад* није сложени везник, доказује могућност премјештања прилошке лексеме у односу на везник, чему у прилог иду сљедећи забиљежени примјери и њихове преоблике:

Kako to da sam potpuno zdrav **uvek kad sam van ovog grada** [→ Kako to da sam **uvek** potpuno zdrav **kad sam van ovog grada**]? (Д. Гојков, Албум фотографија). — Njegov trup dobi onu statuarnu snagu koju je imao **uvek kad prolazi kroz čaršiju** [→ Njegov trup dobi onu statuarnu snagu koju je **uvek** imao **kad prolazi kroz čaršiju**] која га поздравља s desna i s leva (И. Андрић, На Дрини ћуприја). — Ковач ми рече да је тако уздисала **uvek kad** *ју је љубио* [→ Ковач ми рече да је **uvek** тако уздисала **kad** *ју је љубио*] (Д. Николић, Цигански нож, у: АСП). — *И увијек кад на њу њомисли*, раздраганом душом му затрепери њежна сјета и он пане у меке, сладосне сањарије [→ *И кад на њу њомисли, увијек* му раздраганом душом затрепери њежна сјета и он пане у меке, сладосне сањарије] (П. Кочић, Кроз свјетлост, у: ЛП). — То је радио **uvek kada** *би био узнемирен* [→ То је **uvek** радио **kada** *би био узнемирен*] (Г. Олујић, Гласам за љубав, АСК). — Е, тим смехом насмејем се и ја **uvek kada** *се сећим оних ђака* [→ Е, тим смехом насмејем се **uvek** и ја **kada** *се сећим оних ђака*] који ће кроз четири или пет стотина година учити историју (Б. Нушић, Аутобиографија, АСК).⁶⁰

⁶⁰ Забиљежили смо и примјере у којима се уз спој *увијек кад* појављује и партикула *тог*: Ја то чиним **uvek kad tog** *седам за њосао*, а нарочито сада молитва има много више смисла због ових последњих немилых догађаја на југу наше миле земље (Р. Домановић, Мртво море, АСК). — И зато готово **uvek, kad tog** *би дошло време ручку, вечери*, кад се знало да ће он доћи, она би одлазила од њих (Б. Станковић, Газда Младен, АСК). — ... ја ћу – као што погађате **uvek, kad tog** *прислоним свој образ уз јасћучић њокривен уметничким делом Ваших руку*, утонути у слатке снове и осећати лелујање лађе на којој смо заједно путовали (М. Миланковић, Кроз васиону и векове, АСК).

III.3. Сложени временски везници настали у процесу срастања компаративне прилошке лексеме и сложеног диферентивног поредбеног везника *неіо шііо*

III. 3.1. *ірије неіо/но шііо*

С обзиром на начин постанка сложени везник *ірије неіо шііо* представља јединствену везничку структуру не само у систему сложених везничких јединица временског значења већ и у систему адвербијалних везника уопште. Настао у процесу повезничења компаративне прилошке лексеме *ірије* и диферентивног реалног поредбеног везника *неіо шііо*, својом структуром он одражава принцип структурисања зависносложених поредбених реченица за неједнакост (диферентивних поредбених реченица):

Пре неіо шііо се іосіуіаіак ірекіне, прикупиће се сви докази о прекршају и одговорности окривљеног до којих се може доћи (ЗОП₁, чл. 213). — Коначно, *іре неіо шііо ірећемо на закључак овоі іоілавља*, морамо образложити нашу одлуку да у оквиру анализе – поетички и естетски изузетно успешних – надгробних стихова, посебну пажњу посветимо управо потрази за скривеним приповедачем. (Р. Ераковић, РЕСП). — За многе друге људе, неверујуће или недовољно верујуће, нарочито када западну у дуготрајна неуротична или психотична стања, психотерапеуту, или и психијатру, неопходан је прилаз или и улаз у збркани унутарњи лавиринт људске душе из кога човек не може сам да се извуче, *іре неіо шііо му ісихоіераіеуіі сіави у руке Аријаднин колац* (В. Јеротић, Учење св. Исака Сирина и наше време). — Na svaki način, mislim da sam bio borhesovac *pre nego što sam ga upoznao* (Д. Киш, ГТИ). — У годинама сам кад често размишљао о свом досадашњем путу; чини ми се да не могу да одем *іре неіо шііо саілегам шуму* кроз коју сам прошао (НИН, 2761, 27. 11. 2003). — Пре него што се сруши овај зид, треба срушити зид нашег менталитета и имица који имамо у свету (Политика, 16. 7. 2006).

Разлоге настанка сложеног везника *ірије неіо шііо* ваља тражити у систему временских везника, односно у систему значења која се тим везницима исказују у сфери темпоралног семантичког поља. Будући да у том систему није постојао ниједан прости, једнолексемски везник специјализован за изражавање значења „темпорална идентификација оријентационог типа антериорност“ (Антонић 2001: 201), тј. да није постојало ниједно везничко средство у функцији једнозначног индикатора антериорности управне предикације у односу на предикацију темпоралне клаузе (или

постериорности зависне у односу на управну), дошло је до стварања сложеног везника *īрије неіо шііо*. Његова широка функционалностилска распрострањеност и готово подједнака фреквентност у свим функционалним стилевима српског стандардног језика, упућују на то да, за разлику од већине сложених субординацијских везника, дати везник не представља продукт новије фазе у развоју српског стандардног језика. То потврђују резултати емпиријских истраживања хипотактичких структура у старосрпском језику од краја XII до друге половине XV вијека⁶¹, који откривају да је комбинација антериорног прилога и „примарно поредбеног везника *нере* (од прасловенског **neže*) или *неіо* регистрована у старосрпској пословноправној писмености као везничко средство дијагностицирања антериорности управне радње у односу на ситуацију идентификовану зависном реченицом тек у актима из XIV века“ (Павловић 2009: 177).

Различита се објашњења у вези са начином творбе овога везника могу наћи у нашој научној литератури. Аутори Симић & Јовановић (2002: 1246–1247) настанак овога везника подводе под опште правило о настанку сложених везника елидирањем замјеничке лексеме *ііо* (у улози корелатива), тако да би, по њиховом мишљењу, овај везник у свом пуном саставу имао гласити „пре него то што“ (*īре неіо ііо шііо* → *īре неіо шііо*), истичући да елемент *шііо* има везничку функцију, да је *неіо* поредбена ријеч, а *īре* „семантички конкретизатор који поређењу даје временску подлогу, а обликом компаратива подастире основу за поређење“⁶².

Настанак овога везника И. Антонић тумачи као резултат комбинације примарно различитих форми „predlog + veznik + zamenički oblik ŠTO: PRE NEGO ŠTO“, дакле, на начин на који тумачи и настанак сложеног временског везника *након шііо* — „predlog + zamenički oblik ŠTO: NAKON ŠTO“, премда је ријеч о двјема „суштински хетероморфним“ временским везничким јединицама — за разлику од везника *īрије неіо*

⁶¹ Истраживања су вршена на корпусу који чини старосрпска пословноправна писменост као најпотпунији репрезентант старосрпског језика (Павловић 2009).

⁶² Узевши скраћену секвенцу овога везника *īрије неіо* као форму са теоријског гледишта врло поучну „јер указује на путеве функционлане адаптације формацијски удаљених јединица од основне“, аутори кажу следеће: „Ако за полазиште узмемо секвенцу пуног састава — а она би морала гласити ’пре него то што’, са релативизатором ’што’, корелативом ’то’ и допунским деловима од компаративне речце ’него’ и конкретизатора ’пре’ — онда је јасно да је испадање ’то’ праћено преласком његових функционалних ингеренција на ’што’, а редуцијом ’што’ све се пресељава у функционалну сферу преосталих елемената ’него што’“ (Симић & Јовановић 2002: 1246–1247).

што, сложени везник *након што* формиран је преко временског прилошког израза *након што*, елидирањем катафорски употрејибљене демонстративне замјенице *што*, дакле, у процесу срастања елидираног прилошког израза приједлошко-замјеничког типа и општезависног везника *што*.

Кључним у расвјетљавању генезе сложеног темпоралног везника *прије него што* Ковачевић (2010: 43–52) сматра међуоднос временских реченица с датим везником и поредбених реченица за неједнакост, првенствено реалних диферентивних поредбених реченица са сложеним везником *него што*. Он, као недоказиву, одбацује претпоставку аутора Симић & Јовановић, јер она подразумијева и постојање прилошког израза *него што* преко којег су, елиптирањем катафорске замјенице *што*, настали поредбени везници *него што* и *него да*, што, по његовом мишљењу, није могуће из разлога што „не постоји нити је постојао прилошки израз *него што*“, а као доказ томе наводи следећи примјер: *Никада се нећу помирати с чињеницом да двадесет секунди соло музицирања у њој њесми која нас је представљала на такмичењу за Песму Евровизије у Истанбулу може да ме доведе у енциклопедијској интересовања пре него све што сам до тада одсвирала и пошла у животи*, на основу којег закључује да се не може елидирати замјеница *све*, која је у датом контексту замјенљива лексемом *што*, а да реченица при том постане временска и још граматична (Ковачевић 2010: 49).

На примјерима из различитих функционалних стилова, примјеном структурално-семантичке методе у анализи структуре, значења и настанка временског везника *прије него што*, Ковачевић доказује да је дати временски везник једини настао конјункционализацијом компаративног прилога *прије* и сложеног везника реалних поредбених реченица *него што*, при чему искључује могућност убацивања било какве па и катафорске замјеничке лексеме између компаративног облика прилога и лексеме *него* као верификатора те компаративности. Тиме оповргава другачија мишљења у литератури, која, као да игноришу чињеницу о изоморфности поредбених реалних диферентивних реченица и временских реченица с везником *прије него што*. А управо та чињеница јасно упућује и на пут настанка овог временског везника, који у систему адвербијалних везничких јединица представља структуру „*par excellence*“, будући да је у њој „отјелотворен принцип структурисања диферентивних поредбених реченица“.

На пут прерастања споја прилошке лексеме *прије* и поредбеног везника *него што* у сложени временски везник *прије него што* директно упућују примјери у којима у поредбени однос по неједнакости везник *него што*, употрејибљен уз компаративну

прилошку лексему *ѝрије*, доводи чисто временске садржаје, при чему се временски карактер диферентивне поредбене релације међу клаузама јасно види из значења лексема које са компаративним прилогом *ѝрије* ступају у синтагматски однос, а то су најчешће количински прилози (као нпр. *мноѝо*, *мало*, *увелико*, *знаѝно ѝрије* и сл.), или, пак, са именичком лексемом временског значења која може бити сама или употријебљена у склопу синтагме с темпоралним квантификативним значењем (нпр. *дан*, *ѝодина*, *неколико дана*, *неколико ѝодина*, *ѝренуѝак*, *мјесец*, *неколико минуѝа*, *(на) ѝола саѝа*, *(на) ѝо ѝодине*, *мало времена*, *мноѝо векова*, *ѝодину дана*, *у доба неѝсредно пр(и)је* и сл.):

Скадар је подигнут *мноѝо ѝре неѝо шѝо* су живели Мрњавчевићи (који се у овој песми зову Мрљавчевићи) (АНЈП, у: АСК). — Чинило ми се да никада табанима неђу додирнути земљу, али сам је додирнуо *мноѝо ѝре неѝо шѝо* сам рачунао (Г. Олујић, Гласам за љубав, АСК). — Министар војни, мали, журав човечић, с упалим грудима и танким ручицама тек беше свршио молитву *мало ѝре неѝо шѝо* мене прими (Р. Домановић, Мртво море, АСК). — Јер *на ѝола саѝа ѝре неѝо шѝо* ће да почне, кућа се препуни (Д. Васић, Сабране приповетке, АСК). — *На ѝо ѝодине ѝре неѝо шѝо* ће шегрта ослободити, узеће новог, да се мало увеѝба, а имао је већ и једног сина који је помагао (Ј. Игњатовић, Вечити младожења, АСК). — Срећна околност је била и та што је, *мало времена ѝре неѝо шѝо* сам био примљен на неуропсихијатарско одељење Болнице "Др Драгиша Мишовић", скинут табу да у болницу могу бити примани само проверени лекари – комунисти (В. Јеротић, Аутобиографија). — *Годину дана ѝре неѝо шѝо* се ово догодило што приповедасмо у прва два дела, беше врло лепо и угодно време уочи Ђурђева дне (АСП). — Непрекидна језичко-политичка борба Хрвата имала је три кулминационе тачке: 1) *у доба неѝсредно ѝре неѝо шѝо* је Други светски рат захватио Југославију, ... (Б. Брборић, СЈНЈ). — Дало ју је *знаѝно ѝре неѝо шѝо* ће, "одавде", ту иницијативу поздравити научник "оданде" Милорад Екмечић, *и мноѝо ѝре но шѝо* ће за њу разумевање показати П. Ивић, Маројевићев "уважени колега и академик (САНУ)", али не и МСА, "и некоћ професор Филолошког факултета" (Б. Брборић, СЈНЈ). — Ухваћен је *само неколико дана ѝре неѝо шѝо* је у дело спроведен напад у Карачију (НИН, 2981, 14. 2. 2008). — Бивша Југославија била је, дакле, клинички мртва *двадесеѝ ѝодина ѝре неѝо шѝо* ће стварно умрети, али то многи, првенствено међу Србима, нису схватили. (Б. Брборић, СЈНЈ). — Реч "прапостојбина" у славистичкој литератури се уобичајила за означавање простора који су насељавали Словени до сеоба, односно *мноѝо векова ѝре неѝо шѝо* су о њима забележена прва подробнија историографска сведочанства. (П. Пипер, УС).

У наведеним примјерима јасно је да компаративни прилог *ѝрије* служи као антецедентни пилон поредбеној клаузи за неједнакост уведеној везником *неѝо шѝо*, те

да је ријеч о зависносложеним диферентивним поредбеним реченицама (а не временским). Лексеме које са компаративним прилогом *̄рије* чине синтагматску структуру ометају његов процес срастања (повезничења) с везником *не̄о ш̄ио* у квалитативно нову семантичку везничку јединицу *̄рије не̄о ш̄ио*, као што је то случај и са интензификаторским партикулама (*и, још, још и*) које, интензивирајући значење компаративног прилога *̄рије*, такође спречавају процес конјункционализације:

И ̄ре не̄о ш̄ио је избио нови млетачко-турски рат, неки од ових неукротивих бунтовника (међу којима се највише истакао Илија Митровић, брат Стојана Јанковића) обновили су непрекидне борбе с Турцима (АНЈП, у: АСК). — Њен отац, још пре него што су се наше мајке родиле, прокоцкао је винограде на острву Црних бисера (Г. Олујић, Гласам за љубав, АСК). — Деца нам, уосталом, науче оба писма *и ̄ре не̄о ш̄ио* пођу у основну школу! (Б. Брборић, СЛНЈ).

Нужан предуслов за настанак сложеног временског везника *̄рије не̄о ш̄ио* јесте контактна позиција између компаративног прилога *̄рије* и сложеног везника *не̄о ш̄ио*. Када се лексички низ *̄рије не̄о ш̄ио* налази на почетку инверзивне или интерполиране клаузе, тада је његова везничка улога (улога сложеног временског везника) у датој реченичној структури неспорна, а тиме и (једнозначна) темпорална семантичка интрепретација реченице. Дистантна позиција компаративног прилога *̄рије* у односу на сложени диферентивни поредбени везник *не̄о ш̄ио* искључује могућност темпоралне семантичке итерпретације дате реченице, тј. дистантна позиција међу члановима скупа *̄рије не̄о ш̄ио* поуздан је показатељ да је ријеч о реалној поредбеној реченици за неједнакост.

Срастање поредбеног антецедентног пилонa *̄рије* могуће је искључиво с реалним поредбеним диферентивним везником *не̄о ш̄ио*, при чему је важно нагласити да прилошка лексема *̄рије* само у значењу *раније* (тј. у значењу 'раније од времена или часа кад се нешто збива')⁶³ може учествовати у стварању овог сложеног временског везника:

⁶³ „Уколико, дакле, прилог *̄р(и)је* у значењу *више, радије, боље, веровајније, брже, раније* поредбено контрастира именичке појмове, он је искључиво конституент поредбене синтагме. Исти је случај и кад се контрастирају реченични садржаји (пропозиције), и тада је у значењу *више, радије, боље, брже* прилог *̄р(и)је* антецедентни пилон искључиво поредбеној клаузи за неједнакост, без обзира да ли је она уведена везником *не̄о ш̄ио* или *не̄о да...* Једино у примјерима у којима компаративна лексема *̄р(и)је* има значење *раније* поредбени садржаји нису модални него временски“ (Ковачевић 2010: 47).

Pokušavao je da me pretekne, da skrene pažnju na sebe (...), no pravio sam se da ga ne primećujem, menjao sam stanice na radiju, podešavao retrovizor, skrenuo evo *ranije* [= *ūrije*] *nego što* sam pameravao... (Ђ. Балашевић, Један од оних живота). — Зато је и дошао кући *раније* [= *ūrije*] *неіо шііо* обично суботом долази, јер се надао да ће бар ту, у старом и скровитом и мирном свом гнезданцу, моћи одахнути мало и утешити се (С. Сремац, Зона Замфирова, АСК).

Због тога што је маркиран значењем (иреалности и/или хипотетичности) инкомпатибилним временском значењу, лексички низ *ūrije неіо га* никада не подлијеже конјункционализацији. У датом лексичком скупу везник је само *неіо га*, а компаративни прилог његов антецедентни пилон:

Veština upravljanja zaposlenima i trgovcima je jedna od poželjnih *pre nego da* započnete biznis (www.icarus.rs/da-li-ste-rodeni-preduzetnik/, 11. 9. 2012). — Osim većih grudi, oko 40 odsto ispitanih devojaka volele bi da budu mršavije *pre nego da* imaju visok IQ, jer bi se zbog toga osećale sigurnije (www.naxi.rs/zene-bi-radije-velike-grudi-nego-pamet, 11. 9. 2012). — Обама мора да води, *ūre неіо га* дозволи да га воде (Ковачевић 2010: 47, Вечерње новости). — И сама ће лако посумњати да јој је муж оптерећен нечистим новцем, *ūre неіо га* је крцкао уштеђевину мимо њеног знања (Б. Јакшић Провчи, ДР).

Као варијантне употребне форме везника *ūrije неіо шііо* у језику се јављају везници *ūrije но шііо*, *ūrije неіо* и *ūrije но*, с тим што варијанта *ūrije неіо* није препоручљива с гледишта норме⁶⁴. У књижевноумјетничком и научном функционалном стилу најфреквентнији су и готово подједнако заступљени везник *ūrije неіо шііо* и његова варијантна форма *ūrije но шііо*, док се њихове скраћене верзије *ūrije неіо* и *ūrije но* у овим стиливима врло ријетко појављују, особито ова друга. У погледу дистрибуције, публицистички и административни функционални стил (тачније, законодавно-правни подстил) потпуно су опречни књижевноумјетничком и научном стилу. Како проведена анализа нашега корпуса показује, у њима апсолутну доминацију има везничка форма *ūrije неіо шііо*, док осталих верзија овога везника готово да и нема — регистровали смо само један примјер верзије датог везника (*ūrije но шііо*) у административном функционалном стилу:

Пре но шііо се враіе у кућице, стотине још других пчела мешају се, укрштају, бацају у цветове (Р. Петровић, Људи говоре, АСК). — *Пре но што је mogao išta da odgovori*, zavesa se diže za prvi čin „Roberta đavola“ (М. Црњански, Кап шпанске крви). — *Пре но шііо*

⁶⁴ „Везна секвенца 'пре него' свакако је настала скраћивањем, тј. испадањем везничког 'што' [...] Мислимо да овако скраћена везна секвенца са гледишта норме није нарочито препоручљива за употребу“ Симић & Јовановић (2002: 1246).

бих склопио очне каике, тихо сам се смејао наивној и детињастој жељи за патњом (М. Булатовић, Љубавници, АСП). — Знао је из искуства – ако крадеш, мораш оног другог преварити *пре но шито* му кажеш добар дан (М. Павић, Стаклени пуж). — Резултат избора у мјесту из којег се партизани налазе на положају неће се објавити *прије но шито* се узме у обзир и ласане парализана на фронту (Развој народне власти и стварање АВНОЈ-а, Септембарски прописи о изборима народноослободилачких одбора, 2. септембра 1942, у: Југославија 1918–1984, збирка докумената, стр. 475). — ... тако је урадила и Латона са палмом и маслином, *пре но шито* ће родити Ајолона и Дијану (В. Чајкановић, МРС). — Ми смо се волели, *пре но* смо се срели (М. Бојић, Песме, АСК). — И река *пре но* сунце зађе // Жели да умре до капи (Ј. Дучић, Сунце, АСК). — Ја то морам знати *pre nego krenemo* (Д. Ковачевић, Маратонци трче почасни круг, АСК). — Pretio је, vikao i kleo se da će, *pre nego moradne napustiti kasabu*, prikovati upornog hodžu na kariji, kao jазavca, da tako doчека Švabe protiv kojih nije hteo da se bori ni dao drugima da to čine (И. Андрић, НДГ).

Изоморфност временске реченице с везником *прије нећо шито* са поредбеним реалним диферентивним реченицама не само да јасно упућује на пут настанка временског везника *прије нећо шито* већ и неријетко ствара могућност двојаке семантичке интерпретације тих реченица или као поредбених или као временских. Улогу дистинктивног елемента у семантичком разграничењу ових реченица има пауза⁶⁵ која се у говору не појављује иза лексеме *прије* ако је посриједи реченица с временским значењем. Уколико пауза у говору долази испред компаративне прилошке лексеме *прије*, онда она (лексема *прије*) чини интегралну компоненту сложеног везника *прије нећо шито* којим се у структуру зависнослжене временске реченице уводи зависна темпорална клауза:

Мој мандат у Трибуналу завршиће се / *пре нећо шито* Судско веће буде донело пресуду (Ковачевић 2010: 47, Вечерње новости). — Дакле, немојте бити лењи, мењач пребаците у већу брзину / *пре нећо шито* казаљка на обртометру ситине до црвеној иоља (Ковачевић 2010: 47–48, Блиц). — Они су ту жељу изразили / *пре нећо шито* сам постављен за селектора Србије (Ковачевић 2011: 133, Курир). — Противим се да мој процес почне / *пре нећо шито* све процесне препреке буду искључене (Ковачевић 2010: 48, Вечерње новости). — Zašto uvek zastaneš / *pre nego što* dovršiš? (Д. Киш, М). — Темом Srednje Evроpe ја sam se bavio / *pre nego što* је она ušla u modu, још у prvim svojim knjigama (Д. Киш, ГТИ).

Наведене реченице могу бити структурисане и као поредбене диферентивне када иза компаративног прилога *прије*, који се у датом случају понаша као „пилонски

⁶⁵ Пауза је у наведеним примјерима обиљежена косом цртом.

антецедент“ поредбеном диферентивном везнику *неіо шііо*, у говору долази пауза, што му омогућује и дистантну позицију у односу на везник *неіо шііо*:

Мој мандат у Трибуналу завршиће се *іре / неіо шііо* Судско веће буде донело пресуду [→ *Пре* ће се мој мандат у Трибуналу завршити *неіо шііо* Судско веће буде донело пресуду]. — Дакле, немојте бити лењи, мењач пребаците у већу брзину *іре / неіо шііо* казалька на обртометру стигне до црвеног поља [→ ... мењач *іре* пребаците у већу брзину *неіо шііо* казалька на обртометру стигне до црвеног поља]. — Противим се да мој процес почне *іре / неіо шііо* све процесне претпоставке буду испуњене [→ Противим се да мој процес *іре* почне *неіо шііо* све процесне претпоставке буду испуњене]. — *Zašto uvek zastaneš pre / nego što dovršiš?* [→ *Zašto uvek pre zastaneš nego što dovršiš?*]— Они су ту жељу изразили *іре / неіо шііо* сам постављен за селектора Србије [→ Они су ту жељу *іре* изразили *неіо шііо* сам постављен за селектора Србије]. — *Temom Srednje Evrope ja sam se bavio pre/ nego što je ona ušla u modu*, још у првим својим књигама [→ *Temom Srednje Evrope ja sam se pre bavio nego što je ona ušla u modu*, још у првим својим књигама].

Из датих примјера и њихових трансформација јасно постаје да је лексички низ *ірије неіо шііо* могуће дезинтегрисати другим реченичним елементима само у зависносној диферентивној поредбеној реченици, док у временској реченици он има статус сложеног временског везника чије се компоненте не могу ничим разбијати — „У временском значењу компоненте везника *ір(и)е неіо шііо* не могу се ничим разбијати, оне чине чврсто јединство“ (Ковачевић 2010: 47).

Семантичко разграничење на темељу паузе у реченицама гдје се компаративни прилог *ірије* нашао у контактної позицији са сложеним везником *неіо шііо* јасно је у разговорном језику, али није (апсолутно) примјењиво у писаном језику („посебно на српскохрватски с прокламованим принципом логичке интерпункције“ Ковачевић 1988: 64), тако да контексти с контактним положајем компаративне прилошке лексеме *ірије* и сложеног поредбеног диферентивног везника *неіо шііо* у писаном језику увијек остављају могућност двоструке интерпретације границе међу клаузама, а тиме и улоге компаративног прилога *ірије* у реченици, од чега зависи и њена семантичка интерпретација. То, међутим, не укида постојање и оних случајева који и у писаном тексту искључују могућност двозначне интерпретације. Када је компаративни прилог *ірије* позиционо одовојен од везника *неіо шііо*, он није дио везничке структуре већ структурни елемент надређене клаузе који отвара позицију зависној поредбеној (допунској) клаузи уведеној сложеним везником *неіо шііо* и реченица се може тумачити једино као поредбена:

Треба их *īрије* уништити *неіо шііо* дође УНПРОФОР до хотела „Загреб“ (Ковачевић 2010: 48, Правда). — *Пре* ће црнац у Бијелу кућу *неіо шііо* ће се у Црној Гори промијенити власт (Ковачевић 2010: 45, Вијести, online). — *Пре* ћемо ући у ЕУ *неіо шііо* многи овде мисле⁶⁶ (Ковачевић 2010: 45, Блиц). — *Пре* ћу ја стићи из Београда у Нови Сад, *неіо шііо* ће он стићи на посао (разговорни језик).

У случају када се лексички скуп *īрије неіо шііо* нађе у иницијалној позицији антепониране или интерполиране клаузе у структури сложене, његов везнички статус је неспоран и у писаном тексту, а реченица се може искључиво интерпретирати као временска, чему у прилог иду сљедећи примјери:

Пре неіо шііо ће се *оішинути* у *оісивање* Боке Кошорске, коју по старој традицији назива "ренесансним заливом", али сматра тај залив, не без поноса, лепшим од свих других (*pulcherrimus omnes*), Бона Болирис позива, у првим стиховима, "илирске музе" (*Illyrides Musae*) да му у том подухвату буду од помоћи (М. Пантић, КЦГБК). — *Пре неіо шііо* је почела да пише, Мо Хејдер је била шанкерка (Ковачевић 2010: 48, Вечерње новости). — Кад је изјава везана за рок, сматра се да је дата у року ако је *īре неіо шііо* рок *исіекне* предата оном ко је овлашћен да је прими (ЗОП₁, чл. 126). — Нико не може бити кажњен за прекршај, нити се према њему могу применити друге прекршајне санкције, ако то дело *īре неіо шііо* је било *извршено* није било законом, ... (ЗОП₁, чл. 3). — Џорџ О'Брен је, као што је то најчешће обичај код наших имућнијих исељеника, *īре неіо шііо* га угости, Показао Зеки своје имање (Ковачевић 2010: 48, Капор). — По *повратку* кући, *pogled mi je, pre nego što zaspim*, падао на ту машину, и *valjda zbog dugog putovanja vozom*, и *zbog svih zvučnih utisaka koji su ostali u mom sluhu*, *činilo mi se da ona radi* (Д. Киш, БП).

У својој монографији И. Антонић (2001: 307–308) није забиљежила ниједан примјер у којем је кореферентни локализатор (*у вријеме*) експлициран уз клаузуу с темпоралним везником *īрије неіо шііо*, што образлаже чињеницом да кореферент и дати везник у првом плану имају различита семантичка обиљежја. Наиме, кореферентом је у првом плану исказано само најопштије семантичко обиљежје (темпорална идентификација, и то интериоризација), док везник *īрије неіо шііо* у првом плану исказује специфичније обиљежје (посматрано из перспективе зависне клаузе, значење постериорности). При том, ауторка не искључује претпоставку да у дубинској структури постоји пропозициони садржај типа „V onda/u vreme PRE NEGO ŠTO V_{Sub}“, али да се у конкретној реализацији оваква конструкција не појављује из наведених разлога.

⁶⁶ Примјер модификован.

Међутим, обиље примјера забиљежених на интернету, који не иду у прилог овој тврдњи (да се у конкретној реализацији оваква конструкција не појављује), обавезује на разматрање узрока њихове појаве у језику (тј. у површинској реализацији исказа):

Ne bi se moglo putovati **u vreme pre nego što** je mašina napravljena (www.planeta.org.rs/05/8naslovna.htm). — Zbog takvih momenata, pisanje Čoveka koji je ubio Teslu bilo bi daleko teže da sam ga se latio **u vreme pre nego što** nam je Internet postao ... (www.laguna.rs/index.php?m=interviews&int=187). — Njegovi romani su poznati po ličnom pristupu istraživanja identiteta, kao i zbog načina na koji ispituje kompleksne socijalne i psihološke pritiske vezane za činjenicu da je neko crnac i gej **u vreme pre nego što** je mogla da se pretpostavi socijalna, kulturna i politička jednakost ovih grupa. (http://sh.wikipedia.org/wiki/James_Baldwin). — ... ugovorne obaveze, poput jemstva za kredit, nastale **u vreme pre nego što** su akcije jedne od dve strane postale državno vlasništvo (www.pancevac.eu/index.php?module=article&issue_id...). — ... Bratski" HTV već nekoliko sezona emituje kviz koji je u Srbiji trebalo da zaživi **u vreme pre nego što** smo postali rijalitišou komuna (www.pressonline.rs/sr/vesti/tvPressing/.../Jedan+protiv+miliona!.html). — **U vreme pre nego što** su neoliberalni naučnici pronasli politicku korektnost, vicevi su bili uvredljivi do granice čistog rasizma (cyberotpisani.blog.co.uk/.../jugoslovenski_blues~1504500/). — **U vreme pre nego što** su izmišljeni bankomati, kada smo odlazili svojim bakama radi džeparca, bili smo primorani da sedimo i slušamo njihove (www.b92.net/kultura/komentari.php?nav_id=264254). — **U vreme pre nego što** je iznenada preminuo u junu prošle godine, šušalo se da Majkl Džekson saraduje sa trenutno najangažovanijim hitmejkerima (www.blic.rs/.../Posthumni-album-Majkl-Dzeksone-uskoro-u-prodaji). — **U vreme pre nego što** su se u filmskoj (ili "elektronskoj video") produkciji pojavili računari montaža je bila vrlo dugačak, zamoran i pipav posao (www.digitalnikuvar.com/.../kakve-vrste-montaze-postoje.html). — Kao bivši radnik ove firme (**u vreme pre nego što** ih je preuzela špekulantska firma "Salford") mogu reći da je subotička Mlekara bila primer (www.kurir-info.rs/.../pretkrivicni-postupak-protiv-monopoliste-u-otkupu-mleka-57814.php). — **U vreme pre nego što** su početi radovi na projektu Il-62, objavljeni su rezultati istraživanja padova prvih britanskih putničkih aviona na mlazni pogon Komet (sr.wikipedia.org/sr-el/Иљушин_Ил-62). — Krštenica je pronađena u bolnici "Lala Girdarilal" u Nju Delhiju, u kojoj je rođen šef pakistanske države, **u vreme pre nego što** su se Indija (arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2005/04/18/.../VE05041706.shtml).

Разлог појављивања дате везничке скупине најбоље се може сагледати у контексту проблема изоморфности временских реченица с везником *īprije neīo šīīo* и реалних диферентивних поредбених реченица с везником *neīo šīīo* у контактної позицији с компаративном лексемом *īprije* као антецедентним пилоном. Будући да се пауза у говору не може у писаном језику узети као поуздан ослонац у семантичкој

интерпретацији наведених типова зависнослужених реченица, употреба именичке лексеме са општим временским значењем, најчешће именица *вријеме* у акузативној приједлошко-падежној форми (*у вријеме*), у улози кореферентног локализатора испред компаративне прилошке лексеме *врије* обезбјеђује једнозначну темпоралну интерпретацију реченице. Свакако не треба занемарити ни то да су на формирање везничких скупова са сложеним везником *врије неіо шііо* утицале темпоралне везничке конструкције с именичком лексемом временског значења и простим временским везником (*у вријеме кад, за вријеме док* и сл.).

У граматичкој и научној литератури сложени везник *врије неіо шііо* узима се као најексплицитнији знак антериорности радње надређене у односу на радњу зависне клаузе, односно постериорности радње зависне у односу на радњу надређене клаузе. Његово се присуство, дакле, у литератури углавном сматра нужним и довољним условом за обиљежавање овога типа хронолошке релације међу клаузама, те је, као семантички спецификован везник, сврстан међу везнике којима се у савременом српском језику може изразити значење постериорности садржаја зависне темпоралне клаузе у односу на садржај надређене, а то су темпорални везници *кад* и *док*⁶⁷.

Међутим, ниједан од три наведена везника није способан да у свим контекстима сам, независно од осталих критеријума идентификације, као што су: аспекатско значење предиката, тип личног глаголског облика у једном или оба предиката, истиносни модалитет корелативних клауза, лексички сигнали типа хронолошког односа, исказе значење постериорности. Без сарадње са неким од наведених критеријума ови везници, иако нужни, нису и довољни за изражавање значења временске постериорности (Ковачевић 2011: 152–153).

Испитујући морфосинтаксичке услове употребе везника *врије неіо шііо* и структурне (под)типове временских реченица у којима се појављује, Ковачевић (2011: 129–138) показује да употреба везника *врије неіо шііо* не захтијева нужну комбинаторност с критеријумом глаголског аспекта, баш као што не захтијева ни с критеријумом глаголског облика, да би реченица била интерпретирана у значењу временске постериорности. Семантичка интерпретација везника *врије неіо шііо* није,

⁶⁷ У вези с овим у литератури не постоји потпуна сагласност. Међу ауторима који овим везницима приписују способност обиљежавања наведеног типа хронолошке релације (постериорности, паматрано из перспективе зависне темпоралне клаузе, или антериорности, посматрано из перспективе основне) јесу: Станојчић & Поповић (2008), Мразовић (2009), Кордић (1997: 62–63), Ковачевић (2011:152).

дакле, условљена комбинаторношћу ни с критеријумом аспекта, ни с критеријумом глаголског облика. Временске реченице с датим везником могу се остварити у све четири могуће комбинације глаголског аспекта предиката надређене и зависне клаузе, при чему ваља нагласити да глагол у предикату зависне клаузе најчешће јесте перфективног вида, али да је такође могућ и глагол имперфективног вида⁶⁸:

Koja im se poslednja slika ukazala, **pre nego što** su se rastali putnici i kiridžija? (Д. Киш, П). — I odmah, **pre nego što** je otvorio oči, razli se u njemu polumračna, bolna svest o nekoj zamršenoj nesreći (И. Андрић, Смрт у Синановој текији, у: Андрићева ризница). — **Pre nego što** će dunuti u plamen, čovek zavrtće fitilj (Д. Киш, П). — Tu sam knjigu prevodio u logoru, **pre nego što** su nas nekolicinu izdvojili iz oficirskog stalaga... (Д. Киш, НМ). — Сергеј Лавров заложио се за „објективну анализу“ спровођења Резолуције 1244 УН на Косову, **пре неіо шііо** *Савеіі безбедності буге разматрао іредлоі Ахіісаріја* (Ковачевић 2011: 131, Прес). — Постојала је на свету младост и старост и **пре неіо шііо** *су људи свој живоіі іребројавали* (Антонић 2001: 129, Дучић).

Проведена анализа, међутим, показала је да је тип хронолошке релације обиљежен везником *ірије неіо шііо* условљен његовом комбинаторношћу с критеријумом негације и афирмације садржаја надређене и зависне клаузе, тј. с типом истиносног модалитета корелативних клауза. Будући да су „у погледу комбиновања афирмације и негације у предикатима надређене и зависне клаузе у временској реченици с везником *ір(иј)е неіо шііо* логичкосемантички и нормативно могућа само два случаја: а) реченице с афирмативним предикатима обију клауза, и б) реченице с негираним предикатом надређене и афирмативним предикатом зависне клаузе“⁶⁹, неопходно је упоредити значењске реализације везника *ірије неіо шііо* у тим случајевима.

⁶⁸ Преовлађујућу употребу глагола перфективног вида у предикату зависне клаузе поједини граматичари су, на што Ковачевић указује, неоправдано прогласили правилном (Исто, 130). — „Veznik PRE NEGO ŠTO može biti kombinovan i sa imperfektivnom predikacijom, ali se takva konstrukcija realizuje, izgleda, sasvim retko i samo pod određenim semantičkim uslovom. Ja sam zabeležila svega dva takva primera“ (Антонић 2001: 128).

⁶⁹ „Будући да оваплоћују структурни принцип само реалних поредбених реченица за неједнакост (дакле, оних с везником *неіо шііо*), а пошто тај тип поређења искључује одричну форму зависне клаузе (јер се као испољенији степен особине не може навести нешто што је нереализовано), јасно је да ни у зависним временским клаузама с везником *ір(иј)е неіо шііо* нема никаквог логичкосемантичког основа за употребу негације, па макар она била и псеудонегација“ (Исто, 133).

Правда). — Јер мудри људи ништа не раде *̄при не̄о ш̄ио* *размо̄ире* [→ Јер мудри људи све раде *након ш̄ио* *размо̄ире*] (Ковачевић 2011: 136, Блиц, додатак Књига, 4). —

Примјеном трансформационог теста, који подразумева превођење „имплицираног негираног у семантички еквивалентан експлицирани потврдни садржај прве клаузе“, постаје очигледно да реализација садржаја зависне претходи реализацији садржаја основне клаузе, што је супротно иманентним значењским карактеристикама везника *̄прије не̄о ш̄ио*, а сагласно значењу сложеног временског везника *након ш̄ио*, који је његова „лексичка негација“ (Милошевић 1982а: 60). Присуство негације у надређеној клаузи неутралише основно значење сложеног везника *̄прије не̄о ш̄ио*, односно „обрће хронолошки однос садржаја двију клауза“ — прво се остварује садржај зависне, а потом садржај основне клаузе, што значи да се зависном темпоралном клаузом, у том случају, обиљежава значење временске anteriornosti а не постериорности зависне у односу на основну клаузу⁷⁰. Трансформације временских реченица с негираном надређеном клаузом и зависном темпоралном уведеном сложеним везником *̄прије не̄о ш̄ио* у синонимне временске реченице с потврдом надређеном клаузом и сложеним везником *након ш̄ио* (који уводи зависну клаузу) потврђују да се под утицајем негације надређене клаузе поништава примарно значење везника *̄прије не̄о ш̄ио* и преводи у значење антонимског везника *након ш̄ио*, којим се експлицира хронолошки однос међу клаузама.

Будући да се сложеним везником *̄прије не̄о ш̄ио* не може маркирати тип временског размака између завршетка радње надређене и почетка радње зависне клаузе, уз њега се врло често појављују лексичка средства којима се временска постериорност може обиљежити као непосредна⁷¹, какви су рецимо прилози *одмах*, *не̄осредно*:

I odmah, pre nego što je otvorio oči, razli se u njemu polumračna, bolna svest o nekoj zamršenoj nesreći (И. Андрић, Смрт у Синановој текији, у: Андрићева ризница).

⁷⁰ „Хронолошки однос садржаја клауза у овоме случају одређује се — а и мора се одређивати — према имплицираној реализацији, а не према експлицираној нереализацији садржаја негиране надређене клаузе“ (Ковачевић 2011: 135).

⁷¹ „Temporalna identifikacija orijentacionog tipa *anteriornost neposrednost* (...) pretpostavlja smeštanje rečenične / determinativne predikacije u prostor van okvira, posredstvom druge predikacije, izdvojenog odseka na vremenskoj osi koji, pri tom, *neposredno prethodi* izdvojenom vremenskom odseku. Vremenska anteriornost može biti modifikovana kao *neposredna* isključivo leksičkim sredstvima, i to ako se veznik *PRE NEGO ŠTO* kombinuje s prilogom *neposredno*, најчеšће, или неком другом лексемом која садржи истоветну семему“ (Antonić 2001: 129).

III. 3.2. Проблем везника *їослије неїо шїїо*

Структурно истовјетна са сложеним везником *їрије неїо шїїо*, везничка структура *їослије неїо шїїо* готово да се и не помиње у сербокроатистичкој граматичкој и научној литератури, изузев у неколико радова, при чему, обично, изостају примјери којима би њен везнички статус био потврђен. Сасвим су опречна и становишта у научној литератури, настала као резултат реакције на чињеницу да су поједини аутори дату везничку конструкцију (и/или њену варијантну форму) већ уврстили у списак временских везника, почев од тога да дата структура, премда није постала члан система темпоралних везника, ни по чему није неграматична (Антонић 2004), до тога да јој се, због некомпаративног значења прилошке лексеме у њеном саставу (*їослије*), одричу системност и граматичност (Ковачевић 2010).

У својој раду посвећеном проблему изоморфности једног типа временских и поредбених реченица, у којем на примјерима из различитих функционалних стилова савременог српског језика анализира структуру, значење и настанак временског везника *їрије неїо шїїо*, коментаришући Катичићев (1986: 220) списак временских везника, односно везничких израза („*кад їод, док їод, докле їод, све док, само док, једва шїїо, їїек шїїо, након шїїо, їослије неїо, їрије неїо, їослије неїо шїїо, їрије неїо шїїо*“, Ковачевић (2010: 50) каже да аутор није навео нити један примјер за потврду из простог разлога што таквих примјера нема забиљежених како у савременом српском језику тако и у дијахронији. Без обзира на то што је слог *је* у прилогу *їослије*, према наводима из дијахроне литературе, узет из компаратива (РЈАЗУ 1935: 915), Ковачевић сматра да прилог *їослије* „никада у српском језику није имао статус компаративне ријечи“, што се лако да провјерити немогућношћу употребе *неїо*-допуне као верификатора компаративног значења неке лексеме у српском језику, те као неграматичне наводи реченице типа **Он је дошао їосле неїо Марко*, с објашњењем да „из непостојања компаративног значења прилога *їосл(и)је* нужно проистиче несистемност и неграматичност везничког споја *їосл(и)је неїо шїїо*“ (Ковачевић 2010: 50).

Посредно на то, по његовом мишљењу, упућује и чињеница да га ни С. Павловић (2009) у својој студији о старосрпској зависној реченици не помиње. Стога аутор закључује да прилог *їослије*, за разлику од прилога *їрије*, није могао партиципирати у настанку сложеног везника *їослије неїо шїїо* преко модела структурисања диферентивних поредбених реченица (Исто, 50).

Бива и да један те исти аутор, у различитим радовима, и сам има потпуно супротно мишљење у погледу постојања ове везничке конструкције. У својој монографији о временској реченици И. Антонић тврди да „kada se radi o ekstenzivnoj subordiniranoj klauzi jezički sistem omogućava samo vezničku konstrukciju NAKON ŠTO budući da *posle (nego) što ne postoji“ (Антонић 2001: 134), доводећи при том у питање и њено постојање на хрватском говорном подручју, тиме и вјеродостојност списка темпоралних везника које Катичић наводи. Насупрот реченоме, и насупрот Ковачевићевој тврдњи, у раду *Темпорална клауза стандардној српској језика у дијакхроној њерсекекџиви* стоји закључак ауторке да „сложена везничка структура ПОСЛЕ НЕГО (ШТО) / ПОСЛЕ (НЕГО) ШТО никада није постала члан система темпоралних везника мада, строго узевши, ни по чему није неграматична“ (Антонић 2004: 419).

У својој књизи *Ред речи у реченици* у поглављу посвећеном проблему распоређивања помоћних ријечи, у оквиру посебног одјелка „Везнички сџојеви са што и да“, Љ. Поповић каже да „Поред зависних везника који се састоје само од једне речи постоје и изрази са везничком функцијом састављени од два дела, при чему је други део везник *шџо* или *га*, нпр. *као шџо*, *неџо шџо*, *џре неџо шџо*, *зџо шџо*, *умесџо шџо*, *осим шџо*, *као га*, *неџо га*, *умесџо га*, *џако га*, *будући га*, и сл.“ [истицање наше], додајући да се такви изрази обично распоређују као један блок, „тј. да њихови делови чине континуирану секвенцу, с тим што се цео израз, као и обични зависни везници, распоређује на почетак реченице“ (Поповић 2004: 246–247). Оно што је за нас овом приликом битно не састоји се толико у реченом, колико у ономе што садржи напомена коју аутор даје у вези с везничким изразима, а то је да се код временских везника јављају и варијанте без везника *шџо*, при чему за потврду не наводи само примјер употребне варијанте везника *џрије неџо шџо* (који је једино и наведен у скупини примјера за везничке изразе) — *џрије неџо*, већ и примјер реченице са везником *џослије неџо*, чиме аутор имплицитно признаје постојање везника *џослије неџо шџо* односно његове варијантне форме *џослије неџо* или, другим ријечима казано, не доводи у питање граматичност ни системност ове структуре као ни компаративни статус прилошке лексеме *џослије*:

У близини опази Рајачевића и Палачка и спретно се удаљи *џрије неџо* су га примијетили (Поповић 2004: 247, Лалић-С, 152). — То би доиста била иронија судбине да кукавна стара заглави од бомбе, *џослије неџо* се онако чудно спасила заплетаја цријева (Поповић 2004: 247, Десница, 20).

Везник *їослије неїо шїїо* и његова варијантна форма *їослије неїо* помињу се и у новијој кроатистичкој граматичкој литератури (Барић и др. 2005: 486, Катичић 1986: 220) као везнички изрази којима се уврштавају временске реченице, по правилу, без опримјерења и коментарисања његовог статуса у систему темпоралних везника. Једино се у граматици групе аутора Барић и др. даје напомена у вези са типом исказа у којима се појављује форма *їослије неїо*⁷². У раду посвећеном проблематици сложених везника и везничких скупина аутори Вукојевић & Худечек (2007: 291) међу временске сложене везнике уврштавају и везник *їослије неїо* не дајући при том никакав коментар изузев опаске у вези са његовим морфолошким устројством („vremenski prilog + čestica nego/ po“).⁷³

Спој *їослије неїо* налазимо и у РМС, у примјеру којим се илуструје употреба прилошке лексеме *їослије уз* везнике *како, неїо*, гдје се каже да прилог *їослије уз* дате везнике „значи исто што и везник“:

после ијек. **послије** I прил. (...) г. (с везницима: *како, неїо* значи исто што и везник) *їошїїо, како, када*. — Тек, послије него су измијенили неколико ријечи, ћехаја Ђипи (Андрић, РМС). После како⁷⁴ се нова друштвена формација учврстила, нестали су одмах претпотопни колоси (КР 1924, РМС).

Имајући на уму до сада речено, као и забиљежене примјере темпоралне клаузе са спорним везником *їослије неїо шїїо*, оправдано је поставити питање да ли је везник *їрије неїо шїїо* заиста уникатан у систему адвербијалних везника, односно је ли то једини везник настао конјункционализацијом компаративног прилога и диферентивног поредбеног везника *неїо шїїо*.

У одговору на ово питање, с једне стране, најједноставније би било поћи од податка који, у вези са компаративним статусом прилошке лексеме *їослије*, даје дијахрона литература, што би истовремено значило да је дати прилог могао

⁷² „U ležernijem iskazu u toj preoblici se javljaju i veznički izrazi *nakon što i poslije nego*“ (Барић и др. 2005: 492).

⁷³ Аутори се експлицитно не изјашњавају о томе да ли је дата структура само варијантна форма везника *їослије неїо шїїо*, или је посриједи једина могућа форма, баш као што не помињу ни то да ли је дата везничка јединица уобичајена у савременом језику или је карактеристична искључиво за старије фазе развитка стандардног језика.

⁷⁴ Аутори Вукојевић & Худечек признају овом споју статус сложеног везника, уз напомену да за њега нису нашли потврду у прегледаном корпусу савремених текстова, наводећи, при том, за поткрепу један примјер из корпуса старијих текстова: „Ovo prvo moje oveće djelo ugleda sviet, poslie kako je u rukopisu već dvanaest godinah staro. M. Kraljević“ (Вукојевић & Худечек 2007: 291).

учествовати, једнако као и антонимски прилог *ѝрије*, у настанку сложеног везника *ѝослије неѝо шѝѝо* преко модела поредбених реченица за неједнакост. Међутим, чињеница да су само четири примјера ове везничке структуре, односно њене варијантне форме *ѝослије неѝо*, забиљежена у језику наших писаца (Андрић, Дучић, Матавуљ, Десница)⁷⁵, те да се у нешто већем броју (који је, уколико се има на уму огромност и репрезентативност претраженог корпуса текстова, ипак, релативно мали) јавља тек код савремених говорних представника, указује на то да није упутно заобићи Ковачевићев коначан суд у разматрању овога проблема (проблема везника *ѝослије неѝо шѝѝо*):

Друге вечери, *ѝослије неѝо* [→ *ѝослије неѝо шѝѝо*/ *након шѝѝо* / *ѝошѝѝо*] *ѝисмо гође*, сјели братри да вечерају (С. Матавуљ, Бакоња фра Брне, АСК); — Тек, *ѝослије неѝо* [→ *ѝослије неѝо шѝѝо* / *након шѝѝо* / *ѝошѝѝо*] *су измијенили неколико ријечи*, хехаја ђипи (Андрић, РМС); — То би доиста била иронија судбине да кукавна стара заглави од бомбе, *ѝослије неѝо* [→ *ѝослије неѝо шѝѝо*/ *након шѝѝо* / *ѝошѝѝо*] *се онако чудно сѝасила зајлеѝаја цријева* (Поповић 2004: 247, Десница, 20). — Неко је љубоморан и пре него је постао заљубљен, а остао је љубоморан чак и *ѝосле неѝо шѝѝо* [→ *након шѝѝо*/ *ѝошѝѝо*] *је био заљубљен* (Антонић 2004: 419, Дучић, 38).⁷⁶

И ако прихватимо аргументацију коју Ковачевић износи, забиљежени примјери, ипак, обезбјеђују услов да спој *ѝослије неѝо шѝѝо* стекне статус предмета анализе, док би чињеница да је И. Антонић у своме корпусу забиљежила свега пет примјера сложеног темпоралног везника *након шѝѝо* — подсјећамо да је ријеч о функционално поливалентној грађи ексцерпираној из извора који припадају раздобљу од друге половине XIX вијека до деведесетих година XX вијека — те да га потом уврстила у систем темпоралних везника српског стандардног језика, са прогнозама које су се показале тачним⁷⁷, могла послужити као противаргумент приговору који би се, евентуално, могао изрећи на рачун малог броја забиљежених примјера⁷⁸.

⁷⁵ И. Антонић (2004: 419) каже да је било спорадичних покушаја да се у систему темпоралних везника створи конкурентска форма сложеном везнику *ѝре неѝо шѝѝо* — *ѝосле неѝо шѝѝо*, наводећи при том за примјер Јована Дучића, у чијем језику се могу наћи потврде дате везничке структуре, уз напомену да је ријеч о писцу који својом дијалекатском базом припада западнијем дијелу језичке територије.

⁷⁶ Ј. Дучић, *Јуѝира с Леуѝара*, Речи о човеку, Београд: Арс Либри, 1995, 38.

⁷⁷ „U mojoj građi našlo se svega pet primera s veznikom NAKON ŠTO i svi su zabeleženi u jeziku novina koje datiraju iz poslednjih par godina. Spoj NAKON ŠTO u funkciji veznika temporalne klauze, po svemu sudeći, pojavio se u novije vreme. Sistemski gledano ima velikih izgleda da se on ustalio u sistemu temporalnih veznika, jer je samantički specifikovan, za razliku od veznika POŠTO, koji još jedini može imati značenje posteriornosti u okviru temporalne identifikacije orijentacionog tipa, ali koji nije u dovoljnoj meri semantički

Стога би најприје ваљало показати на који начин је прилошка лексема *їослије* могла доћи у контактну позицију са *неїо*-допуном (синтагматског или клаузалног типа) као верификатором компаративног значења лексема у српском језику, што је први предуслов за настанак сложеног везника *їослије неїо шїїо*.

Кренимо од самог објашњења значења ове лексеме датог у Речнику српског језика, гдје видимо да се у самом поступку експланације значења као синонимни наводе прилози *касније*, *гоцније*⁷⁹. Будући да се и једна и друга прилошка лексема, са којима је супституентан прилог *їослије*, у српском језику врло често појављују уз допуну *неїо*, логично је претпоставити да је управо та чињеница придонијела да се прилог *їослије* уопште нађе у контактном положају са *неїо*-допуном, што за последицу има и зачетак стварања услова за развитак компаративног значења дате лексеме. То нам доказују сљедећи примјери и њихове трансформације:

а) *касније/гоцније* → *їослије*

Писали смо и *їосле* [→ *касније/гоцније*] брисали (РСЈ). — Sve to sam saznao tek *kasnije* [→ *їослије*] (КССЈ). — Svi nepravedni moraju da dođu. Neko *ranije* [→ *їрије*], neko *kasnije* [→ *їослије*] (КССЈ). — Upoznali smo *docnije* [→ *їосле*] i gospođu ... (КССЈ). — Lucidnost će sigurno *docnije* [→ *їосле*] doći (КССЈ).

б) *касније/гоцније* + *неїо* (*шїїо*)

... voz "Beograd ekspres" ubuduće će iz Beograda polaziti tri sata *kasnije nego* do sada, ... (КССЈ). — Listova je bilo manje i pojavili su se *kasnije nego* u Nemačkoj ... (КССЈ). — (...) brod je na odredište stigao sat i po *kasnije nego što* je bilo planirano; ... (КССЈ). — Iduće nedelje ujutru, vreme u koje je doručkovaо docnije nego radnim danom, ona ga skrušeno zamoli da dođe da doručkuje s njim, ... (КССЈ). — ... stizala je kad ranije, kad *docnije nego što* je računao i činila mu je, uopšte, nepredviđenih teškoća (Сеобе, КССЈ).

Веома су важну улогу у стварању услова за настанак везничке јединице *їослије неїо шїїо* имали контексти у којима се прилошка лексема *їослије* нашла у напоредном

diferenciran prema značenju kauzalnosti. Šta više, imajući u vidu iz kojih izvora potiču primeri s vезnikom POŠTO (naime, većina je iz starijih izvora), moglo bi se reći, da se, u savremenom standardnom srpskom jeziku, ovaj vезnik postepeno povlači iz semantičkog polja temporalnosti i širi u polje kauzalnosti“ (Antonić 2001: 134).

⁷⁸ Важно је рећи да се број примјера увећава чак и у релативно кратким размацима између два претраживања грађе на интернету, што би могло указивати на тенденцију ширења ове везничке конструкције у језику.

⁷⁹ **после** јек. **послије** I . прил. **а.** *їо исїеку некої времена, касније, гоцније*. - Писали смо и после брисали.

односу са прилошком лексемом *̄прије*, као лексема супротног, антонимског значења. Сам редослијед навођења (који је иначе фреквентнији у језику)⁸⁰ ових двију лексема погодовао је да се лексема *̄ослије* нађе у контактної позицији са поредбеним диферентивним везником *не̄о ш̄ио*:

Јел то да урадимо *̄пре или ̄осле не̄о ш̄ио* их позовемо да приђу да помогну да кореографија испадне како треба? (www.delije.net/forum/viewtopic.php?p=237370&sid...). — .. не умиремо ни *̄пре* ни *̄осле не̄о ш̄ио* је одређено (predanje-ms.blogspot.com/2011/02/blog-post_05.html). — Proveri koliko ti je ostalo *̄pre i ̄posle nego što* igraš pa ćeš da znaš neku okvirnu cifru, ... (www.sk.rs › Forum Sveta kompjutera › Test Run › Aplikativni softver); — (ko kaže da nije ništa operisala?) pre neku god. u nekom časopisu su objavili njenu sliku *̄pre i ̄posle nego što* je napumpala usta ([www.ana.rs/forum/viewtopic.php?t=4304&start=240](http://www.ana.rs/forum/viewtopic.php?t=4304&start=240;));).

Изоставимо ли у наведеним примјерима прилошку лексему *̄ослије*, добићемо реченице с везником *̄прије не̄о ш̄ио* у којима су у поредбени диферентивни однос доведени временски садржаји, односно у којима компаративна лексема *̄прије* има значење *раније*, а „Прилог *̄прије* само је у значењу *раније* (док се сва друга спомињана значења искључују) могао с поредбеним везником *не̄о ш̄ио* прерасти у сложени временски везник *̄прије не̄о ш̄ио*“ (Ковачевић 2010: 47):

Јел л' то да урадимо *̄пре* [\rightarrow *раније*] *не̄о ш̄ио* их позовемо ... — Proveri koliko ti je ostalo *̄pre* [\rightarrow *раније*] *nego sto* [почнеш] igraš pa ćeš da znaš neku okvirnu cifru, ... — Pre neku god. u nekom časopisu su objavili njenu sliku *̄pre* [\rightarrow *раније*] *nego što* je napumpala usta.

Јасно је да је овакав тип примјера (контекста) био идеалан за утирање пута ка стварању нове везничке јединице у систему темпоралних везника — *̄ослије не̄о ш̄ио*, која би по значењу била супротна сложенем везнику *̄прије не̄о ш̄ио*, али истовјетна по принципу настанка⁸¹:

... да то урадимо *̄пре или ̄осле не̄о ш̄ио* их позовемо [\rightarrow (да то урадимо) *̄пре не̄о ш̄ио* их позовемо или (да то урадимо) *̄осле не̄о ш̄ио* их позовемо]; ... не умиремо ни *̄пре* ни *̄осле не̄о ш̄ио* је одређено [\rightarrow ... (ни) *̄пре не̄о ш̄ио* је одређено (ни) *̄осле не̄о ш̄ио* је одређено /

⁸⁰ Далеко је већи број примјера оваквих напоредних конструкција у језику у којима се као прва компонента јавља лексема *̄прије*, а као друга, њој супротна лексема по значењу, *̄ослије* (*̄прије* и *̄ослије*, *̄прије или ̄ослије*, ни *̄прије ни ̄ослије*). Слабије су учесталости конструкције са обрнутим редослиједом (*̄ослије* и *̄прије*, *̄ослије или ̄прије*).

⁸¹ То би практично значило да се лексеми *̄осл(и)је* у оваквим контекстима, и ако претходно није имала компаративно значење, постепено отварао пут ка задобијању компаративног статуса у савременом српском језику.

нити умиремо *īре неіо шііо* је одређено, нити умиремо *īосле неіо шііо* је одређено]; — Пре неку годину су објавили њену слику *īре* и *īосле неіо шііо* је напумпала уста [→ ... *īре неіо шііо* је напумпала уста и (објавили су њену слику) *īосле неіо шііо* је напумпала уста].

Комбинован с неким количинским прилогом, као нпр. *гуіо*, *мноіо*, *мало* и сл., или пак са именичком лексемом са значењем времена⁸² која може бити употријебљена сама или у саставу неке прилошке синтагме с временским количинским значењем, као нпр. *дан*, *іодина*, *īренуііак*, *десетіак дана*, *неколико минуііа*, *мноіо іодина*, *неколико дана*, *неколико ііренуііака*, *мјесец дана* и сл.), прилог *īослије* представља пилонски антецедент допунској поредбеној клаузи с везником *неіо шііо*, и тада, као подређени или надређени члан количинске синтагме, не може учествовати у формирању нове темпоралне везничке јединице *īослије неіо шііо*, што потврђују сљедећи примјери:

Nisam te ni ja pratio ali sam ti video kola *дан после него што* sam ih video ovde na forumu; ... (www.vrelegume.rs > ... > Automobili > Automobili članova; 13. 3. 2011). — Bespredmetno je možda reagovati na optužbe da ste krivi, samo zato, što ste radili kod nekoga, koji je optužen *многo година после, него што* ste radili kod njega, za nešto što je bilo u vremenu, mnogo godina pre nego što ste ga i poznavali (becejski-mozaik.rs/sh/321/20/2049/; 13. 3. 2011). — *Дуго после него што* su ljudi završili sa poslom, završili su igre na <http://www.casino.com/kući>, ... (www.rockserbia.net/.../1428-the-offenders-u-novom-sadu-reportaza.html; 13. 3. 2011). — *Значи ако ради са оним тестом из апотеке да сачека іотак дана после него што* bi trebala da dobije ... (www.trudnoca.net > ... > Trudnoća i porod > *Зачеће* i контрацепција; 13. 3. 2011). — Народна одбрана првобитно, основана је овде у престолу Београду 1908. године, *неколико дана іосле неіо шііо* је Аустроугарска анексирала Босну и Херцеговину (www.snd-us.com/index.php?option=com...id...; 13. 3. 2011). — *Мало посліје него* sam otvorio ovu temu, našao sam čovjeka koji ga ima i eto... (www.renaultforumserbia.com > Renault > Tuning; 13. 3. 2011).

Интензификаторске партикуле употријебљене испред прилога *īослије* такође спречавају процес повезничења датогa лексичког скупа *īослије неіо шііо*. Оне само наглашавају значење датогa прилога, што се види из сљедећих примјера:

Jedino nam ostaje da se nadamo i da se trudimo, da *і после него што* se чује "Rez!", ostanemo zajedno i iza kulisa. (2. Zena kojoj se divim twilight-serbia.ace.st/t626-pomoc-ok-domaceg, 14. 3. 2011); — Ostajemo u kontaktu *і после него што* klijent prihvati ponudu i uspješno krene sa novim poslom (www.connectu.me/me/index.php/...zone/commitment-to-candidates; 14. 3. 2011). — (Ljubomora postoji i gdje nema ljubavi.) Neko je ljubomoran i prije nego je postao zaljubljenim, a ostao je ljubomoran *чак і после него што* je bio zaljubljen (Дучић, О

⁸² Именице са значењем јединице временске мјере (*моменай*, *іренуііак* и сл.) или именице са значењем природних периода времена (као нпр. *дан*, *іодина* и сл.).

љубомори; detrimagazin.com/.../Odlomci-Razni%20autori... - Босна и Херцеговина, 16. 10. 2011).

И једна и друга група наведених примјера открива нам начин на који је дошло до прерастања споја прилошке лексеме *иослије* и поредбеног везника *неіо шііо* у сложени временски везник *иослије неіо шііо*.

Нашавши се у контактної позицији с поредбеним диферентивним везником *неіо шііо*, прилог *иослије* унио је оно значење на основу којег ступа у антонимски однос с прилошком лексемом *ирије*⁸³, а то је значење „слијеђења“ (односно значење прилога *касније*), у везнички скуп *иослијнеіо шііо*, при чему је управо та компонента добила архисемску улогу⁸⁴. Новонастали везник *иослије неіо шііо* изражава значење постериорности радње надређене клаузе у односу на радњу зависне, односно значење anteriорности радње зависне клаузе у односу на радњу надређене. Илустроваћемо речено примјерима забиљеженим у нашем корпусу:

Izraelски borbeni avion napao je danas rampe za ispaljivanje raketa u pojasu Gaze, *posle nego što* [→ *након шііо / іошііо*] je najmanje šest raketa palo na jug (www.pressonline.rs/sr/vesti/globus/agency.html?position=1151; 13. 3. 2011). — Mada, znam da se Voja Brajović nešto žestoko posvađao sa SNP-om *posle nego što* [*након шііо / іошііо*] je otkazao... (forum.b92.net/topic/40115-pozoriste/page__st__30; 13. 3. 2011). — *Posle nego što* [→ *након шііо / іошііо*] se root disk učita, prikazaće se prompt za prijavljivanje (logovanje) (lackbook.ns-linux.org/installation-partitioning.html; 13. 3. 2011). — *Posle nego što* [→ *након шііо / іошііо*] je sa v.d. direktorom Momčilom Drvendžijom, (...) , pošao u obilazak pogona, ovog 250 godina starog preduzeća, Dinkić je održao petominutni sastanak iza zatvorenih vrata (www.razmena.org/sh/26/1/220/; 13. 3. 2011). — Imam ovaj mob i još uvek nisam sasvim formirala bateriju, *posle nego što* [→ *након шііо / іошііо*] sam ga punila prvi put 12 sati baterija mi je trajala 1 dan ... (www.mobilnisvet.com/mobilni/1469/Nokia/7500-Prism; 13. 3. 2011). — Stiče se utisak da oni koji su tu nešto prodavali nisu otišli na vrijeme, kao da su nered napravili *poslije nego što* [→ *након шііо / іошііо*] su došli čistači?! (www.glastb.com/arhiva/948/svjedocanstva.htm; 13. 3. 2011). — Pošto se to desilo *posle nego što* [→ *након шііо / іошііо*] su mi umnjaci porasli, htjela sam da čujem šta naši stručnjaci misle (Išla sam da vidim ortodontistu, www3.serbiancafe.com/lat/diskusije/msg/119/.../zdravlje-zuba.html?; 13. 3. 2011) — Potom je stavio šumeće tablete i rekao da ako flašu stavi u zamrzivač da će voda zalediti *poslije nego što*

⁸³ „Прилог *ирије* само је у значењу *раније* (док се сва друга спомињана значења искључују) могао с поредбеним везником *неіо шііо* прерастати у сложени временски везник *ирије неіо шііо*“ (Ковачевић 2010: 47).

⁸⁴ Исп. Ковачевић 2010: 47.

[→ *након шћџо /џошћџо*] se šumeće tablete istope
(www.facebook.com/topic.php?uid=41963184865&topic...; 13. 3. 2011).

Регистровали смо и неколико примјера варијантне форме овога везника (*џослије неџо*):

Друге вечери, *џослије неџо* [→ *послије него што / након што / пошто*] *џисмо гође*, сјели фратри да вечерају (С. Матавуљ, Бакоња фра Брне, АСК); — Тек, *џослије неџо* [→ *џослије неџо шћџо / након шћџо / џошћџо*] *су измијенили неколико ријечи*, *ћехаја ћипи* (И. Андрић, РМС); — То би доиста била иронија судбине да кукавна стара заглави од бомбе, *џослије неџо се онако чудно сјасила зајлеџаја цријева* (Поповић 2004: 247, Десница, 20). — *Posle nego* [→ *џослије неџо шћџо / након шћџо / џошћџо*] *Tatari Dravu prebrodiše, odeli se Bela IV* sa obitelji i sa dvorom svojim iz Zagreba put Spleta (Spalato), ...* (books.google.com/books?id=Wvo8AAAAIAAJ...; 16. 3. 2011) — *ovo je i meni zapalo u oko... isto kao i kad se taj njegov drug budi posle nego* [→ *џослије неџо шћџо / након шћџо / џошћџо*] *su upali dole...* (www.b92.rs/info/komentari.php?nav_id=499445; 16. 3. 2011) — *Pošto je te godine ugarski kralj Stefan II bio zaratio sa Vizantincima, njegove čete udoše i u Niš i, posle nego opljačkaše Nišljije, proslediše svoj put prema Sofiji* (istorijanisa.wikidot.com/bruno-lovric-istorija-nisa, 16. 3. 2011).

Само су три примјера овога везника (његове варијантне форме) из књижевноумјетничког стила, сви остали примјери углавном су регистровани у грађи прикупљеној са интернета сајтова, махом са форума. Може се, дакле, рећи да највећи број примјера потиче из разговорног функционалног стила, тачније из његове писане реализације, док мањи број забиљежених примјера води поријекло из текстова публицистичког карактера (новински чланци, вијести).

Кад је ријеч о варијантним формама сложеног везника *џослије неџо шћџо*, поставља се питање да ли је то искључиво форма *џослије неџо*. Говорећи о сложеном везнику *након шћџо* као јединој везничкој конструкцији коју језик омогућава за обиљежавање значења постериорности радње главне у односу на редњу зависне, јер конструкција „**poslije (nego) što*“ не постоји, И. Антонић истовремено, стављајући у заграду елемент *неџо*, и признаје и одбацује конструкцију *џослије шћџо* као варијантну форму везничке структуре *џослије неџо шћџо*. То је потпуно подударно са ауторкиним тумачењем настанка сложеног везника *џрије неџо шћџо*, по којем произлази да су сложени везници *након шћџо* и *џрије неџо шћџо* генеративно изоморфни⁸⁵, што примјећује Ковачевић, уз

⁸⁵ „Вишечлане форме које функционишу као temporalni veznici predstavljaju kombinaciju primarno različitih formi: predlog + veznik + zamenički oblik ŠTO: PRE NEGO ŠTO, predlog + zamenički oblik ŠTO: NAKON ŠTO...“ (Антонић 2001: 344).

констатацију да се у литератури игнорише чињеница да су дати везници само привидно генеративно изоморфни, те да су заправо „примјер суштинске хетероморфности, јер је везник *̄прије не̄о ш̄ио* настао конјункционализацијом споја компаратива прилога ПР(ИЈ)Е и поредбеног диферентивног везника НЕГО ШТО (при чему се искључује могућност убацивања било какве па и катафорске замјеничке лексеме између компаративног облика прилога и лексеме *не̄о* као верификатора те компаративности), а везник *након ш̄ио* настао је комбиновањем предлога НАКОН из елидираног прилошког израза НАКОН ТОГА и везника ШТО, како је настао и највећи број сложених везника, али не и везник ПР(ИЈ)Е НЕГО ШТО“ (Ковачевић 2010: 48–49).

Ако бисмо на темељу реченог хтјели образложити настанак везничке конструкције *̄ослије ш̄ио*, независно од сазнања да ли постоје примјери којима би била потврђена њена употреба или не, исправно би било претпоставити да је та конструкција генеративно изоморфна са сложеним везником *након ш̄ио*, што ће рећи да је настала у процесу уједињења временског прилошког израза предлошко-замјеничког типа *̄ослије ш̄о̄а* и општезависног везника *ш̄ио* уз обавезну редукцију катафорски употријебљене демонстративне замјенице *̄о* у генитивној форми [*̄ослије ш̄о̄а ш̄ио* → *̄ослије ш̄ио* као *након ш̄о̄а ш̄ио* → *након ш̄ио*]. Ово тим прије што у језику не постоји везничка форма **̄рије ш̄ио* (као варијантна форма сложеног везника *̄рије не̄о ш̄ио*) која би била структурно подударна форми *̄ослије ш̄ио*.

Важно је још рећи да у интерпретацији реченица с везником *̄ослије не̄о ш̄ио* често није лако избјећи проблем семантичке амбигвалности (уосталом као ни код реченица са сложеним везником *̄рије не̄о ш̄ио*)⁸⁶, јер се као критеријум идентификације сложеног везника *̄ослије не̄о ш̄ио* узима критеријум паузе, што значи да приједлошку лексему *̄ослије* сматрамо дијелом везника уколико иза ње у говору нема паузе, и тада је реченица временска; уколико, пак, иза лексеме *̄ослије* долази пауза, она није дио везника већ пилонски антецедент везнику *ш̄ио*, а реченица је тада структурисана као поредбена.

⁸⁶ „У временском значењу компоненте везника *̄рије не̄о ш̄ио* не могу се ничим разбијати, оне чине чврсто јединство. **Неријетко, међутим, остаје могућност двоструке интерпретације таквих примјера — и као поредбених и као временских** (истицање наше). Наиме, ако лексему *̄рије* сматрамо дијелом везника, тј. ако иза ње у говору не долази пауза (...), реченица је временска, ... Ако пак лексему *̄рије* сматрамо пилонским антецедентом везнику *не̄о ш̄ио*, онда иза ње долази пауза, па она може бити и дистанцирана (одвојена) од везника, тако даје реченица структурисана као поредбена, ...“ (Ковачевић 2010: 47–48).

III.4. Сложени временски везници настали преко анафорске употребе релативне замјенице *што*

Специфично мјесто у систему сложених временских везника заузимају сложени везници *након чега*, *послије чега* настали преко анафорски употријебљене релативне замјенице *што* у генитивном облику и једнозначног приједлога временског значења *након* и *послије*. Њихова појава у језику условљена је првенствено тиме што омогућују различиту перспективизацију садржаја двију клауза обрнуту од перспективизације коју задају други семантички еквивалентни темпорални везници *након што* (и *послије (штога)* *што*):

Potencijalni članovi Dečjeg parlamenta birani su u školama, **након чега** *su se takmičili u pisanju govora i javnom govoru* [→ Потенцијални чланови Дечијег парламента су се такмичили у писању и јавном говору *након што су одабрани у (својим) у школама*], ... (М. Докмановић, ГР). — Rankov se branio, a budući da nije bio vezan pojasem – uspeo je da izađe iz vozila, **након чега** *je pobegao i napadač* [→ ... **након што** *je Rankov uspeo da izađe iz vozila*, побегао је и нападач] (Грађански лист, 5469, 18. 7. 2008). — Новчана средства директних и индиректних корисника буџетских средстава локалне власти, као део консолидованог рачуна трезора локалних власти, депонују се до 31. децембра 2003. године код пословних банака као депозит по виђењу, **након чега** *одлуку о дејновању доноси орган локалног органа управе надлежног за финансије* [→ **Након што** *се новчана средства директних и индиректних корисника буџетских средстава локалне власти, ..., дејнују...*, одлуку о депоновању доноси орган локалног органа управе надлежног за финансије] (Закон о изменама и допунама закона о буџетском систему, чл. 78а). — Државна заједница Србија и Црна Гора престала је да постоји након спроведеног референдума у Црној Гори 21. маја 2006. године, **након чега** *је Скупштина Републике Црне Горе 3. јуна исте године донела Одлуку о проглашењу независности Републике Црне Горе* [→ **Након што** *је државна заједница Србија и Црна Гора престала да постоји након спроведеног референдума у Црној Гори 21. маја 2006. године*, Скупштина Републике Црне Горе 3. јуна исте године донела је Одлуку о проглашењу независности Републике Црне Горе] (Сектор за послове радних тела, Извештаји о раду одбора 2004–2006). — ... Ђорђевић је на састанку државног врха у марту 1999. године поставио питање “асанације терена”, **након чега** *је Слободан Милошевић тадашњем министру унутрашњих послова Влајку Стојиљковићу наредио да “предузме мере за прикривање трагова ...”* (НИН, 2756, 23. 10. 2003). — ... највећи број европских земаља чека на став Савета министара ЕУ поводом проглашене независности, након чега ће донети појединачне одлуке о признању (НИН, 18. 2. 2008).

— Дивац се послѣје два дуела са Камингсом нашао на поду, *їослије чеїа їа је Пеїї Раїли извео из иїре* [→ **Након шїїо** се *їослије два дуела с Каминїсом нашао на їоду*, Пет Раїли је извео Дивца из игре] (Ковачевић 1998: 241, Ослобођење). — ... тапшао ме по рамену својом ручердом, *їосле чеїа ми је неколико дана їїрнуло* ... (Д. Ненадић, Доротеј, АСК). — Најновију блискоисточну ратну причу покренула је, 25. јуна, отмица једног израелског војника *їосле чеїа су уследили снажни војни удари јеврејске државе на различиїе їалесїинске циљево* [→ **Након шїїо** се *доїодила оїїмица једної израелскої авиона*, уследили су снажни војни удари јеврејске државе на различите палестинске циљево] (Политика, 16. 7. 2006). — У време реформације објављено је доста верских књига и црквених песмарица на словеначком језику, *їосле чеїа је уследио извесїан размах катїоличке књижевности їочейїком XVII века и їоїоїову, їод уїицаїем барока, країем XVII века* [→ **Након шїїо** је у време реформације објављено *досїа верских књїа и црквених їесмарица на словеначком језику*, уследио је извештан размах католичке књижевности почетком XVII века и поготову, под утицаїем барока, країем XVII века] (П. Пипер, УС).

Наведени примјери и њихове трансформације показују да је ријеч о једнозначним темпоралним везничким средствима која обиљежавају исти тип семантичке релације (логичкосемантичког односа) међу клаузама као и сложени темпорални везник *након шїїо*, с том разликом што њихова употреба условљава обрнут распоред садржаја клауза од оног што га задаје сложени темпорални везник *након шїїо* — оно што је садржај главне клаузе у зависносложеној реченици с везником *након шїїо* у реченичној структури са везницима *након чеїа*, *їослије чеїа* постаје садржај зависне клаузе, и обратно. Ова битна диференцијална црта последица је природе замјеничког елемента у структури датих везника. За разлику од сложеног временског везника *након шїїо* твореног преко катафорски употријебљене демонстративне замјенице *їо* (која је експлетивног карактера), везници *након чеїа*, *їос(и)је чеїа* у свом саставу немају катафорски него анафорски замјенички елемент *шїїо*, што им обезбјеђује специфично мјесто у систему семантички истородних сложених субординацијских везника. Њима се, дакле, захваљујући релативном замјеничком елементу *шїїо* у њиховом саставу, упућује на претходећи, антецедентни садржај у структури зависносложене реченице, из чега проистиче још једна битна карактеристика, а то је да зависне клаузе уведене овим типом везничких средства увијек морају бити у постпозицији. Будући да се у склопу датих сложених субординацијских везника налази односна замјеница *шїїо* као анафорски супституент реченичног садржаја (у структури зависносложене реченице), они припадају скупини односних везничких средстава, али за разлику од већине

везничких јединица тога типа везничке јединице *након чеѿа, ѿослије чеѿа* немају свој лексички или синтагматски корелат у структури основне клаузе, већ творе искључиво структурно отворени тип зависносложене реченице. „Тако су релативност, анафоричност и творба структурно отвореног типа сложене реченице главне карактеристике ових везивних конструкција“ (Ковачевић 1998: 242).

На семантичком плану функција овог типа сложених везника (*након чеѿа, ѿослије чеѿа*) идентична је оној што је имају лексички конектори (*након ѿоѿа, ѿослије ѿоѿа*) као верификатори семантичког међуодноса реченица у тексту или, пак, клауза у независносложеним реченичним структурама, што доказују следеће преоблике:

Potencijalni članovi Dečjeg parlamenta birani su u školama, *након чега* *su se takmičili u pisanju govora i javnom govoru* [→ ¹Potencijalni članovi Dečjeg parlamenta birani su u školama. *Након тога* *su se takmičili u pisanju govora i javnom govoru*; → ²Potencijalni članovi Dečjeg parlamenta birani su u školama, *а/и* *након тога* *su se takmičili u pisanju govora i javnom govoru*]. — ... uspeo je da izađe iz vozila, *након чега* *je pobegao i napadač* [→... ¹uspeo je da izađe iz vozila. *Након тога* *je pobegao i napadač*; → ... ²uspeo je da izađe iz vozila *и/а* *након тога* *je pobegao i napadač*]. — ... Ђорђевић је на састанку државног врха у марту 1999. године поставио питање “асанације терена”, *након чеѿа* *је Слободан Милошевић тадашњем министру унутрашњих ѿослова Влајку Стојиљковићу наредио да “предузме мере за прикривање трагова ...”* [→ ¹... Ђорђевић је на састанку државног врха у марту 1999. године поставио питање “асанације терена”. *Након ѿоѿа* *је Слободан Милошевић тадашњем министру унутрашњих послова Влајку Стојиљковићу наредио да “предузме мере за прикривање трагова ...”*; → ²... Ђорђевић је на састанку државног врха у марту 1999. године поставио питање “асанације терена”, *и/а* *након ѿоѿа* *је Слободан Милошевић тадашњем министру унутрашњих послова Влајку Стојиљковићу наредио да “предузме мере за прикривање трагова ...”*].

Извршене трансформације — различито структурирање истог садржаја — указују на то да оба типа конектора (и сложени субординацијски везници *након/ѿослије чеѿа* и лексички конектори *након ѿоѿа, ѿослије ѿоѿа*) у језику функционишу као семантички верификатори анафорског типа, што условљава исту перспективизацију садржаја реченица односно клауза у све три варијанте. Битна разликовна црта и између ових конективних средстава проистиче из инхерентних карактеристика замјеничког елемента у њиховом саставу. За разлику од замјенице *иѿио*, која и као анафорски супституент може учествовати у формирању субординацијских везника, демонстративна замјеница *ѿо* никада анафорски употријебљена не може партиципирати у творби сложених субординацијских везника. Захваљујући присуству

релативног анафорског замјеничког елемента *што*, везничке конструкције *након чега*, *послије чега* носиоци су граматичког значења субординације, док конекторе са анафорским замјеничким елементом *што* (*након штога*, *послије штога*) одликује одсуство граматичког садржаја (и координације и субординације), те стога и нису чланови система реченичних везника. Трансфрастички употребљени, они функционишу као супституенти садржаја текста који им претходи (1), а инфрафрастички као конкретизатори значења везника за обиљежавање напоредног односа међу клаузама (2).

Као једнозначни номинатори односа временске сукцесивности међу клаузама (захваљујући једнозначности приједлога), сложени везници са анафорски употребљеном релативном замјеницом *што* у генитивној падежној форми и једнозначним приједлогом темпоралне семантике (*након*, *послије*) јављају се у оним контекстима који намећу распоред садржаја обрнут од оног што га имају реченичне структуре са семантички истородним сложеним субординацијским темпоралним везницима (*након што*, *послије (штога) што*) и гдје се дати садржај жели исказати зависносложеном реченицом „као структурно-семантички кохерентнијом јединицом од независносложене“⁸⁷.

Из тог разлога и долази до проширења система сложених субординацијских везника временског значења, и то прије свега у окриљу специјалних функционалних стилова српског стандардног језика, уз напомену да у нашем корпусу статус учесталијег везничког средства има варијанта са приједлошком лексемом *послије* (трипут чешће се појављује у односу на везник с приједлогом *након*).

III.5. Закључак

Као и већина сложених везника у српском језику, и сложени везници темпоралне семантике формирани су како би се што експлицитније изразила општа (темпорална) категоријална семантика (нпр. у *вријеме кад*) или неки њен значењски (под)тип (*након што*, *прије него што*), односно неко сасвим специфично семантичко обиљежје (*шаман што*, *истом кад* итд.)

Сложени везници темпоралне семантике одликују се не само широком функционалностилском распрострањеношћу него и творбеном разновршношћу.

⁸⁷ Ковачевић 1998: 243.

Неколико је творбених модела према којима се дати сложени везници образују у српском језику.

1. У прву скупину издвојили смо сложене временске везнике настале преко прилошких израза темпоралне семантике. С обзиром на тип прилошког израза који учествује у стварању сложеног временског везника, класификовали смо их у двије групе, на 1) сложене временске везнике творене преко прилошких израза приједлошко-замјеничког типа и 2) сложене временске везнике творене преко синтагматских прилошких израза.

1.1. Уз каузално, временско је једино значење у српском језику које се, сем прилошким изразима приједлошко-замјеничког типа, изражава и синтагматским типом прилошких израза. Али за разлику од каузалне семантичке категорије у којој је стварање сложених везника преко катафорски употријебљених прилошких израза приједлошко-замјеничког типа творбено најпродуктивнији модел, у оквиру темпоралне семантичке категорије дати је модел изразито слабо продуктиван. Према њему су у српском језику настала само два сложена везника. Први, као већ стабилизovan у систему временских везника, сложени везник *након што*, творен је у процесу удружења катафорски употријебљеног замјеничког прилошког израза временског значења и општезависног везника *што* [*након штоа што* → *након што*], а други, са њим синониман и у новије вријеме формиран, сложени везник *послије што*.

Појава сложеног везника *након што*, као семантички спецификованог везника за изражавање значења антериорности радње зависне клаузе у односу на радњу главне, у систему временских везника узрокована је недовољном семантичком издиференцираношћу једнолексемског везника *послије*, којим се такође у оквиру темпоралног везничког система обиљежава исти тип хронолошке релације међу клаузама, а који није у довољној мјери диференциран према значењу каузалности (далеко чешће се овај везник појављује у функцији каузалног него у функцији временског везника).

Реченичне структуре са сложеним временским везником *након што* потврђене су у свим функционалним стиливима српског стандардног језика, с тим што је његова употреба најфреквентнија у специјалним стиливима, особито у публицистичком функционалном стилу, а готово занемарива у књижевноумјетничком.

Као генеративно изоморфна и са сложеним везником *након што* истозначна, у језику савремених говорних представника српског језика, у писаној реализацији

разговорног функционалног стила и у публицистичком функционалном стилу (вијести, новински чланци), појавила се и сложене везничка структура *їослије шїїо* као резултат процеса уједињења временског прилошког израза приједлошко-замјеничког типа *їослије шїоїа* и општезависног везника *шїїо*, уз обавезно изостављање катафорски употријебљене демонстративне замјенице *шїо* [уп. *након шїоїа шїїо* → *након шїїо* и *їослије шїоїа шїїо* → *їослије шїїо*].

Настанак ове везничке јединице поред већ постојеће *након шїїо* у субпољу anteriornosti (или posteriornosti, посматрано из перспективе надређене клаузе) мотивисан је двјема чињеницама. Прва се тиче синонимског односа лексема *їослије* и *након*, као и постојања, у језику изразито фреквентних, синонимних временских прилошких израза (приједлошко-замјеничког типа) у чијој творби управо учествују. А друга има везе са повлачењем везника *їошїїо* из поља темпоралности у поље каузалности, чије мјесто у систему треба да попуни нова везничка јединица (*їослије шїїо*) специјализована за изражавање значења anteriornosti радње зависне у односу на радњу главне клаузе (или обрнуто, posteriornosti радње надређене у односу на радњу зависне).

1.2. Међу семантичким категоријама подложним формирању сложених везника преко прилошких израза синтагматског типа, поред категорија погодбе и финалности (и још неких), налази се и темпорална семантичка категорија. Како проведена анализа показује, овај је начин формирања сложених временских везника творбено продуктивнији од првог, тј. бројнији су у српском језику сложени временски везници настали преко темпоралних прилошких израза синтагматског типа од сложених временских везника у чијем стварању учествују темпорални прилошки изрази приједлошко-замјеничког типа.

Већи је, дакле, дио сложених везничких средстава у систему темпоралних везника српског језика настао у процесу обједињења катафорски употријебљених временских синтагматских прилошких израза (*у оно вријеме*, *у шїом шїренуїку*, *у оно доба* и сл.), насталих у процесу декомпозиције замјеничких прилога *онда* (→ *у оно вријеме/доба*), *шїада* (→ *у шїо вријеме/доба*), *сада* (→ *у ово вријеме/доба*) (који се у структури зависносложене временске реченице појављују као кореферентне ријечи), и најчешће простог, семантички неспецификованог, временског везника *кад*, уз обавезно испуштање демонстративне замјенице (из структуре прилошког израза), као нпр.: *онда кад* → *у оно вријеме кад* → *у вријеме кад*; *шїада кад* → *у шїом шїренуїку* → *у шїренуїку*

кад; *од онда кад* → *од оној времена кад* → *од времена кад* итд. Тако до стварања сложених временских везника практично долази удруживањем именичке лексеме темпоралне семантике у акузативној (*у вријеме, у доба, за вријеме*), локативној (*у ширенуџику/моменту/часу, у времену*) и, рјеђе, генитивној приједлошко-падежној форми (*од времена/ширенуџика, до времена/ширенуџика* и сл) и простог временског везника *кад*.

Сем семантички неспецификованог временског везника *кад*, у творби датих везничких јединица појављује се и, у поређењу са њим, семантички одређенији везник *док*, а као семантички још спецификованији у овој се улози јављају и темпорални везници *иошћо* и *чим* (као најспецификованији темпорални везник). Учешће ова два, семантички спецификована временска везника у творби датих везничких конструкција (*у вријеме иошћо, у ширенуџику/моменту иошћо, у ширенуџику/моменту чим*) да се објасни њиховим појављивањем у зависносложеним реченицама које, сем временске, могу имати и узрочну семантичку интерпретацију. У том случају употреба именичке лексеме као идентификатора темпоралне категоријалне семантике омогућује једнозначну (темпоралну) семантичку интерпретацију, што доказује да разлог формирању датих сложених везника јесте потреба за прецизнијим, „једнозначнијим“ изражавањем темпоралне семантичке категорије.

У зависности од типа темпоралне детерминације биће реализована приједлошко-падежна форма именичке лексеме у саставу везника. Уколико је у питању значење темпоралне идентификације локационог типа именица ће бити у акузативној или локативној падежној форми (*у вријеме, у доба, у ширенуџику* и сл.), док ће за обиљежавање значења темпоралне квантификације бити употријебљена генитивна приједлошко-падежна форма, при чему ће за исказивање значења „темпорална квантификација пунктуално-линеарног типа игресивност“ (одмјеравање дужине трајања управне предикације у времену, посредством темпоралне клаузе, уз идентификацију почетне тачке) бити употријебљена приједлошка лексема *од* (*од времена кад, од ширенуџика кад* и сл.), а приједлог *до* за обиљежавање дужине трајања управне предикације у времену (посредством зависне темпоралне клаузе), уз идентификацију крајње тачке, тј. значење „темпорална квантификација пунктуално-линеарног типа терминативност“ (*до времена док/кад, до ширенуџика док/кад* итд.).

Заступљеност датих везничких средстава не само у окриљу специјалних функционалних стилова већ и у књижевноумјетничком стилу доказ је да њихов настанак није само одраз логике специјалних стилова (за које се обично везује стварање

нових везничких средстава по описаном творбеном моделу), већ и одраз тенденција које постоје у савременом, модерном језику а резултат су процеса интелектуализације језика.

Разлике у учесталости појављивања ових везничких средстава у појединим стилевима, како анализа показује, проистичу из саодноса значењских карактеристика именичких лексема у њиховом саставу и иманентних карактеристика тих стилова, па је тако, на примјер, у књижевноумјетничком функционалном стилу најдоминантнија употреба сложених везничких конструкција с именицом *шренушак* (*час*), а у научном у *вријеме кад*.

2. Један дио сложених везника темпоралне семантике настао је у процесу обједињења партикуле и простог зависног, семантички недиференцираног (*шшо/га*) или у недовољној мјери семантички спецификованог темпоралног везника (*кад*). С обзиром на то у којој се позицији у односу на везнички елемент са којим гради сложену везничку структуру, налази партикула, ови се сложени везници дијеле у двије групе.

2.1. Прва група подразумијева сложене временске везнике творене у процесу удружења антепониране партикуле у односу на везник (што је иначе продуктивнији начин формирања у оквиру датога модела) и, на основу простог везника који учествује у формирању сложене везничке структуре, може се класификовати у двије подгрупе, на: 1) сложене везнике настале у процесу удружења антепониране партикуле и семантички неспецификованог везника *шшо* или *га* (*шек шшо/га*, *једва шшо*, *шшаман шшо/га*, *само шшо*, *истом шшо*, *нешом шшо*) и 2) сложене везнике настале у процесу удружења антепониране партикуле и темпоралног везника *кад* (*истом кад*, *нешом кад*, *шшаман кад*, *шек кад*).

И једнима и другима обиљежава се непосредна временска блискост реализација садржаја означених основном и зависном клаузом, односно и једни и други носиоци су специфичног семантичког обиљежја имедијатности будући да као интегралне компоненте у својој структури имају исте партикуле, чија се улога и састоји у значењској модификацији (или спецификацији) хронолошког односа међу клаузама. Битна је разлика у томе што би елидирање партикуле из њиховог састава имало различите посљедице — у случају сложених везника са везничким конституентом *шшо* или *га* изостављање партикуле за посљедицу би имало неграматичну реченичну структуру, док би у случају сложених везника са везничким елементом *кад*

проузроковало последице на семантичком плану тиме што би изостало специфично семантичко обиљежје имедијатности.

Избор везничког елемента *ӣӣо/га* у структури оних сложених везника у чијем формирању учествује и један и други општезависни везник (*ӣек ӣӣо/га*, *ӣаман ӣӣо/га*), условљен је типом хронолошког односа међу клаузама. У реченицама са сложеним везницима с везничким конституентом *ӣӣо* (*ӣаман ӣӣо*, *ӣек ӣӣо* итд.) зависном се клаузом обиљежава ситуација остварена прије ситуације обиљежене главном клаузом, дакле, посматрано из перспективе зависне клаузе, датим се сложеним везницима изражава посебан тип антериорности. С друге стране, употреба сложених везника с везничким конституентом *га* (*ӣаман га*, *ӣек га*) сигнализира да је постојала спремност, односно готовост, ријешеност говорног лица (агенса) за реализацију садржаја означеног зависном клаузом, али да је у међувремену, дошло до неочекивано ране реализације радње у надређеној клаузи, што практично значи да се најприје остварио садржај главне, а потом садржај зависне клаузе.

Оба типа сложених везника насталих према датоме моделу, како они са општезависним везником *ӣӣо* тако и они са везником *га*, појављују се и као везничка средства у реченицама са временским значењем изненадне преурањености, које проистиче из готово неприродно малог размака, односно које је последица привида непостојања временског размака у реализацији садржаја у главној и зависној клаузи.

Сложени везници формирани у процесу обједињења антепониране партикуле и простог, семантички недиференцираног везника *ӣӣо/га* или семантички неспецификованог темпоралног везника *каг*, имају најучесталију употребу у текстовима књижевноумјетничког и публицистичког функционалног стила (првенствено књижевно-публицистичког подстила), а међу њима су најфреквентнији они који у своме саставу имају општезависни везник *ӣӣо*, и то сложени везник *ӣек ӣӣо*, док је употреба сложених везника са партикулама *ис̄ӣом* и *не̄ӣом* готово околионална.

Неколико је критеријума на основу којих се рјешава проблем хомоформности сложених везника (*ӣек ӣӣо/га*, *ӣаман ӣӣо/га*, *једва ӣӣо*, *само ӣӣо*) и сложених модалних израза (*ӣек ӣӣо*, *ӣек га*, *ӣаман ӣӣо*, *ӣаман га*, *једва ӣӣо*, *само ӣӣо*), а то су: позиција (спој партикуле и везника никада не може бити остварен у интермедијалној позицији), изостављивост (спој партикуле и везника не може се изоставити из реченичне структуре уколико је употријебљен у функцији сложеног

везника), могућност премјештања (остварива само кад је у питању модални израз) и експлетивни карактер елемента *ишћо* (везнички елемент *ишћо* експлетиван је једино када је ријеч о модалном изразу).

2.2. Другу групу у оквиру датога модела чине сложени везници формирану у процесу удружења везника *каг* и партикуле *іог* (*каг іог*).

3. Специфично мјесто не само у систему сложених временских везника већ уопште у систему сложених везника српског језика заузима сложени везник *ірије неіо/но ишћо* и са њим антониман, присутан у језику савремених говорних представника, првенствено у писаном виду разговорног функционалног стила и у текстовима публицистичког стила (вијести, новински чланци), сложени везник *іослије неіо ишћо* (чији је статус у литератури проблематичан).

3.1. Сложени везник *ірије неіо ишћо* настао је у процесу повезничења компаративне прилошке лексеме *ірије* (у значењу *раније*) и диферентивног реалног поредбеног везника *неіо ишћо*. Својом структуром он одражава принцип структурисања зависносложених поредбених реченица за неједнакост, и као такав има статус уникатне везничке структуре у систему сложених временских везника, и уопште у систему адвербијалних везника српског стандардног језика.

Иако семантички спецификован, сложени везник *ірије неіо ишћо* није имун на дејство типа истиносног модалитета надређене клаузе. Везник *ірије неіо ишћо* не предодређује увијек зависној клаузи значење временске постериорности. Дато значење овај везник реализује само у оним контекстима који подразумевају комбиновање с потврдним типом истиносног модалитета надређене клаузе.

Широка функционалностилска распрострањеност и готово подједнака фреквентност у свим функционалним стилима српског стандардног језика, упућују на то да сложени везник *ірије неіо ишћо* није настао као посљедица оштрије функционалностилске диференцијације српског језика, тј. да се његов постанак, за разлику од већине сложених субординацијских везника, не везује за новије (зрелије) фазе развоја српског стандардног језика. У књижевноумјетничком функционалном стилу доминира варијанта *іри(и)је но ишћо*, коју иначе нормативисти не препоручују.

3.2. Као семантички опонент везнику *ірије неіо ишћо* појављује се и са њим генеративно изоморфна везничка структура *іослије неіо ишћо*. Другим ријечима, њоме се обиљежава значење постериорности радње надређене клаузе у односу на радњу зависне клаузе, а структурно је истовјетна са везником *ірије неіо ишћо*, тј. настала је

конјункционализацијом компаративног пилонa *īослије* и диферентивног реалног поредбеног везника *неіо шііо*. Статус компаративне лексеме (иначе споран у литератури) прилог *īослије* могао је стећи захваљујући чињеници да је синониман са прилошком лексемом *каснiје* (значи и комутабилан с њом), за коју је сасвим уобичајена контактна позиција са *неіо* односно *неіо шііо*-допуном, баш као и захваљујући чињеници да је антониман са лексемом *īрије* и да је стога и било могуће његово појављивање у конструкцијама напоредног типа [*īрије* и *īослије*, *īрије* или *īослије* и сл.] које су се нашле у непосредном додиру са поредбеним диферентивним везником *неіо шііо* (као његов антецедентни пилон), при чему је контактна позиција лексеме *īослије* и везника *неіо шііо* условљена редослиједом којим се, обично, наводе дати прилози (као елементи напоредне конструкције), а за који би се могло рећи да је резултат лексичке семантике датих прилога.

4. Посебну скупину у оквиру система сложених временских везника чине сложени везници настали преко анафорски употријебљене релативне замјенице *шііо* у генитивном облику и једнозначног приједлога временског значења *након* и *īослије*. Њихова појава у језику везује за специјалне функционалне стилове и условљена је првенствено тиме што омогућују различиту перспективизацију садржаја двију клауза обрнуту од перспективизације коју задају други семантички еквивалентни темпорални везници *након шііо* и *īослије шііо*, при чему ваља истаћи да у нашем корпусу статус учесталијег везничког средства има варијанта с приједлошком лексемом *īослије* — *īослије чеіа*.

IV. СЛОЖЕНИ ВЕЗНИЦИ НАЧИНСКОГ И ПОРЕДБЕНОГ ЗНАЧЕЊА

На темељу онога што се у литератури⁸⁸ даје о начинским реченицама тешко је закључити да ли начинске реченице чине посебан структурно-семантички реченични тип у односу на поредбене. У сербокroatистичкој граматичкој и научној литератури начинске су реченице представљене или као посебна подврста зависних реченица или заједно са поредбенима, док се понегдје уопште и не помињу. Понекад се поредбене реченице издвајају у посебан структурно-семантички тип (Брабец и др. 1965), а понекад се тумаче само као семантички тип, односно подтип, подврста начинских реченица (Мразовић 2009).

Аутори Ј. Вукојевић и Ј. Худечек (2007: 293) сматрају да би све реченице које се традиционално одређују као начинске и поредбене или начинскопоредбене или поредбеноначинске требало одредити као поредбене будући да је у њима доминантно поредбено значење. У прилог томе наводе чињеницу да је начинско значење у реченицама традиционално одређеним као начинским изразито само кад је ријеч о глаголским поредбеним реченицама⁸⁹, тј. када су у њима предикати глаголског типа, када се упоређују двије радње. Начинско-поредбене хомонимије, како аутори кажу, нема у придјевским, именичким и прилошким поредбеним реченицама⁹⁰ јер у њима

⁸⁸ У литератури се однос начина и поређења рјешава на три начина: 1) подвођењем начинских реченица под поредбене, 2) подвођењем поредбених под начинске и 3) издвајањем начинских и поредбених као посебних врста зависносложених реченица. — „Načinske i poredbene rečenice različito se određuju u gramatikama i naučnoj literaturi. Još uvijek nije riješen sintaktički i sintaktičko-semantički status poredbenih rečenica, a nisu riješene ni opisane sastavnice i temeljna obilježja sintaktičko-semantičkoga količinskog i kakvoćnoga poredbenog mehanizma. I u gramatikama drugih jezika, pa i u sintaktičkoj literaturi uopće, ta su pitanja rješavana različito, a često i proturječno“ (Вукојевић & Худечек 2007: 292).

⁸⁹ „A zapravo i u glagolskim poredbenim rečenicama više se uspoređuju stupnjevi kakvoće ili količine radnje negoli sami glagoli. Pa i kad se uspoređuju obilježja jedne radnje, i tada je pretežnije poredbeno značenje (Kad spasiš jednog čovjeka, kao da si spasio čitav svijet)“ (Вукојевић & Худечек 2007: 293).

⁹⁰ „U pridjevnim, imeničnim i priložnim poredbenim rečenicama nema ni traga načinskome značenju: *Lijepa je kao što joj je i majka bila lijepa u njezinim godinama; ... oči su bile izbuljene, usta kao da zijevaju, a obrazi napuhnuti; I nastala je tišina kao kad najednom zaniyemi zvono.* U tim rečenicama načinsko-poredbene homonimije nema“ (Исто, 293).

нема начинског значења. „Potanjim razlučivanjem značenja poredbenih rečenica mogle bi se razlikovati načinskoporedbene rečenice, poredbene rečenice sa značenjem stupnja i intenziteta, količinsko-poredbene rečenice itd.“ (Исто, 293).

IV.1. Сложени везници начинског значења

У контексту разматрања проблематике сложених начинских везника, вриједна је помена опаска коју налазимо у раду аутора Вукојевић & Худечек (2007: 293), у којој се каже да граматичка литература уопште „ne uzima u obzir načinske rečenice uvedene složenim veznicima *tako da, tako što, time da (što)* i vezničkom skupinom *na taj način da (što)*: *Igrao se rata tako da svojom zarđalom puškom prijeti drugima* (Šoljan); *Svoje sportske rezultate poboljšavao je tako što je marljivo trenirao*; *Umirio me je time da će mi pomoći pri preseljenju*. Takve se rečenice u literaturi obično nazivaju načinsko-instrumentalnim. Rečenice s *tako da* veoma su česte u književnim i publicističkim tekstovima, a rečenice s *tako što, time što* i *na taj način da (što)* više su obilježje upravnog, poslovnog, pa i publicističkog stila. Mislimo da su takve rečenice prave načinske i samo načinske“.⁹¹

На ову чињеницу упозорава и М. Николић — „Занимљиво је то да су реченице са значењем начина уведене везничким изразима *иако га, иако иио, ииме га/иио, на иај начин га/иио* врло ретко биле предмет проучавања српских и хрватских синтаксичара. Такве се реченице у литератури (када) се спомињу обично традиционално називају *начинско-инструменталним*“ (Николић 2011: 116).

Изузетак је у том смислу граматика П. Мразовић (2009: 618) у којој ауторка као подврсту начинских реченица издваја начинско-инструменталне реченице, али од везничких средстава којима се у српском језику обиљежава дати тип зависне клаузе наводи само сложене везнике *на иај начин иио, иако иио* и *ииме иио*⁹².

Проблемом идентификовања и дефинисања начинских реченица, тачније проблемом њиховог статуса и семантичког потенцијала у савременом српском језику,

⁹¹ Овдје ћемо само кратко прокоментарисати примјер реченице са спојем *ииме га*, који аутори сматрају сложеним везником, док ће о споју *иако га* бити више ријечи у оквиру одјељка посвећеног сложеном везнику *иако иио*. У реченици *Умирио ме је ииме га ће ми иомоћи при пресељењу* дати спој нема улогу сложеног везника, будући да је контактна позиција међу дијеловима тога споја резултат синтаксичког компримовања слједећег садржаја: *Умирио ме је ииме иио ми је рекао да ће ми иомоћи*.

⁹² Сложени везник *ииме иио* сврстали смо међу сложене везнике узрочног значења, као везник којим се обиљежава узочно-омогућивашко значење. В. стр. 209–216. овога рада.

бави се и М. Николић (2011: 113–127)⁹³. Уз констатацију да недостаје монографија која би се бавила средствима изражавања начина у савременом српском језику, ауторка истиче да је основни проблем у вези са начинским зависносложеним реченицама⁹⁴ њихово идентификовање, издвајање од семантичких сродних зависносложених реченица, у првом реду од поредбених и посљедичних.

Ауторка нуди и класификацију начинских реченица у савременом српском језику, на темељу формалног и семантичког критеријума, издвајајући при том двије скупине: начинске реченице у ужем и начинске реченице у ширем смислу. За прве, које су типичне начинске реченице, „што значи да се налазе у центру синтаксичко-семантичке категорије и представљају средство са најјачом граматикизованошћу“, карактеристична је употреба сложених везничких средстава (или, како ауторка каже, везничких израза) *ӣако ӣӣо* и *на ӣај начин ӣӣо*.

У оквиру друге скупине, издвојено је неколико подтипова — начинско-инструменталне (*на ӣај начин да, ӣако да*), начинско-пратеће (у којима је доминантно значење околности: пратеће (*и ӣри ӣом*), супротне (*гок*), алтернативне (*(на/у)мјесто да/ӣӣо*)⁹⁵ или недостајуће (*а да + не̄аџија*)), и начинско-рестриктивне (уведене везницима насталим у процесу обједињења рестриктивне лексеме (*осим, сем и само*) и везника *ако, уколико, да, ӣӣо*)⁹⁶.

Како се из овог кратког прегледа литературе, и напомена датих у вези с њом, види, статус сложених везника начинске семантике не признајемо свим везничким средствима која се помињу (нпр. *осим/сем ӣӣо, осим/сем ӣӣо, осим/сем ако, (на/у)мјесто ӣӣо/да, ӣако да* и сл.), при чему неким уопште не признајемо статус

⁹³ Међу проблемима које ауторка у раду издваја као битне јесте проблем разграничења начинских реченица од реченица блиске семантике, односно проблем разјашњења статуса начинских реченица — однос начинских реченица према семантички сродним реченицама, првенствено према поредбеним и посљедичним. Ауторка даје класификацију начинских реченица у савременом српском језику комбинујући формални и семантички критеријум.

⁹⁴ Начинском зависном клаузом у структури зависносложене реченице изражава се начин вршења радње у надређеној клаузи. Клаузе начинског типа „представљају супституте додатака који најчешће ближе одређују, модификују, детерминишу управни глагол у реченици, али могу детерминисати и неки други реченични део“ (Николић 2011: 114).

⁹⁵ О сложеним везницима (*на/у)мјесто да/ӣӣо* в. поглавље овога рада — *Сложени везници експлицитној значења*.

⁹⁶ О сложеним везницима формираним према датоме моделу в. поглавље овога рада — *Сложени везници експлицитној значења*.

сложених везника (*само ако, само да, само уколико* и сл.). Поједини међу њима, будући да су маркирани граматичким значењем координације (као нпр. везнички израз *и при њом* у начинско-пратећим реченицама), излазе из оквира проблематике нашега рада.

Два су творбена (конструкциона) модела према којима су у српском језику формирани сложени везници начинске семантике. Први подразумејева стварање сложеног начинског везника у процесу интонационог обједињења корелативног начинског замјеничког прилога и општезависног везника, а други формирање сложеног начинског везника у процесу срастања синтагматског типа начинских прилошких израза код којих се у позицији управног члана, као експонент категоријалне начинске семантике, налази именица *начин* у акузативној приједлошко-падежној форми, а у позицији обавезног детерминатора катафорски употрејебљена демонстративна замјеница *тај*. Сложене везнике творене према датом моделу разврстали смо у двије подгрупе на основу друге интегралне компоненте (везничког елемента) која, поред синтагматског прилошког израза, партиципира у њиховом образовању — сложене начинске везнике са општезависним везником *и њом/да* и сложене начинске везнике са замјеничким прилогом (односно прилошким релативизатором) *како*.

Сложене везнике формиране у процесу удружења замјеничког прилога начинске семантике и постпоноване партикуле обрадили смо у оквиру поглавља о сложеним везницима концесивне семантике, у одјељку *Сложени везници њарцијалноконцесивној значења са њосијонованом њарњикулом*.

IV.1.1. Сложени везници начинског значења настали у процесу срастања замјеничког прилога и општезависног везника

Сложени везник *и њом и њом* настао је у процесу срастања корелативног замјеничког прилога начинске семантике *и њом* и општесубординацијског везника *и њом*. Зависносложене реченице с овим сложеним везником у литератури су сврстане међу начинске реченице у ужем смислу (Николић 2011: 120). (Према функционалном критеријуму то су најчешће адвербијалне реченице.) Будући да је сложени везник *и њом и њом* једнозначан, недвосмислен, контекстуално неусловљен показатељ њихове начинске семантике, за ове реченице се каже да су граматичко средство које се налази у средишту семантичке категорије квалификативности. „Такве реченице могу бити

реплике у дијалошком јединству с питањем које почиње заменичком речју *Како?*⁹⁷ (Исто, 120)⁹⁷.

Реченичне структуре с датим сложеним везником потврђене су у свим функционалним стиловима српског стандардног језика, с тим што је његово учесталије појављивање одлика специјалних стилова:

Завршио је *иако иио* је сву кривицу за неуспело скидање чини свалио на Лаушеве људе, ... (Д. Ненадић, Доротеј, АСК). — Како је растао, све се дуже играо *иако иио* је реченице са једној језика преводио на груји, ирећи, четврћи (С. В. Јанковић, Дорћол, АСК). — U rastrojstvu, iščupao je sebi zube i polomio lobanju, *tako što se zaletio glavom o kameni zid ćelije* (Д. Киш, П). — Муслимани или други поседници некретнина који одлуче да живе изван граница Кнежевине моћи ће да задрже своје поседе *иако иио* ће их гати у закуи или ће њима управљати трећа лица (ЗДИСН, стр. 325, извор преузет из: Берлински мировни уговор из 1878, Извор преузет из: Србија 1878, Документи, Београд 1978). — Органи државне управе извршавају законе, друге прописе и опште акте Народне скупштине и Владе *иако иио* доносе ироисе, /решавају у уиравним сиварима./ воде евиденције./ издају јавне исправе и иредузимају уиравне радње (у даљем тексту: извршни послови) (ЗДУ, чл. 14). — Универзитет интегрише функције свих установа и јединица у свом саставу, а посебно факултета, *иако иио* сироводи јединсивену иолиику чији је циљ стално унапређење квалитета наставе, усавршавање научноистраживачког рада и уметничког стваралаштва (ЗВО, чл. 48). — Dužina godišnjeg odmora utvrđuje se *tako što se zakonski minimum od 20 radnih dana uvećava po osnovu doprinosna na radu, uslova rada, radnog iskustva, stručne spremlenog i drugih kriterijuma utvrđenih општим актом или уговором о раду* (ЗОР, чл. 69). — Радња се завршава *иако иио* се крај објави геци (Б. Јакшић-Провчи, ДР). — ... треба рећи да постоје теорије које настоје да проикну у суштину феномена модалности *tako што трагају за њеном јединственом основом* (Д. Звекић-Душановић, СССМИ). — Како је domen preslikavanja uvek skup prirodnih brojeva (podrazumeva se), често чланове низа графички представљамо *tako што само бројеве f(n) прикажето на бројевној правој* (Ј. Татар, НОНМ). — Коришћење ове казне може се у установама злоупотребљавати, *иако иио* ће бији иремењивано у сувише сироом сиеиену (Б. С. Јевтић, МПС). — ... хоће ли муслимани наћи своје место под сунцем *иако иио* ће се ирозваји Боињацима и иио ће свој идентитет оверити неким „трећим“ језиком (Б. Брборић, ОЈР). — Нов покушај да се српско питање „реш“, и то на прастари, предјугословенски начин — *иако иио* би сада више од два милиона Срба ироменило држављансиво и остало без истог

⁹⁷ Ауторка П. Мразовић (2009: 449) сложени везник *иако иио* сврстава међу начинске субјункторе и дефинише га као субјунктор којим се уводе начинско-инструменталне реченице, истичући при том његову семантичку сличност (синонимичност) са сложеним везником *ииме иио*.

држављанства са Србима у матици — решио би нечије проблеме и задовољио нечије апетите (Б. Брборић, ОЈР).

Нужан услов за формирање датог сложеног везника јесте контактна позиција катафорски употријебљеног замјеничког прилога *иако* и експликативног везника *ишо*⁹⁸, којим се у сложено реченичну структуру уводи клауза која експлицира значење замјеничког прилога *иако* асемантичног с обзиром на текст који му претходи.

Трансформације наведених примјера, које се састоје у покушају редуковања замјеничког прилога из структуре сложеног везника *иако ишо*, показују да би изостављање прилошке компоненте проузроковало промјене или оштећења на синтаксичко-семантичком плану реченице:

Муслимани или други поседници некретнина који одлуче да живе изван граница Кнежевине моћи ће да задрже своје поседе *иако ишо ће их гаји* у *закуи* или ће њима управљати трећа лица [\rightarrow ... моћи ће да задрже своје поседе *ишо ће их гаји* у *закуи* или ће њима управљати трећа лица]. — Коришћење ове казне може се у установама злоупотребљавати, *иако ишо ће бији* *и примењивано* у *сувише сипројом сиејену* [\rightarrow *Коришћење ове казне може се у установама злоупотребљавати, *ишо ће бији* *и примењивано* у *сувише сипројом сиејену*]. — ... треба рећи да постоје теорије које настоје да проикну у суштину феномена модалности *тако што трагају за њеном јединственом основом* [\rightarrow ... *треба рећи да постоје теорије које настоје да проикну у суштину феномена модалности *што трагају за њеном јединственом основом*].

Сложени везник *иако ишо* супституентан је сложеним везником *ишме ишо*, али не увијек, чему у прилог говоре слједећи примјери:

Плива се *иако ишо се равномерно* *и окрећу руке и ноје* [\rightarrow *Плива се *ишме ишо се равномерно* *и окрећу руке и ноје*]. — *Тиме ишо сие* *укинули овај предмет*, оштетили сте наставу у школи [\rightarrow ¹*Тако ишо сие* *укинули овај предмет*, оштетили сте наставу у школи; ²*Зашо ишо сие* *укинули овај предмет*, оштетили сте наставу у школи].

Премда најчешће реализован у дистактној позицији у односу на везник *га*, замјенички прилог *иако* може бити остварен и у контактної позицији с датим везником⁹⁹, не градећи с њим при том сложено везничку структуру, што илуструју слједећи примјери:

⁹⁸ „Razlika između *tako ... da* načinskog veznika i *tako što* načinskog veznika u tome je što su priložna i veznička sastavnica veznika *tako što* uvijek u kontaktu, nerazdružive su“ (Вукојевић 2008: 99).

⁹⁹ И аутори Симић & Јовановић скрећу пажњу на такав тип реченичних конструкција — „Нисмо забележили, или смо у класификацији затурили материјал за конструкције са ’тако да’ и начинским значењем зависне клаузе. Тип: — Радио је тако да се не премара; — Сео је тако да може посматрати

Поређајте их *шако да не додирују једна групу*, а извадите их када се прохладе (Вива магазин, www.korpus.matf.bg.ac.rs). — Радови су бирани *шако да буду рејрезентивни, а не иромовивни*, а замерка чланова Савета односи се на мали број пријављених (Политика 2000, www.korpus.matf.bg.ac.rs). — До сада је план потреба рађен *шако да зајослене у здравственим усјановама нико није ишијао* шта им треба (Политика 2000 www.korpus.matf.bg.ac.rs). — Фотографишем га *шако да се налази у средини између иланине Сумантуруа и њејове жене* (Р. Петровић, Африка, АСК). — И сви су приказани *тако да изледају као извајани* (Антологија народних јуначких песама, 96, АСК). — ...тај тестамент упућује тобоже једном пријатељу у Београду, али ствар удешава *шако да њејов шесјамениј не дође у руке шом иријашељу већ Милану* (С. Јовановић, ПИК, 267). — Све живо погледа у Станка с неким поштовањем; Јелица је гледала испод ока, али *шако да Лазару* — који то смотри — *набрекнуше жиле на челу и слейим очима* (Хајдук Станко).

Из наведених примјера јасно је да је замјенички прилог *шако* структурни елемент надређене клаузе, којим се истиче начин реализације радње исказане глаголом у функцији њеног предиката, док је везник *да* структурни елемент зависне клаузе. Један од критеријума на основу којих је могуће успоставити линију разграничења између начинских реченица овога типа (са замјеничким корелативом *шако* у структури главне и везником *да*) и посљедичних реченица, јесте (не)обавезност експлицирања замјеничког прилога у структури главне. За разлику од посљедичних, замјенички прилог *шако* мора бити експлициран у начинским реченицама (Вукојевић 2008: 100–102).

IV.1.2. Сложени везници начинског значења настали преко синтагматског прилошког израза начинске семантике

IV.1.2.1. Сложени везници са општезависним везником *шишо/да* (на *шај* начин *шишо*, на начин *да*)

Од начинских прилошких израза синтагматског типа који у српском језику постоје, у формирању сложених везника начинске семантике учествује само прилошки израз са именицом *начин* у акузативној приједлошко-падежној форми, као центром, и катафорским демонстративним замјеничким елементом (*шај*) у улози конгруентног

предео пред собом и сл. — одликује се врло јасним структурним односима. (1) Прилошка реч 'тако' припада управној клаузи, у којој наглашава начин остварења глаголског садржаја. (2) Везник 'да' припада зависној реченици, и повезујући је са управном, истовремено потврђује доминацију начина у значењу конструкције као целине“ (Симић & Јовановић 2002: 864).

атрибута. Нужан услов за формирање овог типа сложених начинских везника јесте контактна позиција катафорски употријебљеног синтагматског прилошког израза (*на њај начин*) и општезависног везника *шио* или *да*, при чему катафорски замјенички елемент у саставу синтагматског прилошког израза најчешће није редукован у случају формирања сложеног начинског везника са општезависним везником *шио*:

А између оних који су остали у крајевима под турском влашћу многи су се борили *на њај начин шео* су сачекивали Турке на друмовима или упадали у њихове градове и убијали их; ... (Антологија народних јуначких песама, стр. 48, АСК). — ... као да се позајмице из писане књижевности, којих уосталом нема много, нису вршиле посредно, *на њај начин шео* би неписмени људи зајамтили и — више или мање измењено — преносили оно *шио* су протили ... (Антологија народних јуначких песама, стр. 111, АСК). — Анђео који затвара врата да би спасао Марка има исту улогу као и грчки богови у Илијади који спасавају поједине јунаке *на њај начин шео* их завијају у облак или маљу (Антологија народних јуначких песама, стр. 911, АСК). — Дискусију су отворили моји родитељи *на њај начин шео* је отац оново изјавио: „Тај ће на вешалима свршити!“ и што је мајка поново рекла: „Што га нисам задавила чим је цикнуо, него сам још задојила разбојника!“ (Б. Нушић, Аутобиографија, АСК). — Она трећа игра, јеницајес, остала нам је заједно са алвом, бозом и долдрмом од Турака и играла се *на њај начин шео* би један од нас, на која би њала коцка, њовио се а остали га прескакали, ... (Б. Нушић, Аутобиографија, АСК). — Та се љубав међу њима изражавала *на њај начин шео* је она њему израдила класу, а он њој писао љубавна писма (Б. Нушић, ГМ, АСК). — У народним приповеткама типа Сигфрида често се јунак роди *на њај начин шео* му је мајка окусила зрно бибера (...), или га носила под појасом (РСНВБ, АСК). — Лов се обавља *на њај начин шео* се шекућа вода, којом се јегуља креће ка мору, преиради заирадама од њрућа, њрске, коља, гасака или њвоздених решењака, ... (М. П. Алас, Роман јегуље, АСК).

Како наведени примјери показују, када се синтагматски прилошки израз са именичком лексемом *начин* (као индикатором најопштије начинске категоријалне семантике, у улози центра) и катафорском демонстративном замјеницом *њај* (у улози конгруентног атрибута), као конституент надређене клаузе нашао у контактної позицији са зависном клаузом уведеном везником *шио*, којом се експлицира његов семантички садржај, створени су услови за стварање квалитативно нове синтаксичке јединице — сложеног начинског везника *на њај начин шео*.

Примјер који смо забиљежили у корпусу текстова административно-правног функционалног стила упућује на закључак да би у коначном резултату процеса срастања начинског синтагматског прилошког израза *на њај начин* и општезависног

везника *што*, катафорски употријебљена демонстративна замјеница *тај* могла, као комуникативно редувантна, бити изостављена, тј. да би могла изгубити статус нужно експлицитне компоненте, тако да би експлицитну структуру сложеног везника чинио спој приједлошко-падежне конструкције *на начин* и простог субординираног везника *што*, баш као што је то случај са сложеним везником *на начин да*:

Одговорно лице у предузећу или у другом субјекту привредног пословања које има својство правног лица или предузетник, који у намери да тај субјект избегне плаћање обавеза проузрокује стечај тог субјекта привидним или стварним умањењем његове имовине, **на начин што**: (1) *целу или део имовине субјекта привредног пословања прикрије*, привидно прода, прода испод тржишне вредности или бесплатно уступи; ... (КЗ, чл. 236).

Као и реченичне структуре са сложеним везником *тај начин што*, и реченице са везником *на начин да* релативно се ријетко појављују. Готово сви забиљежени примјери реченица у којима спој *на начин да* има улогу сложеног везника начинске семантике — што значи да је акузативна приједлошко-падежна конструкција *на начин* неиспустива из његовог састава и непремјестива — потичу из административно-правног функционалног стила:

Производи из тарифних бројева 4410, 4411 или 4412 могу бити обрађени **на начин да** *се добију облици предвиђени за робу из тарифног броја 4409*, ... [→ ¹Производи из тарифних бројева 4410, 4411 или 4412 могу бити обрађени **да** *се добију облици предвиђени за робу из тарифног броја 4409*, ...; ^{2*}(...) могу бити **на начин** обрађени **да** *се добију облици предвиђени за робу из тарифног броја 4409*] (ЗЦТ, гл. 44, напомена 4). — Здравствена заштита из ст. 1. и 2. овог члана пружа се **на начин да** *сачува, поврати или унапреди здравствено стање осигураног лица и његову способност* да ради и задовољи своје личне потребе у складу са овим законом и прописима донетим за спровођење овог закона [→ ¹Здравствена заштита из ст. 1. и 2. овог члана пружа се **да** *сачува, поврати или унапреди здравствено стање осигураног лица и његову способност* да ради...; ^{2*}Здравствена заштита из ст. 1. и 2. овог члана **на начин** се пружа **да** *сачува, поврати или унапреди здравствено стање осигураног лица и његову способност* да ради...] (ЗЗО, чл. 33). — Банка је дужна да поступке система унутрашњих контрола уреди и спроводи **на начин да** *омогућавају континуирано праћење и мерење ризика* ... [→ ¹? Банка је дужна да поступке система унутрашњих контрола уреди и спроводи **да** *омогућавају континуирано праћење и мерење ризика* ...; ^{2*}Банка је дужна да поступке система унутрашњих контрола уреди и **на начин** спроводи **да** *омогућавају континуирано праћење и мерење ризика* ...] (ЗОБ, чл. 82). — Евиденција надлежног органа Министарства унутрашњих послова водиће се **на начин да** *се на основу*

йодайака о изворном иденитијету заштићеној лица не може утврдити његов измењени иденитијет [→ ^{1*}Евиденција надлежног органа Министарства унутрашњих послова водиће се **га** се на основу *йодайака о изворном иденитијету заштићеној лица не може утврдити његов измењени иденитијет*; ^{2*}Евиденција надлежног органа Министарства унутрашњих послова **на начин** ће се водити **га** се на основу *йодайака о изворном иденитијету заштићеној лица не може утврдити његов измењени иденитијет*] (Закон о програму заштите учесника у кривичном поступку, чл. 21). — Италија ће исто добити и провинцију Далмацију у њеним садашњим границама, обухватајућ на сјеверу Лисарицу и Трибањ, а на југу до једне црте, која почиње на обали код рта Планка те се протеже на исток слиједећи врхунце висина, које стварају развође **на начин**, **га** ће остати на италијанском територију све долине и водене жиле, ... [→ ^{1*}(...) које стварају развође **га** ће остати на италијанском територију све долине и водене жиле; ^{2*}(...) које **на начин** стварају развође **га** ће остати на италијанском територију све долине и водене жиле] (ЗДИСН, стр. 403, извор преузет из: Лондонски уговор 1915, Извор преузет из: Момир Стојковић, Балкански уговорни односи 1876–1996, I, 1876/1918, Београд 1998).

Као што се из наведених примјера и њихових трансформација види, елидирање именичке лексеме *начин* (у акузативној приједлошко-падежној форми) као најопштијег експонента начинске категоријалне семантике из структуре сложеног везника проузроковало би или стварање граматички неприхватљиве реченичне структуре или промјене на семантичком плану, док би њено премјештање, тј. постављање у дистактну позицију у односу на везнички елемент *га*, такође резултирало стварањем граматички неприхватљиве реченичне конструкције.

За разлику од сложеног начинског везника *на њај начин ишо*, код којег се катафорски замјенички елемент по правилу појављује у његовој експлицитној структури, сложени везник начинске семантике са простим везником *га* као обавезним структурним елементом по правилу се појављује са редукованом катафорском демонстративном замјеничком лексемом — *на начин га*.

У готово свим забиљеженим примјерима са спојем *на њај начин га* ријеч је о анафорској употреби синтагматског прилошког израза:

... рекох да има сањалачке очи - то има свака жена кад затреба - да има особито сладак глас који њен говор претвара у праву мелодију. Избегох на њај начин га о кнежевој вереници дадем опипљивијих података (М. Миланковић, Кроз царство наука, АСК). — Почео је, истина, да му онако као поиздаље мало обогателише молерај, те на њај начин га му шконтара нешто, али се молер није дао (С. Сремац, Лимунација у селу, АСК). — ... а малишани у то доба остају код кућа, па се цавелају и претурају по ћилимцу у

топлој соби, или се са дедом, који такођер чува запећак, боду и туцају главама к'о овнови и челиче своја темена *на њај начин*, да временом постану тврдоглави, и да се не даду свакој шуши пулгерској! (С. Сремац, Поп Ћира и поп Спира, АСК). — Ако је ствар потекла, дакле, из тог дела сензibilitета, из те неминовности да се тема, да се проблем изручи из себе, онда ће чак и неки književни, технички, реторички проблеми и momenti да се реше (могу да се реше) и да се организују такорећи сами од себе и *на тај начин* [могу] да постану другостепеним: уметничко ће дело живети од сопственог пламена, од сопствене ватре која из njega зари (Д. Киш, ЧА). — Он је створио литерарно надahnute и beletristički сјајно napisane странице на резонанци суhopарних архивских података, и успео *на тај начин* да ostvari живописну позадину у којој се зrcали бokačovски razuzдани и šekspirovски okрутни život kasноg, помало već dekadentноg dubrovačkog renesansa (Д. Киш, В).

IV.1.2.2. Сложени везници са прилошким релативизатором како (на начин како)

Сем простиx општесубординацијских везника *иџио* и *да*, литература региструје и постојање сложеног начинског везника насталог у процесу спајања лексеме категоријалне начинске семантике у акузативној падежној форми *на начин* (која је претходно била управни члан синтагматског прилошког израза) и замјеничког прилога *како* — *на начин како*.

У поглављу посвећеном функционалним стиловима, у одјељку о административно-пословном стилу, говорећи о експлицитним везничким средствима чија употреба карактерише дати стил, аутори Силић & Прањковић (2005: 379) наводе и везник *на начин како*, који се, по њиховим ријечима, користи умјесто везника *како* или детерминатора *онако* и везника *како* (пр. *Радиџић ћеџе на начин како сџе се доџоворили*).

Забилежили смо само три примјера ове везничке структуре у нашем корпусу:

Они су огрнути у плаве огртаче, *на начин како се џредсџавља* да су се огртали апостоли;... (Р. Петровић, Африка, АСК). — Седела је, погнута у сутону, а очи су јој биле добре и лепе *на начин како су џонекад добре и леје очи веверице, срне или џса* који вас воли (Г. Олујић, Гласам за љубав, АСК). — Овако представљене уметничке особености двају «живих класика», које су редуковане *на начин како их је Мирјана Миочиновић формулисала*, личе скоро на уступања у билатералним преговорима ради постизања одређеног заједничког циља и интереса, постизања литерарног консензуса (Б. Ј. Провчи, ДР).

Будући да је приједлошко-падежну акузативну форму именице *начин* могуће у свим наведеним примјерима замијенити прилогом *онако*, који се у начинским реченицама јавља у функцији формалног антецедента испред зависне клаузе уведене

прилогом (односно прилошким релативизатором) *како*¹⁰⁰, логично је претпоставити да је сложени везник *на начин како* формиран преко синтагматског прилошког израза начинске семантике твореног у процесу декомпозиције замјеничког прилога *онако* [→ *на онај начин*].

IV.1.3. Закључак

У поређењу са временском, узрочном или концесивном семантичком категоријом, начинска категорија одликује се веома скромним системом сложених везника. Два су конструкциона модела према којима су се у српском језику формирали дати сложени везници.

1. Први подразумијева стварање сложених начинских везника у процесу интонационог обједињења замјеничког прилога начинске семантике и општезависног везника *ӣӣо*. Тако је у српском језику настао сложени везник *ӣако ӣӣо* којим се у структуру зависносложене реченице уводи зависна клауза којом се обиљежава начин реализовања предикације надређене клаузе. Нужан предуслов за стварање овог сложеног везника јесте контактна позиција корелативног прилога и зависне клаузе уведене везником *ӣӣо*. Када се, дакле, катафорски употријебљен замјенички прилог *ӣако* нашао у контактном положају са општезависним везником *ӣӣо*, дошло је до формирања квалитативно нове синтаксичке јединице — сложеног везника *ӣако ӣӣо* као једнозначног номинатора начинске семантичке релације између главне и зависне клаузе.

Само општезависни везник *ӣӣо* учествује у образовању сложеног начинског везника (иако се у граматичкој и научној литератури наводи и спој замјеничког прилога *ӣако* и општезависног везника *га* као сложени начински везник), будући да је замјенички прилог *ӣако* у реченицама у којима се нашао у контактної позицији са везником *га*, како проведена анализа ексцерпираних примјера показује, увијек

¹⁰⁰ „Употребом прилога *како* наглашава се додатно, наџинско значење релативне реченице“ (Кордић 1995: 250). — У прилошке релативне реченице убрајају се и зависне реченице уведене начинским прилогом замјеничког поријекла *како* због тога што дати прилог има великим дијелом једнака основна својства као и замјенице када уведе релативну реченицу (увијек га је могуће замијенити релативном замјеницом *који*). За односност датог прилога није битно да ли је ријеч на коју се односи изражена или не, из простог разлога што се у њему подразумијева основно именичко значење начина и саоднос с тим значењем (пр. *Писао је како се иначе ӣӣше ӣријатељима* = *Писао је на начин на који се ӣӣше ӣријатељима*) (Исто, 232).

наглашен, што значи да је међуреченична граница у датим реченичним структурама између њега и експликативног везника *ga*. (Начинске реченице са корелативним прилогом *īако* и везником *ga* у контактном положају увијек су нерашчлањене структуре, за разлику од посљедичних у којима спој *īако ga* има улогу сложеног везника.)

Реченичне структуре са сложеним везником *īако шїо* овјерене су у свим функционалним стиливима српског стандардног језика, с тим што је њихова употреба (односно употреба датог сложеног везника) учесталија у његовим специјалним стиливима.

2. Према је систем синтагматских прилошких израза за начинску семантичку категорију, „не само од синтагматских него и од свих других синтаксичко-семантичких типова прилошких израза“, „формално и семантички најразонообразнији, творбено најпродуктивнији и употребно најфреквентнији“ (Ковачевић 2007: 32), за формирање сложених начинских везника битни су једино они који су настали у процесу декомпоновања замјеничких прилога [*на īај начин* ← *īако*, *на онај начин* ← *онако*] (што се види на основу примјене теста супституције — дати синтагматски прилози супституентни су замјеничким прилогом чији су декомпозит).

2. 1. У оквиру датог модела посебну групу (подмодел) чине сложени начински везници у чијем образовању учествују општезависни везници *шїо* и *ga*. Ови сложени везници творени су у процесу срастања синтагматског прилошког израза (чији су обавезни структурни елементи именичка лексема *начин* у акузативу с приједлогом *на*, као идентификатор начинске категоријалне семантике, у функцији управног члана и демонстративна замјеничка лексема *īај* у улози неиспустивог детерминатора) са општезависним везником *шїо* или *ga*.

Нужан предуслов за формирање сложених везника овога типа јесте контактна позиција катафорски употријебљеног синтагматског прилошког израза начинске семантике и зависног везника *шїо/ga*, при чему се у случају када у творби сложеног везника учествује везник *ga*, по правилу редукује катафорски демонстративни замјенички елемент (*на īај начин ga* → *на начин ga*), док при образовању сложеног везника с везничким елементом *шїо*, као интегралним дијелом, замјенички елемент може бити редукован, али у састав (експлицитне) везничке структуре најчешће улази комплетан синтагматски прилошки израз (*на (īај) начин шїо*).

Ниска фреквенција употребе карактерише дате сложене везнике, с тим што је сложени везник *на њај начин шћо* функционалностилски распрострањенији од сложеног везника *на начин да*, чије потврде потичу углавном из корпуса текстова административно-правног функционалног стила.

2.2. У оквиру другог подмодела (сложених начинских везника творених преко синтагматског прилошког израза с именичком лексемом *начин* као носиоцем категоријалне семантике) јавља се искључиво сложени везник *на начин како*.

Кључну улогу у формирању датог сложеног везника има синтагматски прилошки израз настао у процесу декомпоновања замјеничког прилога *онако* [*на онај начин ← онако*], који се иначе најчешће реализује испред прилошког релативизатора *како* којим се у структуру сложене реченице уводи зависна клауза. При том, експлицитну структуру овог сложеног везника чине акузативна приједлошко-падежна форма именичке лексеме *начин* и прилошког релативизатора *како*, дакле, уз обавезно испуштање катафорског демонстративног замјеничког елемента — *на начин како*.

IV.2. Сложени везници поредбеног значења

У граматичкој и научној литератури различито се третирају зависне клаузе уведене сложеним везницима *као шћо*, *као да*, *нећо/но шћо*, *нећо/но да*, почев од тога да их поједини аутори издвајају као посебан структурно-семантички тип (у оквиру којег понекад, као подврста, бива издвојена зависна начинска клауза) до тога да се наводе као подтип начинских зависносложених реченица.

Будући да су формирани по идентичном творебеном моделу, у процесу удружења партикуле (*као*, *нећо*) и општезависног везника *шћо/да*, сложене везнике поредбеног значења класификовали смо према семантичком критеријуму — с обзиром на то да ли обиљежавају поредбени однос по једнакости (*као шћо/да*) или диферентивни поредбени однос (*нећо шћо/да*) између зависне и надређене клаузе.

IV.2.1. Сложени поредбени везници за једнакост (као *што/га*)

Сложеним поредбеним (или поредбено-начинским) везницима *као што/га*¹⁰¹, формираним у процесу срастања партикуле *као* и општесубординацјског везника *што* или *га*, у структуру сложене реченице уводи се зависна клауза чији садржај реферише о о начину реализовања корелативне предикације у надређеној клаузи, поредећи њену реализацију са својом.¹⁰²

Дате сложене везнике одликује широка функционалностилска распрострањеност и веома висока учесталост употребе у свим функционалним стилевима:

Аустрија признаје, *као што* су *што* већ учиниле савезничке и угружене Силе, потпуну независност државе Срба-Хрвата-Словенаца (Међународно признање, уговори, границе и спољна политика, Уговор о миру с Аустријом – Привремени закон, од 10. маја, 1920., члан 46, у: Југославија 1918–1984, збирка докумената, стр. 148). — ... мало је ко памтио и многе већ разрушене а доскоро моћне цамије, чији су се остаци и те како видели у овом крају, *као што* се већ *што*ово нико није сећао где се тачно налазио конач дахије Кучук-Алије, чувен са удобности, ... (С. В. Јанковић, Дорћол, АСК). — А свитање је волео *као што* је волео *га* се жури, на коњу, низ *сирмине*, са *вејром*, *као што* је волео и она несносна *лејња* *понева* када је сунце зло а земља замире (Ј. Ређеп, СЈ). — Нова Влада се бира по истом поступку *као што* се бира Влада *после конститиуисања Народне скупштине* (Закон о Влади, чл. 16). — “Водеће политичке партије продају се пред бирачима, *као што* се *продају* *познање* марке *телевизора* или *аутомобила*”, рекао је прошле године за НИН професор др Бернд Рабел, социолог и критичар немачког потрошачког друштва (НИН, 2967, 10. 1. 2008). — Ко другог са умишљајем подстрекне да учини прекршај казниће се *као га* *та* је сам учинио (Закон о прекршајима, чл. 23). — Од играча је најзанимљивији неки старац, који над младићем што му је пар у игри врти мач *као га* *ће* *та* *посећи* (Р. Петровић, Африка, АСК). — А они не могу јавно да се понашају *као га* је суд *њихово* *политичко* *оруђе*... (НИН, 2757, 30. 10. 2003). — Он

¹⁰¹ „Реченице с везницима *као што*, *као га* и *како* иако често поседују начинско значење (посебно оне с везником *како*), по нашем мишљењу припадају поредбеним реченицама, а не начинским“ (Николић 2011: 125). — Бавећи се проблематиком нетипичних поредбених и начинских реченица с везником *као што*, В. Петровић упозорава да „сложени прилошки везник *као што* није само граматички сигнал правих поредбених реченица, како се то обично истиче у граматикама и речницима српскохрватског језика. Напротив, често се јавља и на почетку (по значењу) напоредних структура, којима би више одговарао назив нетипично поредбене или начинске реченице. Стога би било занимљиво испитати све такве односе који се стварају у реченичним комплексима са сложеним везником *као што* и на основу тога провести прецизнију класификацију тих пропозиција“ (Петровић 1985: 121).

¹⁰² В. Радовановић 1977: 134.

доиста пише *као га* *ѝрича* (Вуков савет дословно је применио), *као га* *сѝално има ѝрег* *собом уѝиѝина лица ѝажљивих слушалаца*, *као га* је окружен својом децом којој је и наменио књигу (Ј. Деретић, КИСК).¹⁰³

Премда се датим сложеним везницима у поредбени однос доводе садржаји двију клауза на темељу једнакости начина њихове реализације, у њиховој употреби, ипак, постоји разлика која потиче од семантичких особина везничких елемената *иѝио/га* у њиховој структури. Избор фактивног *иѝио* или хипотетичког *га* у саставу сложеног субјунктора врши се на основу тога да ли се изражава стварно, реално (*као иѝио*)¹⁰⁴ или хипотетичко и/или иреално поређење (*као га*) управне предикације и предикације зависне клаузе¹⁰⁵.

Међутим, за разлику од сложеног везника *као иѝио*, којим се искључиво изражава реално поређење, сложеним везником *као га* може да се изрази и стварно¹⁰⁶ и хипотетичко поређење, премда се овај други тип далеко чешће реализује. Много чешће сложени везник *као га* уводи зависне поредбене клаузе с нереалним значењем, при чему реализација садржаја њоме означеног може бити нереална или само неизвијесна.

Сем поређења по једнакости, сложеним везницима *као иѝио/га* садржаји управне и зависне клаузе могу се компарирати и по неподударности, па чак и по

¹⁰³ О дисконтинуираној реализацији сложених везника *као иѝио* и *као га* и њеним узроцима в. Поповић (2004: 248): Уосталом да народ буде царева раја, **као** и његови стари **што** су били (Караѝић, 172). — Прекрштених ногу, **као** странци **што** сједе, сједио је дјечак (Самоковлија, 50). — (...) и тражећи, **као** лек **што** се тражи, мало заборава и разоноде (Андрић – ПА, 132). — (...) и тако погинуо **као** одрасли људи **што** гину (Лалић – ЗП, 18). — Ћата је неко младо, голобрадо ђаче, које је Радисаву гледало у очи **као** у свеца **да** гледа (Нушић – ОД, 42). — И онда су довлачили не знам шта, непрестано, **као** некакве машине **да** довлаче (Лалић – ЗП, 287). — Осјећала је на себи поглед, **као** руке **да** је дирају (Поповић Ј., 134). — „У српском језику, наиме, дијелови сложених везника, и то само поредбених (*као иѝио*, *као га*, *неѝо иѝио*, *неѝо га*), могу се из стилских разлога раздвајати другим лексемама, при чему се остварује хипербатон као стилска фигура“ (Ковачевић 2008: 77).

¹⁰⁴ Ковачевић (1998: 129) у корпусу Вукових текстова биљежи и и једна примјер с „поредбено-начинским“ везником као еквивалентом везнику *како* у узрочној употреби, што је по његовом мишљењу потврда „да је узорчно *како* морало имати потпору у начинском значењу“: *Као иѝио онда у Беоѝрагу није било иѝиамѝарије*, одговор овај није ни штампан (Вук, ПС, 86).

¹⁰⁵ „Veznici kao što i kao da razlikuju se po tome što kao što označuje izvjesnost (činjeničnost, faktivnost), a kao da pretpostavljenost (hipotetičnost), usp. *Piše kao što govori* prema *Piše kao da govori*“ (Силић & Праањковић 2005: 340).

¹⁰⁶ Нпр. Наљутила се *као га* *није у ѝиѝању сѝиѝница* [а јесте ситница]. — Он тако лоше ради *као га* *није сѝиручњак* [а јесте стручњак] (Мразовић 2009: 615).

супротстављености, када се предикати управне и зависне разликују према томе да ли су остварене у потврдној или одричној форми (једна клауза је опотврдна, друга одрична): *Данас се не живи као што се живјело у прошлој стољећу* (Исто, 340).

Предикат зависне клаузе уведене сложеним везником *као што* обично је остварен у презенту или перфекту од имперфективних глагола, „што је и потребно за изражавање радње која је или позната или уобичајена“, при чему глаголи у предикату обију клауза припадају истом семантичком кругу или се зависној употребљава глагол општијег значења¹⁰⁷. У зависној клаузи уведеној сложеним везником *као да*, како ексцерпирани примјери показују, обично је остварен у облику презента (глагола имперфективног или перфективног вида), перфекта или футура I.

У контексту разматрања зависних реченица које се у литератури не наводе као релативне, а за које сматра да се могу описивати као такве, С. Кордић у својој монографији о релативној реченици скреће пажњу на чињеницу да се сложени конектор *као што* понекад употребљава умјесто замјеничког релативизатора *какав*, наводећи при том следеће примјере: */.../ da li je tako desolatno stanje bilo kada u hrv. domovini, kao što je danas /.../; /.../ jer znamo da veliki dio hrvatskoga naroda ovakov ustav, kao što ste ga vi uveli, nije tražio*; са коментаром да се у другом наведеном примјеру појављује лична замјеница „која унутар релативне реченице исказује antecedentovu функцију директног објекта, као што је и иначе случај кад је релативизатор *што_N* (а није случај кад је релативизатор *какав*)“ (Кордић 1995: 172).

Такође истиче да има примјера у којима сложени везник *као што* покрива исто значење као адвербијални релативизатор *како* — а то је значење „на начин који“, поткрепљујући речено следећим примјером: *Гледаше као мачак што љега бискуија* (у напомени стоји да би се релативизатор *као што* у таквим примјерима могао сматрати прилогом).

Поредећи дати примјер са примјером *Гледаше као мачак што љега бискуија*, ауторка предочава разлику у улогама поредбене ријечи *као* и релативизатора *што* (*као* успоставља упоређивање не уводећи при том нову реченицу, док *што* у функцији везника уводи нову реченицу), и закључује да су им на једнак начин улоге подијељене

¹⁰⁷ „Ovaj subjunktor, međutim, može da se upotrebi i u rečenici sa potencijalom I pri čemu rečenica dobija značenje hipotetičnosti (neizvesnosti, pretpostavke). (...) Mada potencijalom može da se izrazi i uobičajenost vršenja stvarne radnje (Npr.: Naljutila se kao što bi se uvek naljutila u takvim prilikama)“ (Мразовић 2009: 615).

и у сложеном конектору *као ш̄ио*: „*као donosi načinsku semantiku uspoređivanja, a relativizator što uvodi novu predikaciju*“ (Кордић 1995: 173).

У старијој фази развитка стандардног језика релативно често се срећу примјери реченица у којима је у структуру сложеног везника *као ш̄ио* уметнута партикула *ѳог*¹⁰⁸, при чему дата партикула није обликотворног карактера:

А као ѳог ш̄ио родишељи имају својих жеља за будућности своје деце, имају их тако исто и деца, само што су деца много скромнијих претензија од родитеља (Б. Нушић, Аутобиографија, 35). — *Као ѳог ш̄ио се многа далмајинска ѿлемена ѿносе својим јунацима у ѿшлости, који су се одликовали у ратовању с Турцима, тако се исто многа племена поносе својим „мисницима“, који су се борили противу „невирних ркаћа“; као ѳог ш̄ио у Далмацији има брајсѿава која су у непрекидноме низу дала тридесет-четрдесет сердара, барјактара итд., тако исто има их из којих је изашло толико фратарата или попова (фратар је више цијењен)* (С. Матавуљ, Бакоња фра Брне, АСК). — *Сад, након десет мјесеца, послѿе првога, присног, заносног састанка, Бакоња, као ѳог ш̄ио се из ѿуке навике бријао свакога друѿо јуѿра, тако је из пуке навике гледао преко воде, тресући узгред дувански пепео* (С. Матавуљ, Бакоња фра Брне, АСК). — *Као ѳог ш̄ио Црноѿорци не ѿрије никога да им заповиједа и држи их у стези, исто тако неће да плаћају никакав данак* (ВСК, ЦГ). — *Како ѳог ш̄ио они закона ѿрчкога ове закона римскога зову Буњевицима и Шоцима, тако исто и ови закона римскога и они закона турскога њих зову власима, а осим тога још они закона римскога у Далмацији око Сплета и Сиња и ркаћима (или хркаћима)* (ВСК, ЦГ). — *Кривошијани, Убљани, Леденичани, Грбљани, Побори, Маинци и Брајићи, а готово и Луштитчани и Кртољани носе се како ѳог и Црноѿорци, о којих ћемо одијелу послѿе говорити* (ВСК, БК).

IV.2.1.1. О статусу споја *као кад* и *као док*

Као посебан тип компаративних реченица у поједини аутори издвајају реченице са субјункторима *као кад/док*, сматрајући их „спојем поредбених са временским реченицама“ (Мразовић 2009: 617). И аутори Силић & Прањковић (2005: 340) издвајају „*vremenskousporedne*“ компаративне реченице с везником *као кад*, чија је основна карактеристика то да се радња основне и радња зависне клаузе упоређују с обзиром на вријеме одвијања, нпр. *Било је уѿодно ѿрохладно као кад вјеѿар ѿуше; Били су ѿѿеѿ весели као кад су сјегили у иѿѿом разреду.*

¹⁰⁸ О сложеним везницима начинске семантике формираним помоћу партикуле *ѳог* (*колико ѳог, како ѳог*) в. поглавље овога рада *Сложени везници ѿарцијалноконцесивноѿ значења с ѿѿѿѿонованом ѿарѿикулом.*

Међутим, да овдје није ријеч о сложеном везнику *као кад*, већ да се ради о синтаксичкој компресији компаративно-темпоралног дијела реченице тако што је елидиран предикат, који је иначе истовјетан са предикатом синтаксички надређене клаузе, и општезависни везник *ишћо*, доказују сљедећи примјери и њихове трансформације:

Било је угодно прохладно *као кад вјештар љуше* [← Било је угодно и прохладно *као ишћо је угодно и прохладно кад* вјетар пуше]. — Били су опет весели *као кад су сједили у истом разреду* [← Били су опет весели *као ишћо су били весели кад* су сједили у истом разреду]. — Катићеве комшије куну се у децу да се око поноћи из подрума чује звецкање и трескање и цика *као кад се женска деца голицају* [←... око поноћи се чује звецкање и трескање *као ишћо* се чује / би се чуло *кад* се женска деца голицају] (Д. Ћосић, Корени, АСК). — ... ја сам још увек обучен *као кад сам се укрцавао у Дакару* [←. ја сам још увек обучен *као ишћо* сам био обучен *кад* сам се укрцавао у Дакару] (Р. Петровић, Африка, АСК). — Час је говорила она, поверљиво, тихо *као кад се вршњакиња вршњакињи јада* и кад јој обелодањује своје најскровитије тајне, ... [← ... *као ишћо* се говори *кад* се вршњакиња вршњакињи јада] (Д. Ненадић, Доротеј, АСК). — Па да се легне *као кад се лечи* [← ... *као ишћо* се легне *кад* се лечи] (С. Раичковић, Камена успаванка, АСК). — Чим ставим бакарну плочу у брзу ротацију, као што сам сада учинио, повлачи она са собом и ову магнетску иглу *као кад би и она била чврсто насађена на осовину* [← ... *као ишћо* би повлачила *кад* би и она била чврсто насађена на осовину] (М. Миланковић, Кроз царство наука, АСК).

Изостављањем везничког елемента *ишћо* као интегралног дијела сложеног везника *као ишћо* и предиката компаративне клаузе, чије је навођење, посматрано с комуникативног аспекта, небитно јер је идентичан с предикатом управне клаузе, садржај компаративне клаузе постаје садржајем темпоралне клаузе.

Исто образложење важи и у случају споја *као док*:

Смејали смо се *као док смо још били деца* [→ Смејали смо се *као ишћо смо се смејали док смо још били деца*].¹⁰⁹

IV.2.2. Сложени диферентивни поредбени везници (*нећо ишћо/га*)

Сложеним везницима *нећо ишћо* и *нећо га* у српском језику обиљежава се подврста поредбених реченица — поредбене реченице за неједнакост или диферентивне поредбене реченице. Овим се везницима у структуру сложене реченице уводи посебан

¹⁰⁹ Примјер преузет из Антонић 2001: 76.

тип (чисто) поредбених клауза, које су „увијек допунске, никад одредбене, структурно никад приклаузалне, него увијек прилексичке“ (Ковачевић 2011: 175)¹¹⁰.

Реченичне структуре са датим сложеним везницима потврђене су у свим функционалним стиловима стандардног српског језика:

нећо/но шћо

Дискриминација постоји и у случају: 1. ако се према дискриминисаном поступа горе *нећо шћо се ћосћућа или би се ћосћућало ћрема грућоме, ...* (Закон о спречавању дискриминације особа са инвалидитетом, чл. 6). — Тврдња господина Јовановића да је овај наш апарат скупљи и већи *нећо шћо је био сћари јућословенски айарай* и да је федерација скупља од старе централистичке Југославије, неправилна је (Избори 11. новембра 1945. и проглашење републике. Први устав Федеративне Народне републике Југославије, Одговор Едварда Кардеља на критике Д. Јовановића у Уставотворном одбору, децембра 1945, у: Југославија 1918–1984, збирка докумената, стр. 654). — У наступима лакоумне љубазности и великодушности често иду у попуштању и одобравању даље *нећо шћо ћреба ићи* и дају најкрупнија обећања из захвалности за најбезначајније поклоне (Ј. Цвијић, ПОЈС, АСК). — Све што је друкчије *нећо шћо је у мојој ћородици, ћлемену, верској ойредељеностћи*, изазива у човеку сумњу, презир или мржњу, док је у основи свих ових осећања – страх (В. Јеротић, Аутобиографија). — Зашто се већина људи радије приклања животу устајале луке, *нећо шћо се усућују* да се загњуре у слано море и окрепљујућом морском соли ишчисте све ране на телу које су им лажни страхови проузроковали? (В. Јеротић, Аутобиографија). — Ево једне чињенице: Кина набавља нове подморнице петоструко брже него што то чини Америка (НИН, 2978, 24. 1. 2008). — Колико видим радиће се темељно и нашироко, онако како су политички комесари у СССР-у, у доба "армираног" комунизма, тражили од "трудбеника" да салију и више бетона него што је потребно (Политика, 16. 7. 2006). — За њу се говорило да открива незаконита благословена стања брже *нећо шћо ћси, ћособно извежбани за ойкривање лисица, моју да ћронаћу ћрај* (Г. Олујић, Гласам за љубав, АСК).

нећо/но да

Па зар је војска чему год потребнија него да буде одбрана земље, одбрана оних породица тамо на југу које страдају од туђинског зулума? (Р. Домановић, Мртво море, АСК). — ... личности као да су пале с Месеца (а не виде како и поред њих и поред нас

¹¹⁰ У литератури се као диференција специфика ових реченица констатује њихово структурно устројство које је нужно затвореног типа, будући да позицију зависне поредбене калузе отвара компаративна ријеч (компаративни облик придјева или прилога, као и семантички компаративи *грућо* и *друкчије*) из структуре надређене клаузе (Исто, 175).

пролазе свакодневно толике индивидуе које су много горе *неіо га* су с Месеца *іале*),... (Р. Домановић, Мртво море, АСК). — Окривљени, који држи да је неоправдано кажњен, онда почесто прибегава узвратним санкцијама и уништава имовину, радије *неіо га* је *іреда* у руке ривалу (Политика, 16. 7. 2006).

Наведени примјери показују да спојеве *неіо шііо/га* представљају нераскидиво структурно јединство, односно сложене везничке структуре формиране у процесу повезничења лексеме *неіо* (или, рјеђе, лексеме *но*), која у српском језику функционише као верификатор морфолошке или семантичке компаративности лексема које у структури надређене клаузе имају улогу антецедентног пилона зависној клаузи, и општезависног везника *шііо* или *га*.

Избор везничког елемента *шііо*¹¹¹ или *га* у саставу сложеног диферентивног поредбеног везника зависиће од тога да ли се у поредбени однос по неједнакости доводе садржаји фактивног или хипотетичког карактера, односно да ли је у питању диферентивна поредбена клауза реалног, иреалног или потенцијалног типа. За разлику од сложеног везника *неіо шііо* којим се у структури зависносложене поредбене реченице уводе диферентивне поредбене клаузе реалног типа, сложеним везником *неіо га* уводи зависне клаузе обиљежене значењем иреалности и/или хипотетичности.

Од наведених семантичких дистинкција потиче још једна разлика између ова два сложена везника, а то је да само сложени везник *неіо шііо* може под одређеним

¹¹¹ С. Кордић (1995: 171) скреће пажњу на чињеницу да *шііо* „kao sastavni dio složenog konektora *nego što* u slučajevima kada taj konektor uvodi rečenicu kojom se uspoređuju sadržaji dviju imeničkih sintagma ima ista svojstva kao i u relativnim rečenicama opisivanim u prethodnim poglavljima — jednako je ovisan o antecedentu: ako bi antecedent bila imenica ili lična zamjenica, tada se u sastavu konektora *nego što* nalazi *sto_N*, koji je praćen ličnom zamjenicom za iskazivanje antecedentove funkcije direktnog objekta unutar relativne rečenice; ako bi antecedent bila nelična zamjenica uz koju se ne podrazumijeva imenica, tada se u sastavu konektora *nego što* nalazi *sto_s*, koji nije nikad praćen ličnom zamjenicom.“ То потврђује следећим примјерима:

О изгледу на Бокџу Которску не могу бити лјепше ријечи, *nego što ih* написа наш чувени Р. Катарлимић-Јеретов /.../ (Кордић, 1995: 172) → *О изгледу на Бокџу Которску не могу бити лјепше ријечи *nego što 0* написа наш чувени писач. — /.../ не налазимо скоро ништа више *nego što* нам је већ познато по Хекељу-и і Кнер-у (Кордић, 1995: 172) → *Не налазимо скоро ништа више *nego što* нам *га* већ написаће Хекељ і Кнер.

Покушај испуштања личне замјенице уз промјенљиви релативизатор *шііо* („осим у некима од примјера кад означава неживо“) односно покушај додавања личне замјенице уз промјенљиви релативизатор *шііо* не даје овјерену реченицу, баш као што је случај са примјерима релативних реченица са датим типовима релативизатора.

контекстуалним условима, када се нађе у контактної позицији с компаративном лексемом *їрије* (у значењу *раније*), учествовати у формирању сложеног темпоралног везника *їрије неїо шїїо*, док конјункционализацији никада не подлијеже спој *їрије неїо да* управо због значењских карактеристика којим је маркиран, а које су инкомпатибилне временском значењу.¹¹²

Од сложеног везника *неїо да* ваља разликовати спојеве у којима је контактна позиција лексеме *неїо* и везника *да* посљедица елидирања предиката који је истовјетан са предикатом клаузе с којом се редукована клауза налази у напоредном, адверзативном односу, на што упућују сљедећи забиљежени примјери и њихове трансформације:

Тада је изговорио речи које су постале чувене: да нико од њих није дошао да се врати, *неїо да* погине [← ... нико од њих није дошао да се врати, *неїо* је дошао *да* погине] (С. В. Јанковић, Дорћол, АСК). — Крајњи циљ моралног васпитања, особито у савременом друштву, које је веома сложено и које, према томе, има и веома сложен морал, није да се морална правила науче и у свести одржавају памћењем, *неїо да* се образује морално позитиван људски карактер, тј. такав спонтан начин поступања који одговара моралу [← Крајњи циљ ... није да се морална правила науче и у свести одржавају памћењем, *неїо* је крајњи циљ *да* се образује морално позитиван људски карактер ...] (Б. С. Јевтић, МСП).

Такође од диферентивних поредбених реченица са сложеним везником *неїо да* разликовати реченице типа: *Владарки Земље Сребрних Брега не їреосїаде нишїїа груїо неїо да Злаїїоїрсїу їошаље суїарници*, у којима спој *неїо да* нема статус сложеног везника будући да у оваквим примјерима није у питању клауза с везником *неїо да*, већ субјекатска изрична *да*-клауза чији се садржај интензивира перифрастичким изразом *нишїїа груїо неїо*, што се види на основу преоблике датог примјера: *Владарки Земље Сребрних Брега їреосїаде једино да Злаїїоїрсїу їошаље суїарници*.¹¹³

IV.2.2.1. О статусу спојева *неїо каг* и *неїо док*

Као и спојеви *као каг* и *као док*, и спојеви *неїо каг*¹¹⁴ и *неїо док* не представљају сложене везнике, већ су настали на исти начин као и спојеви *као каг* и *као док* — изостављањем везничког конституента *шїїо* из структуре сложеног субјунктора *неїо*

¹¹² В. стр. 87–101 овога рада.

¹¹³ В. Ковачевић 1998: 300, напомена 394.

¹¹⁴ Аутори Силић & Прањковић (2005: 340) и овај спој третирају као везник којим се обиљежавају „vremenskousporedne“ реченице.

ш̄ӣо и предиката компаративне клаузе, чије је експлицирање комуникативно редундантно с обзиром на то да је идентичан с предикатом надређене клаузе:

Имање одбацује само мало мање *не̄о док ми је муж живео*¹¹⁵ [← Имање одбацује само мало мање *не̄о ш̄ӣо* је одбацивало *док* ми је муж живео]. — Пиј, царе, весело, јер ћемо се сјутра растати, и вјеруј ми да ћу бити веселија *не̄о кад сам се с њобом сас̄тала* [← Пиј, царе, весело, јер ћемо се сјутра растати, и вјеруј ми да ћу бити веселија *не̄о ш̄ӣо* сам била *кад сам се с њобом сас̄тала*].

IV.2.3. Закључак

Систем сложених везника поредбеног значења у српском стандардном језику чине два, на основу семантичког (и структурног) критеријума установљена, подсистема. У првој подсистему налазе се сложени везници формирану у процесу удружења партикуле *као* и општезависног везника *ш̄ӣо/га*, којима се у структуру сложене реченице уводе зависне клаузе компаративног типа, чији садржај реферише о начину реализовања предикације у надређеној клаузи, поредећи њену реализацију са својом. Према се дати сложени везници у језику најчешће јављају као сигнализатори поређења по једнакости, садржаји надређене и зависне клаузе обиљежене сложеним везницима *као ш̄ӣо/га* могу бити компарирани не само по једнакости него и по неподударности, па чак и по супротстављености. Избор везничког елемента *ш̄ӣо* или *га* у сложеној везничкој структури условљен је фактивношћу или хипотетичношћу садржаја који се изражава зависном клаузом. У књижевноумјетничким текстовима старијег поријекла неријетко се између дијелова сложеног везника *као ш̄ӣо* умеће партикула *јог* — *као јог ш̄ӣо*.

Други подсистем чине сложени везници чији су обавезни структурни елементи лексема *не̄о* (или, рјеђе, *но*) — која у српском језику функционише као верификатор морфолошке или семантичке компаративности лексема које се у надређеној клаузи појављују у улози антецедентног пилона — и општезависни везник *ш̄ӣо/га* (*не̄о ш̄ӣо/га*). Овим се сложеним везницима у структуру сложене реченице уводе зависне поредбене клаузе диферентивног типа. Избор везничког елемента *ш̄ӣо/га* у структури сложеног везника *не̄о ш̄ӣо/га* условљен је типом диферентивног поредбеног односа. Уколико надређена и зависна клауза ступају у диферентивни компаративни однос реалног типа, зависна ће клауза бити обиљежена сложеним везником *не̄о ш̄ӣо*. Ако је,

¹¹⁵ Примјер преузет из Антонић 2001: 76.

пак, у питању поредбени однос по неједнакости иреалног или потенцијалног типа, онда ће бити употријебљен сложени везник *не̄то да*.

Широка функционалностилска распрострањеност ових сложених везника, с једне стране, и њихова изразита фреквентност у текстовима старијег поријекла, с друге стране, казују нам да они нису, за разлику од већине сложених везника, настали као резултат оштрије функционалностилске диференцијације српског језика, те да као такви не могу бити сврстани у ред оних језичких средстава која учествују у формирању дистинктивних карактеристика појединих функционалних стилова. На то посредно упућује и чињеница да се дати сложени везници редовно појављују у списковима везничких средстава у нашој старијој граматичкој литератури, која је базирана готово искључиво на текстовима књижевноумјетничког стила.

V. СЛОЖЕНИ ВЕЗНИЦИ УСЛОВНОГ ЗНАЧЕЊА

V.1. Уводне напомене

Спискови везничких средстава за обиљежавање условног значења у досадашњој сербокroatистичкој граматичкој литератури нису апсолутно подударни и углавном се свODE на прOсте, једнолексемске везнике. Готово по правилу у њима изостаје податак о постојању сложених везника као једнозначних номинатора кондиционалног значења типа *йод условом да, уз услов да, у случају да, йод йреиййосйавком да* и сл., а тамо гдје се и помињу, не анализирају се услови и разлози постанка ових сложених везника, њихове структурне, семантичке и функционалностилске особености.

У раду посвећеном проблематици приједлошких израза Љ. Поповић, говорећи о приједлошким изразима¹¹⁶ који могу бити употријебљени и као дијелови сложених везника, помиње и условне сложене везнике, и то: *йод увјейом да, у случају ако, у случају кад*, илуструјући речено слeдећим примјерима:

Банке су спремне да му даду такав кредит, али *йод увјейом да* рудник осигура властито учешће од 65 посто (Поповић 1966: 217, ВУС, 8. XII 1965, 6). — ... да је признање захтијева учињено од јавног правобраниоца пуноважно и у *случају ако* сагласност није тражена или није дата (Поповић 1966: 217, ПЖ, бр. 3, 59–60). — Ово нарочито важи у *случају кад* се то прекомерно обогаћење постиже на штету друштвене имовине (Поповић 1966: 217, ПЖ, бр. 2, 81).

У оквиру напомене у одјелку о обиљежјима зависних реченица дате сложене везнике (*у случају да, йод условом да, йод йреиййосйавком да*) помињу и аутори Станојчић & Поповић (2002: 301), сврставајући их међу везничке изразе, али при обради условних реченица наводе искључиво прOсте, једнолексемске везнике (*ако, уколико, ли, кад, да*).

¹¹⁶ За изражавање условног значења Поповић (1966: 205) у своме раду наводи слeдеће приједлошке изразе: „*йод условом* + Г, *йод йреиййосйавком* + Г; *у случају* + Г, *за случај* + Г: ... с тим што се извршење казне *йод условом* обавезног лечења могло и одложити (ПЖ, 3, 45). — Архитектуру је сматрао за главну уметност, а сарадњу са осталим уметностима — вајарством и сликарством — препоручивао само *йод йреиййосйавком* руководеће улоге архитекта (СА, II, 16). — У *случају* несреће дужност ми је била само да чекам наређење о томе шта треба да предузнем (Б, 19. XI 1965, 6). —... затим савремени услови мобилизације и вођења одбрамбеног рата *за случај* напада на земљу и сл. (ПЖ, бр. 1, 4)“.

У својој раду посвећеном проблематици сложених везника и везничких скупова Л. Вукојевић и Л. Худечек истичу да се у граматичкој литератури као сложени условни везници наводе: *већ ако, осим ако, само да, само кад, једино ако, баш ако, чак ако, ако и* и *ако ли*. Статус сложеног везника, међутим, ови аутори признају једино спојевима *ако ли* и *осим ако*, а за остале кажу да су везничке скупове устројства *једносавни везник + модификаџор*, тј. *модификаџор + једносавни везник*, међу које убрајају следеће: *барем ако, баш ако, чак ако, једино ако, њојоџово ако, њосебно ако, њрије свеџа ако, само ако, њек ако, уџраво ако, већ ако; ако баш, ако и, ако већ, ња ако и, ња да и, ња све да и* (са модификатором у постпозицији); *и да, ња и да, ња све да, ња све и да, само да; само кад*. У посебну групу издвајају „везничке скупове“ које у свом саставу имају пунозначну лексему: *њод (џом/једносавном/обичном) њреџџосџавком да; њод (џом/једносавном/обичном) њреџџосџавком како; уз (обичну, једносавну) њреџџосџавку да; уз (обичну, једносавну) њреџџосџавку како; њод (џим) увјеџом да; уз њај увјеџ да; у (џом/оном) случају ако; у (џом/оном) случају да; у (џом/оном) случају кад* (Вукојевић & Худечек 2007: 296).

Настанак сложених условних везника, баш као и настанак сложених везника осталих семантичких категорија које припадају категоријалном комплексу каузативности, директно је зависан од начина на који се формирају прилошки изрази карактеристични за дату категорију. Будући да у српском језику не постоје замјенички прилози нити замјенички прилошки изрази са условним као јединим или примарним значењем¹¹⁷, кључно је одговорити на питање да ли се у оквиру дате семантичке категорије, и на који начин, формирају прилошки изрази, с обзиром на то да, како је већ у литератури (и у овој раду) истакнуто, начини и могућности богађења везничког субординацијског система директно зависе о броју и могућностима творбе прилошких израза за дату категорију.

Пишући о проблему усложњавања везничког система у српском језику, Ковачевић (1998: 238) у оквиру образложења модела по којем се формирају сложени

¹¹⁷ У српском језику нема замјеничких прилога са условним значењем као јединим или примарним значењем, „у тој функцији секундарно могу бити употребљени неки други замјенички прилози или адвербијали с показном заменицом. У таквим реченицама, и због саме природе анафорских речи, кондиционална интерпретација у већој мери зависи од ослонца на контекст, а примарно значење замјеничког прилога, нпр. временско (*џага*) или месно (*џу*) наслања се на кондиционално (125), нпр. (125) Могао би *да њра краљем*. У *џом случају* не би било опасности од шаха. (← Ако би играо краљем, не би било опасности од шаха.)“ (Пипер 2005: 825).

везници преко синтагматског типа прилошких израза, међу примјерима који илуструју дати модел, наводи и примјере сложених везника који су настали преко прилошких израза у *шом случају*, *иод шим условом*¹¹⁸:

Као члан бројних редакција иностраних часописа за роботiku, лако обезбјеђује објављивање Мањиних, Весниних ... и ко зна још чијих резултата научних, *иод условом га иосшану „наши резултати“* (Ковачевић 1998: 238, Вешовић, 62); ... ниједан од ових проблема није несавладив, *иод условом га се Њемачка буде досљедно држала свој „иакети мјера“* (Ковачевић 1998: 238, Недјеља, I, 3, 11. 3. 1990, 49).

Међутим, у раду чији је предмет истраживања синтакса и семантика прилошких израза, при класификацији прилошких израза синтагматског типа с обзиром на семантички критеријум, Ковачевић (2007: 21) не помиње значењску скупину са условним значењем, већ само значењске скупине мјеста, правца, времена, начина, количине, узрока и циља. Једино се као текстуални конектор анафорског типа у томе раду наводи прилошки израз са лексемом *случај* у локативној приједлошко-падежној форми као надређеним чланом и демонстративном замјеницом *шо* као конгруентним атрибутом, али у склопу синтагматских прилошких израза временског значења: *У шом случају* [*← Тада*] *нахрутили би на враша*. — *Европа би у шом случају* [*← шада*] *иоделила америчку судбину Пирових иобеда* (Исто, 31), дакле, као текстуални конектор који једнозначно указује на тип смисаоног односа између дате реченице и реченица које му у тексту претходе.

V.2. Сложени везници условног значења настали у процесу обједињења прилошких израза синтагматског типа и општесубординацијског везника *га*

С обзиром на то да кондиционална семантичка категорија спада у ред категорија неизразивих замјеничким прилозима и прилошким изразима приједлошко-замјеничког типа, подлогу настанку сложених везника условне семантике ваља тражити у овом другом типу прилошких израза. А како у литератури не налазимо чвршћег ослонаца, односно доказа да је дати (синтагматски) тип прилошких израза својствен категорији кондиционалности, него тек назнаке о могућности његовог постојања у језику, најприје ћемо указати на примјере који ће подупријети тезу да су сложени везници условног

¹¹⁸ Аутор их помиње заједно са прилошким изразима *с шим циљем*, *с шом намјером*.

значења творени преко синтагматског типа условних прилошких израза, формираних уланчавањем неке од лексема апстрактне кондиционалне семантике (лексема које номинују или подразумевају значење кондиционалности: *улов, случај, њреџиосџавка*) у зависном падежу (инструментал, акузатив, локатив) и демонстративне замјенице као конгруентног атрибута уз ту именицу:

(а) Ja sam izrazio želju, uverenje i nadu da će on da promeni svoje stavove, i naravno **pod tim uslovom** je moguća i saradnja", rekao je hrvatski predsednik (www.pressonline.rs/.../Josipović%3A+Saradnja+moguća+ako+Nikoli..., 8. 6. 2012). — U posredovanje OEBS-a uzda se i kosovski ministar unutrašnjih poslova Bajram Redžepi, koji je za Tanjug izjavio da će samo **uz taj uslov** biti dozvoljeno sprovođenje predsedničkih i parlamentarnih izbora na Kosovu (tanjug.cloudapp.net/latn/Izbori/.../strepe-brisel-i-beograd-i-pristina.ht..., 8. 6. 2012). — Eto to hodanje pred Bogom - jeste koren misije. **Uz taj uslov**, videćete da je i molitva i misija — uopšte jedno i isto (www.svetosavlje.org/biblioteka/Izazovi/Lat_IntervjuDanilJuri.htm, 8. 6. 2012). — A na вечеру, ако ко жели да вечера, те застане дуже на молитви, и у **џом случају** да потпадне под исту осуду као онај ко је закаснио на обед; да се и он упита нема ли оправдан разлог. (СД Свети Сава, АСК);

(б) Он јој је веровао **џог џим условом** *ga mu bude блиска* (Јанк. Мил. 1, РМС). — Treba imati na umu da želja za ispunjavanjem inicijative može postojati samo **pod tim uslovom** *da nailazi na aktivnu podršku* (www.mltranslations.org/serbcroat/initiative.htm, 8. 6. 2012). — Pas može da bude i pušten u dvorištu, ali **pod tim uslovom** *da ono bude ograđeno* на тај начин да он не може да изађе и угрози nekoga (www.glassrpske.com/...vijesti/.../69032.html - Босна и Херцеговина, 8. 6. 2012). — (А имала је обичај да оно што каже упорно брани, па и да се потуче, јер је била позната као убојница.) Зато су је избегавали; а кад је се нису могли отрести, него су је морали повести, водили су је само **џог џим условом** *ga ниџиџа, ни речи, не сме џроџовориџи* (С. Сремац, Зона Замфирова, АСК). — Dobio sam nov i opet 12 meseci garancija **uz taj uslov** *da se pojavim posle navršenih 6 meseci* (forum.bjbikers.com/index.php?/topic/40362-nov...sa-gelom..., 8. 6. 2012). — Bila se već odlučila da se uda, ali **pod tim uslovom** *da joj se budući drug sviđi*, да има лепо име и одговарајући иметак (KCCJ, 1. Lalka1_SbL.txt:). — Kritiku Udovičkog bih mogao da prihvatim samo **u tom slučaju** *da je rekao da su se pojedini u okviru Saveza komunista birokratizovali* (www.yuope.com/zines/republika/arhiva/98/185/185_17.HTM, 20. 6. 2012). — Mi bi bili jedan narod samo **u tom slučaju** да је Југославија настала у 19. stoljeću! (slobodni.net/t104589/). — Samo ako je riječ o TB-u i e-mail-ovima, onda on uredno radi **s tom pretpostavkom** *da su u mailu ispravno podešeni headeri*, тј. да пише коришћени ... (www.archivum.info/.../Re-Mozilla-i-quot-cha...). — ... оно што им треба је тих рад, ту и тамо која игра, стабилност и поузданост, **s tom pretpostavkom** *da s vremenom mijenjaš što manje*

stvari (www.bug.hr › ... › Hardver › Procesori i MBO). — Zapravo greška je u tome koji je broj svetova konačan, a koji beskonačan (naravno **uz tu pretpostavku da je svemir beskonačan**) ... (www.elitesecurity.org/t6505-4). — Čitav nas život razvija se **pod tom pretpostavkom** da je uzajamno uticanje moguće (members.multimania.co.uk/.../uticaj_jednog_covjeka_na_drugog.ht...). — Samo ako je riječ o TB-u i e-mail-ovima, onda on uredno radi *s tom pretpostavkom da su u mailu ispravno podešeni headeri*, tj. da piše korišteni ... (www.archivum.info/.../Re-Mozilla-i-quot-cha...). — Meni ovo ne liči na provokaciju ili osvetu šiptara, već na pogubljenje, pogotovo **uz tu pretpostavku da je stariji čovek ubijen kao potencijalni svedok** ... (www.021.rs › Info › Svet).

Да сложени условни везници оваплоћују дати начин творбе, доказ су наведени примјери, који нам потврђују не само постојање прилошких израза синтагматског типа са именичком лексемом условне категоријалне семантике као центром и демонстративним замјеничким елементом у неком од зависних падежних облика (у улози конгруентног атрибута) већ и врло важну чињеницу да сем анафорски (а), као деиктично-супститутивне јединице текста који им претходи, дати прилошки изрази могу бити и катафорски употријебљени (б) (захваљујући управо катафоричкој улози демонстративног замјеничког елемента у њиховом саставу), као пилон зависној клаузи уведеној везником *ga*.

А управо је нужан услов за формирање сложених условних везника *īog* *uslovom ga*, *uz uslov ga*, *u случају ga*, *za случај ga*, *īog/c* *īpreīīiosīavkom ga*, *uz īpreīīiosīavku ga* контактна позиција катафорски употријебљеног синтагматског прилошког израза са именичком лексемом као експонентом категоријалне кондиционалне семантике и општезависног везника *ga*¹¹⁹, на што упућују преоблике наведених примјера:

īog īīm uslovom ga → *īog uslovom ga*; *uz īīaj uslov ga* → *uz uslov ga*

Он јој је веровао **īog īīm uslovom ga** *му буде блиска* [→ Он јој је веровао **īog uslovom ga** *му буде блиска*]. — Bila se već odlučila da se uda, ali **pod tim uslovom da** *joj se budući drug svidi*, da ima lepo ime i odgovarajući imetak [→ Bila se već odlučila da se uda, **pod uslovom da** *joj se budući drug svidi...*]. — Pas može da bude i pušten u dvorištu, ali **pod tim uslovom da** *ono bude ograđeno* na taj način da on ne može da izađe i ugrozi nekoga [→ Pas može da bude i pušten u dvorištu, ali **pod uslovom da** *ono bude ograđeno...*]. — Dobio sam nov i opet 12 meseci garancija **uz taj uslov** *da se pojavim posle navršenih 6 meseci* [→ Dobio sam nov i opet 12 meseci garancija **uz uslov** *da se pojavim posle navršenih 6 meseci*]

¹¹⁹ Између различитих значења која биљеже рјечници и граматичка литература, везник *ga* има и условно значење. Будући да је полисемантичан субординирани везник, његово условно, као и било које друго значење њиме означено, контекстуално је преодређено.

у *шом случају га* → у *случају га*

Kritiku Udovičkog bih mogao da prihvatim samo **u tom slučaju da** je rekao da su se pojedini u okviru Saveza komunista birokratizovali [→ Kritiku Udovičkog bih mogao da prihvatim (samo) **u slučaju da je rekao** da su se pojedini u okviru Saveza komunista birokratizovali]. — Mi bismo bili jedan narod samo **u tom slučaju da je Jugoslavija nastala u 19. stoljeću!** [→ Mi bismo bili jedan narod (samo) **u slučaju da je Jugoslavija nastala u 19. stoljeću!**].

ūog/ c ūom ūpreūiūosūavkom ga → *ūog/ c ūpreūiūosūavkom ga*; *уз ūу ūpreūiūosūавку га* → *уз ūpreūiūosūавку га*

Čitav naš život razvija se **pod tom pretpostavkom da** je uzajamno uticanje moguće [→ Čitav naš život razvija se **pod pretpostavkom da** je uzajamno uticanje moguće]. — Samo ako je riječ o TB-u i e-mail-ovima, onda on uredno radi **s tom pretpostavkom da** su u mailu ispravno podešeni headeri, tj. da piše korišteni ... [→ Samo ako je riječ o TB-u i e-mail-ovima, onda on uredno radi **s pretpostavkom da** su u mailu ispravno podešeni headeri,...]. — Meni ovo ne liči na provokaciju ili osvetu šiptara, već na pogubljenje, pogotovo **uz tu pretpostavku da** je stariji čovek ubijen kao potencijalni svedok ... [→ Meni ovo ne liči na provokaciju ili osvetu šiptara, već na pogubljenje, pogotovo **uz pretpostavku da** je stariji čovek ubijen kao potencijalni svedok ...].

Како извршене трансформације показују, сложени везници условног значења настали су у процесу обједињења катафорски употријебљеног прилошког израза синтагматског типа, уз обавезно испуштање конгруентног атрибута исказаног у инструменталној (*ūog ūим условом*, *ūog/ c ūom ūpreūiūosūавком*), акузативној (*уз ūај услов*, *за ūај случај*, *уз ūу ūpreūiūosūавку*) или локативној приједлошко-падежној форми (*у ūом случају*) демонстративне замјенице *ūо*, и општесубординацијског везника *га*. Практично, до стварања сложеног условног везника долази уједињењем именичке (апстрактне) лексеме и општезависног везника *га*:

Kao što se često u ljudskoj povescnici dešava, prećutno su dopušteni nasilje i pljačka, pa i ubijanje, **pod uslovom da** [→ **ako/ukoliko**] se vrše u ime viših interesa, pod utvrđenim parolama, nad ograničenim brojem ljudi, određenog imena i ubeđenja (И. Андрић, НДЋ, КССЈ). — У оквиру Универзитета могу се основати и друге организације и друштва **ūог условом га** [→ **ako/ukoliko**] су реџисџрована и верификована од сџране Савеџија Универзиџеџија и да је њихова делатност у складу са мисијом Универзитета (Статут УНС, чл. 35). — **У случају га** [→ **ako/ukoliko**] једна од високих сџрана уџговорница буде објекџ најадаја од ње неизазваноџ, а извршеноџ од једне или више сила, друга страна се обвезује да ће одржати своју неутралност за цијело време трајања сукоба (Међународно

признање, уговори, границе и спољна политика, Југословенско-италијански пакт о пријатељству и сарадњи, 27. јануара 1924, члан 2, у: Југославија 1918–1984, збирка докумената, стр. 160). — *У случају га* [→ *ако/уколико*] *се кнежева династија ујаси*, избор новог кнеза обавиће се под истим условима и по истом поступку (ЗДИСН, стр. 324, извор преузет из: Берлински мировни уговор из 1878, Извор преузет из: Србија 1878, Документи, Београд 1978). — *Уз претпоставку да* [→ *ако/уколико*] *су сви остали inputи и производној kalkulaciji остали по ранијим ценама* није тешко закључити да би ђубриво сада по новој цени гаса било скуплје за тih sedamdesetak odsto (Политика, 22. 1. 2001, КССЈ). — *Под претпоставком да* [→ *ако/уколико*] *смо механизам процеса описали тачно*, који је разлог овом огромном, прецизно испланiranом напору да се у датом тренутку заустави историја? (КССЈ). — Ако је мислио да ће му мати правити велике сметње кад буде хтео да се ожеи Елинором, *под претпоставком да* [→ *ако/уколико*] *је то иопште жеleo*, колико ли ће те сметње тек сад бити велике, кад је његова заручница неоспорно била нижег порекла и вероватно слабијег имовног стања од ње? (Ц. Остин, Разум и осећајност, КССЈ). — Банка Port Jefferson мораће се сагласити с каматама, *под претпоставком да* [→ *ако/уколико*] *успијем skutati novac* (М. Cheney, Тесла — човјек изван времена). — После рата је била шанса с *претпоставком да* [→ *га/ њог условом га*] *се rekla istina o zločinu* (Д. Медаковић, Свака мржња опасна, у: АВН).

Да спој падежног облика апстрактне именице (*њог условом/ уз услов, у случају, њог/с претпоставком*) и везника *га* заиста јесте сложени везник доказује немогућност елидирања (у највећем броју забиљежених примјера) дате приједлошко-падежне конструкције из његове структуре без посљедица на синтаксичко-семантичком плану реченице, а супституентност простим, једнолексемским везницима *ако, уколико* њихову семантичку вриједност. Изостављање приједлошког израза учинило би сложену реченичну структуру или бесмисленом, што је најчешћи случај (а), или би дошло до измјене семантичког и/или функционалног типа клаузе (б), као што то илуструју слједећи примјери:

(а) Нерезидент, као и резидент (...) врши пренос са тог рачуна у иностранство *њог условом га* је *прејходно измирио њореске обавезе из њој њосла према Рејублици* [→ *Нерезидент, као и резидент ... врши пренос са тог рачуна у иностранство *га* је *прејходно измирио њореске обавезе из њој њосла према Рејублици*]. — *У случају да imate probleme s varenjem*, можете покушати да спавате на десној страни [→ **Да imate probleme s varenjem*, можете покушати да спавате на десној страни]. — *У случају га вешијак не њлаји изречену новчану казну*, она ће се наплатити принудним путем [→ **Да вешијак не њлаји изречену новчану казну*, она ће се наплатити принудним путем]. — *У случају га* неке особе желе *га се са својим њородицама њовуку са руским њрујама*, отоманске власти неће их у томе спречавати [→ **Да* неке особе желе *га се са својим*

īporođicama īovuку са руским īпруїама, отоманске власти неће их у томе спречавати] —
Čitav naš život razvija se **pod pretpostavkom da je uzajamno uticanje mogućno** [→ *Čitav
naš život razvija se **da je uzajamno uticanje mogućno**];

(б) ... прећутно су допушћени насилје и плјачка, па и убијање, **pod uslovom da se vrše u ime виших интереса**, под утврђеним пароланама, над ограниченим бројем људи, одређеног имена и убеђења [→... прећутно су допушћени насилје, плјачка, па и убијање **ga** (→ **с наміјером/ с циљем ga**) *се врше у име виших интјереса*]. — ... пољско имање, добро које су турски султани давали одличном војнику **уз услов ga** *на сваких 3000 асїри їођишњеї дохоїќа даје їо једної коњаника* и да сам иде у рат ... [→ ... пољско имање, добро које су турски султани давали одличном војнику **ga** (→ **с наміјером ga**) *на сваких 3000 асїри їођишњеї дохоїќа даје по једног коњаника и да сам иде у рат ...*]. — Sistem bihejvioralne inhibicije uključuje se **u slučaju da (ga = с намером/ с циљем ga)** *и CNS pristignu nove, nepoznate informacije, zatim informacije već poznatog, averzivnog kvaliteta, kao i stimulusi koji putem nasledenih mehanizama izazivaju stanja straha*. — Она је рекла да нема ништа против, **їог условом ga** *вама не смеїа...* [→ Она је рекла да нема ништа против, **ga** *вама не смеїа...*]. — Sreski sud u Kovinu na osnovu § 194 st. 2 i 10 Vp. dozvoljava otpust iz Duševne bolnice u Kovinu oporavljenom bolesniku E. S., **pod uslovom da ga njegova zakonita supruga, ..., primi na izdržavanje i lično staranje ...**[→ ... dozvoljava otpust iz Duševne bolnice u Kovinu oporavljenom bolesniku E. S., **da ga njegova zakonita supruga, ..., primi na izdržavanje i lično staranje**]. — Koliko juče, čitali smo kako trezven čovek piše da je ovde reč o sukobu između naroda i elite, **s pretpostavkom da će narod baš biti oduševljen** ako Koštunica opet bude premijer [→ Koliko juče, čitali smo kako trezven čovek piše da je ovde reč o sukobu između naroda i elite, **da će narod baš biti oduševljen** ако Коштунїца опет буде премијер].

V.3. Семантичке карактеристике сложених условних везника

Реченице са датим сложеним везницима *їог условом ga*, *уз услов ga*, *у случају ga*, *за случај ga*, *їог/с їреїїїосїїавком ga*, *уз їреїїїосїїавку ga* потврђене су у свим функционалним стиловима српског књижевног језика, али је учесталост њиховог појављивања највећа у административном функционалном стилу, због чега је неопходно у сагледавању њихових битних обиљежја и разлога постанка имати у виду управо инхерентне одлике тог функционалног стила, не занемаривши при том ни њихов међуоднос са једнолексемским везницима *ако*, *уколико* као једнозначним номинаторима кондиционалне семантичке релације између садржаја управне и зависне клаузе. Ово утолико више има смисла уколико се има на уму да су готово сва везничка средства којим се у српском језику обиљежава неки од типова условног значења (уз

одговарајућа морфолошка рјешења предиката у аподози и протази) вишезначна (*ga*, *kad*), укључујући чак и везник *ako*, који премда у савременом српском језику најчешће реализован са значењем кондиционалности (то особито важи за административни и научни функционални стил), ипак, може бити остварен и као допусни (углавном у комбинацији са партикулом *и* као семантичким верификатором допусног значења), намјерни, изрични и временски¹²⁰.

Већ сама чињеница да се при семантичкој обради условног везника *ako* у рјечнику наводе два значењска (под)типа, при чему се у поступку експланације прве као синонимна наводи конструкција *ѿод условом ga*, а при објашњењу друге конструкција у случају *ga*:

ако св. *ѿоѿодбена*, за означавање услова *ѿод* којим се радња исказа има вршиѿи. **а.** *ѿод условом ga*, *ѿод ѿоѿодбом ga*; исп. *аконо*. — (...) Све ово даћу теби, ако паднеш и поклониш ми се. (...) **б.** (понекад појачано са *ли*) у случају *ga*. — (...) Ако ћу криво, не смијем од Бога. Ако ћу право, не смијем од бега. (...) (СЕР)

упућује на претпоставку да су сложени везници *ѿод условом ga*, у случају *ga* и формирани у језику као везничка средства специјализована за изражавање дате семантичке дистинкције.

С обзиром на то да су сложени везници *ѿод условом ga*, у случају *ga*, *ѿод ѿреѿѿоѿѿавком ga*, како проведена анализа показује, углавном замјенљиви простим, једнолексемским везницима *ako*, *уколико* (а везници у случају *ga* и *ѿод ѿреѿѿоѿѿавком ga* замјенљиви су и везником *ga*, када то морфолошки тип предиката у протази допушта¹²¹), најсврсисходније би било у разматрању њихових специфичних

¹²⁰ **2.** *временска*, за означавање услова *ѿод* којим се неѿѿѿо увек дешава. — Ако је да се иде на поље у рад, њих двоје заједно иду, ако је се враћају, враћају се загрљени; **3.** (*ако*, *ако и*) *доѿѿусна*, за означавање доѿѿуѿѿања, *ѿреѿѿоѿѿављање нечеѿа као моѿѿѿноѿ и ѿоред смеѿѿње*: *иако*, *мада*, *ѿремда*, *макар ga*. — Спасавајте кума, ако ћемо сви изгинути. Поп у Дрињацима може бити и поповати ако и не зна читати ни писати. **4.** *намерна*, за означавање оноѿа *ѿѿѿо је циљ радње у основном исказу*: *ga*, *еда*, *како*, *не би ли*. — Те молити Бога за три дана,/ Ако би вам мобу прифатио. **5.** *исказна*, за означавање оноѿа *ѿѿѿо је садржина основноѿ исказа*. **а.** *ѿѿѿо*, *ѿѿо ѿѿѿо*. **б.** *ga ли*. (СЕР)

¹²¹ Изостављање приједлошког израза, односно свођење везничке конструкције у случају *ga* на везнички елемент *ga*, могуће је, како проведена анализа забиљежених примјера показује, *уколико* је у основној клаузи употребељен потенцијал (у регистрованим примјерима модални глагол као дио сложеног глаголског предиката), а у зависној перфективни презент: [ДА+ПРЕЗЕНТ_(СВР.)/ПОТЕНЦИЈАЛ]: *У случају ga* [*→ ga*] *се језеро узбурка*, не бисте се *вечерас могли* вратити (Р. Петровић, Људи говоре, 6, АСК). — *...у slučaju da* [*→ da*] *se vrate*, moglo bi doći do novog nesporazuma (Д. Киш, П).

семантичких карактеристика и услова употребе кренути од примјера у којима та замјена није могућа или је барем спорна, јер су оне најочитије управо у таквом типу примјера.

V.3.1. *пог условом да*

Пођимо од најфреквентнијег међу њима — сложеног везника *пог условом да*. *Ако она што не буде хитјела да схвати, ја сам настрадао* [→ ? *Пог условом да она што не буде хитјела да схвати, ја сам настрадао*] — *Ако мртвац поокисне, биће још спровода* [→ ?**Пог условом да мртвац поокисне, биће још спровода*]. — *Ако је вози докџору, умријеће путем* [→ ?**Пог условом да је вози докџору, умријеће путем*]. — *Ако роди, узећу је* [→ *Пог условом да роди, узећу је*].¹²²

Када упоредимо дате примјере и њихове реченичне трансформе, с везником као јединим дистинктивним елементом, уочићемо да употреба једног или другог везника условљава различите импликације, односно има различите посљедице на семантичком плану, што се најбоље види у прва три примјера, гдје нелогичност и апсурдност употребе сложеног везника *пог условом да* намјесто простог везника *ако* још више долази до изражаја када се упореде са реченицама у којима је она могућа:

(а) *Ако/ Пог условом да је (одмах) вози докџору, преживјеће; Ако/ Пог условом да она што буде хитјела да схвати, ја сам се спасао (ја сам спасен).*

Реченична варијанта с везником *ако* подразумијева, ипак, нешто другачије околности које би довеле до реализације управне предикације (односно ситуације њоме означене) од оних исказаних у реченици са сложеним везником *пог условом да*. Зависном клаузом уведеном везником *ако* изражен је услов чије би испуњење имало негативне посљедице, на што у другом примјеру упућује (негативна) лексичка семантика глагола у функцији предиката надређене клаузе (*Ако она што не буде хитјела да схвати, ја сам настрадао*). Та негативност посљедице не мора бити експлицитно исказана, као што је то случај у наведеном примјеру (лексема *настрадао* у функцији предиката управне клаузе), већ може бити и условљена дејством екстралингвистичких фактора (као нпр. резултат културолошки условљене интерпретације) као у примјеру: *Ако роди, узећу је*, гдје се као елемент заједничког, подразумијеваног знања може појавити и негативно поимање ситуације означене реченицом, тачније слиједа остварења предикација, посматрано из перспективе моралних норми које важе у

¹²² Примјери преузети из граматике групе аутора (Барић и др. 2005).

одређеној (патријархалној) друштвеној заједници, по којима се најприје ступа у брак, а потом рађа, док обрнут слијед узрокује нежељене посљедице међу којима је и ступање у брак под принудом рађања. Употреба сложеног везника *иод условом да* апсолутно искључује могућност такве интерпретације, а контекст у коме би могла бити изречена реченица таква реченица имплицира, с једне стране, да је из перспективе онога ко поставља услов (адресанта), његово испуњење апсолутно пожељно будући да је и сама реализација управне радње пожељна (жељена), или, барем, прихватљива, односно није непожељна.¹²³ Важно је рећи да би у идентичном контексту могла бити употријебљена и условна реченица с везником *ако*, али само реченична варијанта са сложеним везником *иод условом да* омогућује једнозначну интерпретацију датога типа, док је у случају употребе везника *ако* прецизна семантичка интерпретација контекстуално условљена. У обје реченичне верзије испуњење датога услова води реализацији посљедице исказане надређеном клаузом, али су разлози постављања услова недвосмислени једино у оној са сложеним везником *иод условом да*.

У прилог реченоме иду и сљедећи примјери:

(б) Primiću vas, amice, na svoje odeljenje pod uslovom da stanujete u neposrednoj blizini bolnice, da se ranite što bliže, da se ne bavite praksom i da ste svakog trenutka bolnici na raspoloženju (KCCJ). — Ja сам na to пристао **под условом да** [**ако/уколико*] добихем подршку Управног одбора и акционара (KCCJ).

Употреба везника *ако* намјесто сложеног везника *иод условом да* под истим синтаксичко-семантичким околностима у реченици — са идентичним глаголским облицима у функцији аподозног и протазног предиката, граматички је прихватљива (могућа), али оставља трага у семантичкој интерпретацији реченице, која је и у једном и у другом случају једнозначно кондиционална, с том разликом што тип услова исказан једним и другим везником није апсолутно идентичан.

У реченици с везником *ако* услов који говорно лице (адресант) поставља односи се на тренутак када се договор између њега и саговорника склапа: у том случају, дакле, у тренутку када говорно лице саопштава саговорнику да ће га примити, услов који поставља већ би требало да је остварен, што значи да би саговорник (адресат) већ требало да станује у близини болнице, да се већ храни у близини болнице, да се већ не

¹²³ С друге стране, стоји импликација да би за жену од које се очекује испуњење услова, сам услов из неких разлога могао бити споран (недостатак жеље, воље или недостатка способности рађања), али не и сама реализација радње у главној клаузи.

бави праксом и да, већ, и прије пријема на посао, стоји на располагању болници, што једноставно није смисао регистрованог примјера реченице са везником *иод условом да*.

Чињеница да говорно лице које поставља низ услова не очекује да су они већ реализовани у тренутку када их саопштава саговорнику нарочито долази до изражаја када се умјесто имперфективног презента у функцији протазног предиката употреби футур I:

Примићу вас, пријатељу, *ако ћеће сѣановаѣи у неѣосредној близини, ако ћеће се храниѣи шѣио ближе, ако се нећеће бавиѣи праксом и ако ћеће свакоѣ иренуѣика биѣи болници на расѣолаѣању.*

Замјеном глаголског облика у служби предиката зависне клаузе постаје очигледно да услов исказан њоме тек треба да буде реализован, а говорно лице, формулишући услов на тај начин, указује да је реализација управне радње извјесна у оној мјери у којој је извјесно само испуњење постављених услова од стране адресата. Избором сложеног везника *иод условом да*, тиме и несвршеног презента у функцији предиката у протазии, радње којима је условљена реализација управне клаузе, говорно лице представља као својеврсну садашњост („илузија садашњости“), као нешто што се већ налази у току свог остварења, чиме се наглашава да реализација управне предикације зависи само од постојања ријешености адресата да дате радње у будућности буду и извршене.

У реченици *Ја сам на ѣо ирисѣао иод условом да добијем иодришку Уѣравноѣ одбора и акционара* не постоји препрека употреби везника *ако* умјесто сложеног везника *иод условом да* уколико употребу перфекта у аподози схватимо као средство за изношење става најчвршће увјерености или претпоставке да ће се радња изражена њиме и извршити када услов у протазии буде реализован:

Ја сам на то пристао *ако добијем иодришку Уѣравноѣ одбора и акционара* [*Ако добијем иодришку Уѣравноѣ одбора и акционара*, ја сам на то пристао].

Међутим, уколико је облик перфекта у функцији предиката у аподози употребљен у свом основном значењу, да се њиме обиљежи радња која се догодила у прошлости, што у анализираном примјеру и јесте случај, тада употреба везника *ако* умјесто сложеног *иод условом да* никако не може бити адекватна. Зависном клаузом уведеном везником *иод условом да* накнадно је саопштен услов за управну радњу која је већ остварена. У датој реченичној структури употреба везника *ако* захтијевала би и употребу футура I у служби предиката у управној клаузи:

Ако добијем иодришку Уѣравноѣ одбора и акционара, ја ћу на то пристати.

Све до сада речено упућује на то да сложени везник *їод условом да* може готово увијек бити замијењен везником *ако*, изузев када то омета употреба глаголских облика у функцији предиката управне клаузе (б), али да обрнуто није баш увијек могуће, било зато што би таква замјена проузроковала унеколико другачију интерпретацију која се огледа, прије свега, у различитости разлога због којег се услов у протази поставља (са идентичним исходом у аподози; пр. типа: *Ако роди, узећу је* и *Под условом да роди, узећу је*), било зато што би замјена довела до стварања бесмислене реченице (пр. типа: *Ако је вози докџору, умријеће њуџем* и **Под условом да је вози докџору, умријеће њуџем*).

Чак и оним контекстима у којима је супституција ових двају везника могућа, ипак постоје извјесне разлике, а које једним дијелом проистичу из присуства лексеме категоријалне семантике у његовом саставу, а другим дијелом из саме семантике приједлога *їод* употребљеног уз инструменталну форму апстрактне лексеме *услов*.

Наиме, у реченици са сложеним везником *їод условом да* у већој је мјери наглашена обавезност испуњења услова како би дошло до реализовања садржаја означеног надређеном клаузом. Услов у протази категорички је постављен такорећи с циљем да се изврши снажан утицај на увјерење или вољу онога од кога се очекује да ће га испунити (агенса зависне клаузе), односно који га треба испунити да би дошло до реализовања радње исказане главном клаузом. Тако постављен услов дјелује као својеврстан императив не само његовог остварења него и остварења управне предикације, што сложени везник *їод условом да*, посматрано с аспекта неких суштинских обиљежја административног функционалног стила, тачније са становишта његовог прагматичког профила, чини готово идеалним везничким средством за обиљежавање условног значења.

Томе особито погодује и семантика приједлошке лексеме *їод* у саставу приједлошко-падежне конструкције *їод условом*:

под II. са самосталном речју у инстр. изриче 1. лице, *месџо, њросџор којему се с доње сџране*¹²⁴ налази ко, *шџо или се дојађа, збива шџо* (СЕР)

тачније диференцијална семантичка компонента *с доње сџране*, захваљујући којој се потцртава „подређеност“ услову чије испуњење води или има водити ка реализацији

¹²⁴ Истицање наше.

управне предикације¹²⁵. (Овоме придонеси и комбинабилност приједлога *ѿод* са именичким или глаголским лексемама као што су: *ѿриѿисак, ѿринуѿа, морайѿи* — *чинийѿи нешйѿо (живејѿи, радийѿи) ѿод ѿриѿиском, ѿод ѿринуѿом, ѿод морайѿи/мораи, имаѿи коѿа ѿод собом*).

Што се тиче предикатско-морфолошких услова употребе сложеног везника *ѿод* условом *ѿа*, анализа ексцерпираних примјера показује да су у зависносложеним условним реченицама с везником *ѿод* условом *ѿа* предикати обију клауза најчешће реализовани у презентској форми, при чему се у надређеној клаузи врло често појављује модални глагол *моћи* са допуном исказаном у инфинитиву или презенту, док се у зависној клаузи употребљава презент имперфективног или перфективног вида. У надређеној клаузи предикат може бити остварен и у футуру I, а у зависној клаузи (опет) презент (перфективног или имперфективног вида). Врло често се, особито у административном функционалном стилу, предикат зависне клаузе реализује у пасивној, партиципској или рефлексивној, форми.

V. 3.1.1. уз услов *ѿа*

Да заиста семантика приједлога има удјела у формирању диференцијалних црта сложеног везника *ѿод* условом *ѿа* у односу на прости, једнолексемски везник *ако*, потврђује и споредба с његовим варијантним обликом са приједлогом *уз* и акузативном падежном формом именичке лексеме као експонентом категоријалне семантике:

... Upravni savet može, kada za to postoji potreba, odlukom osnivati agencije Evropskog zavoda za patente, u cilju davanja obaveštenja ili ustanovljenja saradnje, **уз услов да добије сагласност те државе уговорнице или организације** (Закон о потврђивању Конвенције о признавању европских патената од 5.октобра 1973.године, са изменама члана 63. Конвенције о европском патенту.1021_10.zip., КССЈ). — ... vozač autobusa, trolejbusa i tramvaja u javnom gradskom prevozu putnika, sme upravljati vozilom najduže osam sati, **уз услов да на полазним стajалиштима има прекид вожње од најмање пет минута** (Закон о безбедности саобраћаја на путевима, 1431-09.zip., КССЈ).

У свим наведеним примјерима могућа је супституција везника *уз* условом *ѿа* сложеним везником *ѿод* условом *ѿа*, чиме се потврђује да ова два везничка средства у систему сложених условних везника функционишу као синоними, с том разликом што се у случају употребе првог (*уз* условом *ѿа*), захваљујући управо семантици приједлошке

¹²⁵ Овакво образложење подупире и следеће значење која се у Речнику наводи: 2. *сѿање, ѿоложај* у који је сѿављен ко, шйѿо.

лексеме (уз) у његовом саставу, наглашава пратилачко својство услова у протази, тј. посебно се истиче чињеница да услов у протази прати реализацију садржаја у аподози, да је, дакле, ријеч о услову пратилачког типа:

уз **5. а.** околности које прате неку глаголску радњу, прилике у којима се нешто ради или дешава (СЕР).

С обзиром на учесталост појављивања у језику, први (*иод условом га*) је неупоредиво фреквентнији од другог (*уз услов га*).

V.3.2. у случају *га*

И сложени везник у *случају га* супституентан је у већини забиљежених примјера везницима *ако, уколико*:

У случају да [→ *ако/уколико*] *који члан namesništva умре* или тако *оболи* да по уверењу три лекара, које Државни Савет одреди на позив она друга два namesnika и у договору са њима, не би могао више никакo своју дужност вршити, или најзад ако да оставку, друга ће два namesnika отпављати државне послове до првога састанка Народне Скупштине која бира трећег namesnika (Устав Србије од 1888, чл. 71). — *У случају га* [→ *ако/уколико*] *се кнежевa династија ујаси*, избор новог кнеза обавиће се под истим условима и по истом поступку (ЗДИСН, стр. 324, извор преузет из: Берлински мировни уговор из 1878, Извор преузет из: Србија 1878, Документи, Београд 1978). — *У случају га* [*ако/уколико*] *на ио не иприсџану*, дужни су за убиство платити једну главу, и још половину више, што су га тако спалили (ВСК, ЦГ). — *У случају га Пресџо осџане без наследника*, према одредбама овога Устава, Министарски ће Савет узети Краљевску власт у своје руке (Устав Србије од 1888). — *У случају га* [→ *ако/уколико*] *Висока Порџа и Грчка не иосџиџину сџоразум о исџравци ирџаница ирџедложених у ирџринаесџиом ирџоџоколу* Берлинског конгреса, Немачка, Аустро-Угарска, Француска, Велика Британија, Италија и Русија задржавају право да понуде своје посредничке услуге двома странама да би олакшале преговоре (ЗДИСН, стр. 328, извор преузет из: Берлински мировни уговор из 1878, Извор преузет из: Србија 1878, Документи, Београд 1978). — Обе се уговорнице такође обавезују да једна другој притекну целокупном својом снагом у помоћ *у случају га* [→ *ако/уколико*] *која велика сила иокуша анекџиваџи, окуџираџи или својом војском иосесџи*, макар то само и привремено било, ма који део балканске територије, који стоји данас под влашћу Турске, ако једна од њих буде сматрала као противно својим животним интересима и као casus belli (ЗДИСН, стр. 367, извор преузет из: Балкански савез из 1912, Извор преузет из: Момир Стојковић, Балкански уговорни односи 1876–1996, I, 1876/1918, Београд 1998). — *У случају га* [→ *ако/уколико*] *једна од високих сџџрана уџговорница буде објекџи наџагаја од ње неизазваноџ, а извршеноџ од*

једне или више сила, друга страна се обвезује да ће одржати своју неутралност за цијело време трајања сукоба (Међународно признање, уговори, границе и спољна политика, Југословенско-италијански пакт о пријатељству и сарадњи, 27. јануара 1924, члан 2, у: Југославија 1918–1984, збирка докумената, стр. 160). — Пацијент има право да одреди лице које ће у његово име дати пристанак, односно које ће бити обавештено уместо пацијента о предузимању медицинских мера, у случају га [→ ако/уколико] *пацијенту* *пацијенту неспособан* да донесе одлуку о пристанку (333, чл. 32). — У случају га [→ ако/уколико] *Југославија не осигура* *благовремено свој захтев*, она *ће се изложити опасности* да јој пут ка Јеђејском мору на крају спречи нека трећа сила... (Слом политике неутралности и капитулација намесничког режима. 27. март, Хитлеров притисак на кнеза Павла у Бергхофу, 4. марта 1941, у: Југославија 1918–1984, збирка докумената, стр. 386). — У случају да [→ ако/уколико] *imate probleme s varenjem*, можете покушати да справате на десној страни (Грађански лист, 14. 7. 2008). — У случају да [ако/уколико] *neko zloupotrebi karticu* и то буде откривено, а роба је већ послата, они морају да покрену процес упућивања код матичне банке за надокнаду троškova (Грађански лист, 14. 7. 2008). — ... у случају да [→ уколико/ако] *se bolesnikovo stanje zdravlja pogorša* има (га) сместити у најближи завод за лечење душевних болесника (Д. Киш, П). — У случају да [→ ако/уколико] *умреж*, твоје одијело, кофер и остала заоставштина биће предати твојим најближим сродницима (Б. Ћопић, Магареће године). И сл.

Сама чињеница да је везник у *случају га*, с једне стране, у већини забиљежених примјера супституентан везницима *ако*, *уколико*, а с друге стране, везником *га*, тјера нас да у анализи (под)типа условног значења који се њиме изражава, пођемо од карактеристика типа кондиционалности који се у српском језику, уз одговарајућа морфолошка рјешења предиката у протази и аподози, може изразити тим његовим супституентима — простим везницима *ако*, *уколико* и *га* (када је у аподози употријебљен потенцијал у функцији предиката) — водећи при том рачуна о синтаксичким и семантичким околностима под којима се њима означен тип условности реализује (тј. о спецификацији граматичког и семантичког контекста). С обзиром на когнитивни критеријум класификације кондиционалности (Ивић 1995: 143–151), посматрано, дакле, из сазнајне перспективе адресанта, везницима *ако* и *уколико* у српском стандардном језику обиљежава се услов евентуалнореалног типа будући да говорно лице (говорни субјект) не зна у каквом је односу са реалношћу радња исказана предикатом у протази, односно погодбене реченице с везницима *ако*, *уколико* организоване су по сљедећем семантичком принципу: „govorno lice ne zna da li postoji (da li je postojala, odnosno da li će postojati) radnja imenovana tim predikatom, pa njenim postojanjem uslovljava ostvarivanje onoga što je saopšteno apodozom“ (Исто, 149).

По ријечима аутора Симић & Јовановић (2002: 1330), везник *ако* „првенствено је експонент пресупозитивне везе, али није незамислив ни у пресумптивној сфери импликације“¹²⁶. Међу примјерима сложених реченица с везником *ако*, које ови аутори наводе како би илустровали конструкције „код којих је пресупозиција у овом или оном степену ослабила, а конструкција у одговарајућој мери мутирала у правцу пресумптивне“, за нашу је анализу најзначајнији онај који потиче из административног функционалног стила, а будући подударан примјерима реченица са сложеним везником у *случају да* ексцерпираним из нашег корпуса (горе већ презентованим), и најсврсисходнији:

Ако краљ не осџави за собом мушкої њоїџомсџива, наследство прелази на побочну линију [уп. са нашим пр. слъ. реченични трансформ: → *У случају да краљ не осџави за собом мушкої њоїџомсџива*, наследство прелази на побочну линију].

А још нам је битнија напомена аутора уз наведене примјере „да се у новије време“ тако „спецификована веза међу чињеницама обележава посебним ознакама, тј. уместо ’ако’ може се употребити: ’у случају да’, ’уколико’, или пак ’у случају када’, или само ’када’. Пресупозитивна импликација постепено прелази у област пресумптивне“ (Исто, 1335).

Посматрано са платформе речене констатације, могло би се рећи да се сложени везник у *случају да* појављује у систему условних везника као везничко средство којим се сигнализира то приближавање пресумптивној сфери импликације, односно слабљење граница између пресупозитивног и пресумптивног типа импликативности. Томе у прилог казује и појава везничких конструкција типа *у случају ако*, *на случај ако*. Њихово постојање подупире тезу да је сложени везник у *случају да* настао као резултат потребе за стварањем посебног везничког средства којим ће се речени тип импликације, односно приближавање реченом (пресумптивном) типу импликације посебно обиљежити. То нам показују следећи примјери и њихове преоблике:

У случају ако [→ *ако/ уколико*] *бих ја одуџавио Милуна и не бих ја њо овом ујовору ослужиии хџео*, дужан сам му једну месечну плату накнадити, то јест да му не бих могао ајлук за онај месец наплатити, у коме сам га оставио, или ако будем наплатио да

¹²⁶ У вези са односом импликације ’ако X, онда Y’ аутори скрећу пажњу на то да „ваља одвојити реално условљене (’кад, пошто X, онда Y’), од оних чињеничних веза код којих се условљеност претпоставља. Прва би се у том случају могла назвати пресумпцијом, одн. ’подразумевањем’, а друга — пресупозицијом, у посебном смислу ове речи, у смислу изречене претпоставке“ (Симић & Јовановић, 2002: 1330).

сам му дужан вратити натраг (М. Глишић, Глава шећера, АСК). — *У случају ако* [→ **ако/ уколико**] *бих ја Срећена без узрока од себе ошерао*, дужан сам му на основу постојећег закона једномесечну плату унапред напразно дати (М. Глишић, Глава шећера, АСК). — *У случају, ако* [→ **ако/ уколико**] *не би остало никаквога муškoga насљедника иза најстаријег сина покојнога Књаза*, то прелази право насљедства на његова брата и његове мушке насљеднике и опет по праву првородства (Устав књажевства Србије, 1835, Гл. пета, О књазу сербском). — *У случају, ако* [→ **ако/ уколико**] *би са свим nestalo мушке врсте насљеднога Књаза*, то прелази насљедство на мушку врсту кћери Књаžеске, и опет с најстаријег члена жњске врсте на најстаријег сина по гласу члена 23 (Устав књажевства Србије, 1835, Гл. пета, О књазу сербском). — *У случају ако* [→ **ако/ уколико**] *једна од уговорних страна буде најаднућа од стране друге државе*, друга уговорна страна обавезује се да ће сачувати политику пријатељских односа према њој (Слом политике неутралности и капитулација намесничког режима. 27. март, Пакт о Пријатељству и ненападању између СССР и Краљевине Југославије, 5. априла 1941, у: Југославија 1918–1984, збирка докумената, стр. 390). — Гаранција јесте условна обавеза Републике да плати доспелу, а неизмирену новчану обавезу *у случају ако* [→ **ако/ уколико**] *локална власт, односно правно лице* за које је Република дала гаранцију *не изврши плаћање о року досијећа* (Закон о јавном дугу, чл. 2, ст. 4).

Пажљивим поређењем погодбених реченица са сложеним везником *у случају да* и реченица с везницима *ако, уколико*, доћи ћемо до закључка да сложени везник *у случају да* премда јесте замјенљив датим везницима, ипак са њима није апсолутно семантички подударан. Из тог је разлога важно одговорити на питање критеријума на основу којег говорно лице (адресант) врши избор везничког средства у протази. Примјери погодбених реченица са сложеним везником *у случају да*, прије свега они забиљежени у административном функционалном стилу, најјасније предочавају чињеницу да је употреба датог везничког средства мотивисана семантичким, па и прагматичким разлозима.

Заједничка карактеристика свих наведених примјера сложених погодбених реченица са протазним садржајем уведеним сложеним везником *у случају да* јесте да се тим протазним садржајем, најчешће протазним предикатом, саопштава неки непожељан догађај или околност као услов за реализацију радње у основној клаузи. Углавном је ријеч о догађајима или околностима који су неминовни чиниоци (смрт) или пратиоци човјековог постојања (болест, погоршање здравственог стања након излечења, осујећена способност за самостално доношење одлука, немогућност биолошке репродукције, због чега преношење права власти, положаја, звања као породичног права бива осујећено, и разне друге врсте неприлика и проблема с којима

се човјек као друштвено биће среће), а који изазивају или могу изазвати одређене посљедице како на личном тако и на општем друштвеном плану; или је, пак, ријеч о неповољним околностима и догађајима чије би остварење могло довести до дестабилизовања односа, конфронтације и разне врсте конфликта не само међу члановима једне друштвене заједнице већ и међу државама.

Говорно лице је, с једне стране, усљед познавања биолошких и друштвеноисторијских законитости људског постојања и познавања међуљудских односа, свјесно чињенице да постоји реална шанса (опасност) да се догађај у протазу, као резултат тих законитости, прије или касније оствари, а с друге стране је, управо због те спознаје и друштвене позиције која му омогућује да утиче на те односе и уређује их, у обавези да на његову могућу реализацију упозори или да је предвиди и, кад год је могуће, предуприједи и/или ублажи њена негативна дејства.

Без обзира на то што је у питању административни поступак, за адресанта је врло осјетљиво питање како формулисати неки непожељан догађај, какав је, рецимо, смрт или болест адресата, гашење владајуће лозе, могућност напада једне државе (или више држава) на другу, покушај анектирања и/или запосједања територије једне државе од стране друге, немогућност постизања међудржавних споразума или немогућност спровођења већ постигнутих. Из тог разлога адресант се и опредјељује за употребу сложеног везника у *случају га* намјесто простих везника *ако*, *уколико* који се у српском језику користе онда кад говорно лице не искључује шансу да „*da radnja imenovana protaznim predikatom postoji*“, тј. онда када се релевантном жели представити „*specifična orijentisanost ka stvarnosti*“:

уп. *У случају га умреш*, твоје одијело, кофер и остала заоставштина биће предати твојим најближим сродницима... и *Ако умреш*, твоје одијело, кофер и остала заоставштина биће предати твојим најближим сродницима...) ¹²⁷.

Опредјељујући се за сложени везник у *случају га* говорно лице у први план не ставља податак о томе да је садржај у протазу реалан, остварив, већ чињеницу да је, упркос реалној шанси да се дати услов оствари, ипак, мала вјероватноћа његовог остварења. Циљ говорног лица јесте да садржајем у протазу упозори, опомене,

¹²⁷ Поредћи типове кондиционалности означене везницима *кад*, *ако* и *уколико*, и семантичке околности њихове употребе М. Ивић (1995: 149) каже следеће: „*Pribegavajući uslovljavanju sa kad, govorno lice polazi od svesti da onoga o čemu mašta nema, dok se za usovljavanje sa ako (ukoliko) opredeljuje onda kad ne isključuje šansu da radnja imenovana protaznim predikatom postoji; u ovom drugom slučaju, dakle, za razliku od prvog, relevantna je specifična orijentisanost ka stvarnosti*“.

припреми адресата на могућ неповољан догађај или развој догађаја, који, будући да су у људској свијести регистровани (оцијењени, доживљени) као непријатни и непожељни, ријетко драговољно бивају узимани у разматрање, док садржајем у аподози даје информацију о томе које се мјере и активности имају подузети уколико дође до остварења протазног садржаја.

Управо захваљујући семантици лексеме *случај* у саставу сложеног везника, као и лексичкој семантици од ње изведених лексема, какве су нпр. лексеме *случајан*, *случајно*, *случајности*¹²⁸, затим постојању израза типа *и́ра случаја*, *луди случај*, *и́уки случај*, *слијейи случај*¹²⁹ и сл., а прије свега објашњењу значења конструкције у *случају да* ('ако се догоди да'), која се у рјечнику налази међу поменутиим изразима под одредничком ријечју *случај*, употреба овог везничког средства омогућује говорном лицу (адресанту) да на еуфемистичан начин извијести адресата о непожељним околностима или догађајима израженим у протазима. Садржај у протазима реферише о догађају или околностима чија се могућа реализација не може и не смије потпуно пренебрегнути (или искључити), а које морају бити свјесни и адресант и адресат, при чему се употребом сложеног везника у *случају да*, шанса за његово остварење у будућности ипак настоји представити мањом (понекад и незнатном).

Све до сада речено упућује на закључак да се протазним садржајем уведеним сложеним везником у *случају да* изражава евентуални будући услов, чија се реализација хоће представити као мало вјероватна управо употребом датог сложеног везника као средства модалног маркирања услова.

Погодбеним су реченицама са протазним садржајем обиљеженим сложеним везником у *случају да* семантички најподударније (најближе) реченичне структуре са протазним садржајем уведеним простим везником *ако* и евентивним глаголом *дојодити*

¹²⁸ **случајан** 1. 'који је настао, који се појави непредвиђено, неочекивано'. 2. 'који се догађа, дешава само понекад'. **случајно** 1. 'неочекивано, непредвиђено'. 2. 'понекад, кадшто, од случаја до случаја, с времена на време'. **случајност** 1. 'својство онога што је случајно'. 2. 'околност, ситуација која настаје непредвиђено, неочекивано'. 2. који се догађа, дешава само понекад.' 3. 'појава, околност која није резултат неке законитости, правила, узрочне повезаности'.

¹²⁹ Међу изразима који се у рјечнику наводе уз лексему *случај* јесте и сложени везник у *случају да* 'ако се догоди да'.

се у облику потенцијала 3. л. јд. средњег рода (у имперсоналној форми, с тим да може бити исказан и презентом)¹³⁰:

У случају га се кнежева династија ујаси, избор новог кнеза обавиће се под истим условима и по истом поступку [→ *Ако би се догодило/се догоди га се кнежева династија ујаси*, избор новог кнеза обавиће се под истим условима и по истом поступку]; — *У случају га њресѿо осѿане без наследника*, према одредбама овога Устава, Министарски ће Савет узети Краљевску власт у своје руке [→*Ако би се догодило/се догоди га њресѿо осѿане без наследника*, ..., Министарски ће Савет узети Краљевску власт у своје руке]; — *У случају да умреш*, твоје одијело, кофер и остала заоставштина биће предати твојим најближим сродницима [→*Ако би се догодило/се догоди да умреш*, твоје одијело, кофер и остала заоставштина биће предати твојим најближим сродницима]; — *У случају да неко злоупотреби картицу* и то буде откривено, а роба је већ послата, они морају да покрену процес утуживања код матичне банке за надокнаду троškova [→*Ако би се догодило/се догоди да неко злоупотреби картицу* ..., они морају да покрену процес утуживања код матичне банке за надокнаду троškova].

Овој констатацији у прилог иде и оно што у вези са употребом потенцијала у зависној клаузи сложене погодбене реченице налазимо код Павловића (2009). Разматрајући питање критеријума у избору потенцијала којим је граматикализован протазни предикат, испитујући колико је употреба потенцијала „била мотивисана семантичким разлозима, потребом модалног маркирања услова, односно имплицирања несигурности говорника у могућност реализовања идентификованог услова“, а колико „израз спонтаног избора подстакнутог романским утицајем“, Павловић закључује како би се неке назнаке семантичког, а у вези с тим и прагматичког, образложења употребе потенцијала у протази можда могле тражити „у честој употреби овог глаголског начина у формулисању смрти као будућег услова. (...) Формулисати смрт адресата, или депонента, или околност да он нема наследника као јуридикчки услов за адресанта је, ма колико то био административни поступак, врло деликатно. Можда управо стога у оваквим случајевима дубровачки нотар протазну предикацију граматикализује

¹³⁰ О евентивним глаголима као маркерима погодбеног значења пише С. Павловић (2009: 329–330) истичући да је „будући, евентуалнореални услов могао бити сигнализован и евентивним глаголом“ уколико је тај глагол био граматикализован потенцијалом, тј. „у имперсоналној форми трећег лица једине и у средњем роду функционишући као ’темпорално-модални оквир’ пропозитивног садржаја“.

потенцијалом чијом се модалношћу еуфемистично реферише о нежељеној околности“ (Павловић 2009: 312)¹³¹.

Међутим, ако се има на уму чињеница да су евентивни глаголи у савременом српском језику непотпуни и у семантичком погледу, да се употребљавају „искључиво у 3. л. сг. и средњем роду, као тзв. безличне форме“, при чему се „њихова непунозначност огледа (се) и у томе што они само ’сигнализирају’ какав догађај, појаву, али не казују заправо ништа о каквом је догађају реч“, те да као својеврсне одредбе улазе „у семантичку структуру датога саопштења дајући му временски или пак чешће временско-модални оквир“ (Петровић 1997: 202–203), онда је јасно да се протазним садржајем означеним сложеним везником у *случају га* сигнализира комплекснија информација (него протазним садржајем са везником *ако* и евентивним глаголом у облику потенцијала као протазним предикатом): сам везник, захваљујући семантици апстрактне лексеме *случај*, односно семантици приједлошког израза у *случају* (који је претходно био структурни елемент синтагматског прилошког израза са катафорском демонстративном замјеницом као конгруентним атрибутом у *ишом случају*) казује да је ријеч о каквој појави или догађају, који се, ма колико био природан (очекиван) резултат неких (биолошких, друштвених или историјских) законитости, будући да узрокује, готово по правилу, рђаве, неповољне, непријатне посљедице, ипак поима као неочекиван, непредвиђен, док се конкретан податак о самој тој појави, односно догађају даје у преосталом дијелу протазе, понајчешће протазним предикатом. Практично, у сложеном везнику у *случају га* кондензовано је реченично значење (реченични садржај) субординиране *ако*-клаузе са евентивним глаголом у функцији предиката граматикализованим потенцијалом (или перфективним презентом) у имперсоналној форми.

Чињеницу да се у протазној предикацији обиљеженој сложеним везником у *случају га* не може употријебити потенцијал у функцији предиката, већ се намјесто њега најчешће појављује перфективни презент, ваља сагледати најприје из перспективе инхерентних дистинктивних карактеристика административног функционалног стила, јер је и број забиљежених примјера овога сложеног везника у њему највећи, не занемаривши, при том, у литератури већ уочене и образложене разликовне особине двају глаголских облика. Ако се има на уму да је презент морфолошки необиљежен

¹³¹ Аутор релативизује речено додајући да таква употреба потенцијала у протазима није досљедна, те да се мора узети с резервом.

(способан да обавља безвременску функцију)¹³², да је „временски глаголски облик веома склон модалном транспоновању“, да се њиме, дакле, исказују и „таква модална значења која се исказују потенцијалом“¹³³, да је као и потенцијал сигнализатор будућег услова, с том разликом што је „у реченици с кондиционалом изречена и сумња, да ће се радња ових глагола вршити, а у реченици с перфективним презентом ова сумња није изречена“ (Мусић 1898: 63 према Павловић 2009: 311), да „има јаче изражену прописивачку функцију“, не изненађује онда чињеница да је „далеко најфреквентнији глаголски облик“ у административном функционалном стилу (79%) (Тошовић 2002: 364). Дода ли се овоме и тумачење „теоријски неочекиване предности презента“ у овом функционалном стилу са аспекта психолошких и идеолошких извора овакве праксе, по којем се презентом утврђује „да су се неки друштвени односи уобичајено одвијали (код већине субјеката) још прије доношења правне норме управо онако како норма налаже, што значи да норма само потврђује оно што се већ као друштвена правилност збива“, као и то да „помоћу презента нормотворац подржава предоцбу о правној регулацији као спознаји ’нужних’ и ’природних’ токова друштвеног живота — прикривајући тако интересна и вољна обиљежја правних односа и правне регулације ради појачања њихове легитимности и мотивирајуће снаге“ (Висковић 1989: 91)¹³⁴, постаје још јасније да је употреба сложеног везника у *случају ga* у том смислу у потпуној сагласности с карактеристикама иманентним административном функционалном стилу.

V.3.2.1. за случај *ga*

Сложени везник са именичком лексемом *случај* појављује се и у акузативној падежној форми с приједлогом *за* — *за случај ga*. Погодбене реченице с датом варијантом сложеног везника знатно су рјеђе од оних с везником у *случају ga*. Наиме, далеко је мањи број регистрованих примјера у језичком материјалу анализираних корпуса, с напоменом да готово сви забиљежени примјери воде поријекло из књижевноумјетничког, а само је један из административног функционалног стила:

За случај ga се дойле њојаве замене, ови се могу вратити кућама (Р. Петровић, Африка, 75, АСК). — *Vlasti su prihvatale i stenografisale izveštaje špijuna i stavljale ih u očevu*

¹³² „Садашње вријеме често није ’садашње’. Презентом можемо говорити о прошлим догађајима, о безвременским истинама, о будућим догађајима“ (Риђановић према Висковић 1989: 91).

¹³³ „Њиме се исказује широк спектар модалних значења која су карактеристична за модалне глаголске облике (својствена модалним глаголским облицима)“ (Танасић 2005: 385).

¹³⁴ „Приказивање повијесних друштвених односа као природних битан је реквизит сваке идеологије“ (Исто, 91).

golemu kartoteku sa izvesnom podsmješljivom ravnodušnošću, potpuno nezainteresovane, jer su, *za slučaj da se ukaže potreba*, imale na čelu cele te konfuzne i goleme kartoteke lekarsku potvrdu o očevoj neuravnoteženosti, što ih je oslobađalo svake bliže odgovornosti (Д. Киш, БП). — Taj je sapun kupio od nekog seljaka, *za slučaj da mu neko zatraži sapun, neki građanin ili oficir ili putnik-namernik* [ако/ уколико се догоди/ се буде догодило (деси́ло) да му неко затражи сапун] (Д. Киш, П). — ... држи очи чврсто затворене, као тобоже заслепљен сунцем, *za slučaj da neko, Dekjanus ili neko iz njegove pratnje, skrene pažnju na njega*, за шта је било мало вероватноће, но ипак, опрезност га је наводила на то, опрезност татне војске Христове, и та му се опрезност учини у једном часу преџераном и нељудском, нехришћанском у односу на оне несрећне жртве ... (Д. Киш, С). — Изашао је и пошао према мени, и превентивно сам смислио две-три најодвратније псовке на свету, *за случај га се ухватио за џеџ*, али нас је здравствени радник обојицу поштедео те ситуације (Ђ. Балашевић, Три послератна друга).

Као што се из датих примјера види, садржајем у аподози реферише се о радњи која је најчешће већ реализована (доминира употреба перфекта глагола свршеног или несвршеног вида у функцији предиката) или ће тек бити (односно, може или мора бити) реализована као резултат настојања говорног лица да предуприједи, избјегне ризике, опасности, неприлике и сл. који би се могли јавити услед остварења садржаја у протази.

Зависном је клаузом, дакле, саопштен услов (или догађај као услов) чије би евентуално испуњење, према пажљивој процјени говорног лица, премда мало вјероватно, за њега могло имати нежељене посљедице. Другим ријечима, њоме је изражен претпостављени (замишљени) будући услов, чија евентуално испуњење дјелује као подстицај говорном лицу да реализује или буде у стању приправности за реализовање радње (обилежене главном клаузом) као мјере предострожности и опреза. Изречени услов представљен је, дакле, као главни подстицајни разлог, побуда, односно потицај говорном лицу да се радња обилежена главном клаузом (из)врши, или да, барем, буде у стању готовости, спремности за њено (из)вршење и прије но што сазна да ли је дати услов реализован или није.

Премда се могућност остварења услова у протази узима као мало вјероватна, што и сам говорни субјект понекад отворено тврди, какав случај имамо у пр.:... *држи очи чврсто затворене, као тобоже заслепљен сунцем, за случај да неко, Dekjanus ili neko iz njegove pratnje, skrene pažnju na njega, за шта је било мало вероватноће, но ипак, опрезност га је наводила на то, опрезност татне војске Христове, и та му се опрезност учини у једном часу преџераном и нељудском, нехришћанском у односу на оне несрећне жртве (...)*, говорно

лице је, ипак, у жељи да избјегне или само ублажи посљедице могуће реализације услова, спремно да (из)врши или је, пак, већ (из)вршило радњу означену главном клаузом.

Синтаксичку верификацију реченог налазимо у чињеници да је предикат у основној клаузи у највећем броју забиљежених примјера ових реченица граматикализован перфектом глагола свршеног или несвршеног вида, а тек у покојем примјеру перфективним или имперфективним презентом (у питању је презент непунозначних модалних глагола *моћи*, *мора̄ти* употпуњеним конструкцијом *га* + *ӣрезенӣ* и имперфективни презент са контекстуално задатом перфективном вриједношћу) и, само у једном примјеру, футуrom првим, док је предикат у зависној клаузи реализован готово искључиво презентом глагола свршеног вида (забиљежен је по један примјер протазног предиката у футуру другом и у имперфективном презенту, чија је футуралност контекстуално сигнализвана).

На основу проведене анализе можемо закључити да семантичка дистинкција између једног и другог варијантног лика сложеног везника са пунозначном именичком лексемом *случај* проистиче из лексичке семантике приједлошких лексема *у* и *за*, односно да су семантичке карактеристике сложених погодбених реченица с везником *за случај га* дијелом базиране на лексичкосемантичким обиљежјима датог приједлога. Прецизније говорећи, приједлог *за* елемент је приједлошко-падежних конструкција које се у функцији рекцијских допуна јављају уз придјевске лексеме као што су *сирман*, *ӣош̄ов*, *ӣрӣш̄аван* (*за неш̄ӣо/ на*¹³⁵ *неш̄ӣо*) и сл., а те су лексеме кључне у тумачењу

¹³⁵ У том је смислу за нас интересантан примјер забиљежен у корпусу административних текстова старијег поријекла: *На случај њак, га главна српска војска не ојерише на Вардарском војишћу* и кад је на њему бројно слабија од бугарске, врховна команда на томе војишту припашће Бугарској (ЗДИСН, стр. 370, извор преузет из: Балкански савез из 1912, Извор преузет из: Момир Стојковић, Балкански уговорни односи 1876–1996, I, 1876/1918, Београд 1998), као и сљедећа два примјера сложених реченица с везничком скупином *на случај ако* која није сложени везник будући да приједлошко падежна конструкција *на случај* није обавезна интегрална компонента у њеном саставу: *На случај ако Турска нападне на Бујарску*, Србија се обавезује да упадне у Турску и од своје мобилизоване војске упути најмање (100.000) сто хиљада бораца на Вардарско војиште (ЗДИСН, стр. 368, извор преузет из: Балкански савез из 1912, Извор преузет из: Момир Стојковић, Балкански уговорни односи 1876–1996, I, 1876/1918, Београд 1998). — *На случај, ако једна уговорна сирана објави ра̄ӣ којој дрӯој држави без ӣреш̄ходно̄а сирозума и ӣрсӣтанка дрӯе уговорне сиране*, ова последња ослобађа се од обавеза изложених у чл. 1 ове Конвенције, ... (ЗДИСН, стр. 369, извор преузет из: Балкански савез из 1912, Извор преузет из: Момир Стојковић, Балкански уговорни односи 1876–1996, I, 1876/1918, Београд 1998).

семантичких особености зависнослужених реченица са слоуженим везником *за случај га*. А да је то заиста тако, доказ су и примјери појединих реченица у којима дата лексема учествује у лексичком оформљењу аподозног садржаја:

Дакле, браћо, ми морамо бити **спремни за случај га** у *шестаменију ише* да извршимо деобу међусобно и по споразуму (Б. Нушић, Ожалошћена породица, 54, АСК). — ... био је **спреман** да стартује чим ме угледа, а његова фамозна металик сребрна веспа увек је чекала оседлана, *за случај га сиинем у смену који минуи раније* [→ био је спреман (...)] *за случај га сиинем у смену који минуи раније*// ... а његова фамозна металик сребрна веспа увек је чекала оседлана [**спремна**], *за случај га сиинем у смену који минуи раније*].

Да је конструкција *за случај га* заиста слоужени везник, доказују примјери у којима приједлошки израз *за случај га* уопште не мора бити у рекцијском потенцијалу придјевске или глаголске лексеме у структури предиката основне клаузе (уп. *За случај га се доиле иојаве замене*, ови се могу вратити кућама).

То, уосталом, потврђује и могућност замјене везника *за случај га* везничком варијантом са лексемом *случај га* у локативној падежној форми у *случају га*:

Дакле, браћо, ми морамо бити спремни *за случај га* [→ у *случају га*] у *шестаменију ише* да извршимо деобу међусобно и по споразуму; ... био је спреман да стартује чим ме угледа, а његова фамозна металик сребрна веспа увек је чекала оседлана, *за случај га* [→ у *случају га*] *сиинем у смену који минуи раније*.

V.3.2.2. у случају каг

У корпусу текстова административног функционалног стила регистровали смо и мањи број примјера слоужених реченица с везничком конструкцијом у *случају каг*:

У случају каг ируие обе Уиоворне сиране сиије иод једним команданиом, све заповести и наредбе које се односе на стратегијско вођење и заједничке тактичке операције, издаваће се на оба језика — српском и бугарском (ЗДИСН, стр. 370, извор преузет из: Балкански савез из 1912, Извор преузет из: Момир Стојковић, Балкански уговорни односи 1876–1996, I, 1876/1918, Београд 1998). — *У случају каг је илен добивен у заједничкој борби савезничких ируиа на једном истиом бојишију*, он ће се поделити сразмерно броју бораца из двеју војсача који су у борби учествовали (ЗДИСН, стр. 382, извор преузет из: Српско-грчки савез и Војна конвенција из 1913, Извор преузет из: Момир Стојковић, Балкански уговорни односи 1876–1996, I, 1876/1918, Београд 1998). — ... ова конвенција установит ће минимум војних снага, што ће их Русија имати да изведе против Аустро-Угарске у сврху да спријечи, да потоња концентрира све своје снаге против Италије *у случају, каг би се Русија одлучила*, да усмјери свој главни напор против Њемачке (ЗДИСН, стр. 402, извор преузет из: Лондонски уговор 1915, Извор

преузет из: Момир Стојковић, Балкански уговорни односи 1876–1996, I, 1876/1918, Београд 1998). — *У случају кад Presto prema odredbama ovoga Ustava ostane bez naslednika*, Ministarski će Savet uzeti Kraljevsku vlast u svoje ruke (Устав Србије од 1888, чл. 75). — Otac deteta može da koristi pravo iz stava 3. ovog člana *у случају кад majka napusti dete*, umre ili je iz drugih opravdanih razloga sprečena da koristi to pravo (izdržavanje kazne zatvora, teža bolest i dr.) (ЗОР, чл. 94). — Одредбе ст. 2. и 3. овог члана неће се примењивати *у случају кад је допринос обрачунаи и плаћен на основуцу, зараду или део зараде закључно са 31. јануаром текуће године за претходну годину*, односно *у случају када* су исплаћена зарада или део зараде мањи од зараде која му је припадала за месец за који је допринос плаћен" (ЗИД зпио, чл. 39). — *У случају кад је нејокрејносћ*, коју је стекла и користи јавна служба (јавно предузеће, установа) и друга организација чији је оснивач Република, односно предузеће и друга организација улагањем државног капитала, *у државној својини*, у складу са законом којим се уређују средства у својини Републике Србије, порески обвезник је корисник непокретности." (ЗИД, чл. 1).

Будући да се везником *кад* у српском језику, сем условног значења, најчешће обиљежавају различити типови темпоралног значења, ваља најприје испитати да ли се елидирањем приједлошког израза из састава конструкције *у случају кад* мијења семантичка интерпретација сложене реченице. Могућност супституције везничке конструкције *у случају кад* простим, једнолексемским везницима *ако*, *уколико* потврђује њену кондиционалну семантичку вриједност (а), док немогућност елидирања приједлошког израза *у случају* из њене структуре без посљедица на семантичком плану реченице (б), иде у прилог претпоставци да јој је мјесто међу везничким јединицама које чине систем сложених везника условног значења у српском језику:

(а) *у случају кад* → *ако/уколико*

У случају кад [→ *ако/уколико*] *ирује обе Уговорне сѣране сѣоје иод једним команданиѣом*, све заповести и наредбе (...), издаваће се на оба језика — српском и бугарском. — *У случају кад* [→ *ако/уколико*] *је илен добивен у заједничкој борби савезничких ируја на једном исѣом бојишѣу*, он ће се поделити сразмерно броју бораца из двеју војсака који су у борби учествовали. — *У случају кад* [→ *ако/уколико*] *Presto prema odredbama ovoga Ustava ostane bez naslednika*, Ministarski ће Savet узети Kraljevsku vlast u svoje ruke. — Otac deteta може да користи pravo iz stava 3. ovog člana *у случају кад* [→ *ако/уколико*] *majka napusti dete*, umre ili je iz drugih opravdanih razloga sprečena da koristi to pravo (izdržavanje kazne zatvora, teža bolest i dr.). — Одредбе ст. 2. и 3. овог члана неће се примењивати *у случају кад* [→ *ако/уколико*] *је допринос обрачунаи и плаћен на основуцу, зараду или део зараде закључно са 31. јануаром текуће године за претходну годину, ...* — *У случају кад* [→ *ако/уколико*] *је нејокрејносћ*, (...), *у државној својини*, (...), порески обвезник је корисник непокретности;

(б) у случају *каг* → *каг*

У случају каг *џруџе обе Уџворне сџране сџоје џод једним команданџиџом*, све заповести и наредбе (...), издаваће се на оба језика — српском и бугарском [→ *Каг џруџе обе Уџворне сџране сџоје џод једним команданџиџом*, све заповести и наредбе (...), издаваће се на оба језика — српском и бугарском]. — *У случају каг је џлен добивен у заједничкој борби савезничких џруџа на једном истџом бојџиџџу*, он ће се поделити сразмерно броју бораца из двеју војсака који су у борби учествовали [→ *Каг је џлен добивен у заједничкој борби савезничких џруџа на једном истџом бојџиџџу*, он ће се поделити сразмерно броју бораца из двеју војсака који су у борби учествовали]. — *У случају кад Presto prema odredbama ovoga Ustava ostane bez naslednika*, Ministarski će Savet uzeti Kraljevsku vlast u svoje ruke [→ *Kad Presto prema odredbama ovoga Ustava ostane bez naslednika*, Ministarski će Savet uzeti Kraljevsku vlast u svoje ruke]. — Otac deteta može da koristi pravo iz stava 3. ovog člana *у случају кад мајка напусти дете*, умре или је из других оправданих разлога спречена да користи то право (издржавање казне затвора, тежа болест и др.) [→ Otac deteta može da koristi pravo iz stava 3. ovog člana *кад мајка напусти дете*, умре или је из других оправданих разлога спречена да користи то право (издржавање казне затвора, тежа болест и др.)]. — Одредбе ст. 2. и 3. овог члана неће се примењивати *у случају каг је доџринос обрачунаџи и џлаћен на основицу, зараду или део зараде закључно са 31. јануаром џекуће џодине за џреџходну џодину*, ... [→ Одредбе ст. 2. и 3. овог члана неће се примењивати *каг је доџринос обрачунаџи и џлаћен на основицу, зараду или део зараде закључно са 31. јануаром џекуће џодине за џреџходну џодину*, ... — *У случају каг* [→ *ако/уколико*] је непокретност, (...), у државној својини, (...), порески обвезник је корисник непокретности [→ *Каг је неџокреџносџи*, (...), у државној својини, (...), порески обвезник је корисник непокретности].

У граматичкој литератури обично наилазимо на податак да се у сфери условног значења везником *каг* могу обиљежити потенцијални (будући) и иреални садашњи услов, при чему се по правилу истиче да је у оба случаја обавезна употреба потенцијала и у основној и у зависној клаузи, јер само под тим условом (у таквом граматичком контексту) везник *каг*, који се у језику превасходно појављује као временски субјунктор, може сигнализovati условно значење¹³⁶, при чему је семантички (под)тип кондиционалности њиме исказан контекстуално (и ситуационо) задат.

Из анализираних примјера сложених реченица с везничком конструкцијом у *случају каг* јасно је да се употребом дате конструкције обезбјеђује, прије свега,

¹³⁶ „Da bi reč *kad* mogla signalizovati pogodbeno značenje, neophodno je da oba predikata, protazni i apodozni, imaju oblik potencijala: ukoliko ga nemaju *kad* je vremenski veznik (up. *kad bi imao novca, taj bi putovao po svetu sa kada ima novaca, taj putuje po svetu*)“ (Ивић 1995: 144).

једнозначна кондиционална интерпретација реченице, будући да се изостављањем прве њене структурне компоненте (приједлошког израза у *случају*) или мијења семантичка вриједност реченице — реченица постаје темпорална (a1) или се, пак, ствара могућност двоструке значењске интерпретације — реченица може да се тумачи или као условна или као временска (б1):

(a1) Otac deteta može da koristi pravo iz stava 3. ovog člana ***kad*** majka napusti dete. — ***Kad*** Presto prema odredbama ovoga Ustava ostane bez naslednika, Ministarski će Savet uzeti Kraljevsku vlast u svoje ruke.

(б1) ***Kag*** је неіокреіносі, (...), у државној својини, (...), порески обвезник је корисник непокретности. — Одредбе ст. 2. и 3. овог члана неће се примењивати ***kag*** је доіринос обрачунаіи и ілаћен на основуцу, зараду или део зараде закључно са 31. јануаром ішекуће іогине за іреііходну іогину, ...

С обзиром на то да је конструкцију у *случају kad* под истим граматичким условима могуће замијенити једнозначно условним везницима *ako*, *уколико*, као и да изостављање прве његове структурне компоненте нужно изазива последице на семантичком плану реченице, неопходно је обратити пажњу на то како у датим примјерима функционише правило о конгруенцији глаголских облика у функцији предиката зависне и основне клаузе, будући да се оно показало релевантним и код условних и код временских¹³⁷ зависносложених реченица.

У функцији протазног предиката, као што то забиљежени примјери илуструју, најчешће се јавља презент (перфективни и имперфективни, с тим што се у функцији предиката у два примјера појављује пасивни облик свршеног глагола у перфекту), а у функцији аподозног обично футур први (од свршених и несвршених глагола), уз могућност употребе имперфективног презента модалног глагола (који такође има будућу временску оријентацију) у саставу сложеног глаголског предиката или презента непунозначног глагола *биіи* у саставу копулативног именског предиката (у том је

¹³⁷ На основу проведене анализе конгруенције глаголских облика у надређеној и субординираној предикацији (у реченичном комплексу с темпоралном клаузом) И. Антонић даје сљедећи закључак: „Moglo bi se, prema tome zaključiti da princip kongruencije glagolskih oblika u dve korelativne predikacije, u rečeničnom kompleksu s temporalnom klauzom, ваži prvenstveno за sferu sadašnjosti i sferu budućnosti, а да је практично ван снаге за сферу прошлости, с обзиром на то да су, у овој временској сфери, системска правила о слоганју глаголских облика minimalna u odnosu на stvaran broj kombinatoričkih mogućnosti“ (Антонић 2001: 272).

случају исти тип предиката и у зависној клаузи: уп. пр. *У случају кад је неіокреїносї, (...), у државној своїни, (...), іорески обвезник је корисник неіокреїносїи*).

Дате комбинације глаголских облика којима су граматикализовани предикати обију клауза, заједно са везницима *ако, уколико*, сигнализују, да је ријеч о реалном будућем услову. Према ономе што у граматичкој литератури налазимо у вези са класификацијом типа услова према критеријуму остварљивости и времена важења услова, условном је конструкцијом обиљежен реални будући услов када је у главној клаузи у служби предиката употријебљен футур први, а у зависној *ако/уколико*-клаузи презент или футур други (Станојчић & Поповић 2008: 328). Није неважно примјетити да је у готово свим примјерима глаголски облик у функцији протазног предиката супституентан футуром другим, што потврђују сљедеће преоблике:

У случају кад іруїе обе Уїоворне сїране сїїоје іод једним команданїїом [→ Ако/уколико іруїе обе Уїоворне сїране бугу сїїојале іод једним команданїїом], све заповести и наредбе (...), издаваће се на оба језика — српском и бугарском. — У случају кад Presto prema odredbama ovoga Ustava ostane bez naslednika [→ Ако/уколико Presto prema odredbama ovoga Ustava bude ostao bez naslednika], Ministarski će Savet uzeti Kraljevsku vlast u своје руке. — Одредбе ст. 2. и 3. овог члана неће се примењивати у случају кад је доїринос обрачунаїї и ілаћен на основуцу, зараду или део зараде закључно са 31. јануаром іїекуће іодине за іреїїходну іодину, ... [→ ... ако/уколико буге обрачунаїї и ілаћен на основуцу, зараду или део зараде закључно са 31. јануаром іїекуће іодине за іреїїходну іодину...] — У случају кад је ілен добивен у заједничкој борби савезничких іруїа на једном исїїом боїїиїїу [→ Ако/уколико ілен буге добивен у заједничкој борби савезничких іруїа на једном исїїом боїїиїїу], он ће се поделити сразмерно броју бораца из двеју војсака који су у борби учествовали.

Таква употреба глаголских облика у улози аподозног и протазног предиката погодује и њиховој временској семантичкој интерпретацији у случају елидирања приједлошког израза у *случају* из састава везника, из простог разлога што је у готово свим регистрованим примјерима она у складу са системским правилима о слагању облика: „U sferi budućnosti sve kombinatoričke mogućnosti su svedene praktično na futur 1, u alternaciji sa imperativom ili potencijalom sa značenjem voluntativnosti, u rečeničnoj predikaciji, i futur 2 i prezent, po pravilu perfektivnog glagola (obavezno komutabilan s futuro 2) u subordiniranoj predikaciji. Pri tom se, za razliku od sfere sadašnjosti, nikada ne kombinuju dva ista glagolska oblika“ (Антонић 2001: 271–272):

У случају кад іруїе обе Уїоворне сїране сїїоје іод једним команданїїом [→ Кад іруїе обе Уїоворне сїране бугу сїїојале іод једним команданїїом], све заповести и

наредбе (...), издаваће се на оба језика — српском и бугарском. — *U slučaju kad Presto prema odredbama ovoga Ustava ostane bez naslednika* [→ *Kad Presto prema odredbama ovoga Ustava bude ostao bez naslednika*], Ministarski će Savet uzeti Kraljevsku vlast u svoje ruke. — Одредбе ст. 2. и 3. овог члана ће се примењивати у случају каг је дојринос обрачунаи и илаћен на основицу, зараду или део зараде закључно са 31. јануаром иекуће јодине за ирејходну јодину, ... [→ ... *каг буде обрачунаи и илаћен на основицу, зараду или део зараде закључно са 31. јануаром иекуће јодине за ирејходну јодину...*] — *У случају каг је илен добивен у заједничкој борби савезничких ируи на једном истом бојишту* [→ *Каг илен буде добивен у заједничкој борби савезничких ируи на једном истом бојишту*], он ће се поделити сразмерно броју бораца из двеју војска који су у борби учествовали.

V.3.3. *иог/с ирејиосиавком га, уз ирејиосиавку га*

У погодбеним реченицама са сложеним везником *иог/с ирејиосиавком га, уз ирејиосиавку га* захваљујући семантици апстрактне лексеме у његовом саставу, изразито је наглашен хипотетички (пресупозитивни) карактер везе између протазног и аподозног садржаја. Употребом датог сложеног везника говорно лице у први план ставља податак да је садржај аподозе логично заснован на (хипотетичком) садржају протазе, тј. да се при изрицању садржаја у аподози (обично, при објашњењу, тумачењу неких појава) полази од претпоставке изнијете у зависној клаузи, до које је говорно лице дошло на темељу промишљања, предвиђања или само наслућивања.

У примјерима забиљеженим у научном и публицистичком функционалном стилу обично се овим реченичним структурама у основној клаузи износи мишљење, суд, констатација, правило или тврдња у вези с неком појавом, чињеницом и сл., који важе само уз услов од којег је, како говорно лице сматра, нужно (логично, природно) поћи, или који се, пак, не смије занемарити, при тумачењу дате појаве, уочавању правила и законитости у вези с њом (тј. принципа по којима функционише, по којима је устројена), односно који се мора имати на уму при процјени исправности садржаја у аподози:

Tada važi: (...), *uz pretpostavku da su članovi niza (...) kao i njegova granična vrednost različiti od nule.* — Ова теорија се често користи *uz pretpostavku da postoji potpuna konkurencija.* — Детаљно ишчитавање новозаветних текстова, попут Прве посланице Коринћанима, *уз ирејиосиавку га* именујући чииалац иоказује велику наклоносћ ирема скрајнуиим фусноиама и цииаиима, пре или касније би довело до потраге за Књигом о Јудити као цитираним текстом).

Наведене примјере карактерише употреба имперфективног презента (или потенцијала глагола свршеног вида) у функцији предиката основне клаузе и имперфективног презента у функцији предиката зависне клаузе. Употреба презента у функцији предиката обију клауза, као и његова видска обиљеженост, у складу је са инхерентним одликама научног функционалног стила, а то су оријентисаност на садашњост и висок степен заступљености глагола несвршеног вида, при чему је важно, у контексту анализираних примјера, подсјетити се још једне битне специфичности његове — употребе садашњег времена у ванвременском значењу, „значењу времена у најширем смислу“¹³⁸, што се у литератури објашњава чињеницом да се у научном стилу анализирају „стална обиљежја, особине и процеси“ (Тошовић 2002: 352). Избором потенцијала у аподози говорно лице жели нагласити да није у потпуности сигурно у реализацију садржаја који се у њој износи, што му уједно обезбјеђује и својеврсну дистанцираност од изречене тврдње, закључка и сл. уколико се испостави да није у праву (тј. да није тачна).

Основном клаузом говорно лице може да саопштава и о радњи која тек треба да буде реализована:

(а) уп. Banka Port Jefferson мораће се saglasiti s kamatama, *pod pretpostavkom da uspijem skucati novac*;

односно коју адресат има реализовати само уколико је претпоставка да је садржај у протази већ реализован тачна:

(б) Sastavite izveštaj sa suđenja epistolaru, *pod pretpostavkom da je prihvatio rizičnu ponudu* da samelje svoje žito bez dozvole a u mlinu nekakvog Rozenberga, vlasnika parnog mlina u Bakši. — То треба да се појави у трећој сцени, *uz pretpostavku da mu je Arči preneo svaku reč* која је изговoreна на бденју;

или да је могућа реализација садржаја у аподози под претпоставком да је сасвим извјесна реализација протазног садржаја:

(в) Lica kojima se daje dozvola ne moraju biti prisutna, odnosno govornik dozvolu može izreći prisutnom licu (...) *s pretpostavkom da će je preneti onome* od koga se očekuje da će ostvariti radnju propozicije: (...).

У једном случају (а) предикат у аподози остварен је у облику футура првог или (в) у презенту модалног глагола (*морати/моћи*), који је допуњен пунозначним глаголом

¹³⁸ Неки научници тврде да презент у научном функционалном стилу готово потпуно има такав карактер (Коџина 1979 према Тошовић 2002: 352).

свршеног вида (*са̄ласӣти се*) исказаним у виду конструкције *га* + *̄резенӣ*, а предикат у протази перфективним презентом; у другом случају (б) аподозни предикат граматикализован је императивом глагола свршеног вида или презентом (непунозначни глагол *̄реба̄ти* семантички употпуњен конструкцијом *га* + презент глагола свршеног вида — *̄реба га се̄ њо̄јави*), а протазни перфектом глагола свршеног вида.

V.4. Закључак

Настали у окриљу специјалних функционалних стилова, прије свега административног и научног, као резултат тежње за експлицитним, до крајности прецизираним изразом, сложени везници условног значења у српском језику творени су преко прилошких израза синтагматског типа са именичком лексемом као центром (која номинује или подразумејева значење кондиционалности) и демонстративним замјеничким елементом у улози конгруентног атрибута, тј. у процесу обједињења катафорски употријебљеног синтагматског прилошког израза и општесубординацијског везника *га*, уз обавезно испуштање конгруентног атрибута исказаног у инструменталној, акузативној или локативној приједлошко-падежној форми демонстративне замјенице *̄ио* (*̄ио̄г̄ ̄ӣим̄ условом +га → ̄ио̄г̄ условом га, уз̄ ̄иа̄ј̄ услов +га → уз̄ услов га, ӯ ̄ио̄м̄ случају +га → ӯ случају га, за̄ ̄иа̄ј̄ случај +га → за̄ случај га, ̄ио̄г̄/с̄ ̄ио̄м̄ ̄ре̄ӣӣос̄та̄вком +га → ̄ио̄г̄/с̄ ̄ре̄ӣӣос̄та̄вком га, уз̄ ̄иӯ ̄ре̄ӣӣос̄та̄вку +га → уз̄ ̄ре̄ӣӣос̄та̄вку га*).

Како проведена анализа показује, дати сложени везници функционишу као везничка средства специјализована за изражавање оних значења која се иначе могу исказати и везником *ако*, али су у њему она сливена, због чега је за сасвим прецизну (најпрецизнију) семантичку интерпретацију (у оквиру условне категоријалне семантике) у случају употребе везника *ако* релевантан контекст. Избор неког од сложених везника условне семантике зависиће од тога које од тих обиљежја, што их у својој семантичкој структури подразумејева везник *ако*, говорно лице жели ставити у први план (да услов у протази прати реализацију садржаја у аподози *̄ио̄г̄ условом га, уз̄ услов га*; приближавање пресумтивној сфери импликације *ӯ случају га*; изразито хипотетички карактер везе *̄ио̄г̄/с̄ ̄ре̄ӣӣос̄та̄вком га*), као и од тога да ли се сем погодбеног значења жели сигнализирати и то да ли је испуњење услова у протази пожељно или, барем, прихватљиво са становишта адресанта, а тиме и реализација

радње у управној клаузи (*пог условом ga*), или, пак, да је ријеч о неком непријатном, неочекиваном, непредвидљивом догађају као услови за реализацију ситуације означене надређеном клаузом, који се настоји представити као мало вјероватан (*у случају ga*, за *случај ga*).

Сем везничког елемента *ga*, уз приједлошки израз *у случају* врло се ријетко, и то у корпусу текстова административног стила, појављује и везник *кад*, чинећи са датим приједлошким изразом везничку конструкцију *у случају кад*. Анализа регистрованих примјера показује да употреба дате везничке конструкције обезбјеђује једнозначно кондиционалну интерпретацију односа између главне и зависне клаузе, будући да се изостављањем приједлошког израза *у случају* или мијења семантичка вриједност реченице — реченица постаје темпорална или се, пак, ствара могућност двоструке значењске интерпретације — реченица може да се тумачи или као условна или као временска.

VI. СЛОЖЕНИ ВЕЗНИЦИ УЗРОЧНОГ ЗНАЧЕЊА

VI.0. Увод

У литератури је већ констатовано да од свих семантичких категорија каузална има најразвијенији везнички систем (Ковачевић 1998: 131), што је образложено захтјевом појединих функционалних стилова (првенствено научног) савременог српског језика за што прецизнијим изражавањем различитих типова узрочног значења и различитих узрочних семантичких нијанси¹³⁹. Стварањем сложених везника каузалне семантике у језику не само да се богатио и усложњавао систем узрочних везника већ се узрочна семантика исказана на реченичном нивоу почела приближавати научном нивоу, тако да се „крз везнички систем узрок у књижевном језику показује и ’наивним’ и ’научним одразом’ (поимањем) стварности“ (Исто, 133). Другим ријечима, употребом сложених узрочних везника каузална семантика у језику почиње добијати статус научне. Стога се управо преко сложених узрочних везника као језичких средстава за једнозначну номинацију каузалне семантичке релације међу клаузама, може пратити „одраз каузалности као научне семантике у језичком изразу“ (Ковачевић 1988: 66).

Инвентар сложених узрочних везника у граматичкој литератури углавном се своди на оне везнике који у своме саставу имају замјенички прилог или прилошки израз с најопштијим узрочним значењем *зашо*, *сшооја*, *збој шшоја* (такође се као општеузрочни наводи *будући га*)¹⁴⁰, док се рјеђе наводе сложени везници маркирани неком значењском или стилском нијансом, као на примјер: *услед/услед шшоја шшо*, *захваљујући шшоме шшо* (Стевановић 1979: 890); *шо шшоме шшо* (Лалевих 1962: 39, 215); *услед шшоја шшо*, *шоошшову шшо*, *захваљујући (шшоме) шшо* (Мразовић 2009); *из шросшој*

¹³⁹ О узрочним значењским типовима и начинима њиховог изражавања в. исцрпно у М. Ковачевић 1988.

¹⁴⁰ Маретић у својој *Граматички хрватској или српској књижевној језика* од сложених узрочних везника помиње само везник *будући га*, с напоменом да је употреба ове конструкције сасвим обична у књижевном, али да је „народ у својим умотворинама не употребљава никад“ (Маретић 1963: 546). Такође истиче да се уз дати везник могу појавити корелативне ријечи *шшоко*, *шо*, *зашо*.

разлоја шћо, с обзиром (на ѿо) шћо (Станојчић & Поповић 2002: 301)¹⁴¹; *усљед ѿоја шћо, из разлоја шћо* (Симић 2002: 91); *услијег ѿоја шћо, захваљујући ѿому шћо, с обзиром на ѿо да* (Барић и др 2005: 495).

Списак каузалних сложених везника, као што видимо, понавља се из граматике у граматику и садржи, махом, пет до шест везника. Изузетак у том смислу представља граматика Ј. Силића и И. Прањковића, у којој налазимо позамашан списак сложених узрочних везника, под називом произведени везници: *будући да, заѿо шћо, сѿоја шћо, збоѿ ѿоја шћо, из (ѿоѿ, једносѿавноѿ) разлоја шћо, услијег ѿоја шћо, захваљујући ѿоме шћо, ѿо ѿоме шћо, на основи ѿоја шћо, на ѿемељу ѿоја шћо, ѿо ѿрије шћо, ѿим ѿрије шћо, ѿо више шћо, ѿим више шћо, с обзиром на ѿо шћо, с обзиром на ѿо да* (Силић & Прањковић 2005: 342). У поменутој граматици се, за разлику од осталих сербокroatистичких граматика новијег поријекла, разматра и њихова семантичка посебност (специјализованост значења), као и функционалностилски статус.

Када је у питању наша научна литература, ствари су, ипак, другачије. Скроман репертоар сложених везника налазимо и код М. Велчић у оквиру дијела посвећеног анализи каузатива, у којем ауторка међу сложене „приложне каузативе“ убраја и спојеве *заѿо шћо, збоѿ ѿоја шћо, сѿоја шћо* и *будући да*¹⁴², у фразеологизираним *из /једносѿавноѿ/ разлоја шћо*, а везничку конструкцију *захваљујући ѿоме шћо* међу пропозиционалне каузативе (Велчић 1987: 94–95). Ауторка упозорава да би се у традиционалним граматикама поменути прилошки каузативи — *заѿо шћо, збоѿ ѿоја шћо, сѿоја шћо, будући да* — убројили у везнике, али да су у новијим граматикама прилозима проглашене и оне јединице које традиционална убраја у везнике (Исто, 94).

У попису „везничких скупова“ узрочног значења К. Милошевић наводи: *будући да, заѿо шћо, сѿоја шћо, оѿуда шћо, збоѿ ѿоја шћо, усљед ѿоја шћо, с обзиром на ѿо да, на основу ѿоја шћо, имајући у виду да, захваљујући ѿоме шћо, благодарећи*

¹⁴¹ Нигдје се не помиње, до у овој граматици, сложени везник („везнички израз“) настао срастањем прилошког израза *с обзиром на ѿо* и опшезависног везника *шћо*. Чак се искључује могућност његовог појављивања у датој везничкој конструкцији намјесто субјунктора *да*; уп. Ковачевић 1998: 131.

¹⁴² „У везничке конекторе уврштавамо јединице које граматике неријетко именују *ѿрави везници*. (...) Оне пак које су поријеклом замјенице или прилози, а неријетко их зовемо *неѿрави везници*, радије распоређујемо у приложне конекторе“ (Велчић 1987: 25). Сложене прилошке конекторе дефинише као посебну лексичко-граматичку цјелину коју одликује чврсто органско јединство (Исто, 26).

ш̄оме ш̄шо, у име ш̄шо̄а ш̄шо, ш̄ш̄им ш̄рије ш̄шо и тврди да су од двадесет два везничка средства само три маркирана као каузална (Милошевић 1986: 294–295)¹⁴³.

Исцрпан попис сложених узрочних везника, везничких скупина и њихових модификатора налазимо и у раду аутора Вукојевић & Худечек (2007: 295)¹⁴⁴, док најпотпунији списак узрочних сложених везника у српском језику, као и најкомплекснију анализу њихових структурних и семантичких особености, налазимо код М. Ковачевића: *заш̄о ш̄шо, с̄шо̄а ш̄шо, збо̄и ш̄шо̄а ш̄шо, усљед ш̄шо̄а ш̄шо, зарад ш̄шо̄а ш̄шо, ш̄оради ш̄шо̄а ш̄шо, на основу ш̄шо̄а ш̄шо, ш̄о ш̄оме ш̄шо, од ш̄шо̄а ш̄шо, захваљујући ш̄оме ш̄шо, благодарећи ш̄оме ш̄шо, из једнос̄тавно̄и/ш̄рос̄шо̄и разло̄а ш̄шо, ш̄ш̄им ш̄рије ш̄шо, ш̄ш̄име ш̄шо, с обзиром (на ш̄о) да* (Ковачевић 1998: 131).

Кључну улогу у формирању сложених узрочних везника имају узрочни замјенички прилози и прилошки изрази и њихова структурно-семантичка разнообразност (Исто, 130). Сем замјеничких узрочних прилога (*заш̄о, с̄шо̄а*) за исказивање узрочног значења у српском језику употребљавају се и, као њима конкурентна, али не и потпуно еквивалентна језичка средства, бројни замјенички прилошки изрази настали уједињењем једнозначног узрочног приједлога или приједлошког израза с одговарајућим падежним обликом демонстративне замјенице (најчешће замјенице *ш̄о*) — *збо̄и ш̄шо̄а, усљед ш̄шо̄а, на основу ш̄шо̄а, с обзиром на ш̄о* и сл.¹⁴⁵. Захваљујући њима у језику је остварена знатна семантичка диференцијација узрочног значења, тј. разлагање типа узрока на већи број значењских (под)типова. Они, дакле, попуњавају празно мјесто у систему замјеничких прилога за исказивање узрока и у језику функционишу као компензација за немогућност исказивања специфичних типова узрока постојећим замјеничким прилозима. Према је начелно могућа њихова замјена узрочним замјеничким прилозима, они, ипак, будући да су обиљежени неком семантичком (*захваљујући ш̄оме, усљед ш̄шо̄а, на основу ш̄шо̄а, с обзиром на ш̄о, ш̄ш̄им ш̄рије* и сл.) или стилском нијансом (*зарад ш̄шо̄а, ш̄оради ш̄шо̄а*), не функционишу као

¹⁴³ М. Ковачевић замјера ауторки изостанак критеријума при утврђивању статуса сложених везника и затварање списка узрочних везника на темељу нерепрезентативног корпуса.

¹⁴⁴ Међу сложеним узрочним везницима наведени су сљедећи *будући да, заш̄о ш̄шо, с̄шо̄а ш̄шо, заш̄о јер, збо̄и ш̄шо̄а јер, с̄шо̄а јер, збо̄и ш̄шо̄а ш̄шо, усљед ш̄шо̄а ш̄шо, заради ш̄шо̄а ш̄шо, ради ш̄шо̄а ш̄шо, ш̄о ш̄рије ш̄шо, ш̄ш̄им ш̄рије ш̄шо, ш̄о више ш̄шо, ш̄ш̄им више ш̄шо*.

¹⁴⁵ В. Ковачевић 1988: 229–230. и Ковачевић 2007: 15.

њихови потпуни еквиваленти¹⁴⁶, што потврђују сљедећи примјери преузети из литературе:

Треба ли *збој ѿоја* да умре? (М. Селимовић, 177). — А овај је, пак, показивао приметну знатижељу, затеченост, али и збуњеност. Па *услед ѿоја* и – нервозу. (Ј. Вујиновић, 14). — Фаљи Рамадани залегао је да Немац остане у Партизану, па чак да се *зарад ѿоја* одрекне доброг дела плате (Вечерње новости, 8. 5. 2006, 27). — Јувентус је уживао велики углед у свету, и *на основу ѿоја* играчи су у Торино долазили за мањи новац (Блиц, 3392, 23. 7. 2006, 24). — Ово је дан у коме ћете се осећати супериорно и *захваљујући ѿоје* ћете постићи све што сте за данас планирали (Press, 27. 7. 2006, 22).¹⁴⁷

Чињеница да су прилошки изрази „бројнији и семантички разнообразнији од узрочних замјеничких прилога“ (Ковачевић 1988: 265), директно се одражава на (под)систем сложених узрочних везника. У њему доминирају управо они сложени везници у чијем се саставу као обавезна интегрална компонента појављује узрочни прилошки израз, најчешће приједлошко-замјеничког типа.

Уз временско, узрочно је једино значење у српском језику које се, сем прилошким изразима приједлошко-замјеничког типа, изражава и синтагматским типом прилошких израза, који такође могу учествовати у образовању сложених узрочних везника.

За творбу сложених узрочних везника битни су једино катафорски употријебљени узрочни замјенички прилози и прилошки изрази¹⁴⁸ творени са демонстративном замјеницом *ѿо*. Нужан услов јесте контактна позиција катафорског елемента с везником којим се у структуру сложене уводи зависна узрочна клауза експликативног типа. Неусаглашеност структурне и семантичке припадности катафорског елемента, будући да је као структурни елемент главне клаузе синтаксички надређен, а семантички подређен зависној¹⁴⁹, представља повољну околност срастању катафорски

¹⁴⁶ „Управо због стилске маркираности или обиљежености (под)типом узрочног значења супституција узрочних замјеничких прилошких израза узрочним замјеничким прилозима довела би до стилско-семантичких, па макар и минималних, промјена у тексту“ (Ковачевић 2007: 15).

¹⁴⁷ Сви наведени примјери преузети из Ковачевић 2007: 15–16.

¹⁴⁸ „Само преко катафорски употријебљеног прилога или прилошког израза могуће је творити сложени узрочни везник“ (Ковачевић 1988: 229).

¹⁴⁹ Као структурни елемент надређене клаузе катафорски прилог или прилошки израз, асемантичан с обзиром на остале елементе структуре којој припада, као и на елементе контекста испред ње, отвара њену структуру (надређене клаузе) и предодређује навођење зависне која експлицира његов садржај, тј.

употријебљеног замјеничког прилога или прилошког израза с везником *што* или *да* у квалитативно нову синтаксичку јединицу (у сложени узрочни везник). Практично на тај начин, „срастањем са зависним везником у везничку конструкцију семантичког типа“ долази до усаглашавања синтаксичке са семантичком позицијом катафорски употребљеног замјеничког прилога или прилошког израза, који поставши интегрални дио сложеног узрочног везника постаје дијелом зависне клаузе¹⁵⁰.

Дакле, с обзиром на начин постанка сложене везнике узрочног значења класификовали смо у три скупине. Прва подразумијева стварање сложених узрочних везника у процесу срастања узрочног замјеничког прилога и експликативног везника *што* (*зашто што*, *штоја што*, *ошуда што*, *шме што*), а друга формирање сложених узрочних везника у процесу срастања прилошких израза и општезависног везника.

У оквиру друге скупине издвајају се два (под)модела, односно двије групе: 1) сложени узрочни везници настали преко узрочних замјеничких прилога приједлошко-замјеничког типа (*збој штоја што*, *услед штоја што*, *на основу штоја што* итд.) и 2) сложени узрочни везници творени преко узрочног прилошког израза синтагматског типа (*из (просјоја) разлоја што*).

Према трећем, изразито непродуктивном обрасцу стварања сложених узрочних везника, тј. у процесу удружења партикуле и везника *што*, настао је само један сложени везник узрочне семантике (*шошово/шошову што*).

представља његово семантичко пуњење (што значи да истовремено има и улогу семантичког употпуњења основне клаузе). Више о овоме в. Ковачевић (1988).

¹⁵⁰ Пишући о зависнослуженој узрочној реченици П. Мразовић такође истиче да су корелати узрочне клаузе (*будући, услед/ збој штоја, зашто, шошову, захваљујући шме*) „do te mere postali sastavni deo subjunktora *da* i *što* da se osećaju kao celina“, те да су с тог разлога тако и наведени, уз напомену да има и узрочних реченица уведених само субјунктором *што* (Mrazović 2009: 598). — „Uzročno značenje subjunktora *što* pojačavaju često korelati u nadređenoj rečenici kao što su: *zato, usled/zbog toga, zahvaljujući tome, pogotovu (stoga)* i drugi. Ovi korelati tada najčešće zajedno sa subjunktorom *što* čine jednu celinu, pa se može reći da su postali drugi deo subjunktora“ (Исто, 448).

VI.1. Сложени узрочни везници настали срастањем замјеничког прилога и експликативног везника *што*

VI.1.1. *што* *што*

Нужан услов за формирање овог сложеног везника јесте контактна позиција узрочног замјеничког прилога *што* као структурног елемента надређене клаузе и везника *што*. Када се кореферентни прилог *што* нашао у финалној позицији надређене клаузе као средство додатног идентификовања каузалности, односно сигнализовања да се зависном клаузом не експлицира, већ образлаже садржај управне предикације, створен је услов за творбу сложеног узрочног везника *што* *што*. Тако је у процесу обједињења катафорски употријебљеног узрочног замјеничког прилога *што* и општезависног експликативног везника *што* настао сложени узрочни везник *што* *што* као контекстуално неусловљен једнозначни номинатор семантичке релације каузалног типа међу клаузама. Њиме се у савременом српском језику исказују скоро сви типови узрочног значења¹⁵¹. У поређењу са осталим сложеним везницима узрочне семантике он је најфреквентнији. Заступљен је у свим стиливима српског стандардног језика, чему у прилог говоре сљедећи примјери забиљежени у анализираном корпусу текстова:

Спречити сиротињи да се не меша у државне послове *што* *што* је сиротиња, — значило би угушити глас баш оних који највише осећају тежину незгодних државних установа... (С. Јовановић, ПИК, 257). — То су сад плодови које беремо *што* *што* су генерације кварене немogućим школским програмима кад је реч о заједничкој историји југословенских народа: то је било одвајање у неке мале провинцијске оквире (Д. Медаковић, Косовски мит — косовска идеологија, АВН). — Eysenck (1991) smatra da problem definisanja inteligencije nastaje *што* *што* се обично користи у три потпуно различита смисла: *биолошком, психометријском и социјалном смислу* (В. М. Матовић, Повезаност структуре личности и когнитивног функционисања). — Pokretačima угушеног часописа "Јавност" речено је да им пројекат не ваља *што* *што* у њему има мало говора о самонаправљању (М. Данојлић, Мука с речима). — Radi се о специфичном кршењу људских права — права се крше *што* *што* је реч о женама, а то кршење права је невидљиво (М. Докмановић, ГР). — Butil каучук, *што* *што* је непропустљив за газове, користи се за унутрашње пнеуматике (В. Јевремовић, Избор технолошке стратегије...). — Савремене теорије личности нису дале комплетну и комплексну теорију из које би било могуће извести свеобухватне васпитне

¹⁵¹ О различитим типовима узрочних значења који се могу исказати овим сложеним везником в. Ковачевић 1988.

обрасце, *зато што се васпитању моралне личности може присвојити на више начина у зависности од циља, њојма и критеријума моралног васпитања* (Б. С. Јевтић, МПС). — U svetu ne treba da postoji takav jedan pristup, *zato što on prouzrokuje ratove i ljudske tragedije* (Глас јавности, 19. 2. 2008). — Učenike pete godine zvali su retorima, *zato što im je u petom razredu predavana retorika*, dok su učenici šestog razreda, zbog časova poezije, "nauke o stihotvorstvu", nazivani poetama (Грађански лист, 5465, 14. 7. 2008). — Zaposleni kome je ugovor o radu otkazan *zato što ne ostvaruje potrebne rezultate rada*, (...), ima pravo i dužnost da ostane na radu u trajanju do 30 dana, (u daljem tekstu: otkazni rok) (ЗОР, чл. 189). — Ако је оптужница одбачена *зато што није било захтева овлашћеног тужиоца или предлога оштрећеног за тоњење или потребног одобрења државног органа*, (...), наставиће се на захтев овлашћеног тужиоца чим престану узроци због којих су донете наведене одлуке (ЗКП, чл. 425, ст. 2).

Да спој узрочног замјеничког прилога *зато* и везника *што* заиста функционише као сложени везник, доказују првенствено они контексти у којима није могуће изоставити замјенички прилог из састава сложеног везника, а да при том не дође до промјене на синтаксичко-семантичком плану реченице. У прилог реченом иду следеће трансформације горе наведених примјера:

To su sad plodovi koje beremo *zato što su generacije kvarene nemogućim školskim programima* ... [→ *To su sad plodovi koje beremo *što su generacije kvarene nemogućim školskim programima*]. — ... prava se krše *zato što je reč o ženama*, ... [→ prava se krše *što je reč o ženama*]. — Butil kaučuk, *zato što je nepropustljiv za gasove*, koristi se za unutrašnje pneumatike [→ Butil kaučuk, *što je nepropustljiv za gasove*, koristi se za unutrašnje pneumatike]. — Савремене теорије личности нису дале комплетну и комплексну теорију из које би било могуће извести свеобухватне васпитне обрасце, *зато што се васпитању моралне личности може присвојити на више начина у зависности од циља, њојма и критеријума моралног васпитања* [→ *Савремене теорије личности нису дале комплетну и комплексну теорију из које би било могуће извести свеобухватне васпитне обрасце, *што се васпитању моралне личности може присвојити на више начина у зависности од циља, њојма и критеријума моралног васпитања*]. — U svetu ne treba da postoji takav jedan pristup, *zato što on prouzrokuje ratove i ljudske tragedije* [→ *U svetu ne treba da postoji takav jedan pristup, *što (on) prouzrokuje ratove i ljudske tragedije*].

Предочене трансформације јасно показују да сложени везник *зато што* није у свим типовима контекста сводљив на везнички елемент *што* и да елидирање катафорски употријебљеног узрочног замјеничког прилога *зато* може проузроковати различите последице на реченичном плану — почев од тога да се промијени функционални (нпр. објекатско-адвербијални у чисто адвербијални, или адвербијални у

релативни) или семантички (под)тип реченице (изрично-узрочни у чисто узрочни) до тога да реченица постане неграматична (обесмишљена).

Ово најприје треба сагледати у свјетлу чињенице да постоји „неколико ступњева у смислу чврстине каузалне везе између делова сложене реченице“ (Грицкат 2004: 128). Сложени везник *зайшо шћо* у савременом српском језику везује се за сферу разлабављене каузалности¹⁵² (њиме се идентификује разлабављена узрочна веза), за разлику од везника *шћо*, који се у језику стабилизовао „у својству основног конекционог маркера узрочно-експликативних релација“¹⁵³ као најчвршћег типа узрочног односа међу клаузама. Веза између надређене и зависне клаузе уведене везником *шћо* органска је, будући да је базирана на експликацији садржаја управне ријечи, лексеме „са значењем психолошког стања и расположења човјека“ (Ковачевић 1992: 205). Зависном се клаузом уведеном везником *шћо*, сем узрока управне предикације, истовремено изражава и њена садржина (експлицира се садржај глагола емотивних манифестација, али и узрок емотивног стања), па тако истодобно има функцију објекта уз надређене синтаксеме и функцију адвербијалне одредбе узрока (изрично-узрочне зависне реченице којима се сем узрока изражава и „материјална садржина“ ријечи у својству управне предикације (Ковачевић 1988: 124).

Поредећи та два типа каузалних релација (према степену чврстине) дијагностикована везницима *шћо* („боље је што не знаш“) и *зайшо шћо* („тако је боље, зато што би ти сазнавање штетило“), И. Грицкат (2004: 128) истиче да у реченици с везником *зайшо шћо* „независни део реченице представља заокругљену целину, он се не експлицира, него се зависним делом само образлаже, поткрепљује уверење изнето у њему, неоргански, адвербијално“. Да *шћо* не треба тумачити као скраћено *зайшо шћо*,

¹⁵² „У савременом српскохрватском језику најчвршће везе су исказане са *шћо*, нешто слабије са *иошћо*, *зайшо шћо*, *јер* и др., а најслабије махом са *јер*. Никаква строга класификација се не може извести.“ Везник *јер* „у српскохрватском једини је прешао целу скалу ових смисаоних веза, и данас се задржао на оним размакнутијим, препустивши позицију тесне узрочности везнику *шћо*“ (Грицкат 2004: 128–129).

¹⁵³ „... примарно упитно, узрочно *шћо* (регистровано тек у XV веку) временом стиче статус генералног индикатора узрочно-експликативних веза као најчвршћег типа узрочних односа“ (Павловић 2009: 268).

што је у литератури већ предочено,¹⁵⁴ доказују следећи примјери и њихове трансформације:

Закон ће одмах ступити на снагу *зай̄о ш̄ӣо* [→ *јер/ њош̄ӣо*] *њсланици немају никаквих њрӣњвора* [→*Закон ће одмах ступити на снагу *ш̄ӣо* *њсланици немају никаквих њрӣњвора*; **Ш̄ӣо* посланици немају никаквих приговора, закон ће одмах ступити на снагу]. — Он не вози ауто *зай̄о ш̄ӣо* [→ *јер/ њош̄ӣо*] је бензин поскупео [→*Он не вози ауто *ш̄ӣо* је бензин њоскупео; **Ш̄ӣо* је бензин њоскупео, он не вози ауто]. — *Зай̄о ш̄ӣо* [→ *њош̄ӣо*] је знао колико је она одана својој породици, није веровао у ту причу [→**Ш̄ӣо* је знао колико је она одана својој њпородици, није веровао у ту причу; *Није веровао у ту причу *ш̄ӣо* је знао колико је она одана својој њпородици]. — *Зай̄о ш̄ӣо* је схва̄ӣла о чему се ради, она пристаде на тај предлог [→**Ш̄ӣо* је схва̄ӣла о чему се ради, она пристаде на тај предлог; *Она пристаде на тај предлог *ш̄ӣо* је схва̄ӣла о чему се ради]. — *Зай̄о ш̄ӣо* је био уверен у свој њалена̄ӣ, писао је непрестано [→**Ш̄ӣо* је био уверен у свој њалена̄ӣ, писао је непрестано].¹⁵⁵

У разматрању разлога који су довели до стварања сложеног узрочног везника *зай̄о ш̄ӣо* особито важну улогу имали су и они примјери у којима везник *ш̄ӣо* може бити двозначно интерпретиран, при чему смо за илустрацију одабрали примјер у којем ни контекст не може да разријеша проблем двозначности:

Волим да се сетим тебе *ш̄ӣо* *си био наш њрӣја̄ӣељ* (Поповић 2004: 275, Милићевић, 27)¹⁵⁶ ¹[→ Волим да се сетим тебе *који* *си био наш њрӣја̄ӣељ*] и ²[Волим да се сетим тебе *зай̄о ш̄ӣо* *си био наш њрӣја̄ӣељ*].

Како се из учињених преоблика види, једнозначно узрочна интерпретација обезбјеђује се тек употребом сложеног узрочног везника *зай̄о ш̄ӣо* (при чему је нужно напоменути да то може бити и неки други сложени општеузрочни везник, као нпр. *збо̄и њо̄ја ш̄ӣо*, *сӣо̄ја ш̄ӣо*).

Дакле, сложени узрочни везник *зай̄о ш̄ӣо* семантички је еквивалентан са везником *ш̄ӣо* у оним реченичним структурама у којима се зависном клаузом

¹⁵⁴ „Због обличких и, нарочито, значењских особености које прате јављање описаног *ш̄ӣо* (јеже, што) у хипотакси уопште и у везничким спојевима, ово *ш̄ӣо* не треба објашњавати као обично скраћено ’зато што’. Ово су примећивали и русисти, разматрајући неке старе, а и новије, обично народне, примере са сличним *чӣо*“ (Грицкат 2004: 124).

¹⁵⁵ Примјери преузети из Мразовић 2009.

¹⁵⁶ Примјер наводи Поповић (2004) у контексту проблема диференцирања функције лексички истог везника, истичући да проблем двосмислености настаје кад се обје функције на позиционом плану манифестују на исти начин).

(уведену везником *што*) обилежава узрок предикације надређене клаузе (нпр. *Мајка се љути на децу што* [→ *зато што*] *неће да уче*¹⁵⁷), али није потпуни еквивалент у оним реченицама у којима је зависна клауза (с везником *што*) у узрочно-експликативном односу према надређеној, у којима је узрочно-експликативна релација „израз узрочно-допунске интерференције“ (Павловић 2009: 241), односно тјешњих (чвршћих) узрочних веза (уп. *Радујем се што си дошао* и *Радујем се зато што си дошао*).

Елидирање замјеничког прилога *зато* из структуре сложеног везника *зато што* (тј. свођењем датог везника на везнички елемент *што*) може резултирати промјеном узрочне адвербијалне клаузе у релативну клаузу, што се догађа у оним реченичним структурама у којима везнички елемент *што* може бити протумачен и као релативизатор (супституентан релативизатором *који*; уп. пр. *Волим да се сећим тебе што* [→ *зато што/који*] *си био наш пријатељ*) или искључиво као релативизатор (уп. пр. *Бутил каучук, зато што је непропустљив за газове, користи се за унутрашње пнеуматике* [→ *Бутил каучук, што* [→ *који*] *је непропустљив за газове, користи се за унутрашње пнеуматике*]).

У литератури стоји да су у Вуковом језику једино постојали услови за формирање сложеног везника *зато што*, али да до тога, ипак, није дошло јер се у Вука замјенички прилог *зато* по правилу појављује у дистактној позицији с везником *што*, због чега је и онемогућено срастање, односно стварање нове везничке јединице у систему везника узрочне семантике¹⁵⁸.

Међутим, у нашем корпусу Вукових текстова регистровани су примјери у којима се катафорски употребељен замјенички прилог *зато* нашао у контактнуј позицији с општезависним везником *што*, чинећи тако с њим сложени субординацијски везник општеузрочног *зато што*:

Али држим да морам познати читатеље с црногорскијем сусједима Паштровићима *зато што* *ћу при описивању свадбенијех и друијех обичаја морати помињати нека знајнија одстојања код њих* (ВСК, ЦГ). — Они Туркињу, *зато што* *није кришћена, држе за тако нечисту, да је неће ни покрштену узети за жену* (ВСК, ЦГ). — Хришћани овијех крајева имају знатне повластице једно *зато што* *заједно с Турцима имају да се*

¹⁵⁷ Примјер преузет из Мразовић 2009: 448.

¹⁵⁸ „Дакле, постојали су услови да се од сложених везника у Вука формира само везник *зато што*. У Вука се међутим *зато* по правилу употребљава у дистактној позицији с везником *што*, тако да то онемогућује срастање у везничку конструкцију *зато што*, па се ни *зато што* као везник не употребљава у Вуковом језику“ (Ковачевић 1998: 131).

бране од Црногораца, и **друго** зато да не би имали узрока да ускачу у Црну Гору (ВСК, ЦГ). — ... но бунтовници, који није било до само неколике стотине, опет одрже мејдан, **једно зајто, шито** су с Милошем били људи с реда, ња и њо више с баџинама, неџо с њушкама (...); а **друго**, шито Милошевици нису баш ни њели ујраво да се бију с бунтовницима (ВСК, МО). — Ђаја-паша је још из Београда био потегао управо у Чачак, **једно зајто, шито** је ово месџо џоџово као усред земље, на међи наџје Пожешке и Рудничке, а близу и Крајујевачке и Јаџодинске; а **друго**, шито је у равни код Мораве, и зџодно за војску (ВСК, МО). — Иза овијех у њих иду занатлије и трговци, потом аге и спахије, па онда бегови; **тако међу њима има "виша класа" народа, али једно зајто шито** се њихова виша класа од ѡросџоџе не разликује никаквом науком или особџијем знањем, неџо само боџаџсџвом и џосџосџвом, а **друго шито** њихов и наџросџији сељак и ѡежак, само ако има откуда, може носџи хаљине и оружје, јахаџи коња, начинџи себи кућу и живљџи као и наџвећи аџа или беџ, и с ѡмоћу јунаџџва и разума, особџио рјечџосџи, ѡсџаџи наџвећи џосџодин; **зато њихова виша класа готово нигдје није сасвијем одвојена од простоте** (ВСК, Срби сви и свуда, КИЈО). — Сад се тек вароши почињу насељавати и варошани као народ умножавати; **али су сељаци**, једно **зајто шито** су они наџвише данаџњу слободу земљи ѡриџобили, а друго шито их је наџвише и шито наџвише ѡлађају и у сваком доџађају наџвише учинџи моџу, у земљи наџпретежџи (ВСК, Срби сви и свуда, КИЈО).

У првом наведеном примјеру зависна узрочна клауза уведена сложеним везником **зајто шито** налази се у постпољу главне реченице. Ради утврђивања статуса споја **зајто шито**, испитаћемо могућност инверзије (што је важан критеријум за идентификацију сложених везника): **Зајто шито** ћу ѡри оџисивању сваџбенијех и друџијех обџчаја мораџи ѡмињаџи нека знаџнија одсџуџања код њих, / дрџим да морам ѡзнаџи чџџаџеље с црноџорскијем сусједима Паџџровићима. Инверзија је, дакле, могућа, с тим што би конектор **али** и даље остао у иницијалној позицији сложене реченице, овога пута испред сложеног везника **зајто шито**.

Други примјер представља реченични комплекс од три клаузе: у структуру прве, надређене клаузе *Они Туркињу држе за ѡако нечисџу* интерполирана је зависна узрочна клауза **зајто шито** није криџџена, док се трећа, посљедична *да је неће ни ѡокриџџену узџи за жену* налази у постпозицији главне, што је, заправо, њена једина могућа позиција. Овакав распоред клауза је, могло би се рећи, идеалан из више разлога — како конструкционих и семантичких тако и стилских. Као сасвим семантички неприхватљив био би сљедећи распоред: **Они Туркињу држе за ѡако нечисџу да је неће ни ѡокриџџену узџи за жену* **зајто шито** није криџџена. Уколико бисмо зависну узрочну клаузу поставили у постпозицију главне, пореметили бисмо природан слијед

између посљедичне и њој надређене клаузе (неприродно/непожељно удаљавање корелатива из главне *иако* од везника *да* којим је уведена посљедична клауза), али би оваква дистрибуција била могућа, иако не најбоља: *Они Туркињу држе за иако нечистиу зашто што није кришена, да је неће ни покришену узети за жену*. Премјештање узрочне клаузе у антепозицију била би сасвим прихватљива варијанта: *Зашто што није кришена, / они Туркињу држе за иако нечистиу, / да је неће ни покришену узети за жену*. Изведене трансформације нису у функцији доказивања статуса сложеног везника *зашто што*, будући да је јасан већ у оригиналној варијанти реченице, већ су проведене како би се доказало да је управо дистрибуција клауза у аутентичној Вуковој реченици стилски маркирана, тј. да је варијанта са зависном узрочном у интерпозицији главне заправо стилски најефектнија.

Наредни примјери показују да се сложени узрочни везник *зашто што* код Вука најчешће јавља у оквиру развијених реченичних комплекса, што је у непосредној вези са улогом коју, иначе, сложени везници имају у структурирању вишеструкосложених реченица. Највећи број таквих реченица у Вука, као што видимо, организован је на готово идентичан начин: садржај управне клаузе (тврдња, констатација) (об)разлаже се у координираном низу семантички истородних (узрочних) реченица, које за њом слиједе, при чему се ради рангирања аргумената, којима се оправдава претходно изречена тврдња у главној клаузи, употребљавају адвербијални конектори *једно, друго* испред сложеног везника којим се уводи зависна узрочна клауза. Својим наглашеним самосталним статусом адвербијални конектори не разграђују везнички композит испред којег се налазе, већ, напротив, истичу интонациону обједињеност његових компонената. Тачније, њима се потцртава давање предности једног аргумента у односу на други.

Ради поткрепљења претходно реченог, даћемо детаљну анализу примјера, који је, по нашем мишљењу, структурно (па и семантички) најсложенији и који је најиздашнији када је у фокусу пажње улога сложених везника у композицији развијених реченичних комплекса:

(...); тако међу њима има "виша класа" народа, али једно *зашто што* се њихова виша класа од *просиоше* не разликује никаквом науком или особитијем знањем, него само богатством и господством, а друго *што* њихов и најпросији сељак и *шежак*, само ако има откуда, може носити хаљине и оружје, јахати коња, начинити себи кућу и живљети као и највећи *аја* или *беј*, и с помоћу јунаштва и разума, особито рјечитости,

постати највећи господин; зато њихова виша класа готово нигдје није сасвијем одвојена од простоте (ВСК, Срби сви и свуда, КИЈО).

У датом примјеру координирани низ зависних узрочних клауза — *једно*¹ *зайо* *шио* се њихова виша класа од *просиоше* не разликује никаквом науком или особитијем знањем, не¹ само бо¹а¹и¹с¹и¹вом и *осиош*вом, / а *груо*² *шио* њихов и нај¹прос¹и¹ји се¹љак и *шежак*, / ³само ако има *ош*куда, / ⁴може нос¹и¹и ха¹љине и ору¹жје, *јаха*и¹и коња, *начини*и¹ себи ку¹ћу и *живље*и¹и као и нај¹ве¹ћи а¹а или бе¹и, и с *о*мо¹ћу *јунаш*и¹ва и *разу*ма, *особи*о¹ р¹јеч¹и¹ос¹и¹и, *оси*а¹и¹и нај¹ве¹ћи *оси*один — уметнут је у структуру независносложеног реченичног блока састављеног из двије клаузе — ¹и¹ако ме¹ђу њима има "виша класа" народа, / ²али (*зайо*) њихова виша класа *ош*ово н¹и¹дје није сасвијем одвојена од *просиоше*, тачније у структуру друге независне клаузе која је истовремено и управна за реченични блок који је у њу интерполиран.

И сам координирани низ семантички истородних клауза представља реченични комплекс састављен из два блока, што је назначено адвербијалним конекторима *једно*, *груо*. Први се састоји из двије клаузе у напоредном адверзативном односу, од којих је друга заправо редукована реченична варијанта, са изостављеним предикатом који се лако да успоставити, будући да је истовјетан с предикатом прве клаузе — ¹*зайо шиио* се њихова виша класа од *просиоше* не разликује никаквом науком или особитијем знањем, ² не¹ (*се разликује*) само бо¹а¹и¹с¹и¹вом и *осиош*вом. Други дио комплекса чини зависна узрочна клауза са уметнутом условном клаузом *само ако има ош*куда. Њена специфичност огледа се у томе што се предикат у свом пуном саставу наводи само једанпут (*може нос*и¹и), док се у наредним сегментима исказа као његов експонент јавља само инфинитив глагола са функцијом лексичког језгра сложеног предиката (*јаха*и¹и, *начини*и¹и, *живље*и¹и), док је у посљедњем елементу овог (градационог) низа експлициран инфинитивни облик семикопулативног глагола *оси*а¹и¹и и његов допунски предикатив исказан атрибутом, именичком синтагмом *најве*ћи *оси*один.

Детаљна анализа односа међу узрочним клаузама (координираног низа узрочних зависних клауза) омогућује нам да донекле објаснимо и употребу замјеничког узрочног прилога *зайо* на почетку онога дијела независне клаузе који се нашао у дистактној позицији у односу на адверзативни везник *али* — *али* (...) *зайо* њихова виша класа *ош*ово н¹и¹дје није сасвијем одвојена од *просиоше*. Уколико дату клаузу сагледамо у контексту независносложене реченице чији је члан — *и*ако ме¹ђу њима има "виша класа" народа, *али* (...) *зайо* њихова виша класа *ош*ово н¹и¹дје није сасвијем одвојена од

īprostīoīe — постаје јасно да замјенички прилог *zaiō* није употријебљен као семантички конкретизатор значења адверзативног везника *али*, већ је његова појава узрокована преобимном структуром (преразвијеношћу) интерполираног комплекса координираних зависних узрочних клауза и чињеницом да се само прва клауза уводи сложеним везником у пуном саставу *zaiō iīō*, док је свака наредна уведена експликативним везником *iīō*. Превелика удаљеност везнички употријебљеног каузалног замјеничког прилога *zaiō* од дислоцираног дијела управне (независне) клаузе, који се као комуникативно најбитнији нашао у финалној позицији вишеструкосложене реченице, главни је разлог његове поновне употребе. Изнова употријебљен, замјенички прилог *zaiō* представља спону са претходно исказаним преопсежним реченичним низом, врло битним у поступку аргументовања тврдње која слиједи — *њихова виша класа iōiōво нијде није сасвијем одвојена од iīprostīoīe*. Експлицитним навођењем замјеничког прилога *zaiō*, као анафорског супституента претходно казаног, постаје јасно да структура коју замјењује и структура чији је интегрални дио стоје у узрочно-последичној семантичкој вези. Он је истовремено и редуликатор узрока и семантички верификатор последичности реченице чији је члан.

За разлику од осталих узрочних везничких конструкција које код Вука налазимо искључиво у текстовима научно-публицистичког карактера (гледано с позиције савременог језика), везничка конструкција *zaiō iīō* (односно *za iō iīō*) јавља се и у Вуковом приповједачком стилу, што потврђују сљедећи примјери из анализираног корпуса:

Била једна девојка која је имала маћију, па маћија на њу мрзила да је очима не види *za iō iīō* је она била *leiōa od mačijine kheri* коју је довела (Вук, Маћеха и пасторка, СНП). — „Мени се, брате, душе ми! не мили у пусту кућу уљести *za iō iīō* имам *nesreīnu ženu*, и проста Турска сабља ма не њезин језик, и ко би ме убио, душу би стекао." (ВСК, Зла жена сачувала мужа, СНП). — ...; *za iō iīō* си ме *leiō* служила узми од оних сандука који хоћеш, па понеси кући." (ВСК, Како су радиле онако су и прошле, СНП).

И на овим ћемо се примјерима у поступку доказивања статуса везничке конструкције користити испитивањем могућности премјештања зависне клаузе у антепозицију главне:

Za iō iīō је она била *leiōa od mačijine kheri* (...), маћија (је) на њу мрзила... — *Za iō iīō* имам *nesreīnu ženu*, мени се, брате, душе ми, не мили у пусту кућу уљести ...

VI.1.2. *с̄ӣо̄ӣа ш̄ӣо̄*

Сложени везник *с̄ӣо̄ӣа ш̄ӣо̄* настао је у процесу обједињења катафорски употријебљеног узрочног замјеничког прилога *с̄ӣо̄ӣа* и општесубординацијског везника *ш̄ӣо̄*. Први предуслов настанку овога везника јесте контактна позиција датога прилога *с̄ӣо̄ӣа* и везника *ш̄ӣо̄*, који уводи зависну експликативну клаузуу што разоткрива значење прилога асемантичног с обзиром на предреченични контекст као и на контекст клаузе чији је структурни конституент:

Ако је доцније тај режим изгубио популарност, то је било *с̄ӣо̄ӣа* што се с њиме било отерало у крајност (С. Јовановић, ПИК, 113). — ... прихватао је свачије аргументе не зато што је био поводљив, већ *с̄ӣо̄ӣа* што су му били сви подједнако убедљиви (Ковачевић 1998: 130, Мирко Ковач). — Исто тако не можемо да се сложимо ни са називом државе, који предлаже одборска већина, и то не само *с̄ӣо̄ӣа*, што се уноси назив "Краљевина", већ и зато, што нам се име "Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца" чини неподесним, колико из теоријских толико и из практичних разлога... (Борбе око унутрашњег уређења. Видовдански устав, Етбин Кристиан и Јован Ђоновић, народни посланици и чланови уставног одбора – уставотворној скупштини, у: Југославија 1918–1984, збирка докумената, стр. 167).

За потврду постојања субординираних реченичних структура са сложеним везником *с̄ӣо̄ӣа ш̄ӣо̄* доносимо примјере из различитих функционалних стилова српског језика, уз важну напомену да смо само један примјер регистровали у корпусу текстова административног стила (и то у дијелу корпуса који чине текстови старијег поријекла):

С̄ӣо̄ӣа ш̄ӣо̄ сам био најмањи у разреду, професор зоологије ми је дао име: миш (Б. Нушић, Аутобиографија, 74, АСК). — Мора се ипак признати да је било немачких речи које би се и даље научити *с̄ӣо̄ӣа ш̄ӣо̄ су врло мудро и њрактично смишљене* (Б. Нушић, Аутобиографија, 78, АСК). — Али, може бити да баш њему утрнуће зуби *с̄ӣо̄ӣа ш̄ӣо̄ си њи ИСА незрила воћа?* (С. Матавуљ, Бакоња фра Брне, 47, АСК). — Они као да су били потпуно свесни да се ми уклањамо из шанца *с̄ӣо̄ӣа ш̄ӣо̄ је ојаснос̄ӣ велика* а да њих приносимо на жртву и погледали су нас тужно (П. Тодоровић, Дневник једног добровољца, 38, АСК). — Нисам то учинио онога вечера кад су биле заједно, *с̄ӣо̄ӣа ш̄ӣо̄* је то било спрам свеће, него сам оставио за данас, на дану, то јест (С. Сремац, Поп Тири и поп Спира, 56, АСК). — Није хтео купити белгијски узи 9 *с̄ӣо̄ӣа ш̄ӣо̄ је рађен њо израелској лиценци* (Ковачевић 1998: 132, Миодраг Булатовић). — Он гледа *с̄ӣо̄ӣа ш̄ӣо̄ иде*, иначе би, чини ми се, радије жмурио (С. Ранковић, Потера, 47, АСК). — ... Јадранско прво *с̄ӣо̄ӣа ш̄ӣо̄ је у њриродној вези с њим*, а друго, што се сматра као

предмет компензације (Међународно признање, уговори, границе и спољна политика, Извештај председника делегације на мировној конференцији председнику владе у Београду о проблему Албаније, Париз, 5. децембра 1919, у: Југославија 1918–1984, збирка докумената, стр. 151). — Sramно је то *stoga što je Jeremić ovakve svoje tvrdnje mogao proveriti*, јер то су ипак књижевне чињенице, макар од какве да су relevantности (Д. Киш, ЧА). — Понајвише се јављам *с̄ӣо̄ӣа ш̄ӣо̄ нисам мо̄ӣао о̄с̄ӣа̄вӣӣи без ре̄а̄ӣова̄ња онај ӣасус Ваше̄и ӣрило̄ӣа* у којем се моја маленкост спомиње у нескладу с било каквим чињеничним стањем и с било каквом коректном интерпретацијом његовом (Б. Брборић, СЈНЈ). Самоуправа је донела неколико чланака против разоружања народне војске, у којима се потврдило да се оружје одузима народу *с̄ӣо̄ӣа ш̄ӣо̄ ӣос̄ӣо̄ји ӣлан* да се збришу све политичке слободе и народ доведе у ропство (С. Јовановић, ПИК, 261). — Нисам то учинио онога вечера кад су биле заједно, *с̄ӣо̄ӣа ш̄ӣо̄* је то било спрам свеће, него сам оставио за данас, на дану, то јест (С. Сремац, Поп Ћира и поп Спира, 56, АСК). — (...) , а овдје је ријеч о јавној употреби стандардне новоштокавштине у контексту њене дефиниције, која је потребна *с̄ӣо̄ӣа ш̄ӣо̄ је она једини наш језик* којим говори више нација и који је обиљежен варијантским разноликостима. (Б. Брборић, ОЈР).

Изостављање катафорски употријебљеног узрочног замјеничког прилога *с̄ӣо̄ӣа* из састава сложеног везника *с̄ӣо̄ӣа ш̄ӣо̄*, тј. његово свођење на везнички елемент *ш̄ӣо̄* имало би сличне последице на синтаксичко-семантичком плану реченице као и у случају реченичних структура са сложеним везником *з̄а̄ӣо̄ ш̄ӣо̄*, што се може видјети из трансформација горе наведених примјера:

С̄ӣо̄ӣа ш̄ӣо̄ сам био најмањи у разреду, професор зоологије ми је дао име: миш [→? *Ш̄ӣо̄ сам био најмањи у разреду*, професор зоологије ми је дао име: миш // Професор зоологије ми је дао надимак миш, *ш̄ӣо̄ само био најмањи у разреду*]. — Није хтео купити белгијски узи 9 *с̄ӣо̄ӣа ш̄ӣо̄ је рађен ӣо израелској лиценци* [→ Није хтео купити белгијски узи 9 *ш̄ӣо̄ [= који]* је био рађен по израелској лиценци]. — ... ми се уклањамо из шанца *с̄ӣо̄ӣа ш̄ӣо̄ је о̄ӣаснос̄ӣ велика ...* [→ ... ¹ми се уклањамо из шанца *ш̄ӣо̄ је о̄ӣаснос̄ӣ велика... // ... ²ми се уклањамо из шанца *који је о̄ӣаснос̄ӣ велика... //... ³ми се уклањамо из шанца, *ш̄ӣо̄ је о̄ӣаснос̄ӣ велика, ...*]. — Sramно је то *stoga što je Jeremić ovakve svoje tvrdnje mogao proveriti*, јер то су ипак књижевне чињенице, ...[→ Sramно је то *što je Jeremić ovakve svoje tvrdnje mogao proveriti ...*].**

Немогућност испуштања катафорски употријебљеног узрочног замјеничког прилога *с̄ӣо̄ӣа* из везничке конструкције *с̄ӣо̄ӣа ш̄ӣо̄* прије свега у оним примјерима у којима би при том дошло до промјене функционалног и семантичког типа реченице и/или проблема вишезначне интерпретације (уп. *Није х̄ӣе̄о куй̄ӣӣи бел̄ӣјски узи 9 с̄ӣо̄ӣа ш̄ӣо̄ је рађен ӣо израелској лиценци* → *Није х̄ӣе̄о куй̄ӣӣи бел̄ӣјски узи 9 ш̄ӣо̄ [=*

који] је био рађен *īo* израелској лиценци; уп. ... ми се уклањамо из шанца *с̄īoīa ш̄īo* је о̄јаснос̄ī велика ... → ... ¹ми се уклањамо из шанца *ш̄īo* [= јер] је о̄јаснос̄ī велика... // ... ²ми се уклањамо из шанца *који* је о̄јаснос̄ī велика... //... ³ми се уклањамо из шанца, *ш̄īo* је о̄јаснос̄ī велика, ...), као и могућност постављања зависне клаузе њиме уведене у антепозицију, што није увијек могуће када је зависна клауза уведена везником *ш̄īo* (уп. *С̄īoīa ш̄īo* сам био најмањи у разреду, *ī*рофесор зоолоџије ми је дао име: миш и *Ш̄īo* сам био најмањи у разреду, *ī*рофесор зоолоџије ми је дао име: миш), доказ је да дата конструкција има статус сложеног везника, односно да су оба њена дијела, и прилошки и везнички, обавезне, чврсто повезане (неодвојиве, недељиве), интегралне компоненте.

Елидирањем замјеничког прилога *с̄īoīa* из састава везничке структуре може, дакле, доћи до промјене вриједности и улоге појединих структурних конституената надређене клаузе, чиме се мијења функционални и семантички тип зависне клаузе уведене простим везником *ш̄īo*. У примјеру *Није х̄īео куй̄иш̄и бел̄ијски узи 9 с̄īoīa ш̄īo* је рађен *īo* израелској лиценци изостављањем прилога *с̄īoīa* именичка синтагма у функцији директног објекта у надређеној клаузи (*бел̄ијски аӯш̄о узи 9*) добија улогу антецедента релативној клаузи нерестриktivног типа, уведеној везником *ш̄īo*¹⁵⁹, која доноси додатну информацију о именичком појму не утичући при том на његову одређеност и референцију¹⁶⁰ (што се види из могућности њеног испуштања из структуре сложене реченице а да при том надређена клауза не буде ни структурно ни семантички оштећена).

У реченици *Sramno je to stoga što je Jeremić ovakve svoje tvrdnje mogao proveriti, jer to su ipak književne činjenice* демонстративна замјеница *īo* као структурни конституент управне клаузе има анафорску функцију — њоме се упућује на предреченични контекст. Изостављањем замјеничког прилога *с̄īoīa* из састава сложеног везника мијења се и улога замјенице *īo* — она више није анафорски употријебљена, није супституент садржаја претходног текста, него је асемантична с обзиром на њега, тј. има катафорску функцију, тако да јој се значење експлицира тек зависном клаузом

¹⁵⁹ Ријеч је о посебном типу релативизатора који С. Кордић у својој монографији о релативној реченици назива „nesklonjivi (veznički) relativizator *što_N*“, тј. непромјенљивим релативизатором, који „Za razliku od sklonjivog (zamjeničkog) relativizatora *što_S* ... uvijek dolazi uz antecedente uz koje je moguće upotijebiti i relativizator *koji*“ (Кордић 1995: 157).

¹⁶⁰ О диференцијацији релативних реченица рестриktivног и нерестриktivног типа в. Кордић 1995: 27–28.

уведеном везником *ш̄ӣо*: *Sramno je to što je Jeremić ovakve svoje tvrdnje mogao proveriti, jer to su ipak književne činjenice.* У потпуности се мијења и значење цијеле сложене реченице. У реченици са сложеним везником *с̄ӣо̄ӣа ш̄ӣо* зависна узрочна клауза обезбјеђује сазнање (носи информацију) да је агенс особа која припада свијету књижевности (*Јеремих*), те да су јој књижевне чињенице лако доступне, чиме се подржава (аргументује) вриједносни суд изречен у главној клаузи (*срамно је њо*), којим се чин изрицања непровјерених тврдњи од стране агенса зависне клаузе, упркос постојању могућности и обавезе (и упркос очекивању других) да их провјери и научно утемељи, оцјењује као сраман. Елидирањем замјеничког прилога *с̄ӣо̄ӣа*, мијења се не само функционални и семантички тип зависне клаузе, него се мијења и значење цијеле сложене реченице — агенс у зависној *ш̄ӣо*-клаузи сада постаје лице којем књижевне чињенице не би смјеле бити доступне, тачније, омогућути таквој особи приступ књижевним чињеницама био би, односно јесте сраман чин.

Чак и у оним случајевима гдје је сложени везник *с̄ӣо̄ӣа ш̄ӣо* семантички еквивалентан везнику *ш̄ӣо*, у којима се њиме у састав сложене реченичне структуре уводи зависна узрочна клауза којом се изражава узрок реализовања предикације у надређеној клаузи, ипак при употреби сложеног везника мисао постаје разрађенија, рашчлањенија, у основи је сложенији логички процес, него при употреби везника *ш̄ӣо* или *јер*:¹⁶¹

Сва су три крива *с̄ӣо̄ӣа ш̄ӣо* су *ја одвраћали*¹⁶² [→ Сва су три крива *ш̄ӣо* су *ја одвраћали*]. — Али, може бити да баш њему утрнуше зуби *с̄ӣо̄ӣа ш̄ӣо* си *џи* *ија незрила воћа?* [→ Али, може бити да баш њему утрнуше зуби *ш̄ӣо* си *џи* *ија незрила воћа?*] — Понајвише се јавља *с̄ӣо̄ӣа ш̄ӣо* *нисам моја осџавиџи без рејаовања онај џасус Вашеј џрилоја у којем се моја маленкост сџомиње...* [→ Понајвише се јавља *ш̄ӣо* *нисам моја осџавиџи без рејаовања онај џасус Вашеј џрилоја у којем се моја маленкост сџомиње*]

Могућност супституције сложеног везника *с̄ӣо̄ӣа ш̄ӣо* везником *ш̄ӣо* у реченицама типа *Радујем се ш̄ӣо* си *дошао* и *Радујем се с̄ӣо̄ӣа ш̄ӣо* си *дошао* има идентичне посљедице на синтаксичко-семантичком плану реченице као и у случају супституције везника *ш̄ӣо* сложеним везником *зай̄о ш̄ӣо* у истој реченичној

¹⁶¹ Уп. пр. И. Грицкат, већ наведен у уводном дијелу рада, када говори о значају везничких спојева за сложеније и сређеније казивање: „сложенији је логички процес у ’нисам то учинио стога што нисам ништа разумео’, него у ’нисам то урадио јер ништа нисам разумео’“ (Грицкат 2004: 117).

¹⁶² Примјер из РМС.

структури. И један и други сложени везник општеузрочне су семантике и везују се за сферу разлабављене каузалности — у сложену реченичну структуру уводе узрочну клаузу адвербијалног типа.

Сем општег узрочног значења, сложеним везником *с̄ио̄ѝа ш̄ӣо̄*¹⁶³ у српском језику врло често се обиљежава и узрок разлога, тј. пасивни тип узрока који посљедицу не изазива директно већ помаже њеном појављивању.

У поређењу са сложеним везником *з̄а̄ӣо̄ ш̄ӣо̄*, сложени везник *с̄ио̄ѝа ш̄ӣо̄* знатно се рјеђе појављује. Реченичне структуре са сложеним везником *с̄ио̄ѝа ш̄ӣо̄* овјерене су у свим функционалним стиливима српског језика, с тим што су најчесталије у научном стилу.

У литератури је у Вуковом језику забиљежена употреба, још нелексикализованог, замјеничког прилога *с̄ио̄ѝа* само у анафорској функцији, на темељу чега је изведен закључак да није било услова за формирање сложеног везника *с̄ио̄ѝа ш̄ӣо̄* (Ковачевић 1998: 131). Наредни примјер репрезентује употребу овога везника, и то у значењу узрока разлога аргументативног типа, тј. разлога аргумента за субјективну оцјену:

Ништа није лакше него Црногорце наговорити на рат — једно *с̄ио̄ѝа ш̄ӣо̄* су с оружјем озрали, и *ш̄ӣо̄* им је ра̄ӣ ѝријай̄но занимање као и *грӯо̄*; и друго због пљачке (ВСК, ЦГ).

У основној клаузи дата је субјективна оцјена о поступку вршења радње *на̄ѝоворӣш̄ӣ*, а преко ње и објекта над којим се евалуирани поступак примјењује — *Црно̄ѝорци*, изражена лексемом субјективног вредновања — компаративом прилога оцјене *лако* (*лакше*), док се зависном клаузом уведеном сложеним везником *с̄ио̄ѝа ш̄ӣо̄* аргументује дата оцјена, тј. врши њена објективизација.

Могућност инверзије (односно могућност успостављања редослиједа по *ѝринцӣѝу ѝприродностӣ*¹⁶⁴ међу клаузама у зависнослуженој реченици каузалног типа, по којем је зависна клауза у препозицији у односу на главну, као што узрок претходи посљедици) један је од критеријума на основу којег дату везничку конструкцију идентификујемо као сложени везник:

¹⁶³ О семантичким вриједностима овог сложеног везника у систему узрочних јединица српског језика в. Ковачевић 1988.

¹⁶⁴ Принцип природности — проблем везан за поље когнитивне лингвистике, односи се на природу и редослијед клауза у сложеним реченицама. Према поменутом принципу, „редослијед клауза одговара редослиједу спознавања догађаја у предлингвистичком перцепцијском искуству говорника“ (Велчић 1987: 96).

Ништа није лакше него Црногорце наговорити на рат — *једно с̄ӣо̄ѝа ш̄ӣо̄ су с оружјем одрасли*, и **што** им је рат пријатно занимање као и друго; и друго због пљачке. (ВСК, ЦГ) → *С̄ӣо̄ѝа ш̄ӣо̄ су с оружјем одрасли*, и **што** им је рат пријатно занимање као и друго; (...), ништа није лакше него Црногорце наговорити на рат / најлакше је Црногорце наговорити на рат.

Постављањем замјеничког прилога *с̄ӣо̄ѝа* у иницијалну позицију главне клаузе, измијенили бисмо његову вриједност и улогу — он више не би био асемантичан с обзиром на претходни контекст, већ би уводећи дату реченицу задобио улогу конектора конклузивног типа:

С̄ӣо̄ѝа ништа није лакше него Црногорце наговорити на рат — *једно ш̄ӣо̄ су с оружјем одрасли*, и *ш̄ӣо̄* им је *ра̄ѝӣ пријатно* занимање као и *дрӯо̄*; и друго због пљачке.

Могућност антепонирања координираног низа зависних узрочних клауза од којих је само прва уведена конструкцијом *с̄ӣо̄ѝа ш̄ӣо̄* а наредна експликативним, семантички неспецификованим везником *ш̄ӣо̄*, кључни је доказ да је у питању везничка конструкција стабилне, чврсте структуре, тј. сложени везник.

И на овом примјеру уочавамо исти поступак аргументовања, тј. навођења и распоређивања (рангирања) аргумената помоћу адвербијалних конектора *једно*, *дрӯо̄* у циљу оправдања тврдње исказане главном клаузом, као и у примјерима са сложеним везницима *за̄ѝо̄ ш̄ӣо̄*, *збо̄ѝ ш̄ӣо̄ѝа ш̄ӣо̄*.

VI.1.3. *о̄ш̄уда ш̄ӣо̄*

Изузев мјесног значења 'из тог правца, с те стране; одатле, с тог места' (које је примарно) и начинског 'на тај начин, тако', прилог *о̄ш̄уда* у српском језику може бити употријебљен и за изражавање узрочног значења 'зато, стога':

Ја, *о̄ш̄уда*, и нећу причати читаоцу шта ме је покретало (РМС). — *О̄ш̄уда* је у животу прије свега корисно да ... усавршимо интелект (РМС). — *О̄ш̄уда* ни то не чуди што се у неким срединама сматра да су очи демона... често црвене (Ивић, 2002: 36).

Формирању сложеног узрочног везника *о̄ш̄уда ш̄ӣо̄* погодвали су они контексти у којима се прилог *о̄ш̄уда* нашао у финалној позицији главне клаузе, као њен структурни конституент, у контакту са зависном *ш̄ӣо̄*-клаузом којом се експлицира његов садржај, будући да је семантички празан у односу на садржај клаузе којој припада и у односу на садржај текста испред ње:

То је отуда **што** нова зграда Природно-математичкој факултету, сазирана на месту где су некада биле и српска и турска полиција, (...) (С. В. Јанковић, Дорћол, АСК). — ... то долази отуда **што** остаци мнобројних уинулих организација ношених сиромашају на дно и на овоме тада има доста хране (М. П. Алас, Роман Јегуље, АСК). — А све је то било и дошло отуда **што** се хтело судити и закључци изводи из Маниној ионашања (С. Сремац, 33, АСК). — Забуна проистиче отуда **што** је Муса шћинац (АНП, АСК). — ... то је пре свега отуда **што** су се сви критички методи показали жаловит пред чудом уметничког дела, а критика највећим делом запала у руке оних који су остали на пола пута између уметности и спознатних теорија уметности, поверовавши да је открићем извесних законитости и реда у сфери уметности открила егзактне методе за проценјивање и вредновање — начинивши исту ону грешку коју је позитивизам учинио у другим областима духа, у филозофији и антропологији подједнако (Д. Киш, ГТИ). — То долази отуда **што** се ми сирозумно расијајемо (Б. Нушић, Аутобиографија, АСК). — Јаснија боја долази махом од туд, **што** су ћелије хлорофилом исцњене (СЕР, Панч, 5, 9). — И Плиније каже изриком, позивајући се на неке извесне ауторе чија имена не саопштава, да је Питагорина забрана дошла отуда **што** се душе мртвих налазе у иасуљу (В. Чајкановић, МРС, АСК). — ... међутим, за лудило верује примитиван човек да долази отуда **што** је у човека ушао какав демон ... (В. Чајкановић, МРС, АСК).

Наведени примјери показују да је за стварање сложеног узрочног везника *ошуда* **што** била нужна контактна позиција катафорски употријебљеног замјеничког прилога *ошуда* и експликативног везника *што*, при чему је важно истаћи да процес обједињења ових двају елемената у квалитативно нову синтаксичку (везничку) јединицу најчешће омета наглашена позиција замјеничког прилога *ошуда*. У реченицама у којима је управна предикација реализована глаголским лексемама какве су *доћи*, *долазити*, *појавити*, *произаћи*, *произлазити* и сл. у значењу *настати*/*настати*, *бити* *проузрокован* (*нечим*), замјенички прилог *ошуда* (такорећи) по правилу је наглашен и на структурном и семантичком плану врло битан конституент управне клаузе:

... то долази отуда **што** остаци мнобројних уинулих организација ношених сиромашају на дно и на овоме тада има доста хране [→ ... *то долази **што** остаци мнобројних уинулих организација ношених сиромашају на дно и на овоме тада има доста хране]. — Забуна проистиче отуда **што** је Муса шћинац [→ Забуна проистиче **што** је Муса шћинац]. — То долази отуда **што** се ми сирозумно расијајемо [→ То долази **што** се ми сирозумно расијајемо].

Ексцерпирани примјери иду у прилог тези да није увијек лако примјеном критеријума интонационог обједињења недвосмислено одредити вриједност и улогу катафорски употријебљеног замјеничког прилога у контактної позицији са

експликативним везником *ш̄ӣо*, односно границу међу клаузама. Ослањајући се на критеријум паузе у писаном језику није (увијек) лако ослободити се проблема двозначне интерпретације: уп. ... *међуш̄им*, за лудило верује *̄примиш̄иван* човек да долази *о̄ш̄уда* // *ш̄ӣо* је у човека ушао какав демон ... и *међуш̄им*, за лудило верује *̄примиш̄иван* човек да долази // *о̄ш̄уда* *ш̄ӣо* је у човека ушао какав демон.

Коментаришући списак узрочних везничких скупова који даје К. Милошевић у раду *Језички и ванјезички с̄игнали каузалне зависности између ̄прос̄тих реченица у сложеној* (Милошевић 1986: 294–295), Ковачевић (1998: 288) истиче да у његовом списку нема везника *о̄ш̄уда ш̄ӣо* „јер се тај прилог у корпусу увијек појављивао у наглашеним катафорским позицијама (које онда нужно искључују повезничење)“. И у нашем корпусу готово апсолутну доминацију има такав тип примјера. Само је неколико оних у којима се потврђује постојање сложеног везника *о̄ш̄уда ш̄ӣо* у систему сложених узрочних везника:

Расла је [бојазан] *о̄ш̄уда ш̄ӣо* [→ *јер/ заш̄о ш̄ӣо*] *је, све чешће, о̄ажао* да Вук, пун страшне воље, уопште не чује друге (С. В. Јанковић, Дорћол, АСК). — Ако је веровати ономе што прича госпоја попадија Тиринаца (а то је присна пријатељица госпоје Спиринаце), а што је из њених рођених уста чуо и забележио сам писац, веле да је добио тај надимак *о̄ш̄уда ш̄ӣо* [→ *јер/заш̄о ш̄ӣо*] *се одавно, још ̄рве ̄одине, као млада ̄оја, заборавивши свој немеша̄, ̄а чак и чин, умешао међу ону ̄омилу* која обично салета кумова кола, па се дере: „Куме, изгоре ти кеса!“ (...) (С. Сремац, Поп Ти́ра и поп Спира, АСК). — Највирт (стр. 9), пошто је констатовао да се у самртниковој кући треба уздржати од сваког јела због тога што би се, једући, могла „појести“ и душа покојникова, наводи (туђе) мишљење да су периодични постови постали, можда, *о̄ш̄уда ш̄ӣо* [→ *јер/ заш̄о ш̄ӣо*] *се верује* да душа (у извесне дане) свуда „лети“ и лута (...) (В. Чајкановић, МРС, АСК). — Сумња коју је показао А. Н. Краге (о. с., 97) неоправдана је: она је дошла *о̄ш̄уда ш̄ӣо* [→ *јер/ заш̄о ш̄ӣо*] *је Краге ̄окушао да скаски да историјско објашњење*, а таквом његовом схватању везивање скаске за Водана очевидно је сметало (В. Чајкановић, МРС, АСК).

Супституција сложеног везника *о̄ш̄уда ш̄ӣо* општеузрочним везницима *јер* или *заш̄о ш̄ӣо* чини очигледном његову узрочну семантику и припадност сфери разлабављене каузалности. Сложеним везником *о̄ш̄уда ш̄ӣо* у структуру сложене реченице уводи се зависна клауза којом се обиљежава исходиште посљедичног садржаја исказаног надређеном клаузом (који настаје, постаје као посљедица претходног узрока; од којег узрока посљедица води поријекло, настаје, постаје као исход, резултат његов).

Два су примјера забиљежена у корпусу Вукових текстова, који могу бити основом закључка да су још у његовом језику постојали услови за настанак овог сложеног везника, а то је контактна позиција прилога *о̄шуда* са везником *ш̄шо*:

Приповиједа се да је овај обичај постао отуда, *ш̄шо* су једном *ш̄ако* *ш̄ечену* *ш̄лаву* *мешнули* *ш̄ред* *с̄шаро̄* *сва̄ш̄а* и као у шали рекли: глава пред главу, а остали се сватови нашли тијем увријеђени и покрвили се (ВСК, ЦГ). — Међутим ни то није истина, и могло би се рећи да је прича о томе постала отуда *ш̄шо* се каква *сиро̄ш̄а* жена, којој је имућни умрли, док је био жив, покашто по штогод даривао, *ш̄ридруживала* *онима* што наричу да би што од својте умрлога добила, и ријетко јој је ова нада била напрасно (ВСК, ЦГ).

У оба наведена примјера у први план намеће се (као комуникативно примарно), поред могуће узрочне (периферно, секундарно постављене), и начинска интерпретација прилога *о̄шуда* 'на тај начин, тако':

Приповиједа се да је овај обичај постао отуда, *ш̄шо* су једном *ш̄ако* *ш̄ечену* *ш̄лаву* *мешнули* *ш̄ред* *с̄шаро̄* *сва̄ш̄а* [\rightarrow ¹Приповиједа се да је овај обичај постао тако, *ш̄шо* су једном *ш̄ако* *ш̄ечену* *ш̄лаву* *мешнули* *ш̄ред* *с̄шаро̄* *сва̄ш̄а* и ²Приповиједа се да је овај обичај постао зато, *ш̄шо* су једном *ш̄ако* *ш̄ечену* *ш̄лаву* *мешнули* *ш̄ред* *с̄шаро̄* *сва̄ш̄а*]; — ... и могло би се рећи да је прича о томе постала отуда *ш̄шо* се каква *сиро̄ш̄а* жена, (...), *ш̄ридруживала* *онима* што наричу [\rightarrow ... ¹ и могло би се рећи да је прича о томе постала тако *ш̄шо* се каква *сиро̄ш̄а* жена, (...), *ш̄ридруживала* *онима* што наричу и ... ² и могло би се рећи да је прича о томе постала зато *ш̄шо* се каква *сиро̄ш̄а* жена, (...), *ш̄ридруживала* *онима* *ш̄шо* наричу].

Будући да се замјенички прилог *о̄шуда*, у обје реченице, налази у катафорски наглашеној позицији, онемогућен је процес конјункционализације.

VI.1.4. *ш̄шме ш̄шо*

Сложени везник *ш̄шме ш̄шо* ¹⁶⁵ настао је у процесу срастања катафорски употријебљене демонстративне замјенице *ш̄о* у форми инструментала и семантички неспецификованог везника *ш̄шо*. Нужан услов за настанак овог сложеног везника јесте контактна позиција катафорски употријебљеног инструменталног демонстратива

¹⁶⁵ П. Мразовић тврди да сложени везник *ш̄шме ш̄шо* уводи начинско-инструменталне реченице којима се означава начин на који се остварује радња главне реченице. Слично значење овоме сложеном субјунктору имају *ш̄ако ш̄шо/на ш̄ај начин ш̄шо* (Мразовић 2009: 448).

poziva na jednu komotnu jezičku naviku, koja se ponavljanjem izjednačila sa posvećenom istinom: određeno društvo je demokratsko, ili samoupravno, ili socijalističko *time što se proglasilo za takvo!* (М. Данојлић, Мука с речима) — Неки приступи васпитању грешком препоручују заобилажење дечијег отпора *џиме шџо ћемо децу да љустџимо* да раде шта хоће и да уче из последица свог понашања (Б. С. Јевтић, МПС). — Откуда онда закључак да смо их „дисквалификовали“ *џиме шџо* смо казали да „нису комџеџенџни“ (Б. Брборић, ОЈР). — *Time što je veštačko tkivo asocijacija ugradio i mit*, Tomas Man pokušava da takvo tkivo ukotvi u život (...) (Д. Киш, ЧА). — Коефицијенти за положаје и извршилачка радна места одређују се *џиме шџо* се сваки љоложај и свако извршилачко радно месџо сврсџава у једну од 13 љлаџних љруџа. (ЗОП, чл. 9). — Коефицијенти за радна места намештеника одређују се *џиме шџо* се свако радно месџо намешџеника сврсџава у једну од шесџ љлаџних љруџа тако да платна група одговара врсти у коју је радно место разврстано у правилнику о унутрашњем уређењу и систематизацији радних места у државном органу (ЗОП, чл. 42). — Ја сам Вам у моме последњем писму саопштио на какве је тешкоће наишао наш конгрес *џиме шџо* [→ зато што/ због тога што] је желео да оствари једну календарску реформу која би задовољила све оправдане захтеве (М. Миланковић, Кроз васиону и векове, 55, АСК).

Носилац узрочно-омогуђивачког значења у наведеним реченицама јесте управо сложени везник *џиме шџо* настао експликацијом катафорски употријебљеног инструменталног демонстратива. Зависном клаузом уведеном датим везником исказан је садржај који се може схватити и као начин, јер омогуђење (не)реализације садржаја надређене клаузе представља у ствари начин реализације, и као узрок, јер се омогуђење (не)реализације садржаја надређене по правилу може схватити и као узрок реализације (Ковачевић 1988: 205). Употребом сложеног везника *џиме шџо* потцртава се омогуђивачки узрок као начинска категорија. Њиме се у српском језику исказује значење „омогуђивача“ преко којег се најбоље уочава веза узрочне и начинске семантике, што потврђује његова замјенљивост везником *џако шџо*:

A tome je doprinela malo i Stana s Mejdana *time što* [→ *tako što/ zato što*] je *dušmanski isprebijala dva najgrlatija dečaka*. — Откуда онда закључак да смо их „дисквалификовали“ *џиме шџо* [→ *џако шџо/ заџо шџо*] смо казали да „нису комџеџенџни“. — *Time шџо* [→ *џако шџо/ заџо шџо*] су лаџинском љрактџично дали сџаџус меџајезика својих сџекулаџивних љодухваџа, модисти су изазвали концептуалну збрку. — *Time шџо* [→ *џако шџо/ заџо шџо*] је шџо човека лоџирала на одређеној агреси, ..., убила је његову приватност и приватност његове породице.

И Радовановић (1978: 98–99) у својој студији *Именица у функцији кондензатџора* говори о субординираним клаузама типа *џиме шџо*, *џако шџо* које се појављују као

алтернативне (базичне) семантичке могућности на нивоу дубинске структуре девербативних именичких падежних конструкција типа $\emptyset + N_{Dev(Instr)}$, $y + N_{Dev(Loc)}$, $c + N_{Dev(Instr)}$, истичући да семантичка интерпретација датих конструкција у улози кондензатора реченичног значења средства може бити двосмислена, „pošto značenje sredstva (instrumenta) često interferira sa značenjem uzroka, što se tumači načelnim logičkim razmatranjem koje uvodi pretpostavku, kako se, zapravo, značenje sredstva odnosno instrumenta redovno može interpretirati i na nivou značenja tipa izazivač, prouzrokovач ili sl.“ (Радовановић 1977: 98)¹⁶⁶.

Анализирајући девербативне именичке падежне конструкције у функцији кондензатора реченичног значења средства (инструмента), Радовановић (1977: 98) наглашава да се у корпусу појављују и примјери који „u određenim situacijama уриџују i na semantičku interpretaciju“ у традиционалној терминологији означену лексемом *начин*. Настojeћи да избјегне „uopštene semantičke etikete ove vrste“, аутор семантичку базу исказа о којима је ријеч ближе спецификује сматрајући дате примјере представницима значења типа средство (инструмент), подразмијевајући под датим термином сваку предикацију која предствала „(A) sredstvo za realizovanje — sa manje ili više izraženim prisustvom značenja forme manifestovanja“, чије је базично рјешење у дубинској структури заступљено (сигнализовано) сложеним везником *ӣиме ӣӣо*, или „(B) sredstvo za realizovanje — sa manje ili više izraženim prisustvom načina ispoljavanja ili sadržaja realizacije korelativne predikacije“, чије је базично рјешење у дубинској структури заступљено (сигнализовано) сложеним везником *ӣако ӣӣо*.

Иако међусобно замјенљиви, сложени везници *ӣиме ӣӣо* и *ӣако ӣӣо* нису потпуно семантички еквивалентни, на што упозорава Радовановић (Исто, 98) уочавајући, како и сам каже, врло суптилну и, заправо, минималну семантичку дистинкцију међу њима — мање или више изражено присуство значења форме

¹⁶⁶ Аутор за потврду наводи примјере са реконструисаном дубинском структуром који показују да је за такав тип конструкција у дубинској структури могуће реконструисати клаузу са сложеним субординацијским везником *затӣо ӣӣо*, који је иначе „tipičan signal bazičnog kauzalnog rečeničnog sadržaja“, истичући да то нарочито вриједи за примјере у којима се девербативна именица у инструменталу налази у синтаксичкој позицији субјекта пасивних конструкција: *Она је била оӣаљена сунцем и освежена једрењем // Једрење ју је освежило* [← *Затӣо ӣӣо // Тиме ӣӣо је једрила*] (Радовановић 1977: 98, Црњански). — Чињеница је да се значење средства (инструмента) може на логичком плану посматрања интерпретирати у основи каузалним терминима типа „изазивач“, „проузроковач“ (Исто, 141).

манифестовања у случају употребе сложеног везничког елемента *īīime īīīo*, односно мање или више изражено присуство значења начина испољавања или садржаја реализације корелативне предикације у случају употребе везника *īīako īīīo*¹⁶⁷:

... on je došao na misao da bi se oslobodio te nelagodnosti (...), *īīime što* [→ *tako što*] *bi premostio strme obale i zlu vodu među njima*, ... — Takva deca pokušavaju kompenzirati nedostatak osećajnosti *īīime što* [→ *tako što*] *se upuštaju u traženje uzбудljivih situacija bez obzira na opasnost*. — Ја бих желео ту немилу ствар да поправим *īīime īīīo* [→ *īīako īīīo*] *bих вас уверио* да ја имам врло озбиљне намере, врло озбиљне намере. — Неки приступи васпитању грешком препоручују заобилажење дечијег отпора *īīime īīīo* *ћемо децу га њустіімо* да раде шта хоће и да уче из последица свог понашања [→ *īīako īīīo*].

Да је поред значења средства присутно и значење типа изазивач, проузроковач, будући да се значење средства (инструмента) може „у крајњој линији на логичком плану posmatranja interpretirati u osnovi 'kauzalnim' terminima tipa 'izazivač', 'prouzrokovач'¹⁶⁸, доказују контексти у којима је везник *īīime īīīo* замјенљив сложеним везником узрочне семантике *zaiīo īīīo*:

Анкара је задовољна *īīime īīīo* [→ *zaiīo īīīo*] *се Денкīаиш враīіио на Циīар* (Радовановић 1977: 141: Батистић, 69). — Тада ми он рече, очигледно обрадован *īīime īīīo* [→ *zaiīo īīīo*] *сам њрисīао*, о чему се заправо ради (Радовановић 1977: 141: Ћулум, 37). — Но одједном помислих како је оваква нагла промена расположења могла бити изазвана *īīime īīīo* [→ *zaiīo īīīo*] *је уīіицало море као ііакво* ... (Радовановић 1977: 141: Ћулум, 12). — Најзад, заморен *īīime īīīo* [→ *zaiīo īīīo*] *сам шеīао њо њалуби* (...), изабрах једну слободну столицу за лежање (Радовановић 1977: 141: Ћулум, 34). — Искварило се *īīime īīīo* [→ *zaiīo īīīo*] *је ношено* (Радовановић 1977: 141: М. Ивић, 98). — Јер се догађаји кваре *īīime īīīo* [→ *zaiīo īīīo*] се приповиједају (Радовановић 1977: 141: М. Ивић, 96). — Мој сусјед се замори *īīime īīīo* [→ *zaiīo īīīo*] *је њосмаīрао аерогром* (Радовановић 1977: 141: Ћулум, 20). — *īīime īīīo* [→ *zaiīo īīīo*] *су објављени*, његови списи нису добили на вриједности.

Проведена анализа указује на то да гдје год је могуће изоставити инструментални демонстратив *īīime* из састава сложеног везника и свести га на експликативни везнички елемент *īīīo*, дати везник није могуће замијенити сложеним везником *īīako īīīo*: уп. *Анкара је задовољна īīime īīīo се Денкīаиш враīіио на Циīар* [→ *Анкара је задовољна*

¹⁶⁷ Колебање језичког осјећања између везничких елемената *īīime īīīo* и *īīako īīīo*, по мишљењу аутора, иде у прилог увјерењу да се „radi o vrlo suptilnoj i, zapravo, minimalnoj semantičkoj distinkciji“ (Исто, 99).

¹⁶⁸ Радовановић 1977: 141.

*шћю се Денкѣаш враћю на Цѣар и *Анкара је задовољна ѣако шћю се Денкѣаш враћю на Цѣар*]; Тага ми он рече, очѣледно обрадован *ѣиме шћю сам ѣрисѣао, о чему се заѣраво ради* [\rightarrow Тага ми он рече, очѣледно обрадован *шћю сам ѣрисѣао, о чему се заѣраво ради* и *Тага ми он рече, очѣледно обрадован *ѣако шћю сам ѣрисѣао, о чему се заѣраво ради*].

Када сложени узрочни везник *ѣиме шћю* није могуће свести на елемент *шћю* (због посљедица на семантичком плану реченице), у том случају, уколико инхерентна семантика глаголске лексеме којом је реализован управни предикат допушта, као супституент сложеног везника *ѣиме шћю* може да се појави и сложени везник *ѣако шћю*: уп. *Јер се доѣађаји кваре ѣиме шћю се ѣриѣовијегају* и *Јер се доѣађаји кваре ѣако шћю се ѣриѣовијегају*.

Сродно, неријетко и подударно значењу реченица са сложеним везником *ѣиме шћю*, имају и сложене реченице са сложеним везницима *захваљујући ѣоме шћю* и *блаѣодарећи ѣоме шћю* (уз увијек присутну компоненту позитивности посљедице). Да оне нису потпуни семантички еквиваленти, бива јасно и из чињенице да је сложени везник *ѣиме шћю* замјенљив везником *ѣако шћю*, док везничке конструкције *захваљујући ѣоме шћю* и *блаѣодарећи ѣоме шћю* најчешће нису супституентне везником *ѣако шћю*, јер се у реченицама (клаузама) њима уведеним у први план истиче узрочни карактер омогућивача, док се у онима с везником *ѣиме шћю* увијек наглашава омогућивачки узрок као начинска категорија¹⁶⁹:

Нама је истинитост социјализма изгледала потпуно доказана *ѣиме шћю* [\rightarrow *захваљујући ѣоме шћю/ заѣо шћю*] је било младих људи и жена, (...) који су били готови за тај социјализам погинути на губилишту или провести најбоље године у сибирским рудницима. — Politicka praksa se poziva na jednu komotnu jezičku naviku, koja se ponavljanjem izjednačila sa posvećenom istinom: određeno društvo je demokratsko, ili samoupravno, ili socijalističko *ѣиме шћю* [\rightarrow *зато шћю/ захваљујући томе шћю*] се прогласило за тако! — Идем на мали моло, који је саграђен *ѣиме шћю* [\rightarrow *захваљујући ѣоме шћю/ ѣако шћю*] је између неколико ѣободених коља набацано камење. — ... он је дошао на misao да би се ослободио те nelagodnosti (...), *ѣиме шћю* [\rightarrow *тако шћю/ захваљујући ѣоме шћю*] би премостio strme obale i zlu vodu међу њима, ...— Ovaj pristup se može prilagoditi i jednom školskom času (...), *ѣиме шћю* [\rightarrow *тако шћю/ захваљујући томе шћю*] ćemo odmah prikazati pripremljene ilustracije i izbaciti rešavanje zadataka koji се односе на особине

¹⁶⁹ О сличности и подударности значења узрочних реченица са везницима *ѣиме шћю* и *захваљујући/ блаѣодарећи ѣоме шћю* в. Ковачевић 1988: 205.

nizova, odnosno zadržati se samo na vizuelizaciji istih. —Коефицијенти за положаје и извршилачка радна места одређују се *тшме шшо* [→ *тшако шшо/ захваљујући тшме шшо*] се сваки *шоложај* и свако *извршилачко радно местио сврстава* у једну од 13 *шлайних шруа*. — *Тме шшо* [→ *зашо шшо/ захваљујући тшме шшо*] су *лашинском шрактично дали сшајус мшајезика својих сшекулашних шдохваша*, модисти су изазвали концептуалну збрку.

Без обзира, дакле, на могућност појављивања сложеног везника *захваљујући тшме шшо* као супституционог рјешења сложеног везника *тшме шшо*, не може бити ријечи о апсолутној замјенљивости.

Сљедећи примјери из Вуковог језика представљају омогућивачко-узрочно значење обиљежено сложеним везником *тшме шшо*:

Неки млађи калуђери, који то воле, носе и оружје, што они објашњавају и правдају *тшме шшо* су сви *манаштри*, осим онога у *ријечној нахији*, на *шраници*, *сасвим* у *близини Турака*, и нијесу сигурни животом (ВСК, ЦГ). — Тај претјерани стид објашњава се *тшме шшо* у *кућама у Црној Гори*, гдје нема засебнијех одаја, и што су поред тога увијек отворене, *млагенци морају* у *ком ушлу усред остале шородице шросшријешти своју шостешу* (ВСК, ЦГ). — Остављеном мужу или његовијем рођацима и саплеменицима дужност је да се за ову нанесену им срамоту освете *тшме шшо* из *оне нахије*, у коју се одбјегла жена удала, *ошму ма коју жену*, и вјенчају је и преко њене воље за ма кога међу њима (ВСК, ЦГ).

Најприје ћемо испитати могућност инверзивних трансформација наведених реченица како бисмо потврдили да конструкција *тшме шшо* у њима заиста функционише као сложени везник:

Тме шшо су сви *манаштри*, осим онога у *ријечној нахији*, на *шраници*, *сасвим* у *близини Турака*, они (неки млађи калуђери) објашњавају и правдају своје ношење оружја (то што носе оружје). — *Тме шшо* у *кућама у Црној Гори* *млагенци морају* у *ком ушлу усред остале шородице шросшријешти своју шостешу*, тај претјерани стид објашњава се / објашњава се тај претјерани стид.

Да се примијетити да је код свих примјера могуће преобликовање, али да су нужне и интервенције у распореду лексичког материјала надређене реченице, односно да постоји потреба за реорганизацијом структуре премјештеног сегмента. Такође је важно истаћи и допунски карактер зависних клауза условљен семантиком глагола у предикату управне клаузе *објашњаваши*, *шравдаши*.

Посебну пажњу обратићемо на примјер у којем инверзија није могућа због компликованих синтаксичких односа у развијеном реченичном комплексу:

¹Остављеном мужу или његовијем рођацима и саплеменицима дужност је да се за ову нанесену им срамоту освете / ² *џиме џиџо* из оне нахије, / ³ у коју се одбјегла жена удала, / ² *оџму ма коју жену*, / ⁴ и вјенчају је и преко њене воље за ма кога међу њима.

Наиме, у датом примјеру зависна клауза уведена сложеним везником *џиме џиџо* везује се за предикат надређене јој зависне предикатске реченице (*да се осветије*) која је истовремено и структурни елемент предиката прве реченице у низу: *Остављеном мужу или његовијем рођацима и саплеменицима дужности је да се за ову нанесену им срамотију осветије* (предикат ове реченице чине глагол *биџи* + садржај цијеле зависне реченице *да се осветије*). Зависна предикатска реченица *да се осветије* заузима позицију лексичког језгра копулативног именског предиката. То потврђује и слједећа трансформација у којој се у позицији именског дијела предиката налази девербативна именица као синтаксичка јединица конкурентна зависној предикатској реченици: *њихова дужности је осветија*.

Уколико бисмо поједноставили синтаксичке односе у првој реченици анализираног комплекса, уз редукцију њеног лексичког материјала, инверзија би постала могућа: *џиме џиџо из оне нахије (...)* *оџму ма коју жену (...)*, / *они се осветије за нанесену им срамотију*, а тиме би постао примјенљив и врло важан критеријум на основу којег конструкцију *џиме џиџо* идентификујемо као сложени везник.

VI. 2. Сложени узрочни везници настали преко узрочних прилошких израза

Чињеница да је главнина сложених везника узрочне семантике настала преко узрочних прилошких израза директан је одраз стања у систему замјеничких прилога и прилошких израза у српском језику. Будући да су узрочни прилошки изрази бројнији и семантички разнообразнији од узрочних замјеничких прилога, сасвим је логично да је већи број сложених узрочних везника управо настао учешћем прилошких израза. У зависности од типа прилошког израза који њиховој творби партиципира, сложени узрочни везници се дијеле у двије групе: 1) сложене узрочне везнике формиране преко узрочних прилошких израза приједлошко-замјеничког типа и 2) сложене узрочне везнике формиране преко прилошких израза синтагматског типа.

VI.2.1. Сложени узрочни везници формирани преко узрочних прилошких израза приједлошко-замјеничког типа

VI.2.1.1. Сложени везници са катафорском демонстративном замјеницом као обавезним конституентом

VI.2.1.1.1. *збоī ѿоīа шѿо*

Међу везничким средствима за обиљежавање општеузрочног значења у српском језику налази се и сложени узрочни везник *збоī ѿоīа шѿо*, настао срастањем катафорски употријебљеног прилошког израза *збоī ѿоīа* и семантички неспецификованог везника *шѿо*. Овим се сложеним везником у структуру сложене реченице уводе зависне клаузе којима могу бити изречени готово сви типови узрочног значења, а понајчешће узрок разлога¹⁷⁰, тј. пасивни тип узрока који посљедицу не изазива непосредно, него помаже њеном појављивању¹⁷¹.

Уз сложени везник *зѿо шѿо*, овај везник апсолутно доминира у односу на остале сложене везнике узрочне семантике у свим функционалним стилевима српског стандардног језика. Разлог томе првенствено ваља тражити у битним карактеристикама једнозначног каузалног приједлога *збоī* који, преко прилошког израза замјеничко-приједлошког типа, партиципира у формирању овога везника, у његовој „*sposobnosti osvajaња drugih semantičkih područja*“, тј. семантичких ситуација иначе резервисаних за друге приједлошке могућности. Будући да је међу приједлозима узрочне семантике

¹⁷⁰ Као основна јединица узрока разлога у српском језику јавља се генитивна синтагма с приједлогом *збоī*, „чији је еквивалент у мањем броју случајева генитивна синтагма с приједлогом *услед*. Уз њих су за изражавање неког подтипа узрока разлога у српскохрватском језику везане и сложене реченице с најфреквентнијим узрочним везницима“ (Ковачевић 1988: 141).

¹⁷¹ „Разлогом се неријетко може одредити оно што утиче и предодређује тип агенсове одлуке, радње или акције. Тако је разлог оно што као повољна или неповољна чињеница условљава тип свјесног ’понашања’ (’понашања’ као могућности у избору типа одлуке). Ту је разлог потпомажући, дјелујући, али никад непосредни, директни узрок. У питању је ’пасивни’ узрок“ (Исто, 141–142). В. и Силић & Прањковић 2005: 342.

приједлог *збої* најмање обиљежен¹⁷², маркиран само индиректношћу узрока који сигнализује пасивни узрок, његова употреба у језику је најчешћа, што је уједно и образложење изразито високе фреквенције сложеног узрочног везника *збої њоїа шїїо*, у чијем се саставу, као структурни елемент прилошког израза, овај приједлог налази:

Мале Козилијанце смештају у разреде за ментално заосталу децу, *збої њоїа шїїо не знају енїлески* (Ковачевић 1998: 132, Момо Капор). — Овај податак је значајан *збої њоїа шїїо би све залихе ѡрошїоїоїишње вакцине, ѡа чак и оне од ѡре осам ѡодина, моїле биїїи од велике ѡмоћи за случај ѡоїїребе* (НИН, 2861, 27.10.2005). — „Незамисливо је да живот стане *збої њоїа шїїо ѡоїїиичари не моїу да се доїоворе*“, рекао је Бајец (Политика, 8. 2. 2007). — *Збої њоїа шїїо је њеїова унуїїрашња ѡоїїиика имала ѡако рђав свршеїїак*, гледа се с неповерењем и на њене раније фазе (С. Јовановић, ПИК, 36). — Па ипак, нашао се један овдашњи, београдски, лингвиста (и сам учесник скупа) да касније изрази негодовање *збої њоїа шїїо је објављен ѡоїоки рефератї*, мада није имао примедба на садржај (Б. Брборић, ОЈР). — *Збої њоїа шїїо је наведени ѡекстї био ѡредметї исїїраживања у ѡреїїходном ѡоїављу нашеї рада*, подсетићемо само на податак да је дело настало из ауторове жеље да својој снахи Софији поклони својеврстан песнички обликован (дидактически) приручник за складан брачни живот (Р. Ераковић, РЕСП). — Све ове реформе у српском друштву су углавном везиване за личност и име Јосифа II *збої њоїа шїїо су се у време њеїове самосїалне владавине (1780–1790) ѡказали њихови резулїїаїїи*, што је патент о верској толеранцији за који су Срби били посебно заинтересовани издат под његовом владом (1781), што је у то време укинут језуитски ред и у Аустрији и што је бечки двор учинио велике напоре да реформе популаризује преко личности Јосифа II ослободиоца Београда (1789) (М. Павић, К). — *Збої њоїа шїїо је Венцловић ѡу давао ѡреводе на народни језик философских ѡермина уїоїїребљених у њеїовим изворима*, та места представљају занимљиве детаље. (М. Павић, ГСВ).

Код Вука смо регистровали само један примјер овога везника:

Отимање на друму догађа се овде-онде, али и то ријетко, једно *збої њоїа шїїо је ѡо моїуће извесїи само изненаднијем ѡреїїагом*, јер би се сваки прије бранио на живот и смрт, него што би дошао кући без одијела и оружја, што се то сматра као велика

¹⁷² „Међу каузалним предлозима у којима је у овом оделјку рећ најманје је обележен предлог *zbog* (neutralan је по критеријуму *stimulator: efektor*). Отуда је и његова употреба у језику најчешћа, па по правилу захвата и семантичке ситуације иначе standardно rezervisane за предлошке могућности *od* и *iz*, dok се obrnuti smer osvajaња semantičkih područja upotrebe не запажа. Ова предлошка конструкција обележена је, dakле, само индиректношћу узрока који signalizuje (tzv. 'pasivni uzrok'). Pri том korelativna predikacija (čiji uzrok и određuje) може бити voljnog („svesnog“) или nevoljnog („nesvesnog“, automatskog) tipa“ (Радовановић 1977: 131).

срамота; и друго, *ш̄ӣо̄ ӣа̄ка̄в̄ ӣос̄ӣӯӣак̄ вӣше̄ не̄ӣо̄ ӣш̄ӣа̄ г̄рӯӣо̄ изазӣва̄ к̄р̄в̄нӯ ос̄ве̄ӣӯ ме̄ђӯ ӣле̄менӣма̄* (ВСК, ЦГ).

И на овом примјеру сасвим је једноставно уочити улогу датог сложеног везника у структурирању реченичног комплекса у коме су се семантички истородне зависне клаузе, које чине координирани низ, нашле у дистактној позицији:

... једно *збо̄ӣ ӣо̄ӣа̄ ӣш̄ӣо̄* је то могуће извести само изненаднијем препадом, (...), и друго, *ӣш̄ӣо̄* такав поступак више него ишта друго изазива крвну освету међу племенима.

Само је прва зависна клауза уведена цјеловитим сложеним везником, са свим његовим интегралним компонентама, док је друга клауза уведена његовом редукованом варијантом, сведеном на експликативни елемент *ӣш̄ӣо̄*.

Други примјер из анализираног корпуса могао би послужити као илустрација проблема двоинтерпретативне вриједности замјеничког прилога или прилошког израза у склопу сложеног везника, односно њихове унутарвезничке или катафорске употребе у одређеним контекстима:

Изгледа да је овај обичај **постао** због тога *ӣш̄ӣо̄ се̄ бо̄је̄ да̄ не̄ нас̄ӣӯӣӣ случа̄ј̄* да доцније не буде прилике да их владика запопи (ВСК, ЦГ).

У наведеној реченици спој *збо̄ӣ ӣо̄ӣа̄ ӣш̄ӣо̄* не функционише као сложени везник, будући да први његов елемент — прилошки израз *збо̄ӣ ӣо̄ӣа̄* — није структурни елемент сложеног везника већ основне клаузе, на што упућује не само његова интонациона разједињеност, која се, иначе, не узима као релевантан фактор када је у питању писани језик, него непотпуна семантика глагола управне клаузе (в Ковачевић 1988: 65).

VI.2.1.1.2. *од̄ ӣо̄ӣа̄ ӣш̄ӣо̄*

Сложеним узрочним везником *од̄ ӣо̄ӣа̄ ӣш̄ӣо̄*, насталим у процесу интонационог обједињења катафорски употријебљеног прилошког израза приједлошко-замјеничког типа *од̄ ӣо̄ӣа̄* и експликативног везника *ӣш̄ӣо̄*, у структуру сложене реченице уводе се узрочне зависне клаузе којима се изражава узрок као директни (несвјесни) изазивач „спонтаних, вољнонеконтролисаних посљедица“ (Ковачевић 1988: 105). Овај се тип узрочног значења у језику врло ријетко исказује сложеном реченицом (Исто, 97). Основна језичка конструкција за обиљежавање узрока ефектора, која има највећу дистрибутивну моћ, у српском језику јесте генитивна синтагма с приједлогом *од̄* (Исто,

93)¹⁷³. Њоме се могу обиљежити сви значењски подтипови у оквиру субпоља узрока ефектора, које се у српском језику реализује кроз три микропоља, и то микропоље узрока вањског ефектора, микропоље унутрашњег ефектора и микропоље латентне мисли као ефектора.¹⁷⁴ С тих је разлога сасвим и логично управо учешће приједлога *og*, односно преко њега твореног прилошког израза *og īōīa*, у формирању сложеног везника са узрочном семантиком типа ефектор.

Сем у научној, нигдје се у граматичкој литератури не помиње дата конструкција као (сложени) везник. Ковачевић (1988: 96–97) у својој монографији о узрочном семантичком пољу, анализирајући језичке јединице којима се изражава узрок типа ефектор, наглашава да „Исти тип¹⁷⁵ узрочно-последичне везе може бити обиљежен и сложеном реченицом с узрочном зависном клаузом. Семантички еквивалентна била би клауза уведена везничком конструкцијом *og īōīa īīō*. Таква се везивна конструкција, међутим, не употребљава. Срећу се клаузе с неким од општекаузалних везника, [...] само што се ту однос ефекта и ефектора 'разводњава' па узрок добија значење аргумента. Сложена реченица се ријетко употребљава за обиљежавање типа везе с узроком ефектором, ваљда једино онда кад сви релевантни елементи не могу бити изражени неком нереченичном конструкцијом“.

Насупрот реченоме стоји Ковачевићева тврдња у књизи *Синџакса сложене реченице у српском језику*, у поглављу посвећеном везницима каузалне семантике, у којој се каже да је у савременом језику „у употреби много већи број замјеничких узрочних прилога и прилошких израза, преко чије су катафорске употребе интонационим уобличењем с експликативним везником *īīō* (у највећем броју случајева) и *ga* (само уз с обзиром на *īō*) формирани сложени узрочни везници“, међу

¹⁷³ „У позицији узрочне прилошке одредбе предлошко-падежна кнструкција *og* + ген. има веома широку употребу“ (Фелешко 1995: 106). У оквиру значењске (каузалне) специјализације ова приједлошко-падежна конструкција представља „облик који се примењује у ситуацији кад радња (стање) коју означава глагол има спонтани карактер, дешава се без учешћа воље, спада у појаве физиолошке природе“ (Исто, 107). Односно, генитив с приједлогом *og* „означава појам који самом својом појавом или природом изазива невољну спонтану акцију или се најнепосредније појављује као преперека. Стога се њима може означити 'унутрашњи' узрок: психичка и физиолошка стања и процеси у човеку, али и 'спољашњи' узрок: објективна стања, збивања, процеси изван човека“ (Антонић 2005: 166).

¹⁷⁴ О структури субпоља узрока ефектора и његовом језичком обликовању в. Ковачевић 1988: 93–106.

¹⁷⁵ Ово се односи на подтип значења ефектор физиолошког стања или својства, тј. на оне ситуације у којима се ефектор (агенсова акција) и ефекат (физиолошко стање) налазе у сфери истог лица.

којима аутор наводи и сложени везник *og ūoīa ūūio*, илуструјући његову употребу примјером забиљеженим у разговорном језику: *Уморио се og ūoīa ūūio је вукао ūолики ūерей са сџанице* (Ковачевић 1998: 131–132). Та тврдња имплицира, дакле, и постојање прилошког израза приједлошко-замјеничког типа *og ūoīa*.

Број забиљежених примјера овог сложеног везника у нашем корпусу само потврђује оно што је у литератури већ истакнуто, а то је да се овај тип узрочног значења у језику врло ријетко уобличава на нивоу сложене реченице. За потврду наводимо регистроване примјере сложених реченица са везником *og ūoīa ūūio* (углавном из књижевноумјетничког стила):

Уједно, тај је језик патио *og ūoīa ūūio* *īa је велики геo ūублике недовољно разумеo* (П. Ивић, Књижевни језик као инструмент културе и продукт историје народа). — Тако *ćete se i mene kroz koju godinu sećati — геће na to, tiše, ona, i, videvši koliko је preneražen od toga što је rekla, dodade: — Idite sada, treba da останem sama* (М. Црњански, Кап шпанске крви). — И они — дахије — почну зазирати *og ūoīa, ūūio су Срби са свим кнезовима научили војеваџи; ...* (Прота М. Ненадовић, Мемоари, АСК). — А *zaprepašćenje је dolazilo od toga što се ja nisam mogao setiti ničega sličnog, а u isti mah sam знаo, naravno da sam знаo, da prokleta stvar nije izmišljena i da је nepoznata govorila istinu* (М. Павић, Предео сликан чајем). — Он је *tome davao ubedljive načelne razloge, али ja сам sumњаo да је отрог poticao od toga što су u njima davane mahom tuđe drame* (Б. Пекић, НЈ). — ... оријентација је аутоматска и произлази *og ūoīa ūūio се ауџомаџски u и сваком ūренуџку за време ūуџовања доводе у склад унуџарње дирекџиве ког јеџуље са околним сџољним џриликама, са џоџоџбама средине* кроз коју јегуља у тај мах пролази (М. П. Алас, Јегуље, АСК). — *Žive od toga što се сеćaju slavних pariških дана* (М. Капор, Фолиранти). — Тако *ogorčeno rikne на своје ubice ranjen tigar који је celoga veka živeo od toga što је ranjavao i ubijao sve oko себе* (И. Андрић, Знакови поред пута).

VI.2.1.1.3. усљед ūoīa ūūio

Сложеним везником *усљед ūoīa ūūio*, насталим у процесу интонационог обједињења катафорски употријебљеног прилошког израза *усљед ūoīa* и експликативног везника *ūūio*, обиљежава се специфичан тип узрочног значења, тзв. „тип ситуацијског узрока из ког као природна произилази наведена посљедица“ (Ковачевић 1988: 143). Овај тип значења у српском језику, сем језичким јединицама које у свом саставу имају приједлошку лексему *усљед*, може бити означен разнообразним типовима синтаксичких јединица, али је само овим првим (с приједлогом *усљед*) „увијек иманентан“ (Исто, 143). Томе у прилог иде и констатација

И. Грицкат (1957: 239) да „предлог *услед*¹⁷⁶ може стајати само уз именице које значе неко стање, ситуацију, макар и у врло широком смислу те речи“ и да генитивне синтагме с датим приједлогом значе „непосредне, природне последице, резултате нужног произилажења из нечега“. Зависном се клаузом уведеном сложеним везником *услед ѿоѿа шѿо*, дакле, обиљежавају различите ситуације или околности које узрокују последице готово инхерентне природи тих околности. Последица исказана управном клаузом „супсумирана [је] под ситуацију која се језички изражава као узрок типа разлог“ (Ковачевић 1988: 143).

Семантика прилошког израза *услед ѿоѿа*, који није могуће изоставити из структуре сложеног везника без последица на граматичком и семантичком плану реченице, обезбјеђује сложеном везнику *услед ѿоѿа шѿо* да у систему узрочних везника функционише на само као једнозначна (чиста), контекстуално неусловљена везничка јединица узрочне семантике¹⁷⁷ већ и статус типски обиљежене (семантички спецификоване) везничке јединице, обиљежене семантичком нијансом супсумтивности последице под ситуациони узрок¹⁷⁸. У прилог до сада реченоме наводимо примјере овог сложеног везника, забиљежене у различитим функционалним стиливима српског језика:

И после тога случаја, а *услед ѿоѿа шѿо ѿа суѿруѿа није довољно разумела*, настала је она стагнација у композиторовој активности, после које је компоновао литургију, и то не толико из осећања побожности колико што је судијама врховнога суда, приликом бракоразводне парнице, дао реч да ће компоновати нову литургију ако спор у његову корист реше (Б. Нушић, Аутобиографија, АСК). — Проблеми и тешкоће у остваривању задатака моралног васпитања настају *услед ѿоѿа шѿо морални лик човека у савременом друшћиву одређују њеѿови односи према заједници, друћим људима и самоме себи*, док се међу њима ствара сложени сплет веза, односа и зависности (Б. С. Јевтић, МПС). —

¹⁷⁶ „У конструкцији *услед* + ген., поред узрочног значења, јасно се осећа и темпорална нијанса, подвучен је моменат зависности и временског резултата између узрока и последице коју је он изазвао, што се, између осталог, изражава могућношћу да се *услед* + ген. у извесним случајевима замени конструкцијом *после* + ген.“ (Фелешко 1995: 141).

¹⁷⁷ Приједлог *услед* „употребљава се искључиво са узрочним значењем, често као потпун синоним с предлогом *збој* уз исти падежни облик“, а његова функција јесте „означавање узрока који је у околностима вршења радње“ (Стевановић 1979: 252).

¹⁷⁸ За изражавње овог типа значења остале узрочне јединице (осим везника *с обзиром на ѿо да* и *услед ѿоѿа шѿо*, којим је то такође примарно значење) подразумевају контекстуалну условљеност, тј. тип контекста што ’намеће’ ово значење узрока разлога“ (Ковачевић 1988: 143–144).

*Услед ѿоіа шїѿо је лавни ѿок доіађаја инициран одлуком љубоморне браће да продају Јосифа у робље и прикрију своје недело наводним нападом дивље звери на очевог љубимца, хананска (дисфункционална) породица веома тешко може бити дефинисана као идеална визија хармоничног породичног микрокосмоса (Р. Ераковић, РЕСП). — Прелиминарна потрага за кључним наративним чвориштима религиозног епа наводи на закључак да је, *услед ѿоіа шїѿо се налази у сенци сценографски раскошној ѿриказа југеђињења Јосифове ѿпородице у еїшїаїском царском їраду*, релативно лако превидети поетички значај примера који смо одлучили да издвојимо (Р. Ераковић, РЕСП). — У више приповедака Станковић је приказао осуђећену љубав *услед ѿоіа шїѿо младић и девојка ѿриіадају разним сїїалежима (...)* (Ј. Деретић, КИСК). — *Услед ѿоіа шїѿо код њих не може ни доћи до двосмисленосїи*, такви глаголи могу имати поред себе инфинитиве (Ковачевић 1998: 132, Ирена Грицкат). — Матична филијала, односно Републички завод има право да захтева накнаду штете од послодавца и када је штета настала *услед ѿоіа шїѿо је заїослени сїуїио на рад без їройисаної їреїїходної здравсївеної їреїледа*, а касније се утврди здравственим прегледом да запослени према свом здравственом стању није био способан за рад на одређеном послу (ЗОЗО, чл. 193). — Иста права и дужности има и државни службеник коме је положај укинут *услед ѿоіа шїѿо је гео делокруїа државної орїана*, у коме је и положај, *їреузео груїи државни орїан* (ЗДС, чл. 81). — *Usljied toga što upiцује na цїtavu reћenicu, што, se* u овој улози naziva prosentencijalizatorom (Кордић 1995: 148).*

У граматичкој литератури је већ истакнута чињеница да се зависном клаузом обиљеженом сложеним везником *усљед ѿоіа шїѿо* обично означава узрок везан за какву негативну и/или непожељну посљедицу¹⁷⁹. Ковачевић, такође, говорећи о прилошким изразима обиљеженим неком стилском или семантичком нијансом значења као о језичким средствима конкурентним замјеничким узрочним прилозима, истиче да је прилошки израз *усљед ѿоіа* обиљежен семантичком нијансом „наглашавање супсумтивности посљедице под ситуационо најчешће негативни узрок“ (Ковачевић 2007: 15).

¹⁷⁹ Аутори Силић & Прањковић као непотврђен наводе следећи примјер: *Куїио је їуну врећицу їрешања усљїјед ѿоіа шїѿо их јако воли* поредећи га са пр.: *Морали смо сїїаїи усљїјед ѿоіа шїѿо је био їролом облака* (Силић & Прањковић 2005: 342). — Стевановић (1979: 253) критички разматра оправданост увјерења да се „предлог *услед* више употребљава у реченицама с нечим што неповољно делује него тамо где се износи штогод повољно“.

Управо због своје семантичке спецификованости, као и могућности да буде замијењен сложеним везником *збоī њоīа шњо*, док обрнуто није увијек могуће¹⁸⁰, сложени узрочни везник *усљед њоīа шњо* има ниску фреквенцију у свим функционалним стиливима у односу на сложене везнике општеузрочног значења, какви су нпр. *збоī њоīа шњо*, *зашњо шњо*, *сњоīа шњо*, *будући да*. Само је један примјер сложеног везника *усљед њоīа шњо* забиљежен у књижевноумјетничком стилу, а највише је примјера забиљежено у текстовима научног стила.¹⁸¹

VI.2.1.1.4. *њоводом њоīа шњо*

Међу новијим језичким јединицама за изражавање посебног (под)типа узрочног значења — узрока повода¹⁸² (односно, значења повода, које је врло блиско значењу разлога) у српском језику, у систему узрочних везничких средстава формиран је сложени везник *њоводом њоīа шњо*, настао у процесу интонационог обједињења катафорски употријебљеног прилошког израза приједлошко-замјеничког типа *њоводом њоīа*¹⁸³ и експликативног везника *шњо*. У литератури се повод дефинише као узрок с

¹⁸⁰ Приједлог *усљед* „увијек је замјенљив приједлогом *збоī* (док обрнута замјена није увијек могућа)“ (Исто, 144). „Предлози ЗБОГ и УСЛЕД у начелу су синонимични. Предлог УСЛЕД у свим случајевима може бити замењен предлогом ЗБОГ, али комутабилност у обрнутом смеру, ипак, није увек могућа. Такав је случај, пре свега, у ситуацијама када се каузално детерминише предикација (глагол или глаголска копула + придев) која означава неко психолошко или физиолошко стање човека. Уп. пр. Покајао се ЗБОГ њаквоī њосиујка. : *Покајао се УСЛЕД њаквоī њосиујка. Или: Био је тужан ЗБОГ огласка. : *Био је тужан УСЛЕД огласка“ (Антонић 2005: 167). И Радовановић (1978: 132) истиче да је предлошко-падежна конструкција *усљед* + N_{Dev (Gen)} увијек замјенљива конструкцијом с приједлогом *збоī* + N_{Dev (Gen)}.

¹⁸¹ Ово је у складу с оним што у вези са функционалностилском дистрибуцијом приједлога *усљед* налазимо код Пипера: „Поред развијене синонимије и полисемије унутар система каузативних адвербијала постоји и њихова стилска издиференцираност, нпр. адвербијали с предлозима *њоводом*, *усљед* и предлошким изразом *из разлоīа* чешћи су у научном, административном или публицистичком стилу него у лепој књижевности или у колоквијалној употреби, поред тога што неки каузативни модели могу бити стилски маркирани као застарели“ (Пипер 2005: 792).

¹⁸² „Значење се узрока повода у српскохрватском језику изражава по правилу новијим језичким јединицама — синтагмама с приједлошким изразима, и то изразима *њоводом*, *у њоводу*, *у вези са*, *лгеге*“ (Ковачевић 1988: 191). „До стварања језичких средстава за обиљежавање само значења повода, језик се користио, као и у другим случајевима, средствима постојећих категорија“. (Исто, 193).

¹⁸³ Ради потврде постојања овог прилошког израза наводимо неколико примјера његове анафорске — трансфрастичке и интрафрастичке — употребе у језику, с напоменом да само катафорски

дејством минималног интензитета¹⁸⁴, односно узрок ниског интензитета који се наводи као непосредан изазивач посљедичне ситуације и који, по правилу, није главни или једини њен узрок¹⁸⁵.

Субпоље узрока повода, чијем центру припада ова везничка јединица, најмлађе је и по броју узрочних форми најсиромашније поље у оквиру узрочног семантичког поља.¹⁸⁶ Ковачевић у својој монографији констатује да је на језичком плану дато субпоље сведено „на само неколике падежне синтагме с приједлошким изразима у

употријебљен, дакле, асемантичан с обзиром на садржај испред себе, може партиципирати у формирању сложеног узрочног везника *поводом шћоѡа шћшо*: **Поводом шћоѡа** група писаца која предлаже ову резолуцију захтева да РТБ престане да неовлашћено игра улогу централног југословенског студија, и да у свом локалном програму уведе ћирилицу, а да се у заједничким емисијама РТ Југославије паралелно употребљавају оба писма (Б. Брборић, ОЈР). — Али за настанак епске поезије, поред ове тежње (и за саму ову тежњу), неопходни су и одређени социјални услови, без којих она не може да се појави или се гаси. **Поводом шћоѡа**, мислећи пре свега на старогрчку епску поезију, Маркс каже: ... (АНП). — Као Хорације он је пригодан, пише ласкаве похвале и посвете, и Копитар му **поводом шћоѡа** пише: „Волео бих да сте поносити као Клопшток, и да се не удварате као Хорације и Виргилије.“ — Догађаји на двору, тежак али дискретан бол мајке Југовића и сцене **поводом шћоѡа** — најлепши део целе песме! — припадају другој, млађој партији песме, и чине част њеном аутору, који је, додуше, био рђав познавалац митологије, али добар песник (В. Чајкановић, МРС, АСК). — Подаци о броју случајева употребе средстава принуде, разврстани према појединим средствима принуде, као и подаци о броју случајева неоправдане и неправилне употребе средстава принуде и мерама предузетим **поводом шћоѡа**, чине саставни део извештаја из члана 9. овог закона и доступни су јавности (ЗОП).

¹⁸⁴ „Повод је узрок чије је дејство ’минималног интензитета. Динамички процес који ће довести до одређеног ефекта обично је већ при крају; дејство основних чинилаца, узрока, било је кумулативно, и до те мере је променило структуру једног објекта да је и минимално додајно дејство у стању да доведе до квалитативне промене коју третирамо као ефекат... то је управо онај елемент класе довољних услова’ који је још недостајао да до ефекта дође’ (Марковић 1965: 413)“ (Ковачевић 1988: 191).

¹⁸⁵ Посебно мјесто међу конструкцијама са значењем спољашњег узрока заузимају конструкције са „значењем повода као номиналног узрока ниског интензитета, тј. узрока који се наводи као непосредни изазивач последичне ситуације иако по правилу није главни или једини узрок последичне ситуације“ (Пипер 2005: 800). У вези са поткласификацијом овог типа узрока (формални, почетни, минимални, лажни и неодређени) в. Пипер 2005: 800. — Уп. и значење лексеме *повод* које се наводи у Речнику: **повод оно шћшо може бшћшћ шћоѡазна шћачка или узрок за какав шћосшћуѡак. Изр.** дати повода — *изазваши, шћроузроковаши шћшо*.

¹⁸⁶ О субпољу узрока повода в. Ковачевић (1988: 191–194).

функцији номинацијских елемената везе повода и ефекта (посљедице)¹⁸⁷. Према ономе што у вези са узрочним везничким средствима налазимо у граматичкој, па и научној литератури, дало би се закључити да у језику још није створена везничка јединица којом би овај тип узрока био означен, те да се на реченичном плану дати тип значења изражава искључиво општеузрочним моделима сложене реченице (при чему га је веома тешко раздвојити од значења разлога). Наиме, ниједна граматика не биљежи постојање сложеног везника *поводом шоја шшо*. Чак и сам Ковачевић (1988: 194) каже да за изражавање овог типа значења у језику „још није формиран посебан везник“, што је, сигурно, у складу са резултатима претраживања језичког материјала који је аутор имао на располагању.

Имајући на уму до сада речено, намеће се закључак да је настанак сложеног везника *поводом шоја шшо* условљен, прије свега, разлозима семантичке природе, потребом за семантичким нијансирањем, односно за стварањем нове везничке јединице обиљежене семантичком нијансом значења повода. Уска специјализованост значења овог сложеног везника, уз могућност исказивања датог значењског (под)типа и другим везницима општеузрочног значења, уједно је и разлогом његове слабије заступљености у језику. Употреба сложеног везника *поводом шоја шшо* у српском се језику везује углавном за сферу јавног информисања, за текстове публицистичког функционалног стила, што доказују и примјери забиљежени у нашем корпусу:

А поводом шоја шшо је суљан, уледавши Мусину лаву, скочио од сираха, Маретић каже: ... (АНЈП, у: АСК). — ... државно објесништво у Бањој Луци прилаже да се оптуженик Ђико право Ђиро Трубајић звани Кул-јић, 40 година стар, родом и стојбином из Дугог Села, грчкоисточног вјерозаконца, ожењен, отац седмеро дјеце, неписмен, навозито непоречен, суди и осуди *поводом шоја шшо јесџ исџи дана 18. лиџња 1907. године узео без знања и џриволе, а своје корисџи ради, Луки Тулуму из Дуџо Села јање из шора и двије качице сира из мјекара*, ... (П. Кочић, Суданија). — SRS није добила од тајкуна ни један једини динар, а Tomislav Nikolić очигледно јесте - rekla је Radeta *поводом toga што је пре неколико месеци Tomislav Nikolić, nekadašnji заменик председника SRS, rekao да је у време док је био кандидат SRS добијао "неке паре од Milana Beka i Miroslava Miškovića у току изборне кампање"* (KCCJ, www.rts.rs (24.04.2009.). Beograd (Takovska 10) : Radio Televizija Srbije, 2009). — *поводом toga што је на utakmici у Novom Pazaru nosio duks* на коме је исписана песма оних који сами себе називају

¹⁸⁷ „Језички су основ овог субпоља падежне синтагме с приједлошким изразом *поводом*, одн. у *поводу* (с тим да први облик превладава у источном а други на западном терену српскохрватског језика)“ (Исто, 194).

huliganima, pitali smo ministra omladine i sporta i potpredsednika tog saveta Snežanu Samardžić - Marković šta misli o tome (Политика, 30. 10. 2009, KCCJ). — On je to izjavio **povodom toga što je MUP Srbije nabavio opremu "Motorole"** za izradu novih ličnih dokumenata i preuzeo i jedan magacin BIA u Lipovici kraj Beograda u kojoj je trebalo da bude nova štamparija (Политика, 24. 5. 2008, KCCJ). — **Povodom toga što bivši premijer Tajlanda Taksin Šinavatra ima crnogorsko državljanstvo i pasoš**, a u svojoj zemlji je osuđen na zatvorsku kaznu zbog korupcije, Đukanović je novinare uputio na ministra unutrašnjih poslova Jusufa Kalamperovića (KCCJ, www.rts.rs (20. 05. 2009). Beograd (Takovska 10) : Radio Televizija Srbije, 2009). — Na adresu LSV sam dobila tužbu Nikolića koji zahteva odštetu od 200 miliona dinara zbog nanošenja duševnog bola, **povodom toga što sam pitala gde je i kada diplomirao**", rekla je Jerkov (www.naslovi.net/tema/374609). — Gosti na venčanju su verovali da dolaze na proslavu **povodom toga što je Čenova diplomirala**, ali ih je mladi par iznenadio venčanjem, ... (www.studiob.rs/info/vest.php?id=76789&kategorija...).

Анализа наведених примјера указује на то да је нужан услов за стварање овог сложеног везника контактна позиција катафорског прилошког израза приједлошко-замјеничког типа *поводом њога* и општезависног везника *што*. Немогућност елидирања структурних компонената дате везничке конструкције без промјена на граматичком и/или семантичком плану реченице, јасно доказује да је ријеч о сложеном везнику, а супституентност неким од (сложених) општеузрочних везника (*због њога што*, *зашто што* и сл.) да је ријеч о везнику каузалне семантике. Замјенљивост сложеног везника *поводом њога што* неким од речених везника није доказ потпуне семантичке еквиваленције. Управо због његове семантичке обиљежености подтипом узрочног значења (значењем повода или узрока типа повод), која проистиче из семантичке вриједности прилошког израза као његовог интегралног дијела, супституција неким од сложених општеузрочних везника довела би, ипак, до минималних семантичких (стилско-семантичких) промјена.

За разлику од сложених везника којима је замјенљив, сложени везник *поводом њога што* у реченици имплицира постојање више разлога (главних узрока или чинилаца) који би могли довести до реализовања предикације надређене клаузе (ситуације означене њоме), али да је тренутно актуелан само онај обиљежен зависном узрочном клаузом уведеном њиме. Субординираном узрочном клаузом обиљеженом сложеним везником *поводом њога што* означава се „само једна од карика у ланцу постојећих узрока разлога“ (Исто, 192), узрок са дејством „минималног интензитета“ („минимално додајно дејство“), који доводи до квалитативне промјене, односно до посљедичне ситуације исказане садржајем надређене клаузе.

VI.2.1.1.5. *ragu/ zarag/ ĩoragu ĩoĳa ĩĳo*

Сложени везник *ragu ĩoĳa ĩĳo* настао је у процесу повезничења замјеничког прилошког израза *ragu ĩoĳa* и експликативног везника *ĩĳo*. Слиједећи став нормативиста да је употреба приједлога *ragu* у каузалном значењу неприхватљива у стандардном језику¹⁸⁸, поједини аутори проглашавају супстандардном и појаву сложеног узрочног везника *ragu ĩoĳa ĩĳo*, сматрајући, дакле, да приједлог *ragu*, односно прилошки израз приједлошко-замјеничког типа *ragu ĩoĳa*, треба бити искључиво резервисан за обиљежавање финалног значења.¹⁸⁹ Стога и не изненађује чињеница да се сложени узрочни везник *ragu ĩoĳa ĩĳo*, и његове стилске варијанте *zarag/ĳoragu ĩoĳa ĩĳo*, не могу наћи у списковима узрочних везника у сербокроатистичкој граматичкој и приручној литератури¹⁹⁰.

Насупрот ставовима нормативиста стоји констатација К. Фелешка (1995: 138), у којој се каже да, упркос томе што је примарно значење конструкције *ragu* + генитив циљно, „већина конструкција тог облика има данас, на контекстуалном плану, значење узрока. [...] И мада је, с обзиром на књижевну норму, употреба *ragu* + ген. у позицији узрочне прилошке одредбе често била дисквалификована, данас, ипак, о њој треба говорити као о узрочно-циљној конструкцији“.¹⁹¹ Међу примјерима које аутор наводи за потврду генитивне конструкције с приједлогом *ragu* у функцији узрочне адвербијалне одредбе налази се и један примјер сложене реченице са зависном

¹⁸⁸ **ради** предлог 1. за искривање намере, циља, намене, заради. 2. некњиж. за исказивање узрока, мотива, разлога, због. (СЕР)

¹⁸⁹ „Модел V + РАДИ N_{Gen} — генитив с предлогом РАДИ (место ЗБОГ) употребљен с каузалним значењем сматра се супстандардним. (...) Сагласно томе, супстандардна је и употреба предлога РАДИ (место ЗБОГ) у сложеном каузалном везнику РАДИ ТОГА ШТО (треба: ЗБОГ ТОГА ШТО)“ (Антонић 2005: 168).

¹⁹⁰ У вези са ненормативним статусом, односно у вези са узрочношћу конструкције *ragu ĩoĳa ĩĳo*, о ненормативности употребе прилога *zaiĳo* или прилошког израза *zboĳ ĩoĳa* у склопу циљних везничких конструкција *zaiĳo ga / zboĳ ĩoĳa ga* в. Лалевић (1963: 786, 910–913), Клајн (1981: 145), Ковачевић (1988: 88).

¹⁹¹ У вези са циљно-узрочном интерференцијом и њеном формалном изразу аутор каже следеће: „’Помешаност’ циља и узрока у свести говорника јесте једносмеран процес; то значи да уколико се циљ (као ситуација која се хронолошки реализује после радње коју означава детерминисани глагол) може у извесним условима схватити као узрок, утолико се узрок (ситуација која хронолошки претходи радњи коју означава детерминисани глагол) обично не схвата истовремено као циљ радње. Ова чињеница налази свој формални израз у конструкцијама *ragu* + ген., где једна конструкција покрива два значења, као и у *zboĳ* + ген. који су углавном искључиво облици за изражавање узрока“ (Фелешко 1995: 140–141).

узрочном клаузом уведеном сложеним везником *radi* *īoīa* *īīō*: *Можда бодеш radi* *īoīa* *īīō* *знаш да нећу да ше* *īакнем* (Исто, 138).

Размотривши најприје опаске у граматичкој и приручној литератури у вези са нормативним статусом везничких конструкција састављених од прилошких израза финалног значења *radi/zaradi* *īoīa* и општезависног везника *īīō*, аутори Л. Вукојевић и Л. Худечек (2007: 295), ипак, дате везничке конструкције *radi* *īoīa* *īīō*, *zaradi* *īoīa* *īīō* уврштавају међу сложене узрочне везнике, с образложењем да је везнички елемент (*īīō* или *ga*), а не прилошки израз, структурна компонента на темељу које се диференцира семантички тип сложеног везника, што ће рећи да је субординатор *īīō* индикатор каузалне, а субординатор *ga* индикатор финалне семантике сложеног везника. И поред тога што истичу да свој став у погледу одређења нормативног статуса датих везничких конструкција (сложених везника) заснивају на резултатима анализе корпуса¹⁹² и њиховог помнијег разматрања¹⁹³, аутори се, ипак, не уздржавају од препоруке да „kad je riječ o uzročnome vezniku, prednost ipak treba dati složenome vezniku s uzročnom sastavnicom, dakle veznicima *stoga što*, *stoga jer*, *zbog toga što*, *zbog toga jer*, *zato što*, *zato jer* pred uzročnim veznikom s namjernom sastavnicom *radi toga što*, *radi toga jer*“ (Исто, 300).

Говорећи о генитивној синтагми с приједлогом *zboī* као основној језичкој јединици за изражавање узрока типа разлог, уз сложену реченицу с узрочном зависном клаузом као основном синтаксичком јединицом за обиљежавање датог семантичког подтипа, Ковачевић (1988: 184) констатује да се у данашњем језику „све чешће у свим дијеловима употребе узрочног *zboī* почињу употребљавати генитивни приједлози *radi*, *zarad* и *īoradi* и преко њихове прилошко-катафорске употребе творени везници *radi*

¹⁹² „Iako to gramatike i priručnici ne spominju, primjeri iz našega korpusa pokazuju da postoje dva složena veznika sa sastvnicom *radi toga* koja su raspodijelila uporabu: *radi toga da* (namjerni veznik) i *radi toga što* (uzročni veznik)“ (Вукојевић & Худечек 2007: 295).

¹⁹³ „Gramatike i normativni priručnici obično propisuju da je *zbog toga/zato/stoga da/što* uzročni veznik, a *radi toga da/što* namjerni, tj. da je sastavnica uzročnoga složenog veznika uzročni prilog *zato*, *stoga* ili prijedložni izraz *zbog toga*, a sastavnica namejnoga složenog veznika namjerni prijedlog *radi*. Pomnijim promatranjem rečenica povezanim tim veznicima primjećuje se da je zaista riječ o različitim, uzročnim i namjernim složenim veznicima, ali da se oni ne razlikuju, tj. ne određuju kao uzročni ili namjerni složeni veznik po tome što im je jedna od sastavnica uzročni prilog ili prijedložni izraz, tj. namjerni prijedlog, nego po tome što uzročni složeni veznici imaju kao sastavnicu složenog veznika subordinator *što* (u kombinaciji sa *zbog toga*, *stoga*, *uslijed*, *zato*, ali i s *radi* i *poradi*), a namjerni složeni veznici imaju kao sastavnicu složenog veznika subordinator *da* ili subordinator *kako* (u kombinaciji s *radi*, ali i sa *zbog toga*, *stoga* i *zato*)“ (Исто, 300).

īoīa īīō, *зараг īoīa īīō* и *īораги īoīa īīō*, као еквиваленти везнику *збоī īoīa īīō*¹⁹⁴. Аутор сматра да се приједлог *раги*, а уз њега и приједлози *īораги* и *зараг*, усталио у узрочној употреби (дакле, не само циљно-узрочној) вјероватно због тога што се на тај начин „премошћују“ нормативни захтјеви у вези са употребом приједлога *збоī* и *раги*. При том, Ковачевић не одбацује ни претпоставку о могућем утицају словеначког и македонског језика, у којима су то (*зараги* у словеначком и *зараги* и *īораги* у македонском) основни узрочни приједлози.

Будући да су семантички еквивалентни са сложеним узрочним везником *збоī īoīa īīō*¹⁹⁴, сложени се везници *раги īoīa īīō*, *зараг īoīa īīō* и *īораги īoīa īīō* (особито посљедња два)¹⁹⁵ у језику знатно рјеђе појављују¹⁹⁶. А управо та семантичка истовриједност, како са сложеним везником *збоī īoīa īīō* тако и међусобна, указује на то да је настанак ових сложених везника условљен разлозима стилистичке природе.¹⁹⁷ Она (семантичка идентичност) се може сматрати директним узроком њихове изразито слабе фреквентности у језику (у свим функционалним стиливима)¹⁹⁸. Употреба датих сложених везника у тексту мотивисана је првенствено потребом за стилском разнообразности, за ослобађањем текста од учесталог појављивања сложеног везника *збоī īoīa īīō*, односно од гомилања једног те истог везничког средства.

Ради потврде употребе сложених везника *раги īoīa īīō*, *зараг īoīa īīō* и *īораги īoīa īīō* и поткрепљења реченог, наводимо примјере забиљежене у језичком материјалу анализираних корпуса:

¹⁹⁴ „Падежне конструкције с овим приједлозима апсолутни су синоними оним с приједлогом *збоī*, иако много рјеђе у употреби, а неријетко су потребне ради ослобађања текста од тако фреквентног *збоī*. Њихово постојање омогућује тако бољу стилистичку организацију реченице и текста (разбија се гомилање приједлога *збоī*)“ (Ковачевић 1988: 185).

¹⁹⁵ Приједлози „*īораги* и *зараг*“ све се чешће употребљавају нарочито у новинарском језику и у узрочном и у циљном значењу“ (Исто, 184).

¹⁹⁶ „Наведени се приједлози [*раги*, *зараг*, *īораги*] много чешће употребљавају у својој основној приједлошкој функцији него као дио сложеног везника“ (Исто, 185).

¹⁹⁷ Уп. „А стварање неријетко већег броја прилошких израза у категоријама које ’покривају’ и замјенички прилози управо је условљено тим стилско-семантичким разлозима. Тако се, на примјер, узрочно значење у српском језику изражава замјеничким прилозима *зайō* и *сīoīa*, којима су конкурентни бројни прилошки изрази обиљежени неком стилском или семантичком нијансом значења — *збоī īoīa*, *зараг īoīa* и *īораги īoīa* (стилском), а остали семантичком...“ (Ковачевић 2009: 15)

¹⁹⁸ При том не треба умањити ни дјелотворност препоруке нормативиста да се дати сложени везници не употребљавају као везници са узрочним значењем.

Dug u iznosu od 260 miliona dolara nastao je *radi toga što* [→ *збої шїоїа шїїо*] *NIS nije isplatio dinare za uveženi gas zajedničkoj rusko-srpskoj firmi „Progresgas-trejdinɡ“,* pa „Progresgas-trejdinɡ“ nije mogao da otkupi robu od proizvođača i isporuči „Gazpromu“ (Политика, 22. 6. 2001, KCCJ). — Odvojeni smo bili *radi toga što* [→ *збої шїоїа шїїо*] *међу нама nije postojala ona veza* kojom bi se osjećali kao sinovi iste zemlje (Вукојевић & Худечек 2007: 300). — *Isključivo radi toga što* [→ *збої шїоїа шїїо*] *lijek nije na listi lijekova ... imali smo i imat ćemo još tiskovnih konferencija za pomoć svakom novooboljelome* (Вукојевић & Худечек 2007: 300). — No, Lenjin nije, *radi toga što* [→ *збої шїоїа шїїо*] *učenje o spoznaji ovisi o učenju o biću,* gnoseološki problem shvatio kao metafizički (Ковачевић 1988: 185). — У нашој политичкој пракси ријетки су случајеви да нетко оде с високе функције *йорагу шїоїа шїїо* [→ *збої шїоїа шїїо*] *се не слаже с йошезима или концевцијама колективної опіана* (Ковачевић 1998: 132, Полет). — Колико би то (= затварање школа) значило још оних који би, *зараг шїоїа шїїо* [→ *збої шїоїа шїїо*] *су рођени ... у „буцаку свијетја“,* остали слијепи код очију (Ковачевић 1998: 132, Ослобођење). — Држава и њени органи стављени су на опасну кушњу, а шта год да ураде, као у причи о „тамном вилајету“, неће ваљати *зараг шїоїа шїїо* [→ *збої шїоїа шїїо*] *се свака слична интервенција ... ојасно исполишизира* (Ковачевић 1998: 237, Ослобођење).

Радња исказана главном клаузом узрокована је постојањем или дјеловањем онога што се износи зависном клаузом уведеном неким од ових сложених везника *рагу/ зараг/ йорагу шїоїа шїїо*, који су у свим контекстима супституентни сложеним везником *збої шїоїа шїїо*.

И на основу малог броја забиљежених примјера датих сложених везника, можемо извести закључак у вези са њиховом функционалностилском репартицијом. Њихова употреба карактеристична је првенствено за публицистички функционални стил (тек покоји примјер регистрован је у научном и књижевноумјетничком стилу), с напоменом да апсолутну доминацију има везник с прилошким изразом *рагу шїоїа* у своме саставу. Преостале двије варијанте имају у језику статус стилске резерве.

VI.2.1.1.6. *йим/ уйолико йрије/ више шїїо*

Сложени везници *йим/ уйолико йрије/ више шїїо* и *йим йрије/ више шїїо* или *йїо више шїїо* настали су у процесу срастања катафорски употријебљеног прилошког израза *уйолико йрије/ више* или *йим/ йїо йрије/ више* и општезависног везника *шїїо*. Њима се у српском језику уводи посебан тип зависних узрочних реченица¹⁹⁹ којима се

¹⁹⁹ О синтаксичким и семантичким карактеристикама реченица са овим сложеним везницима в. Ковачевић (1988: 151–153) и Кордић (2002: 129–142).

исказује додатни узрок/разлог, при чему главни узрок (или главни узроци) реализовања ситуације означене главном клаузом није експлицитно наведен, већ је подразумијевајући. Уска специјализованост значења и варијабилност састава²⁰⁰ — која се огледа како у саставу прилошког израза (у међусобној замјенљивости његових форичких елемената, тј. инструменталне или номинативне форме демонстративне замјенице *што* и замјеничког прилога *уштолико*²⁰¹ тако и у међусобној замјенљивости компаративних прилошких лексема *више/ њприје*)²⁰² — главна су обиљежја која га чине посебним у систему сложених узрочних везника.

Сложене реченице уведене неким од ових сложених везника везују се за субпоље узрока разлога, тј. за микропоље узрока разлога аргументативног типа, и то за његов најфреквентнији тип — разлог аргумента за субјективну оцјену дату у надређеној клаузи (Ковачевић 1988: 151). За разлику од осталих сложених везника чија се употреба такође везује за значење узрока типа разлог аргумента за субјективну оцјену²⁰³,

²⁰⁰ С. Кордић неутралном верзијом овога везника, „vezničkog izraza“, сматра варијанту *штим више шшто*, и у говореном и у писаном језику, и предвиђа („može se očekivati“) да ће већи број говорника дати предност овој верзији у свим контекстима (Кордић 2002: 139). За потпору ауторка наводи следеће: „Тако нпр. у polemički писаном znanstvenom tekstu dužine 178 stranica Pranjković (...) koristi samo konstrukciju *tim više što*. Она се појављује 9 пута, а аутор је употребљава без обзира на састав надређене реченице, тј. без обзира на то да ли та реченица садржи прилог позитивног или прилог негативног смјера или не садржи никакав прилог или је негирана. Осим тога, у загребачком 30-милијунском корпусу потпуно доминира *tim više što* насрам *tim prije što*, што такође говори у прилог уопћености употребе riječi *više*“ (Кордић 2002: 139).

²⁰¹ „По томе што допушта и *tim* и *utoliko*, HS представља пријелазну зону међу славенским језицима. Наиме, у истонославенским и западнославенским језицима користе се само инструментали замјеница попут *tim*, док се у јужнославенским језицима (изузевши HS) користе само прилози попут *utoliko*“ (Кордић 2009: 138).

²⁰² За разлику од њемачког, руског, чешког и пољског, у којима се усталио један компаратив, „у HS су и један и други ушли у састав везника“ (Кордић 2002: 138). Ауторка такође истиче да је важну улогу у уопштавању употребе датих компаративних прилошких лексема у саставу сложеног везника имала управо њихова семантика. Захваљујући своме значењу компаративни прилози *више* или *њприје* могу бити наведени или подразумијевани у највећем броју случајева. „Друге прилоге, ако се ради о прилошкој функцији, могу замјенити *više* или *prije*, док обрнуто није могуће, други прилози не могу увијек замјенити *više* или *prije* ...“ (Исто, 133). Ауторка овоме додаје и чињеницу да се, за разлику од прилога *више* или *њприје*, други прилози у саставу сложеног везника не би односили на надређену реченицу као цјелину (њима, дакле, не би било могуће појачати истинитост тврдње изречене у надређеној клаузи), већ само на неки њен дио.

²⁰³ „То се значење обиљежава свим типовима сложених реченица код којих везник није ограничен на само један семантички тип — дакле, свим моделима са сложеним везницима, свим моделима с општеузрочним везницима, као и моделом сложене реченице с релативном узрочном клаузом, и моделом с јукстапонираном узрочном клаузом“ (Ковачевић 1988: 151).

реченичним моделима с датим сложеним везницима овај се тип значења изражава на нарочито специфичан начин. Сложене реченичне структуре са овим сложеним везницима „увијек подразумевају да постоји више разлога аргумената“, а употребом неког од ових везника „наводи се и додатни разлог (уз познате што се као подразумевајући не експлицирају)“ (Исто, 153). У прилог до сада реченом наводимо примјере датих сложених везника забиљежене у посматраном језичком материјалу:

а) *уџолико ѓрије/ више шџо*

Mislim da je to prvi korak i da će se ta saradnja razviti, *utoliko pre što su Novi Sad i Sankt Peterburg gradovi pobratimi* (Грађански лист, 5465, 14. 7. 2008). — Што је најзанимљивије, црнац зна напамет често и епопеје суседних племена, реч по реч, без погрешке, целе, иако ниједну њину реч не разуме, *уџолико ѓре шџо су џе ејојеје на архаичним језицима* (Р. Петровић, Африка, 7, АСК). — Очигледно да је узалудно чекати га, *уџолико ѓре шџо не желимо заноћџији усред саване* (Р. Петровић, Африка, 74, АСК). — То оцу нисам могао да опростим *уџолико ѓре шџо је имао госџа геце*, па није међу њима морао баш мене изабрати да направи тако пакосну шалу (Б. Нушић, Аутобиографија, АСК). — А воле иначе наша браћа да нас загледају са свих страна, *уџолико ѓре шџо нас бије џас* да смо учени и умни упркос жалосном нашем изгледу (Д. Ненадић, Доротеј, АСК). — „...ја ускраћујем себи задовољство да вам лично дођем, *уџолико ѓре шџо џосле изнеџе бруке у данашњим новинама ѓресџаје сама собом и свака моџћносџи* да постанем члан ваше поштоване породице” (Б. Нушић, Госпођа министарка, АСК). — Грање, очигледно, има овде задатак да задржи душу, *уџолико ѓре шџо су у овом случају у џиџању џуди* који су умрли насилном смрћу, ... (В. Чајкановић, РСНВБ). — Па се Митар није противио овом унутрашњем гласу, него му се напротив повиновао, *уџолико ѓре шџо му се све више и више чинило узалуд* да остаје онде на ономе светоме месту, ... (Д. Васић, Ослобођење, 190, АСК). — Tu ništa ne može pomoći kamera, *utoliko pre što je ovde reč o književnom tekstu* (koji bar pretenduje na taj naziv, hoću da kažem), ... (Д. Киш, ЧА). —Bilo bi odveć zahtevati da svoju radoznalost potčinim normama dobrog vaspitanja i da ga ne pročitam, *utoliko pre što je na koverti stajalo moje ime*, ispisano rukom Mendela Osipoviča (Д. Киш, ЕМ). — То је једно од најстрашњих искустава целокупне историје човечанства, *utoliko pre što se pojavljuje u veku* у којем нам се чинило да до тога не може доћи (Д. Киш, ГТИ). — Takvi bi ga napadi dovodili do besa i izazivali u njemu žestoku reakciju, *utoliko pre što je on uvek bio na oprezu* – осетљивост коју су многи проглашавали сујетом (Д. Киш, ГБД). — Stoga je mislim danas, pogotovu u nas, zbog te ravnodušnosti koju nosi mehanizam tržišta i indiferentnosti, pisati knjige stvar dostojna poštovanja i divljenja, *utoliko pre što se danas u nas pišu dobre knjige*, što na ovom jeziku imate čitavo bogatstvo prozne produkcije i žanrovske iznijansiranosti (Д. Киш, В). — Веровало се да је тиме окончана полемика, *уџолико ѓре шџо је изосџао било какав*

приписак на Филолошки факултет да мења своју одлуку, а свако је, па и он, могао изостати (Б. Брборић, ОЈР). — (...), а за ову прилику он се може проширити тако да обухвати и писце традиционалне оријентације, **уколико пре шћо** су се ова два вида реализма, социјално-ангажовани и традиционални, све више приближавала да би се крајем овог раздобља скоро сасвим изједначила (Ј. Деретић, КИСК). — И Беча као да му је било доста, **уколико пре шћо** је гувернаур Радоњић шамо оглазио често (М. Пантић, КЦГБК). — Ипак, то не мора да значи да на тим местима нису живели Словени или да су се називи односили на места са келтским живљем, **уколико пре шћо** се у изворима где су ти топоними забележени у неколико случајева даје објашњење да је то словенска шума, словенско језеро и слично (П. Пипер, УС). — Mislimo: prihvati li izvesne reči, prihvaćite i suštinu, **utoliko pre što** suština izvan tih reči najčešće ne postoji (М. Данојлић, Мука с речима). — Ако је стварно био песник, па ако је чак и желео да песмом агитује за феудализам, он је хтео-не хтео морао да одражава читаву епоху у свој њеној сложености и противречностима **уколико више шћо** нам је представљен као реалист (АНЈП, 101, АСК). — Takve stvari su se dugo pamtile i kazivale uporedo sa pričama o postanku mosta, **utoliko više što** su darežljivi veziri i pošteni poverenici u docnijim stolećima, izgleda, izumirali i ovakve proslave postale retke, pa potpuno nepoznate, dok nisu najposle prešle u isti red sa legendama o vilama, o Stoji i Ostoji, i sličnim čudima (И. Андрић, НДЋ). — Разлога за овакво уређивање има **уколико више шћо** је стандарднојезички израз — када је реч о српскохрватском језику - у околјинама и слововитан с оним на ужем подручју Републике (Б. Брборић, ОЈР). — Поштујем и његово књижевно дјело, **уколико више шћо** за српску књижевност, заувјек, на умјетнички усјешан и вриједносно поуздан начин, чува народну мудрост и изворне народне говоре, који не заслужују опис, јер све народне мудрости и све говоре треба чувати, и записати, без обзира на то што их стандардни језик не може све обухватити (Б. Брборић, СЈНЈ).

б) шћим прије/ више шћо и шћо више шћо

Обострана сарадња би за нас била фантастична, **шћим пре шћо** подразумева повратну информацију (НИН, 2756, 23. 10. 2003). — Једило га је **шћим више шћо** Лазар није убио Станка (Ј. Веселиновић, Хајдук Станко, 198, АСК). — Činilo joj se da bi tek takva ljubav mogla da joj da pun osećaj sreće i tražila je to **šćim više što** je u životu imala to tako malo (М. Црњански, КШК). — Никакав утицај новијег времена није људе централног типа толико преиначавао као печалба, **шћим више шћо** су мењали печалбарске правце и долазили у нове земље друкчијих прилика (Ј. Цвијић, ПОЈС, АСК). — Западни варијетет је углавном прожет и преиначен утицајима старе балканске цивилизације, **шћим више шћо** су Аромунци, главни носиоци ове цивилизације, у његовој области били врло многобројни (Ј. Цвијић, ПОЈС, АСК). — Клисуре је дејствовала као пречага, која одваја две различне групе становништва: биначко-моравску од становништва врањског

Поморавља — *ѿим више шѿо* кроз Кончуљску клисуру до новијих времена није било *ѿравоѿа ѿѿа* (Ј. Цвијић, ПОЈС, АСК). — Педагогија је одговорна за добар део те реализације, *ѿо више шѿо* је развојни ниво *гаѿе заједнице већи* (Б. С. Јевтић, МПС). — Те слике сада су се вратиле да прогоне Кларка у његовом новом животу, *ѿим ѿре шѿо* је “бизарну *еѿизоду*” овековечио и бриѿански генерал Мајкл Роуз који у књизи “Борба за мир” (Фигхтинг Фор Пеаце) о својим искуствима у Босни није крио колико презире америчког генерала (НИН, 2752, 26. 9. 2003). — Грађански савез Србије на обавезу није могао да заборави, *ѿим ѿре шѿо* је све *очиљедније* било да ће успавани Уставни суд Србије, коначно саопштити свој став о захтеву Демократске странке Србије (НИН, 2752, 26. 9. 2003). — Porta је, такође, послушала француски савет да мирно реѿи и ствар Срба, *ѿим пре ѿто* је *iskusila njihovu vojničku vrednost* па се на предстојећи sukob s Rusijom htela osigurati s те strane (Глас јавности, 19. 2. 2008). — Dosledno navoђenje svih potencijalno prisutnih elemenata tokom sintaksičko-semantičke analize korpusa oteжавало би uoчавanje onoga што је u datom tipu znaчajно, *ѿим пре ѿто* је *jedan od osnovnih ciljeva ovoga rada kontrastivna analiza izdvojenih struktura*, што podrazumeva identifikaciju i opisivanje i njihove formalne strane u два jezika (Д. Звекић-Душановић, СССМИ). —... основе тога договора у СРБиХ нису никада довођене у питање, *ѿим ѿрије шѿо* је *ѿај дођовор добио грушѿивено-ѿолиѿичку овјеру*, која никад није била оповргнута од оних који су је дали (Б. Брборић, ОЈР). — Одлуку и право пишчево да посегне за завичајним дијалектом као специфичним изразом властите поетике — нормално у свим књижевностима кад се стандардни језик распростре и учврсти, и када свима постане јасно да му дијалекти не могу наудити (*ѿим ѿрије шѿо ѿај језик није*, како Д. С. мисли, „начињен од ѿовора једноѿ краја“, већ од говора многих „крајева“) — овај критичар види као отпор „насиљу“ књижевног језика, који је, наводно, „тежио да потопи све остале говоре“ (Б. Брборић, ОЈР). — ... врло се тешко могао очекивати неки уступак Русији, *ѿим ѿре шѿо* би Немачка *ѿада ѿодржала своје савезнице* (Ковачевић 1998: 132, Михаило Војводић).

За стварање ових сложених везника неопходна је контактна позиција катафорски употријебљеног прилошког израза *ѿим ѿрије/ више* или *ѿѿолико ѿрије/ више* или *ѿо више* и експликативног везника *шѿо*.²⁰⁴

²⁰⁴ О нужности контактне позиције компаративне лексеме *више/ ѿрије* и везничког елемента *шѿо*, односно о последицама, проистеклим из карактера позиције, на структурном и семантичком плану пише С. Кордић (Исто, 134–138). Као један од доказа за тврдњу да конструкција са компаративном лексемом у дистактном положају у односу на субординирану клаузу уведена везником *шѿо* није еквивалентна реченичној конструкцији са компаративном прилошком лексемом у контактном положају са *шѿо*-клаузом, ауторка наводи немогућност појављивања датих конструкција у истом контексту — „Postoji tendencija da informacija u onom dijelu nadređene rečenice ispred kojeg stoji izdvojeni komparativ bude

Субординирана клауза уведена неким од ових сложених везника налази се увијек у постпозицији главне клаузе, будући да се њоме износи додатна, накнадна аргументација у корист тврдње изречене у управној клаузи.²⁰⁵ Она је по правилу, попут нерестриктивних реченица, интонацијски одвојена од главне клаузе, односно не чини са њом интонацијску цјелину управо због тога што исказује додатну информацију (узрок типа разлог који је посебно истакнут). Стога је и (интонацијска) граница међу клаузама у реченицама са неким од ових сложених везника јасна и лакше одредљива јер је друга (зависна) клауза углавном додаток првој. У прилог реченом иде велики број забиљежених примјера у којима је субординирана клауза уведена неким од ових сложених везника формално одвојена од главне:

Не треба ограничавати могућу територију њиховог дејства само на Санџак већ треба имати у виду и остатке Србије и Црне Горе. *Тим пре што ове трије имају уиране канале за шверц оружја* (НИН, 2756, 23. 10. 2003). — Да би се оваква стратегија исплатила, Американци ће морати да уложе много више напора него што мисле. *Тим пре што хронологија вашињтонских сјавова према Космету не улива ресјекић* јер показује крупне недоследности и тумарање у магли (Политика, 16. 7. 2006). — Zagledan u njene oci, počeo je čak da mirno misli i o tome da ona može umreti. *Тим више што му се доживотна veza sa njom i sad još činila prava ludost* (М. Црњански, Сеобе I). — Војим се да би без познавања те историјске позадине неки аспекти овог филма могли остати помало нејасни западноевропском гледаоцу. *Утолико пре што је тај део југословенске историје још увек историја и сenci*, а колико још јуче, tabu-tema (Д. Киш, ЖЛ). — Ali fra-Petar je smatrao da ovo nije mesto ni trenutak da se sve to raspravi i istera na čistinu. *Утолико више што му самом много toga nije bilo jasno ni razumljivo* (И. Андрић, Проклета авлија).

Зависно од тога да ли се субординираном клаузом износи аргументација која функционише још увијек на нивоу *не-га* или се подразумејева да је изнесена

tematska, тј. већ отприје позната.“ Без испуњења тог услова, тј. ако у претходном контексту није већ именован садржај испред којег ће бити позициониран компаративни прилог, „није могуће најављивање додатне аргументације“ (Исто, 135). Ауторка закључује да је разлика проистекла из карактера позиције веома важна јер „управо могућност појачавања читаве тврдње, која стоји у контактном положају, омогућила је да се уопћи употреба компаратива *више* и прошири и на негиране тврдње. То говори у прилог одвајању конструкције с контактним положајем од оне с дистактним. Тек контактни положај води ка настанку правог сложеног везника“ (Исто, 136).

²⁰⁵ „Опћенито је за додатну аргументацију карактеристично задње мјесто у реченици: зависне реченице које изричу додатну узрочну аргументацију стоје у разним језицима иза надређене реченице“ (Кордић 2002: 135).

аргументација већ на нивоу *ga* (појачавање), у саставу сложеног везника појавиће се компаративна лексема *īprije* или *više*.²⁰⁶ Уп. сљедеће примјере:

Грађе, очигледно, има овде задатак да задржи душу, *ушћолико ĩре шћо су у овом случају у ĩшћању људи* који су умрли насилном смрћу, ... (В. Чајкановић, РСНВБ) и Никакав утицај новијег времена није људе централног типа толико преиначавао као печалба, *ћим више шћо су мењали ĩпечалбарске ĩравце и долазили у нове земље грукчијих ĩрилика* (Ј. Цвијић, ПОЈС, АСК).

Употребом компаративног прилога *īprije*, односно прилошког израза са датом компаративном лексемом у саставу сложеног везника, даје се предност аргументацији која се износи зависном клаузом у односу на неку другу, чије се постојање подразумијева (прије ће бити, дакле, да је у питању или да је важнији аргумент изнесен у зависној клаузи којом се образлаже закључак садржан у надређеној клаузи него неки други, који није експлицитно наведен већ само подразумијевајући), док се у случају употребе компаративног прилога *više* зависном клаузом (накнадном аргументацијом која се у њој изриче) тврдња изнесена у главној клаузи само појачава.

У поређењу са другим сложеним узрочним везницима, фреквенција употребе ових везника знатно је мања, што свакако има везе са њиховим уско специјализованим значењем које, уз узрочно, подразумијева и градацијско²⁰⁷, при чему свакако не треба пренебрегнути чињеницу да се значење које се помоћу њих првенствено исказује — разлог аргумента за субјективну оцјену — може исказати и помоћу других узрочних сложених везника. Највећи број ових сложених везника регистровани смо у текстовима научног — гдје се зависном узрочном клаузом уведеном неким од ових везника износи

²⁰⁶ „Između *više* i *prije* postoji mala semantička razlika: argumentacija izrečena pomoću *prije* nalazi se još uvijek na razini 'ne-da', dok se pomoću *više* podrazumijeva da je razina već 'da', i ona se sada još za jedan stupanj pojačava. Navedena razlika uzrokovana je polaznim značenjem *više* i *prije*, koje je kod *više* pojačavanje količine, a kod *prije* pojačavanje vremenske bliskosti. To ujedno pokazuje da je *više* pravo pojačavanje postojećeg svojstva, prava gradacija. Upotreba komparativa *više* u sastavu *tim...što* potvrđuje posebnu povezanost gradacije i kvantitete (u monografiji o gradaciji Katnić-Bakaršić 1996: 56–57 autorica izdvaja jedino kvantitetu kao kategoriju povezanu s gradacijom). Nije slučajno što se upravo prijevodni ekvivalent riječi *više* ustalio u takvim vezničkim izrazima i u nekim drugim jezicima, npr. u ruskom, *ћем БОЛЛЕ чћо*, u njemačkom, *um so MEHR als*“ (Кордић 2002: 139).

²⁰⁷ „Upotreba komparativa *više* u sastavu *tim...što* potvrđuje posebnu povezanost gradacije i kvantitete (u monografiji o gradaciji Katnić-Bakaršić 1996: 56–57 autorica izdvaja jedino kvantitetu kao kategoriju povezanu s gradacijom“ (Кордић 2002: 139).

накнадна аргументација, којом се подржава тврдња изречена у главној клаузи²⁰⁸ — и публицистичког функционалног стила²⁰⁹.

Што се тиче заступљености појединих варијаната, можемо констатовати да у анализираном корпусу, укључујући и резултате претраживања Корпуса савременог српског језика, апсолутну доминацију имају сложени везници који у своме саставу имају компаративну лексему *̄прије*, с том разликом што је у првом (тј. нашем) корпусу највише регистрованих примјера сложеног везника *ӯколико ̄прије ш̄ио* (138), док у Корпусу савременог српског језика доминира везник *̄им ̄прије ш̄ио* (далеко је више зависнослужених реченица са овим него са сложеним везником *ӯколико ̄прије ш̄ио*).²¹⁰ Ни у једном ни у другом корпусу нисмо забиљежили ниједан примјер варијанте *̄ио ̄прије ш̄ио*.

У цјелокупном корпусу Вукових текстова забиљежили смо само један примјер овог сложеног везника:

Његови саплеменици одмах објаве да је убијен, *ӯколико ̄прије, ш̄ио су*, веле, *на лешу нашли и грӯе знаке ̄овреде* (ВСК, ЦГ).

Зависном клаузом уведеном везником *ӯколико ̄прије ш̄ио* у наведеном примјеру исказује се накнадна аргументација у корист тврдње изнесене главном реченицом, тј. додатни узрок/разлог који је посебно истакнут. Компаратив, из којег проистиче

²⁰⁸ „Разлози као аргументи не објективизирају само субјективне оцјене него утемељују и научне тврдње. *Научни аргументи*, по правилу, се не наводи као могући него као нужни и довољни разлог изнесеној тврдњи у основној клаузи. Однос посљедице и разлога овдје претпоставља логички однос закључка и довољног разлога, а темељи се на језички обликованој вези елеменат категоричког или хипотетичко-категоричког силогизма“ (Ковачевић 1988: 153).

²⁰⁹ „Koriste se u argumentacijskim tekstovima, i to prvenstveno u polemičkim jer se u njima češće dodatno argumentira i jer u njima postoji u većoj ili u manjoj mjeri određeni emocionalni naboj, a on se izražava i prisutnošću gradacije u dodatnoj argumentaciji“ (Кордић 2002: 140).

²¹⁰ Резултати претраживања интернета у сагласности су са податком који у своме раду износи С. Кордић, а то је да у употреби преовладава верзија сложеног везника са компаративном лексемом *више* („u zagrebačkom 30-milijunskom korpusu potpuno dominira *tim više što* naspram *tim prije što*“), што ауторка види као посљедицу постојања тенденције за ограничавањем употребе сложених везника са компаративном лексемом *̄прије* (*̄им ̄прије ш̄ио*, *ӯколико ̄прије ш̄ио*) на одређене контексте, која проистиче из семантичке разлике између *више* и *̄прије* (Исто, 139). „Pogodnost upravo komparativa *više* da postane riječ kojom se izražava pojačani stupanj bilo kojeg svojstva potvrđuje i korištenje tog komparativa u HS za oblikovanje analitičke komparacije pridjeva koji se ne kompariraju sintetički: *šik – više šik; roza – više roza*. *Više* može izraziti komparativ i onih pridjeva koji ga tvore bilo sintetički bilo analitički: *tužan – tužniji / više tužan*“ (Исто, 131).

значење градације, унутар сложеног везника појачава тврдњу из управне реченице као цјелину. Стога је и семантика реченице врло специфична: њоме се исказује узрочно и градацијско значење. Могућност инверзивне трансформације *Уџолико њрије, шџо су, веле, на леиу нашили и друје знаке њовреде, њејови саџлеменици одмах објаве да је убијен* доказује да је у питању сложени везник, премда семантичким одликама овога везника одговара позиција у постпољу главне реченице, што потврђују примјери из савременог српског језика.

Примјер који слиједи драгоцјен је иако у њему конструкција *џо више шџо* не функционише као сложени везник:

Владика их по обичају обдари, и *џо више шџо* младићу нијесу нишџа учинили, него што су му га довели, одријеси му руке, добро га угости и пошље га његову оцу без откупа (ВСК, ЦГ).

Дата реченица илуструје случај невезничке употребе споја који, под одређеним условима, као што је већ и предочено, може функционисати као сложени везник. Наведени примјер значајан је утолико што показује да су и у Вуковом језику постојали услови за формирање сложеног везника *џо више шџо*, будући да су се у контактном положају нашли елементи који у савременом српском језику могу да чине сложени везник. Покушај постављања зависне клаузе у антепозицију осујећен је специфичном семантиком сложеног везника *џо више шџо*, стога је и могућност инверзије у овом случају одбачена као ирелевантна при утврђивању статуса датога споја. Да је заиста посриједи невезничка употреба дате конструкције, казује нам и сљедећа трансформација, након које постаје очигледно да се компаративна прилошка лексема *више* у датој реченици не појављује као конституент сложеног везника:

Владика их по обичају обдари, и *џо (их) више (обдари) шџо* младићу нијесу нишџа учинили / **него што** су му га довели.

VI.2.1.1.7. *џо џоме шџо*

Сложеним везником *џо џоме шџо* у српском језику обиљежава се посебан тип узрочног значења тзв. узрок критеријума, полазиште или основ на којем се темељи какво закључивање, односно какав узрочно-посљедични однос.²¹¹ Употребом сложеног везника *џо џоме шџо* постављени критеријум бива наведен и схваћен као довољан разлог закључка изнесеног у главној клаузи. Будући да приједлошка лексема *џо*

²¹¹ Поменути сложени везник припадао би „микропољу критеријума когнитивне перцепције“ (Ковачевић 1988: 126).

служе у оба случаја везницима и зависним реченицама (Ковачевић 1988: 131, Грицкат). — Да сам дошао к себи познао сам **ѿо ѿо́ме, шѿѿо** [→ на основу ѿо́а шѿѿо] сам се већ ѿочео *стѿигеѿи* (Д. Васић, У гостима, 38, АСК). — Краљевске титуле стизале су српским владарима и од Рима, односно од римског папе (1077. године краљевску је титулу, прву код Срба, од Рима добио Михаило, син зетског жупана Војислава, који је иначе запамћен **ѿо ѿо́ме шѿѿо** [→ на основу ѿо́а шѿѿо] је, *корисѿећи ѿешку сѿѿуацију у Визанѿији у дру́ој ѿоловини 10. века, ујединио Зеѿу и Раику*) (Б. Брборић, СЈНЈ). — *Prinosi se otkupljuju u nekoliko kuća, koje se mogu prepoznati po tome što [→ на основу ѿо́а шѿѿо] ispred njih stoje gajbice, složene kao pod konac* (Грађански лист, 5465, 14. 7. 2008).

Глаголске лексеме којима се реализује предикат управне клаузе по правилу и предодређују значење критеријума зависној узрочној клаузи, стога се готово сви узрочни везници и могу појавити за обиљежавање критеријума когнитивне перцепције (због тога што је контекст једнозначан), што се обично провјерава супституцијом датог везника везником *на основу ѿо́а шѿѿо*.

У корпусу Вукових текстова регистровани смо само један примјер сложеног узрочног везника **ѿо ѿо́ме шѿѿо**:

Ако би ко рекао да се и од њих гдјекоји могу назвати Хрвати **ѿо ѿо́ме шѿѿо** на онѿјем мјесѿима *ѿдје је у славенскоме језику „јаѿѿ“ ѿовори и, нѿр. гуѿѿе, вира, сѿме шѿѿд.*; али како ће Дубровчани, Конављани, Пераштани, Доброћани и остали који ни те разлике немају? (ВСК, Срби сви и свуда, КИЈО).

Као довољно релевантан доказ при утврђивању статуса везничке конструкције којом је уведена зависна узрочна клауза, узимамо могућност њеног премјештања испред главне, као и чињеницу да прилошки израз **ѿо ѿо́ме** у склопу сложеног везника није контекстуално наглашен (нема паузе иза датог израза), па самим тим није ни структурни конституент управне клаузе:

По ѿо́ме шѿѿо на онѿјем мјесѿима *ѿдје је у славенскоме језику „јаѿѿ“ ѿовори и, нѿр. гуѿѿе, вира, сѿме итд., (...)* гдјекоји (се) од њих могу назвати Хрвати ...

У зависној клаузи наводи се основ закључка изнесеног у главној. Употребом сложеног везника **ѿо ѿо́ме шѿѿо** постављени критеријум наведен је и схваћен као довољан разлог закључка који у једном ширем контексту сагледавања није валидан, те тако и критеријум од којег се полази није прихватљив, тј. у довољној мјери дистинктиван, што је експлицитано у другом сегменту реченичног комплекса: *али како ће Дубровчани, Конављани, Перашѿани, Доброћани и осѿали који ни ѿе разлике немају*.

Реченичне структуре са сложеним везником *īo īоме шīо* овјерене су у свим функционалним стилевима српског језика, али су, ипак, најфреквентније у научном. Овај сложени везник је фреквентнији у књижевноумјетничком стилу од једнозначног контекстуално неусловљеног везника *на основу шīоīа шīо*.

У зависности од тога који је тип додатне информације нужно сигнализирати, на мјесту посљедњег члана у структури сложеног везника *īo īоме шīо*, сем везничког елемента *шīо*, могу се појавити и друге лексеме замјеничког поријекла *шīа, ко, који, какав, чији, када, īде, како, колико* и сл., којима се, уз обавезно присутно значење узрока типа критеријум, експлицира садржај или објекат предикације, или, пак, сигнализира додатни податак у вези са идентификацијом агенса, квалитативном, посесивном, темпоралном, локалном детерминацијом, или се даје додатна информација типа квалификације или квантификације, што потврђују сљедећи забиљежени примјери:

Osećanje ljubavi i osećanje zaljubljenosti se najviše међусобно разликују *po tome šta mi to u stvari volimo* (Политика, 6. 3. 2010, КССЈ). — *Po tome šta obojica tvrde o „slučaju Stipetić“*, ispada da jedan ne govori istinu, ili je barem veoma loše informisan, što takođe nikako nije zdravo za koalicionu vlast (Политика, 9. 8. 2000, КССЈ). — Ne možemo ocenjivati ljude *po tome šta su uradili u nekoj daljoj prošlosti* (Политика, 6. 7. 2009, КССЈ). — *Po tome kako smo dočekani na Martiniku*, zaključio sam da ne smem dopustiti carini, policiji i Drugoj kancelariji Admiraliteta da makar samo i zaviri u nešto što bi im svakako izgledalo kao šifrovana uputstva (na primer , rečnici urođeničkih jezika) (18. stros_n.txt, КССЈ). — *Po tome kako se savijala u sebi i lomila u najdubljoj dubini svojoj*, osećala je da sav teret ljubavi, koju je on izazvao, leži na njoj a da se on gubi negde u magli i daljini koju ona ne sme da nazove pravim imenom (И. Андрић, НДЋ). — Ne može se vrednost ni važnost jedne zemlje meriti *po tome kako se u njoj oseća konzul neke strane države* (И. Андрић, ТХ). — Odluka je doneta na osnovu kvaliteta scenarija i projekata, *po tome koliko će tematski i sadržajno filmovi biti relevantni za srpsku kinematografiju* i koliko su scenarija izvodljiva za realizaciju - objasnila je Biljana Maksić , predsednik Komisije,... (Политика, 6. 7. 2006, КССЈ). — U kakvoj mi to zemlji živimo i kakav nas je to duh okupirao, kada se već danas ljudi etiketiraju *po tome gde putuju* i šta su videli ? (Политика, 16. 4. 2008, КССЈ). — *Po tome kakav je konj*, ceni se kakav je gazda (Политикин магазин, 2001, КССЈ). — Po tome kakav su utisak ostavili jedrenjak i njegova posada, ovaj sedamdesetogodišnjak, najstariji ali i najlepši brod naše mornarice, čijom se palubom 1938. godine šetao i Nikola Tesla na putu za Njujork, zaslužio je da što pre bude remontovan (Политикин магазин, 2001, КССЈ). — Sada nije vreme da se delimo po tome ko treba da pošalje prvi signal (Политика, 27. 2. 2008, КССЈ). — Bezbedno vreme za sunčanje prepoznaćete *po tome kada dužina vaše senke premašuje vašu visinu* (www.apotekasubotica.rs/sr/?page_id=3465). — Ako želimo da

klasifikujemo bolesti, *po tome kada su proglašene za seksualno prenosive* dolazimo do sledećih podataka: ... (www.toc.rs/sites/default/files/02_TOC_brosura_PPI.pdf). — Dakle, ideološka geografija na sceni : već sada imamo arbitre koji će nam listati pasoše, da provere čiji smo ljudi. I, kakvi smo to ljudi, *po tome čiji smo*. — Postoji tri tipa gubitka sluha, koji se razlikuju *po tome koji je deo slušnog sistema oštećen*... (www.audiobm.rs/ostecenje-sluha.html, 1. 6. 2012).

VI.2.1.1.8. *na osnovu/šemeљу šoīa šīo*

Као посебан тип узрочног значења, за чије су исказивиње у српском језику формирана како контекстуално условљена тако и контекстуално неусловљена језичка средства, издваја се значење критеријума које у оквиру узрочног семантичког поља формира своје семантичко субпоље²¹³. Међу контекстуално неусловљеним језичким јединицама, лоцираним у центру овог семантичког субпоља, поред генитивних синтагми с приједлошким изразом *na osnovu/šemeљу*, јесу и сложене реченице са (сложеним) везником *na osnovu/šemeљу šoīa šīo* твореним преко тог приједлошког израза, односно прилошког израза *na osnovu/šemeљу šoīa*.

Овај сложени везник настао у процесу обједињења катафорски употријебљеног прилошког израза *na osnovu/šemeљу šoīa* и експликативног везника *šīo* у литератури је означен као „везник критерија“, односно као везничко средство којим се једнозначно обиљежава узрок типа критеријум. Њиме се у структуру зависносложене узрочне реченице уводи зависна клауза којом се износи критеријум, полазиште или основ за реализовање управне предикације, односно критеријум за неки тип закључка који се износи у основној клаузи (Ковачевић 1988:133). Везнички елемент *šīo* у саставу овог сложеног везника индицира „prosto konstatovanje, identifikovanje predikacije subordinirane klauze u ulozi 'osnova' odnosno 'kriterija' za realizovanje korelativne (dominirajuće) predikacije“ (Радовановић 1977: 88). Ради поткрепљења реченог најприје ћемо навести примјере сложених реченица с везником *na osnovu/šemeљу šoīa šīo* забиљежене у анализираном језичком материјалу:

Na osnovu šoīa šīo smatraју da објекти у које он верује *ne hošoje*, прогласили су његов говор бесмисленим (Ковачевић 1998: 132, Михаило Марковић). — L. Hadrovics (1969: 245-249) ove tipove rečenica odvaја od onih uvedenih vезnikom hogy *na osnovu toga*

²¹³ О субпољу узрока критеријума, које се у српском језику везује за структуру три микропоља — микропоље критеријума „когнитивне перцепције“, микропоље критеријума „кривице“ и микропоље критеријума-начина — и језичким јединицама за његово изражавање в. Ковачевић 1988: 125–140.

što se zavisne rečenice uvedene veznikom hovy odnose na one situacije u kojima je njihov sadržaj već ostvaren ili će se безусловно ostvariti i imaju funkciju da semantički dopunjuju neku reč glavne rečenice, dok ove druge, smatra, imaju dvostruku funkciju (Д. Звекић-Душановић, СССМИ). — Тако, на пример, ја сам морао поставити питање јесу ли сунце и месец муж и жена, вероватно, *на основу њоја шњо сам зајазно* да муж — сунце — није никад ноћу код куће, а жена — месец — није опет никад дању код куће (Б. Нушић, Аутобиографија, АСК). — *На основу њоја шњо ја живоџињица трицка мрвице бачене са џуђеја сњола*, судбина ми је одредила да будем — српски књижевник (Б. Нушић, Аутобиографија, АСК). — *На основу њоја шњо сње ви ошели имање* постали сте богат човек; *на основу њоја шњо сње бојати човек* ви сте тражили и нашли зета професора универзитета (Б. Нушић, Покојник, АСК). — Конкретно, стране ће обезбедити својим органима да не дискриминишу локално основаног снабдевача *на основу њоја шњо су роба и услуже* које тај снабдевач нуди за одређену набавку роба и услуге, *робе и услуже грује сњране* (ЦЕФТА 2006). — Diferenciranje spoljašnje potrebe nastale sticajem okolnosti od unutrašnje potrebe u kojoj se može uočiti sticaj okolnosti moguće je *na osnovu toga što je u ovom drugom slučaju prisutno značenje 'osećati/osetiti potrebu'* (Д. Звекић-Душановић, СССМИ). — Као i u Jugoslaviji, pitanje ličnog identiteta , što bi trebalo da bude stvar ličnog izbora , dovodi se u pitanje *na osnovu toga što ne odgovara vođama izvesnih zajednica*, нарочито оних које (makar на кратке стазе) имају користи од сепаратизма (НИН, 24. 1. 2002, КССЈ). — Познат је, рецимо , један такав случај идентификације у Требинју , када је једна жена била сигурна да је у питању њен син *на основу toga што је препознала dugme* које је зашила на његовој одећи пре него што је отишао од куће (Политика, 3. 10. 2000, КССЈ). — У Хагу никогa не можете оптужити *на основу toga што политичари кажу* да знају да је овај или онај крив, да постоје докази (НИН, 29. 4. 2002, КССЈ). — Орић је био осуђен *на temelju toga што nije sprečio zločine* које су почили појединци за које се верује да су припадали војној полицији, ... (iwpr.net/sr/report-news/žalbeno-veće-oslobodilo-orić, 15. 5. 2012). — То је, наравно, било иронизирање, јер ме је неко прозвао четникушом *на temelju toga што mi je otac Srbin* (www.e-novine.com/.../54932-Beogradsko-akulanje-Bobom-uderijom..., 15. 5. 2012).

Немогућност елидирања прилошког израза *на основу/ њемељу њоја шњо* из састава сложеног везника, а да реченица при том остане структурно и семантички прихватљива, доказује да је ријеч о обавезној, интегралној компоненти, односно да конструкција *на основу/ њемељу њоја шњо* у систему узрочних везничких јединица има статус сложеног везника. Употреба сложеног везника *на основу/ њемељу њоја шњо* (уз приједлошки израз *на основу/ њемељу* и прилошки израз *на основу/ њемељу њоја*) везује се, прије свега, за основно микропоље унутар субпоља критеријума, то јест за микропоље критеријума „когнитивне перцепције“, због чега се и сврстава међу основне

јединице критеријума које су „новија језичка творевина научног стила“ (Ковачевић 1988: 125).

Чињеница да је веома мали број примјера овога везника забиљежен у корпусу текстова научног функционалног у односу на друге сложене везнике узрочне семантике, привидно је контрадикторан чињеници да је ријеч о везничкој јединици насталој управо у окриљу тог стила, из простог разлога што се узрок типа критеријум може обиљежити узрочним зависним клаузама с различитим типовима узрочних везника²¹⁴, при чему сваки, особито сложени, у изражавање значења критеријума уноси свој спецификум, односно својом специфичном семантичком нијансом ослажњава овај тип узрочног значења. Готово сви узрочни везници, како прости (*јер, како, њошћо*) тако и сложени (*будући да, зајћо шћћо, усљед њоџа шћћо, сћоџа шћћо, збој њоџа шћћо, с обзиром на њо да, захваљујући њоџе шћћо*), могу се појавити у функцији језичких средстава за исказивање значења микропоља критеријума „когнитивне перцепције“ захваљујући једнозначности контекста: „предикат закључивања у основној клаузи узрочној намеће значење критерија (основ закључивања)“ (Ковачевић 1988: 126), с тим да сваки од тих везника на различит начин потцртава значење критеријума као примарно²¹⁵, што се да провјерити и потврдити супституцијом датих везника сложеним везником *на основу/њемељу њоџа шћћо*:

Посумњао само да је ђаво *њо њоџе шћћо* [→ *на основу њоџа шћћо*] *умије да њреврне кабаницу чим на јачи вјештар наиђе* (Ковачевић 1988: 126, М. Лалић). — Закључујем да су сурађивали *зајћо шћћо* [→ *на основу њоџа шћћо*] *су им мисли биле њако рећи идентичне* (Ковачевић 1988: 126, Мајдак, 149). — Спремало се најгоре: *будући да* [→ *на основу њоџа шћћо*] *се нисам мицао, мислили су да сам мрџав* (Ковачевић 1988:

²¹⁴ Према резултатима истраживања функционалностилске распрострањености језичких јединица за исказивање овог типа узрочног значења (Ковачевић 1988: 133), сложене реченице са зависним узрочним клаузама којима се обиљежава критеријум за неки тип закључка изнесеног у основној клаузи својствене су већини функционалних стилова, с тим да су реченице са сложеним везницима најсвојственије научном функционалном стилу. Све се оне могу трансформисати у сложене реченице са везником критеријума *на основу њоџа шћћо*.

²¹⁵ „Готово да су сведени само на употребу у научном стилу типови са сложеним узрочним везницима. Од узрочних су везника функционалностилски најраспрострањенији прости везници (*јер*). Иако им је значење контекстуално, типом посљедице, предодређено као значење критерија, све конструкције не потцртавају на исти начин то значење. Употребом сложених везника, чини се да је критериј наведен и схваћен као довољан разлог закључка, па је због тога употреба тих конструкција првенствено везана за научни стил стандардног језика“ (Исто, 128).

127, Вулетић, 255). — У почетку чланка је истакнуто је како би, *услед штоја што* [→ *на основу штоја што*] се циљ може схваћити као узрок радње, било још разумљиво да се уз генитив циља употреби због уместо ради (Ковачевић 1988: 127, М. Стевановић).

При том, приликом процјене учесталости употребе сложеног везника *на основу/ шемељу штоја што* у научном стилу (и осталим специјалним стиливима), свакако не треба пренебрегнути ни чињеницу да су у њему (њима) врло фреквентни различити модели девербативних именичких падежних конструкција у улози кондензатора реченичног значења типа „основ“, „критеријум“²¹⁶.

Као различите базичне интерпретационе могућности падежних конструкција у улози кондензатора реченичног значења типа основ, критеријум, Радовановић (1978: 87–92; 139–140) помиње субординиране клаузе с различитим сложеним везничким елементима, чији је последњи члан (*што, шта, како, колико*) условљен инхерентном лексичком семантиком девербативне именице „која се у површинској структури исказа појављује као експонент предикације, тј. од врсте предикације коју уместо девербативне именице реконструисемо у дубинској структури исказа, али и од ширег јежићког контекста“²¹⁷. Ријеч је о томе да су различите интерпретационе могућности у дубинској структури исказа девербативних именичких падежних конструкција типа *шо* + N_{Dev (Loc)}, *према* + N_{Dev (Loc)}, *на основу* + N_{Dev (Gen)}, које кондензују одговарајући тип реченичног значења, сигнализоване различитим везничким рјешењима. На основу последњег члана у структури сложеног везника (*што, шта, како, колико*) аутор издваја неколико типова зависних клауза уведених датим сложеним везницима²¹⁸.

²¹⁶ „Реценичну предикацију (finitni глаголски облик) subordinirane клаузе у дубинској структури исказа заступа девербативна именица као центар падежне конструкције која је у питању (дакле, предикација нереценичног типа, тј. nominalizovani iskaz). Ovakvi konstrukcioni modeli veoma се frekventno ostvaruju у специјалним функционалним стиливима српскохрватског јежићког стандарда, нарочито у новинарском, правном, административном, научном и политичком“ (Радовановић 1977: 88).

²¹⁷ „Pri tom odgovarajuća složena veznička rešenja iz dubinske strukture u površinskoј структури zastupaju semantički paralelne predloške mogućnosti, kao signali globalnog značenja 'osnova' odnosno 'kriterija' za realizovanje korelativne predikacije“ (Радовановић 1977: 88). — Примјери које аутор наводи: а) *шо жељи* [*На основу штоја што је желео*]; б) *шо казивању* [← *На основу штоја шта је казивао*]; *шо ходу* [← *На основу штоја како је ходао*]; *шо заслуди* [← *На основу штоја колико је заслужио*].

²¹⁸ И. Антонић (2005: 169) такође помиње да се „У зависности од лексичког избора генитив основа / критеријума представља експонент зависне клаузе с везником НА ОСНОВУ ТОГА ШТО којим се упућује на идентификацију узрока, или с везницима НА ОСНОВУ ТОГА ШТА/ КАКО/ КОЛИКО којима се поред идентификације узрока исказује и садржај или објекат (ШТА), квалификација (КАКО),

Ако се као последњи члан сложеног везника појављује елемент *ш̄ӣа*, зависном клаузом уведеном везничком конструкцијом *на основу/ ш̄емељу ш̄о̄а ш̄ӣа* експлицира се, поред узрока, и садржај или објекат предикације, што потврђују следећи забиљежени примјери:

Другим реџима, поузданији су закључци који се могу извести *на основу тога шта САД конкретно чине поводом Косова*, него закључци који се могу извести из претпоставке о томе шта Русија није, или неће учинити за Србију. — *На основу ш̄о̄а ш̄ӣа анализа ӣоказује*, можемо закључити следеће ... (Антонић 2005: 159). — *На основу ш̄о̄а ш̄ӣа смо до сада разматрали у вези са књижевним језиком*, може се закључити ... (Радовановић 1977: 90). — *На основу ш̄о̄а ш̄ӣа неки мисле*, неоспоран је и нужан однос између кривичног права и морала (Радовановић 1977: 90). — *На основу ш̄о̄а ш̄ӣа ирричају злоиамш̄ила*, [Србија се] трипут празнила старим народом и новима пунила (Радовановић 1977: 90). — *Пријатељи ће се разврставати на основу тога шта имају заједничко са вама*, било да је реџ о послу, школи, породици и граду (www.informacija.rs/.../Facebook-unapredio-liste-prijatelja-po-ugledu..., 15. 5. 2012). — *На основу тога шта изражавају*, бројеви су подељени на више подврста (www.boske.rs/stranice/brojevi.html). — Поде ли се од тога да се генериџки подводи под појам човека, жена се одређује *на темелју тога шта она није у односу на своју опозицију* (pescanik.net/2010/09/sta-je-zena/, 15. 5. 2012). — *А на темелју тога шта је предмет тог знанја*, ... , логика је предметна логика или логика мишљенја: ... (www.scribd.com/doc/35038256/skripta-iz-logike, 15. 5. 2012).

Да овај спој заиста јесте везничка јединица, тј. сложени везник настао у процесу срастања катафорски употријебљенога замјеничког прилошког израза *на основу/ ш̄емељу ш̄о̄а* и елемента *ш̄ӣа*, доказује немогућност изостављања једне или друге његове компоненте без структурног и семантичког оштећења сложене реченичне структуре, што се јасно види из преоблика горе наведених примјера:

Пријатељи ће се разврставати *на основу тога шта имају заједничко са вама* ... [→ *Пријатељи ће се разврставати *шта имају заједничко са вама* ... или *Ѕта имају заједничко са вама*, пријатељи ће се разврставати]. — *На основу тога шта изражавају*, бројеви су подељени на више подврста [→ **Ѕта изражавају*, бројеви су подељени на више подврста или *Бројеви су подељени на више подврста *шта изражавају*].

У прилог овоме иде како могућност инверзивних трансформација примјера у којима је зависна клауза уведена овим сложеним везником у постпозицији у односу на управну, тако и они примјери у којима је субординирана клауза већ у антепозицији:

квантификација (КОЛИКО). Значење основа/ критеријума уопште показује висок степен мешања са значењем узрока индиректног типа“.

Prijatelji će se razvrstavati na osnovu toga šta imaju zajedničko sa vama ... [→ Na osnovu toga šta imaju zajedničko sa vama, prijatelji će se razvrstavati] u Ha osnovu шoia шia смо до сада разматрали у вези са књижевним језиком, може се закључити ...

Уколико се као интегрална компонента у структури датог сложеног субјунктора са замјеничким прилошким изразом *на основу/темељу шoia* појави елемент *како* или *колико*, онда се зависном клаузом уведеном тим субјунктором, поред значења основа/ критеријума, даје и додатна информација типа квалификације (*како*) или квантификације (*колико*):

A na osnovu toga kako nam je objasnila ovo, nameće se zaključak da Lena voli i da kuva (2. rts091216.txt., KCCJ). — Uostalom, vidljivo je to na osnovu toga kako se država prilikom podele vlasti odnosi prema prosveti ... (Политика, 8. 3. 2009, KCCJ). — Na osnovu toga kako se osoba oblači, kako gestikulira i razgovara, Mićara procenjuje da li je spremna da „pozira“ (Политика, 4. 8. 2006, KCCJ). — Na osnovu toga kako se osoba odnosi prema ovim elementima kognitivnog zdravlja, može se proceniti da li neko vodi nezavisan ili zavisan život (Политика, 29. 6. 2010, KCCJ). — Na osnovu toga koliko je fotona prošlo, izračunava se u kojoj meri je logičko kolo delotvorno ili nije (Политика, 10. 6. 2008, KCCJ). — O obliku i sadržaju stvari, mogli bismo reći, odlučujemo upravo na temelju toga kako one izgledaju, ... (black.comuv.com/tekst3.html, 15. 5. 2012). — Jer mi još uvijek ne prosuđujemo i ne biramo vlast na temelju toga kako živimo već nekakve povijesti (www.eukonomist.com/.../Intervju-V... - Хрватска, 15. 5. 2012). — To možete učiniti da biste segmentirali grupu korisnika na temelju toga koliko se dugo nalaze na vašem popisu za ponovni marketing (support.google.com/adwords/.../answer.py?...). — U svakom slučaju, na temelju toga koliko nas ima, odnosno koliko će nas prema popisu biti, crpeće se i sva naša dalja prava (pravoslavje.spc.rs/broj/1056/tekst/nemastina-koci-povratak/.../lat, 15. 5. 2012).

Елидирање замјеничког прилошког израза, у којем је именичка лексема *основ* (*темељ*) експлицитан лексички сигнал значења критеријума/ основа, из састава сложеног везника довело би до промјене семантичког и функционалног типа зависне клаузе (а) или до обесмишљавања реченице (б):

(а) Uostalom, vidljivo je to *na osnovu toga kako se država prilikom podele vlasti odnosi prema prosveti ...* [→ Uostalom, vidljivo je to *kako se država prilikom podele vlasti odnosi prema prosveti*]. — ... odlučujemo upravo *na temelju toga kako one izgledaju* [→ ...odlučujemo upravo (о томе) *kako one izgledaju*];

(б) *Na osnovu toga kako se osoba oblači, ..., Mićara procenjuje da li je spremna da „pozira“* [**Kako se osoba oblači, ..., Mićara procenjuje da li je spremna da „pozira“* или *Mićara procenjuje da li je spremna da „pozira“* *kako se osoba oblači*]. — *Na osnovu toga koliko je fotona prošlo, izračunava se u kojoj meri je logičko kolo delotvorno ili nije* [**izračunava se u*

kojoj meri je logičko kolo delotvorno ili nije *koliko je fotona prošlo* или **koliko je fotona prošlo*, izračunava se u kojoj meri je logičko kolo delotvorno ili nije].

Сем лексема *шѡа*, *како*, *колико* у саставу сложеног везника са замјеничким прилошким изразом *на основу/ шемељу шѡа* могу да се јаве и лексеме *ко*, *који*, *какав*, *чији*, *кага*, *ѡје*, чиме се сигнализира присуство додатне информације типа идентификације агенса, квалитативне, посесивне, темпоралне и локалне детерминације, што ће посвједочити сљедећи примјери (забиљежени у електронском корпусу савременог српског језика и у грађи са интернета):

U lokalnim sredinama često se odlučuje *na osnovu toga ko je koga prevario u osnovnoj školi...* (Политика, 2. 12. 2008, КССЈ). — ... ljudi glasaju za neku stranku *na osnovu toga ko je podržava* (Политика, 27. 5. 2009, КССЈ). — Inače, oblasti su kategorizovane *na osnovu toga ko koliko redovno plaća svoje račune* (Политика, 10. 12. 2005, КССЈ). — На почетку се реализује вишеструки условни скок на један од дијаграма тока *na osnovu toga koji je od signala logičkih uslova operacija aktivan* (rti.etf.bg.ac.rs/rti/ir3ar2/.../glava_4_organizacija_procesora.pdf, 16. 5. 2012). — *Na osnovu toga koji je parametar poremećen*, одређује се који лек се даје ком пацијенту (www.danas.rs/.../hipertenzija_se_moz_e_spreciti_i_leciti.63.html?news..., 16. 5. 2012). — Пре него пређемо на разматрање особина и судбине детета рођеног у кошуљици, требало би рећи да се негде прави разлика између ове деце *na osnovu шѡа у каквој су кошуљици рођена* (Ж. Требјешанин, ПД, АСК).— Šta možete da zaključite o onom tamo slatkom dečku *na osnovu toga kakav je kupaci odabrao?* (zivot.krstarica.com/l/tinejdzeri/i-decake-odaje-kupaci/, 16. 5. 2012). — Prave se na osnovu toga kakav su međusobni položaj zauzela nebeska tela pri svom kretanju; ... (www.rastko.rs/bogoslovlje/rjovanovic-laznaduhovnost.html, 16. 5. 2012). — *Na osnovu toga kakav je gazda*, jeo bih u tom restoranu bez straha da mi je kuvar pljunuo u čorbu (www.tarzanija.com/tihi-majstori-fudbala-2/, 16. 5. 2012). — Verovatno bi između Cece i Karleuše odlučivao foto finish, *na osnovu toga čiji su silikoni veći* (dusche.de.stem.arvixe.com/.../..., 16. 5. 2012). — Kao što vidite ova opcija nam omogućava da pretražimo derbije *na osnovu toga kada je prva ekipa u derbiju postigla pogodak u prvoj utakmici tog derbija* (www.fm-balkan.com/.../8267-dodavanje-derbija-u-editoru-tutorijal/, 16. 5. 2012). — ... sudija bira pravni okvir po kome će suditi *na osnovu toga kada se zločin dogodio* (Политика, 4. 3. 2010, КССЈ). — Učesnici su popunili upitnik o medicinskoj istoriji i navikama u ishrani, a pored toga im je određen i socio-ekonomski status *na osnovu toga gde žive* (zdravlje.krstarica.com/l/.../voce-i-povrce-protiv-raka-debelog-creva/, 16. 5. 2012).

Јасно је да дате конструкције имају статус сложеног везника првенствено на основу тога што није могуће изоставити ниједну њихову структурну компоненту. Редуковање прилошког израза *на основу/ шемељу шѡа* условило би или

неграматичност реченице (а) или промјену њеног значењског (и функционалног типа) (б):

(а) ... ljudi glasaju za neku stranku na osnovu toga ko je podržava [→ ... *ljudi glasaju za neku stranku *ko je podržava*]. — Inače, oblasti su kategorizovane *na osnovu toga ko koliko redovno plaća svoje račune* [→ *Inače, oblasti su kategorizovane ko koliko redovno plaća svoje račune]. — Na početku se realizuje višestruki uslovni skok na jedan od dijagrama toka *na osnovu toga koji je od signala logičkih uslova operacija aktivan* [→ *Na početku se realizuje višestruki uslovni skok na jedan od dijagrama toka *koji je od signala logičkih uslova operacija aktivan*]. — *Na osnovu toga koji je parametar poremećen*, određuje se koji lek se daje kom pacijentu [→ **Koji je parametar poremećen*, određuje se koji lek se daje kom pacijentu]. — Prave se *na osnovu toga kakav su međusobni položaj zauzela nebeska tela pri svom kretanju* [→ *Prave se *kakav su međusobni položaj zauzela nebeska tela pri svom kretanju*] и сл.

(б) U lokalnim sredinama često se odlučuje *na osnovu toga ko je koga prevario u osnovnoj školi...* [→ U lokalnim sredinama često se odlučuje (o tome) *ko je koga prevario u osnovnoj školi...*]. — ... sudija bira pravni okvir po kome će suditi *na osnovu toga kada se zločin dogodio* [→ ... sudija bira pravni okvir po kome će suditi *kada se zločin dogodio* → *Kada se zločin dogodio*, sudija bira pravni okvir po kome će suditi]. — Virtuelne privatne mreže kojima upravljaju provajderi mrežnih usluga dele se *na osnovu toga gde se nalazi oprema koja implementira VPN* [→ ? Virtuelne privatne mreže kojima upravljaju provajderi mrežnih usluga dele se *gde se nalazi oprema koja implementira VPN*] и сл.

Фреквентност појављивања ових сложених везника у језику знатно је слабија у односу на сложени везник *на основу/ ѿемељу ѿоѿа шѿѿо*, баш као што је доминантнија употреба свих наведених везничких јединица са лексемом *основ* као експлицитним сигналом семантике везника.

VI.2.1.1.9. *захваљујући/блајодарећи ѿоѿе шѿѿо*

Међу контекстуално неусловљене узрочне везнике специфичне семантике спада и сложени везник настао у процесу обједињења замјеничког прилошког израза *захваљујући/ блајодарећи ѿоѿе* и експликативног везника *шѿѿо*. Њиме се у структуру сложене реченице уводе зависне клаузе којима се, сем информације о узроку, изражава и квалификација посљедице (или посљедица) коју тај узрок изазива. Уз компоненту пропратне околности, у овим је реченицама увијек присутна и компонента позитивности посљедице. Узрок обиљежен зависном клаузом представља позитиван подстицај за реализовање посљедице повољне или пожељне са становишта говорног лица. Специфична семантичка вриједност овог сложеног везника — позитивност

узрока — потиче од семантичке вриједности прилошког израза *захваљујући/благодарећи њој*, односно од лексичке семантике глаголских прилога²¹⁹ као његових структурних елемената. Обје варијанте функционишу као потпуни семантички еквиваленти, с тим што је прва (*захваљујући њој*) апсолутно доминантнија у употреби, док се друга (*благодарећи њој*) врло ријетко појављује, што је у складу са чињеницом да глаголска лексема, руског поријекла, *благодарити* у савременом српском језику припада кругу архаизама. Стога је и сложени везник *благодарећи њој* стилски маркирана варијанта, односно варијанта која данас има статус стилске резерве. Ради потврде наводимо примјере регистроване у анализираном корпусу:

Захваљујући њој је био *них* као бубамара..., Виктор се провукао кроз осам разреда основне школе (Ковачевић 1998: 132, Скендер Куленовић). — I *zahvaljujući tome što* je ovaj bogat i konkretan sadržaj našao u celosti svoj lirski izraz u njegovoj poeziji, Petefi је postao – pored Hajnea koji је imao iste ove kvalitete – najveći pesnik ovog doba (Д. Киш, В). — *Zahvaljujući tome što* im nisam bio rođak, postao sam im muž (М. Павић, Предео сликан чајем). —... *захваљујући њој* има *сирује* (из увоза), одвија се на свим нашим телевизијама документарни филм о гласању у републичком парламенту и избору Кори Удовички за гувернера Народне банке Србије (НИН, 2750, 11. 9. 2003). — Друге ствари појмили смо некако лакше, *благодарећи њој* је *професор географије радо примењивао очигледну насипаву* (Б. Нушић, Аутобиографија, 67, АСК). — Захваљујући телевизији — свет је одавно глобално село а, *захваљујући њој* се њена злокобна глобална моћ манипулативно контролише, свет је био сврстан углавном уз једну страну, Србима непријатељску (Б. Брборић, СЈНЈ). — *Захваљујући њој* је Викенције Ракић ојравдао избор примарној ситарозавешној предлошка разлозима који (...) могу бити означени као веома индикативни, нема никакве сумње да је обраћање млађем нараштају српских читалаца последица пажљиво осмишљене интенције (Р. Ераковић, РЕСП). — Први доказ је утемељен на чињеници да су судбине Христове и Иродове породице описане у два паралелна сужејна тока, које релативно лако можемо разграничити *захваљујући њој* *позитивни и негативни јунаци* *ејзистирају у границама дијаметрално супротних хронолоја* (Р. Ераковић, РЕСП). — *Zahvaljujući tome što* dele iste principe, feministička ekonomija prigodno dopunjuje koncept razvoja zasnovan na ljudskim pravima (М. Докмановић, ГР). — Рађање, проходавање, проговарање, пубертет, па чак ни дојење или ницање зуба, нису пуке биолошке појаве, него су превасходно људски догађаји *захваљујући њој* *преко обичаја, мајичких*

²¹⁹ У вези са повољним околностима много чешће се употребљава глаголски прилог *захваљујући* с дативом имена појма тога узрока, односно тих околности, те тако овај прилог ту добија предлошку функцију (Стевановић 1979).

обрега и њосѣуѣака, кулѣура на њих удара свој неизбрисив жиѣ (Ж. Требјешанин, ПД, 223, АСК). — Такође, полен делује и против малокрвности, *blagodareći tome što sadrži folnu kiselinu* (www.medinaplus.com/polen.php, 16. 5. 2012). — S druge strane, u kojoj privrednoj грани да на уштрб њијовога рада и здравља остварујемо вишак вредности и бесрамно се богатимо *blagodareći tome što su sredstva za proizvodnju u našim buržujским рукама?!* (www.vreme.com/cms/view.php?id=1019919, 16. 5. 2012).

Да спојевѣ *захвалујући ѣоме шѣо* и *благодарећи ѣоме шѣо* заиста јесу сложени везници, види се по томе што није могуће изоставити ниједну њихову компоненту (прилошку или везничку) без оштећења на синтаксичком и семантичком плану.

Уколико се из семантике ових сложених везника издвоји увијек присутна компонента позитивности последице, може се примијетити да је значење реченичних структура са зависном клаузом обиљеженом овим везницима сродно значењу сложених реченица са везником *шѣме шѣо*, с том разликом што се код њих у први план ставља узрочни карактер омогућивача²²⁰. Субординираном клаузом уведеном сложеним везницима *захвалујући/ благодарећи ѣоме шѣо* означена је околност, ситуација која узрокује, омогућује појаву обиљежену управном клаузом.

У литератури се посебно као неадекватна истиче употреба реченица са овим сложеним везницима (и уопште употреба таквих конструкција, као што су узрочни предлошки адвербијали²²¹) за означавање узрока који су довели до штетних последица:

Захвалујући ѣоме шѣо није у надлежностѣ Грага, данас у Скадарлији живи и ради само Кућа Ђуре Јакшића, у којој се одржавају књижевне вечери и ликовне изложбе, Скадарлијска фрајла, у тумачењу глумице која током вечери самоиницијативно обилази ресторане и лепом речју и песмом поздравља госте (на једном или два светска језика), те оркестри које ангажују, плаћају поједини ресторани (www.pravda.rs/.../ugljesa-rajcevic-grad-je-digao-ruke-od-skadarlije/, 23. 5. 2012). — *Захвалујући ѣоме шѣо су лоше ѣословали*, фабрика је пропала (Пипер 2005: 803).

У реченицама, као што су ове, препоручује употреба сложених везника са општеузрочним значењем:

²²⁰ Сложене реченице са сложеним везницима *захвалујући ѣоме шѣо* и *благодарећи ѣоме шѣо* „показују да се узрок у њима формирао узрочним обликовањем начинске семантике“ (Ковачевић 1988: 207).

²²¹ На погрешну употребу приједлошког израза *захвалујући* за изражавање негативних узрока в. и Лалевић (1963: 917–919). — Пипер за илустрацију коректне употребе датог приједлошког израза наводи следеће примјере: *Захвалујући ѣодрици бирача, кандигаѣ је изабран. Захвалујући њеѣовом ѣѣругу, ѣѣај замашни ѣодухваѣ је усѣешно окончан* (Пипер 2005: 803).

Збої шїоїа шїїо није у надлежностии Града, данас у Скадарлији живи и ради само Кућа Ђуре Јакшића, у којој се одржавају књижевне вечери и ликовне изложбе, Скадарлијска фрајла, у тумачењу глумице која током вечери самоиницијативно обилази ресторане и лепом речју и песмом поздравља госте (на једном или два светска језика), те оркестри које ангажују, плаћају поједини ресторани. —*Збої шїоїа шїїо* су лоше йословали, фабрика је пропала.

На ширење употребе ових сложених везника²²² у контекстима који нису у складу са лексичком семантиком, односно семантичком вриједношћу прилошких израза у њиховом саставу (*захваљујући/ блајодарећи шїоме*), тј. у контекстима у којима они иначе у свом правом значењу логично не би могли да стоје, може се гледати као на један од важних доказа да су дате везничке конструкције подвргнуте процесу граматикализације, односно да у језику почињу задобијати статус граматикализованог везничког средства.²²³

Сложене реченичне структуре са субординираном узрочном клаузом уведеном сложеним везником *захваљујући шїоме шїїо* појављују се у готово свим функционалним стилевима стандардног српског језика, али је њихова учесталост далеко слабија у поређењу са реченичним структурама са сложеним општеузрочним везницима (*зашто шїїо, збої шїоїа шїїо, сїоїа шїїо*), што је последица специфичне семантике сложеног везника *захваљујући шїоме шїїо*. Као потпуни семантички еквивалент и као русизам, сасвим се ријетко појављује варијанта *блајодарећи шїоме шїїо* (забиљежен је само један примјер, и то у корпусу текстова књижевноумјетничког стила).

²²² Овдје имамо на уму и ширење употребе приједлошких израза (*захваљујући + Д, блајодарећи + Д*) супротно свом лексичком значењу: *Насїрадао је захваљујући својој несїреїностии*, на које још. Љ. Поповић скреће пажњу у своме раду посвећеном проблематици приједлошких израза (Поповић 1966: 197).

²²³ У вези са проблемом идентификације приједлошких израза, Љ. Поповић као један од критеријума наводи и блијеђење првобитног значења, односно кидање веза са примарним значењем — „Ово ширење употребе нарочито је очевидно у реченицама где се предлошки израз употребљава супротно свом лексичком значењу (нпр.: Настрадао је *захваљујући* својој неспретности). Због ширења употребе датог израза — поготову што је нова употреба граматичка, предлошка — учесталост тог израза се повећава, што се статистиком може објективно утврдити. Повећање учесталости израза је, дакле, један од битних доказа његове нове, предлошке службе“ (Исто, 197).

VI.2.1.1.10. *с обзиром на ѿо шѿо*

Премда препоручивана од стране нормативиста као једино исправна (јер се везником *шѿо* уводе фактивни садржаји)²²⁴, дата везничка конструкција изузетно је ријетка²²⁵ у језику. У нашем корпусу забиљежили смо свега неколико примјера зависнослужених узрочних реченица, чија је зависна клауза уведена овим сложеним везником. Нешто већи број регистровани смо у електронском корпусу савременог српског језика, с тим да је укупан број регистрованих примјера овога везника такође занемарив у поређењу са фреквентношћу сложеног везника *с обзиром на ѿо га*²²⁶. Овдје наводимо примјере из различитих функционалних стилова (из оба корпуса):

Суданији су предана два пријелога, један од стране господина државног да се оптужени по палиграпу 315, ставка друга кажњеног закона казни *с обзиром на ѿо шѿо хоће завесѿи у блудњу суд, ...* (П. Кочић, Суданија). — Мора се рећи *с обзиром на ѿо шѿо се одбија*, — вели предсједник суданије у великој недоумици (П. Кочић, Суданија). — Овако сам примио на себе спољне послове, *с обзиром на ѿо шѿо сам био „геѿе из боље куће“* и врло сам рђаво учио стране језике, што је такође једна од квалификација наше дипломатије (Б. Нушић, Аутобиографија, 26, АСК). — *С обзиром на ѿо шѿо је он ѿако ревносно ѿрмењивао очѿледну насѿаву*, били смо озбиљно забринуте ко ли ће од нас да бљује ватру идућег часа (Б. Нушић, Аутобиографија, 70, АСК). — *С обзиром на то што су све те околности повољне за јачање ѿихове ѿубави*, а нема ничега да је спречава, грешим ли, моја драга Джејн, што гажим наду да ће се десити догађај који ће осигурати ! срећу толиких нас? (Џејн Остин, Гордост и предрасуде, КССЈ). — *С обзиром на то што у многим деловима земље не постоје прецизни подаци о ѿртвама*, вероватно да је укупан број

²²⁴ Оваква препорука у вези је са захтјевом нормативиста да се везник *га* употријебљен као везник узрочне реченице с фактивним садржајем замијени везником *шѿо*.

²²⁵ „Употреба конструкције *с обзиром на ѿо шѿо* веома је ријетка. Тек се случајно наиђе на понеки примјер (и то најчешће у тексту неког нормативисте) који потврђује њено постојање, као што су слједећи: Карактеристичан је [Михаило Лалић], мислимо, по томе што у већини његових дела употреба тога облика није распрострањена у оној мери у којој бисмо очекивали *с обзиром на ѿо шѿо* је овај писац родом из говорне области [из Црне Горе] у којој имперфекат у народу још живи, мање-више пуним животом (Михаило Стевановић, Функције и значења глаголских времена, Београд 1967, стр. 109); ... али *с обзиром на ѿо шѿо* нам у последње вријеме продира у књижевни језик све више турцизама, мислимо да је потребно да се над тим замислимо, да проблем мало размотримо... (Људевит Јонке, Књижевни језик у теорији и пракси, Загреб 1965, стр. 405); Угасит ће се мит о генију, а успоредба њих двојице, *с обзиром на ѿо шѿо* су оперирали исто обољење на једном те истом пацијенту, наметнут ће се сама од себе (Јосип Барковић, Мала Јалта, Просвјета, Загреб 1974, стр. 12/13)“ (Ковчевић 1986: 102).

²²⁶ У електронском корпусу савременог српског језика регистровани смо 96 примјера сложеног везника *с обзиром на ѿо шѿо* и 5599 примјера везника *с обзиром на ѿо га*.

nastradalih daleko veći (Политика, 10. 8. 2006, КССЈ). — "Реакција Карле дел Понте није неочекивана, *с обзиром на то што се овде поносно истиче чињеница* да је Словенија, још пре уласка у ЕУ, имала повлашћен положај у породици европских народа у поређењу с "браћом из некадашње заједничке државе" (Политика, 18. 4. 2006, КССЈ). — Он сматра да Косово, *с обзиром на то што има парламент, владу и државне институције*, треба да води и међународне послове, у чему као први корак треба да буде отварање канцеларија у светским центрима (НИН, 30. 5. 2002). — „Кад је шофер господина министра социјалне политике стар 40 година, 3 месеца и 12 дана а мост је у вароши Квибеку, у држави Канади, дуг 577 метара, онда колико жуманцета треба размутити у супу од резанаца справљену за четири особе разноликих старости, *с обзиром на то што је ширина ускога колосека босанских железница 0,70 м²?*“ (Б. Нушић, Аутобиографија, 84, АСК). — Добро, 'ајде онда овако: *с обзиром на моје родбинске везе с покојником, с обзиром на то што сам ја шеф фамилије...* (Б. Нушић, Ожалошћена породица, 59, АСК). — Дакле, ако хоћете, слушајте: *с обзиром на родбинске везе; с обзиром на то што ја представљам фамилију* (Б. Нушић, Ожалошћена породица, 59, АСК).

VI.2.1.2. Сложени везници са факултативном или обавезном редукцијом катафорске демонстративне замјенице

VI.2.1.2.1. *с обзиром (на то) да*

Сложени узрочни везник *с обзиром на то да* настао је у процесу уједињења приједлошког израза *с обзиром на* и катафорски употријебљене демонстративне замјенице *то* (у акузативној форми), чији се садржај експлицира зависном клаузом уведеном везником *да*, односно у процесу срастања замјеничког прилошког израза *с обзиром на то* и општесубординацијског везника *да*. Његова, у свим функционалним стиловима стандардног језика распрострањенија, и од стране нормативиста дуго оспоравана, варијанта *с обзиром да* настала је изостављањем споја *на то* из његове структуре. Сложени везник *с обзиром (на то) да* добио је своје мјесто у систему узрочних везника захваљујући специфичности своје семантике, која се огледа у чињеници да се њиме уводе зависне узрочне клаузе, чијим се садржајем „желе представити околности из којих као логичка (најчешће рационална, мисаоно условљена) посљедица произилази оно што је представљено садржајем основне (управне) реченице“ (Ковачевић 1986: 111). Другим ријечима, садржај надређене клаузе као логички закључак слиједи из онога што је означено зависном узрочном клаузом уведеном датим сложеним везником, што потврђују следећи примјери забиљежени у нашем корпусу:

С обзиром на то да се биљка зове и мајкине очи, није невероватно да жаба овде означава неко старинско женско божанство, чији је она атрибут (упор. «s. v. Пшеница») (В. Чајкановић, Речник српских народних веровања о биљкама, 111, АСК). — *С обзиром на то да је васпитање процес, да се мења и перманентно развија*, тешко је очекивати једну универзалну општу педагошку теорију. (Б. С. Јевтић, МПС). — Важан узрок словенских сеоба могао је бити и у извесној пренасељености Словена *с обзиром на то да је начин обраде земље захтевао стално крчење шума и постепено померање* (П. Пипер, УС). — *С обзиром да се ради о инвазивној дијагностичкој методи*, претходно се пацијенту дају све неопходне информације о сврси, разлогу и ризику прегледа, и узме се писмени пристанак пацијента. (Ј. Теклић, Улога кохерентне томографије...). — У Канади и САД јаз је нешто већи, *с обзиром да је колективно преговарање децентрализовано, тржишно оријентисано и на нивоу предузећа* (М. Докмановић, ГР). — *С обзиром да је наша нова заједница орочена на три године*, претпостављамо да ISO неће менјати "ЈУ" домен, бар док се не види шта ће се десити (Глас јавности, 10. 2. 2003). — Урадили су изузетан посао, оценjuje Анђелић, *с обзиром да су то радили у своје слободно време* и плаћали из свог джепа (Глас јавности, 10. 2. 2003). — Стар си и искусан и то си имао кад сазнати: боље но ма ко други, *с обзиром да си некакав вајни њесник* (М. Булатовић, Љубавници, АСП). — Они би могли, изузетно, *с обзиром да сте ви у питању*, нешто да пронађу (Д. Радовић, Београде, добро јутро). —... мada то морaмо швaтити, јел да, условно, *с обзиром да знамо* да једна личност није кадра ништа изузетно учинити, ако за тако нешто не постоје услови у друштвено-политичким и економским околностима, чему нас учи и дијалектички материјализам! ... (М. Капор, Фолиранти). — *С обзиром да Република Србија наставља чланство ДЗ СЦГ у ЕБРД*, финансијске обавезе по овом основу настале до дана потписивања овог споразума, као и све будуће финансијске обавезе наставиће да отплаћује Република Србија (ЗРСРСЦ, стр. 16). — Сложеност у раду Стручне службе огледа се и у неопходности коректног и сталоженог пријема странака, *с обзиром да има грађана који су, долазећи у Одбор, унапред сигурни и мотивисани* да свој револт усмере и испоље на запосленом у Служби одбора који врши пријем (ИРО, стр. 29).

Из наведених примјера види се да зависна клауза уведена везником *с обзиром (на то) да* може бити антепонована или постпонована у односу на надређену, што на семантичком плану оставља трага у смислу мање или веће наглашености аргументативног узрочног значења, које се њоме исказује. Уколико је зависна клауза постпонована, аргументативно узрочно значење бива наглашеније (истакнутије). Пропратнооколносни карактер узрока којим је обиљежен овај сложени везник, као специфичним подзначењем у оквиру узрочног, потиче од семантике приједлошког израза *с обзиром (на)* који, употребљен изван везничке конструкције, има значење пропратне околности.

Како анализа корпуса показује, сложени везник *с обзиром на њо га* најчешће се појављује у научном и публицистичком функционалном стилу²²⁷, док је његова појава сасвим ријетка у књижевноумјетничким текстовима²²⁸. При том је важно додати да апсолутну доминацију има варијанта *с обзиром га*.

Први који је подробно (пре)испитао ставове нормативиста у вези са сложеним везником *с обзиром на њо га* (и у вези са његовом варијантом *с обзиром га*)²²⁹, био је М. Ковачевић. У своме раду „Спорни везник *с обзиром га*“ Ковачевић (1986) образлаже како је дошло до формирања таквих ставова наших нормативиста, анализира упоришне тачке њихових судова (захтјева) и препорука, и закључује да је форма *с обзиром га* економичнија и стилски много оправданија од нормативно препоручиваних конструкција *с обзиром на њо шњо/га* (којима је потпуно синонимна). Он сматра да се због елидирања катафорског елемента (приједлошко-падежне форме демонстративне замјенице *њо* — *на њо*) ова варијанта не може прогласити некњижевном²³⁰, из простог

²²⁷ Ово је дијелом у складу са Ковачевићевом (1988: 112–113) констатацијом да је употреба овога везника раширена „у научном, административно-правном и публицистичком стилу књижевног језика (дакле, стилovima који су и најотворенији према везничком богаћењу), па и у разговорном стилу, гдје је највјероватније ’продро’ из административно-правног стила, који на разговорни стил има велики утицај“, с том разликом што се је регистрован веома мали број примјера — свега тринаест — у нашем корпусу текстова административног стила, на што вјероватно има утицаја чињеница да су то углавном текстови законодавно-правног подстила.

²²⁸ „Ријетки забиљежени примјери из белетристичких текстова показују да писци овај везник употребљавају у дијалозима или у монологима јунака настојећи да и преко језика одреде припадност јунака некој социјалној групи или животној и радној средини. Тако је тај везник у белетристичким текстовима обично ’представник’ административно-правног стила у говору ликова“ (Исто, 112). — Риједак је у књижевноумјетничком стилу, гдје се једино појављује као представник разговорног или неког другог функционалног стила у говору јунака (кад писац говором карактерише ликове)“ (Ковачевић 1986: 112–113)

²²⁹ Препоруке и захтјеви нормативиста у вези са овом везничком конструкцијом свде се на сљедеће: да је неисправна употреба конструкције без приједлога *с*; да је израз *с обзиром* неисправно повезивати с везником *га*, те да се између тог израза и везника мора обавезно уметнути акузативна приједлошко-падежна форма демонстративне замјенице *на њо*, тако да конструкција мора увијек бити употријебљена у свом пуном саставу *с обзиром на њо га*; и најпослије, да у конструкцији *с обзиром на њо га* умјесто везника *га* треба бити употријебљен везник *шњо*, што ће рећи да би потпуно исправна везничка конструкција гласила *с обзиром на њо шњо* (в. Ковачевић 1986: 101–102).

²³⁰ Инсистирање нормативиста на обавезној употреби катафорског елемента *на њо* у саставу везничке конструкције Ковачевић види у неправилно донијетом закључку на темељу поређења овога везника са приједлошком конструкцијом *с обзиром на*, при чему је пренебрегнута чињеница да у те двије

разлога што је тај елемент заправо синтаксички и семантички редундантан — његово елидирање не ремети ни синтаксичку ни семантичку структуру узрочне реченице и у потпуности одговара систему сложених узрочних везника с везником *ga*. Изостављањем катафорског елемента²³¹ везничка конструкција постаје прави везник, семантички потпуно подударан конструкцији у којој је експлициран катафорски конституент. Аутор наглашава да се испуштањем асемантичког катафорског елемента из састава везничке конструкције практично не само избјегава могућност двоструке интерпретације његове улоге (и као везничког и као корелативног дијела који припада структури надређене клаузе на који се наслања зависна клауза) већ се избјегава и гломазност везничке конструкције, па је тако варијанта *с обзиром га* стилски много елегантнија.

Нормативисти су и појаву везника *ga* у структури датог сложеног везника сматрали спорном подводећи је под општу тенденцију продора везника *ga* у фактивне реченице узрочног типа, насталу под утицајем страних језика²³², превидјевши при том чињеницу да се опозиција фактивност–нефактивност (у српском језику) по правилу не везује за сам везник већ и за друге реченичне елементе, тј. да се везник *ga* у свим осталим значењима (изван узрочног) може везивати и за фактивне и за нефактивне садржаје²³³, и што је још важније да показатељ узрочности и фактивности није сам везник *ga* него цијела конструкција (цијели сложени везник) *с обзиром (на њо) га*. Будући да цијела везничка конструкција представља верификатор узрочности и

конструкције елемент *на њо* има сасвим различите функције и значења. Приједлошко-падежни израз нема исту улогу у везничкој конструкцији *с обзиром на њо га* и у простој реченици. Веома битна разлика потиче од функције и значења замјенице *њо*. Употријебљена у простој реченици уз приједлошки израз *с обзиром на*, она има анафорско значење (односи се на текст који јој претходи и у реченици у којој је наведена репрезентује његов садржај или само дио тог садржаја), док у склопу везничке конструкције *с обзиром на њо га* мора имати катафорску функцију („њено значење не садржи претходни текст, него се оно разоткрива у тексту који иза те замјенице слиједи“) (Ковачевић 1986: 106–107).

²³¹ Елидирање катафорског елемента врши се у свим случајевима гдје то синтаксичко-семантички услови у сложеној реченици допуштају: *Радујем се (њоме) што си дошао, Знам (њо) га си дошао, Причао је (о њоме) га је пројућовао цијели свијет*, и сл. (Ковачевић 1986: 109).

²³² Ковачевић (1986: 104), позивајући се на примјере које наводе Маретић (1899: 507), у својој *Грамањници и сџилисџници хрвајскоја или срјскоја књижевної језика*, и Мусић (1900: 119), истиче да таква употреба везника *ga* није ријетка у народним пјесмама и приповијеткама и закључује да би се тешко могло рећи да је у њима везник *ga* у овакве реченице дошао под утицајем неког страног језика.

²³³ Уп. Ивић 1977: 10. (Пр. *Знам га је Марко дошао* и *Изгледа ми га је Марко дошао*).

фактивности реченице, небитно је хоће ли се у њеном саставу појавити везнички елемент *ga* или *ишо*²³⁴. Уз то, инсистирање на употреби везничког елемента *ишо* подразумевало би његову употребу и у сложеном везнику *будући ga* (Ковачевић 1986: 105).

Сложени везник *с обзиром (на) шо ga* потврђен је у свим функционалним стилевима српског језика, али је најфреквентнији у научном стилу, у којем је, иначе, високо позициониран на скали учесталости појављивања сложених везника узрочне семантике. Најрјеђе се појављује у књижевноумјетничком функционалном стилу. За разлику од административног и научног стила у којима преовлађује употреба варијанте са елидираним демонстративним елементом *с обзиром ga*, у публицистичком и књижевнумјетничком доминантнија је употреба датога везника у пуном саставу, тј. са комплетним прилошким изразом *с обзиром на шо ga*.

VI. 2.1.2.2. *будући ga*

Различита су мишљења која се у научној литератури могу наћи у вези с начином постанка сложеног везника *будући ga*. У своме раду посвећеном проблематици сложеног узрочног везника *с обзиром ga* Ковачевић (1986) износи хипотезу по којој је путања настанка ова два везника идентична. Како поменути аутор каже, оба сложена везника настала су елидирањем катафорског замјеничког елемента *шо*: *будући шо ga* → *будући ga* као *с обзиром на шо ga* → *с обзиром ga* (Ковачевић 1986: 112). Већ у напомени уредника часописа у коме је поменути рад објављен наилазимо на одбацивање овакве хипотезе, гдје се каже да „Паралелност с везником *будући ga* само је делимична, јер он није настао од 'будући то да' него од конструкција типа Држићеве: *Ја будући убої ни себи нијесам добар ни грују*, или... *будући искао Миљенка*. То видимо из Мусићевог рада на који се позива М. К.:" (Исто, 113, напомена уредника).

²³⁴ „У савременом српскохрватском језику данас је везник *ga* у узрочној употреби чест у свим његовим функционалним стилевима кад је већ из самог контекста јасна фактивност реченице. Пошто се и реченицама уведеним везничком конструкцијом *с обзиром на шо ga* увијек износе фактивни садржаји, критериј о непожељности везника *ga* пренесен је и на његову употребу у конструкцији *с обзиром на шо ga*, мада то нису у потпуности аналогни случајеви. Јер везник *ga* као дио конструкције није показатељ узрочности реченице, него је то цијела конструкција *с обзиром на шо ga*“ (Ковачевић 1986: 104).

У Грамаџици српскога језика за сѣранце П. Мразовић (2009: 598) стоји да је субјунктор *будући га* састављен од адвербијалног партиципа презента глагола *бити* и везника *га* и да се њиме уводе зависне узрочне реченице којима се износи неки очигледан узрок који је свима познат или који сви треба да прихвате.

Као релевантне карактеристике овог сложеног везника у литератури се наводе способност исказивања свих типова узрочних значења, тј. општеузрочност, контекстуална и позициона неусловљеност, при чему се истиче да се управо у њима налазе узроци настанка овог сложеног везника. Тачније, битну улогу у његовом постанку имала је немогућност употребе општеузрочног простог везника *јер*²³⁵ у контекстима у којима је контекстуално условљен ред компонената текста захтијевао препозитивност узрочној клаузи, „тако да се нужно наметала потреба за стварањем позиционо неусловљеног чисто узрочног везника општеузрочног типа“²³⁶.

Реченице са сложеним везником *будући га* овјерене су у свим функционалним стилевима савременог српског језика, али су најфреквентније у научном стилу. Узрочна зависна клауза уведена датим сложеним везником стоји најчешће у препозицији:

Будући га су свукуд сѣизали пре мене, добијали су пре мене одречан одговор: ... (А. Тишма, Хиљаду и друга ноћ, у: АСП). — Десило се иза затворених врата суднице у Хагу, а јавно је емитовано једино у Београду, и то са три дана закашњења *будући га* је, одлуком судског већа, сведочење америчког генерала било под ембаргом ради заштите америчке “националне безбедности” (НИН, 2765, 25.12.2003). — *Ja nisam bolovao od te istorijske i zavičajne bolesti, budući da sam vjerom vezan za vječnu istinu i za široke prostore svijeta* (М. Селимовић, ДС). — *Budući da je i on pobjegao, svu krivicu treba svaliti na njega* (М. Селимовић, ДС). — *Будући га* је и само у *ѣранзицији*, васпитање треба да се

²³⁵ Због релативнозамјеничког поријекла овога везника зависне клаузе њиме уведене јављају се увијек у постпозицији у односу на надређену. „Kauzalna *jer*-klauza ima blokiranu poziciju, tj. uvijek je u *postpoziciji*, koju nalaže porijeklo njenog veznika nastalog od relativne zamjenice kojom se uvodi rečenica. U *antepoziciji* se ona samo prividno može naći, tj. kada se intonaciono izdvaja radi naglašavanja značaja objašnjenja koje sadrži... 'jer' dolazi kao signal koji najavljuje da slijedi objašnjenje tvrdnje ili pretpostavke predložene u neposredno prethodnom iskazu ili iskazima“ (Милошевић 1986: 292) — Овдје такође треба имати на уму чињеницу да се везником *јер*, за разлику од везника *будући га* и *како*, „iznosi uzrok koji je sagovorniku najčešće nov, nepoznat“ (Мразовић 2009: 599).

²³⁶ В. Ковачевић 1998: 129. Исп. „Узрочни везник 'јер' — утврђујемо — није склон преласку у антепозицију управне реченице, већ је везан за постпоље њеног предиката. Тиме је потврђен заправо приглаголски карактер узрочних реченица са 'јер'“ (Симић & Јовановић 2002: 1517–1518, III–IV).

прилагоди новим социјалним потребама и захтевима, да одреди и да дефинише своје операционалне приоритете и стратегије (Бисера С. Јевтић, МПС). — *Бугући га су се у њејово време бујарилице већ многи ређе могле чути у овим стиранима*, јер су све више узмицале пред песмама у десетерцу, а како је желео да их има, он је десет крупнијих фрагмената из Османа Цива Гундулића мирно и без устезања преобразио у бугарштице (М. Панџић, КЦГБК). — Но *бугући га* „ниједна ствар од човека совершена изићи не може“, рецензент је приметио неке погрешке, "особито у правопису" (М. Селимовић, За и против Вука). — У савременој индоевропеистици највише пажње привлаче последња два гледишта **будући да** су новија и боље аргументована од претходних (П. Пипер, УС). — Ова замерка актуелна је посебно из данашње естетичке перспективе, јер се песнички правци и школе, *бугући га су то ојшћи појмови честіо важећи и за грује умейносћи*, могу укључити у систем естетичких категорија (М. Шутић у: Б. Поповић, АНСЛ). — А када је реч о школству и образовању — *бугући га је овде јосреду ирејорука, а не "декреј"*, како кажу правописни "контраши", дата у виду одговора на писмо институције која је тај пројекат пријавила и која га је обзнанила и обзнањивала у свим фазама настајања — тај би Правопис вероватно, још пре две године, сасвим тихо и без икакве буре, наследио претходни правопис (Б. Брборић, СЈНЈ). — Фински лингвиста Ј. Микола предложио је почетком XX века решење према којем би етноним *slovēne првобитно значео 'саплеменици' или 'сродници' *бугући га се у ирчком и келјском језику моју наћи речи сличној значења*, (...). (П. Пипер, УС). — *Бугући га Вам овом иришком шаљем и ирејисе* које сам овим поводом послао министарству Мог дома и спољних послова као и мом заједничком министру финансија, захтевам од Вас да, у смислу члана 5 Закона од 22. фебруара 1880, Р. Г. БЛ, бр 18, припремите све што је неопходно за доношење одговарајућих одлука у Државном савету (ЗДИСН, стр. 363, извор преузет из: Писма цара Франца Јозефа I о анексији Босне и Херцеговине 1908, Извор преузет из: Браник, 26. септембар — 9. октобар 1908; Момир Стојковић, Балкански уговорни односи 1876–1996, I, 1876/1918, Београд 1998). — *Бугући га већ 15 година није јушвала у иностранство*, Данијела каже да јој ништа не пада тешко (Политика, 16. 7. 2006).

Када се упореде примјери реченица са везником *бугући га* забиљежени у Вуковом језику са примјерима регистрованим у савременом језику, да се лако уочити да се њихове структуре веома разликују:

Сербљи *бугући га* јошиј никакве ирамајике своја језика немају, зашто они који пишу морају пазити на говор простога народа, и не одступајући од онога треба свој језик да углађавају и да поправљају (М. Селимовић, За и против Вука, Извор: Критике и полемике Вука Ст. Карацића, изд. Матице српске, Нови Сад, и Српске књижевне задруге, Београд, 1960) — ... но *бугући га је Аиација на њу мрзила* (што је била љепша од ње), зато су хели да је пошљу Луки Платонову брату (гђе су ови у јучерањи дан

ноћили, кад су им славују пјевали) да је узме за жену (ВСК, Љубомир у Јелисијуму). — Али *бугући га* је *Мелиса била Гркиња*, **тако** може јој се одбити на дару (ВСК, Љубомир у Јелисијуму). — ... и *бугући га* се ова буна код његове куће њочела, и његова је чељад ропством платише, а он опет утече и однесе кривицу са собом, **зато** се она назове *буна Аци-Проданова*. (ВСК, МО). — ... но *бугући га* је *Брусница врло Турцима на њују*, (...); **зато** се Милош, још како су Турци обладали, преселио с кућом у Шаране (ВСК, МО). — ... но *бугући га* је *била још зима*, **зато** Милош одложи почетак (ВСК, МО). — и *бугући га* су њи двојица били *њобрајими*, и задали један другом веру, да се не издаду, него да Ашин-бег чува Милоша од Турака, и ако што зло за њега чује, да му јави, а Милош опет тако исто да чува Ашин-бега од Срба; **зато** сад, кад чују, шта се ради, узме Милош Ашин-бега уочи Лазареве суботе ноћу, те га изведе до у нају ужичку, и покаже му пут, нека иде срећно (ВСК, МО). —... но *бугући га* ови сви *њешаци*, онако, као што су у гомили бежали, нису могли на врата ући у шанац, него нагну преко шанца где ко дотрчи, и **тако**, док уђу, сву ову страну шанца од Мораве оборе и развале; (ВСК, МО). —... али *бугући га* су с *Дрине једнако њисали*, да су Бошњаци навалили у Мачву, и оће да продру у Шабац; (...) ; **зато** Милош (желећи час пре да очисти Пожаревац) предложи Турцима, да оставе топ и џебане штогод има осим онога, што сваки војник уза се носи; ... (ВСК, МО). — *Бугући га* су људи из *најје Смедеревске највише викали*, да не ће више кнеза Петра да им кнезује, него оће *Милоја Ђака*[20] из Кусатка (који тада није био ту, него отишао на Дунав, да тражи џебане), **зато** им Јован каже, да неколико кметова дође с Ђаком у Крагујевац, ... (ВСК, МО). — Кад су учитеља Мијаила у Београду уватили, били су уватили и његова друга Петра Радосавкића, но *бугући га* се он *њврдо изјоварао*, да о том не зна ништа, које и Мијаило посведочи, **тако** га пусте (ВСК, МО). — *Бугући га* членови *великоја суда и мајсџрајски њонајвише њосџају од кнезова*, **зато** се и они сви зову *кнезови*. (ВСК, МО). — Но *бугући, га* је људма из *целе Београдске најје гостја галеко ићи у Београд на суд*, **зато** се магистрат ове најје лане намести у селу Рогачи, ... (ВСК, МО). — ... **будући** да се с Црним Ђорђијем познавао још од пре Немачкога рата, **зато** га је сад Ђорђије једва дочекао, ... (ВСК, ЖП). — ... и *бугући га* се је *њојоварало га ће их сву џројицу из Биограда њослаји некуда унуџра у земљу*, **за то** се Југовић поплаши и ноћу пребјегне на аустријску страну, ... (ВСК, ЖП). — ... и будући да их је много више било, нијесу се дали (Вук, ЕС, 282 према Ковачевић 1998: 130).

Сложени везник *бугући га*, иначе чест у употреби у савременом српском језику, у Вуковом језику уводи антепозитивну узрочну клаузу, док је у основној клаузи готово увијек употријебљен корелативни замјенички прилог *зайо* или *џако*, „и то као редупликатор узрока и семантички верификатор посљедичности структуре чији је члан“ (Ковачевић 1998: 130). У Вуковом језику ова везничка конструкција се не осјећа као чисти (узрочни) везник, отуда и редупликација узрочног значења анафорски

употријебљеним замјеничким прилогом ради постизања једнозначности овога везника²³⁷, што се може објаснити чињеницом да је глаголски прилог *бугући* преко којег је дати везник настао имао различите семантичке реализације²³⁸. Поменута особина одлика је ране фазе развитка српског књижевног језика, што потврђују слjedeћи примјери:

Некакав човек који се скоро био оженио, опремао се на војску, а жена увразила конач у иглу да нешто зашије, али *бугући га* није добро виђела, *зайо* није могла одмах да уврзе, него све промашала мимо ушице иглене говорећи: (АНУ, Мини га сабља, мини га пушка, 181, АСК). — Он — Карађорђе — пише нам: „*Бугући га* Омер-џаша љолази на овај крај, и хоће на Ћуприју, *зайо* ја морам га чекати, и у име Бога, како и разбијем, ја ћу тамо доћи (П. М. Ненадовић, Мемоари, 74, АСК). — *Бугући га* је обичај био да и муселим и кадија љод аренду закуљују своја месџа за суђење, *џако* је Асан-ага, брат Осман-паше из Сребрнице, закупио муселимлук, а брат му кадилук у Ваљеву (то су били обадва стричеви оног доброг Хаџи-бега, нашег српског пријатеља у последње Карађорђево време) (П. М. Ненадовић, Мемоари, 16, АСК). — Но *бугући га* је навала џурска од свију сџрана, *зайо* се није могла скупштина сабрати (П. М. Ненадовић, Мемоари, 89, АСК).

Изузетно се ријетко појављују примјери без корелатива у главној клаузи:

Но *бугући га* сваки Турчин, пошто узме андес и по авдесу иде одмах клањат, не може никаква џријеха учиниџи, но пошто сврши клањање, пође код кадије и оптужи Хера (АНП, Херо плаћа глобу, 171, АСК). — Седећи ми у Тополику и тукући се око Шапца у Петров пост, намислимо да јуришимо на Шабац; а *бугући га* се мноџа со у Шаџу засџала, позовемо који ће се уписати самовољно на јуриш, и осим пљачке сва со да буде самовољницима накнада, и написасмо 200 (П. М. Ненадовић, Мемоари, 75, АСК). — „Господару! *бугући га* сџе ви и све сџарешине обећали, да на првој скупштини синод поставимо, и да је то сав народ чуо, и да с нестрпенијем кад ће се синод установити погледа; а ово је скупштина, и сад је време!” (П. М. Ненадовић, Мемоари, 94, АСК)

Поред већ поменутих замјеничких прилога *зайо* и *џако* као најфреквентнијих, у структури основне клаузе појављују се узрочни замјенички прилог *сџоџа* и прилошки израз приједлошко-замјеничког типа *збоџ џоџа*, као и демонстративна замјеница *џо*:

²³⁷ Томе треба додати и чињеницу да је зависна клауза уведена везником *бугући га* врло често у дистактној позицији у односу на главну, тако да замјенички прилог представља и неку врсту маркера надређене клаузе.

²³⁸ В. о томе Мусић 1931.

Бугући га је сељаштво као колективни појам носилац наше народне културе, економској животињи, друштвене конструкције и моралне вриједности а сачињава још и огромну већину народа, своја сељаштво има да буде темељ организације нашег свеукупног живота (Сељачко-демократска коалиција за реорганизацију државе на федеративној основи, Загребачке пунктације, новембра 1932, у: Југославија 1918–1984, збирка докумената, стр. 279). — *А бугући га* је кнажество србско една часи од Империје, а жители част од императорских поданика, јавно је што ихове интјереси, а такође и повреде односи се на Империју, збој своја Висока Порта ако и не би желила да се увреди Србија, али да би показала какве су дужности оних, који злоупотребљавају своје привилегије, и да би потушила ихово раздражене, била е насилувана шалјати војску (П. Тодоровић, Дневник једног добровољца, 82–83, АСК). — Овде, децо, немојте ми замерити што ја не пишем имена, *бугући га* смо онда крадом и с великом ојасносцију пролазили кроз њуђе земље и ништа записато нисмо носити смели од политически дела и имена, но само што нам је говорено, у памети смо носили, и као купци свуда се показивали; а сад сам већ одонда досад свашта претрпљавајући поборавио, и мало ћете имена записати наћи, и то нека из политике незаписата, а нека и из заборављења, но дело, ако не и опширно, сво ћете баш онако наћи како је бивало (П. М. Ненадовић, Мемоари, 61, АСК).

Усавременом српском језику корелативни прилог се као редуликатор значења каузалности и верификатор посљедичности (у надређеној клаузи) никада не појављује у овим реченицама²³⁹.

VI.2.2. Сложени узрочни везници формиран преко прилошких израза синтагматског типа

У оквиру модела по којем се у српском језику формирају сложени узрочни везници преко различитих типова прилошких израза, дати је (под)модел најмање продуктиван, што је посљедица чињенице да се синтагматски прилошки изрази узрочног значења везују за само један семантички (под)тип узрока, тј. „за *разлој* као

²³⁹ „Узрочним реченицама у правилу нису својствене суодносне (корелативне) ријечи и изрази; а и кад се јаве, њихова је пораба необична, стилски обиљежена, нпр. *Бугући га нас нећеш слушајти, а ти ради како знаш* или *Како нам нисте вјеровали, зајто смо дошли*“ (Силић & Прањковић 2005: 342). — „Реченица се као узрочна при уврштавању у главну уз замјеничке прилоге *зајто* и *своја* обиљежује и везничким изразом *бугући га* [...] Замјенички прилози *зајто*, *своја* могу се при склапању таквих реченица и изоставити, па се узрочни однос тада изриче само зависном реченицом и њезиним узрочним везничким изразом *бугући га*“ (Барић и др. 2005: 497). Зависна реченица уведена овим везничким изразом углавном је у препозицији у односу на главну.

најфреквентнији подтип узрочног значења“ (Ковачевић 2007: 43)²⁴⁰. „Синтагматски узрочни прилошки изрази у српском језику остварују се у форми *из/са/збој Х разлоја*, с тим да је између наведених генитивних предлога у склопу узрочних прилошких израза у употреби далеко најфреквентнији предлог *из*“ (Исто, 43)²⁴¹, што је уједно и најфреквентнија форма у којој се дати прилошки израз појављује у склопу сложеног узрочног везника.

из (јпросјој/једносјавној) разлоја шјо

Када се у контактної позицији са експликативним везником *шјо* нашао катафорски употријебљен синтагматски прилошки израз каузалне семантике *из јпросјој/једносјавној разлоја*, створени су услови за формирање нове везничке јединице у систему узрочних везника — сложеног узрочног везника *из јпросјој/једносјавној разлоја шјо*, којим се у структуру зависносложене реченице уводи зависна клауза којом се изражава најочигледнији основни узрок, „основни разлог, представљен као готово општепознати разлог“ (Ковачевић 1988: 153):

Nije laka *из простог разлога што ћете све морати сами*, подршка од partnera или других ljudi ће изостати (Грађански лист, 5456, 3. 7. 2008). — Осим тога, када је грађанима Румуније и Бугарске, пре неколико година, омогућено да слободно путују, дошло је само до незнатног повећања броја радника, није се догодило да хиљаде крену на рад у Немачку или Аустрију, *из јпросјој разлоја шјо су они већ одавно шјмо* и сада су само легализовали свој статус (Политика, 16. 7. 2006). — *Gotovo svi naši mladi pesnici danas pevaju bolje od mene i pored svih mojih priprema i duhovnih napora, из једноставног разлога што су бољи песници од мене* (Д. Киш, В). — Тај предлог није усвојила немачка врховна команда *из разлоја шјо би се шјада нејријашељска војска ујорније борила*, јер би сваки непријатељски војник радије погинуо но што би дозволио да буде заробљен, знајући да би морао мењати трећу перифрастичну коњугацију (Б. Нушић, Аутобиографија, 96, АСК). — Раније, иако је сам увек писао јужним наречјем, допуштао је да сваки може писати својим наречјем, али сада је истакао јужно наречје као књижевно, *из разлоја шјо њиме јовори велики део срјскоја народа*, што су њиме испеване готово све наше народне песме, што су њиме писали и дубровачки писци, што је он најближи словенском, и што се само чрез њега можемо ујединити с нашом браћом римскога закона (Ј. Скерлић, ИНСК, 196, АСК). — *Bar ja je ne bih smeo upotrebiti, kada bih ja bio*

²⁴⁰ „У позицији обавезног детерминатора уз именицу *разлој* у склопу овог прилошког израза могу доћи како а) демонстративне замјенице *шјо* или *ово*, па тада узрочни прилошки израз алтернира са узрочним замјеничким прилогом, тако и б) различите адјективне лексеме, с тим да тада узрочни прилошки израз није супституентан узрочним прилогом“ (Исто, 43–44).

²⁴¹ Исто, 43.

tvorcem te neke fiktivne države (što bi mogla biti neka *Blitva*, poput one Krležine), a **iz prostog razloga što bi mi se takav fakt činio nedovoljno uverljivim, proizvoljnim, nemogućnim** (Д. Киш, ГТИ). — (...), a društvena stvarnost prve zemlje socijalizma sadrži mnoge paradigme koje se ne mogu jednostavno suprotstavljati kapitalističkoj stvarnosti, **iz prostog razloga što to i nisu suprotnosti**; (...) (Д. Киш, ХП). — Тако, на пример, одавно смо се определили за то да језик командовања и обуке у ЈНА мора бити један, и то српскохрватски, **из њпросїої разлоїа шїїо**, иїак, оїромна веїина сїановнишїїва земље іовори іїим језиком, па је то не само најлогичније него и најрационалније (Б. Брборић, ОЈР). — Направио сам, условно речено, овај пролог **из њпросїої разлоїа шїїо се бојим да у іїој идеји** коју помињете има нечега нарочито пакленог и морбидног (Б. Брборић, СЈНЈ). — И Сухраб и Јанко се, по својој снази, висини и вештини, издвајају од својих вршњака, само што Јанку завидна деца додају да је копиле, а у вези са Сухрабом та компонента отпада **из једносїавної разлоїа шїїо му је мајка законїїо венчана** (Ј. Реїеп, СЈ). — То се не би могло десити с газдином лозом, **из њпросїої разлоїа шїїо је боље чувана** (Ковачевић 1998: 132, Мирко Божић).

Како се из наведених примјера види, у реченицама са датим сложеним везником увијек се подразумејева да постоји више разлога аргумената, при чему се, уз познате, што се као подразумејевајући не наводе, употребом сложеног везника **из њпросїої/једносїавної разлоїа шїїо** експлицира само основни, општепознати узрок типа разлог.

Од постојећих верзија овог сложеног везника најдоминантнија је **из њпросїої разлоїа шїїо**, док се знатно рјеђе појављује варијанта са адјективном лексемом *једносїаван* у позицији конгруентног атрибута (**из једносїавної разлоїа шїїо**) и варијанта у којој експлицитну структуру овога везника чине генитивна приједлошко-падежна форма именице *разлої* као експонентом најопштијег подтипа узрочног значења (**из разлоїа шїїо**). Све три верзије датог сложеног узрочног везника срећу се најчешће у публицистичком и научном функционалном стилу.

Код Вука смо регистровали само један примјер везничке конструкције **из њпросїої разлоїа шїїо**:

Али и ту је сваки, нарочито ако је био из јаке породице, против стотину гласова могао рећи: "ово или оно ја нећу", **из њпросїої разлоїа, шїїо му се іїо није свиїало**; ... (ВСК, ЦГ).

Да везничка конструкција **из њпросїої разлоїа шїїо** заиста функционише као сложени везник, потврђује могућност премјештања зависне клаузе у препозицију: *Из*

īrosīōī razloīa, šīō mu se īō niје свиђало, īroīiv sīōīinu īlasova moīao (je) reћи: „ovo или оно ја нећу“.

VI.3. Сложени узрочни везници настали по моделу партикула + општезависни везник *šīō*

Спој партикуле (*īōīōīovo*) и везника *šīō* функционише као сложени везник узрочног значења (замјенљив је везницима *jer* или *zaiō šīō*), што се види на основу покушаја елиптирања партикуле, који би довео до оштећења основног значења и зависне клаузе и сложене реченице у цјелини. За разлику од других сличних спојева (какви су, на примјер, *narochīō ako, бар šīō*), партикула у датом споју није, експлетивног карактера (када је партикула факултативни елемент сложене реченичне структуре, тј. када није дио везничког споја, њена је примарна улога да усмјери реципијента на исправну прагматичку интерпретацију поруке). Већина забиљежених примјера овога узрочног везника води поријекло из публицистичког функционалног стила:

За закључке је, међутим, још рано, *īōīōīovo šīō се још не зна* хоће ли се најјаче опозиционе странке појавити на изборима (Ковачевић 1998: 252, Наша Борба). — У војном смислу босанска операција представља огроман успех, *īōīōīovo šīō īroīivче īōīovo без икаквих губишака у људстиву* (Ковачевић 1998: 252, Политика). — Одговорих јој како ми је готово све свеједно, али да би ми било веома жао умрети, поготово што сам још млад (М. Булатовић, Љубавници, АСП). — ... боље је, што каже професор Стевановић, говорити о књижевном језику: боља је наша реч, домаћа реч, него „туђа“ *īōīōīovo šīō īa наша синшајма, књижевни језик, има īрадицију* (Б. Брборић, ОЈР). — Тиме су оптужбе Мирољуба Лабуса, председника странке Г17 плус, добиле на снази, *īōīōīovo šīō је у јавности īроцурила и веси* да је посланик Маријан Ристичевић у то време био у Будви (НИН, БР. 2750, 11. 9. 2003).

VI.4. О статусу спојева *зашо јер*, *сшооја јер*, *збои шшоја јер*, *ушооико ирије/више јер*, *шшо/шим ирије/више јер* и *јер га*

Везник *јер*²⁴² представља најопштије и најфреквентније узрочно везничко средство којим се „зависно од лексичког суодноса садржаја клауза“ изражавају различити типови узрочног значења — ефектор, мотив, критеријум, разлог, повод — „како у Вуковом тако и у данашњем књижевном језику“ (Ковачевић 1998: 129). У граматичкој и научној сербокroatистичкој литератури помињу се и спојеви, односно сложени везници, настали у процесу обједињења узрочног замјеничког прилога или прилошког израза и везника *јер* — *зашо јер*²⁴³, *сшооја јер*, *збои шшоја јер*, *шим/шо ирије јер* (Вукојевић & Худечек 2007: 295²⁴⁴).

И С. Павловић (2009: 252) у својој студији о старосрпској зависној реченици помиње да је узрочна зависна клауза с везником *јер* (*јере) могла бити везана и прилошким кореферентом *зашо*, „што је потврђено тек у XV веку“. Он каже да датим корелативно-везничким спојем *зашо јер*, који је еквивалентан „с данас уобичајенијим *зашо шшо*“ „старосрпски прати развојне тенденције карактеристичне и за севернословенске језике, мада је подстицај за овакво устројавање узрочне реченице могао проистећи и из српско-романске језичке интерференције“ (Исто, 252).

Ако имамо на уму чињеницу да се везник *јер* у српском језику везује за сферу лабавије каузалности²⁴⁵, онда постаје јасније да је и употреба кореферената прилошког типа у надређеној клаузи мотивисана стварањем чвршћег, тјешћег типа каузалне везе између управне и зависне клаузе уведене везником *јер*. Сем овога, разлог настанка ових спојева ваља тражити и у позиционој условљености клаузе уведене везником *јер* која

²⁴² У литератури је већ истакнута чињеница да је везник *јер* „најфреквентнији узрочни везник и у Вуковом и у данашњем језику, у његовим свим функционаним стиловима“ (Ковачевић 1998: 129).

²⁴³ У вези са ненормативним статусом везничког скупа *зашо јер* в. Катичић 1986: 256.

²⁴⁴ Аутори у оквиру табеларног приказа сложених узрочних везника, у одјељку у којем се рашчлањује њихова морфолошка структура, поред субординатора *шшо*, као обавезне интегралне компоненте већине сложених узрочних везника, наводе и субординатор *јер*, чиме се подразумијева постојање следећих спојева са статусом сложеног узрочног везника (иако се сви експлицитно не наводе у одговарајућим рубрикама табеле): *зашо јер*, *сшооја јер*, *збои шшоја јер*, *шим ирије јер*, *уљед/улијед шшоја јер*, *зарад шшоја јер*, *иоради шшоја јер* и сл.

²⁴⁵ „Каузалност представља особену логичку и граматичку појаву још и тиме што показује неколико ступњева у смислу чврстине каузалне везе између делова сложене реченице“ (Грицкат 2004: 128).

потиче од његовог релативнозамјеничког поријекла. Зависна *јер*-клауза се искључиво јавља у постпољу главне. Стварањем конструкција типа *зай̄о јер*, *с̄ӣо̄ӣа јер*, *збо̄ӣ ш̄о̄ӣа јер* и сл. превазишао би се проблем позиционе условљености *јер*-клаузе у оним контекстима у којима препозитивност узрочној клаузи намеће контекстуално условљени ред компонената текста²⁴⁶. При разматрању типова контекста који су омогућили појаву ових спојева, који су (можда) претходили њиховој употреби у сложеним реченичним структурама, не треба пренебрегнути улогу и значај примјера сљедећег типа²⁴⁷:

Zašto su odveli samo vašeg oca a ne i ostatak porodice? *Zato jer je sa malo lukavstva ponekad bilo moguće* da se u porodici mešanog religijskog porekla – majka mi je bila pravoslavna hrišćanka, otac Jevrejin – upotrebe dokumenti da bi se dokazalo da nisi Jevrejin (Д. Киш, ГТИ). — *Zašto*, zašto? *Zato jer sam slab prema njemu* (Д. Киш, НМ). — *Зашто* ли свога срдца нигде не згреваш? *Зай̄о, јер* си се гао с гушом за бла̄ом (М. Павић, Црни биво у срцу, 284, АСК). — *Zašto* se смејете ? *Zato jer diploma ne služi uvek kao dokaz* (Г. Флобер, КССЈ). — Neko bi питао — *zašto*? *Zato jer je to granica* преко које се не може ићи. То је линија разграничења која дели професионалност од аматеризма (Политика, 7. 12. 2007, КССЈ).

Ради потврде постојања конструкција типа *зай̄о јер*, *с̄ӣо̄ӣа јер*, *збо̄ӣ ш̄о̄ӣа јер* и сл. и њихове подробније анализе навешћемо примјере сложених реченица забиљежене у различитим функционалним стилевима српског језика:

А заћутало се зато што се невеста Јула стидела и устезала се; а стидела се *зай̄о јер* ју је замолио *с̄ӣари свӣи* (...) да му отпева ону његову песму, ... (С. Сремац, Поп Ћира и поп Спира, 211, АСК). — I onda sam jednog dana, vidite, raspalio tako jednog tipa преко нјушке, *zato jer mi se narugao*: рекао ми је рећ песник са оним посебним naglaskom који вам јасно даје до знања да жели да вас увреди, да вас понизи (Д. Киш, НМ). — На крају крајева, треба да живиш *zato jer je ovo jedini život* (Д. Киш, С). — Глобу навале *зай̄о јер* је сјекао без *дозвољења*, јер је прекорачио и обашао полицајне шумске прописе (П. Кочић, ГИ). — И

²⁴⁶ В. о томе Ковачевић 1998: 129.

²⁴⁷ Контактна позиција замјеничког прилога или прилошког израза са субординатором *јер* може бити условљена и конструкционо-стилистичким разлозима, као што је то случај у сљедећем примјеру: *Soba je zato bila hladna jer su iz furune povadili sulundare, a mleko zato jer nisu dozvolili da ga zgrejemo na njihovom šporetu* (Д. Киш, П). У датом примјеру узрочни замјенички прилог *зай̄о* нашао се у контактном положају с везником *јер* усљед елидирања дијела копулативног предиката надређене клаузе, који је је идентичан копулативном дијелу предиката управне клаузе која се налази у иницијалној позицији реченичног комплекса. То нам потврђује сљедеће преоблика: *Soba je zato bila hladna jer su iz furune povadili sulundare, a mleko je зай̄о било хладно јер nisu dozvolili da ga zgrejemo na njihovom šporetu*.

то на почетку изјављујем *зайџо јер* бих се мојао ѿошманиџи касније и гласати за буџет (П. Кочић, ГИ). — Страховао сам *зайџо јер* сам се био ѿосвађао са свијем уредницима срѣских књижевних листѿова (П. Кочић, КП). — Ми смо учинили доста против оне погубне струје коју проноси "Бехар", али ту струју нисмо могли у темељ убити *зайџо јер* нисмо давали ничеѿа ѿозиѿивноѿа (П. Кочић, КП). — ... среда и субота добре су *зайџо јер* су >>женски дани<< [женскога граматичког рода], па ће семе боље родити, >>јер су женске родне<< (ib., 266) (В. Чајкановић, РСНВБ, АСК). — ... сваки им је неугодан *зайџо јер* сви би ѿо себи захѿевали цареви да буду, вођени с поноситом натуром злодухљивом (М. Павић, Црни биво у срцу, 304, АСК). — Imam mnogo prijatelja po celom svetu i poslednjih 40 godina stalno odbijam nekakva zajednička krstarenja, nekakve odlaske u zgodne svetske kulturne centre i institucije, *zato jer nemam vremena* (НИН, 30. 5. 2002, КССЈ) — Tražiti da se iz antologije izbace pjesnici jer su četnikovali, naime, jednako je bizarno kao kada bi tražili da se sa zemljovida izbriše grad Niš *zato jer su otuda dolazili niški specijalci* (Политика, 10. 3. 2006, КССЈ) — Doduše, u poslednje se vreme često pitam da li običan svet ne govori što misli *zato jer tako želi sačuvati svoj bedni status*, ili *zato jer se nada* da će mu sutra biti bolje ili ... (Политика, 1. 8. 2006, КССЈ) — Turistima iz NATO zemalja treba reći da nismo ljuti, *zato jer nam je to unapredilo turizam*, i da Beograd ima još takvih ruševina, doduše iz rimskog perioda (Политика, 18. 5. 2008, КССЈ) — Srbiji je politička postmoderna došla do svog vrhunca, tu nije ništa kao što izgleda, *stoga jer* je malo autentičnog (Политика, 3. 8. 2008, КССЈ) — То је учинјено *stoga jer su tzv . primarni kvaliteti (broj, veličina, mesto) mogli biti izraženi matematički, tj. kvantitativno*, dok se tzv. sekundarni kvaliteti (kao boja, ukus, zvuk) nisu mogli izraziti matematički (Политикин културни додатак, 18. kuldod00_n.txt:, КССЈ). — Пало нам је у очи *збоѿ ѿѿѿа јер* смо на ѿѿалијанским сѿѿаницама виђали бесѿослену ѿѿмилу људи и жена, који су дочекивали и испраћали возове (С. Јаковљевић, Српска трилогија, књига трећа, АСК). — Наиме, добра воља 25 од 27 земаља чланица ЕУ није значила ништа јер Холандија није хтела да дозволи да Србија потпише ССП *збоѿ ѿѿѿа јер* није ухаѿсила људе ѿѿѿужене ѿред једним од два међународна суда у њеној ѿресѿѿоници (НИН, 2979, 31. 1. 2008).

Да ови спојевни заиста омогућују постављање зависне узрочне клаузе испред главне, показују следеће трансформације наведених примјера:

Turistima iz NATO zemalja treba reći da nismo ljuti, *zato jer nam je to unapredilo turizam*, ... [→ *Зайџо јер* нам је ѿѿ ѿунаѿредѿѿѿ ѿѿуризам, треба рећи туристима НАТО земаља да нисмо љути]. — Imam mnogo prijatelja po celom svetu i poslednjih 40 godina stalno odbijam nekakva zajednička krstarenja, nekakve odlaske u zgodne svetske kulturne centre i institucije, *zato jer nemam vremena* [→ *зайџо јер* немам времена, последњих 40 година стално одбијам некаква заједничка крстарења, некакве одласке у светске културне центре и институције]. — Страховао сам *зайџо јер* сам се био ѿосвађао са свијем

уредницима српских књижевних листова [→ *зато јер сам се био посвађао са свијем уредницима српских књижевних листова*, страховао сам]. — Piloti ginu zato јер lete (106. poli090708.txt:) [→ *Зато јер лете, пилоти гину*].

Међутим, могућност инверзивне трансформације није довољан услов који би датим конструкцијама обезбиједио статус сложених везника будући да узрочни замјенички прилог или прилошки израз нема карактер обавезне интегралне компоненте конструкције, што се види не само по томе што га је могуће елидирати без икаквих последица на семантичком плану већ и по томе што га је могуће поставити у дистактни положај у односу на субординатор *јер*, што показују сљедеће преоблике:

А заћутало се зато што се невеста Јула стидела и устезала се; а стидела се *зато јер ју је замолио сџари свџи* (...) да му отпева ону његову песму, ... [→ ... ¹а стидела се *јер ју је замолио сџари свџи* (...) да му отпева ону његову песму; ... ²*зато* се стидела *јер ју је замолио сџари свџи* (...) да му отпева ону његову песму]. — То је učinjeno *stoga јер су tzv. primarni kvaliteti (broj, veličina, mesto) mogli biti izraženi matematički, tj. kvantitativno*, dok se tzv. sekundarni kvaliteti (kao боја, ukus, zvuk) nisu mogli izraziti matematički [→ ¹То је učinjeno *јер су tzv. primarni kvaliteti ... mogli biti izraženi matematički, tj. kvantitativno...*; ²То је *зато* učinjeno *јер су tzv. primarni kvaliteti ... mogli biti izraženi matematički, tj. kvantitativno...*]. — Пало нам је у очи *због тога јер смо на италијанским сџаницама виђали бесџослену џомилу људи и жена*, који су дочекивали и испраћали возове [→ ¹Пало нам је у очи *јер смо на италијанским сџаницама виђали бесџослену џомилу људи и жена...*; ²Пало нам је *због тога* у очи *јер смо на италијанским сџаницама виђали бесџослену џомилу људи и жена...*].

Исто образложење важи и када је у питању статус конструкција *уколико ирије јер*, *иим ирије јер* и сл.

Различита су мишљења у граматичкој и научној литератури у вези са спојем *јер га*. Поједини аутори га сврставају међу „везничке комплексе“, односно „везничке изразе“²⁴⁸. У оквиру поглавља посвећеном проблематици распоређивања помоћних

²⁴⁸ У вези са спојем *јер га* код Маретића (1963: 531) налазимо сљедеће: „У мојој књизи 'Језички свјетник' стр. 12 ја доказујем да се *јер да* може употребити онда кад онај који говори или пише не наводи оно као узрок што се изриче везником *јер*, већ наводи само онај о ком се говори. То имамо у примјерима: казала је да је доста, *јер да* је задовољила свјетолјупце“. Аутор износи опаску и вези са Вуковим језиком у погледу употребе датог споја: „Изрично *да* изоставља Вук увијек иза везника *јер*, нпр. али му Милош одма каже управо да од тога не може бити ништа, *јер* ће се народ побунити (дакле не: *јер да* ће се народ побунити)“ (Исто, 531). — „Изрична реченица добива и додатно значење (узрочно, допусно или супротно) кад се везник *да* повеже с везницима који изричу та значења. Тада настају сложени везници *јер да*, *макар да*, *а да* (Барић и др. 2005: 522).

ријечи Љ. Поповић (2004: 250) помиње комбинације везника *јер* и релативних ријечи са везником *га* „које се јављају код хрватских писаца, углавном старијих“²⁴⁹:

Да им догласе нека се сватко спреми на сутрашњи дан, *јер га* ће војска кренути на сјевер (Шеноа). — Страна госпођица умоли је за опроштење, *јер га* у ономе *најлом сусрећу*, и *ради њезине огјеће*, није знала тко је (Шимуновић) и сл.

Ковачевић (1988: 40) спој *јер га* види као посљедицу синтаксичке компресије узрочно-изричног дијела тако што је елидиран изрични глагол (најчешће глаголи или типа *verbum dicendi* или глагол „знати“) као предикат узрочне реченице. Изостављањем глагола изричне реченице њен садржај постаје садржајем узрочне реченице:

... отказао је стан, *јер га* (= јер је рекао да) ће за шест дана к вама преселити (А. Шеноа).
— Свијет се веселио *јер га* (= јер је знао/мислио да) ће бити боље.

Спој *јер га* нема, дакле, улогу сложеног везника у реченичној структури. Његова појава карактерише старији језик, док у савременом језику по правилу везник *га* бива изостављен, тако да се садржај изричне везује директно за узрочни везник:

Идем на утакмицу јер ће Партизан побиједити (= јер знам да ће Партизан побиједити).²⁵⁰

Компримованост се може темељити и на редукцији условне клаузе (с футурским предикатом), уколико је предикат управне употријебљен у императиву, тако да узрочна клауза припада истој временској сфери као и суодносна условно-посљедична:

Отиђи *јер ће ти дати књигу* (= јер, ако отиђеш, даће ти књигу, или: јер знам да ће ти дати књигу).²⁵¹

VI.5. Закључак

У систему семантичких категорија српског језика, каузалну категорију одликује врло богат систем везника, у којем се као једнозначни, углавном контекстуално неусловљени, номинатори семантичке релације каузалног типа међу клаузама, појављују сложени везници. Њихов настанак везује се за процес функционалностилског раслојавања језика и резултат је тенденције за што прецизнијим изражавањем различитих типова узрочног значења и различитих узрочних семантичких нијанси. При том, међу њима најприје настају они којима се могу изразити сви типови узрочног

²⁴⁹ В. и Поповић 1983: 59–83.

²⁵⁰ Пр. из Ковачевић 1988:40.

²⁵¹ Исто, 40.

значења, тј. општеузрочни сложени везници (*зай̄о ш̄ӣо*, *с̄ӣо̄а ш̄ӣо*, *збо̄ӣ ш̄о̄а ш̄ӣо*, *бугӯћи га*). Захваљујући стварању ових везничких средстава, каузална семантика у језику почиње добијати статус научне.

Главну улогу у формирању сложених узрочних везника у српском језику има систем замјеничких прилога и прилошких израза. Њихова стилско-семантичка разнородност у темељу је стварања великог броја сложених каузалних везника. Будући да је у језику створен велики број узрочних прилошких израза приједлошко-замјеничког типа, којима се изражава нека стилска или семантичка нијанса узрочног значења (и који су конкурентни замјеничким прилозима општеузрочног значења *зай̄о*, *с̄ӣо̄а*), већина је сложених узрочних везника настала управо преко датог типа прилошких израза. С обзиром на начин постанка, у систему сложених узрочних везника могуће је издвојити три подсистема.

1. Први окупља сложене везнике творене у процесу обједињења катафорски употребљеног замјеничког прилога и општезависног везника *ш̄ӣо* (*зай̄о ш̄ӣо*, *с̄ӣо̄а ш̄ӣо*, *о̄ш̄уда ш̄ӣо*, *ш̄име ш̄ӣо*), с напоменом да посљедњи међу наведеним везницима — сложени везник *ш̄име ш̄ӣо*, није чисто каузалан, него је начинско-узрочни, будући да је носилац узрочно-омогуђивачког значења. За разлику од сложених везника *зай̄о ш̄ӣо*, *с̄ӣо̄а ш̄ӣо*, којима се у српском језику могу изразити различити типови узрочног значења, сложени везник *о̄ш̄уда ш̄ӣо* маркиран је специфичном семантиком — њиме се означава исходиште посљедичног садржаја исказаног надређеном клаузом.

2. У оквиру другог подсистема налазе се сложени узрочни везници у чијем формирању учествују прилошки изрази с каузалним значењем. Чињеница да су прилошки изрази бројнији и семантички разнообразнији од узрочних замјеничких прилога, директно се одражава на систем сложених узрочних везника.

С обзиром на тип прилошког израза преко којег су настали, сложени узрочни везници се даље дијеле у двије групе: 1) сложени узрочни везници формирани у процесу срастања катафорски употребљеног прилошког израза приједлошко-замјеничког типа и 2) сложени узрочни везници творени преко катафорски употребљеног синтагматског прилошког израза и везника *ш̄ӣо*.

2.1. На основу тога да ли је у експлицитној структури сложеног везника катафорски демонстративни елемент обавезног или факултативног карактера или је, пак, обавезна његова редукција из структуре сложеног везника, ови се сложени везници могу класификовати даље у двије подгрупе: 1) сложене узрочне везнике с катафорском

демонстративном замјеницом као обавезним конституентом (*збої њоїа шїо, од њоїа шїо, усљед њоїа шїо, њоводом њоїа шїо, ради њоїа шїо, зарад њоїа шїо, њоради њоїа шїо, њим њрије шїо, њо њоџе шїо, на основу њоїа шїо, захваљујући/благодарећи њоџе шїо, с обзиром на њо шїо*) и 2) сложене узрочне везнике с факултативном или обавезном редукцијом катафорске демонстративне замјенице (*с обзиром (на њо) да, бугући да*).

2.1.1. Кад је сложени узрочни везник настао срастањем замјеничког прилошког израза с катафорском замјеницом и везника *шїо*, катафорска замјеница обавезно остаје у склопу сложеног везника. Сложени узрочни везници творени на описани начин по правилу су обиљежени неком семантичком: *усљед њоїа шїо* (тип ситуацијског узрока из ког као природна произлази најчешће негативна посљедица), *њоводом њоїа шїо* (узрока повода, тј. узрок с дејством минималног (ниског) интензитета, који се наводи као непосредан изазивач посљедичне ситуације и који, по правилу, није главни или једини њен узрок), *њим њрије шїо* (додатни узрок/разлог), *њо њоџе шїо* (узрок критеријума, полазиште или основ на којем се темељи какво закључивање, односно какав узрочно-посљедични однос), *на основу њоїа шїо* (узрок типа критеријум), *захваљујући/благодарећи њоџе шїо* (позитивност узрока), *с обзиром на њо шїо* (узрок пропратнооколносног типа), *од њоїа шїо* (узрок типа ефектор) или стилском нијансом (*збої њоїа шїо, зарад њоїа шїо, њоради њоїа шїо*). За разлику од већине сложених везника образованих према овој моделу, који спадају у ред семантички спецификованих узрочних везника, формираних с циљем изражавања различитих типова каузалне семантике, сложени везници *ради њоїа шїо, зарад њоїа шїо* и *њоради њоїа шїо*, будући синонимни општеузрочном сложенем везнику *збої њоїа шїо*, настали су из разлога стилистичке природе и у језику имају статус стилске резерве.

Сем општезависног везника *шїо*, у зависности од тога који је тип додатне информације нужно сигнализирати, на мјесту посљедњег члана у структури сложених узрочних везника за обиљежавање узрока типа критеријум (*њо њоџе шїо, на основу њоїа шїо*), сем везничког елемента *шїо*, могу се појавити и друге лексеме замјеничког типа и/или поријекла *шїа, ко, који, какав, чији, када, њде, како, колико* и сл., којима се, уз обавезно присутно значење узрока типа критеријум, експлицира садржај или објекат предикације, или, пак, додатни податак у вези са идентификацијом агенса, квалитативном, посесивном, темпоралном, локалном детерминацијом, или се даје додатна информација типа квалификације или квантификације (*њо њоџе шїа, њо њоџе*

који/чији/какав, *ио* *ио*ме *када*, *ио* *ио*ме *и*дје, *ио* *ио*ме *како*, *ио* *ио*ме *колико* и сл., на основу *ио*иа *ко/и*иа/*који/чији/какав*, на основу *ио*иа *када/и*дје/*како/колико* и сл.).

2.1.2. Када у стварању сложених узрочних везника учествује општесубординацијски везник *га*, могућа је редукција катафорске замјенице као синтаксички и семантички редундантног елемента. Другим ријечима, у коначном резултату процеса повезничења, катафорски употријебљена демонстративна замјеница може или мора бити изостављена из експлицитне структуре сложеног узрочног везника с везничким елементом *га*. Тако су у систему сложених везника каузалне семантике настали сложени везник *с обзиром (на ио)* *га*, којим се обиљежава узрок пропратнооколносног типа, и сложени општеузрочни везник *будући га*, при чијем је формирању обавезна редукција катафорског замјеничког елемента (*будући ио га* → *будући га*).

2.2. Поред временске, узрочна је још једина категорија у српском језику коју поред стварања прилошких израза приједлошко-замјеничког типа одликује и стварање прилошких израза синтагматског типа. Међутим, за разлику од временске семантичке категорије, образовање сложених везника преко датог типа прилошких израза изразито је непродуктиван модел у оквиру каузалне категорије. На основу њега формиран је само један сложени узрочни везник — *из (и*просио*/једнос*таван*) разло*а *и*ио, којим се између више (познатих) разлога аргумената, што се као подразумијевајући не наводе, експлицира само основни, општепознати узрок типа разлог. Од постојећих верзија овог сложеног везника најучесталију употребу има *из и*просио *разло*а *и*ио, док се знатно рјеђе појављује варијанта са адјективном лексемом *једнос*таван у позицији конгруентног атрибута (*из једнос*таван *разло*а *и*ио) и варијанта у којој експлицитну структуру овога везника чине генитивна приједлошко-падежна форма именице *разло*и као експонентом најопштијег подтипа узрочног значења (*из разло*а *и*ио).

3. Такође је у оквиру дате семантичке категорије непродуктиван модел који је репрезентован сложеним везником *ио*ио*и*ово/*ио*ио*и*ову *и*ио. Дати сложени везник, карактеристичан за текстове публицистичког функционалног стила, настао је у процесу удружења партикуле *ио*ио*и*ово/*ио*ио*и*ову и општезависног везника *и*ио.

4. На основу проведене анализе са сигурношћу можемо рећи да су још код Вука постојали поједини сложени узрочни везници као средства за јасније и прецизније исказивање каузалности. Такви су у његовом језику сљедећи везници: *з*ио *и*ио, *з*бои *ио*иа *и*ио, *с*иоиа *и*ио, *ио* *ио*ме *и*ио, *из и*просио *разло*а *и*ио, *у*ио*лико и*рије *и*ио,

ӣӣме ӣӣо. Наведени везници задовољавају релевантне критеријуме идентификације сложених везника и сви су настали преко катафорски употријебљеног узрочног замјеничког прилога или прилошког израза и готово сви се, углавном, јављају у развијеним реченичним комплексима, што иде у прилог тези да сложени везници имају изузетно значајну улогу у формирању вишеструкосложених реченица, односно у њиховом бољем и компактнијем структурирању.

Заступљеност сложених каузалних везника у Вуковом језику доказује да је у српском језику већ у почетној фази развитка стандардног језика пређен пут од каузалне као инкорпориране до каузалне као чисте категорије, а самим тиме и пут од контекстуално условљених до контекстуално неусловљених језичких елемената као номинатора каузалне релације. На путу осамостаљења каузалности као језичке категорије јасно се види да су већ у Вуковом језику створени не само сложени везници као чиста општеузрочна средства која покривају језик као општу, још на типове неразложену категорију (као нпр. сложени везник *затӣо ӣӣо*), већ да је отворен пут и стварању оних сложених везника чија се улога састоји у изражавању посебних типова узрочних значења (*стӣо̄иа ӣӣо*, *ӣо ӣо̄ме ӣӣо*, *из ӣрос̄ӣо̄ӣ разло̄иа ӣӣо*). Сложени узрочни везници свједоче о појави чисте каузалности у Вуковом језику, која се везује за научну фазу развитка мишљења, односно за сферу свјесне, критично-научне рефлексије.

Такође је важно истаћи да у књижевноумјетничком стилу Вукова језика готово да и нема сложених везника каузалне семантике — забиљежили смо само три примјера употребе сложеног везника *затӣо ӣӣо*, што само потврђује претпоставку од које смо пошли да се сложени везници могу узети као битан фактор у процесу диференцијације функционалних стилова.

Присуство сложених узрочних везника у једном типу Вукових текстова, који се, посматрано из данашње перспективе, налазе на граници научног и публицистичког стила, с једне стране, и њихово такорећи апсолутно одсуство текстовима књижевноумјетничког карактера, с друге стране, доказ су да је још у Вуковом језику започео процес функционалностилског раслојавања језика. Прецизније говорећи, појава сложених узрочних везника у поменутом типу текстова свједочи о скромним зачецима процеса функционалностилске диференцијације српског језика Вуковог доба.

5. Сложени узрочни везници присутни су у свим функционалним стиловима српског језика, с тим да најчесталију употребу имају у научном стилу, што је и сасвим очекивано уколико се има на уму да наука и подразумејева систем знања у чијем темељу доминира каузална парадигма мишљења.

Глобално гледано, дакле, најрјеђе се појављују сложени узрочни везници специјализовани за изражавање посебног (под)типа узрочног значења (*на основу њоја шњо, захваљујући/благодарећи њоме шњо, из њросњој разлоја шњо*). У свим функционалним стиловима превласт имају сложени везници општеузрочног значења (*зашњо шњо, збој њоја шњо, сњоја шњо, бугући га*), а међу њима статус најфреквентнијег има сложени везник *зашњо шњо*. Од сложених узрочних везника насталих у процесу семантичке диференцијације узрочног значења, у научном стилу најчесталији је сложени везник *с обзиром на њо га*, и то варијанта са редукованом катафорском демонстративном замјеницом *с обзиром га*, док је то у књижевноумјетничком стилу сложени везник *њим њрије шњо*. Од стране нормативиста једино прихватљива верзија сложеног везника са замјеничким прилошким изразом *с обзиром на њо* (обилеженим значењем узрока пропратнооколносног типа) — *с обзиром на њо шњо* — готово је околиналног карактера. Примјери датог сложеног везника (а њих је једанаест) забиљежени су у књижевноумјетничком (седам), публицистичком (два) и научном стилу (два).

У административном функционалном стилу, првенствено у законодавно-правном подстилу, изразито су слабо заступљени сложени узрочни везници. У том је смислу овај функционални стил на супротном полу од научног функционалног стила.

Образложење чињенице да је опсег појављивања сложених узрочних везника у административном стилу, такорећи, незнатан у односу на сложене везнике условног значења, неминовно води ка сагледавању везе између битних одлика двију семантичких категорија, које репрезентују дати сложени везници, и суштинских карактеристика датог стила. За разлику од услова, узрок претпоставља остваривање радње, како у зависној тако и у основној клаузи. Он је увијек извјестан, реалан, „дјелујући“, стога у мањој мјери компатибилан административном функционалном стилу, који је (у највећој мјери) хипотетичан. Не треба сметнути с ума ни чињеницу да се у административним текстовима (прије свега у његовом законодавно-правном подстилу) најчешће преноси информација извјештајног, прописивачког, наредбодавачког типа, те да се прималац редовно налази у позицији извршиоца воље примаоца. Субординантан однос између

пошиљаоца и примаоца не погодује учесталијем појављивању сложених узрочних везника у административном функционалном стилу — пошиљалац је за примаоца онај који прописује, одређује, наређује, дакле, онај који нема обавезу да било шта објашњава, образлаже, а прималац је онај који извршава, без јасног, отвореног увида у разлоге, узроке, поводе, критеријуме доношења законских одредаба.

VII. СЛОЖЕНИ ВЕЗНИЦИ ПОСЉЕДИЧНОГ ЗНАЧЕЊА

Међу конструкцијски најразноликије језичке структуре за изражавање посљедичног значења²⁵², као једног од најкомплекснијих логичко-граматичких значења у језику (Прањковић 2009: 504), спада зависносложена посљедична реченица. С обзиром на структурно-семантичке особености надређене и зависне клаузе и карактер везничког средства међу њима, зависносложене реченице посљедичне семантике могу бити реализоване у неколико семантички разнородних (под)типова²⁵³, од којих су за нашу проблематику подједнако битни како они које одликује постојање сложеног везника као једнозначног, специјализованог средства за исказивање консекутивне релације посљедичног типа²⁵⁴ тако и они који су били идеалан тип контекста за њихово

²⁵² Свеобухватан, исцрпан и поуздан попис језичких средстава или језичких модела којима се дата категорија изражава налазимо у синтаксичко-семантичкој монографији Л. Вукојевића (2008).

²⁵³ Ковачевић (1998: 110–122) на основу поменутих критеријума издваја пет семантичких (под)типова зависносложене посљедичне реченице: 1) квалитативно-посљедичне, 2) чисто посљедичне, 3) посљедичне реченице које одликује однос неадекватног услова израженог у надређеној клаузи и посљедице изражене зависном, 4) посљедичне реченице у којима је надређеном клаузом обиљежен недостатан услов за посљедицу исказану зависном и 5) релативно-посљедичне (тј. сложене реченице са зависном клаузом релативно-посљедичног типа). — Вукојевић (2008) у поменутој монографији о изражавању посљедичних односа, у којој описује све синтаксичке јединице којима се исказују различити типови посљедичног значења, све зависносложене посљедичне реченице дијели на рашчлањене и нерашчлањене, а међу овим другима издваја девет структурних типова: 1) реченице квалитативно-квантитативне семантике, 2) реченице неадекватног узрока — а) реченице прекомјерног узрока и б) реченице недостатног узрока, 3) реченице dostatног узрока, 4) реченице потребног/ непотребног узрока, 5) реченице одсутног узрока, 7) реченице за потврђивање остварености/ остваривости узрочно-посљедичне везе и 8) упитно-посљедичне (неколико типова) и 9) релативно-посљедичне или релативне реченице посљедичног значења.

²⁵⁴ У литератури се обично, зависно од перспективизације узрока и посљедице, говори о двама структурно различитим језичким моделима каузалности: узрочном — „ако је синтаксички зависна узрочна јединица“ (тј. у којем је узрок субординиран посљедици) и посљедичном — ако је „граматичким садржајем приједлог или везник предодредио синтаксичку зависност ’посљедичне’ језичке јединице у односу на оно што именује узрок“ (у којем је посљедица синтаксички субординирана узроку) (в. Ковачевић 1998: 111; Ковачевић 1988: 24), који функционишу као синтаксички конверзиви, али не увијек и као потпуни семантички еквиваленти (што показује примјена поступка трансформације једних у

стварање. А управо је тај тип, који пружа најповољније услове за формирање сложеног везника као једнозначног номинатора посљедичне релације међу клаузама, „прављен по моделу компаративне сложене реченице“²⁵⁵, што је јасно „већ из присуства начинских замјеничких ријечи у функцији интензификатора у структури основне клаузе. Интензификацијом се одређена особина или стање (обилежена именицом, придјевом,

друге). Посљедичне се реченице готово по правилу у сербокроатистичкој граматичкој литератури сврставају међу узрочно-посљедичне или међу узрочне у ширем смислу. — У вези са природом односа између узрочних и посљедичних зависнослужених реченица, о томе да ли је ријеч само о различито усмјереним моделима каузалног односа, различитој перспективизације тог односа, конверзивном односу, Л. Вукојевић има сасвим другачије мишљење. Он сматра да је, што се тиче великог броја посљедичних јединица, ријеч о различитим синтаксичким моделима и да посљедичне реченице са каузалним реченицама „u lingvističkome, sintaktičkome smislu jedva da imaju kakve veze, zajednička im je samo logička osnova. Kauzalnost je složena organizirana cjelina (složeni sustav odnosa) koju gramatička tradicija uobičajeno svodi na pet tipova odnosa: uvjetne, uzročne, dopusne, ciljne i posljedične. U kauzalnim rečenicama u suodnos se dovode dvije međusobno ovisne predikacije od kojih jedna služi kao dostatna osnova za ostvarenje druge. U kauzalni odnos ne stupaju složene rečenice nerasčlanjenog ustrojstva, nego samo složene rečenice raščlanjenog ustrojstva“ (Вукојевић 2008: 2). Посљедични синтаксички модел, по мишљењу овога аутора, „прије рођива на интензификацији, модификацији и валоризацији неголи на перспективизацији“ (Исто, 2).

²⁵⁵ Разматрајући питање учешћа простијих семантичких категорија у формирању сложене каузалне категорије, Ковачевић тврди да је начинска категорија „неупоредиво већи утицај имала на формирање посљедично усмјерених синтаксичких модела каузалности, посебно на формирање сложене реченице с посљедичном зависном клаузом“ (Ковачевић 1988: 43). „Тај семантички међуоднос квантитета и квалитета (који се огледа у дијалектичком јединству квалитета у квантитета) има итекаког утицаја на семантику посљедично усмјерених модела сложене реченице којима се обилежава каузална веза. У представљању узрочно-посљедичног значења **ту је преовладао начински аспект значења** [истицање наше], јер се у таквим структурама узрочно-посљедична веза темељи на интензификацији особине дате у основној (семантички узрочној) клаузи из чега резултира нова особина обилежена као посљедица у зависној клаузи. У питању је, дакле, семантички однос прерастања квантитета у квалитет“ (Исто, 41). Уп. Грицкат (1975: 192). — Другачије мишљење у вези с овим има Вукојевић (2008). Он не спори чињеницу да је семантички однос квалитета и квантитета битно утицао на семантику посљедичних реченица јер се посљедичне реченице у највећој мјери заснивају на интензификацији особине или својства чега, „iz čega nastaje nova osobina ili svojstvo izraženo kao posljedica u zavisnoj surečenici“, али се противи тврдњи да је у тим реченицама преовладао начински аспект значења, сматрајући да је у таквим реченицама начинско значење периферно „pod pretpostavkom da se tu način razumijeva samo kao način, (...) da se način ne razumijeva kao nekakva složena amalgamirana poredbeno-načinsko-količinska kategorija. Tu zapravo prevladava količinslo-kakvoćni aspekt značenja, tj. značenje stupnja i mjere. Iako su način i količina, odnosno kakvoća u logičkome i ontološkome smislu povezane kategorije, u jezikoslovnome smislu riječ je o trima samostalnim kategorijama. Stoga nije bilo nikakava razloga da se kategorija stupnja i mjere izvodi iz načinske kategorije. Mjera i stupanj imaju i svoju leksičko-sintaktičku skupinu“ (Вукојевић 2008: 98).

прилогом или глаголом) појачавају до степена који условљава појаву нове особине или стања као посљедице изражене зависном клаузом уведеном везником *ga*. Зато наведени тип најчешће одражава *међузависности квантитативне и квалитативне*: квантитативни раст особине условљава појаву квалитативно новог стања као посљедице“ (Ковачевић 1998: 112)²⁵⁶.

Формирање сложених везника као контекстуално неусловљених једнозначних номинатора пољедичне релације међу клаузама у складу је са констатацијом да се развој посљедичних конструкција „кретао у правцу посљедичности и богаћења форми за изражавање ’аутономне’ (чисте) посљедичности, с тим да је и у данашњем језику посљедично значење много чешће изражено као ’инкорпорирано’ него као чисто. Јер, не заборавимо, језичка је семантика ипак примарно одраз ’наивног’ (лаичког) поимања свијета“ (Ковачевић 1998: 122).

VII.1. Сложени везник посљедичног значења формиран у процесу срастања замјеничког прилога и везника *ga* (*иако ga*)

Сложени везник *иако ga* као једнозначни номинатор посљедичне релације међу клаузама настао је у процесу диференцијације и специјализације посљедичних и других граматичких значења у језику као „’prava’ posljedična veznička skupina“ којом се изражава „posljedično značenje kao apstraktno gramatičko značenje (Вукојевић 2008: 232). Настанку ове специјализоване везничке конструкције претходило је раздобље у којем су односи међу клаузама у сложеној реченичној структури били слабо диференцирани²⁵⁷ и изражавани, између осталог, и вишезначним и недиференцираним везницима²⁵⁸.

²⁵⁶ На основу компаративне анализе стања у савременом језику и у Вуковом језику, Ковачевић закључује да је овај тип сложене посљедичне реченице најчешћи и у данашњем и у Вуковом језику (Ковачевић 1998: 115).

²⁵⁷ Овome у прилог иде чињеница да се у већ помињаној монографији у оквиру посебног поглавља (Вукојевић 2008: 86–106) разматра проблем разграничења посљедичних од осталих структурно или семантички сродних, и по правилу тешко раздвојивих, синтаксичких конструкција (узрочних, поредбених, намјерних, релативних и сл.).

²⁵⁸ Вукојевић наводи да су се и у старијем и у савременом стању језика посљедична значења изражавала вишезначним и недиференцираним везницима *e*, *ep*, *ere*, *jer*, *jere* итд., приједлошко-

Кључну улогу у творби овог сложеног везника имао је структурно-семантички тип зависносложене посљедичне реченице (квалитативно-посљедични тип) с употребом корелатива *иако* у финалној позицији надређене клаузе, односно у контактної позицији са субјунктором *га*²⁵⁹:

Једна се дјевојка свуче до кошуље са свијем, па се онако гола увеже и обложи различном травом и цвијећем *иако*, *га* *joj se koža niđje ne види ни мало* (Ковачевић 1998: 114, Вук). — Звизнуо ме *иако* *га* *сам* *иао* (Ковачевић 1998: 114, Бабић). — ... па те гурнуо под стол *иако* *га* *си* *ила* (Ковачевић 1998: 114, Бабић). — ... ћушнуо га (=дукат) испод њеног јастука, али *иако* *га* *је* *мало* *извиривао* (Ковачевић 1998: 114, Вучо).

Из наведених примјера јасно је да положај замјеничког прилога омогућује стварање сложеног везника *иако* *га*²⁶⁰, тиме и стварање новог, чисто посљедичног,

замјеничким скуповима ријечи, координаторима или безвезничким сложеним реченицама, а да је у посљедичним корелативним структурама са значењем мјере и степена с дистантним положајем модификатора, интензификатора и везника „posljedično značenje tek propratno značenje značenju мјере i stupnja“ (Вукојевић 2008: 232). Позивајући се на резултате истраживања историјског развика посљедичних конструкција у руском језику [*Istoričeskaja gramatika russkogo jazyka* (1979: 322)], аутор каже да се у руском језику специјализоване конструкције за изражавање посљедичних односа с једнозначним номинатором посљедичних односа, везником *иако* *га*, појављују тек крајем седамнаестог вијека. Прије тог раздобља посљедични синтаксичко-семантички односи изражавани су помоћу неспецијализованих и недиференцираних везника. Односи међу клаузама у сложеној реченичној структури били су слабо диференцирани, тако да су посљедични синтаксичко-семантички односи могли бити исказивани готово свим полисемичним или сасвим десемантизованим везницима.

²⁵⁹ А. Мусић (1900) говори о слабљењу значења корелативне лексеме и њеном позиционом помјерању. Нашавши се испред општезависног везника *га* (умјесто испред глагола или придјева у управној реченици), корелатив појачава његово консекутивно значење. Посљедица исказана у таквој зависној клаузи односи се на каквоћу (квалитет) глаголске радње или одређеног својства неког лица или ствари поменутих у управној клаузи, или се односи на каквоћу читавог скупа својстава означених именицом у управној реченици. Мусић даље наводи да у оваквим случајевима и везник *ије* може имати исто значење. — Симић, такође, у напомени у вези са употребом корелатива у посљедичним реченицама, наглашава да везник и корелатив — обично прилошка ријеч *иако* или *иако* која служи за истицање јачине узрока описаног управном реченицом и за коју се везује посљедична клауза — „показују тенденцију ка функционалној кохезији и образовању везничког скупа“ (Симић 2002: 92).

²⁶⁰ „... u većem broju posljedičnih rečenica suodnosni prilog *tako* više uopće nema pojačajnu (intenzifikacijsku) ulogu, nego je toliko 'srastaо' s veznikom *da* se od njega uopće ne može odvojiti, pa se zato opravdano govori o vezniku *tako da*, kao u primjeru *Zakasnili smo tako da nismo mogli ući*. Da je stvarno *tako*, види se po tome što u takvim posljedičnim rečenicama *tako* nije odvojivo od veznika *da*. Nije npr. gramatično **Tako smo zakasnili da nismo mogli ući*, dok je u primjerima u kojima *tako* ima pojačajnu ulogu njegovо

типа зависне клаузе. Нашавши се у контактної позицији са везником *ga*, као контекстуално условљеним номинатором посљедичне релације, изгубивши потом функцију интензификатора „у контекстима који нису наметали његову структурно-синтаксичку обавезност у структури основне клаузе“, замјенички прилог *џако* постаје интегралним дијелом сложене везничке структуре *џако ga*, која, одвојивши се од свог исходишног контекста (контекст са квалитативно-посљедичном клаузом)²⁶¹, почиње у језику функционисати као општи посљедични везник²⁶².

Поредећи примјере *Она је џо учинила џако добро ga смо сви задовољни* и *Она је џо учинила џако ga смо задовољни* Прањковић (2001: 38) закључује да се у оба примјера ради о корелативности, али не сасвим једнаког типа. „U prvom slučaju element *tako* intenzificira prilog *dobro*, a u drugom je taj element semantički 'prazniji', pa služi zapravo samo kao svojevrsni prijelaz od glavne do зависне surečenice. Zato je moguće (mislim da je i opravdano) da se on u posljedičnim rečenicama shvaća i interpretira kao dio vезnika (složenog vезничког израза)“.

Сложене реченице са зависном клаузом уведеном сложеним посљедичним везником *џако ga* овјерене су у свим функционалним стилевима српског књижевног језика. За потврду реченог наводимо примјере забиљежене у нашем корпусу:

Албанци су од Берлинског конгреса, све до Балканских ратова 1912, признавани као све значајнији фактор у Турској, *џако ga им је гајџа џрилична слобода деловања*, што је резултирало масовним прогоном Срба са простора Косова и Метохије (ЗДИСН, стр. 335, извор преузет из: Програм Призренске лиге из 1878, Извор преузет из: Момир Стојковић, Балкански уговорни односи 1876–1996, I, 1876/1918, Београд 1998). — ... имат ће за начелну подлогу мисао, да та заједница, искључивши превласт једнога или више њених чланова над осталима, има бити једна асоцијација интереса, основана на слободној вољи њених чланова, *џако ga* сваки члан у својој земљи као и сви удружени у заједничком сарађивању на пословима опћег интереса заједнице, који ће се

одвајање од везника *da* посве обично и често, нпр. *Тако је викао да су се сви уплашили*“ (Силић & Прањковић 2005: 344).

²⁶¹ Истраживање развитка посљедичних конструкција у језику од Вука на овамо не само да указује на важност начинског модела као структурног и семантичког исходишта зависносложене посљедичне реченице већ разоткрива и тенденцију ослобађања од тог исходишта (Ковачевић 1998: 122).

²⁶² Аутори Ж. Станојчић и Љ. Поповић реченице са сложеним везником *џако ga* сматрају псеудозависним посљедичним реченицама с обзиром на то да су еквивалентне напоредним саставним реченицама с посљедичним значењем, што се, како они кажу, види, по могућности супституције споја *џако ga* саставним везником *џе* (Станојчић & Поповић 2008: 333–334).

споразумно утврдити, буду могли осигурати и посебне скупне интересе... (Сельачко-демократска коалиција за реорганизацију државе на федеративној основи, Загребачке пунктације, новембра 1932, у: Југославија 1918–1984, збирка докумената, стр. 279). — Ако мандат председника Републике истиче за време ратног или ванредног стања, продужава се, *и́ако га и́раје до исџека и́ри месеца од дана и́ресџанка раџноџ, односно ванредноџ сџања* (УРС, чл. 116). — Посебно је наглашено да су на нашем путу ка европским интеграцијама значајна искуства земаља које су прошле транзицију, *и́ако га ће искусџва Есџоније*, која је недавно прошла тај пут, *биџи од корисџи за Србију* да процес придруживања успешно обави (ИРО 2004–2006, стр. 60). — Као код многог биља и животиња у пото–потоу, њено тело фосфорише, *и́ако га је њена еволуџија кроз круне грвеџа сасвим чудна* (Р. Петровић, Африка, АСК). — *Gospodica Edit svalila bi se na leđa, ne ispuštajući iz ruku čipku koju je držala, zatim bi podigla noge uvis, тако да сам mogao da vidim svilenу unutrašnjost njenog tela* (Д. Киш, БП). — А штићеници Софије Радман имали су сличне успомене, често подударне до баналности — причали смо их у мраку спаваонице, дрхтећи, прибијени један уз другога, *и́ако га су моџе и́осџаџи свачије, као шуџа* коју смо преносили додиром. (М. Булатовић, Љубавници, у: АСП). — Šansi za golove je bilo, ali strelci nisu bili spretni: ili im je lopta bežala, ili bi se oni okliznuli, *тако да су се често могли чути уздаси навџаџа за пропуштеним прџиката* (М. Данојлић, Мука с речима). — У току процесa долaзи до oplemenjivanja ugljenika, *тако да се добија технички угљеник са особинот електропроволјивостџ илџ угљенични матерџали* који се могу користити у металургији (В. Јевремовић, ИТС). — Поштовали су га, *и́ако га није имао и́о задовољсџтво* да га убију, умро је природном смрћу, односно од карцинома (НИН, 2572, 26. 9. 2003). — Међутим, аустралијски пасош омогућава 90 дана слободног кретања кроз шенген зоне без визе, *и́ако га је једини и́осџојећи зџг – даљина* (Политика, 16. 7. 2006).

Срастање замјеничког прилога *и́ако* и општезависног везника *га* у нову везничку јединицу неће бити могуће уколико је дати прилог (у постпозитивном положају) обавезни структурни и/ или семантички конституент надређене клаузе „задат валентношћу глаголске лексеме“:

Човек је саздан *и́ако га* и не може увек и́оворџи и́сџину (Ковачевић 1998: 114; Андрић). — Викао је *и́ако га* су се сви уџлашили (Силић & Прањковић 2005: 344).

Употребом контекстуално неусловљеног сложеног посљедичног везника *и́ако га* мијења се не само семантички²⁶³ него и структурни тип сложене реченице — од

²⁶³ Ковачевић наглашава да се по правилу овим типом реченица „каузалности приступа из *инџерџреџаџивноџ асџекџа*, тако да посљедична клауза најчешће има нијансу конклузивног значења“ (Ковачевић 1998: 115).

нерашчлањеног у рашчлањени. Будући да се зависна клауза уведена овим везником, за разлику од квалитативно-последичног типа, не везује (само) за интензификовани дио надређене клаузе, већ се односи на њен цјелокупан садржај, зависноскожена реченица са сложеним везником *иако га* припада структурно рашчлањеном типу реченица, чије су главне одлике: нерестриктивност, накнадност, могућност формалног одвајања, интонацијска и семантичка цјеловитост, аутономност, као и могућност релативно лаког преобликовања у независну реченицу. Међу важним одликама датих реченица јесте и немогућност употребе модификатора или интензификатора у структури надређене клаузе, као и употреба запете између главне и зависне клаузе.²⁶⁴

Чињеница да је све типове зависноскожених реченица с последичном клаузом могуће трансформисати у овај (што значи да последична клауза уведена сложеним везником *иако га* зависно од контекста може имати различите нијансе последичног значења), оправдава изостанак њихове семантичке поткласификације у литератури, али и релативно висок степен учесталости и у савременом и у Вуковом језику²⁶⁵.

Сложени везник *иако га* заступљен је у свим функционалним стилевима српског језика. Уз контекстуално условљен везник *га*, он је најфреквентнији везник пољедичне семантике. У административном функционалном стилу укупан број последичних зависних клауза, структурно рашчлањеног типа, уведених сложеним граматикализованим везником *иако га* знатно премашује инвентар зависних узрочних клауза уведених сложеним узрочним везницима. Имајући на уму да се и једнима и другима означава исти тип односа, тј. узрочно-последични однос, с том разликом што се у последичним реченицама зависном клаузом обиљежава последица, а у узрочним узрок, те да су неки типови узрочних и последичних реченица међусобно замјенљиви, поставља се питање због чега је, ипак, у датоме стилу (његовом законодавно-правном подстилу) фреквентнији онај структурни модел каузалности у коме је последица синтаксички субординирана узроку, тј. последични или консекутивни модел

²⁶⁴ „Рашчлањеним *иако га*-реченицама изражава се реална и често остварена последица; у зависној реченици нема кондиционала. У највећем броју примјера у обје је суреченице презент или перфект“ (Вукојевић 2008).

²⁶⁵ У односу на сложене реченице са квалитативно-последичним типом зависне клаузе овај је тип (са везником *иако га*) „неупоредиво рјеђи у већини функционалних стилова, осим у научном“ (Исто, 116).

каузалности²⁶⁶. Одговор опет ваља тражити у компатибилности датога модела и базичних, фундаменталних карактеристика административног стила, односно законодавно-правног подстила, у чијем фокусу није откривање узрока, о чему свједочи и слаба дистрибуциона моћ сложених узрочних везника, већ упућивање на посљедицу (реалну, често остварену), односно пацијентивно-посткаузативну, консеквентну ситуацију²⁶⁷.

VII.2. Сложени везници посљедичног значења настали преко анафорске употребе релативне замјенице *што*

У литератури је већ давно констатована чињеница да се релативним реченицама могу исказати све врсте значења које изражавају и адвербијалне реченице²⁶⁸, што значи да функционални критеријум нити може бити предодређивач нити запрека семантичке вриједности клаузе (Ковачевић 1998: 181). Пишући о сложеној реченици с релативном узрочном клаузом, Ковачевић наглашава да се релативним реченицама могу исказивати у првом реду прилошка значења: временско, мјесно (што наводе и многе граматике), узрочно (о чему пише у своме раду), али и посљедично и допусно (Исто, 192). Сама чињеница да је узрочно-посљедични однос (међу клаузама) јасно препознатљив и у оним реченичним структурама у којима изостаје формални индикатор тог односа, какве су, на примјер, независносложене реченице посљедичне семантике²⁶⁹ и јукстапониране реченице, наговјештава могућност да се ти односи могу исказивати и зависносложеним реченицама које, према функционалном критеријуму, не припадају скупини посљедичних реченица.

²⁶⁶ „... зависно од перспективизације узрока и посљедице реализују се два структурно различита модела каузалности: један у којему је узрок синтаксички субординиран посљедици (зваћемо га узрочним или каузалним) и други у коме је посљедица синтаксички субординирана узроку (зовемо га посљедичним или консекутивним)“ (Ковачевић 1988: 24).

²⁶⁷ О ужим компонентама каузативне ситуације, тј. о њеном рашчлањивању на типове (*ајентивно-каузативну*, *пацијентивно-прекаузативну*, *пацијентивно-посјкаузативну*, тј. *консекутивну* и *ајентивно-пацијентивну* или *каузативно-консеквентивну* ситуацију) в. Пипер 1983: 103.

²⁶⁸ В. Губерина 1952: 298 према Ковачевић 1998: 192; Кордић 1995.

²⁶⁹ На основу семантичког критеријума Вукојевић (2008) у посебну скупину издваја независносложене реченице којима се изражавају посљедични односи.

Као продукт оштрије функционалностилске диференцијације језика, прије свега у окриљу научног и административно-правног стила српског стандардног језика, примијећена је појава сложене реченице са зависном клаузом релативно-последичног типа (Исто, 118). У њима се као једнозначни, контекстуално неусловљени, номинатори узрочно-последичне релације међу клаузама јављају сложени везници који у своме саставу као обавезне интегралне компоненте имају приједлог или приједлошки израз каузалне семантике и анафорски употријебљен релативизатор *што*²⁷⁰ у генитивној падежној форми — *збој чеја, усљед чеја, ради/иоради/зарад чеја, од чеја, на основу чеја, иоводом чеја*. Они у сложену реченичну структуру уводе зависне клаузе релативно-последичног типа. Семантика приједлога или приједлошког израза у саставу сложеног везника обезбјеђује једнозначну консекутивну семантичку интерпретацију логичкосемантичког односа садржаја клауза предодређујући им при том граматички субординацијски однос.

Будући да је на семантичком плану функција датих везничких конструкција идентична функцији лексичких конектора, особито оним интрафрастичким (употријебљеним у оквиру независносложене реченице), битно је истаћи, што је у литератури већ и учињено (Ковачевић 1998: 118), да везничке конструкције овога типа, премда семантички подударне²⁷¹, нису у потпуности аналогне ни замјеничким прилозима ни прилошки изразима типа *зашто, стога, збој штога, усљед штога, на основу штога* и сл., јер наведени замјенички прилози и прилошки изрази формирану помоћу демонстративне замјенице *што* немају граматички садржај зависности, те тако и нису везници, нити су обавезни конституенти реченичног модела, за разлику од конструкција *збој чеја, усљед чеја, на основу чеја* које јесу везници, па према томе и обавезни конституенти модела реченице. Релативизатор *што* у склопу везничке

²⁷⁰ С. Кордић (1995: 141–186) разликује два типа релативизатора *што* — промјенљиви („sklonjivi“) и непромјенљиви („nesklonjivi“), а као посебан подтип промјенљивог релативизатора *што* издваја онај који уводи „relativnu rečenicu koja se odnosi na čitavu rečenicu kao svoj antecedent“ и који се у таквој улози назива просентенцијализатором будући да упућује на читаву реченицу. „... taj tip relativnih rečenica uvedenih njime razlikuje se od drugih relativnih rečenica koje isti relativizator uvodi: dok prethodno opisivane relativne rečenice sa što, imaju zamjenicu za antecedent ili nemaju nikakav antecedent, po pravilu su restriktivne i često su preponirane u odnosu na nadređenu rečenicu, dotle relativne rečenice o kojima je sada riječ imaju za antecedent čitavu rečenicu, uvijek su nerestriktivne i po pravilu su postponirane u odnosu na nadređenu rečenicu“ (Кордић 1995: 148–149).

²⁷¹ И један и други тип конектора супституишу садржај претходне клаузе, тј. функционишу као семантички верификатори анафорског типа.

конструкције носилац је граматичког значења субординативности, на основу којег се дати тип конектора сврстава у класу граматичких конектора.²⁷²

У потрази за одговором на питања када се и због чега посљедично значење изражава релативном клаузом уведеном овим типом сложених везника, а не посљедичном клаузом уведеном којим од посљедичних везника, и зашто је уопште дошло до стварања датог типа везничких средстава уколико се има на уму чињеница да у језику већ постоје семантички истовриједни и са истим приједлозима или приједлошким изразима формирани сложени везници (*због тога што, услед тога што, на основу тога што, изводом тога што, ради тога што* и сл.)²⁷³, најчешће преко катафорске употребе демонстративне замјенице *што*, ваља поћи од примјера забиљежених у различитим функционалним стиловима српског језика (а) и њихових могућих трансформација (б, в, г, д), које ће се базирати на испитивању и поређењу различитих типова структурисања истога садржаја:

а) *Našu nervozu samo uvećava stalno padanje snega i studen, zbog čega ne možemo ni da se maknemo iz kuće, ni da započnemo uređivanje stana; (...)* (Д. Киш, П). — У тој води има угљене киселине која јој помаже да кречњак раствара, *услед чега и може из ње да се шаложити вода* кад на ваздух дође (Ј. Зујовић, КД). — Он је Конвенту предложио и протурио укидање и растурање Академије, *услед чега академици остидоше без хлеба и занимања* (М. Миланковић, Кроз царство наука, АСК). — Изабрани лекар: ... даје налаз и мишљење о здравственом стању осигураног лица *на основу чега се издаје изјаву о здравственом стању осигураног лица ради коришћења здравствене заштите у иностранству; ...* (ЗЗО, чл. 151, ст. 16). — Давид Мешулам изнесе један случај међународнога значаја, при коме је један наш поданик тешко страдао, *ради чега морамо, изгледа нашега ради, прибавити саинспекцију* (Б. Нушић, Аутобиографија, АСК). — Поред осталог, пада у очи један заједнички, иначе врло редак мотив, чији је носилац у српској скаски Марко Краљевић, а у немачкој *der blinde, auf die Insel entrückte Riese (изводом чега би се могло приметити да је и Марко Краљевић, по једној верзији, био слеп онда када је дошао у пећину,...)* (В. Чајкановић, МРС).

б) *Našu nervozu samo uvećava stalno padanje snega i studen. Zbog toga ne možemo ni da se maknemo iz kuće, ni da započnemo uređivanje stana.* — У тој води има угљене киселине

²⁷² За разлику од граматичких, лексичких конектори не посједују граматичку компоненту (ни субординативности и координативности). Њихова је улога (како у дискурсу тако и у саставу независносложене реченице) да верификују семантички међуоднос реченица (у тексту, односно дискурсу) односно клауза.

²⁷³ Додајмо овоме још и постојање простих, једнолексемских везника којима се обиљежава исти тип граматичког и логичкосемантичког односа.

која јој помаже да кречњак раствара. *Услег ѿоіа* и може из ње да се талози сига кад на ваздух дође. —Изабрани лекар: ... даје налаз и мишљење о здравственом стању осигураног лица. — Он је Конвенту предложио и протурио укидање и растурање Академије. *Услег ѿоіа* академици остадоше без хлеба и занимања. — Изабрани лекар: ... даје налаз и мишљење о здравственом стању осигураног лица. *На основу ѿоіа* се издаје потврда о здравственом стању осигураног лица ради коришћења здравствене заштите у иностранству. — Давид Мешулам изнесе један случај међународнога значаја, при коме је један наш поданик тешко страдао. *Рагу ѿоіа* морамо, угледа нашега ради, прибавити сатисфакцију.

в) *Našu nervozu samo uvećava stalno padanje snega i studen pa zbog toga* ne možemo ni da se maknemo iz kuće, ni da započnemo uređivanje stana. — У тој води има угљене киселине која јој помаже да кречњак раствара па *услег ѿоіа* и може из ње да се талози сига кад на ваздух дође. — Он је Конвенту предложио и протурио укидање и растурање Академије и/па *услег ѿоіа* академици остадоше без хлеба и занимања.— Изабрани лекар: ... даје налаз и мишљење о здравственом стању осигураног лица па/и *на основу ѿоіа* се издаје потврда о здравственом стању осигураног лица ради коришћења здравствене заштите у иностранству. — Давид Мешулам изнесе један случај међународнога значаја, при коме је један наш поданик тешко страдао, па *рагу ѿоіа* морамо, угледа нашега ради, прибавити сатисфакцију.

г) *Zbog toga što* našu nervozu uvećava stalno padanje snega, ne možemo ni da se maknemo iz kuće, ni da započnemo uređivanje stana. — Из воде може да талози сига (...) *услег ѿоіа шііо* у њој има угљене киселине која јој помаже да кречњак раствара. — *Услег ѿоіа шііо* је Конвенту предложио и протурио укидање и растурање Академије, академици остадоше без хлеба и занимања — *На основу ѿоіа шііо* изабрани лекар наведе [← „даје налаз и мишљење“] о здравственом стању осигураног лица, издаје се потврда о здравственом стању осигураног лица ради коришћења здравствене заштите у иностранству. —... *рагу ѿоіа шііо* је један наш ѿоданик шешко сїрагао, морамо, угледа нашега ради, прибавити сатисфакцију. —

д) *Našu nervozu samo uvećava stalno padanje snega i studen, zbog čega* [→ *ѿако га*] *ne možemo ni da se maknemo iz kuće*, ni da započnemo uređivanje stana. — У тој води има угљене киселине која јој помаже да кречњак раствара, *услег чеіа* [→ *ѿако га*] и може из ње да се ѿалози сїа кад на ваздух дође. — Он је Конвенту предложио и протурио укидање и растурање Академије, *услег чеіа* [→ *ѿако га*] академици остїадоше без хлеба и занимања — Уз пријаву из става 1. овог члана увозник подноси сертификат издат од надлежног органа земље порекла органског производа и документацију о пореклу робе, *на основу чеіа* [→ *ѿако га*] овлашћена орїанизација врши ресерѿификацију орїанскої ѿроизвода из увоза. — Давид Мешулам изнесе један случај међународнога значаја, при коме је један наш поданик тешко страдао, *рагу чеіа* [→

īiako ga] *морамо, уїледа нашеїа раги, ірибавііи саїіисфакцију* (Нушић, Аутобиографија, АСК).

Поређењем наведених структурних реализација, с једне стране, постаје јасно да су сложеним реченицама са зависном релативно-последичном клаузом (а), чије нас карактеристике првенствено и занимају, најближи примјери сложених реченица са зависном узрочном клаузом (г) (уведеном сложеним узрочним везником), будући да имају исте семантичке и граматичке одлике, тј. да је и у једном и у другом типу примјера употребљено везничко средство као једнозначни номинатор семантичке релације узрочно-последичног типа, и да је и један и други тип примјера маркиран граматичким значењем субординације, односно припада скупини зависнослужених реченица. С друге стране, управо граматичко значење субординације (које задаје везничка конструкција у њима употребљена) присутно у примјерима типа (а) диференцира дати тип примјера од примјера типа (в), које карактерише граматичко значење координације задато граматичким везницима *īa* и *и*, док их од структурних реалаизација (б)-типа одваја и ниво језичке јединице (у примјерима б-типа у питању је везани текст, док је у свим осталим у питању сложена реченица).

Међутим, без обзира на чињеницу да структурне варијанте типа (а) и типа (г) дијеле исте семантичке и граматичке одлике, ипак су реализације (а)-типа по неким својим структурним и семантичким карактеристикама много ближе варијантама (б) и (в) него варијанти (г). Све три варијанте — и (а) и (б) и (в) — одликује употреба конекторске јединице која у свом саставу има експлицирану анафорску ријеч чије присуство условљава идентичну перспективизацију садржаја клауза у њима: у првој клаузи исказан је узрочни, а у другој последични садржај. Разлике међу конекторским јединицама у њима узроковане су различитим карактеристикама замјеничког елемента у њиховом саставу. Оне које у свом саставу садрже анафорску демонстративну замјеницу *īio* лишене су граматичке компоненте значења (тј. њих карактерише одсуство граматичког садржаја и координације и субординације), па тако и не улазе у састав реченичних везника, што је директна последица чињенице да замјеница *īio* „никад сама не може имати улогу везника у структури реченице“ (нити анафорски употребљена може учествовати у формирању сложених субординацијских везника). Само оне конекторске јединице које у свом саставу имају замјеницу *īiio*, која може бити употребљена у функцији везника у реченици па тако, и као анафорски супституент омогућује формирање сложених субординацијских везника, носиоци су граматичког значења субординације.

Упоредимо ли примјере (а)-типа са примјерима (г)-типа по перспективизацији узрочно-последичних садржаја у њима реализованим, доћи ћемо до одговора на питање у вези са разлозима настанка везничких конструкција типа *збої чеїа, усљед чеїа, на основу чеїа* и сл. Наиме, структурне реализације које карактерише употреба ових везничких конструкција (а) имају перспективизацију садржаја какву имају независносложене реченице (в) или пак сложене реченице с последичном зависном клаузом (д), а обрнуту од перспективизације садржаја у сложеним реченицама са зависном узрочном клаузом уведеном којим од сложених субординацијских везника формираних преко катафорски употријебљених прилошких израза (г). Оно што је садржај главне клаузе у примјерима сложене реченице типа (г), то је у примјерима типа (а) садржај зависне, и обрнуто. „Тамо, наиме, гдје контекстуална укљученост реченице намеће распоред садржаја коме се 'противе' постојећи субординацијски везници и гдје се тај садржај жели изразити зависносложеном реченицом као структурно-семантички кохерентнијом јединицом од независносложене, тамо се намеће потреба за једнозначним везивним средством, као номинатором датог типа логичкосемантичког односа са контекстуално задатом перспективизацијом садржаја“ (Ковачевић 1998: 243).

Примјеном метода супституције сложених везника који у своме саставу садрже анафорски употријебљену замјеницу *иїио* (*збої чеїа, усљед чеїа, на основу чеїа* и сл.) сложеним последичним везником *їїако да* у истом синтаксичко-семантичком окружењу (примјери трансформација под (д)), постаје јасно да сложене реченице са датим везницима, премда имају последично значење (у објема се у основној клаузи износи узрок, а у зависној посљедица), ипак у језику не функционишу као потпуни семантички еквиваленти. Без обзира, дакле, на комутабилност везничких средстава у њима и исту перспективизацију садржаја, оне нису у потпуности значењски подударне, тј. не стоје у односу потпуне синонимије. Док је у сложеној реченичној структури са последичним субординатором *їїако да* комуникативно тежиште на последичном садржају (исказаном зависном клаузом уведеном њиме), дотле је у сложеној реченици са сложеним везницима (везничким конструкцијама) типа *збої чеїа, усљед чеїа, на основу чеїа, їоводом чеїа* и сл. у првом плану (у центру) узрок, односно (под)тип узрока (једнозначно исказан захваљујући семантици приједлога или приједлошког израза у саставу датог везника), који је довео до посљедице.

Избор између једног или другог типа сложене реченице, односно између једног или другог везничког средства, остварује се, дакле, у зависности од комуникативне

интенције аутора да једну од двију карика узрочно-последичне релације (узрок или последицу) на комуникацијском плану представи као комуникативно битнију, што је могуће постићи употребом једног (*џако га*) или другог типа везничких средстава (*збој чеја, њоводом чеја, усљед чеја, на основу чеја* и сл.) у реченици.

Један примјер релативно-последичне клаузе уведене сложеним везником *збој чеја*²⁷⁴ забиљежили смо и у Вуковом језику:

Српски патријарх из Пећи пошље му на дар скупоцјеног коња, *збој чеја је*, кад су Турци за то дознали, *и сам морао њобјећи у Црну Гору* (ВСК, ЦГ).

VII.3. Закључак

Као једнозначан, контекстуално неусловљен номинатор консекутивне семантичке релације међу клаузама у језику је формиран сложени везник *џако га*. Попут већине сложених везника, и овај је везник настао у процесу диференцијације и специјализације последичних и других граматичких значења у језику. Кључну улогу у творби сложеног везника *џако га* имао је структурно-семантички (квалитативно-последични) тип зависносложене последичне реченице с употребом корелатива *џако* у финалној позицији надређене клаузе и везником *га* којим је уведена зависна клауза.

Нашавши се у контактної позицији с везником *га* као контекстуално условљеним последичним везником, у контекстима у којима је служио само као својеврсни прелаз од главне до зависне клаузе, поставши семантички „празнији“, корелативни прилог *џако* се уједињује с везником *га* чинећи са њим сложену везничку структуру општепоследичне семантике. Срастање замјеничког прилога *џако* и општезависног везника *га* у нову везничку јединицу неће бити могуће уколико је прилог *џако* обавезни структурни и/ или семантички конституент надређене клаузе задат валентношћу глаголске лексеме.

²⁷⁴ Ковачевић (1998: 118) наводи само један архаичан примјер (какав данашњи језик не познаје) релативно-последичне клаузе са замјеницом *који* у форми *на које*, пронађен у Вуковим дјелима: ... *али од дукаџа Аврам и Чардаклија, као јосјодари, узму себи више, а Гајићу, као њисару своме, даду мање, на које Гајићу буде жао, и расрди се* (Вук, ПС, 24), из којег се види да последично значење клаузе није предодређено семантиком везивне ријечи, него смисаоним садржајем те и претходних клауза. За разлику од везничких конструкција типа *збој чеја, усљед чеја* и сл., приједлошко-падежна замјеничка форма у функцији везника *на које* нема функцију контекстуално неусловљеног номинатора последичне везе.

Будући да функционише као општи посљедични везник, сложени везник *иако да* врло је фреквантан у језику и заступљен је у свим функционалним стиловима српског језика.

Специфично мјесто у систему везника посљедичне семантике имају сложени везници настали у окриљу специјалних стилова српског језика, у процесу обједињења једнозначног приједлога или приједлошког израза каузалног значења и анафорски употријебљене замјенице *иако* у генитивној падежној форми (*збој чеја, услед чеја, ради/иоради/зарад чеја, на основу чеја, иоводом чеја*). Захваљујући једнозначности приједлога или приједлошког израза у своме саставу, ове везничке конструкције функционишу као једнозначни номинатори узрочно-посљедичног односа међу клаузама и предодређују им граматички субординацијски однос. Њима се у структуру зависноложене реченице уводи зависна клауза релативно-посљедичног типа.

Од сложених субординацијских везника каузалног значења, формираних преко катафорски употријебљеног замјеничког прилошког израза (*збој иако иако иако, услед иако иако иако, на основу иако иако, ради/иоради/зарад иако иако иако*) дати сложени везници разликују се с обзиром на критеријум перспективизације садржаја главне и зависне клаузе. Иако су према датом критеријуму подударни са замјеничким прилозима у улози текстуалних конектора (*збој иако, услед иако, на основу иако* итд.), ни са њима нису у потпуности исти, из простог разлога што су, за разлику од датих прилошких израза, обиљежени граматичким значењем субординативности, чији је носилац анафорски употријебљена замјеница *иако*, тј. везници су па према томе и обавезни конституенти реченичног модела.

Упркос чињеници да су везници (*збој чеја, услед чеја, на основу чеја, иоводом чеја* итд.) супституентни сложеним везником *иако да*, реченичне структуре у којима се они појављују не стоје у односу потпуне синонимије. Према је и у једнима и у другима иста репартиција садржаја обиљеженог главном и зависном клаузом (у главној клаузи изражен је узрок, а у зависној посљедица), оне се међусобно разликују према комуникативној интенцији аутора. Уколико је комуникативно тежиште на посљедичном садржају, зависна клауза биће уведена сложеним посљедичним везником *иако да*. Ако се, пак, у први план жели поставити податак о (под)типу узрока који је довео до реализације посљедичног садржаја у зависној клаузи, онда ће зависна клауза бити уведена неким од сложених везника творених преко анафорски употријебљене замјенице *иако* и прилошког израза приједлошко-замјеничког типа.

VIII. СЛОЖЕНИ ВЕЗНИЦИ ФИНАЛНОГ ЗНАЧЕЊА

VIII.0. Увод

Категорија финалности спада у ред категорија које припадају категоријалном комплексу каузалности. Финална су значења²⁷⁵ изведена из условних, а посредно и из узрочних²⁷⁶. Комплексност финалних значења огледа се у присуству свих компонената узрочно-последичног односа и компоненте хтијења, која овај тип значења преводи у категорију модалности, тачније у категорију објективне модалности остварену кроз опозицију реалност/иреалност (Пипер 2005: 105).

Будући да финално значење спада у ред апстрактнијих и сложенијих значења, инвентар средстава за његово изражавање скромнији је у поређењу са бројем средстава за исказивање простијих семантичких категорија — више је облика који поред тог значења имају истовремено и друга²⁷⁷. Изван просте реченице, у којој финална (циљна) значења могу бити исказана приједлошко-падежним конструкцијама, прилозима или прилошким изразима, инфинитивним конструкцијама и конструкцијама са декомпонованим предикатом, „као и другим, мање граматикализованим, а више

²⁷⁵ Радовановић у својој студији *Именица у функцији кондензацијора* (II), пишући о приједлошко-падежним конструкцијама с двербативном именицом у функцији кондензатора интенционалног реченичног значења, наглашава да у процесу анализе не улази у поступак нијансирања значења интенционалности, нпр. намјера, циљ, сврха или сл. из разлога што „ni same srpskohrvatske padežne konstrukcije mogućnosti nisu distinktivne na ovom planu posmatranja semantike površinskih jezičkih iskaza (ne dolazi, naime, do očekivane podele uloga odgovarajućih predložkih sredstava)“ (Радовановић 1977: 81).

²⁷⁶ О семантичким компонентама конструкција с циљним значењем в. Пипер 2005: 803–805. Аутор након општег објашњења циљног значења (да садржај сваке конструкције с циљним значењем обухвата: а) значење ситуације чије се остварење жели, тј. 'X жели реалност Y', б) услов за реализовање те ситуације, тј. 'реалност Z условљава реалност X', в) констатацију остваривања тог услова, тј. 'X чини Z') закључује да је циљно значење сложено, „ма којим средствима било изражено“, и да се наслања на нека друга категоријална значења (садржана у значењу циљних конструкција) — значење аниматности, узрок (као појавни облик шире схваћене агентивности), услов, агентивност, темпоралност, модалност, локализацију.

²⁷⁷ Више о овоме в. Пипер 2005: 805.

лексикализованим средствима²⁷⁸“, овај тип значења у српском језику изражава се и посебним типом зависнослужених реченица.

У реченичном комплексу са зависном финалном клаузом предикацијом надређене клаузе представљена је радња која се реализује с намјером досезања циља формулисаног зависном клаузом (Ковачевић 1998: 85). Намјерним се реченицама исказује таква каузалност²⁷⁹ у којој је једна од корелативних ситуација могући резултат друге. Надређеном клаузом исказује се предуслов (претпоставка) који обезбјеђује и омогућује очекивани резултат (посљедицу), док се зависном финалном клаузом изражава стимуланс, потицај, мотив и могући резултат који се, дакле, очекује, претпоставља, предвиђа или прижељкује (Вукојевић 2008: 92–93).

Зависна финална клауза у структури зависнослужене реченице, сем простим (једнолексемским) везницима, може бити уведена и помоћу служених везника финалне семантике (*ради циља да, с циљем/ у циљу да, с намјером/ у намјери да* и сл.), који су настали као резултат потребе за једнозначном, и семантички што прецизнијом, интерпретацијом типа релације између главне и зависне клаузе и који су стога првенствено одлика специјалних функционалних стилова српског стандардног језика. Ова чињеница, изузев у посебним научним радовима, готово по правилу остаје незабиљежена у сербокроатистичкој граматичкој литератури.

На основу прегледане старије и новије сербокроатистичке граматичке литературе можемо констатовати (поред неуједначености спискова везника финалне семантике), да се служени везници готово и не помињу²⁸⁰, изузев у граматици аутора

²⁷⁸ У српском језику се на нивоу прсте реченице циљно значење врло често исказује лексичким средствима, тј. „речима које значе циљ или имају неко блиско значење. У зависности од конкретне лексеме која изражава циљ, лексичког састава и синтаксичког склопа читаве реченице такве реченице могу бити трансформисане у реченице са граматичким изразом циљног значења (нпр. предлошко-падежном конструкцијом)“ (Пипер и др. 2005: 810).

²⁷⁹ Каузалност финалног типа одликује хипотетичност — намјерне реченице маркиране су одсуством информације о реализацији жељеног или очекиваног резултата.

²⁸⁰ Једно од питања које аутори Ј. Вукојевић и Ј. Худечек (2007: 298–299) постављају у вези са служеним везницима јесте и питање може ли негација бити обликотворна компонента служеног везника. Насупрот Кортмановом мишљењу које у раду наводе да „негација не може бити саставником *idealnog subordinatora*“, аутори постављају питање због чега партикуле могу бити структурне компоненте служених везника, а негација то не може, те како оне граматике које немају везник *не ли* биљеже везнике који се појављује у реченицама типа (*Сајшима је чекао не би ли је видио*). Поједини аутори граматика нпр. Флоршиц, Тежак & Бабић, Силић (2001: 41) биљеже намјерни везник *не би ли*, док остали аутори као што

Силић & Прањковић (2005: 379), гдје се у оквиру поглавља посвећеног функционалним стиловима међу одликама „административно-пословног“ стила помињу и експлицитна везничка средства *с намјером да, са сврхом да, са циљем да*. Када је у питању научна литература, о сложеним везницима финалне семантике најисцрпније информације о датим везничким средствима налазимо у раду М. Ковачевића — *Финалне и конструкције намјене* (Ковачевић 1998: 83–109).²⁸¹

У одговору на питање у вези са разлозима постанка сложених везника финалне семантике, ваљало би најприје поћи од, у научној литератури, већ истакнуте чињенице, да није увијек могуће утврдити из перспективе саме форме зависне клаузе (тип везника и предикат у потенцијалу) да ли је у питању клауза финалне семантике уколико се у анализу као равноправна не укључи и надређена клауза, чија семантичка вриједност може бити инкомпатибилна финалној семантици зависне клаузе.²⁸²

Није се догодило *е да би нејко њрекришио ње зајовиједи* (Г. Бабић, Смрт у сну, 1979, 103). — С времена на време, неки од њих дигне се као бунован, и сиђе низ степенице или скочи на стене у море, *да би се убрзо зајим враишо на своје местио* и заузео пређашњи положај (Андрић, 208). — О седамнаест примједби, које је Човић истакао на почетку свог рада, *да би их њошом њошкријејшо ејзакѡним доказима*, исписујем овдје

су Силић & Прањковић (2005: 347) региструју као везник који се појављује у таквим реченицама *ли*, напомињући да се у реченицама њиме уведеним предикат јавља искључиво у одричној форми потенцијала. Једно од питања које се у вези са проблемом идентификовања везника у реченицама овога типа поставља јесте и да ли саставним дијелом сложеног везника може бити потенцијал глагола *бишш*. Аутори Вукојевић & Худечек (2007: 299) сматрају да би се кад је ријеч о датом намјерном везнику, уколико се не одступи од тврдње о непромјенљивости везника, могао успоставити четворочлани низ: *не бих ли, не би ли, не бисмо ли, не бисте ли*. Коментаришући спискове намјерних везника који се могу наћи у сербокроатистичким граматикама и посебним научним радовима, Л. Вукојевић каже : „Kako је могуће да се промјенљива јединица *bi-* shvati kao dio vezničke skupine? Ne bi li onda i druge oblike te јединице trebalo shvatiti kao dijelove složenih јединица i tako dobiti veznike *da bismo, da biste, kako bi, kako bismo, kako biste, eda bi, eda bismo, eda biste, ne bi li, ne bismo li, ne biste li* itd.“ (Вукојевић 2008: 95).

²⁸¹ Што се тиче пописа сложених везника и везничких скупина (на темељу граматичке и научне сербокроатистичке литературе) незаобилазан је у том смислу и рад Л. Вукојевића и Л. Худечек (2007: 316; 329).

²⁸² „... зависна [се] клауза, без обзира на своју форму, не може потпуно семантички одредити ако се у анализу као равноправна не укључи и основна клауза. Другачије речено, зависне се клаузе морају проматрати тек као дијелови, ни мање ни више значајни, зависносложене реченице. Анализи је, дакле, подвргнута увијек цјелина зависносложене реченице, а не неки њен дио неовисно од осталих дијелова који чине ту цјелину“ (Ковачевић 1998: 102).

тек прегршт (Вешовић, 43). — *Да би се њрешло на нормални систѐм ојорезивања*, који је један од основних предуслова за нормалну тржишну привреду, треба напустити такав начин убирања прихода за државу, а прећи на опорезивање добити предузећа (Недјеља, 3, 11. 3. 1990, 24). — Зато, *да би своје унуџрашње дуџове некако џребили*, прво их морамо прецизно обрачунавати и обнародовати (Недјеља, 4, 18. 3. 1990, 3).²⁸³

Први међу наведеним примјерима показује да семантика глагола којим је реализована предикација управне клаузе захтијева експлицирање материјалне садржине, односно зависну објекатску клаузу. Наредна два примјера представљају семантички псеудофиналне клаузе, односно копулативне клаузе у форми финалне²⁸⁴, док посљедња два имају заправо условно-финалну семантичку вриједност²⁸⁵.

Врло често се зависне реченице уведене поливалентним хипотаксичким везником *да* могу интерпретирати и као изричне и као намјерне²⁸⁶. У оквиру поглавља у којем, на темељу опширне анализе мноштва примјера, прецизно наводи услове разликовања разграничења посљедичних и намјерних реченица, Вукојевић узгредно закључује да употреба презента у појединим реченичним контекстима доводи до проблема синтаксичке хомонимије, те да је у таквим случајевима могућа двојака семантичка интерпретација — изрична (нпр. *Виче [џџо] да џа чују*) и финална (нпр. *Виче [заџџо] да џа чују*). Тек употреба потенцијала у наведеним реченицама обезбјеђује (једнозначно) финалну интерпретацију реченице *Виче да би џа чули*. Аутор, такође, констатује да избор између презента и потенцијала у намјерним реченицама није слободан (могућ) у свим контекстима, што је најчешће посљедица семантике глагола којим је реализована управна предикација (дакле, посљедица изричног контекста).

Радовановић (1978: 81) у поменутој студији, образлажући поступак, односно начин презентације реконструисане семантичке базе језичких исказа у којима

²⁸³ Сви наведени примјери преузети су из Ковачевић 1998: 101.

²⁸⁴ Детаљан опис овог типа клауза в. у Поповић 1979: 154–163.

²⁸⁵ Искључиво финалну вриједност зависне клаузе онемогућава хипотетичност (хабитуална вриједност) предиката основне клаузе. „... садржајем предиката основне клаузе износи [се] услов који треба остварити да би се могло остварити оно што је обиљежено зависном клаузом. Сложеном реченицом овога типа обиљежава се, дакле, однос услова и условљеног. Пошто се у ширем контексту најчешће уочава да је наведена условна релација актуализирана, тј. хабитуална је ситуација преведена у актуелну, то условна релација добија статус финалне“ (Ковачевић 1998: 102).

²⁸⁶ Намјерне реченице никада не могу бити, за разлику од изричних, допуна транзитивних глагола којима је исказана предикација главне клаузе, тј. никада се намјерне не могу поистовијетити с објекатским реченицама (Исто, 2008: 93, напомена 60).

девербативна именица функционише као кондензатор интенционалног реченичног значења (намјера, циљ, сврха или сл.), истиче да готово редовно и досљедно избјегава дубинску семантичку интерпретацију типа *Da + V* без потенцијала у предикату чак и у оним случајевима гдје би она била сасвим адекватна. Разлог томе јесте одсуство везничке дистанце према семантичкој бази с допунским клаузама и познате везничке недистинктивности у том смислу. Када су семантичке интерпретације на граници интенционалних и допунских рјешења²⁸⁷, као на примјер у случају конструкција типа *za + N_{Dev (Acc)}* и *na + N_{Dev (Loc)}*, аутор се опредјељује за, како сам каже, најприкладније везничко рјешење *с циљем ga*, које је „i иначе moguće rekonstruisati u svim intencionalnim situacijama“ (Исто, 82). Овдје наводимо неке од примјера у којима је могућа двозначна интерпретација уколико се као сигнал намјерног значења не би навео сложени везник *с циљем ga*, с напоменом да су преузети само они сегменти, прилагођени потребама наше анализе, које аутор наводи као дубинске семантичке базе исказа са девербативном именицом у функцији кондензатора интенционалног реченичног значења:

У почетку смо већ рекли да је доста урађено [*на њоме/ с циљем*] *ga* се одреде појмови комуникација. — ... говори да Савез комуниста има шансу за своју „културну политику“ само ако поради [*на њоме/ с циљем*] *ga* се затрпа јаз. — У савременој социолошкој литератури доста је урађено [*на њоме/ с циљем*] *ga* се објасне и анализирају одређене категорије масовних комуникација. — Дужан је пружити помоћ [*у њоме / с циљем*] *ga* се отклоне те опасности. — Италија је у посљедње вријеме више пута била ангажована на јачању односа с разним земљама источне и јужне Европе [**ga* јачају односи / *с циљем ga* јачају односи ...] Италија је у посљедње вријеме више пута била ангажована [*на њоме / с циљем*] *ga* јача односе ...

И С. Павловић (2009: 280) у својој студији о старосрпској зависној реченици, позивајући се на Вауера (1960: 298), говори о сродности интенционалне и волунтативне хипотаксе²⁸⁸. Он, такође, истиче чињеницу да је овај финални тип зависних реченица

²⁸⁷ „... kad god je dominirajuća predikacija predstavljena nominalnim oblikom, teško je razgraničiti intencionalno značenje od značenja semantičke dopune, pa se, otuda, u situacijama ove vrste spontano nameće u ovom pogledu neutralna, nedistinktivna semantička interpretacija bez oblika potencijala (*Da + V*). Da bi se, međutim, signal mogućeg intencionalnog značenja ipak zadržao, ja u ovom radu u primerima takvog tipa dosledno umesto interpretacionog rešenja *Da + V* uvodim semantički distinktivnije *S ciljem + da*“ (Радовановић 1977: 86). Исти поступак аутор примјењује и кад је доминирајућа предикација представљена финитним глаголским обликом, а при том улога субординиране предикације двосмислена.

²⁸⁸ У реченичном комплексу с допунском реченицом волунтативног типа пропозитивни садржај је представљен као израз воље. „Волунтативним допунским структурама презентују се пропозитивни

према синтаксичком устројству врло близак волунтативним реченичним допунама²⁸⁹, што је логична посљедица њихове генетске и семантичке сродности.

Ни границе између намјерних и посљедичних реченица у литератури нису јасно постављене, тако да се та два типа реченица неријетко замјењују, из простог разлога што је ријеч о двјема синтаксичко-семантичким категоријама које је веома тешко разликовати и које се често појављују „амалгамиране“.²⁹⁰

Сложени везници финалне семантике појављују се као језичка средства помоћу којих се *ga*-презентска клауза преводи из контекстуално условљених у контекстуално неусловљене јединице финалне семантике, дакле, као једно од средстава граматикализације финалности *ga*-клаузе (једно од средстава граматикализације јесте потенцијал у функцији предиката субординиране клаузе). Постојање општефиналних (финално неспецификованих) сложених везника у језику (какви су нпр. *с циљем га, ради/ зараг/ њоради ѿоја га*), с једне стране, омогућава „једнозначну финалну релацију и у свим оним случајевима гдје по семантичком суодносу клауза тај однос и није најјаснији“ (Ковачевић 1998: 103), док постојање сложених везника спецификоване финалне семантике (*с намјером/ у намјери га, с нагом/ у наги га, са жељом/ у жељи га*

садржаји као изрази воље, жеље, хтења, намере и сл., независно од тога да ли се ови, условно речено, волунтативни импулси испољавају кроз захтеве (апелативе), забране (прохибитиве), дозволе (пермисиве), те савете (хортативе), као облике интерактивног деловања на саговорника, или пак остају као сегмент интелектуално-емотивног света носиоца презентујући се у евентуалној комуникацији као проста волунтативна констатација“ (Павловић 2009: 50).

²⁸⁹ Објема реченичним структурама исказује се пропозитивни садржај жеље, с том разликом што у реченичном комплексу са финалном клаузом дати садржај иступа истовремено и као жељени исход и као стимулатор радње надређене клаузе, док у сложеној реченици с волунтативним типом клаузе има статус простог предметног садржаја волунтативног глагола (Павловић 2009: 280). Оно што је овдје битно, истиче Павловић, јесте да те различите, условно речено, волунтативне импулсе (жеља, воља, хтијење, намјера који, иначе, представљају различите психолошке импулсе) језички обједињује формалносинтаксички исти тип реченичне допуне (Исто, 50, напомена 35).

²⁹⁰ О неразликовању и мијешању намјерних и посљедичних значења и структура у преводима Новог завјета пише и И. Грицкат тврдећи да „Једнакост везника често спречава да се продре у прави смисао старих примера“ (2004: 64). Такође о интенционално-консекутивној оријентацији појединих везника (нпр. *jako da*) у староспској пословноправној писмености в. Павловић 2009: 291–292. Аутор констатује да „граница између намере, с једне, и последице у перспективи, с друге стране, тако је танана да није могла задржати флукуацију везничких средстава из једног у друго семантичко поље“ (Исто, 292). Врло детаљно о проблему разграничења намјерних и посљедичних реченица пише Л. Вукојевић (в. Вукојевић 2009: 92–97; 319–331; 235–238).

и сл.), с друге стране, омогућава изражавање различитих семантичких нијанси финалности „која потенцира конативну мотивацију као основну семантичку компоненту“ (Исто, 98).

Као и већина других сложених везника у српском језику, и сложени везници финалног значења настали су у процесу повезничења замјеничких прилога или прилошких израза и општесубординацијског везника, с тим што је у њиховом формирању, за разлику од других семантичких типова, нпр. каузалног, гдје доминира употреба везничког елемента *што*, једино могућа употреба везника *га* због хипотетичног карактера намјерних реченица.

VIII.1. Сложени везници финалног значења настали у процесу удружења замјеничких прилога и општезависног везника *га* (*зашто га*, *стиога га*)

Чињеница да у процесу формирања сложених везника финалне семантике учествују и замјенички узрочни прилози (*зашто*, *стиога*) сасвим је обична уколико се има на уму да се намјерним реченицама исказује такав тип каузалности у којој једна од корелативних (суодносних) ситуација представља могући резултат друге, тј. да се надређеном клаузом исказује предуслов (претпоставка) који обезбјеђује и омогућује очекивани резултат (посљедицу), док се зависном финалном клаузом изражава стимуланс, потицај, мотив и могући резултат који се, дакле, очекује, претпоставља, предвиђа или прижељкује (Вукојевић 2008: 92–93).

Како, дакле, финално значење увијек подразумијева узрочно²⁹¹, неки прилози и прилошки изрази у српском језику могу да се јаве не само у каузалној него и у финалној семантичкој вриједности²⁹², што значи да могу учествовати како у формирању сложених узрочних тако и у формирању сложених финалних везника²⁹³.

²⁹¹ У вези са употребом узрочних намјесто циљних језичких средстава, Ковачевић наглашава да „циљ подразумијева узрочно значење, али не и обрнуто: сваки узрок не подразумијева циљ“ (Ковачевић 1988: 47). Свакој интенционалној дјелатности инхерентне су узрочне семантичке компоненте (конативно-мотивска, значење вољног ефектора) (Ковачевић 1998: 103).

²⁹² У савременом српском језику понекад се, као одлика регионалног начина изражавања, среће употреба приједлога *ради* у узрочним конструкцијама: *То се десило ради нејажње возача* (Пипер и др.

Тако су у процесу повезничења катафорски употријебљених замјеничких прилога *зай̄о* и *с̄ио̄а* и општезависног везника *га* у српском језику настали сложени везници општефиналне семантике *зай̄о га* и *с̄ио̄а га*:

зай̄о га

У Босни, па пример, када своде младенце у ложницу, свекрва узме мушко дете те га на постељи младенаца три пута поваља, *зай̄о га би млада рађала синове* (Ж. Требјешанин, ПД, АСК). — Слично сматрају и у Црној Гори, наиме, да не ваља децу љубити док спавају „*зай̄о га ја не би наскоро мр̄ива љубили*“ (Ж. Требјешанин, ПД, АСК). — То радим *зай̄о га му буде веће заговол̄ство кад најзад добије виолину у руке* (Ковачевић 1998: 103, В. Десница, Прољећа Ивана Галеба, 1963, 289). — Многи то чине *зай̄о га би као слободни људи мо̄ли живје̄ти ...* (ВСК, ЦГ). — Хришћани овијех крајева имају знатне повластице једно зато што заједно с Турцима имају да се бране од Црногораца, и друго *зай̄о га не би имали узрока га ускачу у Црну Гору* (ВСК, ЦГ). — Вајазит му плаћа велику суму за *Džemovo izdržavanje*, у ствари *zato da Džema ne pušta* и не предаје другом (11. prokleAvli.txt:). — Pre dve godine, odmah posle velike Napoleonove pobjede u Pruskoj, Davil je napisao poemu "Bitka kod Jene", можда управо *zato da bi, slaveći neograničeno pobjednika cara, učutkao u sebi sumnju* и газгнао страх (И. Андрић, ТХ, КССЈ). — Činilo mu se da je njegov brat Vuk morao da ode, da je ona morala da oboli i propadne, *samo zato da bi on mogao, na kratko vreme, da je se nauživa* (М. Црњански, Сеобе, КССЈ);

с̄ио̄а га

Ја то чиним, ваља, *с̄ио̄а га њи не би њомислио*: „А, сад се ућутао, сад ништа о њој не пише, знам ја шта ће то рећи!“, јер таквог скептика као што си ти, мало је (Лазаревић, Швабица). — Један део текста гласи (у немачком преводу, који задржавамо *с̄ио̄а га се*

2005: 806). Догађа се и да се иста конструкција, због блискости узрочног и циљног значења, може тумачити и као циљна и као узрочна, при чему избор интерпретације не изазива никакве комуникацијске неспоразуме: *О̄ишла је на концер̄и ра̄ги њо̄и њевача* (Исто, 806). — И Радовановић анализирајући интенционалне падежне конструкције с девербативном именицом запажа да је у свременом језику широко распрострањена „*međusobna semantička transgresija intencionalne padežne konstrukcije s predlogom radi i kauzalne s predlogom zbog*“ (Радовановић 1977: 150). О суштинским разликама синтаксичко-семантичких могућности којима располажу ови приједлози в. Радовановић 1977: 83.

²⁹³ О кореферентском везивању зависне намјерне калузе за управну говори и С. Павловић (2009: 287), истичући да се у готово сваком шестом примјеру уз управну предикацију детерминисану намјерном реченицом уведеном везником *га* јављају кореференти *зай̄о*, *о̄ио*, *њо̄а ра̄ги*, *се̄а ра̄ги* који могу успостављати релацију дате радње према претходном садржају, али и према намјерној реченици, јачајући при том синтаксичку кохезију реченичног комплекса и спецификујући и саму релацију корелативних радњи.

не бисмо, преведећи с превода, и нехотице сувише удаљили од оригинала) овако: ... (В. Чајкановић, МРС).

Наведени примјери показују да је нужан услов стварању датих сложених везника контактна позиција катафорски употријебљеног замјеничког прилога *зайіо*, *сїіоіа* и општезависног везника *га*, при чему ваља истаћи да дати прилози своје семантичко пуњење добијају тек навођењем *га*-клаузе, која је њихов експликатор значења.²⁹⁴

Као и код свих сложених везника насталих по истом творбеном моделу, и у случају сложених намјерних везника тек постављањем зависне клаузе уведене датим везницима у препозицију у односу на главну можемо поуздано утврдити границу између ње и субординиране клаузе. На тај начин постаје јасно да ли је замјенички прилог интегрална компонента сложеног везника (тј. да ли је граница међу клаузама испред цијелог везничког склопа) или је структурни елемент управне клаузе (тј. да ли је граница међу клаузама између замјеничког прилога или субординацијског везника). У свим наведеним примјерима зависну финалну клаузу могуће је поставити у инверзиван положај, с напоменом да су у нашем корпусу ријетке потврде тако позиционираних финалних клауза, што значи да се врло ријетко истиче покретачки аспект интенционалне радње као предмета воље, односно жеље²⁹⁵:

²⁹⁴ Ово је супротно образложењу које налазимо код К. Милошевић (1986: 33–45) када говори специфичностима семантичких и синтаксичких околности под којима се реализује финални тип каузалности самјеравајући са њим комплексни исказ са концесивном клаузом. Анализирајући сложени исказ са финалном клаузом, ауторка закључује да се „*кауза финалис* оставарује у *два вида* истовремено, и то *имілиційно* као *иміулс* (стимуланс) за постизање одређеног циља и *ексілиційно* као тај циљ. Стимуланс и циљ су повезани *инструменталном* радњом, која доводи до ефекта“ (Исто, 35). На основу дате семантичке интерпретације К. Милошевић тумачи и случајеве када се конструкција *збоі + іениіив* употребљава у финалном значењу, односно када се конструкција *ради + іениіив* употребљава у каузалном значењу и каже да „уколико говорник има на уму, тј. у првом плану *имілиційну* карику финалног слиједа, тј. *сїіимуланс* (*моіив*, *жељу*, *вољу* или *іоііребу*) за остварењем пројектованог циља — употријебиће *каузалну* конструкцију“ којој одговара каузална реченична интерпретација. Уколико је говорнику у првом плану *іројекіовани циљ*, онда је адекватан синтаксички облик конструкција *ради + іениіив* којој одговара финална реченична интерпретација (Исто, 35). Ауторка наводи и примјер за тип исказа у коме су јасно исказане све релевантне компоненте предочених структура: *Учимо зайіо да бисмо сїіекли знање*.

²⁹⁵ Постпозиција зависне намјерне реченице може се схватити „као израз синтаксичке верификације природног следа корелативних радњи — интенционална радња је увек циљ, односно крајња тачка ка којој је усмерена реализација циљно управљене радње и која, по логици ствари, следи управљеној

... свекрва узме мушко дете те га на постељи младенаца три пута поваља, *зайіо га би млада рађала синове* [→ *Зайіо га би млада рађала синове*, свекрва узме мушко дете те га на постељи младенаца три пута поваља]. — То радим *зайіо га му буде веће заговолсьіво* кад најзад добије виолину у руке [→ *Зайіо га му буде веће заговолсьіво* кад најзад добије виолину у руке, то радим]. — Bajazit mu plaća veliku sumu za Džemovo izdržavanje, u stvari *zato da Džema ne pušta i ne predaje drugom* [→ *U stvari zato da Džema ne pušta i ne predaje drugom*, Bajazit mu plaća veliku sumu za Džemovo izdržavanje]. — ... да то [они] чине *сійоіа га би она била сасвим слободна...* [→ *сійоіа га би она била сасвим слободна*, [они] то чине].

Од ових ваља разликовати примјере у којима се у контактном положају с везником *га* нашао анафорски употријебљен замјенички се прилог:

(...али они су долазили и одлазили, показујући за време свог боравка у овим странама лице час притворног пријатеља, час препреденог непријатеља, а владика је остајао, увек у новим искушењима и све са новим бригаама.) Трудио се *сійоіа га сійекне њихову наклоносій*, ... (М. Пантић, КЦГБК). — Али је он знао, и памтио, какве су све несреће и колики "разури" долазили његовом народу с турским упадима и свим својим силама старао се *сійоіа га их избеіне* и спречи, кад год му је то било могућно (М. Пантић, КЦГБК). — Надамо се *сійоіа га би "Полиішка"*, *наш најуледнији дневни лисій*, *моіла доіринейіи онемоіућавању овакве, у свему недосіојне и клеветничке хајке*, ... (Б. Брборић, СЈНЈ). — Нужно је *зайіо га основни језички іроблеми буду јасни шійо ширем круіу іолиішчара*, да они судјелују у дебатама и у обликовању рјешења (Б. Брборић, ОЈР). — Допустите *stoga da na trenutak prekinem svoj traktat o Beogradankama*, ... (М. Капор, БЈА).

Да у наведеним примјерима заиста није ријеч о споју који има статус сложеног везника, доказују и слједеће трансформације:

Трудио се *сійоіа га сійекне њихову наклоносій*, ... [→ *Сійоіа* се трудио *га сійекне њихову наклоносій*, ...] — и свим својим силама старао се *сійоіа га их избеіне* и спречи, кад год му је то било могућно... [и *сійоіа* се свим својим силама старао се *га их избеіне* и спречи, ...].— Надамо се *сійоіа га би "Полиішка"*, *наш најуледнији дневни лисій*, *моіла доіринейіи онемоіућавању овакве, у свему недосіојне и клеветничке хајке*, ... [→ *Сійоіа* се надамо *га би "Полиішка"*, ..., *моіла доіринейіи онемоіућавању овакве, у свему недосіојне и клеветничке хајке*, ...]. — Допустите *stoga da na trenutak prekinem svoj traktat o Beogradankama*, ... [→ *Сійоіа* допустите *да на тренутак прекинем свој трктат о Веограданката*, ...].

радњи“ (Исто, 286), док се „Препонованошћу зависне реченичне структуре преферира се покретачки аспект интенционалне радње као предмета воље, односно жеље“ (Исто, 290).

Постављањем замјеничког прилога у иницијалну реченичну позицију постаје очигледно да он у датом контексту функционише као супституент текста што му претходи, а да је субординацијским везником *да* уведена изрична, објекатска клауза.

Као структурни елемент сложених везника овога типа у литератури се помиње и зависни везник *како*, тј. сложени везници *зай̄о како* и *с̄йо̄а како* (Вукојевић & Худечек 2007). Међутим, ниједан примјер такве речене конструкције нисмо забиљежили у нашем корпусу текстова нити у Корпусу савременог српског језика, изузев примјера у којима се прилози *зай̄о* и *с̄йо̄а* налазе у контактном положају са лексемом *како*, при чему у реченици не функционишу као сложени везници:

И многе привела сам и чудим се сад *зай̄о* [→ и *зай̄о* се сад чудим] *како* ме задржа море или земља пода мном не зину да ме живу прождере и у пакло сведе (М. Павић, Црни биво у срцу, АСК).

VIII.2. Сложени везници финалног значења настали преко прилошких израза

Будући да категорија финалности спада у ред категорија чије је значење неизразиво замјеничким прилозима, већи број сложених везника финалног значења настао је у процесу повезничења прилошког израза замјеничког или синтагматског типа и општесубординацијског везника *да* (*ради њо̄а да*, *с циљем да*, *с намјером да* и сл.). Чињеница да је ријеч о прилошким изразима који чине малобројну, лексички и конструкционо ограничену скупину, битно утиче и на могућности богаћења система везника финалне семантике.

VIII.2.1. Сложени везници финалног значења настали преко замјеничких прилошких израза

Неколико је сложених везника општефиналног значења у српском стандардном језику у чијој творби учествују прилошки изрази приједлошко-замјеничког типа, и то прилошки израз *збо̄и њо̄а* и прилошки израз са финалним значењем *ради/ зарад/ њоради њо̄а*.

Малобројност скупине сложених намјерних везника насталих по овом творбеном моделу директна је последица слабе заступљености, односно готово незнатног броја приједлошко-замјеничких прилошких израза са значењем финалности у систему

финалних прилошких израза. Недостатак замјеничких прилога финалног значења језик је компензовао стварањем замјеничких прилошких израза приједлошко-замјеничког типа финалне семантике, који се у српском језику реализују се по моделу *ragu/ zarag/ ĩoragu* + генитив²⁹⁶:

Био једном један кинески цар који је желио да свекинеска историја почне од њега и *ragu ĩoĩa* је покушао да уништи све што је створено прије њега (Ковачевић 2007: 17, М. Шукало, Пукотина стварног, 2003: 43). — *Vlagovremeno preduzimanje radnji na planu krivičnog gonjenja od strane državnog tužioca* је veoma značajno, па је *radi toga* predviđena mogućnost да и nadležni državni tužilac preduzme radnje kada postoji opasnost od odlaganja, али о tome mora да obavijesti nadležnog državnog tužioca (sr.wikipedia.org/sr/Javni_tužilac). — *Poradi toga* i ovo trpim, али се не stidim (www.biblesos.org). — Није важно ако умрете *zarag ĩoĩa*. — Јерно Исмаил син је био Аврамов од слушкиње му робиње Авгаре. *Zarag ĩoĩa* се у писму Турци прозивљу Исмаилти и Агарени, а по Авраму они су жидовска браћа родом, те по оној од Бога онда Авраму издатој заповеди, и обоји се режу.

А управо су преко датих, катафорски употријебљених прилошких израза, у језику и формирани општефинални, тј. финално неспецификовани сложени везници, чија употреба омогућује једнозначну финалну интерпретацију сложене реченице.

VIII.2.1.1. збої ĩoĩa ga

Чињеница да прилошки израз *збої ĩoĩa* у српском језику може имати и финалну семантичку вриједност²⁹⁷ апсолутно је у складу са резултатима истраживања историјата форми за изражавање узрока и циља у различитим језицима²⁹⁸, које показује да су „циљне форме претходиле узрочним и да се узрок и циљ и дан-данас у великом броју језика изражавају истим типом конструкција, па и тамо гдје су нормативно строго одвојене узрочне од циљних конструкција“, што је управо случај и са савременим српским језиком, у којем, премда норма прописује употребу приједлога *збої* само у узрочном, а приједлога *ragu*²⁹⁹ само у циљном значењу, у готово свим функционалним

²⁹⁶ Ковачевић 2007: 17.

²⁹⁷ Финално значење „увијек подразумијева узрочно или као конативно-мотивско или као значење вољног ефектора (јер су те узрочно-семантичке компоненте инхерентне свакој интенционалној дјелатности)“ (Ковачевић 1998: 103).

²⁹⁸ Поменуто истраживање обухватило је око 80 језика (Ковачевић 1988: 44, напомена 93).

²⁹⁹ „... у језику се мијешање узрочних и циљних средстава почиње аналошки из компатибилних преносити на инкомпатибилне ситуације, на контексте гдје фактивност посљедице искључује могућност циљне интерпретације. Такав је у савременом српскохрватском језику случај с употребом *ragu* у узрочном значењу (намјесто нормативног *збої*)“ (Ковачевић 1988: 47), као нпр.: I žvalavom Blažu, Kurlanu

стиловима ови приједлози се срећу и у узрочном и у циљном значењу (Ковачевић 1988: 44). Стога и није тешко објаснити појаву да дати замјенички прилошки израз партиципира у формирању сложеног везника финалне семантике.

Сложени везник *збої̄ ш̄оїа га* настао је обједињењем катафорски употријебљеног узрочног замјеничког прилошког израза *збої̄ ш̄оїа* и општезависног везника *га*:

Нисам отишао *збої̄ ш̄оїа га* не разочарам своје раднике (Ковачевић 1998: 103, Недјеља, 4. 18. 3. 1990, 22). — У појединим развојним етапама EPQ упитника, делимично је finalizирао поједине скале *zbog toga da bi ih mogao validirati i eksperimentalno proveriti* (Ј. Мићић, Релације између спремности ...). — Та дистанца између њега и девојке, између њега и свих других била је неопходна *zbog toga da bi iznova mogao da se približava* (КГу/ВА, 266) (Д. Звекић-Душановић, СССМИ). — То је свакојачко једно *збої̄ ш̄оїа га* би ја лакше на мирење *приволио*, а друго да би од дотадашњег непријатеља начинио искреног пријатеља (ВСК, Срби сви и свуда, КИЈО).

Када је у питању фреквенција употребе сложеног везника *збої̄ ш̄оїа га*, код Ковачевића (1998: 103) налазимо податак да је, као и сложени везник *зашо га*, „чак и чешћи у употреби“ у односу на сложене везнике *раги ш̄оїа га*, *зарад ш̄оїа га*, *шораги ш̄оїа га*, „ако се узме у обзир дистрибуција у свим функционалним стиливима“, што је у складу са резултатима анализе нашега корпуса.

Проблем одређивања нормативног статуса сложених финалних везника који у свом саставу имају замјенички прилог (*зашо га*, *сшоїа га*) или прилошки израз

горњем, нежењи *radi teške mane...* zazubice iskre na sinovicu mu (Исто: Вожић, 21). Занимљиво је и Стевановићево запажање: „Теоријски је знатно лакше разграничити значења узрочног предлога *збої̄* и предлога за циљ *раги*, иако се у језичкој пракси ова два предлога толико често употребљавају да се поставља питање има ли места настојању да се разлика међу њима очува. Њихово међусобно мешање је, пре свега, условљено тиме што је циљ ради којег неко ово или оно ради такође изазивач дотичне радње, односно особине, што је циљ, другачије речено, у исто време и узрок њихов“ (Стевановић 1969: 248). О замагљивању важне семантичке дистинкције узрок–циљ проузрокованом мијешањем приједлога *збої̄* и *раги* пише и Радовановић (1978). Анализирајући интенционалне падежне конструкције с девербативном именицом, аутор запажа да је у свременом језику широко распрострањена „*međusobna semantička transgresija intencionalne padežne konstrukcije s predlogom radi i kauzalne s predlogom zbog*“ (Радовановић 1977: 150). О суштинским разликама синтаксичко-семантичких могућности којима располажу ови приједлози в. Радовановић 1977: 83. — У вези са употребом приједлога *збої̄* у циљном значењу (у пр. типа *Урадио је ш̄о збої̄ Пере; Ош̄иуш̄овао је у Београд збої̄ исш̄иша*), И. Антонић (2005: 170) констатује да је „Модел с предлогом ЗБОГ место РАДИ у оваквим случајевима дуго сматран супстандардним. Данас је, међутим, веома раширен, и више му се не може оспоравати статус стандардне форме. Ипак, ваљало би га избегавати у оним доменима употребе стандардног језика који захтевају стилску перфекцију“.

приједлошко-замјеничког типа (*збої̄ ѿоїа га*) помињу и аутори Вукојевић & Худечек (2007: 300–301), уз констатацију да граматике и нормативни приручници обично прописују употребу узрочних замјеничких прилога и прилошких израза у саставу сложених узрочних везника, а употребу приједлога *раги*, односно прилошког израза *раги ѿоїа* у саставу сложених намјерних везника. Аутори закључују да се семантички тип сложених везника у овом случају не да утврдити на основу тога што им је „jedna od sastavnica uzročni prilog ili prijedložni izraz, tj. namjerni prijedlog“, већ по томе што „uzročni složeni veznici imaju kao sastavnicu složenog veznika subordinator, što (u kombinaciji sa zbog toga, stoga, uslijed, zato, ali i s radi, poradi), a namjerni složeni veznici imaju kao sastavnicu složenog veznika subordinator da ili subordinator kako (u kombinaciji sa zbog toga, stoga i zato)“, при чему сматрају да, када је ријеч о сложеном узрочном везнику, предност, ипак, треба дати сложеном везнику са узрочном компонентом (тј. везницима *сѿоїа шѿо*, *збої̄ ѿоїа шѿо* и сл.) у односу на сложене везнике с финалном компонентом (нпр. *раги ѿоїа шѿо*) (Исто, 300).

VIII.2.1.2. *раги ѿоїа га*

Сложени везник општефиналног значења *раги ѿоїа га* настао је у процесу уједињења катафорски употријебљеног замјеничког прилошког израза финалне семантике *раги ѿоїа* и општесубординацијског везника *га*, што потврђују сљедећи забиљежени примјери:

Ето, зато, највише ради те своје мирноће, утишаности, *раги ѿоїа га*, кад тако остане сам, у постељи, *може* ако не заспи, *мирно га мисли на суѿрашњицу*, како сутра да ради, пазари, па увече исто овако да лежи, одмара се; ето, зато је Младен био као што треба, свакад умерен, тачан, паметан (Б. Станковић, Газда Младен, 18, АСК). — Разуме се да је професор тада пустио у саобраћај главу овога Станка Милића, али не ради очигледне наставе, већ *раги ѿоїа га нам зада сѿрах*, како не бисмо убудуће оштећивали школске инструменте, ... (Б. Нушић, Аутобиографија, 69, АСК). — Размислите поново: мајка и отац одступају с војском испред непријатеља кроз Арбанију само, како су говорили, *раги ѿоїа га сачувају живоӣ сина јединца* (Д. Васић, Авети у лову, Сабране приповетке, 15, АСК). — ... то му је све требало *раги ѿоїа га моїне добиӣи аусѿријско илемсѿиво, шѿишѿулу ірофа*: (...) (П. Кочић, Бошњаклук). — ... нитко није опазио да он јури тако брзо *раги ѿоїа га іа ѿко не ірешекне* и не заузме најистакнутије, могло би се рећи — краљевско гнијездо, праву резиденцију (Ковачевић 1998: 103: Ј. Барковић, Мала Јалта, Просвјета, Загреб, 1974, 113). — То је требало рећи *radi toga da se ne doživi jedna davna jeftina propaganda* (Vukojević & Hudeček 2007: 300).— Ponovio је i то како

se, bude li izabran, neće oženiti samo *radi toga da bi Slovenija dobila „prvu damu“* (Vukojević & Hudeček 2007: 300).

Реченичне структуре са финалном клаузом уведеном овим сложеним везником адекватан су синтаксички облик када се у први план жели истаћи постављени (пројектовани) циљ као карика посљедња у финалном низу, уз напомену да је њихова појава врло ријетка у језику, сведена готово искључиво на публицистички и књижевноумјетнички стил.

У раду Л. Вукојевића и Л. Худечек (2007: 300) међу сложеним везницима финалног значења наводи се и везник настао у процесу обједињења прилошког израза *ragu iioia* и везничког елемента *како* — *ragu iioia како: To su iskoristili stranački zagrijani lektori i neki jezikoslovci da se, iako hrvatski, očito samo radi toga kako bi se umjetno stvorile razlike i tamo gdje ih leksički nema*, међутим, у нашем корпусу нисмо регистровали ниједан примјер.

VIII.2.1.3. *zarađ(u)/ iorag(u) iioia ga*

Веома су ријетке потврде сложених намјерних везника у чијој се структури као обавезна компонента јављају замјенички прилошки изрази синонимни са прилошким изразом *ragu iioia* — *zarađ iioia* и *iorag(u) iioia*. Ти сложени везници, стога, у језику и функционишу као стилски маркирана везничка средства, односно стилски маркиране варијанте везника *ragu iioia ga*³⁰⁰. Овдје наводимо неколико забиљежених примјера са интернета и из Корпуса савременог српског језика, јер ниједан примјер датих везничких конструкција нисмо регистровали у своме корпусу:

"DS neće odstupati od svojih ideja, *zarađ toga da bi na nekoj beogradskoj opštini formirala vlast*", rekao je gradonačelnik Beograda (www.rts.rs,12.06.2009, КССЈ). — Postao sam deo sportske javnosti *zarađ toga da pokažem i iskažem sebe* koliko i u sportu mogu i šta mogu

³⁰⁰ Интересантно је, рецимо, да се у РМС као друго, и то некњижевно, наводи узрочно значење приједлога *ragu*, док тај тип значења у обради приједлошких лексема *zarađ(u)* и *iorag(u)* није етикетиран као нестандардан. У једнотомнику (РСЈ) се, пак, узрочно значење приједлога *ragu* уопште и не помиње: **ради** предл. (с ген., понекад и иза именске речи) *за исказивање намере, циља или намене: ићи у град ~ куповине, рећи нешто истине ~, средити ~ прегледности, чинити нешто ~ деце. • примера ~ на пример.* реда ~, форме ~ *ишк да се удовољи обичају, светиу*. Судећи по томе како су ове приједлошке лексеме обрађене, проистиче (чини се) да је спорна једино узрочна употреба приједлога *ragu*, али не и узрочна употреба њему синонимних приједлога *zarađ(u)*, *iorag(u)*: **зарад(и)** предл. (с ген.) **а.** *за исказивање циља, намене: ragи.* Заради тога смо их позвали. **б.** *за исказивање узрока, разлоја: збој.* - Није дошао заради ње. **поради** (порад) предл. (с ген.) *изриче: а. намеру, циљ, сврху: ragи.* — Иде на припреме поради такмичења. **б.** *узрок: збој.* — Свађа се с мужем поради лажи. • ићи ~ себе *ићи да се обави нужда.*

(www.zfklavice.com/index.../1.../72-milan-popovi-interviju-za-na-sajt). — Nebojša Peruničić odlučio da odelo i akt-tašnu zauvek odloži i zameni farmerkama i metrom *zarad toga da Beograđani konačno dobiju pravo mesto gde će ...* (www.portal-srbija.com/kuca-i-basta/ramovi-uramljivanje/fabris-art/). — Nešto manja većina će prihvatiti da im se još više uzme *zarad toga da im država obezbedi zdravstvenu negu i školovanje* (bobanstojanovic.blogspot.com/.../nevladine-organizacije-i-tacka.html). — ... dobar za ovo radno mesto, a ukoliko uvidite da imam nekih nedostataka voljan sam da ih uklonim *zarad toga da budem još bolji kao osoba, i kao radnik* (... poslovi.infostud.com/kako-su-dobili-posao/.../Propratnopismo.doc). — Najviše vrednosti, u čijoj je službi čovek bio dužan živeti, naročito kad su ga pritiskale i sputavale — te socijalne vrednosti, *zarad toga da im se pojača ton*, bile su postavljane nad ljudima, kao da su božja zapovest, »stvarnost«, ili »istiniski svet«, nada i budući svet (www.angelfire.com/jazz2/zaratustra/volja/nkpdtv.html). — I kad sam nakon skoro deceniju i po ponovo pažljivo iščitao Kulišićevu studiju *poradi toga da u njoj pronađem nešto* s čime se ne slažem, ... , sa zadovoljstvom mogu da konstatujem kako mi se za to nije pružila nikakva šansa, čak ni poslije mojijeh znatno obogaćenih i produbljenijeh znanja o Crnoj Gori i Crnogorcima u cijeloj istorijskoj retrospektivi od njezina izlaska do danas (www.montenegro.org.au/predgovoretno.html). — Taj neobičan pothvat uradio je *poradi toga da bi se popeo na neku Golgotu* i da tamo zbog nečega nastrada (www.calameo.com/.../000516995f77b52c5ae...).

VIII.2.2. Сложени финални везници настали преко прилошких израза синтагматског типа

У систему сложених намјерних везника српског језика највише је оних који су настали у процесу повезничења катафорски употријебљеног прилошког израза синтагматског типа, уз обавезно елидирање демонстративне замјенице у улози детерминатора, и општезависног везника *ga*. У њима се као носиоци категоријалне семантике појављују апстрактне лексеме финалног значења (*циљ*, *намјера*, *жеља*, *нада* и сл.), захваљујући којима дати сложени везници функционишу или као индикатори општефиналног типа значења или, пак, као једнозначни показатељи специфичне финалне семантике.

VIII.2.2.1. Сложени везници општефиналне семантике

VIII.2.2.1.1. *с циљем / у циљу да*

Сложени везник *с циљем / у циљу да* настао је у процесу срастања синтагматског прилошког израза општефиналног значења у инструменталној (*с тим циљем*) или

локативној падежној форми (у *ѿом циљу*)³⁰¹ и општезависног везника *га*, уз обавезну редукцију катафорског замјеничког елемента, који се у саставу датог прилошког израза налази у улози конгруентног атрибута. На генеративно поријекло датог везника управо указују сљедећи примјери забиљежени у анализираном језичком материјалу, у којима се у контактної позицији нашао дати прилошки израз (*с ѿим циљем*, у *ѿом циљу*) и везник *га*:

с ѿим циљем/ у ѿом циљу га → *с циљем/ у циљу га*

NUNS Newsletter pokrenut je upravo *s tim ciljem da* [→ *с циљем га*] podignemo stepen međusobne informisanosti i stavimo vam na raspolaganje saznanja koja će vam biti od koristi u radu (nunsnewsletter.blogspot.com/, 7. 2. 2012). — I ne idemo *s tim ciljem da* [→ *с циљем га*] se od toga hljeba najedemo, svi studiramo neke tehničke fakultete i prilično smo uspješni tako da imamo neke druge primarne ciljeve u životu, muzika je samo da se malo opustimo i da uživamo (www.sarajevo-x.com/forum/viewtopic.php?... - Босна и Херцеговина, 7. 2. 2012). — Za njih, svet je morao biti stvoren *s tim ciljem da* [→ *с циљем га*] bude savršen, lep i koristan (sh.wikipedia.org/wiki/Filozofija_u_tragičnom_razdoblju_Grka, 7. 2. 2012).

Наведени примјери и њихове трансформације упућују на то да је до стварања сложеног везника *с циљем га/ у циљу га* практично дошло срастањем апстрактне лексеме *циљ* (у инструменталном или локативном приједлошко-падежном облику), која је једнозначни индикатор финалне категоријалне семантике³⁰², односно која омогућава „једнозначну финалну релацију и у свим оним случајевима гдје по семантичком суодносу клауза тај однос и није најјаснији“ (Ковачевић 1998: 103). Стога не изненађује чињеница да је употреба датог везника најучесталија у специјалним стиловима стандардног српског језика, чија је важна одлика управо експлицитно исказивање

³⁰¹ Говорећи о конструкцијама с предлозима и предлошким изразима с циљним као основним значењем, Пипер истиче изразиту стилску маркираност оних које у свом саставу имају приједлошке изразе типа *у циљу/ с циљем* + генитив, које су одлика административног, односно друштвено-политичког и стручног начина изражавања (Пипер и др. 2005: 807), а затим констатује да у зависносложеној реченици израз *с циљем* улази у састав везничких израза уводећи циљну клаузу, нпр. *Они су дошли с циљем га се ѿомире*“ (Исто, 809).

³⁰² Сложени везник *с циљем га*, као равноправно остварљив с конкуретном везничком могућношћу *га*, помиње и у Радовановићевој студији (1978: 81–87), констатујући да се дати сложени везник појављује у дубинској структури као сигнал интенционалног значења субординиране клаузе умјесто одговарајућег површинског приједлошког рјешења — „Umesto površinske padežne konstrukcije sa deverbativnom imenicom u dubinskoj strukturi ovakvih iskaza rekonstruiše se intencionalna subordinirana klauza tipa *S ciljem da* ili *Da* (u drugom slučaju obavezna je i realizacija predikacije u obliku potencijala)“ (Исто, 81).

значења, за разлику od књижевноумјетничког стила у којем је појављивање овог сложеног везника изузетно ријетко:

Inače, izgradnja ovog misterioznog hotela započeta je 17. avgusta 1995, *s ciljem da se napravi reprezentativni objekat za lovni turizam* (Глас јавности, 10. 2. 2003). — Стога је недавно у Шведској формирана Комисија за истину *са циљем да утврди околности* које окружују досијее око 100 000 особа који су чувани у државним архивама (НИН, 2746, 28. 8. 2003). — Јединице локалне самоуправе дужне су да предузму мере *с циљем да се физичка средина, зграде, јавне површине и превоз учине приспособним особама са инвалидитетом* (ЗСДОИ, чл. 33). — *У циљу да саобразе најоре за одржавање мира*, обе уговорнице саветоваће се у спољној политици која се односи на њихове односе са Мађарском или Бугарском (Међународно признање, уговори, границе и спољна политика, Румунско-југословенски уговор о одбрамбеном савезу, Београд, 7. јуна 1921, Члан 4, у: Југославија 1918–1984, збирка докумената, стр. 159). — Često se u literaturi i rominje pojam konačnog niza, *u cilju da se postojeća slika poveže sa novouvedenim pojmom*, iako ovo nije u saglasnosti sa definicijom niza (J. Татар, НОНМ). — За овај мотив он налази пуно паралела, јер је веровање да божанство путује, прерушено у просјака, *у циљу да испиша људску њобожност и морал*, било опште код свих примитивних народа (J. Ређеп, CJ). — Припаљује cigaretу i gleda ga onim pogledom sa kojim mu je izricao partijsku kaznu zbog levičarskog zastranjivanja i podmetanja letaka nekim plašljivim intelektualcima, *s ciljem da im letke nađe policija i batinama "revolucioniše" te "trule oportuniste"* (Д. Тосић, Отпадник). — Или биh рекао drukчије, sa drugom namjerom, *s ciljem da se zaštititi ugled našeg reda* (М. Селимовић, ДС).

Субординирана клауза уведена сложеним везником *с циљем/у циљу да* својим семантичким садржајем реферише о предикацији чија реализација представља циљ предикације означене надређеном клаузом.

VIII.2.2.1.2. О статусу спојева *с циљем/у циљу што*

Међу „везничке скупине“ с намјерним значењем аутори Вукојевић & Худечек (2007) убрајају и везник *у циљу што*. У нашем корпусу нисмо забиљежили ниједан примјер таквог везничког средства, а у Корпусу савременог српског језика, у текстовима публицистичког функционалног стила, регистровали смо само примјере у којима конструкција *у циљу што* и нема статус везника, што доказује могућност испуштања елемента *што* без посљедица на структурном плану синтаксичке конструкције у којој се појављује:

... „*u cilju što* [→ *у циљу*] бржег izlaska iz krize, predlažem za vd predsednika Dragana Karičića,... (Политика, 5. 7. 2001, КССЈ). — Ми смо потпуно задовољни ставовима са којима је НАТО изашао, подршком Programу i naravno, vrlo konstruktivnim primedbama *u*

cilju što [→ у циљу] болјег спровођења Плана и програма - за југ Србије. — *U cilju što* [→ у циљу] ефикасније борбе против корупције одржан је и састанак представника Владе и Народне скупштине РС, са потпредседником РС Драганом Чавићем, који је према овлашћенима председника РС задужен за ову област (Политика, 20. 4. 2001, КССЈ). — *U cilju što* [→ у циљу] ефикаснијег обављања активности везаних за закључивање купопродајних уговора, молимо грађане да са собом понесу потврду о конкурисању, ... (4. poli000826.txt:). — У складу са правилима Вилтон парка, а *u cilju što* [→ у циљу] слободније размене идеја, конференцији присуствују само позвани учесници (Политика, 6. 2. 2001, КССЈ). — А *u cilju što* [→ у циљу] успешније сарадње са одговарајућим службама Белорусије, Казаштана и Киргизије у представништвима царинске службе РФ у тим државима одређени су официри за везу за проблеме борбе против незаконитог промета наркотика (Политика, 8. 5. 2001, КССЈ). — Реџ је о одлуци да се авансно финансирају произвођачи шећерне репе *u cilju što* [→ у циљу] већег обима сетве ове индустријске биљке (Политика, 13. 5. 2001, КССЈ).

Из наведених примјера јасно је да је ријеч о падежним конструкцијама с девербативном именицом у функцији кондензатора финалног реченичног значења у *циљу* (у *сврху*) + N_{Dev (Gen)}³⁰³. У дубинској структури ових конструкција могуће је реконструисати финалну субординирану клаузу типа *с циљем/у циљу да*:

... „*u cilju što* бржег изласка из кризе, предлажем за *vd* председника Драгана Капићћа“, ... [← С циљем/ у циљу да се што брже изађе из кризе] — *U cilju što* ефикаснијег обављања активности везаних за закључивање купопродајних уговора, молимо грађане да са собом понесу потврду о конкурисању [← С циљем/ у циљу да се што ефикасније обаве активности везане за закључивање купопродајних уговора].

Лексема *што* у конструкцији *у циљу што* није везнички елемент. Употријебљена испред компаративне придјевске лексеме као детерминатора девербативне именице у функцији реченичног кондензатора, она казује да се нереченична предикација има реализовати с највишим могућим оствареним степеном особине изражене придјевском лексемом (која ту особину означава): *у циљу што ефикасније борбе, у циљу што слободније размене* и сл.

VIII.2.2.2. Сложени везници спецификоване финалне семантике

Као продукт настојања да се у језику створе средства која би имала улогу изражавања различитих семантичких нијанси финалности створени су сложени везници у чијој творби учествују лексеме конативне семантике (*намјера, жеља, нада, настојање, тежња* и сл.). За разлику од финалних конструкција, какве су на примјер

³⁰³ О конструкционим рјешењима овога типа, као специфичним одликама специјалних функционалних стилова, в. Радовановић 1977: 83–84.

сложена реченица са *ga*-презентском финалном клаузом и конструкција с финалним инфинитивом³⁰⁴, којима се у први план поставља интелигибилна детерминација, односно рационални карактер интенционалног понашања, зависном финалном клаузом уведеном сложеним везником са лексемом конативне семантике у своме саставу (*с намјером га, с нагом га, са жељом га* и сл.) у први план поставља се конативна мотивација као једна од суштинских компонената интенционалности³⁰⁵.

Експлицитним навођењем лексеме конативно-мотивске семантике испред полисемантичног везника *га*, зависна финална клауза бива преведена из реда контекстуално условљених финалних конструкција у ред контекстуално неусловљених. У њој се, дакле, као једнозначни номинатор финалног суодноса међу клаузама појављује сложени везник, који не само да задаје једнозначно финалну интерпретацију клаузе коју уводи већ и обиљежава различите семантичке нијансе финалног значења. Употребом датих лексема у саставу финалних сложених везника не само да се потенцира конативна мотивација као основна компонента финалности него се појављује и могућност да се, сем презентских, у зависној финалној клаузи употребљавају и футурски облици.

VIII.2.2.2.1. *с намјером/ у намјери га*

Сложени везник који као конститутивни елемент садржи именичку лексему *намјера* настао је преко катафорски употријебљеног синтагматског прилошког израза *с њом намјером* и општезависног везника *га*, при чему је обавезно изостављање демонстративне замјенице у функцији детерминатора из структуре прилошког израза:

За своја путничка писма из Швајцарске рекао је Ненадовић 1852. у *Шумагинци*: „Ова путничка писма нису писана *с њом намером га се ијде ипечатјају*, ...“ [→ Ова путничка писма нису писана *с намером га се ијде ипечатјају*] (Скерлић, ИНСК).

Да би дошло до стварања сложеног везника на већ описани начин, дакле, сем елидирања демонстративне замјенице у функцији детерминатора, неопходна је контактна позиција између инструменталне или локативне приједлошко-падежне форме именичке лексеме *намјера* и општесубординацијског везника *га*:

³⁰⁴ В. Ковачевић 1998: 96–97.

³⁰⁵ „... конативни су мотиви жеље и/ или хтијења иманентни свакој интенционалној дјелатности. Они су узрок-потницај саме рационалне одлуке заправо њен предодређивач и представљају једну од суштинских компоненти интенционалности“ (Исто, 97).

Што се мене тиче, ја сам *с њом намером* дошао *да њоседим овде*, док ме госпођица Малчика кући не отера! [→ ... ја сам дошао *с њом намером да њоседим овде* → [... ја сам дошао *с намером да њоседим овде* ...].

Дати сложени везник најчешће се јавља у текстовима научног и публицистичког стила, што потврђују следећи примјери ексцерпирани из анализираниог корпуса:

Он је сахрањен у манастирској цркви, и како је његов гроб у и онако тијесној цркви заузимао много мјеста, то га приликом оправке цркве отворе 18. октобра 1834. године у **намјери да костии владичине њренесу на груџо мјестџо** (ВСК, ЦГ). — Магарашевић је тај пут чинио **са намером да исџиџа сџаре сџоменике**, али у интелигентној љубави према Србији он је посматрао и описивао цео живот у земљи, ... (Ј. Скерлић, ИНСК, АСК). — У току целог свог рада он је прикупљао етнографску грађу **с намером да оџише "обичаје, сујеверје, миџолоџију и домаћи живоџ сџрскоџ нарога"** (Ј. Деретић, КИСК). — Тамо га је нашао С. Вуловић, и са њега начинио копију, **у намери да џа џџамџа у књџџици *Dvije poslanice Zadarskog prabiskupa Vicka Zmajevića Peraštanina*** (М. Пантић, КЦГБК). — За случај да Мађарска или Бугарска неизазване нападну свака за себе или заједно једну од уговорница **у намери да њреокрену њоредак уџврђен уџворима џрианонским или неџским**, уговорене стране су се споразумеле да притекну у помоћ једна другој за одбрану а према чл. 2 (Међународно признање, уговори, границе и спољна политика, Румунско-југословенски уговор о одбрамбеном савезу, Београд, 7. јуна 1921, Члан 1, у: Југославија 1918–1984, збирка докумената, стр. 159). — Михаило је стигао неопажен још пре свитања у варош, **с намером да се њреобуче и сачека јуџро**, па да иде да се пријави суду (Ковачевић 1998: 98, Андрић, 36 према). — О, има много! — слагах ја **с намјером да коју ријеч више од њеџа извучем** (П. Кочић, Истините мејданџије). — Да — рекох и устадох **с намером да уџалим свеџло**, али ме он покретом руке задржа (Б. Шћепановић, Крик, АСП). — Није узалуд Гете рекао: „Кад стојимо према класичкој старини и озбиљно је посматрамо **с намером да се њо њој образујемо**, осећамо као да тек тада у ствари постајемо људи“ (Б. Брборић, ОЈР).

Експлицирањем лексичког значења везника садржаног у лексеми категоријалне семантике *намјера* потцртава се да је поступак или акција која се има предузети резултат унапријед смишљене, дакле, свјесне одлуке. Сложени везник, чије значење одговара значењу простог везника финалне семантике, само је наоко плеонастичан. Његова дјелимична плеонастичност у функцији је прецизирања везничког значења и, уопште, у функцији потпоре семантичкој информацији.

Обратимо посебну пажњу на посљедњи међу горе наведеним примјерима:

Кад стојимо према класичкој старини и озбиљно је посматрамо **с намером да се њо њој образујемо**, осећамо као да тек тада у ствари постајемо људи.

Адвербијална глаголска синтагма у надређеној клаузи, са глаголом *посмайтрати* као семантичким центром, тј. управним чланом и прилогом *озбиљно* као зависним чланом у функцији одредбе начина, отвара могућност употребе сложеног везника *с намјером да*, односно у извјесном смислу захтијева експлицирање лексеме *намјера* као носиоца категоријалне семантике. Лексичка семантика глагола *посмайтрати* кључ је у освјетљавању разлога употребе сложеног а не простог везника финалног значења у датој реченици, при чему наглашавамо да употреба општесубординацијског везника *да* са значењем намјере умјесто сложеног везника не би оставила никаква трага на граматичком плану реченице.

Уколико пажљиво анализирамо семантику глагола *посмайтрати*, као и значење њему синонимног глагола *промайтрати*, употријебљеног у поступку експланације, постаје јасно да је сасвим подобна употреба сложеног а не простог везника, будући да семантика овога глагола, као и семантика уз њега употријебљеног прилога *озбиљно*, подразумејива постојање унапријед донијете одлуке, тј. унапријед осмишљеног односа према предмету интересовања:

посматрати, *посмайтрам несврш. пажљиво ледати у која или шито; обраћати пажњу на шито, чинити шито предметом своја занимања, промайтрати*. (РМС према СЕР)

промотрити, промотрим сврш. **а.** *пажљиво, са свих страна поледати која, шито, разледати*. **б.** *уизнати се с чим исјражујући сјање, околности, садржај, последице чега*. (РМС према СЕР)

Семе *пажљиво, обраћати пажњу, са свих страна поледати, исјражујући, сјање, околности, садржај, последице* упућују на свјесну, планирану активност, што се и жели потенцирати управо употребом сложеног везника *с намјером да*. Његова појава у датој реченици умјесто простог везника *да*, у потпуном је сагласју са лексичком семантиком реченичних елемената, чак би се могло рећи да је у извјесном смислу и мотивисана њоме.

Употреба сложеног везника *с намјером/ у намјери да* у реченичном комплексу није условљена искључиво потребом за што прецизнијим исказивањем значења финалности, већ врло често и конструкционо-стилистичким разлозима:

Умало да похвата, **у намери да сјасе Милоша**, који је био талац Сулејман-паше Скопљака у Београду, сопствене госте у сопственој кући и да их преда Турцима (С. Велмар-Јанковић, Улица Господар-Јованова, АСП).

У овако структурисаном реченичном комплексу и није могуће сложени везник *у намјери да* замијенити простим везником *да*, као што је то, рецимо, случај у великом

броју примјера, због посљедица које би та супституција оставила на семантичком плану, чиме би пренос семантичке информације био озбиљно осујећен:

Умало да похвата, *ga с̄iасе Милоша*, који је био талац Сулејман-паше Скопљака у Београду, сопствене госте у сопственој кући и да их преда Турцима.

Овакав тип интервенције захтијевао би не само другачији распоред клауза унутар реченичног комплекса већ и употребу потенцијала намјесто презента у зависној финалној клаузи ради што поузданијег перципирања семантичке информације:

Уп. Умало да похвата, *у намери ga с̄iасе Милоша*, који је био талац Сулејман-паше Скопљака у Београду, сопствене госте у сопственој кући и да их преда Турцима : (а) [→ Умало да похвата сопствене госте у сопственој кући и да их преда Турцима, **ga с̄iасе Милоша*, који је био талац Сулејман-паше Скопљака у Београду]; (б) [→ Умало да похвата сопствене госте у сопственој кући и да их преда Турцима, *ga би с̄iасао Милоша*, који је био талац Сулејман-паше Скопљака у Београду].

Чак и постављање зависне финалне клаузе у антепозицију (не раздвајајући је при том од релативне која је њеном постпољу), не обезбјеђује елидирање лексеме категоријалне семантике из састава сложеног везника, односно његово свођење на везнички елемент *ga*, без трагова видљивих на семантичком и стилистичком плану реченице:

Уп. *У намери ga с̄iасе Милоша*, који је био талац Сулејман-паше Скопљака у Београду, умало да похвата сопствене госте у сопственој кући и да их преда Турцима [→ *Да с̄iасе Милоша*, који је био талац Сулејман-паше Скопљака у Београду, умало да похвата сопствене госте у сопственој кући и да их преда Турцима].

Семантика глагола у служби предиката главне клаузе такође може бити узроком немогућности употребе простог везника *ga* намјесто сложеног финалног везника, што се најбоље види на трансформацијама сљедећих примјера:

Међутим, *у намери ga с̄iворимо чврс̄иу основу за нашу коначну оцену, одлучили смо* да Летопис не буде једини (индиректни) извор у анализи проблема рецепције Краткојег изјасненија Господских и Богородичних некторих праздников (Р. Ераковић, РЕСП) [→ ... *одлучили смо ga с̄iворимо чврс̄иу основу за нашу коначну оцену*, да Летопис не буде једини (индиректни) извор у анализи проблема рецепције ...] или [→... *одлучили смо* да Летопис не буде једини (индиректни) извор у анализи проблема рецепције, *ga с̄iворимо чврс̄иу основу за нашу коначну оцену*]. — Упућују *ga* у *subotičku bolnicu* odakle mu ponovo polazi za rukom da pobegne, *u nameri da dospe do peštanske klinike Moravčik* [→ ... odakle mu ponovo polazi za rukom da pobegne, *da dospe do peštanske klinike Moravčik*] (Д. Киш, С).

Елидирањем именичке лексеме из структуре сложеног везника [у намери да → да] и позиционирањем зависне финалне клаузе у постпоље главне мијења се функционални и семантички статус зависне клаузе — у датом реченичном комплексу она сада функционише као рекцијска допуна предиката главне клаузе.

Кад год зависна клауза није у контактної позицији са главном, или када је интерполирана у структуру главне, употреба сложеног везника *с намјером/ у намјери да* представља фактор који доприноси бољем, кохерентнијем структурисању развијеног реченичног комплекса, што потврђују сљедећи примјери:

Реч је о Сарајевском атентату, у којем је млади српски бунтовник из Босне Гаврило Принцип усмртио бечког престолонаследника, који је о Видовдану, највећем српском празнику, дошао у провокативну посету српском, православном и муслиманском, Сарајеву 28. јуна 1914. године, шест година после анексије Босне и Херцеговине, *с намером да присусићује прешћћим маневрима велике царске војске на траницама Краљевине Србије* (Б. Брборић, СЈНЈ). — Он је стога, а гледајући како се од некога доба из године у годину на границама његовога Котора (Cattaro, patria mia) окупљају велике турске групе покренуте против побуњених брђана "Албаније" (како су тада називани ови крајеви), *у намери да покаже ошћћљивим начином узроке окућљању шћћлике војске*, као и то куда оне теже, од кога су састављене и ко их води, одлучио да "живим и властитим бојама оцрта "главне градове овога санцаката, с њиховим положајима, и да наброји села и куће њихових становника, да именује ко им заповеда, и каже колико би бораца могло да се отуда подигне, којим су оружјем наоружани, коју веру верују и које обичаје имају, и да дода оно што је још од особитог интереса" (М. Пантић, КЦГБК).

VIII.2.2.2.1. О везничкој конструкцији *без намјере да*

У литератури је, као антонимски пар сложеном везнику *с намјером/ у намјери да*, забиљежен и сложени везник *без намјере да* (Вукојевић & Худечек 2007: 287), с констатацијом да ова два сложена везника у везничком систему функционишу као антоними захваљујући приједлозима супротног значења (*с(а)* и *без*) који се налазе у њиховом саставу.

У нашем корпусу регистровали смо свега неколико примјера овога везника, и то прије свега у текстовима научног функционалног стила, а остале примјере које овдје доносимо забиљежили смо на различитим интернет сајтовима:

(...), *без намере да одбацимо поетички значај релативно скрајнућћој фрајменатта у прегћћовору посвећеном епископу бачком Стефану Сћћанковићу (имћћлицийно присусићћво*

прегрмантничкої сензибилиїтета), веома је тешко оспорити евидентан пригодни карактер уводног рада Јована Милошевића, ... (Р. Ераковић, РЕСП). — Они сами морају да раščисте своје проблеме који, као што је познато, нису само научно-уметничке природе, па да се тек онда нађемо у тројном саставу, **bez namere da SANU "proguta" te dve akademije** или пак да им наметне патерналистички однос (Д. Медаковић, Академији припада наука, АВН). — Јер да је хтео без задњих мисли да застане пред тим текстом, **bez namere da ga falsifikuje**, он би видео и нашао у њему оно што у њему пише, у том пасусу, да не кажем у том целом тексту: (...) (Д. Киш, ГТИ). — **Bez namere da se svadjam s bilo kim**, без жеље да nameћем било шта, у исламу је то лепо ређено, ... (www.peticije24.com/forum/post/477783, 12. 2. 2012). — **Bez namere da vredjam**, али ти си неопевана кретенчина... (vukajlija.com/bez-namere-da-vredjam/286133, 12. 2. 2012). — **Bez namere da ikoga uvredimo**, Pressmagazin donosi listu pet „sportova koji to nisu" (www.pressonline.rs/sr/vesti/.../story/.../Eksperimenti+na+terenu.html, 12. 2. 2012). — **Bez namere da zvućim kritizerski...** да ли мислите да Боба дотићу победе наших спортиста и да ли Бог има везе са спортом... (www.pouke.org > ... > Разбибрига > Спорт, 12. 2. 2012). — То практично и нису били преговори у правом смислу речи, јер су преговараћи пословодства нудили своју верзију Колективног уговора **bez namere da od nje znaćajno odstuje** (www.sinos.rs/stav-sindikata-povodom-donosjenja-pravilnika-o-radu-..., 12. 2. 2012). — **Bez namere da obezvredimo bol** коју изазива болест или неки дуготрајнији физићки poremećaj, osećajna stanja, међутим, пуно више утићу на нас, толико да боје наше мисли па ћак и утићу на stanje нашег тела (www.nova-akropola.rs/lako%20i%20teško.htm, 12. 2. 2012)

Доказ да конструкција *без намјере га* заиста функционише као сложени везник јесте немогућност елидирања лексеме категоријалне семантике употријебљене у генитивној падежној форми с приједлогом *без* из његове структуре, што практично значи да дати сложени везник није могуће супституисати општесубординацијским везником *га* без последица на семантичком плану. Замјеном сложеног везника везником *га* добили бисмо бесмислену реченичну структуру из простог разлога што бисмо тиме поништили (веома важно) дејство негације садржане у семантици приједлога *без*:

Bez namere da obezvredimo bol коју изазива болест или неки дуготрајнији физићки poremećaj, osećajna stanja, међутим, пуно више утићу на нас, толико да боје наше мисли па ћак и утићу на stanje нашег тела [\rightarrow ***da obezvredimo bol** коју изазива болест или неки дуготрајнији физићки poremećaj, osećajna stanja, међутим, пуно више утићу на нас, толико да боје наше мисли па ћак и утићу на stanje нашег тела].

Ако пажљивије погледамо наведене примјере, особито оне који потичу из разговорног функционалног стила, постаје јасно да клауза уведена сложеним везником

без намере да нема статус зависне у односу на клаузу са којом је у контактної позицији, већ у односу на клаузу чији је садржај елидиран из састава зависносложене реченице, односно није експлициран већ само подразумејиван, чему у прилог иду следеће трансформације горе наведених примјера:

Bez namere da se svađam s bilo kim, (...), u islamu je to lepo rešeno, pas je nečista životinja i nije mu mesto tamo gde boravi čovek, ... [→ *Без намере да се свађам с било ким, ипак ћу рећи/ констатовати/ устврдити да је у исламу то лепо решено ...*]. — *Bez namere da zvučim kritizerski...* da li mislite da Boga dotiču pobeде naših sportista i da li Bog ima veze sa sportom... [→ *Без намере да звучим критизерски, ипак ћу поставити питање/ ипак ћу вас питати да ли мислите ...*]. — *Bez namere da obezvređimo bol koju izaziva bolest ili neki dugotrajniji fizički poremećaj*, osećajna stanja, međutim, puno više utiču na nas, toliko da boje naše misli pa čak i utiču na stanje našeg tela [→ *Без намере да обезвредимо бол коју изазива болест или неки дуготрајни физички поремећај, ипак ћемо констатовати/ рећи/ устврдити да осећајна стања пуно више утичу на нас ...*]. — ... *без намере да одбацимо њојички значај релативно скрајнујој фрајмената у њредјовору њосвећеном ејискоју бачком Сџефану Сџанковићу (имјлицјино њрисусјиво њредроманјичкој сензибилијетета)*, веома је тешко оспорити евидентан пригодни карактер уводног рада Јована Милошевића, ... [→ ... *без намере да одбацимо њојички значај релативно скрајнујој фрајмената у њредјовору њосвећеном ејискоју бачком Сџефану Сџанковићу (имјлицјино њрисусјиво њредроманјичкој сензибилијетета)*, ипак ћемо констатовати/ рећи/ устврдити да је веома тешко оспорити евидентан пригодни карактер уводног рада Јована Милошевића, ...]

Уколико, с једне стране, на уму имамо чињеницу да се сложене реченице са финалном клаузом семантички могу сматрати изричним дијелом глагола жеље или хтијења као предиката неексплициране узрочне клаузе, односно да се „клаузе које изражавају циљноусмјерену акцију“ могу посматрати као „подврста узрочних настала елидирањем узрочног дијела који означава жељу или хтијење агенса“ (Ковачевић 1988: 45–46)³⁰⁶, а, с друге стране, чињеницу да каузалне форме уз помоћ негације добијају концесивну семантичку вриједност (Ковачевић 2002: 145), онда је сасвим оправдано у трансформацијама анализираних примјера отићи и корак даље:

Bez namere da se svađam s bilo kim, (...), u islamu je to lepo rečeno, pas je nečista životinja i nije mu mesto tamo gde boravi čovek, ... ¹[→ *Без намере да се свађам с било ким, ипак ћу рећи/ констатовати/ устврдити да је у исламу то лепо решено ...*] ²[→ *Иако не желим/ не намеравам да се свађам било с ким, ипак ћу рећи/ констатовати/ устврдити да је у*

³⁰⁶ Али чиним то намјерно, *да одјодим казивање о оном шјо ме и сад њојреса (= јер желим да одјодим казивање...)* (Исто, 46: Селимовић, 138).

исламу то лепо решено ... — *Bez namere da zvučim kritizerski...* da li mislite da Boga dotiču pobjede naših sportista i da li Bog ima veze sa sportom... ¹[→ *Без намере да звучим кријтизерски, ипак ћу поставити питање/ ипак ћу вас питати* да ли мислите ...] ²[→ *Иако не желимо/ не намеравам да звучим кријтизерски, ипак ћу поставити питање/ ипак ћу вас питати* да ли мислите ...] — *Bez namere da obezvedimo bol koju izaziva bolest ili neki dugotrajniji fizički poremećaj*, osećajna stanja, međutim, puno više utiču na nas, toliko da boje naše misli pa čak i utiču na stanje našeg tela ¹[→ *Без намере да обезвредимо бол коју изазива болест или неки дуготрајни физички поремећај, ипак ћемо констатовати/ рећи/ устврдити* да осећајна стања пуно више утичу на нас ...] ²[→ *Иако не желимо/ не намеравамо да обезвредимо бол коју изазива болест или неки дуготрајни физички поремећај, ипак ћемо констатовати/ рећи/ устврдити* да осећајна стања пуно више утичу на нас ...] — ... *без намере да одбацимо њојички значај релативно скрајнутој фрајменатој у њредовору њосвећеном ејскоју бачком Сџефану Сџанковићу (имџицијно њрисусџво њредроманијичкој сензибилијетој)*, веома је тешко оспорити евидентан пригодни карактер уводног рада Јована Милошевића, ... ¹[→ ... *без намере да одбацимо њојички значај релативно скрајнутој фрајменатој у њредовору њосвећеном ејскоју бачком Сџефану Сџанковићу (имџицијно њрисусџво њредроманијичкој сензибилијетој)*, *ипак ћемо констатовати/ рећи/ устврдити* да је веома тешко оспорити евидентан пригодни карактер уводног рада Јована Милошевића, ...] ²[→ *Иако не желимо/ не намеравамо да одбацимо њојички значај релативно скрајнутој фрајменатој у њредовору њосвећеном ејскоју бачком Сџефану Сџанковићу (имџицијно њрисусџво њредроманијичкој сензибилијетој)*, *ипак ћемо констатовати/ рећи/ устврдити* да је веома тешко оспорити евидентан пригодни карактер уводног рада Јована Милошевића, ...]. — *Bez namere da ikoga uvredimo*, Pressmagazin donosi listu pet „sportova koji to nisu" [→ *Иако не желимо да икоја увредимо*, (ипак) доносимо листу пет „спортова који то нису“]

У свјетлу изведених трансформација логично се намеће питање да ли је сложени везник *с намјером да* заиста афирмативни еквивалент сложеног везника *без намјере да* и да ли та два везника збиља уведе исти семантички тип зависне клаузе, будући да је зависној клаузи са сложеним везником *без намјере да* семантички еквивалентна зависна концесивна клауза обилежена простим везником *иако*.

Из наведених примера јасно је да се у главној клаузи обично износи нека констатација, мишљење, суд или тврдња за које говорно лице претпоставља, мисли или поуздано зна да би могли бити узроком негативне реакције (негативних мисли, осјећања и сл.) код потенцијалног реципијента, што се може закључити на основу негативне семантике глагола којима је реализован предикат зависне клаузе: *увриједити*,

вријећа̄ӣи, обезвриједӣӣи, сва̄ћа̄ӣи се, наме̄ӣнӯӣи, одба̄цӣӣи или на основу неких других контекстуалних показатеља.

Зависном клаузом уведеном сложеним везником *без намјере да* заправо се пориче свјесно (намјерно) учешће говорног лица у процесу стварања узрочно-последичне везе између садржаја главне клаузе као узрока и његовог могућег негативног ефекта, тј. последице изнесене зависном клаузом. Управо семантика сложеног везника *без намјере да* омогућује говорном лицу да се унапријед дистанцира од могућег (такорећи, сасвим извјесног) неповољног начина интерпретације садржаја у главној клаузи, и на тај начин ублажи дјелотворност потенцијалног узрока, односно последицу коју би могао изазвати.

VIII.2.2.2.3. *са жељом/у жељи да*

Као резултат потребе да се зависном финалном клаузом (чије реализовање представља циљ управне предикације) нагласи чињеница да се њоме идентификује ситуација која је израз воље или хтијења носиоца ситуације означене надређеном клаузом, у језику је формиран сложени везник *са жељом/у жељи да*:

*У жељи да створе повољне услове за развој и диверзификацију тирјовине између стирана и за унапређење тирјовинске и економске сарадње у облас̄ӣма од заједничко̄ӣ ин̄ӣтереса на шемељима једнакост̄ӣ, обост̄ӣране корист̄ӣи, недискриминације и међународно̄ӣ права; одлучују као што следи... (ЦЕФТА 2006, стр. 441). — Јављано је да је отишао у болницу да се лечи **са жељом да се ойорави**, да му буде боље (НИН, 2981, 14. 2. 2008). — Мула Сулејман остаде онако стојећи и мољаше у раширене дланове, **са жељом „да бо̄ӣ помо̄ине и заш̄ӣӣӣи ово̄ӣ иӯӣника, ӣраво̄ӣ муслимана и илеме̄нӣӣо̄ӣ човјека“**, (Ковачевић 1998: 98, Андрић, 124). — Његово величанство Краљ Грка и Његово Величанство Краљ Србије, **у жељи да Уговор о савезу закључен између Краљевине Грчке и Краљевине Србије до̄ӣуне војном конвенцијом**, наименовали су у том циљу за своје пуномоћнике... (ЗДИСН, стр. 379, извор преузет из: Српско-грчки савез и Војна конвенција из 1913, Извор преузет из: Момир Стојковић, Балкански уговорни односи 1876–1996, I, 1876/1918, Београд 1998). — **У жељи да добије социјалну помоћ**, "неписмени" је смислио како пречицом да дође до зараде (Политика, 16. 7. 2006). — ... министар војени изјављује благодарност дарезљивом дародавцу Ђорђу Ружићу, механцији, на учињеном поклону, **са жељом да се хиљаде ӣа̄кви ӣра̄ђани и синови ове земље** (С. Сремац, Лимунација у селу, АСК). — На сам дан Ускрса били су људи постројени и старешине су им честитале празник **са жељом да идуће подине дочекају ӣа̄ј истӣӣ свей̄ли ӣразник у слободној домовини** (С. Јаковљевић, Српска трилогија II,*

Тамо далеко, АСК). — ... он га пише са намером да се Срби упознају са својом славном прошлошћу и завршује *са жељом да се сви Срби ишћо њре ослободе „ића варварскаѿо“* (Ј. Скерлић, ИНСК, АСК).

И овај је везник настао у процесу удружења синтагматског прилошког израза и општезависног везника *га*, уз обавезну редукцију катафорски употријебљене демонстративне замјенице, што потврђују сљедећи забиљежени примјери [*с ѿом/у ѿој жељи да* → *са жељом/у жељи да*]:

U toj želji da njenoj porodici bude dobro, kao lavica se bori za parče tog imanja [→ *U želji da njenoj porodici bude dobro*, kao lavica se bori za parče tog imanja] (www.standard.rs/in-memoriyam—predrag-dragic-kijuk-amerikanizaci..., 7. 2. 2012). — *U toj želji da* bude већно mlada, она је у константном регресу и zastareva зато што је realnost TV, као dominantnog mas-medija, uvek на страни vladajuće ideologije па samim tim konzervira ту ideologiju [→ *U želji da bude већно mlada*, она је у константном регресу] (www.politika.rs/rubrike/intervjui-kultura/t41809.lt.html, 7. 2. 2012).. — Jan Kollar из Slovačke, из Pešte posjetio је ову Čitaonicu *s tom željom da* би се у njoj држале и читале и češke, poljske и uopće inoslavenske novine [→ ... posjetio је ову Čitaonicu *sa željom da* би се у njoj држале и читале и češke, poljske и uopće inoslavenske novine ...] (www.gkka.hr/.../Knjiga_posjetitelja_za_web..., 7. 2. 2012).

Како наведени примјери и њихове трансформације показују, сложени везник репрезентован је спојем апстрактне лексеме *жеља* у инструменталној или локативној приједлошко-падежној форми и везника *га*. Будући да је семантички празна, тј. да своје семантичко пуњење добија тек навођењем *га*-клаузе, демонстративна замјеница бива обавезно редукована као комуникативно редувантан елемент.

Елидирањем приједлошко-падежне конструкције *са жељом/у жељи* из везничке структуре *са жељом/у жељи да* не само да би се изгубила и семантичка нијанса финалности њоме исказана (а која потенцира конативну мотивацију као основну семантичку компоненту) већ би у појединим случајевима био измијењен и семантички и функционални статус зависне клаузе или, пак, реченични комплекс у чијем саставу се налази финална клауза уведена везником *са жељом/ у жељи да* не би могао бити структуриран на исти начин:

Мула Сулејман остаде онако стојећи и мољаше у раширене дланове, *са жељом „га бої ѿмоїне и зашћишћи ової ѿуїника, ѿравої муслимана и ѿлеменишћої човјека“* [→ Мула Сулејман остаде онако стојећи и мољаше у раширене дланове, „*га бої ѿмоїне и зашћишћи ової ѿуїника, ѿравої муслимана и ѿлеменишћої човјека“*]. — Његово величанство Краљ Грка и Његово Величанство Краљ Србије, *у жељи да Уговор о*

*савезу закључен између Краљевине Грчке и Краљевине Србије дојуне војном конвенцијом, наименовали су у том циљу за своје пуномоћнике... [→ * Његово величанство Краљ Грка и Његово Величанство Краљ Србије, **га** Уговор о савезу закључен између Краљевине Грчке и Краљевине Србије дојуне војном конвенцијом, наименовали су у том циљу за своје пуномоћнике...]* и сл.

У поређењу са сложеним везником *с намјером/у намјери га*, сложени везник *са жељом/у жељи да* неупоредиво се рјеђе појављује, изузев у књижевноумјетничком стилу. Његова употреба је готово околиционална у научном и административно-правном стилу.

VIII.2.2.2.4. *с нагом/у нади да*

Зависном клаузом уведеном сложеним везником (*с нагом/у нади да*) твореним у процесу обједињења синтагматског прилошког израза с катафорском демонстративном замјеничком лексемом у улози конгруентног атрибута (*с њом нагом/у њој нади*) и општезависног везника *да*, уз обавезно елидирање замјеничког елемента [у *њој/с њом нагом* → у *нади/с нагом да*] (а), обиљежава се садржај који носилац ситуације означене надређеном клаузом прижељкује, очекује и за коју вјерује да ће се испунити (као циљ те управне предикације) (б):

(а) Svi to "daleko" imamo u sebi pa i pišem s tom nadom da [→ *s nadom da*] ce se neko osjećat dalekim kao što sam ja (aapc.blogger.ba/arhiva/2011/02/01/2681236, 7. 2. 2012). — Onaj dan, kad je drago Vaše pismo amo stiglo ne bejah u mestu i tako Vam izjavu samo sad mogu poslati s tom nadom, da [→ *s nadom da*] neće docne biti i da će u 21. broj ući (www.idoconline.info/digitalarchive/public/browsing/.../28/, 7. 2. 2012). — Možda mi je bilo ljepe živjeti u toj zabludi, u toj nadi da [→ *u nadi da*] ću je jednog dana probuditi kao njegova, u tom otrovnom svijetu punom euforije (sr-rs.facebook.com/permalink.php?story_fbid...id..., 7. 2. 2012). — ... kad je ovde carska vojska gonila Turke, ustali su na oružje u toj nadi da [→ *u nadi da*] će i k njima vojska u pomoć doći, ... (www.srpskadijaspora.info/vest.asp?id=13907, 7. 2. 2012);

(б) Свој превод Матовић је посветио бискупима "нашега народа", *с нагом да ће та они њрејоручији њогручним сѡадима* "да би се пук окористио с овијем с. науком, који просвијетљује цркву божју и каже прави пут за изаћи у небеску отаџбину" (М. Пантић, КЦГБК). — У међувремену су људи све више увиђали да је марксистичко објашњење недовољно, чак и погрешно, и окренули су се разним религијима, *у нади да ће од њих добити неко прихватљиво тумачење* (Д. Киш, ГТИ). — Трчим, уплашен сивом пустоши, јурим *у нади да ће са брега улегаји њрве куће* (Ж. Павловић, Сабља, у: АСП). — Они који су одбијани, долазили су поново *у нади да ће поправити своју двоstruku брук*: што јој одлазе и што неће да их прими; а они који су једном били примљени, нису више могли да се зауставе, него су

se kao omađijani uvek ponovo vraćali (И. Андрић, Аникина времена, у: АР). — Pišem ti ovo pismo *s nadom da ćemo se uskoro i videti*. — ... učinio sam to – pisao sam – *u nadi da će sve te pozajmice, sve te reminiscencije u kontekstu moga dela dobiti neku samostalnu ulogu ...* (Д. Киш, ЧА). — Ово изговара три пута, *s nadom ga ће се лако њорогити* (Ж. Требјешанин, ПД, АСК). — Он је последњих неколико месеци започео процес стварања озбиљније подршке свом политичком програму у албанској дијаспори *у nadi ga ће њакав њокреи у овом њренуику наићи на њогришку њолиитичких факџора у свеиу* (НИН, 2765, 25. 12. 2003).

Елидирањем инструменталне предлошко-падежне конструкције из састава сложеног везника добијамо или бесмислену реченицу (а) или другачију семантичку интерпретацију реченице, као и измијењен функционални тип зависне клаузе (б):

(а) Pišem ti ovo pismo *s nadom da* [→**ga*] *ćemo se uskoro i videti*. —... učinio sam to – pisao sam – *u nadi da će sve te pozajmice, sve te reminiscencije u kontekstu moga dela dobiti neku samostalnu ulogu ...* [→ *... učinio sam to *da* *će sve te pozajmice, sve te reminiscencije u kontekstu moga dela dobiti neku samostalnu ulogu ...*]. — ... okrenuli su se raznim religijama, *u nadi da će od njih dobiti neko prihvatljivo tumačenje* [→ * ... okrenuli su se raznim religijama, *da* *će od njih dobiti neko prihvatljivo tumačenje*];

(б) ... pisao sam *u nadi da* *će sve te pozajmice, sve te reminiscencije u kontekstu moga dela dobiti neku samostalnu ulogu ...*[→ ... pisao sam *da* *će sve te pozajmice, sve te reminiscencije u kontekstu moga dela dobiti neku samostalnu ulogu*]

Важно је скренути пажњу и на оне примјере у којима је контактна позиција приједлошко-падежне конструкције и везничког елемента *ga* условљена (стилски маркираним) редом ријечи у зависној клаузи, као што је то случај у сљедећој реченици у којој спој *s nadom ga* нема улогу сложеног везника, што постаје очигледно премјештањем приједлошко-падежне компоненте:

Тек онај трећи пут са раскрснице, на којој смо стекли увид у сопствену слабост и апсурдност даљег неговања гордог надимања уvek и свагда оскудног знања и почетак истинске скромности, из које сада можемо *s nadom ga* се обратимо Богу [→ ... из које сада можемо *ga* се обратимо Богу *s nadom* // ... из које сада *s nadom* можемо *ga* се обратимо Богу]

Контактни положај између дате приједлошко-падежне конструкције *s nadom* и елемента *ga* резултат је њеног интерполирања у састав сложеног глаголског предиката *можемо ga се обраиимо*, односно резултат је реда ријечи у зависној реченици.

Реченичне структуре са сложеним везником *с нагом/у наги да* потврђене су у свим функционалним стиловима српског стандардног језика, али је њихова учесталост далеко испод учесталости реченица са сложеним везником *с намјером/у намјери да*.

VIII.2.2.2.5. у *настојању да*

Сложени везник у *настојању да* настао је преко прилошког израза синтагматског типа са именичком лексемом *настојање* у улози управног члана и катафорске демонстративне замјенице *што* у улози конгруентног атрибута. Нужан услов за стварање датога везника јесте контактни положај прилошког израза и општесубординацијског везника *да*, уз обавезну редукцију комуникативно редувантног катафорског замјеничког елемента [*у штом настојању да* → *у настојању да*]:

U tom nastojanju da [→ *u nastojanju da*] budemo ispunjeni i srećni, ... , dolazi do velike borbe, ... (ratnicisvetlosti.com/clanak/lako-je_biti-srecan/, 7. 2. 2012). — *U tom nastojanju da* [→ *u nastojanju da*] preko drugog objašnjavaju i rešavaju sopstvene probleme i nevolje zemlje kojom upravljaju, oni su sada spremni da se bore do glave poslednjeg Crnogorca, samo njima ni vlas s glave da ne fali (www.vreme.com/arhiva_html/446/2.html, 7. 2. 2012). — *U tom nastojanju da* [→ *u nastojanju da*] se budućnost učini boljom, moraju se detektovati veze koje su nedostajale u prošlosti, moraju se kodirati i uvrstiti u koncepte budućnosti (www.sgi.co.rs/html/008/00807.html, 7. 2. 2012).

Лексичка семантика именичке лексеме у локативном приједлошко-падежном облику у саставу сложеног везника у *настојању да* сигнализира да је ситуација означена надређеном клаузом израз труда и улагања напора од стране носиоца те ситуације како би дошло до реализације садржаја зависне клаузе:

У немогућности да се, онако како мислим да треба, бавим својим послом, радио сам нешто друго у *настојању да* сачувам себе и *достојанство* своје основне *професије* (НИН, 2898, 14. 7. 2006). — Ухапшена је прекјуче, у глуво доба, на аеродрому у Орланду (Флорида) после прскања отровног спреја на ваздухопловну инжењерку Колин Шипман (30) у *настојању да* је елиминисе као ривалку за *наклоности* *грађој* *кој команданџа* *свемирској броду* *Вилијама Офелајна* (42) (Политика, 8. 2. 2007). — Утолико је тежи посао имала критичка наука у *настојању да* *их сведе на њраву меру* ... (М. Панџић, КЦГБК). — Проблем коришћења објашњења уз кажњавање је испитиван у низу експеримената са децом у *настојању да* се *ушверде околности* под којима ово објашњење у највећој мери повећава успешност кажњавања или чак потпуно искључује потребу за применом казне (Б. С. Јевџић, МПС). — У *настојању да* *обави оно* што је, одавно, осећао као своју прву дужност, удесио је да Богословија, коју је хтео да оснује, буде смештена у његовом дому, у самој близини Бајрам-џамије (С. В. Јанковић,

Дорћол, АСК). — Andrić, *u nastojanju da osmisli istoriju*, stvara pripovedačke forme koje su amalgam činjenica i neograničenog razmaha mašte: pletivo priče iz jednog je komada, spojevi su nevidljivi (Д. Киш, ЖЛ). — Šire gledano, ono se iskazuje u jednom vidu funkcionisanja jezika, *u nastojanju da nam se nametnu stavovi* koji se ne mogu i ne smeju hladno, objektivno procenjivati (М. Данојлић, Мука с речима). — *U nastojanju da se suzbije dezerterstvo*, najviše se istakla rimska vojska, ... (sh.wikipedia.org/wiki/Dezerterstvo, 7. 2. 2012). — Trajemo šesdeset godina *u nastojanju da ostvarimo svoj primarni zadatak*, da štitimo i zastupamo prava radnika... (www.stamparija.ad.co.rs/code/navigate.asp?Id=4, 7. 2. 2012). — Italija je u prethodnoj godini usvojila tri budžeta štednje, *u nastojanju da smanji ogroman javni dug*, koji je uzdrmao finansijska tržišta i gurnuo treću po veličini ekonomiju eurozone na ivicu bankrota (balkans.aljazeera.net/makale/italijanski-javni-deficit-27-posto, 7. 2. 2012). — *U nastojanju da odložite neke obaveze*, nema potrebe da ostavljate pogrešan utisak (www.spicum.com/.../1549-mesecni-horoskop-za-blizance-decembar, 7. 2. 2012).

Како се из наведених примјера види, зависносложене реченице са финалном клаузом уведеном сложеним везником у *насџојању ga* заступљене су у свим функционалним стиловима, али понајмање у књижевноумјетничком. Најфреквентнија је употреба овога везника у научном и публицистичком стилу, док у административно-правном нисмо забиљежили ниједан примјер.

VIII.2.2.2.6. *с џежњом/ у џежњи ga*

Сложеним везником са именичком лексемом *џежња* у инструменталу с приједлогом *с(a)* или у локативу с приједлогом *у* у структуру зависносложене финалне реченице уводи се зависна клауза којом се идентификује ситуација која је израз стремљења, управљености мисли и жеља носиоца ситауције у надређеној клаузи ради остварења предикације зависне клаузе (чија реализација представља циљ управне предикације). Веома је мали број забиљежених реченичних структура у нашем корпусу с датим сложеним везником и скоро сви су поријеклом из научног у публицистичког стила:

Своју опсежну историју српског народа под називом *Словеносербске хронике* написао је као аустријски заточеник у Бечу и у Хебу у Чешкој *с џежњом ga докаже оџравданостџ својих џолийџичких џреџензија* (Ј. Деретић, КИСК). — Vlada Srbije ima nameru da usvoji potpuno novi tekst medijske strategije, *s тежњом da zadrži postojeće mehanizme uticaja државе на медије*, rekao je predsednik Nezavisnog удружења новинара Србије Vukašin Obradović (www.naslovi.net/2011-07-29/izvor/emportal/3, 7. 2. 2012). — Slabljenjem vizantijske државе под Анџелима крајем XII века јављају се и први покушаји

osamostalјivanja albanskih oblasti između Škumbe i Drima, sa središtem u Kroji, gde se porodica Proгона osamostalјuje *s težnjom da objedini sve albanske zemlje* (sh.wikipedia.org/wiki/Istorija_Albanije, 7. 2. 2012). — Efikasnost poslovanja predstavlja imperativ za sve privredne subjekte i oni se sve više okreću modernim upravlјačkim i organizacionim metodama *u težnji da poboljšaju svoju konkurentnost* (www.vspm-bg.com/, 7. 2. 2012)

Путања настанка сложеног везника *с тежњом/у тежњи да* јасно се види из следећих реченица, у којима се у контактної позицији нашао синтагматски прилошки израз с катафорском демонстративном замјеницом и везником *да* [*с шом тежњом/у шој тежњи да* → *с тежњом/у тежњи да*]:

A u svojoj potrazi, *u toj težnji da* [→ *u težnji da*] se ide dalje, kao jedina konstanta, ujedno i konstanta Mešine poetike, jest glazba, jedino mjesto istine na koje se odvažno i bez ustezanja poziva (www.zurnal.info/home/index.php?option=com... , 7. 2. 2012). — Prosto, *u toj težnji da* [→ *u težnji da*] dobijem, to što očajnički želim, ja tada ne dam najbolji deo sebe (trebinjelive.wordpress.com/.../natasa-ninkovic-slaba-sam-na-hercego... , 7. 2. 2012). — Snaga stručnosti treba da dominira *u toj težnji da* [→ *u težnji da*] se unaprijedi vaspitno-obrazovni rad u svakoj obrazovnoj ustanovi (www.prosvjetnirad.co.me/broj3-4_09g/05.htm, 7. 2. 2012). — Takvo nekakvo veličanje BJJa (a i drugih vještina) nema apsolutno nikakvog smisla, jer se *s tom težnjom da* [→ *u težnji da*] se bude "bolji" od drugog samo inicira sukob (www.forum.hr/showthread.php?t=80546... , 7. 2. 2012).

Наведени примјери показују да је и у настанку овог сложеног везника редуција демонстративне замјеничке лексеме обавезна, као и код свих осталих сложених везника финалног значења творених према датоме моделу.

VIII.2.2.3. Сложени везници са значењем сврхе (намјене) (*у сврху/са сврхом да*)

Сложени везник *у сврху/са сврхом да* једно је од језичких средстава, поред приједлошких израза *у сврху/са сврхом* и преко њега творених упитних прилошких израза *у коју сврху/ са којом сврхом*, односно анафоричких³⁰⁷ израза *у шу сврху/ са шом сврхом*, која су због лексичке семантике именице која се налази у њиховом саставу предодређена за исказивање значења сврхе (намјене).

³⁰⁷ Delovanje te stranke je od njenog nastanka separatističko. *S tom svrhom* je osnovana (forum.krstarica.com/...php/507008-Separatistički-USB-stiže-iz-LSV-...). — (Naše aktivnosti usmjerene su na pružanje potpore Vašem poslovnom uspjehu što je jedna od naših temeljnih zadaća koju ostvarujemo kroz naše programe) Budući da sve programe kreiramo upravo *s tom svrhom*, želimo znati više o Vašim iskustvima vezanim za korištenje naših usluga, ... (www.hbor.hr/Default.aspx?sec=1624)

Дати сложени везник настао је као резултат у процесу повезничења прилошког израза синтагматског типа *с ѿом сврхом/ у ѿу сврху* и општезависног везника *га*, уз обавезну редукуцију катафорски употријебљене демонстративне замјенице [*с ѿом сврхом/ у ѿу сврху га* → *са сврхом/ у сврху га*]:

Kompanija je objavila da je novi telefon kreiran samo *s tom svrhom da* [→ *sa svrhom da*] pomogne ljudima da ostanu u kontaktu sa prijateljima i међусобно dijele sadržaj (www.balkaniyum.tv/bih/slobodnovrijeme/34808.shtml). — ... ovaj predmet je napravljen *s tom svrhom da* [→ *sa svrhom da*] se bolje razviju komunikativne vještine svakog od nas (jenix.blogger.ba/arhiva/?start=397). — U književnosti su nam književna merila osnovna, i knjiga je sasvim vešto napisana *s tom svrhom da* [→ *sa svrhom da*] uzbudi, iznenadi, uznemiri i, po mogućstvu, pruži katarzu (arh-defekt.blogspot.com/2010_02_01_archive.html). — I dok su ostali galebovi bili potpuno srećni boreći se samo za hranu i leteći samo *u tu svrhu da* [→ *u svrhu da*] bi je pronašli, naš galeb je živeo obrnuto (blogoye.org/oknjigama/38581/Galeb+Džonatan+Livingston.html).

Сви забиљежени примјери овог сложеног везника углавном воде поријекло из специјалних функционалних стилова, прије свега из административно-правног и научног стила:

Дакле, одређеним територијалним колективитетима дато је самоуправно право *са сврхом га служи остварењу и права грађанина* (Ковачевић 1998: 108, Ослобођење, 15060, 25. 5. 1990, 14). — Interna revizija je aktivnost koja pruža nezavisno objektivno uveravanje i savetodavna aktivnost, *sa svrhom da doprinese unapređenju poslovanja organizacije*; ... (Закон о изменама и допунама закона о буџетском систему, КССЈ). — Nove odredbe *sa svrhom da usklade uslove ograničavanja prolaza vozila* koja transportuju opasne terete kroz drumske tunele, uključene su u ovu verziju (Закон о потврђивању европске конвенције ..., КССЈ). — Међутим, свака страна уговорница може поводом ове одредбе дати изјаву у вези са конфискацијом прихода остварених пореским деликтима искључиво *u svrhu da sebi omogući da* конфискује ту имовину, на националном nivou и кроз међународну сарадњу, ... (5. 487-09.txt., КССЈ). — *U svrhu da se iskoristi dobra volja prikupljenih dobrovoljaca*, понудиће се савезничкој Врховној команди да она ову групу добровољаца преузме у своју војску ... (Записници са седница Министарског савета Краљевине Југославије, КССЈ) — Ако неко намерава да отвори прозор више куће свог суседа, може то учинити једино *u svrhu da bi dobio svetlost* (Калић, Срби у позном средњем веку, КССЈ). — Према томе, славни суде, за појам сводства захтијева се активно djelovanje окривљеног у правцу утјецанја било ријечима било којим другим прикладним средством на женску особу *sa svrhom da istu nagovori na vršenje bluda sa izvjesnim konkretnim muškarcem* (Велике адвокатске одбране, КССЈ). — Према рачунима саме њемачке

велике кемијске индустрије, изнесеним у сврху рекламе и у *сврху, да се бар у Њемачкој смањи пошрошак чисте шалијре ...* (Поповић 1966, КЖБ, 93).

Међутим, и поред постојања побројаних језичких средстава, на језичком плану није дошло до формалног конституисања намјене као посебне језичке категорије, већ се у језику и даље за изражавање значења намјене користе првенствено финалне форме, и обрнуто, примарно намјенске конструкције употребљавају се за обиљежавање намјере, чему је главни узрок „сама семантика намјене, која је, заправо, стална апстрахована намјера, одвојена од свог покретача и пренесена на продукт његове активности“ (Ковачевић 1998: 109). Поистовјећивање значења именичких лексема *сврха* и *циљ* у језичкој пракси³⁰⁸ осујетило је функционисање сложеног везника у *сврху да / са сврхом да* као једнозначног, контекстуално неусловљеног, семантички специјализованог везничког средства (за исказивање значења намјене) у систему сложених везника српског језика.

Стога је семантичко диференцирање међу конструкцијама са значењем намјене и конструкцијама са финалним значењем³⁰⁹, контекстуално условљено, засновано на различитом семантичком суодносу надређених и подређених чланова дате конструкције. Диференцирање зависне клаузе са значењем намјене од клаузе са финалним значењем врши се, заправо, на темељу семантике надређене клаузе, тачније на основу семантичке вриједности њеног предиката. Када је у питању зависна клауза са значењем намјене, у надређеној клаузи само се „констатује постојање или ’реализованост’ каквог предмета или стања“, чија је сврха назначена зависном клаузом, а кад је у питању финална клауза, у надређеној мора бити предикат којим се означава „акција бића подузета (дакле, не реализована, него у реализацији) ради досезања циља обиљеженог зависном клаузом“ (Ковачевић 1998: 108).

³⁰⁸ Уп. значења датих лексема датих у РСЈ: **сврха** ж **1.** оно чему се тежи, што се жели постићи, циљ, мета; **2.** заст. свршетак, крај; **циљ** м **1. а.** тачка, граница до које се жели доћи. **б.** белег у који се гађа при разним надметањима, предмет, објекат који се гађа, мета, нишан. **3.** фиг. оно чему се тежи, што хоће да се постигне, сврха.

³⁰⁹ За разлику од значења намјене, значење намјере не сдржи инструменталну компоненту типа ’бити у функцији чега’, али посједује елемент планираног остварења циља (Пипер и др. 2005: 809). По ријечим овога аутора, у случају циљних конструкција са значењем намјере у фокусу је планираност циљне ситуације (Исто, 809).

VIII.3. Сложени везници творени преко глаголског прилога садашњег и општезависног везника *га* (*намјеравајући га, желећи га, настојећи га, њежећи га, нагајући се га*)

Сем у приједлошко-падежној инструменталној или локативној форми, лексема конативне семантике у саставу сложеног финалног везника може бити и глаголска, реализована у облику глаголског прилога садашњег — *намјеравајући га, желећи га, настојећи га, њежећи га, нагајући се га*:

намјеравајући га

Ово непријатељство младог Ладислава Хуњадија и Цељског завршило се убиством грофа Улриха у једно недељно јутро, 9. новембра 1456. у Београду, у који је гроф био дошао заједно са краљем Ладиславом, *намјеравајући га њође у борбу њрошиив Турака* (Ј. Ређеп, СЈ). — *Naša odbrana napokon je dobacila do centra, i lopta se, samo liznuvši bancu, provukla ispod pazuha tromom kuštravom dečaku koji je unapred zastenjao nameravajući da je zaustavi bar pleksusom...* (Ђ. Балашевић, Један од оних живота).

желећи га

И, место да искористи одмах овај тренутак послушности па да пођемо, *желећи га им њокаже* колико је добро бити послушан, даје им још пола сата одмора (Р. Петровић, Африка, АСК). — Аргонаути у потрази за златним руном, у једној страћари, склепаној од лима, буради и отпадака бродских дасака, попио четрнаест малих уза, *желећи га научно исњишам* да ли ће хроми крчмар иједанпут поновити узо-мезе (НИН, 2890, 7. 2. 2008). — *Желећи га њпродремо у дубину феномена* о којима је реч, уложен је значајан напор на испитивању и установљавању структуралних и функционалних веза (Б. С. Јевтић, МСП).

настојећи га

Настојећи га њпредсњави сњавове који су усмерени ка идеалу васпитања, он их је груписао у системе према битним подручјима стварности, па је издвојио осам категорија основних циљева (Б. С. Јевтић, МСП). — Неколико пута се враћала кући и пела уз степенице, *настојећи га у себи расњали наду* („Фред? Фред!?“) као што човек по трећи и по пети пут покушава да укреше упаљач (И. Андрић, Летовање на југу, АСП). — Оне, за време првих шест недеља од порођаја, нападају дете и породиљу углавном ноћу, *настојећи га њпородиљи одузму млеко* и тако угрозе живот тек рођеног детета (Ж. Требјешанин, ПД, АСК). — Питања оштећеном или сведоку из става 1. овог члана се могу постављати само преко органа који води поступак, који ће се према таквом оштећеном, односно сведоку, односити са посебном пажњом, настојећи да се избегну

могуће штетне последице кривичног поступка по његову личност, телесно и душевно стање (ЗКП, чл. 110).

ијежећи га

Тежећи га колико је могућно *сачувамо основну школу народу*, ми смо, као што сам споменуо, створили школски одбор, једну, дакле, посебну школску власт, и идући од параграфа до параграфа владине основе, сужавали смо, сасвим или дјелимично, дјелокруг политичке власти у школским пословима (П. Кочић, ГИ). — Аустрија је то исто тражила за балканске католике, **ијежећи га** *православни живаљ иоунијати и однароди* (М. Павић, К).

нагајући се га

Нагајући се га *ће моји данашњи саговорници*, с којима се нисам поближе договарао, *више говорићи о дружим иолавлџима*, ја ћу, као социоллингвиста, своју пажњу усредсредити на прво... (Б. Брборић, СЛНЈ). — **Нагајући се га** *ће школа доиринећи „мирном заједничком живоју људи различитио иорекла и вера”*, папа, преко свог Државног секретаријата охрабрује и обећава да ће се молити, о чему обавештава билтен школе (НИН, 2977, 17. 1. 2008). — Митрополит се ту сетио радости Филипа Македонског што му се син родио баш у време када је на свету живео и учио "премудри Аристотел" **нагајући се га** *ће му овај иодићи сина*, јер "учење превасходи свако богатство" (М. Павић, Б).

VIII.4. Сложени везници финалног значења настали преко анафорске употребе релативне замјенице *иџио*

Специфично мјесто у систему сложених финалних везника заузима везничка конструкција творена у процесу обједињења приједлошког израза општефиналне семантике (*у циљу*) и генитивног облика анафорске релативне замјенице *иџио* — *у циљу чеја*. Појава овог сложеног везника везује се за текстове публицистичког и научно-популарног стила и настала је као резултат потребе за различитом перспективизацијом садржаја клауза, која је обрнута од перспективизације садржаја што је задаје семантички еквивалентан сложени везник *у циљу/с циљем га*:

На практичан начин настојимо приближити ову тему учесницима семинара, **у циљу чега** *navodimo i nudimo практичне savjete o mogućim spornim situacijama* [→ Navodimo i nudimo практичне savete **у циљу да** *na практичан начин приближимо ову тему учесницима семинара*] (www.cfks.info/index0421.html?option=com_content...id...). — У Пензијском резервном фонду (PREF) RS кажу да је ово наставак њихових активности на реструктурирању портфелја, **у**

cilju čega** su u dosadašnjem dijelu godine na prodaju iznijeli akcije u 186 preduzeća ...* [→ U dosadašnjem dijelu godine na prodaju iznijeli akcije u 186 preduzeća ***s ciljem da se nastave aktivnosti restrukturiranja portfelja] (www.capital.ba/u-ponudi-akcije-u-17-preduzeca/). — Iako opština ima reputaciju pretežno zaboravljenog dela Londona, u toku su napori da se poboljša kvalitet života njenih stanovnika ***u cilju čega je renoviran niz parkova i drugih zelenih površina*** [→ Renoviran niz parkova i drugih zelenih površina ***u cilju da se poboljša kvalitet života njenih stanovnika***] (sr.wikipedia.org/sr-el/London_Borough_of_Bexley). — Dačić je naglasio da je posebno važno da se zemlje u regionu oslanjaju jedna na drugu u razmeni informacija, ***u cilju čega bi bilo dobro formirati zajednički centar*** [→ Bilo bi dobro formirati zajednički centar ***u cilju da se zemlje u regionu oslanjaju jedna na drugu u razmeni informacija***] (www.naslovi.net/2011-12-26/rtv/dacic-i-ahmetovic.../3061361). — ... doneli smo odluku da od januara naredne godine uvedemo vizni režim za jednu grupu vanevropskih država, ***u cilju čega ćemo pojačati kapacitete naših ambasada u Ankari, Rijadu*** [→ Pojaćaćemo kapacitete naših ambasada u Ankari, Rijadu ***u cilju da od januara naredne godine uvedemo vizni režim za jednu grupu vanevropskih država***] ... (www.mfaks.net/?page=3,111,1266).

Наведени примјери и њихове трансформације показују да је ријеч о везничком средству којим се обиљежава исти тип семантичке релације као и сложеним везником у *циљу/с циљем га*, с том разликом што употреба сложеног везника у *циљу чеџа* условљава обрнут распоред садржаја клауза — оно што је садржај надређене клаузе у реченици с везником *с циљем га/ у циљу га* у реченици с везником у *циљу чеџа* постаје садржај зависне клаузе, и обратно, што је директна посљедица природе замјеничког елемента у структури сложеног везника.

Захваљујући релативном замјеничком елементу *иџио*, сложеним везником у *циљу чеџа* говорно лице упућује на антецедентни садржај у структури зависносложене реченице (односна замјеница *иџио* анафорички је супституент претходећег реченичног садржаја), што значи да дати сложени везник припада скупини релативних везничких средстава и да зависна клауза увијек мора бити у постпозицији у односу на главну. При том, за разлику од већине релативних везничких средстава, овај сложени везник у структури надређене клаузе нема свој лексички или синтагматски корелат. Његова појава сигнализира да је ријеч о структурно отвореном типу зависносложене реченице.

VIII.5. Закључак

Будући да је општезависни везник *ga*, као најфреквентније конективно средство финалних зависносложених реченица, недистинктиван не само у погледу разграничења финалних према другим семантичким типовима клауза већ и у погледу изражавања различитих семантичких подтипова (или различитих семантичких нијанси) финалности, у савременом српском језику, првенствено у окриљу његових специјалних функционалних стилова, настали су сложени везници финалне семантике као једнозначни, контекстуално неусловљени номинатори семантичке релације финалног типа међу клаузама.

С обзиром на то да је финалност категорија хипотетичког карактера, не изненађује чињеница да у стварању датих сложених везника учествује искључиво општезависни везник *ga* као везник којим се у српском језику изражавају хипотетички садржаји.

Један дио сложених везника финалног значења настао је у процесу срastaња катафорски употријебљеног замјеничког прилога (*зашо*, *сшоја*) или прилошког израза приједлошко-замјеничког типа (*збој шоја*, *ради шоја*, *зарад шоја*, *иоради шоја*) и општезависног везника *ga*. Такви су у српском језику сложени везници општефиналног значења *зашо га*, *сшоја га*, *збој шоја га*, *ради шоја га*, *зарад шоја га*, *иоради шоја га*, с напоменом да су међу њима најфреквентнији *збој шоја га* и *ради шоја га*, док се везници *зарад шоја га* и *иоради шоја га*, као стилски маркиране варијанте сложеног везника *ради шоја га*, врло ријетко срећу.

Другу скупину чине сложени финални везници настали у процесу обједињења синтагматског прилошког израза са именичком лексемом финалне семантике (*циљ*, *намјера*, *жеља*, *нада*, *шежња*, *нашојање*, *сврха*), као семантичким центром, и катафорском демонстративном замјеницом *шо* (најчешће у инструменталној, локативној и, рјеђе, акузативној падежној форми), у улози конгруентног атрибута, и општезависног везника *ga*, уз обавезну редукцију демонстративног замјеничког елемента као комуникативно редувантног (*с шим циљем/у шом циљу га* → *с циљем/у циљу га*, *с шом намјером/у шој намјери га* → *с намјером/у намјери га*, *с шом жељом/у шој жељи га* → *са жељом/у жељи га*, *с шом шежњом/у шој шежњи га* → *с шежњом/у шежњи га*, *с шом сврхом/у шу сврху га* → *са сврхом/у сврху га* итд.). Другим ријечима, до стварања сложеног везника дошло је у процесу уланчавања именичке

лексема (у инструменталу с приједлогом *с(а)* или локативу с приједлогом *у*) као носиоца категоријалне или специфичне финалне семантике и везника *га*.

Изузев сложеног везника *с циљем га/ у циљу га*, који је општефиналне (тј. финално неспецификоване) семантике, и сложеног везника *са сврхом/у сврху га* са значењем намјене као примарним значењем које потиче од лексичке семантике именице у акузативној или инструменталној приједлошко-падежној форми, сви остали везници формирано према датоме моделу специјализована су везничка средства за исказивање специфичне финалне семантике (*с намјером/у намјери га*, *са жељом/у жељи га*, *с нагом/у нади га*, *с шejњом/у шejњи га*, *у настoјању га*). Захваљујући именичкој лексеми конативне мотивације у њиховом саставу, дати сложени везници у језику функционишу не само као једнозначни показатељи семантичког (финалног) типа релације међу клаузама већ и као везничка средства за изражавање различитих семантичких нијанси финалности, и то оне у којој је као основна семантичка компонента наглашена конативна мотивација (која је, иначе, једна од суштинских компоненти интенционалности).

Сем именичке лексема конативне семантике, у структури сложеног везника може да се појави и глаголска лексема са истим значењем исказана у облику глаголског прилога садашњег — *намјеравајући га*, *желећи га*, *настoјећи га*, *надајући се га*, који се у поређењу са сложеним везницима са одговарајућом именичком лексемом као интегралном компонентом знатно рјеђе појављују.

Упркос формирању сложеног везника *са сврхом/у сврху га* (као и приједлошких и прилошких израза с датом именичком лексемом као структурним елементом), на језичком плану није дошло до конституисања намјене као посебне језичке категорије, већ се дати сложени везник, сем у значењу намјене као свом примарном значењу, које проистиче из лексичке семантике именичке лексема *сврха*, употребљава у реченичним конструкцијама са финалним значењем (које је, иначе, семантичка компонента иманентна значењу намјене), и обрнуто, што је последица поистовјећења значења именица *сврха* и *циљ* у српском језику.

И финална семантичка категорија спада у ред оних категорија за које је карактеристично и стварање сложених везника преко анафорски употријебљене релативне замјенице *што* у генитивном падежном облику. Такав је у оквиру система сложених везника финалног значења сложени везник у *циљу чега*, настао као резултат

потребе за различитом перспективизацијом садржаја двију клауза обрнутом од перспективизације коју задаје сложени везник *с циљем/у циљу да*.

Сложени везници финалне семантике присутни су у свим функционалним стилевима српског језика, али су најраспрострањенији у научном и публицистичком стилу. Најфреквентнији међу њима јесте сложени везник *с намјером/у намјери да* (при чему је прва варијанта доминантнија). У поређењу с њим, употреба осталих сложених везника са лексемом конативне мотивације као интегралном компонентом (*жеља, жељња, настојање*) знатно је рјеђа и усаглашена је са иманентним карактеристикама функционалног стила, па је тако, рецимо, употреба сложених везника *са жељом/у жељи да*, доминантнија у књижевноумјетничким текстовима него у научним, док је, с друге стране, у научним текстовима доминантнија употреба сложеног везника *у настојању да*.

Такође је важно примијетити да је у свим стилевима учесталија појава сложених везника формираних преко синтагматских прилошких израза (*с намјером/у намјери да, с циљем/у циљу да, у жељи да* итд.) од сложених везника творених преко замјеничких прилога (*зато да, стога да*) или прилошких израза (*због тога да, ради тога да, зарад тога да* итд.).

Изузетно је скроман репертоар сложених финалних везника у административно-правном функционалном стилу. Забиљежено је свега педесетак примјера, међу којима превласт има сложени везник *с циљем да/у циљу да*. Поједини везници (или неке њихове варијанте) искључиво се или у већем броју појављују у старијим административним текстовима (*у намјери да, у жељи да*).

Слаба распрострањеност сложених везника са значењем намјере у административном функционалном стилу, као и њихова жанровски условљена употреба (по правилу се појављују у извјештајима о раду одбора, уговорима, споразумима, ратификацији споразума и сл.), лако је схватљива уколико се имају на уму суштинске одлике комуникацијског процеса оствареног путем текстова датог стила, особито његовог законодавно-правног подстила.

Једнодимензионална комуникација, субординантан однос међу њеним учесницима, не обавезују законотворца (нормотворца, законодавца), као емитента поруке, да експлицитно исказе и своје намјере, циљеве, планове, тежње и сл., што је контрадикторно већ помињаним захтјевима и настојањима датог стила за потпуном исказаности, тежњом ка једнозначности, разумљивости и комуникативности, за

постизањем максималног степена спознајног аутоматизма у процесу декодирања поруке (од стране потенцијалног рецепијента), али и у супротности са тенденцијом формирања експлицитних структура изражених лексичко-граматичким средствима на мјесту имплицитних структура изражених граматичким средствима (уп. *ако* — *иод условом да* / *уз услов да*, *да* — *с намјером да* и сл.).³¹⁰

Употреба сложених везника као једнозначних номинатора финалног односа по правилу карактерише оне правне одредбе којима се настоје кориговати намјере, замисли, планови, тежње, одлуке потенцијалних рецепијената (које би могле бити извором сукоба и угрозити већ успостављени правни поредак), без обзира да ли је у питању појединац или пак нека институција, орган, тијело који се обавезно налазе у подређеној позицији у односу на законодавца. Финалне клаузе уведене датим сложеним везницима идеално су средство за усмјеравање активности, дјелања и спречавања (штетних) намјера адресата од стране адресанта. То потврђује чињеница да се врло често налазе у склопу исказа са прескриптивним или прохибитивним значењем.³¹¹

Експлицитно исказивање финалног значења путем сложених везника налазимо у оним исказима, односно дијеловима текста, у којима доминира референцијална функција, а којима се обично саопштава о споразуму, одлукама, уговору утврђеним и донесеним од стране равноправних учесника или се извјештава (некој вишој инстанци) о раду тијела — одбора, пододбора који се налазе у њеној надлежности.

Финалне клаузе уведене сложеним везницима срећемо и у случају допуњавања, побољшавања, продужавања већ постигнутих уговора и споразума, а све у циљу стварања повољних услова за унапређење развоја односа међу уговорним странама.

³¹⁰ В. Силић 2006: 67.

³¹¹ Јединице локалне самоуправе дужне су да предузму мере *с циљем да се физичка средина, зграде, јавне површине и превоз учине приступачним особама са инвалидитетом* (ЗСДОИ, чл. 33). — Републичка организација надлежна за запошљавање дужна је да, у року из става 1. овог члана, достави послодавцу предлог мера *и циљу да се спрече или на најманју меру смањи број отказва уговора ...*. — Забрањено је ширење информација којима се ствара привид о чињеницама и околностима које утичу или могу утицати на цену хартија од вредности и других финансијских инструмената, на учеснике, на стање или кретање на организованом тржишту, *с намером да се једно или више лица иодсјакну на иџо да закључе или не закључе уговоре о промету хартија од вредности и других финансијских инструмената, или да остваре, односно уздрже се од остваривања права која су у вези са хартијама од вредности и другим финансијским инструментима.*

Избор именичке лексеме у саставу сложеног везника одређен је циљем који се жели остварити и односом пошиљаоца и примаоца у задатој ситуацији.

IX. СЛОЖЕНИ ВЕЗНИЦИ КОНЦЕСИВНОГ ЗНАЧЕЊА

Однос концесивности сматра се једним од најкомпликованијих односа не само у синтакси већ и у језику уопште. Ради предочавања сложености концесивне семантичке категорије Пипер (2005: 826) даје подробнији увид у ситуативни оквир концесивног значења³¹², констатујући да је концесивност „очигледно категорија комплексног садржаја са елементима и каузативности, и модалности (очекивање као увереност да ће се нешто догодити), и адверзативности“, те да управо из тог разлога и спада у ред слабије развијених семантичких категорија у језику, са „сразмерно малим избором облика“, који се своде на зависносложену концесивну реченицу³¹³ или на просту реченицу (са глаголским прилогом као полупредикативним елементом или с предлошко-падежном конструкцијом у адвербијалној функцији).

Сасвим је у складу са очекивањима, будући да је ријеч „o izrazito dvodijelnom ili dvostranom logičkom odnosu, i to odnosu s velikim stupnjem uzajamne uvjetovanosti (makar i 'razbijene')“ (Прањковић 2001: 50), чињеница да је субординација најтипичнији и далеко најчешћи начин исказивања концесивности.

У литератури је већ истакнута чињеница, када је ријеч о субординацији, да је концесивни семантички однос међу клаузама, паралелан, с једне стране, с узрочно-последичним, а с друге с погодбеним односом и да се веза концесивности и каузалности потврђује анализом семантике сложених реченица с концесивном зависном клаузом. Концесивни однос посматра се као подврста каузалног односа —

³¹² „Подробнији увид у ситуативни оквир остваривања концесивног значења показује да је сложеност концесивности заправо још већа и да концесивност обухвата: (а) постојање неке ситуације, нпр. 'пада киша'; (б) постојање неке друге, хипотетичне ситуације 'она не шета'; (в) постојање очекивања говорног лица да ће ситуација (а) проузроковати ситуацију (б); затим — (г) констатовање неоправданости таквог очекивања; (д) констатовање остваривања ситуације супротне ситуацији (б), што се исказује реченицом *Ујркос киши она шеѿа*“ (Пипер 2005: 826).

³¹³ „Dopusnost može biti izražena i koordinacijom. Štoviše, dopusnima bi se mogao smatrati veliki broj onih rečenica koje nazivamo suprotnima, i to posebno rečenice s veznikom *ali* (isp. *Iako je bio uporan, nije uspio* i *Bio je uporan, ali nije uspio*). Osim toga vrlo su brojne i asindetske složene rečenice s odnosom dopusnosti među surečenicama, npr. *Čekali smo do jutra — nitko se nije pojavio* или *Nitko ih nije zvao, sami su došli* (isp. Pranjković 1993: 188)“ (Прањковић 2001: 50).

концесивна клауза узима се као каузална, а надређена као консекутивна. Према томе, концесивне би се клаузе разликовале од узрочних по томе што „uzročne pretpostavljaju dovoljan uzrok, a dopusne nedovoljan (ili uzročno-posljedični odnos razbijen suprotnošću). Na vrlo se sličan način dopusne rečenice razlikuju i od pogodbenih (uvjetnih), naime što pogodbene podrazumijevaju dovoljan uvjet, kao što i uzročne pretpostavljaju dovoljan uzrok“ (Исто, 50).

Пишући о концесивности као негацији каузалне везе, Ковачевић (2002: 141–152), анализирајући међусобну повезаност ових двију категорија и констатујући да клаузе у зависносложеним концесивним реченицама показују „каузалну неусаглашеност с обзиром на оно што нуди експлицирани језички материјал“, наглашава да се „Суштина суодноса концесивности и каузалности исцрпљује (се) одговором на питање шта условљава реализацију последице истовремено спречавајући дјеловање у концесивној клаузи експлицираног узрока?“ (Исто, 142). Он закључује да су „на језичком плану у суоднос доведени последица без свог узрока и узрок без своје последице“, те да су „садржаји сложене реченице с концесивном клаузом само привидно логички неусаглашени“, што уједно показује „да је каузални ланац у експлицитно наведеном језичком материјалу нужно **редукован** из комуникативних и/или стилских разлога (јер је комуникативна вриједност последице много већа кад је она дата у присуству опонентног / спречавајућег него кад би била дата у суодносу са дјелујућим узроком)“ (Исто, 142–143).

Као „усаглашивачи“ логички конфликтних садржаја зависне и надређене клаузе у језику функционишу концесивни везници³¹⁴. Након прегледане сербокроатистичке граматичке литературе — старије и новије³¹⁵ — можемо констатовати да не постоје два аутора код којих је списак концесивних субјунктора подударан. Међу њима најобимнији и облички најразноврснији репертоар допусних субјунктора налазимо у граматици П. Мразовић (2009).

Инвентар сложених концесивних везника у нашим старијим граматикама углавном се своди на концесивне субјункторе који у своме саставу садрже партикулу (*и*

³¹⁴ Они су уједно и индикатори непотпуности језички есплицираног каузалног ланца јер својом семантиком подраумијевају (имплицирати) присуство иманентног узрока (језички неексплицираног), који показује „да је каузалност била мисаона подлога формирања категорије концесивности“ (Ковачевић 2002: 143).

³¹⁵ Исцрпан преглед и старије и новије граматичке и научне сербокроатистичке литературе в. Ковачевић 2008.

ако, и да, и кад, макар да, ко јод, колико јод, било који и сл.), док се сложени концесивни везници настали преко катафорски употријебљених прилошких израза (без обзира (на *шо*) *шио*, *ујркос шоме шшо*, и *јоред шоја шшо*, *насујрош шоме шшо*) готово и не помињу. При том се нигдје експлицитно не разматра статус партикуле, тј. улога коју она има у творби сложеног концесивног везника. Једнако се третирају спојевима у којима се у контактном положају налазе антепонирана партикула и субјунктор, као на примјер *и ако*, *и кад*, *и да* са спојевима у којима се постпоновона партикула може наћи у контактном или дистактном положају у односу на субјунктор *ако и / ако...и*, *кад и / кад...и*, и при том се не расправља о томе да ли дати везнички спој уопште има статус сложеног субјунктора, особито не у односу на критеријум мобилности односно имобилности његових дијелова. Ако је (не)могућност раздвајања дијелова сложеног везника један од критеријума да ли неки спој јесте сложени везник или не, онда би само спојевима са имобилним дијеловима, дакле, само они чији су дијелови у контактної позицији, били прави сложени везници³¹⁶. Друго питање које се намеће у вези са поменутиим спојевима, а које се у литератури пренебрегава, јесте граматички статус партикула комбинаторних са неким субординираним везником³¹⁷.

С обзиром на то да сложене реченице субординацијског типа представљају „најмлађе језичке структуре у развоју синтаксичких конструкција“, а да су као специфична средства изражавања концесивности на нивоу хипотаксе у језику најпослије формирану сложени везници (поред секундарних приједлога и приједлошких израза) (Ковачевић 2002: 152), можемо рећи да сложене реченице са зависном клаузом уведеном сложеним концесивним везником језички одражавају семантичку категорију концесивности у најчистијем виду.

Систем сложених концесивних везника није истородан нити по начину постанка нити по функционалности дистрибуцији, што је у директној узрочно-последичној вези, баш као што ни „саме концесивне клаузе нису ни синтаксички ни семантички једнородне“, него се, како је то уочила К. Милошевић (1986: 33–45), „остварују у два различита модела“: а) *ошшокеконцесивном* у којем, по ријечима ауторке, предмет допуштања није обиљежен неким граматичким средством и б) *јарцијалноконцесивном*, за који је карактеристично да се концесивни чинилац укључује у семантичку структуру

³¹⁶ В. Кордић 2002: 134.

³¹⁷ Систематизацију партикула комбинаторних са (не)концесивним субјункторима и најпотпунији инвентар сложених концесивних везника у нашој научној литератури даје Ковачевић (2008: 65–83).

различитих стандардних семантичких модела субординираних клауза и на тај начин је оспособљава, тј. обогаћује структуру основног, базичног модела.

За разлику од сложених везника узрочног значења који према критерију постанка чине готово једнообразан систем и настају скоро искључиво срастањем катафорски употријебљеног узрочног замјеничког прилога или прилошког израза и експликативног везника *што* или *да*, сложени везници концесивне семантике гранају се на двије групе: а) оне које чине сложени везници са концесивним прилошким изразом као обавезном, интегралном компонентом (*ујркос штоме што*, *без обзира на што што* /*без обзира што*, *насујрош штоме што*) и б) другу коју чине сложени везници настали удруживањем партикуле и субјунктора (*и ако*, *и да*, *и кад*, *макар да*, *ма како*, *који тог*, *било који* и сл.), при чему се обје групе према семантичком критеријуму даље рачвају на двије подгрупе — на сложене везнике општеконцесивне и сложене везнике парцијалноконцесивне семантике.

IX.1. Сложени везници концесивног значења настали преко замјеничких прилошких израза

С обзиром на чињеницу да категорија концесивности спада у ред оних семантичких категорија које није могуће изразити замјеничким прилозима, већ само замјеничким прилошким изразима којима се попуњава празно мјесто у семантичкој парадигми замјеничких прилога, логично је очекивати да је барем један дио сложених концесивних везника у српском језику настао управо преко замјеничких прилошких израза концесивне семантике, за чије постојање као потврду наводимо неколико, из литературе преузетих, примјера:

Чула сам да је вода бактериолошки неисправна, али моје другарице и ја се *ујркос штоме* купамо јер немамо где другде (Ковачевић 2007: 16, Блиц). — Али, *и ијоред штоја* мени паде терет са срца (Ковачевић 2007: 16, П. Пајић). — Ја мислим да смо ми могли слободно да измишљамо догађаје истог тренутка кад смо на њих подсећали остале, али, *без обзира на што*, свако од нас је веровао да је за њих чуо и могао је без грешке да настави исту причу (Ковачевић 2007: 16, П. Пајић). — ... не видите ме, а ја *и ијоред штоја* долазим (Ковачевић 2007: 16, Прес). — Упозоравају их на велике опасности које их очекују, али *ујркос штоме* они се пробијају све дубље у чаробну и нетакнуту афричку

дивљину (Ковачевић 2007: 16, Прес). — *Без обзира на њо*, сматрам да имамо решење за меч у Милану (Ковачевић 2007: 16, Блиц).

Једино концесивни прилошки изрази приједлошко-замјеничког типа у интрафрастичкој катафорској употреби могу учествовати у формирању сложених субординацијских везника концесивног значења, јер се у тој врсти употребе сусрећу само замјенички прилошки изрази творени с демонстративном замјеницом *њо*, чији се садржај, с обзиром на њену асемантичност у односу на текст који јој претходи, експлицира тек зависном клаузом која може бити, зависно од тога да ли је у питању општеконцесивни или парцијалноконцесивни реченични модел, уведена семантички неспецификованим везником *шињо* или пак неком замјеничком лексемом у функцији везника *шија*, *ко*, *који*, *чији*, *какав*, *колики*, *како*, *колико*, *јдје*, *одакле*, *ојкуда*, *када* и сл.

С обзиром на то да ли се као интегрална структурна компонента сложеног концесивног везника, поред концесивног замјеничког прилошког израза, појављује семантички неспецификован везник *шињо* или замјеничка лексема (као везнички елемент), сложене концесивне везнике можемо разврстати у двије групе: а) општеконцесивне³¹⁸ и б) парцијалноконцесивне.

IX.1.1. Општеконцесивни

У процесу обједињења катафорски употријебљеног концесивног замјеничког прилошког израза и експликативног везника *шињо*, као номинатори концесивне семантичке релације међу клаузама, у српском језику настали су сложени концесивни везници: *ујркос њо*ме *шињо*, *без обзира (на њо)* *шињо*, *уз(а) све њо* *шињо*, *насујрој њо*ме *шињо*.

Према томе да ли је демонстративна замјеница *њо*, исказана у дативној (*ујркос њо*ме *шињо*, *насујрој њо*ме *шињо*), акузативној (*без обзира на њо* *шињо*, *уз(а) све њо* *шињо*), обавезан или испустив елемент сложеног концесивног везника, односно према томе да ли се у његовој структури налази комплетан замјенички прилошки израз или је могућа редукција демонстративне замјенице, сложене концесивне везнике овога типа могуће је разврстати у два (под)модела, при чему би репрезентанти првога (под)модела

³¹⁸ „Опште значење концесивности јесте значење (а) остваривања неке ситуације, што (б) отежава нека друга ситуација, која (в) бива или треба да буде превладана“ (Пипер 2005: 826).

били везници *ујркос ѿо́ме шѿо*, *насујросѿ ѿо́ме шѿо*, *уза све ѿо шѿо*, а везник *без обзира (на ѿо) шѿо* представник другог модела.

IX.1.1.1. Сложени општеконцесивни везници са катафорском демонстративном замјеницом као обавезним елементом

За потврду сложених везника реализованих према наведеном структурном (творбеном) моделу наводимо примјере регистроване у различитим функционалним стиливима српског језика, при чему ћемо њихово значење утврђивати примјеном теста супституције, тј. замјеном датих везника општеконцесивним простим, једнолексемским везником *иако*.

IX.1.1.1.1. *ујркос ѿо́ме шѿо*

Од свих везника који су формиран на описани начин, једино је везник *ујркос ѿо́ме шѿо*, захваљујући моносемичности приједлога *ујркос*, једнозначно концесиван, тј. контекстуално неусловљен. Својом семантиком он једнозначно предодређује семантички тип релације међу клаузама које доводи у суоднос. Премда приједлог *ујркос* у српском језику може бити употријебљен и уз генитивну падежну форму³¹⁹, демонстративна замјеница *ѿо* у саставу овог сложеног везника искључиво се јавља у дативној падежној форми, што је у складу са иначе преовлађујућом употребом овога приједлога у српском језику. Овдје ваља додати и чињеницу да се концесивни приједлог *унаѿоч* у источном дијелу српског говорног подручја осјећа више као кроатизам, те да из тог разлога и не учествује у формирању сложеног концесивног везника, другим ријечима, употреба сложеног везника *унаѿоч ѿо́ме шѿо* није карактеристична за савремени српски језик.³²⁰

За потврду реченог доносимо примјере употребе сложеног везника *ујркос ѿо́ме шѿо* забиљежене у нашем корпусу текстова:

Биле су свежје *ујркос ѿо́ме шѿо* [→ *иако*] *је кухиња била ѿо́ла*, а она радила све домаће послове сама (Г. Олујић, Гласам за љубав, 30, АСК). — *Ујркос ѿо́ме шѿо* [→ *иако*] *је у свом развоју осѿала на нивоу ејске ѿесме*, што није достигла ступањ епоса,

³¹⁹ „Концесивни предлог УПРКОС раније се редовно комбиновао с генитивом, а данас је обичнији с дативом“ (Антонић 2005: 172). Уп. примјер наведен у рјечнику: *Волим [ѿе] ујркос наше сироѿиње* (РМС).

³²⁰ „Предлог *унаѿоч* у савременом српском књижевном језику осјећа се као кроатизам, али се у најзападнијем делу српског говорног подручја употребљава без таквог обележја“ (Пипер 2005: 828).

него и чињеница да те двије компоненте чине интонационо, па према томе, структурно и семантички, недјелјиву цјелину.

IX.1.1.1.2. *насујроѿ ѿоѿе ѿѿо*

Чињеница да је значењу концесивности иманентна семантичка компонента контрастности односно супротности (иначе несвојствена каузалној и/ или погодбеној реченичној структури) (Милошевић 1986б: 42), да у допусном односу „uzrok ili uvjet biva 'razbijen' suprotnošću, pa je zato u njemu posljedica (odnosno ono što stoji nasuprot uvjetu, tj. 'upitana' posljedica) suprotna očekivanoј“ (Прањковић 2001: 48), јасно је осликана у семантици интегралних компонената сложеног везника *насујроѿ ѿоѿе ѿѿо*.

Кад је ријеч о структурним компонентама овог сложеног везника, ваљало би најприје указати на неподударност у погледу одређења морфолошког статуса лексеме *насујроѿ* између граматичке и научне литературе, с једне стране, и рјечника, с друге стране. Лексема *насујроѿ* у рјечнику је означена искључиво као прилог и као ријечца, док се њена служба у функцији приједлога уопште и не помиње. С друге стране, у *Синтакси савременој српској језика* (Пипер и др. 2005) о лексеми *насујроѿ* говори се као о приједлогу који у споју са именском ријечју у дативу „у конкретном просторном смислу упућује на лоцираност два објекта у простору који су окренути један према другоме“³²¹, уз напомену да се дати приједлог, односно датив с приједлогом *насујроѿ*, у посебним функционалним стиливима појављује „и ван конкретног просторног значења, али концептуално заснован на тој семантичкој категорији, у апстрактном смислу“ с опозитним значењем, тј. значењем супротстављања (Антонић 2005: 192)³²². Такође су у научној литератури (Ковачевић 2008: 17) забиљежени примјери употребе лексеме *насујроѿ* као приједлога који учествује у формирању замјеничког прилошког израза *насујроѿ ѿоѿе*, што служи за исказивање значења контрастности, које у језику није могуће изразити замјеничким прилозима, усљед чега се дати прилошки израз јавља као резултат компензације тог недостатка (недостатка замјеничких прилога), што потврђују следећи примјери:

Nasuprot tome, Umberto Eko, koji tumači dela svetske literature, kaže da o svom delu ne bi mogao, smeo ni hteo išta da kaže, štaviše, smatra da je i sam naslov suviše jaka indikacija od

³²¹ Седео је за столом *НАСУПРОТ ѿрејседнику* владе (Антонић 2005: 192).

³²² *НАСУПРОТ свему ѿоѿе* стоји следеће... (Исто, 192).

strane pisca, da i time odviše otkriva i tumači svoje stvaralaštvo (Д. Киш, ГТИ). — *Nasuprot tome* stoji njegova snaga kao subjekta iskazivanja u pustinji (12. kafka_n.txt, КССЈ). — *Насу̀про̀ӣ ѿо̀ме* опчињавало га је светлуцање кристала (Ковачевић 2008: 17, Вечерње новости). — *Насу̀про̀ӣ ѿо̀ме*, сасвим ми је јасна намера мушкараца да се ожене (Ковачевић 2008: 17, Курир).

Сви наведени примјери илуструју анафорску, трансфрастичку употребу датог прилошког израза, с тим да он може бити употријебљен и у оквиру једне реченице, тј. интрафрастички. Само катафорички употријебљен прилошки израз *насу̀про̀ӣ ѿо̀ме*, уз обавезан контактни положај са семантички неспецификованим везником *ӣӣо̀*, може партиципирати у настанку сложеног субординацијског везника *насу̀про̀ӣ ѿо̀ме ӣӣо̀*. Како бисмо доказали концесивну семантичку вриједност датог сложеног везника, која своје упориште налази, прије свега у једном од значења лексеме *насу̀про̀ӣ* — ’у̀ирко̀с; су̀про̀ӣно, ѿро̀ӣвно (ѿо̀ мишљењу, сѿаву, смислу, значењу и сл.)’³²³, у примјерима које дајемо вршићемо замјену датог сложеног везника везницима општеконцесивног значења (*иа̀ко, у̀ирко̀с ѿо̀ме ӣӣо̀*):

Ali, država je ta koja, *nasuprot tome što* [→ *иа̀ко/ у̀ирко̀с ѿо̀ме ӣӣо̀*] je većina stanovništva protiv nekoga, mora da ga brani i zaštititi kako god zna (КССЈ). — *Nasuprot tome što* [→ *иа̀ко/ у̀ирко̀с ѿо̀ме ӣӣо̀*] vam u vodi srce ne kuca brzo kao nakon trčanja ili vožnje bicikla (...), morate biti svesni da trošite istu količinu snage kao i kod vežbi na zemlji (majachats.rs/articles/view/37/881/index.htm, 23. 2. 2012). — *Nasuprot tome što* [→ *иа̀ко/ у̀ирко̀с ѿо̀ме ӣӣо̀*] sam u početku verovala, da je knjiga protivrečna, da se bavi nerazumnom temom, iznenadilo me je, da su sve povratne informacije pokazale da je potrebna nova informacija, koja je stavljena iznad sada postojećih (uspensky-onotobitrebaidaznamo.blogspot.com/.../ispovest-jednog-..., 23. 2. 2012). — Preživio sam *nasuprot tome što* [→ *иа̀ко/ у̀ирко̀с ѿо̀ме ӣӣо̀*] sam znao da najvažnije još nedostaje (www.zetna.org/zek/folyoiratok/18/hyper1.html - Мађарска, 23. 2. 2012). — Do te mere da su ga čak oni predlagali za ministra unutrašnjih dela pred sam Drugi svetski rat, *nasuprot tome što* [→ *иа̀ко/ у̀ирко̀с ѿо̀ме ӣӣо̀*] ga je fašistička štampa, kako u Italiji tako i u Nemačkoj, stalno šikanirala kao protivnika centralnih sila, anglofila, tajnog simpatizera Staljinovog Sovjetskog Saveza, itd. (www.vreme.com/arhiva_html/vb1/8.html, 23. 2. 2012). — Da li je tajna Istanbula u njegovom siromaštvu koje živi pored slavne istorije, što *nasuprot tome što* [→ *иа̀ко/ у̀ирко̀с ѿо̀ме ӣӣо̀*] je toliko otvoren za spoljne uticaje vodi zatvoren mahalski i društveni život i što mu se svakodnevice sastoji od trošnih, krhkih odnosa u

³²³ Уп. пр. Цедили [су јаничари] и притискивали народ насупрот постојећим правилима о земљи и сеоском поседу и насупрот уобичајеном начину управе (Гавр. М. 4, 98) (СЕР).

pozadini veličanstvene prirodne lepote okrenute spolja?
(www.delfi.rs/kalif5di1444/delfi_knjige_autor_orhan_pamuk.html, 23. 2. 2012).

Доказ да су све компоненте датог сложеног везника интегралног (обликотворног) карактера јесте немогућност њиховог елидирања или, пак, постављања у дистактни положај, а да при том не дође до последица на синтаксичко-семантичком плану:

Nasuprot tome što vam u vodi srce ne kuca brzo kao nakon trčanja ili vožnje bicikla (...), morate biti svesni da trošite istu količinu snage kao i kod vežbi na zemlji [→ **Što* vam u vodi srce ne kuca brzo kao nakon trčanja ili vožnje bicikla (...), morate biti svesni da trošite istu količinu snage kao i kod vežbi na zemlji; → **Nasuprot tome* morate biti svesni da trošite istu količinu snage kao i kod vežbi na zemlji, *što* [→ *jer / zato što*] vam u vodi srce ne kuca brzo kao nakon trčanja ili vožnje bicikla]. — *Preživeo sam nasuprot tome što sam znao da najvažnije još nedostaje* [→ *Preživeo sam što* [→ *jer/ zato što*] *sam znao* da najvažnije još nedostaje; → *Nasuprot tome* preživeo sam *što* sam znao da najvažnije još nedostaje].

Као што се из учињених трансформација види, испуштањем прилошког израза *насујроӣӣ ѿо̄ме* из састава сложеног везника или његовим премјештањем у иницијалну позицију надређене клаузе, губи се смисао реченице, као што је то случај у првом наведеном примјеру, или се, заједно са промјеном улоге и вриједности прилошког израза, мијења и семантички тип клаузе уведене везником *ӣӣо̄*, што илуструју сви остали анализирани примјери и њихови трансформи, чија се боља структурна и стилистичка организација, као и прозирност семантике, остварује тек са употребом општеузрочних везничких средстава (*јер* и/или *зато ӣӣо̄ ӣӣо̄*, зависно од позиције субординиране клаузе у структури сложене реченице).

Захваљујући управо семантици прилошког израза *насујроӣӣ ѿо̄ме*, тачније приједлогу *насујроӣӣ* у саставу тог израза, у реченицама са сложеним везником *насујроӣӣ ѿо̄ме ӣӣо̄* у први план се поставља значење опозитности (супротстављености), контрастности као једне од двију семантичких компонената концесивности, која на логичко-семантичком плану представља резултат синтезе двију компонената: „значања каузалне условљености (иманентни однос) и значења супротности (суоднос језички експлицираних садржаја)“ (Ковачевић 2002: 144). Будући да се прилошким изразом *насујроӣӣ ѿо̄ме* у језику изражава значење контрастности, сложени везник *насујроӣӣ ѿо̄ме ӣӣо̄* припада категорији контекстуално условљених сложених везника концесивне семантике (уп. следећи примјер у којем спој *насујроӣӣ ѿо̄ме ӣӣо̄* нема концесивну семантичку вриједност: *Насујроӣӣ ѿо̄ме ӣӣо̄ си рекао*

јуче, *што*ји њена *примедба* у вези са *настојањем* савременој мушкарца да *што* касније *оснује породицу*).

Важно је напоменути да су сви примјери сложеног везника *насујрош* *шоме* *што* ексцерпирани са разнородних интернет сајтова и махом су из текстова публицистичког карактера и текстова чији је језик најближи разговорном језику (различите типови форума).

IX.1.1.1.3. *уз(a)* све *шо* *што*

Овим се везником у структуру сложене реченице уводи концесивна клауза којом се изриче садржај који представља препреку реализацији радње у надређеној клаузи, што доказује сљедећи примјер који смо забиљежили у Корпусу савременог српског језика:

Samo pred starijima od njega razvlačilo se njegovo natmureno lice, puno ponizne i pretjerane ljubaznosti; njegovi gvozdeni i čvrsti pokreti omekšavali su, njegov jak, kosmat vrat, inače vazda uspravljen, pogibao se; *уза све то што* [\rightarrow *иако*] *је био тврдица*, он није жалио да, сваком приликом, почасти и погости што боље може старију господу од себе и да их напије најбољим вином и подвори најслађом пршутом, да покоље десетеро пилића, јagnје, прасе, да их гости по неколико дана ... (В. Милићевић, Беспуће, КССЈ).

Прилошки израз *уз(a)* све *шо* у саставу сложеног везника сигнализира да се информација изнесена зависном клаузом додаје, прикључује, прибараја претходно реченом, што је у складу са оним што у вези са датим прилошким изразом у функцији конектора каже Д. Кликовац: „Информација која се уводи конектором *уз (све) шо* додаје се претходнима, али тако да им се прикључује. Наиме, чини се да је у случају овог конектора ментална слика нешто другачија него да је употребљено *иоред шоја*: овај други конектор као да означава само померање посматрачевог (= читаочевог) фокуса с једног предмета на други, тј. просто кретање погледа по 'предметима' који сачињавају текст у смеру у којем су поређани; *уз шо* значи прикључивање, прибарајање другог предмета постојећем (као да се нови 'предмет' гура према старом)“ (Кликовац 2008: 180). Поредећи конектор *уз (све) шо* са конектором *иоред свеја шоја*, ауторка каже да, када је ријеч о другим разликама међу њима, „*иоред свеја шоја* се готово аутоматски чита као допусно, што није случај за *уз све шо*“ (Исто, 180), што значи да је коцесивна семантика сложеног везника *уз(a)* све *шо* *што* формираног преко прилошког израза *уз(a)* све *шо* контекстом предодређена.

IX.1.1.2. Сложени општеконцесивни везници са катафорском демонстративном замјеницом као факултативним елементом

IX.1.1.2.1.1. *без обзира (на њо) шњо*

Међу сложене везнике настале преко замјеничких прилошких израза са експлетивном катафорски употријебљеном демонстративном замјеницом *њо* спада и сложени везник општеконцесивног значења *без обзира (на њо) шњо*. У структури датог сложеног везника демонстративна замјеница у акузативној приједлошко-падежној форми има статус факултативног елемента, па тако можемо рећи да је сложени везник *без обзира (на њо) шњо* формиран у процесу обједињења концесивног замјеничког прилошког израза *без обзира на њо* и општезависног везника *шњо*, при чему из састава његове прве интегралне компоненте (*без обзира на њо*) може бити изостављена катафорска демонстративна замјеница *њо*. Први, дакле, дио овог сложеног везника чини концесивни прилошки израз *без обзира (на њо)*, „с тим да релативна клауза заправо 'идентификује' значење имплицитно или експлицитно присутне демонстративне замјенице у саставу тог прилошког израза“ (Ковачевић 2009: 131).

У језику се замјенички прилошки израз *без обзира на њо* појављује не само катафорски него и анафорски употријебљен — (а) трансфрастички (у функцији лексичког конектора) и (б) интрафрастички (обично у оквиру друге клаузе координиране реченичне структуре у функцији конкретизатора везничког значења): (а) *Без обзира на њо, сматрам да имамо решење за меч у Милану* (Ковачевић 2007: 16, Блиц); (б) *Ја мислим да смо ми моли слободно да измишљамо дођајаје истиої њренуїка кад смо на њих њодсећали остїале, али без обзира на њо, свако од нас је веровао да је за њих чуо, и моїао је без њрешке да настїави истиу њричу* (Ковачевић 2007: 16, П. Пајић), али само катафорски употријебљен у структури зависносложене реченице, када се нађе у контактном положају са семантички недиференцираним везником *шњо*, може учествовати у творби сложеног субординацијског везника концесивног значења, што потврђују примјери забиљежени углавном у специјалним стиловима српског језика, уз напомену да је знатно фреквентнија варијанта са елиптираним замјеничким елементом:

Желио бих овдје истакнути да се и националистичко-сепаратистичка и унитаристичка гледања једнако удаљена од политике Савеза комуниста Југославије и да, *без обзира шњо* [→ *иако*] у њојединим моменїима можемо сматрати да је једна оїасносї већа од груїе, оба гледања представљају подједнаку ревизију марксистичког погледа на национално питање... (Продор национализма: цестна афера, масовни покрет у Хрватској, Десета сједница ЦК СКХ, јануара 1970, у: Југославија 1918–1984, збирка

докумената, стр. 984). — Инсистирање НСР Албаније да јој се врате ”силом одузете” територије, представља, *de facto*, територијалне претензије према Југославији, **без обзира на *џо шџо*** [→ **иако**] *званични круџови у Албанији одричу џосџојање џаковџ албанскоџ захџџева...* (Контрареволуција на Косову, Политичка платформа за акцију СКЈ у развоју социјалистичког самоуправљања, братства и јединства и заједништва на Косову усвојена на 20. седници ЦК СКЈ, 17. новембра 1981, у: Југославија 1918–1984, збирка докумената, стр. 1093). — На том дубљем, структурном плану сви наши реалистички приповедачи били су марковићевци, **без обзира на *џо шџо*** [→ **иако**] *су неки од њих у својим џолиџџичким идејама џеџове џрисџџалице, а груџи оџорчени џроџџивници* (Ј. Деретић, КИСК). — ... дошла су нова схватања и нове радње, али су поред њих задржане и старе, **без обзира на *џо шџо*** [→ **иако**] *можда једне груџима џроџџивурече* (В. Чајкановић, МРС). — Она није нелегитимна због саме чињенице да се збила, **без обзира на *џо шџо*** [→ **иако**] *је мноџо уџледних Дубровчана до смрџи усџџрајавало у своме срџском осећању и самоодређењу - и у XX в* (Б. Брборић, СЈНЈ). — Ако приговор из става 1. овог члана садржи и одређене доказне предлоге, председник већа ће их размотрити по службеној дужности, **без обзира *шџо*** [→ **иако**] *је донео решење из сџава 1. овоџ члана* (ЗКП, чл. 294). — Ако приговор из става 1. овог члана садржи и одређене доказне предлоге, председник већа ће их размотрити по службеној дужности, **без обзира *шџо*** [→ **иако**] *је донео решење из сџава 1. овоџ члана* (ЗКП, чл. 294, ст. 2). — ... *gde se pored istaknutog rimovanog para moja-tvoja, pojavljuje trostruka i bogata unutrašnja rima vedra-jedra-nedra koja ublažava i zaglušuje banalnu rimu moja-tvoja i takoreći neutrališe je, bez obzira što* [→ **иако**] *je ova poslednja rima, i bez sumnje namerno, radi efekta depoetizacije, dakle obrnutog efekta, stavljena na istaknuto mesto i isturena* (Д. Киш, С). — Ако пређемо, она ће нас пољубити, ако не пређемо, мораћемо скочити у воду **без обзира на *џо шџо*** [→ **иако**] *је џек џочџџак маја* (Г. Олујић, Гласам за љубав, 8, АСК). — Тамо, ако се коме просиоцу допадне удата жена, он је проси **без обзира на *џо шџо*** [→ **иако**] *она има живоџ мужа* (Б. Нушић, Госпођа министарка, 93, АСК).

Да спој концесивног прилошког израза *без обзира (на *џо*)* и општесубординацијског везника *шџо* заиста чини структурно и семантички јединствену, недјелјиву цјелину, доказ је то што није могуће изоставити прилошки израз, а да при том реченична структура не буде обесмишљена, неграматична:

Желио бих овдје истакнути да се и националистичко-сепаратистичка и унитаристичка гледања једнако удаљена од политике Савеза комуниста Југославије и да, **без обзира *шџо*** [→ ***шџо**] *у џојединим моменџима можемо смаџраџи да је једна оџасносџ већа од груџе*, оба гледања представљају подједнаку ревизију марксистичког погледа на национално питање... — Инсистирање НСР Албаније да јој се врате ”силом одузете” територије, представља, *de facto*, територијалне претензије према Југославији, **без обзира на *џо шџо*** [→ ***шџо**] *званични круџови у Албанији одричу џосџојање џаковџ*

албанској захџева... — На том дубљем, структурном плану сви наши реалистички приповедачи били су марковићевци, *без обзира на ѿо шѿо* [→ *шѿо] су неки од њих у својим ѿолиѿичким идејама њеѿове ѿрисиѿалице, а груѿи оѿорчени ѿроѿивници. — ... дошла су нова схватања и нове радње, али су поред њих задржане и старе, *без обзира на ѿо шѿо* [→ *шѿо] *можда једне груѿима ѿроѿивурече*. — Она није нелегитимна због саме чињенице да се збила, *без обзира на ѿо шѿо* [→ *шѿо] *је мноѿо уѿледних Дубровчана до смрѿи усѿрајавало у своје срѿском осећању и самоодређењу - и у XX в.* — Ако приговор из става 1. овог члана садржи и одређене доказне предлоге, председник већа ће их размотрити по службеној дужности, *без обзира шѿо* [→ *шѿо] *је донео решење из сѿава 1. овог члана*. — Ако пређемо, она ће нас пољубити, ако не пређемо, мораћемо скочити у воду *без обзира на ѿо шѿо* [→ *шѿо] *је ѿек ѿочешак маја*. — Тамо, ако се коме просиоцу допадне удата жена, он је проси *без обзира на ѿо шѿо* [→ *шѿо] *она има живој мужа*.

У корпусу смо забиљежили и један примјер у којем катафорски употрејибљен концесивни прилошки израз *без обзира (на ѿо)* са везником *да* твори сложени субординацијски везник³²⁴:

Без обзира на ѿо да [→ *ѿремда/мада/иако*] *је већина људи о којима је реч изашла баш из народне борбе, ..., ти људи који расту из народа, истовремено вуку за собом дух тог народа (Избори 11. новембра 1945. и проглашење републике. Први устав Федеративне Народне републике Југославије, Одговор Едварда Кардеља на критике Д. Јовановића у Уставотворном одбору, децембра 1945, у: Југославија 1918–1984, збирка докумената, стр. 654).*

Будући да се у датом примјеру везничком конструкцијом *без обзира на ѿо да* уводи зависна клауза којом је означен садржај фактивног а не хипотетичког карактера, можемо констатовати да је у датом примјеру ненормативна употреба везничког елемента *да* у саставу дате конструкције, тако да је, посматрано са аспекта књижевнојезичке норме, у датој реченици једино коректна употреба сложеног везника *без обзира на ѿо шѿо*: *Без обзира на ѿо шѿо је већина људи о којима је реч изашла баш из народне борбе, ..., ѿи људи који расѿу из народа, исѿовремено вуку за собом дух ѿоѿ народа*.

³²⁴ Аутори Вукојевић & Худечек (2007: 304) коментаришући статус елеманата у саставу везничких скупина са прилошким изразима *с обзиром на ѿо* и *без обзира на ѿо* помињу и скупину *без обзира на ѿо да*, наглашавајући при том да би морала обавезно укључивати и показну замјеницу и субординатор.

IX.1.2.2.1.2. *без обзира на то да ли*

Далеко је већи број примјера везничких конструкција чији су структурни елементи замјенички прилошки израз *без обзира (на то)* и субординатор (упитна ријечца) *да ли*:

За посланика у Народној Скупштини може бити изабран само онај, који има бирачко право, *без обзира да ли је уведен у бирачки списак* (Борбе око унутрашњег уређења, Видовдански устав, Устав Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, 28. јуна 1921, Члан 72, у: Југославија 1918–1984, збирка докумената, стр. 179). — Другим речима, морално васпитање је потребно *без обзира на то да ли је његов извор и инспирација, на пример, хришћанство, или пак хуманизам везан за епоху Ренесансе, или изв. независна етика* (Б. С. Јевтић, МСП). — Познавање веровања, обичаја и обреда односи се искључиво на знање испитаника о традиционалним обичајима и веровањима који су везани за одрастање деце, *без обзира на то да ли се он лично држи тих обичаја* или их се не држи, односно да ли верује или не верује у њихову делотворност (Ж. Требјешанин, ПД, АСК). — Као што нема двоје људи једнаких отисака прстију или линија на длановима, тако нема људи који би били на истој лествици душевно-духовног развоја, *без обзира да ли је реч о људима ван сваке религије или о православним монасима у манастирима Свете Горе* (В. Јеротић, Учење св. Исака Сирина и наше време). — *A kako god okrenete, TV drama, čak i najbolja, nužno je nusprodukt, samim tim što je namenjena masovnom mediju i što vas televizija, bez obzira da li ima dva ili dvadeset šest programa, stavlja pred svoj izbor, a ne pred vaš sopstveni* (Д. Киш, ГТИ). — У већини земаља Западне Европе законима су строго прописана правила становања, *без обзира на то да ли сје власник сџана или само сџанар* (Ковачевић 2007: 61, Блиц).

Да спој концесивног прилошког израза *без обзира (на то)* и субординатора *да ли* заиста представља сложени (концесивни) субјунктор, односно да је нужно присуство (и контактна позиција) обију његових компонената како би се зависна клауза остварила у датом значењу и како реченична структура не би постала обесмишљена, доказ је то што реченични модел није могуће реализовати искључиво уз присуство субординативног елемента *да ли* (баш као што га није могуће реализовати ни уз присуство само прилошког израза у реченици без упитне ријечце *да ли*), на што упућују преоблике горе наведених примјера:

За посланика у Народној Скупштини може бити изабран само онај, који има бирачко право, *без обзира да ли* [→ **да ли*] *је уведен у бирачки списак*. — Другим речима, морално васпитање је потребно *без обзира на то да ли* [→ **да ли*] *је његов извор и инспирација, на пример, хришћанство, или пак хуманизам везан за епоху Ренесансе, или изв. независна етика*. — Познавање веровања, обичаја и обреда односи се искључиво на знање испитаника о традиционалним обичајима и веровањима који су везани за

одрастање деце, *без обзира на то да ли* [→ **га ли*] се он лично држи тих обичаја или их се не држи, односно да ли верује или не верује у њихову делотворност. — Као што нема двоје људи једнаких отисака прстију или линија на длановима, тако нема људи који би били на истој лествици душевно-духовног развоја, *без обзира да ли* [→ **га ли*] је реч о људима ван сваке религије или о православним монасима у манастирима Свеће Горе. — А како год окренете, TV drama, čak i najbolja, nužno je nusprodukt, samim tim što је namenjena masovnom mediju i што вас телевизија, *без обзира да ли* [→ **га ли*] има два или двадесет шест програма, ставља пред свој избор, а не пред ваџ сопствени. — У већини земаља Западне Европе законима су строго прописана правила становања, *без обзира на то да ли* [→ **га ли*] сће власник сџана или само сџанар.

Зависном се клаузом уведеном сложеним субјунктором *без обзира (на то) да ли* износе обично двије или више (углавном) међусобно супротстављених могућности, чија реализација (а може бити реализована само једна), супротно очекивању, нема значаја за остварење садржаја главне клаузе. Навођењем зависне клаузе обиљежене датим везником говорно лице ставља до знања да је приликом доношења одлуке о реализацији радње главне клаузе, односно приликом формирања констатације или тврдње исказане главном клаузом, у процесу разматрања имало у виду и чињенице за које (се) мисли да би могле бити узроком нереализовања садржаја главне клаузе. Захваљујући употреби сложеног везника *без обзира (на то) да ли*, прије свега семантици прилошког израза у његовом саставу, могући узроци (услови) ометања остварења садржаја израженог у главној клаузи бивају представљени као недјелујући, ирелевантни за реализацију садржаја означеног надређеном клаузом. Могућност супституције замјеничког прилошког израза *без обзира на то* лексемом *свеједно* јасно показује да је за реализацију садржаја главне клаузе апсолутно небитно која ће од двију или више изнијетих могућности (за које се сматра да би могле бити препреком остварењу садржаја у главној клаузи) у зависној клаузи бити реализована, чему посебно доприноси и енклитичка ријечца *ли* којом се истиче да је свеједно која се од међусобно супротстављених могућности остварује.

За посланика у Народној Скупштини може бити изабран само онај, који има бирачко право, *без обзира* [→ *свеједно*] *да ли* је уведен у бирачки сџисак. — Другим речима, морално васпитање је потребно *без обзира на то* [→ *свеједно*] *да ли* је њејов извор и инспирација, на пример, хришћанство, или пак хуманизам везан за ејоу Ренесансе, или џв. независна ејшка. — Познавање веровања, обичаја и обреда односи се искључиво на знање испитаника о традиционалним обичајима и веровањима који су везани за одрастање деце, *без обзира на то* [→ *свеједно*] *да ли* се он лично држи тих обичаја или их се не држи, односно да ли верује или не верује у њихову делотворност. — Као што

нема двоје људи једнаких отисака прстију или линија на длановима, тако нема људи који би били на истој лествици душевно-духовног развоја, *без обзира* [→ *свеједно*] *да ли је реч о људима ван сваке религије или о њавославним монасима у манасџирима Свеће Горе*. — А како год окренете, TV drama, џак и најбоља, нужно је nusprodukt, samim tim што је намењена масовном медију и што вас телевизија, *без обзира* [→ *свеједно*] *да ли има два или двадесет шест програма*, ставља пред свој избор, а не пред ващ сопствени. — У већини земаља Западне Европе законима су строго прописана правила становања, *без обзира на то* [→ *свеједно*] *да ли сће власник сџана или само сџанар*.

Овдје би било примјенљиво објашњење које у контексту разматрања динстинктивних значењских карактеристика ријечци *ма* и *макар* налазимо у *Срџској синџакси*. У поступку образлагања поменутих разлика, аутори наводе примјер зависне реченице која представља прелазни случај између потенцијалне пресумптивности и концесивности (примјер антесумптивног значења подведеног под класу дискоинциденцијских односа): *Ма дошао ил не дошао, више ја нећемо чекаџи*. Према ријечима аутора, датом је реченицом исказан претпостављени услов који није неопходан за реализацију радње главне реченице због тога што се њен садржај реализује без обзира да ли је дати услов присутан или није, односно и кад је дати услов присутан и кад није присутан (Симић & Јовановић 2002: 1369), а то је управо подударно претходно изнијетим констатацијама у вези са зависним реченицама са сложеним везником *без обзира на то да ли*.

IX.1.2. Парцијалноконцесивни

Концесивни прилошки израз *без обзира на то* може учествовати и у формирању сложених везника парцијалноконцесивног значења када са неком замјеничком лексемом (односно-упитне замјенице и замјенички прилози), замјеничким узрочно-упитним (*збоџ чеџа*) или финално-упитним (*ради чеџа*) прилошким изразом чини структурно и семантички недјељиву цјелину која у сложену реченичну структуру уводи зависну клаузу (парцијалноконцесивног типа): *без обзира (на то) ко, без обзира на то коју/ какав/ колики/ чији, без обзира (на то) џдје/ одакле/ оџкуда, без обзира (на то) када, без обзира (на то) како, без обзира (на то) колико, без обзира на то заџџо/ збоџ чеџа/ ради чеџа*. Дати прилошки израз, као интегрална семантичка компонента сложеног везника, семантички је експонент концесивне релације, тј. концесивни чинилац који се укључује у разне стандардне семантичке моделе субординираних клауза обобађујући на тај начин базични (основни) семантички однос међу клаузама.

Зависно од тога с којом се замјеничком лексемом (упитно-односно замјеницом или замјеничким прилогом) или замјеничким прилошким изразом комбинује, употребом прилошког концесивног израза *без обзира на ѿо*, уз могућност факултативне редуције катафорски употријебљене демонстративне замјенице *ѿо*, „укида се ограничење у погледу идентитета субјекта“, „идентитета објекта“, „у погледу квалитета (особине) појава или предмета“, „у погледу локалне, темпоралне, квантитативне детерминације“, „у погледу начина, карактера, исхода, узрока или сврхе радње“, „у погледу комплемента семикопулативног глагола“ (Милошевић 1986б: 39–41) и у погледу посесивне детерминације (Ковачевић 2008: 75). Другим ријечима, предикација надређене клаузе се реализује без обзира на околности³²⁵ које се износе у зависној клаузи, тј. без обзира на носиоца ситуације у надређеној клаузи (субјекатскоконцесивне), без обзира на предмет обухваћен радњом главне клаузе, тј. без обзира на то који је и какав предмет обухваћен датом радњом (објекатскоконцесивне) и без обзира на околности типа: мјесто, вријеме, начин, количина, узрок, намјера, друштво. Сложени везници датог типа јављају се специјалним функционалним стиливима српског језика:

без обзира (на ѿо) ко

Поверилац има право приступа непокретности, укључујући и улазак у непокретност *без обзира ко се у њој налази (власник, закућац и др.)*, ... (ЗОХ, чл. 17). — Ипак, чини се да је Вороњин поново покушавао и да „задовољи вука и да овце буду на броју“, *без обзира на ѿо ко у ѿој замисли био вук, а ко овце* (НИН, 2980, 7. 2. 2008). — С друге пак стране, кад се каже „хрватско-српски језик“, то може значити, и значи, „језик и Хрвата и Срба“ подједнако, *без обзира на ѿо ко је ѿрви сѿоменуѿи* (Б. Брборић, ОЈР);

без обзира (на ѿо) шѿа

Он је свој човек и самосталан дух; он уме и сме да мисли својом главом, *без обзира на ѿо шѿа ће друѿи рећи* (Ј. Деретић, ИНСК, АСК);

без обзира (на ѿо) који

Сматрао сам и сматрам да за јавну бригу о језику, (из)говору и писму нису надлежни само лингвисти, него и други *језикословци*, *без обзира на ѿо којим се ѿослом баве* (Б. Брборић, СЈНЈ). — Сматрао сам и сматрам да за јавну бригу о језику, (из)говору и писму нису надлежни само лингвисти, него и други *језикословци*, *без обзира на ѿо којим се ѿослом баве* (Б. Брборић, СЈНЈ). — Сав међународни пролетаријат има за

³²⁵ Овдје се појам околности узима у ширем смислу, јер се не односи се само на различите типове адвербијалности (в. Прањковић 2001: 59).

дужност да је брани у свако доба, **без обзира који је режим у њој привремено на влади...** (Раднички и социјалистички покрет у новој држави. Значај оснивања КПЈ, Манифест опозиције КПЈ, Београд, 25. септембра 1920, у: Југославија 1918–1984, збирка докумената, стр. 228);

без обзира (на њо) какав

Ствар, доиста, није довољно јасна, и може се протумачити на разне начине; али ми, **без обзира какав је њрави циљ њокривања**, хоћемо да подвучемо само један факат: ... (В. Чајкановић, МРС, АСК). — Потпуно се слажем с тиме да је стандардна новоштокавштина *исти језик* у значењу *џај, не груји*, што, наравно, мора значити да је она *један језик*, **без обзира на њо какав је онај језик** (Б. Брборић, ОЈР);

без обзира (на њо) чији

Хипотекарни поверилац може, ако дужник не исплати дуг о доспелости, да намири своје потраживање из вредности хипотековане непокретности, **без обзира у чијој својини или државини се она налази у њом њренуику** (ЗОХ, чл. 24). — Svaki је чиновник одговоран за своја службена дела, **без обзира на то по џим је наредбата радио** (Устав 1903, чл. 184);

без обзира (на њо) њде/оикуда/одакле

Кривично законодавство Србије важи и за сваког ко учини кривично дело у домаћем цивилном ваздухоплову док је у лету или у домаћем војном ваздухоплову, **без обзира њде се ваздухоплов налазио у време извршења кривичног дела** (КЗ, чл. 6). — У складу с горњим захтјевима и објашњењима потребно је осигурати досљедну примјену хрватскога књижевног језика у школству, новинству, јавном и политичком животу, на радију и телевизији кад се год ради о хрватском становништву, те да службеници, наставници и јавни радници, **без обзира оикуда њоијецали**, службено употребљавају књижевни језик средине у којој дјелују (Б. Брборић, ОЈР). — ... утврђивање заједничких говорних карактеристика по којима се наводно, упркос двама јасно разлученим дијалекатским типовима, Црногорци лако препознају **без обзира на њо одакле долазе**, ... (Б. Брборић, ОЈР);

без обзира (на њо) кад(а)

Прекршај је извршен у време када је учинилац радио или био дужан да ради, **без обзира када је њоследица настјуиила** (ЗОП, чл. 11). — Кривично дело је извршено у време кад је извршилац радио или био дужан да ради, **без обзира кад је њоследица дела настјуиила** (КЗ, чл. 16).

без обзира (на њо) како

У хитним случајевима, кад постоји опасност да ће странац побећи или да ће се сакрити, полиција може странца лишити слободе ради спровођења истражном судији надлежног

суда, на основу молбе надлежног иностраног органа, **без обзира како је ујућена** (ЗКП, чл. 520). —

без обзира (на њо) колико

Писац мора да живи у својим временима, **без обзира на њо колико их има** (Ј. Михајловић, Прича о души и телу). — Niko neće procenjivati nečiju inteligenciju ili ličnost korišćenjem jedne ili više fizioloških mera koje nisu pokazale visoku korelaciju sa odgovarajućim postojećim merama inteligencije ili ličnosti, ili sa kriterijumima koje ti testovi predviđaju, **без обзира колико су физиолошке мере добро теоретски засноване** (Ј. Мићевић, Релације између спремности ...);

без обзира (на њо) зашто

Без обзира на то зашто се Балкан зове Балкан, ако на турском то стварно значи мед и крв, онда је то јако занимљиво и може се искористити на начин на који је А.Žоли то урадила (www.rts.rs › Насловна › Вести › Култура). — Svakako, volontiranje predstavlja dobrovoljni rad, i **без обзира на то зашто се неко одлучи** да буде волонтер, сви услови и права волонтера треба да буду поштовани (novine.medijskestudije.org/index.php?option=com...task...);

без обзира (на њо) због чега

Stanovnici Velike Britanije vole da pričaju o vremenu, nezamislivo im je da неко "ide preko reda" **без обзира на то због чега су у реду**, а сарказам је на "sвојој кожи" оsetила većина stranaca (www.rts.rs, 10. 11. 2008, KCCJ). — Rusija, kao i mnoge druge zemlje, u principu se protivi smrtnoj kazni, **без обзира због чега је изречена**, и upozorava да би Sadamovo pogubljenje moglo да pogorša stanje u Iraku, каже се u saopštenju ruskog ministarstva inostranih poslova (Политика, 30. 12. 2006, KCCJ). — **Без обзира на то због чега** постите, будите сигурни да радите нешто најбоље за своје тело (www.hranaivino.tv/SR/ishrana/posni.html, 2. 3. 2012). — Za članstvo u орташтву bitno је да је riječ о pravnoj особи **без обзира на то ради чега је основана**, čиме се bavi, tко су joj članovi i tко по некој drugoj основи u njoj sudjeluje (www.scribd.com/.../KORPORACIJSKO-PRA... 2. 3. 2012);

без обзира (на њо) ради чега

Pacijenti mogu biti сигурни, **без обзира на то ради чега су овато дошли**, да će svaka riječ о tome, koja prodre u vanjski svijet, biti samo njihova (www.scribd.com/.../Harold-Robbins-Lovci-u-...).

Допусно значење реализовано у датим реченичним моделима није и једино значење. Оно је осложњено другим типовима значења, што показују наведени примјери. Спој допусног и другог значењског типа оличен је у структури сложеног субјунктора чији су нужни елементи прилошки израз приједлошко-замјеничког типа *без обзира (на њо)*, као носилац концесивне семантике, и лексема замјеничког

поријекла или замјенички (узрочно-упитни или финално-упитни) прилошки израз као експонент семантике која се са концесивном комбинује. Да је прилошки израз постао интегрални дио сложеног везника, јасно је по томе што реченични модел с датим значењем зависне клаузе уопште није могуће реализовати уколико је у реченици присутна само лексема или израз замјеничког поријекла у функцији везника:

Поверилац има право приступа непокретности, укључујући и улазак у непокретност **без обзира ко се у њој налази** (*власник, закућац и гр.*) [→ *Поверилац има право приступа непокретности, укључујући и улазак у непокретност **ко се у њој налази** (*власник, закућац и гр.*)] ... — Он је свој човек и самосталан дух; он уме и сме да мисли својом главом, **без обзира на то шта ће дрући рећи** [→ *Он је свој човек и самосталан дух; он уме и сме да мисли својом главом, **шта ће дрући рећи**]. — Сматрао сам и сматрам да за јавну бригу о језику, (из)говору и писму нису надлежни само лингвисти, него и други језикословци, **без обзира на то којим се јослом баве** [→ *Сматрао сам и сматрам да за јавну бригу о језику, (из)говору и писму нису надлежни само лингвисти, него и други језикословци, **којим се јослом баве**]. — Ствар, доиста, није довољно јасна, и може се протумачити на разне начине; али ми, **без обзира какав је прави циљ покривања**, хоћемо да подвучемо само један факат: ... [→ *Ствар, доиста, није довољно јасна, и може се протумачити на разне начине; али ми, **какав је прави циљ покривања**, хоћемо да подвучемо само један факат: ...]. — Хипотекарни поверилац може, ако дужник не исплати дуг о доспелости, да намири своје потраживање из вредности хипотековане непокретности, **без обзира у чијој својини или државини се она налази у том тренућку** [→ *Хипотекарни поверилац може, ако дужник не исплати дуг о доспелости, да намири своје потраживање из вредности хипотековане непокретности, **у чијој својини или државини се она налази у том тренућку**]. — Кривично законодавство Србије важи и за сваког ко учини кривично дело у домаћем цивилном ваздухоплову док је у лету или у домаћем војном ваздухоплову, **без обзира где се ваздухојлов налазио у време извршења кривичног дела** [→ *Кривично законодавство Србије важи и за сваког ко учини кривично дело у домаћем цивилном ваздухоплову док је у лету или у домаћем војном ваздухоплову, **где се ваздухојлов налазио у време извршења кривичног дела**]. — Кривично дело је извршено у време кад је извршилац радио или био дужан да ради, **без обзира кад је последица дела настала** [→ *Кривично дело је извршено у време кад је извршилац радио или био дужан да ради, **кад је последица дела настала**]. — ... полиција може странца лишити слободе ради спровођења истражном судији надлежног суда, на основу молбе надлежног иностраног органа, **без обзира како је упућена** [→ *... полиција може странца лишити слободе ради спровођења истражном судији надлежног суда, на основу молбе надлежног иностраног органа, **како је упућена**]. — Писац мора да живи у својим временима, **без обзира на то колико их има** [→ *Писац мора да живи у својим временима, **без обзира на то колико их има**]. — Stanovnici Velike Britanije vole

da pričaju o vremenu, nezamislivo im je da neko "ide preko reda" *bez obzira na to zbog čega su u redu*, a sarkazam je na "svojoj koži" osetila većina stranaca [→ *Stanovnici Velike Britanije vole da pričaju o vremenu, nezamislivo im je da neko "ide preko reda" *zbog čega su u redu*, a sarkazam je na "svojoj koži" osetila većina stranaca]. — Svakako, volontiranje predstavlja dobrovoljni rad, i *bez obzira na to zašto se neko odluči* da bude volonter, svi uslovi i prava volontera treba da budu poštovani [→ *Svakako, volontiranje predstavlja dobrovoljni rad, i *zašto se neko odluči* da bude volonter, svi uslovi i prava volontera treba da budu poštovani]. — Za članstvo u ortaštvu bitno je da je riječ o pravnoj osobi *bez obzira na to radi čega je osnovana*, čime se bavi, tko su joj članovi i tko po nekoj drugoj osnovi u njoj sudjeluje [→ *Za članstvo u ortaštvu bitno je da je riječ o pravnoj osobi *radi čega je osnovana*, čime se bavi, tko su joj članovi i tko po nekoj drugoj osnovi u njoj sudjeluje].

Извршене трансформације доказ су да спој концесивног прилошког израза *без обзира на то* и замјеничке лексеме или израза замјеничког поријекла, заиста функционише као сложени везник с јединственим значењем које постаје и значење зависне клаузе.

IX.2. Сложени везници концесивног значења са партикулом као обавезном интегралном компонентом

Поред везника, „као семантичких експонената концесивних релација у сложеној реченици“, веома важну улогу у обликовању концесивне везе имају и разне концесивне партикуле³²⁶ (Милошевић 1986б: 43). Оне су заправо носиоци или појачивачи концесивног значења и „vrlo često dolaze uz druge (nedopusne, ali uglavnom 'hipotetične') veznike te ih 'koncesuiraju' unoseći zapravo u dijelove rečenica u kojima dolaze svojevrsnu negaciju, pa time signaliziraju nedovoljnost uzroka ili uvjeta sadržanog u zavisnoj klauzi i sugeriraju posljedicu suprotnu očekivanoj sadržanoj u glavnoj klauzi. Uostalom, i danas najobičniji dopusni veznici zapravo su sastavljeni od veznika i takvih čestica³²⁷. Тако *iako* није ништа друго него *i + ako*, *mada* није ништа друго него *ma(kar) + da*, *premda* је *prem(a) + da*“ (Прањковић 2001: 50–51). Будући да у реченичну структуру уносе допунску негацију, интензификатори се, с једне стране, појављују као средства за усаглашавање

³²⁶ У семантички маркиране везнике концесивних релација ауторка убраја везнике: *iako*, *mada*, *ipremda*, наглашавајући да „најбогатијом скалом варијација“ управо располажу партикуле (*ишак*, *и*, *макар*, *ма*, *било*, *нека*, *догуше*, *истина*, *свеједно*, *ионако*).

³²⁷ Као најчешће аутор издваја следеће интензификаторе („isticajne čestice“): (*n*)*i*, *ma(kar)*, *god*, *bilo*, *neka*, *pa*, *sve*, *baš*, *taman* (Прањковић 2001: 50).

логички конфликтних (неусаглашених, неуравнотежених) садржаја надређене и зависне клаузе, или, с друге стране, као средства помоћу којих се могу нарушити логички уравнотежени (усаглашени) садржаји датих клауза (Силић 1984: 81–83).

О значају партикула у конституисању и интерпретацији концесивне семантичке релације посредно свједоче и спискови концесивних везника који се могу наћи у сербокроатистичкој граматичкој литератури, међу којима су, свакако, најбројнији они који у свом саставу садрже партикулу у улози интензификатора. Исцрпан преглед досадашњих „србистичких и/или сербокроатистичких запажања о концесивним везницима и (не)обавезном учешћу партикула у њиховој творби“ даје М. Ковачевић и закључује да „не постоје два аутора код којих је списак концесивних субјунктора подударан“ нити да постоји сагласност у погледу статуса елемената сложених концесивних субјунктора код свих аутора (Ковачевић 2008: 68).

Ковачевић уочава да поменута неподударност потиче првенствено од проблема везаног за диференцијацију везника и партикула у случају хомоформних лексема. У том смислу спорни су случајеви у којима поједини аутори „мијешају функцију везника и функцију партикуле хомоформних концесивних лексема“, какве су на примјер лексеме *макар* и *ма*³²⁸, које врше функцију партикула, али не увијек, јер могу бити и везници³²⁹. Самостално употребе лексеме *макар* и *ма* „нису партикуле употребљене у функцији везника, него су искључиво концесивни везници хомоформни с партикулама“ (Ковачевић 2008: 69). У творби концесивних сложених везника оне никад не учествују као везници већ искључиво као партикуле.

Пишући о значају партикула у конституисању и интерпретацији концесивне релације реченичног типа, Ковачевић све у анализу укључене партикуле комбинаторне с (не)концесивним везницима, с обзиром на то да ли су значајне за синтаксу, семантику или прагматику концесивне релације, класификује у три категорије: а) обликотворне, б) верификативне и в) плеонастичке (Исто, 81). Као критеријуме разграничења датих

³²⁸ О етимолошком идентитету ових лексема в. Прањковић 2001: 50.

³²⁹ К. Милошевић (1986: 37) каже да концесивну везничку функцију имају и „партикуле *макар* и *ма*, које су синонимског карактера, нпр. Клањали су му се, *макар* га и мрзили“. Међутим, у наведеној реченици лексеме *макар* јесте везник хомоформан са партикулом.

категорија аутор наводи позицију партикуле у односу на субјунктор и тест (не)осјетљивости на правило о конгруенцији негација и афирмација у реченици³³⁰.

У поменутом раду аутор доказује да спој партикуле и субјунктора у српском језику функционише као сложени везник само уколико је партикула његова интегрална, неизостављива компонента, па као такав има јединствено значење које постаје и значење субординиране клаузе. Елидирањем партикуле реченица уведена датим везничким спојем би била или граматички неприхватљива или би промијенила значење.

За разлику од обликотворних партикула, верификативне (*и/ни, њамаман, ња, све*) имају првенствено семантичку улогу. Употребом ових партикула, говорно лице само верификује примарност семантичке релације међу садржајима зависне и основне клаузе. Да нису обликотворне, доказује чињеница што се не морају реализовати у контактної позицији са субјунктором, као и то што се (када је ријеч о партикулама *и* и *ни*) повинују правилу о конгруенцији негација и афирмација у реченици.

У категорију плеонастичних партикула (*чак, ња све, њамаман* итд.) спадају оне партикуле чија употреба у реченици није мотивисана ни синтаксичким ни семантичким, већ разлозима прагматичке природе. Оне се по правилу јављају у једнозначно концесивним реченицама уз једнозначне општеконцесивне или чисто концесивне везнике *иако, мада, њремда, макар, ма* или, пак, уз сложене концесивне везнике са партикулом као обликотворном компонентом (*и ако, и кад, и да, а да*). Употријебљене у реченицама које су захваљујући семантици везника концесивно једнозначне, ове су партикуле практично семантички редувантне, јер се њима редувантира већ једнозначно обиљежена семантика зависне реченице. У улози плеонастичких партикула реализованих испред простог или сложеног везника јављају се партикуле *чак, ња, све, њамаман* (тип: *чак и да, чак иако, ња макар, све и кад, њамаман и да, ња и да* и сл.), док се као плеонастичне реализоване иза везника јављају једино партикуле *и* и *ни* (*иако ... и, макар ... ни, и да ... и, и ако ... ни* и сл.) (Ковачевић 2008: 81–82).

³³⁰ Форма сложеног везника неосјетљива је на „граматичко-семантички утицај осталих чланова реченице“, обликотворна партикула не подлијеже утицају негираног предиката основне реченице (в. о томе Ковачевић 2008: 71–72).

IX.2.1. Сложени везници са антепонованом партикулом

IX.2.1.1. Општеконцесивни

IX.2.1.1.1. Партикула + сложени зависни везник

IX.2.1.1.1.1. и *йоред* *йоѝа шйѝо*

У литератури (и рјечницима) налазимо да приједлошко-падежна конструкција *йоред* + генитив у српском језику сем спацијалног, као примарног, може још имати, поред комитативног (адитивног)³³¹, и значење допусности³³², при чему се обично наглашава да је управо ово посљедње једно од најчешћих непросторних значења конструкције *йоред* + генитив (Фелешко 1995: 117). Пишући о недимензионалним приједлозима, односно о недимензионалним значењима приједлошких израза, тј. о оним значењима „која су у начелу изведена из димензионалних, а тићу се комплекснијих логићких односа као што су *sredstvo*, *naћin*, *uzrok*, *posljedica*, *uvjet* и *sl*“ (Прањковић 2001: 18), аутор приједлоге којима се изражава пермисивно значење дијели на специјализоване (*уѝркос/ унаѝоч* + Д/Г) и неспецијализоване међу којима су у првом реду приједлози „који су примарно просторни и значе близину: *kod*, *(po)kraj*, *pored*, *uz*“ (Исто,

³³¹ Адитивни или комитативни генитив дефинисан је као „генитив са значењем придруживања (додавања, укључивања) једне појаве (особе, предмета, апстрактног појма) другој“ (Антонић 2005: 173). Међу приједлозима који се појављују у саставу конструкција са датим значењем наводе се приједлози *йоред*, *осим/ сем*, *йоврх*, а њихова употреба илустрована је слједећим примјерима (овдје не наводимо све): *ПОРЕД Јована* дошла је И Нада [*ПОРЕД ТОГА ШТО је дошао Јован*, дошла је И Нада → *Дошао је Јован*, А дошла је И Нада], *ПОРЕД Јована*, на утакмици су били ЈОШ (И) Марко и Павле [*На уѝакмици је био Јован*, А били су ЈОШ (И) Марко и Павле]; *ОСИМ/ СЕМ йорескоѝ закона*, Скупштина је донела ЈОШ (И) нови закон о стамбеним односима [*ОСИМ/ СЕМ ТОГА ШТО је донела йорески закон*, Скупштина је донела И нови закон о стамбеним односима → *Скуѝиѝина је донела йорески закон*, А донела је И нови закон о стамбеним односима]; *ПОВРХ свих ѝешкоћа* које су је снашле, задесила ју је И та невоља [*ОСИМ/ СЕМ шйѝо су је снашле мноѝе ѝешкоће*, задесила ју је И та невоља → *Снашле су је мноѝе ѝешкоће*, А задесила ју је И та невоља] (Исто, 173–174). — Фелешко (1995: 117) такође истиче да се предлошко-падежна конструкција *йоред* + генитив јавља и у функцији акцесорне прилошке одредбе, а међу примјерима за потврду наводи и слједећи за који каже да није сасвим јасан из разлога што може бити различито интерпретиран — и као допусна прилошка одредба и као прилошка одредба за количину (упозоравајући на непрецизност посљедњег термина): Партизан је, поред залагања играча, показао и извесне слабости.

³³² „Од позиција у којима се јавља предлошко-падежна конструкција са *йоред* + ген. треба пре свега навести допусну прилошку одредбу. Појам означен у именском делу предлошко-падежне конструкције у том случају поседује ’мисаони садржај који, према мишљењу говорника, треба да анулира садржај основа’ (одн. глагола — К. Ф.)“ (Фелешко 1995: 117).

25). Радовановић (1978: 102–103) међу приједлошко-падежним конструкцијама у функцији кондензатора концесивног реченичног значења такође наводи и конструкције типа *(и) њоред* + N_{Dev (Gen)}, *(и) (ио)крај* + N_{Dev (Gen)}, *уз* + N_{Dev (Acc)}.

Када се упореди оно што се у цитираној литератури (и у рјечницима) даје о значењу приједлога *њоред*, *њокрај* са примјерима којима се потврђује речено, лако се да примијетити да сем Радовановића нико од цитираних аутора ни на који начин не скреће пажњу на појаву употребе лексеме *и* (или њене негиране форме *ни*) испред датих приједлога, нити се изјашњава о њеном (структурно-семантичком) статусу у оквиру датих конструкција, иако поједини искључиво наводе примјере датих конструкција са овом лексемом (Прањковић 2001: 25):

Тако је књижевно дело Бранка Радичевића, *њоред свих наших немара и неџањџи*, пак прикупљено цело (Фелешко 1995: 117, Мих 32). — [фискултурне организације] су раније од приредби имале веће приход *и њоред љлаћања њореза* (Фелешко 1995: 117, Пол 19151). — ... само што је *њоред све своје бездушне шкрџосџи и џрамзљивосџи* знао да раздрешу кесу (Фелешко 1995: 117, АГ 87). — Та три романа, *и њоред засџареле форме*, модерна су по замисли и развијању (Скерл., РМС). — Ипак ... *њоред свеџа џошџовања* ... сматрам да ваша побједа није најсјајнија (Крањч. Стј., РМС). — *И њоред све најџосџи и неизвесносџи*, партизани се сви засмејаше (Фелешко 1995: 117, Ћоп 187). — *Pored sve volje ne može vam se pomoći u tome* (Радовановић 1977: 103, Ћорац). — *Međutim, i pored postojanja empirijske i teorijske grade* још немамо конституисану социологију масовних комуникација као посебну научну дисциплину (Радовановић 1977: 103, Тодоровић). — *Ни њоред свих насџојања* нису јој могли помоћи (Прањковић 2001: 49). — Али је *и њокрај великоџ рада* имао много часова велике тешке оскудице (Радовановић 1977, Стевановић, 309).

У *Савременој синџакси срџскоџ језика* И. Антонић наглашава да се, када је у питању форма *њоред* + генитив, концесивно значење чешће остварује „с везничко-предлошким спојем *и њоред*“ (Антонић 2005: 170). И Пипер у поглављу посвећеном семантичкој категорији концесивности у одјелку о концесивним приједлошко-падежним конструкцијама међу примјерима употребе концесивног генитива наводи (осим модела са приједлогом *мимо*) искључиво конструкције са лексемом *и* антепонираном у односу на конструкцију *њоред* + генитив (уп. *И њоред најбоље жеље није моџа џомоћи*. *И њоред оџромних најора нису усџели*), не осврћући се на то да ли је при реализацији концесивног значења обавезно присуство лексеме *и* нити

коментаришући њен морфолошки статус (да ли је везник или ријечца) (Пипер 2005: 828)³³³.

У раду посвећеном семантици текстуалних конектора приједлошко-замјеничког типа, тј. састављених од приједлога мјесних значења и демонстративне замјенице *ш̄ај*³³⁴, Д. Кликовац истиче да конектор *ѿорег ѿоѿа*, осим што „уводи нову информацију (чињеницу, разлог и сл.), која на исти начин егземплификује некакву претходну тврдњу која стоји на линији аргументације као и претходна информација“, може имати и допусно значење, „у ком случају обично испред њега иде речца *и*“, када се њиме „оно што је напред изнесено проглашава за нешто што не би требало да дозволи даљи развој ситуације, али се овај ипак дешава“ (Кликовац 2008: 177). Ауторка, међитим, за потврду реченог наводи примјер у којем прилошки израз *ѿорег ѿоѿа* нема функцију текстуалног конектора, већ представља структурни елемент сложеног везника концесивног значења *и ѿорег ѿоѿа ш̄ѿо*, уп.:

Победници се увек понашају победнички. Али није проблем са петим октобром у томе — већ што се није догодио прави Коперникански преокрет. ***И ѿорег ѿоѿа ш̄ѿо сада живимо неѿѿорегиво слободније***, нажалост, партијска припадност је и даље најбоља препорука и ми заправо још имамо партијску државу, али је она сада вишепартијска (Кликовац 2008: 179).

Да би прилошки израз *и ѿорег ѿоѿа ш̄ѿо* имао функцију текстуалног конектора, нужно је да упућује на антецедентни садржај у тексту, а тај услов, очигледно, у примјеру који ауторка даје, није испуњен. Напротив, дати прилошки израз реализован је катафорички и са општезависним везником *ш̄ѿо* чини структурно и семантички недјелјиву цјелину, тј. сложени субјунктор *и ѿорег ѿоѿа ш̄ѿо* којим је у структуру зависносложене реченице уведена зависна клауза концесивног типа: ***И ѿорег ѿоѿа ш̄ѿо сада живимо неѿѿорегиво слободније***, нажалост, партијска припадност је и даље најбоља препорука (...).

У прилог томе казују и сљедеће преоблике, односно немогућност елидирања прилошког израза из састава сложеног везника [*и ѿорег ѿоѿа ш̄ѿо* → **ш̄ѿо*]: ****Ш̄ѿо сада живимо неѿѿорегиво слободније, нажалостѿ, ѿарѿијска ѿријадностѿ је и даље***

³³³ Аутор међу примјерима допусних зависнослужених реченица наводи и пр. реченичне структуре у коју је допусна клауза уведена сложеним везником (према аутору „везничким изразом“) *ѿ ѿорег ѿоѿа ш̄ѿо* (истицање наше) (Пипер 2005: 829).

³³⁴ Ријеч је о текстуалним конекторима: *ѿорег ѿоѿа*, *уз ѿо*, *насуѿроѿ ѿоѿе*, *ѿоврх ѿоѿа*, *ѿри ѿоѿе*, *ѿрема ѿоѿе*, *ѿа ѿоѿа*, *на ѿо*.

најбоља *йрейорука* (...), или постављања у дистактни положај у односу на везнички елемент *шїю* [*и йоред шїоїа шїю* → **и йоред шїоїа ... шїю*]: ***И йоред шїоїа**, *нажалосїй*, *йаршїїјска йрїїагносїй* је и даље најбоља *йрейорука* (...), **шїю** сада живимо *неуїоредиво слободније*.

Бавећи се проблемом класификације и (п)описа концесивних обликотворних партикула, Ковачевић међу приједлошко-падежним конструкцијама маркираним концесивношћу, које се у језику јављају у функцији кондензатора концесивних реченица које припадају општеконцесивним моделима, уз дативну падежну конструкцију с приједлогом *уїркос* помиње и генитивну „с предлошким изразом *и йоред*“ (Ковачевић 2008: 70). Дати приједлошки израз *и йоред*, односно прилошки израз приједлошко-замјеничког типа *и йоред шїоїа*³³⁵ аутор сматра интегралним дијелом сложеног концесивног везника *и йоред шїоїа шїю*, истичући да је сложени везник *йоред шїоїа шїю* најчешће „у српском стандардном језику синониман ексцептивном везнику *осим шїю*“, те да се „у свим случајевима у којима комитативно ексцептивно значење садржи семантичку компоненту *конїрасїносїи* додавање интензификатора *и* ексцептивно значење зависне клаузе преводи у концесивно“, односно да партикула *и* при реализацији испред сложеног ексцептивног везника има обликотворни карактер (Исто, 70–71). Ради провјере реченог, уз примјере које аутор даје, наводимо и примјере забиљежене у нашем корпусу:

Йоред шїоїа шїю [→ **осим шїю**] *су ове йесме ойевале исїе јунаке* које и хришћанска епика, само што је однос пријатеља и непријатеља био обрнут, оне су се постављале понекад и против централних турских власти у Цариграду [→ **И йоред шїоїа шїю/ Иако** *су ове йесме ойевале исїе јунаке* које и хришћанска епика, само што је однос пријатеља и непријатеља био обрнут, оне су се постављале понекад и против централних турских власти у Цариграду] (М. Павић, Барок). — **Йоред шїоїа шїю** [→ **Осим шїю**] *је био државни језик*, немачки језик је у то време (друга половина XVII и већи део XVIII века) био и разговорни језик чешког племства и чешке буржоазије [→ **И йоред шїоїа шїю/ Иако** *је био државни језик*, немачки језик је у то време (друга

³³⁵ Аутори Силић & Прањковић (2005: 350) у својој граматици за потврду допусних „произведених“ везника наводе и везник *ни йоред шїоїа шїю* (*Ни йоред шїоїа шїю смо у дуїовима йлаће не касне*), пренебрегавајући, како Ковачевић тврди, чињеницу да не постоји приједлошки израз *ни йоред*, баш као што не постоји ни прилошки израз *ни йоред шїоїа*, те да само у потврдној форми могу бити структурни дио сложеног везника *и йоред шїоїа шїю*. „Интезификатор *и* у саставу везника *и йоред шїоїа шїю* не подлијеже ’конгруенцији’ негација, тако да се никад не остварује у верзији *ни йоред шїоїа шїю*“ (Ковачевић 2008: 71).

половина XVII и већи део XVIII века) био и разговорни језик чешког племства и чешке буржоазије] (П. Пипер, УС). — *Pokraj toga što* [→ *Osim što*] *je prvenstveno bio Zeusov glasnik*, odnoseći i donoseći poruke po Zeusovom nalogu, bio je i pratilac duša koje je odvodio u Had [→ *I pokraj toga što/ Иако je prvenstveno bio Zeusov glasnik*, odnoseći i donoseći poruke po Zeusovom nalogu, bio je i pratilac duša koje je odvodio u Had] (www.dualsoft.rs/nikola/mitologija/hermes.html, 16. 2. 2012). — *Порег ѿоѿа шѿѿо* [→ *Осим шѿѿо*] *Св. Саву и данас ѿрослављамо као најзначајнијеј срѿској ѿросвеѿѿиѿеља*, знамо га и као устројитеља црквеног и државног живота (Ковачевић 2008: 71, Политика). — *Порег ѿоѿа шѿѿо* [→ *Осим шѿѿо*] *je ѿресѿѿоница сира*, Едам је некада био важна лука, центар извоза Холандије [→ *И ѿпорег ѿоѿа шѿѿо/ Иако je ѿресѿѿоница сира*, Едам је некада био важна лука, центар извоза Холандије] (Ковачевић 2008: 71, Блиц). — *Порег ѿоѿа шѿѿо* [→ *Осим шѿѿо*] *радим као уредник и водѿѿиѿељ ѿоменуѿѿе емисије*, радим и као један од 10 уредника дневне емисије „Велики брат“ [→ *И ѿпорег ѿоѿа шѿѿо/ Иако радим као уредник и водѿѿиѿељ ѿоменуѿѿе емисије*, радим и као један од 10 уредника дневне емисије „Велики брат“] (Ковачевић 2008: 71, Блиц). — За Ужичане ће, *ѿпорег ѿоѿа шѿѿо* [→ *осим шѿѿо*] *су ѿреуређењем ѿлаже добиѿи ѿѿѿоднији ѿросѿѿор за улазак у воду*, од значаја нарочито бити то што је овим пословима омогућено да вода чисте планинске Ђетиње на плажи буде топлија за који степен [→ За Ужичане ће, *и ѿпорег ѿоѿа шѿѿо / иако су ѿреуређењем ѿлаже добиѿи ѿѿѿоднији ѿросѿѿор за улазак у воду*, од значаја нарочито бити то што је овим пословима омогућено да вода чисте планинске Ђетиње на плажи буде топлија за који степен] (Ковачевић 2008: 71, Политика). — *И ѿпорег ѿоѿа шѿѿо* [→ *Иако*] *je ѿорѿдичан човек*, Абрамович се брине о својим пријатељима [→ *Порег ѿоѿа шѿѿо/ осим шѿѿо je ѿорѿдичан човек*, Абрамович се брине о својим пријатељима] (Ковачевић 2008: 70, Српски Национал). — Но *и ѿпорег ѿоѿа шѿѿо* [→ *иако*] *каже да у самокритици и у другим интернализѿованим реакцијама постоји инструментални фактор редуковања стрепње, истиче да је самокритика више од обичне инструменталне реакције и да њено место у кривици и моралном развоју зависи од когнитивних и евалуативних услова под којима је стечена* [→ *Порег ѿоѿа шѿѿо/ осим шѿѿо каже да у самокритици и у другим интернализѿованим реакцијама постоји инструментални фактор редуковања стрепње, истиче да је самокритика више од обичне инструменталне реакције...*] (Бисера С. Јевтић, МПС). — *И ѿпорег ѿоѿа шѿѿо* [→ *Иако*] *Арѿенѿѿина има добру реѿрезенѿѿацију*, Холанђани су за нас најнеугоднији противник [→ *Порег ѿоѿа шѿѿо Арѿенѿѿина има добру реѿрезенѿѿацију*, Холанђани су за нас најнеугоднији противник] (Ковачевић 2008: 70, Блиц).

Како се из наведених примјера види, интензификаторска партикула *и* има обликотворни статус када се дода на сложени везник *ѿпорег ѿоѿа шѿѿо*, али само у оним случајевима у којима комитативно ексцептивно значење садржи компоненту контрастности. На тај се начин и сложени ексцептивни везник *ѿпорег ѿоѿа шѿѿо* преводи

међу сложене везнике концесивне семантике. С друге стране, редуковање партикуле *и* из сложеног везник *и њорег њоѡа шѡо* не би оставило трага на граматичком плану реченице, али би оставило последице на семантичком плану — умјесто концесивног реализовало би се ексцептивно значење комитативног типа.

Партикула *и* употријебљена уз сложени везник *њорег њоѡа шѡо*, и њему блискозначне варијанте *њокрај њоѡа шѡо* и *њоврх њоѡа шѡо*³³⁶, није увијек обликотворног карактера, што доказују примјери у којима њено изостављање не би поништило концесивну семантичку интерпретацију реченице. Другим ријечима, сложени везник *њорег њоѡа шѡо* у српском језику може функционисати и као контекстуално условљен концесивни везник, чему у прилог иду сљедећи примјери (а) и њихове трансформације (б):

(а) Стање у црногорском туризму је, *и њорег њоѡа шѡо* [→ *иако*] је *овоѡодишња сезона била рекордна*, по свој прилици веома алармантно (Ковачевић 2008: 70, Вечерње новости). — *I pored toga što* [→ *иако*] *postoje mnoge sličnosti između ljudskih prava i razvoja baziranom na ljudskim pravima*, концептуалне разлике се појављују приликом постављања огуђа за њихову примену и надзор над применом (М. Докмановић, ГР). — *И њорег њоѡа шѡо* [→ *иако*] је 1924. *јуѡословенска влада укинула ѡолиѡиичку мисију руских емиѡранѡѡа у Беоѡрагу*, њена подршка великом броју руских белогардејаца у Краљевини СХС није престајала, као ни негативан став према успостављању дипломатских односа са Москвом (Међународно признање, уговори, границе и спољна политика, Француско-југословенски уговор о пријатељству, 11. новембра 1927, члан 5, у: Југославија 1918–1984, збирка докумената, стр. 163). — Но *и њорег њоѡа шѡо* [→ *иако*] *каже* да у самокритици и у другим интернализованим реакцијама постоји инструментални фактор редуковања стрепње, истиче да је самокритика више од обичне инструменталне реакције и да њено место у кривици и моралном развоју зависи од когнитивних и евалуативних услова под којима је стечена (Бисера С. Јевтић, МПС). — ... *i pored toga što* [→ *иако*] *живимо u ekonomski otežanim uslovima*, друштво се све јасније одређује према науси, преузимајући и сасвим практичне мере да она постане приоритет у развоју... (Д. Медаковић, Креативни песимизам, у: АВН). — Све то ипак било је, *и њорег њоѡа шѡо* [→ *иако*] је *гуѡо ѡрајало*, тако и просто и обично (Д. Васић, Сабране приповетке, 188, АСК). — Само по себи каже да су дјевојке у племену лудовале за Крцуном Сердаревим, али он, мимо ондашњи црногорски обичај *и њорег њоѡа шѡо* [→

³³⁶ „Овај конектор [*њоврх њоѡа*] уводи последњи члан у набрајању... Тај последњи члан не мора бити најважнији (као пример, аргумент и сл.), него он обично додатно потврђује, учвршћује већ постојећи доказ, аргументацију, егземплификацију и сл. Подразумева се да су претходно наведени чланови довољни или убедљиви већ сами за себе“ (Кликовац 2008: 182).

иако] је имао само једној млађеј браћи и мајер, дочека двадесет другу годину нежењен (Ускок, 11, АСК). — Донесе их, откри, па као увређена седе до Мите и поче да мотри, гледа у њега, ишчекујући да ли ће он, *и њорег њоја шњо* [→ *иако*] *види* да она зна од кога су те понуде, ипак смети пред њом да узме, ... (Б. Станковић, Из старог јеванђеља и Стари дани, АСК). — Јер *и поред тога што* [→ *иако*] *већ одавно постоје банке и могућности кредита на хипотеку*, сељаци, нарочито они старији, vole да се задужеју на овај старински начин, код варошких газда код којих купују робу и код којих су им се и очеви задуживали (И. Андрић, НДТ). — *И њокрај њоја шњо* [→ *иако*] *је највиши Суд њравде у свеју ѡресудио онако* како је утврдио на основу докумената за и против, и даље одзвањају повици: распните, распните српски народ! (forum.vidovdan.org › Традиција и вера › Православље — теорија, 6. 3. 2012).

(б) *И поред тога што постоје многе сличности између људских права и развоја базираним на људским правима*, концептуалне разлике се појављују приликом постављања оруда за њихову примену и надзор над применом [→ *Поред тога што* (→ *иако/*осим што*) *постоје многе сличности између људских права и развоја базираним на људским правима*, концептуалне разлике се појављују приликом постављања оруда за њихову примену и надзор над применом] (М. Докмановић, ГР). — Само по себи каже да су дјевојке у племену лудовале за Крцуном Сердаревим, али он, мимо ондашњи црногорски обичај *и њорег њоја шњо* је имао само једној млађеј браћи и мајер, дочека двадесет другу годину нежењен [→ ... *њорег њоја шњо* (→ *иако/*осим шњо*) *је имао само једној млађеј браћи и мајер*, дочека двадесет другу годину нежењен] (Ускок, 11). — Јер *и поред тога што* *већ одавно постоје банке и могућности кредита на хипотеку*, сељаци, нарочито они старији, vole да се задужеју на овај старински начин, код варошких газда код којих купују робу и код којих су им се и очеви задуживали [→ ... *поред тога што* (→ *иако/*осим што*) *већ одавно постоје банке и могућности кредита на хипотеку*, сељаци, нарочито они старији, vole да се задужеју на овај старински начин, код варошких газда код којих купују робу и код којих су им се и очеви задуживали] (И. Андрић, НДТ). — Донесе их, откри, па као увређена седе до Мите и поче да мотри, гледа у њега, ишчекујући да ли ће он, *и њорег њоја шњо* *види* да она зна од кога су те понуде, ипак смети пред њом да узме, ... [→ ... ишчекујући да ли ће он, *њорег њоја шњо* (→ *иако/*осим шњо*) *види* да она зна од кога су те понуде, ипак смети пред њом да узме...] (Б. Станковић, Из старог јеванђеља и Стари дани, 92, АСК). —... *и поред тога што* *живимо у економски отежаним условима*, друштво се све јасније одређује према наци, преузимајући и сасвим практичне мере да она постане приоритет у развоју... [→ ... *поред тога што* (→ *иако/*осим што*) *живимо у економски отежаним условима*, друштво се све јасније одређује према наци, преузимајући и сасвим практичне мере да она постане приоритет у развоју...] (Д. Медаковић, Креативни песимизам, у: АВН).

Чињеница да се основно значење приједлога *īoreg*, као структурног елемента прилошког израза *īoreg īoīa*³³⁷, преко којег је у процесу срастања са општезависним везником *īīio* настао сложени везник *īoreg īoīa īīio*, „метафорички транспонује као смисаона сагласност између двеју информација“, недвосмислено указује на то да дати сложени везник не може сам бити носилац концесивне семантике, већ да логичкосемантички суоднос главне и зависне клаузе предодређује (задаје) његову концесивну семантичку вриједност. То потврђују и сљедећи забиљежени примјери:

Naime, problem je u tome što već neko vreme gubim na težini i osećam stalnu glad ***povrh toga što*** [→ ***uprkos tome što/pored toga što***] se hranim redovno i u više nego dovoljnim količinama (www.doktor.rs › Zdravlje forum › Medicina › Pitanja i odgovori, 6. 3. 2012). — ***Povrh toga što*** [→ ***uprkos tome što/ pored toga što***] je bio teško bolean, Damure bin Džundub, r.a., je želio da se pridruži putnicima ... (www.monteislam.com/islamske-teme/znacenja-i-zracenja-hidzre, 6. 3. 2012)

На основу проведене анализе можемо закључити да сложени везник *īoreg/īокрај/īоврх īoīa īīio* са интензификаторском партикулом *и* твори сложени везник концесивне семантике *и īoreg/īокрај/īоврх īoīa īīio* само онда када је дата партикула нужна, интегрална компонента која га преводи у ред сложених, контекстуално неусловљених концесивних везника³³⁸. Елидирање или премјештање партикуле у односу на субјунктор без посљедица по концесивну семантичку интерпретацију реченице указује на њен верификативни карактер. У том је случају семантичка вриједност сложеног везника условљена смисаоним међуодносом двију клауза.

IX.2.1.1.1.2. *и мимо īoīa īīio*

Вишезначна семантика приједлога *мимо* који у саставу замјеничког прилошког израза партиципира у настанку сложеног субординацијског везника *мимо īoīa īīio*

³³⁷ „У оквиру конектора *īoreg īoīa* објекти који заузимају однос непосредне близине нису више конкретни, физички, него апстрактни — реч је о семантичким целинама у оквиру текста, од којих се следећа ставља до претходне. Физичко смештање објеката у исту линију метафорички се транспонује као смисаона сагласност двеју информација“ (Кликовац 2008: 179).

³³⁸ И. Грицкат биљежи и примјер у којем је из састава сложеног везника редукована катафорска замјеница: ***И īoreg īīio*** *смо у робовање, оīīочело је инīиернирање* (М. Павићевић, Црногорци у причама и анегдотама, књ. XIX, 1938) (Грицкат 2004: 127, напомена 33).

сврстава дати везник међу контекстуално условљене сложене везнике. Употријебљен уз генитивну падежну форму³³⁹ дати приједлог у српском језику може бити реализован не само у концесивном значењу³⁴⁰, при чему ваља истаћи да се специфичност приједлошко-падежне конструкције овога типа огледа не само у чињеници да је у самом приједлогу садржана информација о негираности предикације обиљежене девербативном именицом³⁴¹ већ и у значењу „изузимања (искључивања) једне појаве (особе, предмета, апстрактног појма) из мноштва осталих присутних или одсутних истоврсних појава“, тј. у екцептивном значењу³⁴². У складу с реченим су и тумачења дата у рјечнику у вези са значењем ове приједлошке лексеме и примјери који их илуструју, при чему је у првом случају дати приједлог супституентан једнозначним концесивним приједлогом *уѝркос*, а у другом са приједлогом екцептивног значења:

2. (са ген. и ак.) а. *ѝоказује изузимање од коѝа или чеѝа: изузев, осим, сем.* — За тих стотину и неколико година било [је] *мимо* тих Цетињских владика још и других владика (Рув. И., БК 1898, 825). Но има, *мимо* ове, и једна друга врста заблуда (Недић Љ. 3, 3). Ја не тражим друге награде *мимо* задовољство што сам се нашао пријатељу (Недић Љ. 2, 107). б. *исѝиче, с различѝим нијансама, суѝроѝсѝављање (...)* 4) и *ѝорег (чеѝа), и уѝркос (чему).* — Доситејева су дела и *мимо* тога извршила преврат у овоме веку (БК 1898, 1434). *Мимо* свега овога и код друмске полиције остаће испити, као и код остале војске, за унапређење (Н. Скуп. 1, 244). Изађе на чисто само то, да се *мимо*

³³⁹ И. Антонић (2005: 170) у одјелку о концесивном генитиву као један од модела у којем се остварује овај тип генитива наводи „генитив девербативне или деадјективне именице с предлогом МИМО типа *рег, обичај, ѝраво, одобрење, одлука, доѝовор*“, уз напомену да приједлог *мимо* кондензује негацију зависне предикације.

³⁴⁰ Приједлошко-падежна конструкција *мимо* + генитив као „прилошка одредба за место и допусна прилошка одредба указује на то да радња коју означава динамични глагол (*verbum movendi*) мимоилази предмет који је означен у именском делу предлошко-падежне конструкције“. „Кад се у именском делу предлошко-падежне конструкције појављују именована за збир начела и одлука: *обичај, рег, вера* (’вера’ као збир неких религијских начела) итд., онда релационо значење читаве конструкције добија апстрактни карактер и у том случају говоримо о допусној прилошкој одредби: ’а партизан [је] у ставу мирно, мимо обичаја, врло званично рапортирао’ (Ис 21), ’То је старо право ... чувају га мимо вјере и против ње’ (Сел 33), ’брза пруга свратила је мимо возног реда у наше мјесто’ (Дес 26)“ (Фелешко 1995: 103–104).

³⁴¹ „Specificnost konstrukcije *mimo* + N_{Dev (Gen)} i *bez* + N_{Dev (Gen)} jeste u postojanju informacije o negiranosti predikacije označene deverbativnom imenicom“ (Радовановић 1977: 104). Пр. Учинио је то *мимо нашеѝ доѝовора* [← *Иако се нисмо ѝако доѝоворили*].

³⁴² И. Антонић указује на архаичност ове приједлошко-падежне конструкције са екцептивним значењем (Антонић 2005: 173). О екцептивном значењу везника *мимо ѝоѝа ѝѝо* в. XI.2.1.3. овога рада.

папине наредбе, на помоћ из Европе нема шта рачунати (Нов. 23, 257). Накити мачку, *мимо* све њено маукање и копрцање (Рак. Мита 10, 25)³⁴³.

Међу наведеним примјерима контекстуалних потврда концесивног значења датог приједлога налазе се и примјери његовог учешћа у формирању прилошких израза приједлошко-замјеничког типа (*и мимо ѿоѿа, мимо свеѿа овоѿа*) којима се може исказати значење концесивности, што потврђује могућност њихове замјене концесивним прилошким изразима *уѿркос ѿоѿе, и ѿоред ѿоѿа, без обзира на ѿо* у истом контексту без последица на семантичком плану. Уз те примјере навешћемо још покоји забиљежени примјер анафорске (трансфрастичке и интрафрастичке) употребе датог прилошког израза, уз преиспитивање његове семантичке вриједности примјеном теста супституције:

Доситејева су дела *и мимо ѿоѿа* [→ *и ѿоред ѿоѿа / без обзира на ѿо*] извршила преврат у овоме веку (БК 1898, 1434). — *Мимо свеѿа овоѿа* [→ *уѿркос свему овоме/ и ѿоред свеѿа овоѿа/ без обзира на све ово*] и код друмске полиције остаће испити, као и код остале војске, за унапређење (Н. Скуп. 1, 244). — Dostigli su profesionalni vrh, priredili vrhunsku sportsku predstavu da bi je onda nadmašili društveno-rasnim dometom. *Mimo toga* [→ *ѿоред ѿоѿа/ сем ѿоѿа*], ..., ujedno su ohrabрили milione drugih da isprobaju još neiskušeni, uporedni razmah suparništva i prijateljstva (Политика, 11. 2. 2007, КССЈ). — Sve *mimo toga* [→ *осим/ сем ѿоѿа*] bilo je čvrsto držanje dizgina Conginim rukama (Политика, 31. 10. 2008, КССЈ). — Ali, bez obzira na to što je Mešihat Islamske zajednice u Srbiji osnivač medrese, kako to da niko nije uzeo u zaštitu izbačene učenike. Valjda i oni imaju pravo na školovanje, *mimo toga* [→ *без обзира на ѿо*] kakva uverenja imaju njihovi roditelji (Политика, 15. 11. 2007, КССЈ). — Valjalo bi da mu se presade i tetive na levoj nozi, koje su oštećene 90 posto. Ali kako je njegov otac Nenad bez posla, a majka Dostana kao pevačica radi na Crnogorskom primorju, Uroš ne može ni da razmišlja o tako složenom i skupom zahvatu. I *mimo toga* [→ *ѿоред ѿоѿа/ уз ѿо*], predstoji mu niz operacija kojima bi ožiljci trebalo da se poravnaju s kožom, kako mu ne bi otežavali pokrete (Политика, 3. 10. 2008, КССЈ). То су теме које је одобрио Савет безбедности. Ali *mimo toga* [→ *уѿркос ѿоѿе/ без обзира на ѿо/ и ѿоред ѿоѿа*] Rusija će postaviti i pitanje Kosova (Политика, 28. 2. 2008, КССЈ).

Као што видимо, није у свим контекстима могућа супституција замјеничког прилошког израза *мимо (свеѿа) ѿоѿа* замјеничким прилошким изразима концесивног значења, што предодређује чињеницу да сложени везник *мимо ѿоѿа иѿѿо* не може бити једнозначно концесиван. Томе у прилог иду и примјери овог сложеног везника

³⁴³ Примјери које наводимо преузети су из Српског електронског речника. Истицања приједлошке лексеме у контексту којим се њено значење потврђује наше је.

регистровани углавном на различитим интернет сајтовима, углавном у текстовима публицистичког карактера:

мимо ѿоѿа шѿѿо → *иако/ уѿркос ѿоѿе шѿѿо*

Mi ćemo na izbore izaći sami, kao i prošli put, ***mimo toga što*** [→ *иако/ уѿркос ѿоѿе шѿѿо*] *je na republičkom nivou stranka tada izašla na izbore u koaliciji* (www.starcevo.org.rs/index.php?option=com...id...). — Smatramo da on raspolaže svim potrebnim ovlašćenjima da bi nam dao signal kako da se ponašamo, jer je on fundamentalna figura sistema UN — rekla je za Glas Kristina Galjak, portparol visokog predstavnika EU Havijera Solane, objašnjavajući kako je, pre dva dana, Solana smeo da najavi rad Euleksa ***mimo toga što*** [→ *иако/ уѿркос ѿоѿе шѿѿо*] *nema dozvolu nadležnog SB* (www.glas-javnosti.rs/node/30452/print). — ***Mimo toga što*** [→ *иако/ уѿркос ѿоѿе шѿѿо*] sam pomenuo da dužina merena laktom nije referentna i pouzdana, egipatske piramide još uvek stoje (www.astronomija.co.rs/nauka/fizika/4682-istorija-mera-za-duinu.html). — ***Mimo toga što*** [→ *иако/ уѿркос ѿоѿе шѿѿо*] *su aparati noviji, princip rada je isti* (www.davidbaileymbe.com/Mostovi/entertainment50.htm);

мимо ѿоѿа шѿѿо → *осум шѿѿо/ ѿоѿег ѿоѿа шѿѿо*

И то је највећи догађај за кога и велики светитељи и, ***мимо ѿоѿа шѿѿо*** [→ *ѿоѿег ѿоѿа шѿѿо/ осум шѿѿо*] *су свейшѿѿели*, велики умови, као Свети патријарх Фотије, онај који је крстио и нас и Бугаре и највећи број Словена, а почео и крштење Руса, крстио западне Словене, крстио нас преко Кирила и Методија и ученика... (www.verujem.org/teologija/atanas_do.html, 28. 2. 2012). — Još jedan konj je istorijski, ***mimo toga što*** [→ *ѿоѿег ѿоѿа шѿѿо/ осум шѿѿо*] *je engleski*, pa već i time značajan: onaj koga je kod Bosforta, u završnoj bici Rata Bele i Crvene ruže, tražio Ričard III da bi sačuvao krunu, te pošto ga našao nije, izgubio je i bitku i krunu i glavu (www.borislavpekic.com/2011/12/uloga-zivotinja.html, 28. 2. 2012). — Prijatelj sam s Emirom odavno, ***mimo toga što*** [→ *ѿоѿег ѿоѿа шѿѿо/ осум шѿѿо*] *smo stranačke kolege* (www.nezavisne.com/.../Suljagic-podnio-neopo... - Босна и Херцеговина, 16. 2. 2012).

Ни у једном од наведених примјера са сложеним везником *мимо ѿоѿа шѿѿо* елиптирањем било које његове структурне компоненте или постављањем у дистактни положај једне у односу на другу не бисмо добили семантички или граматички прихватљиву реченицу:

Mimo toga što *su aparati noviji*, принцип рада је исти [→ ¹ ***Што** су апарати новији, принцип рада је исти; → ² ***Мимо ѿоѿа** принцип рада је исти **шѿѿо** су апарати новији]. — ***Mimo toga što*** sam pomenuo da dužina merena laktom nije referentna i pouzdana, egipatske piramide još uvek stoje [→ ¹ ***Што** сам поменуо да дужина мерена лактом није референтна и поуздана, египатске пирамиде још увек стоје; → ² ***Мимо ѿоѿа** египатске

пирамиде још увек стоје *ш̄ӣо* сам поменуо да дужина мерена лактом није референтна и поуздана].

Чињеница да сложени везник *мимо* *ш̄о̄ӣа* *ш̄ӣо* може бити употријебљен у вриједности везника општеконцесивног значења (*иако*, *ӯпркос* *ш̄о̄ме* *ш̄ӣо*, *без обзира на* *ш̄о* *ш̄ӣо*) или у вриједности сложених везника ексцептивног значења комитативног типа (*ш̄оред* *ш̄о̄ӣа* *ш̄ӣо*, *осим* *ш̄ӣо*) указује на то да он може, али увијек не мора, имати концесивно значење, тј. да није нужно чисто концесиван, те да припада скупини контекстуално условљених сложених везника концесивне семантике.

Уколико се сложеним везником *мимо* *ш̄о̄ӣа* *ш̄ӣо* уводи зависна клауза ексцептивног типа са семантичком компонентом контрастности, додавање интензификаторске партикуле *и* на дати сложени везник концесуира значење зависне клаузе, као што то показују слjedeћи, већ навођени, примјери:

и + *мимо* *ш̄о̄ӣа* *ш̄ӣо* → *и* *мимо* *ш̄о̄ӣа* *ш̄ӣо* (= *иако/ӯпркос* *ш̄о̄ме* *ш̄ӣо*)

Још један конј је историјски, *мимо* *toga što* [→ *осим што*] *je engleski*, ... [→ Још један конј је историјски, *и* *мимо* *toga što* (= *иако/упркос* *tome što*) *je engleski*, ...]. — Пријатељ сам с Емиром одавно, *мимо* *toga što* [→ *осим што*] *sмо страначке колеге* [→ Пријатељ сам с Емиром одавно, *и* *мимо* *toga što* (= *иако/упркос* *tome što*) *sмо страначке колеге*].

Веома је важно одговорити на питање статуса интензификаторске партикуле *и* у слjedeћим забиљеженим примјерима:

„Међутим, уколико се одступи од договора, па се у систем 'упумпа' много више новца или ако дође до повећања плата *и* *мимо* *toga što* [→ *иако/ӯпркос* *ш̄о̄ме* *ш̄ӣо*/ *и* *ш̄оред* *ш̄о̄ӣа* *ш̄ӣо*] *нема повећања јавних прихода*, дакле ако се наруши суштински елемент јучерашњег договора, онда *и* реакција фонда може да буде строжа *и* оштрија, да онда да негативну оцену *и* да се аранжман не заврши на најбољи начин“, навео је Vučković (www.glas-javnosti.rs/node/124806/print). — *и* *мимо* *toga što* [→ *иако/ӯпркос* *ш̄о̄ме* *ш̄ӣо*/ *и* *ш̄оред* *ш̄о̄ӣа* *ш̄ӣо*] *парламентарне странке на сва звона звоне о новом уставу*, а ни педаљ се не мићу с мртве тачке, у владајућем DSS-у тврде да Србија у септембру може имати највиши правни акт (www.naslovi.net/2006-06-15/glas-javnosti/ustav...u.../165840). — Међутим, функционер SPS-а Branko Ružić изјавио је да су њима „потребне гаранције“ *и* *мимо* *toga što* [→ *иако/ӯпркос* *ш̄о̄ме* *ш̄ӣо*/ *и* *ш̄оред* *ш̄о̄ӣа* *ш̄ӣо*] *је постигнут висок степен сагласности о принципима за владу са SRS [5] и DSS-NS* (www.glas-javnosti.rs/node/24925/print).

У наведеним примјерима партикула *и* није обликотворног, интегралног карактера будући да њено елидирање не утиче на концесивну семантичку интерпретацију реченице:

„Međutim, ukoliko se odstupi od dogovora, pa se u sistem 'upumpa' mnogo više novca ili ako dođe do povećanja plata *mimo toga što* [→ *uako/ yūpkoc īōme īīō/ u īopeg īōīa īīō*] *nema povećanja javnih prihoda*, dakle ako se naruši suštinski element jučerašnjeg dogovora, onda i reakcija fonda može da bude stroža i oštrija, da onda da negativnu ocenu i da se aranžman ne završi na najbolji način“, naveo je Vučković. — *Mimo toga što* [→ *uako/ yūpkoc īōme īīō/ u īopeg īōīa īīō*] *parlamentarne stranke na sva zvona zvone o novom ustavu*, a ni pedalj se ne miču s mrtve tačke, u vladajućem DSS-u tvrde da Srbija u septembru može imati najviši pravni akt. — Međutim, funkcioner SPS-a Branko Ružić izjavio je da su njima „potrebne garancije“ *mimo toga što* [→ *uako/ yūpkoc īōme īīō/ u īopeg īōīa īīō*] *je postignut visok stepen saglasnosti o principima za vladu sa SRS [5] i DSS-NS*. — *Mimo toga što* [→ *īako/ uprkos tome što*] *su aparati noviji*, princip rada je isti [уп. *I mimo toga što su aparati noviji*, princip rada je isti].

Само у оним случајевима у којима дата интензификаторска партикула обезбјеђује једнозначно концесивну семантичку вриједност реченици са сложеним везником *мимо īōīa īīō*, она има статус обавезне, интегралне компоненте сложеног субјунктора *и мимо īōīa īīō*.

Додавањем интензификаторске партикуле *и* на сложени везник *мимо īōīa īīō*, односно у процесу обједињења катафорски употријебљеног концесивног замјеничког прилошког израза са интензификаторском партикулом *и* (*и мимо īōīa*) и општезависног везника *īīō*, формира се сложени контекстуално неусловљен везник концесивне семантике *и мимо īōīa īīō*:

Iako flamanski majstor i Van der Vajden pripada najboljim evropskim slikarima 15. veka, *i mimo toga što* [→ *uako/ yūpkoc īōme īīō/ u īopeg īōīa īīō*] *ta dela na najlepší način karakterišu prelaz srednjovekovnog u novovekovno slikarstvo*, dosad nisu organizovane monografske izložbe njihovih dela (in4s.net/.../5596-otelovljenje-uda-u-slici-sa-epohalnim-posledicama).

IX.2.1.1.2. Партикула + прости зависни везник

IX.2.1.1.2.1. Партикула + условни везник (*ако, кад, га, уколико*)

Сложени концесивни везници настали удруживањем партикуле и везника условне семантике представљају један од доказа да се језик, прије формирања везничких средстава специјализованих искључиво за исказивање концесивног (реченичног) значења, користио примарно условним везницима *ако, кад, га, уколико*, односно

конективним индикаторима погодбене реченице³⁴⁴. Због поливалентности датих везника, тј. њихове могућности да у структуру сложене реченице уводе како погодбене тако и допусне зависне клаузе, допусно значење, осим контекстом, бива сигнализано и додатним формалним маркерима (или искључиво њима), какви су нпр. партикула *и*, која у реченици функционише као „индикатор релацијске коегзистенције неадекватног, односно недостатног услова и последице“ и може бити у контактної или дистактној позицији са условним везником *ако, кад, да, уколико*³⁴⁵, и одговарајући кореференти употрејебљени уз негирану управну предикацију³⁴⁶.

С обзиром на то да партикула *и* у концесивним зависним клаузама може бити употрејебљена испред или иза субјунктора *ако, кад, да, уколико* (позициона реализација партикуле утиче на њен граматички статус, али не и на семантичку вриједност зависне клаузе), важно је истаћи да је нужан, али не и довољан услов настанка сложених концесивних везника овога типа контактна позиција интензификаторске партикуле *и* и везника условне семантике.

Да би спој партикуле *и* и везника погодбеног значења у српском језику имао статус сложеног концесивног везника, неопходно је да партикула *и* буде антепонирана. Тек употрејебљена испред датих везника, интензификаторска партикула *и* добија обликотворни карактер, „концесуира“ условни везник уз који се нашла, укидајући му погодбено а задајући концесивно значење, тј. постаје интегрална семантичка компонента сложеног концесивног везника³⁴⁷. Обликотворни статус партикуле одражава се у немогућности њеног испуштања из сложеног везника без последица на семантичком плану реченице, док се семантичка вриједност датога везника потврђује у могућности његове супституције простим везником општеконцесивног значења *иако*. Веома је важан и критеријум неосјетљивости на негацију приликом утврђивања

³⁴⁴ Павловић (2009: 333) наводи да се у старосрпској пословноправној писмености допусна реченица уводи везницима који фунгирају и као конективни индикатори погодбене реченице.

³⁴⁵ Павловић наводи податак да у готово двије трећине анализираних примјера допусних реченица лексема *и* прати везнике, у контактної или дистактној позицији, *аште* и *акје*, док се у реченицама с везником *ако* јавља у сваком другом примјеру (Исто, 2009: 333).

³⁴⁶ „У сваком четвртог примјеру допусне реченице уведене везником *ако* управна реченица садржи прилошки или предлошко-падежни кореферент (...) узрочног типа, те је допусна релација практично индикована структуром управне реченице“ (Исто, 334).

³⁴⁷ Позиционирана иза везника, партикула *и*, будући одвојива од субјунктора, нема обликотворну већ верификативну семантичку улогу — њоме се, дакле, само наглашава концесивна семантичка интерпретација клаузе.

обликотворне улоге интензификаторске партикуле *и*. Будући да је неодвојиви дио сложеног везника, дата партикула не конгруира са негацијом предиката надређене клаузе, тј. не бива замијењена партикулом *ни* као својим негираним еквивалентом. Када не би имала обликотворни карактер, партикула *и* би морала бити супституисана партикулом *ни*, што је у складу са правилом о конгруенцији *ни* са негираним предикатом (Ковачевић 2008: 72; 2002: 33–57).

Анализирајући комбинације *и ако*, *и кад*, *и га*, аутори Симић & Јовановић закључују да је комбинација какву чине наведени спојеви секвентна, што се види на основу њиховог линеарног понашања — „они по линеарној оси прате један други, и остају у узајамном контакту. Наиме, уколико клаузе замене места, оба везника заједно прелазе у антепозицију са реченицом коју заједнички уводе“ (Симић & Јовановић 2002: 1634)³⁴⁸. „Све остале комбинације по правилу су несеквентне. То значи да коинциденција двају везника није знак синтаксичке везе двеју реченица, претходне и оне коју уводе, или оне коју уводе и потоње већ да први од њих повезује претходну са оном која је постпонирана оној коју потоњи од њих уводи. Једноставније речено, други од везника припада антепонираној која зависи од оне коју уводи први, а која је постпонирана. Зависна је заједно са својим везником импостирана између везника управне и њеног осталог дела. Изгледа да су такве комбинације слободне, и настају између свих напоредних везника и антепонираних зависних оној реченици коју уводе“ (Исто, 1635).

IX.2.1.1.2.1.1. *и ако*

Као обавезна интегрална компонента сложеног концесивног везника који у своме саставу има погодбени везник *ако* углавном се јавља интензификаторска партикула *и*. Њоме се реална или потенцијална погодбена клауза уведена везником *ако* преводи у концесивну реалну или концесивну потенцијалну клаузу, што потврђују следећи примјери:

И ако [→ *иако*] *је ог Боѿа* — доста је (Ковачевић 2008: 72, В. Николић). — А исто тако ћу певати *и ако* [→ *иако*] *не дођу* (Ковачевић 2008: 72, Прес). — Зато, *и ако* [→ *иако*] *сѣрасѣи између вас двоје ѿочне га оѿада*, покушајте да што чешће водите љубав (Ковачевић 2008: 72, Прес). — Просечно живим, *и ако* [→ *иако*] *је моја ѿрофесорска ѿлаѿа већа неѿо већине груѿих* (Ковачевић 2008: 72, Блиц). — Не вреди вам *и ако* [→

³⁴⁸ Примјери, и њихове трансформације, које аутори ради потврде наводе: Радовали бисмо се *и да/ако* само једанод нас дође // *и кад* би само један о од вас дошао → *И да/ако* само један од вас дође // *и кад* би само један од вас дошао, радовали бисмо се (Исто, 1634).

иако] *имаѿе ѿеѿ факулѿеѿа* ако нисте пријатељ или рођак (Ковачевић 2008: 72, Правда). — Бирачке кутије биће постављене, *и ако* [→ *иако*] *не ѿагне завеса на косовску ѿреѿоварачку драму* (Ковачевић 2008: 72, Вечерње новости). — И из овога се примјера види да се људи некад куну *и ако* [→ *иако*] *нијесу сиѿурни* (што је често и немогуће) *да су у ѿраву*, већ просто то чине на вјеру и повјерење другиж људи (ВСК, ЦГ). — Текст ће бити пред посланицима *чак и ако* [→ *иако*] *не буду усвојене ѿримедбе сѿранака* (Ковачевић 2008: 80, Вечерње новости). — Резултати су показали да брак, *чак и ако* [→ *иако*] *је далеко од идеалноѿ*, пружа велики психолошки подстицај депресивним људима (Ковачевић 2008: 80, Вечерње новости). — *Чак и ако* [→ *иако*] *радикално меѿаш сѿвари*, на нешто се ослањаш (Ковачевић 2008: 80, Вечерње новости). — ... потпуно издање ѿегових сабраних дела никада неће моћи да буде објављено, *чак и ако* [→ *иако*] *би био ѿронађен неки залуѿали ѿексѿи у редакцији некоѿ медија или у фиоци ѿриваѿноѿ сѿола* (Ковачевић 2008: 80, Вечерње новости). — *Чак и ако* [→ *иако*] *исѿланирам да се видимо ѿоком дана*, то уме да се изјалови (Ковачевић 2008: 80, Блиц). — Он каже да је лидер СРС-а спреман да истраје у својој одлуци *све и ако* [→ *иако*] *збоѿ ѿоѿа осѿане у ѿриѿвору још ѿодину дана* (Ковачевић 2008: 80, Прес). — Pretvorilo se u ravnomernu belu liniju, treperavu svetlucavu nit , tako tananu da se jedva nazirala u neprobojnoj tami ćelije, tek povremeno isprekidana tihim kuckanjem po jednom od zidova koje je можда некад давно имало некаквог смисла, али *чак и ако* [→ *иако*] *га је било*, Nihil га је у међувремену потпуно заборавио (В. Арсенијевић, Предатор, КССЈ). — И из овога се примјера види да се људи некад куну *и ако* *нијесу сиѿурни* (што је често и немогуће) *да су у праву*, већ просто то чине на вјеру и повјерење другиж људи (ВСК, ЦГ).

Да је партикула *и* позиционирана испред везника *ако* заиста обликотворног карактера, односно да спој партикуле и везника заиста има статус сложеног везника општеконцесивног значења, доказује немогућност елидирања партикуле из састава сложеног везника, а да се при том не промијени семантички тип зависне клаузе:

И ако је од Боѿа — доста је [→ *Ако је од Боѿа* — доста је]. — А исто тако ћу певати *и ако не дођу* [→ А исто тако ћу певати *ако не дођу*]. — Зато, *и ако сѿрасѿи између вас двоје ѿочне да оѿада*, покушајте да што чешће водите љубав [→ Зато, *ако сѿрасѿи између вас двоје ѿочне да оѿада*, покушајте да што чешће водите љубав]. — Просечно живим, *и ако је моја ѿрофесорска ѿлаѿа већа неѿо већине груѿих* [→ Просечно живим *ако је моја ѿрофесорска ѿлаѿа већа неѿо већине груѿих*]. — Не вреди вам *и ако* *имаѿе ѿеѿ факулѿеѿа* ако нисте пријатељ или рођак [→ Не вреди вам *ако* *имаѿе ѿеѿ факулѿеѿа* ако нисте пријатељ или рођак]. — Бирачке кутије биће постављене, *и ако не ѿагне завеса на косовску ѿреѿоварачку драму* [→ Бирачке кутије биће постављене *ако не ѿагне завеса на косовску ѿреѿоварачку драму*]. — И из овога се примјера види да се људи некад куну *и ако* *нијесу сиѿурни* (што је често и немогуће) *да су у ѿраву*, већ

просто то чине на вјеру и повјерење другијех људи [→ И из овога се примјера види да се људи некад куну *ако* нијесу сигурни (...) да су у њраву ...]. — Текст ће бити пред посланицима *чак и ако не буду усвојене њримедбе стїранака* [→ Текст ће бити пред посланицима *ако не буду усвојене њримедбе стїранака*].

Како извршене трансформације показују, изостављањем партикуле *и* укида се могућност концесивне семантичке интерпретације релације међу клаузама, а ствара једнозначно кондиционална, чији је номинатор везник *ако*, при чему ваља имати на уму и способност датога везника (*ако*) („за означавање дођушићања, ѡређиосїављање нечеїа као мођућної и ѡред смейње: *иако, мада, ѡремда, макар да*“) да самостално обиљежи и концесивни тип релације уколико је наглашен: *Ако је од Боїа, досїа је* [Па нека је и од Бога (а он је неприкосновен, свемогући, свезнајући, непогрешиви), опет/ипак је доста]; *Просечно живим, ако је моја ѡрофесорска ѡлаїа већа неїо већине груїих*³⁴⁹.

Сем у антепозицији, интензификаторска партикула *и* може бити реализована и у постпозицији у односу на везник *ако*³⁵⁰:

Један жандарм ми је рекао да, *ако и куїмо улазнице*, он не верује да ћемо се задржати више од пет минута у хали (Ковачевић 2008: 77, Курир). — *Ако је и рђаво време*, путници путују (Ковачевић 2008: 77, Ђ. Стојичић, 14). — *Ако снеї и ѡagne*, неће Циганину овце страдати (Ковачевић 2008: 77, Ђ. Стојичић, 21). — *Ако се увек и не груже и не виђају између себе, знају једни о груїима све* (Стевановић 1979: 913, И. Андрић). — *Жао ми їа ако је и црно* (Стевановић 1979: 913, нар. песма). — *Ак` и јесу одлеїели ждрали*, остали су птићи ждраловићи (Стевановић 1979: 913, нар. песма). — *Ако и дође, неће довесїи груїове* јер не зна да ли их можемо примити (Стевановић 1979: 914, дневна штампа). — *Ако је и дошао*, није донео никаквих вести (Стевановић 1979: 914, говорни језик). — *Ако и сеги међу нама*, он се не јавља (Стевановић 1979: 914, говорни језик).

Чињеница да је интензификаторска партикула *и* одвојива од субјунктора, тј. да може бити реализована или у контактної или у дистактној позицији у односу на њега, (на одређен начин) искључује њену припадност партикулама које могу учествовати у

³⁴⁹ „Концесивне реченице се могу везивати за управне реченице и друкчијим везницима. Сродне погодбеним реченицама, оне с овима могу имати и исте спољне знаке везе с управним реченицама, на првоме месту везник *ако*: *Ако су їа красїе наїрдиле, здраве су му очи осїануле* (нар. песма). Али је то исти везник само на изглед. У ствари везник *ако* је овде наглашен, ... Реченица је, дакле, индикативна“ (Стевановић 1979: 913).

³⁵⁰ Везник *ако* „може бити и с везником *и* на извесном одстојању, или и одмах иза њега“ (Стевановић 1979: 913).

формирању сложених концесивних везника. Када се у зависној клаузи појави неки енклитички (глаголски или замјенички) облик, нужна је дистантна реализација дате партикуле у односу на субјунктор. Уколико, пак, у субординираној клаузи нема енклитичког облика, партикула *и* може бити остварена или иза субјунктора или испред глагола у функцији предиката. Чак и када је навођење постпоновне партикуле *и* обавезно за семантичку интерпретацију смисаоног односа међу клаузама, она нема обликотворну улогу, што се одражава у двјема, за идентификацију сложених везника (формираних по овоме моделу), веома битним чињеницама, а то су обавезна контактна позиција елемената сложеног везника и (не)осјетљивост на правило о конгруенцији негација и афирмација у реченици на које су неосјетљиви сви „морфологизирани прости или сложени везници“ — „обликотворне партикуле формирају везнике чија форма је ’неосјетљива на граматичко-семантички утицај осталих чланова’ реченице“. Да постпонована партикула *и* не учествује у стварању сложеног везника, већ да служи искључиво наглашавању „једнозначне концесивне интерпретације зависне клаузе“, доказују примјери у којима је постпонована партикула *и*, позиционирана испред пунозначног дијела сложеног глаголског облика, нужно реализована у одричној форми *ни* због дјеловања правила о конгруенцији негација: *Знали бисмо да му није лоше да се није ни* јављао; *Немој се много бринути ако се они не буду ни* јављали (Ковачевић 2009: 100).

Само антепонирана у односу на везник *ако* партикула *и* је обликотворна, јер учествује у стварању сложеног концесивног везника *и ако*, док реализована у постпозицији има првенствено семантичку улогу и као таква спада у ред верификативних партикула, којима се верификује „примарност концесивне семантичке релације између садржаја зависне и основне клаузе“ (Исто, 98).

Изузев постпоноване партикуле *и*, као верификативне се испред везника *ако* могу појавити и партикуле *све*, *шаман* и *иа*³⁵¹, с том разликом што се оне увијек остварују у антепозицији:

Ко се томе не би радовао *све* ако је и луг? (Ковачевић 2009: 100; Блиц). — *Glupostima treba imati hrabrosti stati na put pa taman* ако ова влада и не потрајала (www.makroekonomija.org/.../komentar-ekonomске-politike-nove-vl...). — *Pa* ако имат *dečka/devoјku*, nemam sidu! (www.facebook.com/pages/Pa-ti...Pa-ako.../109155739122026).

³⁵¹ „Испред *да*, *ако* и *кад* у функцији верификаторских јављају се партикуле *шаман*, *све* и *иа*, стварајући скуп партикуле и везника: *шаман да*, *шаман ако*, *шаман кад*; *све да*, *све ако*, *све кад*; *иа кад*, *иа ако*, *иа да*“ (Исто, 103).

— *Sve ako i ne uvozimo struju*, „naši” im obračunaju uvoznu cijenu (www.vijesti.me › Kolumne). — *Sve ako i padneš*, nećeš umrijeti (www.forumohalu.org/index.php?topic=694.865;wap2). — *Taman ako i prekinete*, nije to kraj svijeta (195.29.89.5/showthread.php?t=683008&page=3). — *Taman ako i nije štetna (a jeste)*, nema ni koristi od njene konzumacije (forum.beogradcafe.com/b95_arhiva/t4766_legalizacija.../3120).³⁵²

Сем верификативних партикула, уз сложени везник *и ако* могу бити реализоване и плеонастичне партикуле. Најчешће се у тој улози јављају партикуле *чак*, *све*, што потврђују већ навођени примјери реченичних структура са сложеним везником *и ако*.

Текст ће бити пред посланицима *чак и ако* не буду усвојене *примедбе сџранака*. — Резултати су показали да брак, *чак и ако* је *далеко од идеалној*, пружа велики психолошки подстицај депресивним људима. — *Чак и ако радикално мењаш сџвари*, на нешто се ослањаш. — ... потпуно издање његових сабраних дела никада неће моћи да буде објављено, *чак и ако* би био *пронађен неки залућали шексџ* у редакцији некој *међија* или у *фиоци* *привајној* *сџола*. — *Чак и ако* *исџланирам* да се *видимо* *џоком* *дана*, то уме да се изјалови. — Он каже да је лидер СРС-а спреман да истраје у својој одлуци *све и ако* *збој* *џоја* *осџане* у *џриџвору* *још* *јодину* *дана*. — Pretvorilo se u ravnomernu belu liniju, treperavu svetlucavu nit, tako tananu da se jedva nazirala u neprobojnoj tami ćelije, tek povremeno isprekidana tihim kuckanjem po jednom od zidova koje je možda nekad davno imalo nekakvog smisla, ali *чак и ако* *га* *је* *било*, Nihil ga је u међувремену потпуно заборавио.

Како проведена анализа ексцерпираних примјера показује, сложени везник *и ако* најчешће се употребљава у књижевноумјетничком и публицистичком функционалном стилу.

Забилежили смо и један примјер сложеног везника у којем статус обликотворне партикуле има лексема *макар* — *макар ако*:

Макар ако [→ *иако/ без обзира на џо шџо*] *се* на мене *срџиш*, *опет* ћу да те пољубим (Ј. С. Поповић, Женидба и удадба, 47, АСК).

Семантичка вриједност датога споја потврђује се примјеном теста супституције. Умјесто партикуле *макар* може бити употријебљена обликотворна партикула *и*:

Макар [→ *И*] *ако* *се* на мене *срџиш*, *опет* ћу да те пољубим.

³⁵² „У примјерима у којима се уз субординирани везник налазе најмање двије партикуле од којих није ни једна обликотворна, антепонирана партикула која је у контактном положају с везником има статус верификаторске, док су све остале плеонастичне“ (Исто, 102).

IX.2.1.1.2.1.2. *и каг*

Партикула *и* употријебљена испред условног везника *каг* твори сложени једнозначно концесиван везник *и каг*, чије је допустно значење (за разлику од сложеног везника *и ако*, код којег је комбинација глаголских облика у функцији предиката зависне и основне клаузе готово слободна) условљено употребом потенцијала у предикату зависне и основне клаузе:

Чак и каг не би било времена за њпроизводњу нове вакцине, већ постојећа би била такође делотворна, можда са неким малим процентом промашаја (НИН, 2861, 27. 10. 2005). — Парламент се толико срзао да *чак и каг бих њокушао у њему нешто да кажем*, то би било трагикомично (Ковачевић 2008: 80, Правда). — *Чак и каг би ме ђаво зайосео*, био бих и тако поседнут ближи православљу и Богу од оних који се удварају ускршњим фарбаним јајима (Ковачевић 2008: 80, Правда). — Заиста би било претерано да шеф кабинета има моћ да поставља или смењује потпредседнике странке, и да утиче на такве одлике *чак и кага би њо хтео* (Ковачевић 2008: 80, Куир). — Ниједан сунчани зрак не би могао продрети овамо до овог слоја атмосфере Земљине *све и каг не би била обавијена својим нејродорним облацима*, јер би га сува водена пара прогутала (М. Миланковић, Кроз васиону и векове).

Обликотворни статус партикуле *и* потврђује се и њеном неосјетљивошћу на дејство правила о конгруенцији негација и афирмација у реченици. Партикула *и* у саставу сложеног концесивног везника неосјетљива је на негацију предиката надређене клаузе: *И каг би имао много више од овога што сада имаш, ништа ти не би њомојло*. Да није интегрална компонента сложеног везника *и каг*, партикула *и* би морала бити замијењена партикулом *ни* (на основу правила о конгруенцији дате партикуле с негираним предикатом).

Партикуле *чак*, *све* у датим примјерима плеонастичног су карактера будући да редуплицирају већ једнозначно обиљежену концесивну семантичку компоненту.

IX.2.1.1.2.1.3. *и га*

Партикула *и* заједно са условним везником *га* твори сложени концесивни везник *и га* који, зависно од комбинације глаголских облика у којима су реализовани предикати управне и зависне клаузе, у структуру сложене реченице може да уводи концесивну клаузу иреалног или евентуалнореалног типа, баш као што и погодбене реченице уведене везником *га* могу бити, у зависности од глаголског облика којим се граматикализује субординирана предикација и његовог аспекатског обиљежја, једног или другог типа (Ковачевић 2008: 73). Дакле, за исказивање семантичке разлике између иреалне и евентуалнореалне (потенцијалне) концесивности у сфери реченичне

субординације није довољна само употреба сложеног везника *и га*, који у српском језику важи као „основни везник иреалних допусних клауза“ (Исто, 73)³⁵³, већ је нужна специфична комбинација глаголских облика у предикатима зависне и надређене клаузе.

Да би зависна клауза имала иреално концесивно значење, сем што је уведена сложеним концесивним везником *и га*, мора у зависној клаузи имати неки од претериталних глаголских облика у функцији предиката (најчешће перфекат) или имперфективни презент, док у надређеној клаузи предикат мора бити искључиво у форми потенцијала, што ћемо илустровати сљедећим примјерима:

И га *их је звао*, не би му дошли (Ковачевић 2008: 73, Правда). — *И га* *ми нису њлаишли*, све би било у реду (Ковачевић 2008: 73, Правда). — Дакле, *и га* *су њричали*, не би се разумели (Ковачевић 2008: 73, Прес). — *И га* *је било обрнушо*, не би било неправедно (Ковачевић 2008: 73, Вечерње новости). — *И га* *су „орлови“ усїели* да победе пред празном Мараканом, не би се пласирали јер су Португалци освојили бод против Финске (Ковачевић 2008: 73, Вечерње новости).

У наведеним примјерима у зависној клаузи износи се иреални концесивни узрок (услов) за који се зна да је у контрадикцији са стварношћу, да је контрафактуалан. То, између осталог, потврђује и немогућност супституције везника *и га* везником *и ако*:

И га [\rightarrow **и ако*] *их је звао*, не би му дошли. — Дакле, *и га* [\rightarrow **и ако*] *су њричали*, не би се разумели. — *И га* [\rightarrow **и ако*] *је било обрнушо*, не би било неправедно. — *И га* [\rightarrow **и ако*] *су „орлови“ усїели* да победе пред празном Мараканом, не би се пласирали јер су Португалци освојили бод против Финске.

Уколико је предикат зависне клаузе реализован презентом перфективног вида, а предикат управне потенцијалом, презентом или футуром првим, сложени везник *и га*, којим је зависна клауза уведена у сложену реченичну структуру, супституентан је сложеним концесивним везником *и ако*, што доказује да је и значење концесивне клаузе потенцијалног, односно евентуалнореалног типа. За разлику од концесивних клауза иреалног типа, зависном клаузом евентуалнореалног (потенцијалног) типа износи се концесивни узрок/ услов за који говорно лице не зна у каквом је односу са реалношћу:

И га [\rightarrow *и ако*] *јој њриђе*, шта да јој каже (Ковачевић 2008: 73, Вечерње новости). — Питање је *и га* [\rightarrow *и ако*] *заїрају* да ли би можда већ у новембру желели да одустану (Ковачевић 2008: 73, Вечерње новости). — Ма, *и га* [\rightarrow *и ако*] *їобеїне*, ухватиће га

³⁵³ О синтаксичком изразу дате семантичке опозиције в. Милошевић 1985: 36, Мразовић 2009, гдје се говори о начелном везивању иреалне концесивности за клаузе уведене везником *га* ... *и*.

органи маније гоњења (Ковачевић 2008: 73, Правда). — Али, коначно, *и га* [→ *и ако*] *не њага* [број посетилаца Сајма књига], тиражи књига су нам онакви какви су (Ковачевић 2008: 73, Блиц). — *Чак и га* [→ *и ако*] *је њако*, неопходно је да се — и тако умањена — одржава (Ковачевић 2008: 79, Блиц). — Није ништа чудно у томе да се два пријатеља посвађају, *чак и га* [→ *и ако*] *су најближи пријатељи* (Ковачевић 2008: 79, Вечерње новости). — *Чак и га преоварам* [→ *и ако*] *целој живој*, они никад неће доћи до споразума (Ковачевић 2008: 79, Курир). — *Чак и га* [→ *и ако*] *се њо не дојоги*, може се догодити да север добије специјални статус (Ковачевић 2008: 79, Политика). — *Све и га* [→ *и ако*] *мрзим Звезду*, волео бих да је победила у Рому (Ковачевић 2008: 79, Блиц). — *Све и га* [→ *и ако*] *хоћу*, немам шта да му замерим (Ковачевић 2008: 79, Блиц). — Ипак, не верујем да би се неко од њих усудио да обуче сако на плус тридесет седам, *све и га* [→ *и ако*] *ја је Армени ручно правио* (Ковачевић 2008: 79, Блиц). — *Па све и га* [→ *и ако*] *је њоменуџи наставник сиварно њојрешио*, овакво понашање не сме бити метод решавања проблема (Ковачевић 2008: 79–80, Блиц). — *Све и га цео живој преоварам*, они се неће сложити (Ковачевић 2008: 80, Блиц).

Да је интензификаторска партикула *и* иманентна семантичка компонента сложеног везника *и га*, и у иреалним и у потенцијалним концесивним клаузама, доказ је, осим немогућности њеног изостављања из структуре везника, и то што је негацијски инконгруентна са предикатом надређене клаузе: *И га их је звао, не би му дошли; И га их њозове, не би му дошли; Чак и га преоварам целој живој, они никад неће доћи до споразума*.

Како се из горе наведених примјера види, врло се често, уз сложени везник *и га* појављују плеонастичке партикуле *чак*, *све* ради појачавања концесивне семантике.

IX.2.1.1.2.1.4. *и* уколико

Сљедећи примјери (премда их је свега неколико) указују на то да у формирању сложених општеконцесивних везника према датоме моделу, осим условних везника *ако*, *кад* и *га*, може учествовати и везник *уколико*:

Ако се обистине најаве ДС да ће избори бити расписани *чак и уколико изостане договор са ДСС*, Србија би могла остати без председника, али и без Владе (Ковачевић 2008: 80, Курир). — *Чак и уколико живите у севернијим крајевима*, можете прикупљати инсекте током целе године (www.zivotinje.rs/enciklopedijaStrana.php?id=2798&alias...za...). — Lice koje je obuhvaćeno abolicijom ne može se krivično goniti *чак и уколико постоји основ за кривично гонjenje* (sh.wikipedia.org/wiki/Abolicija). — *Чак и уколико маћку никада нисте имали*, прочитајте ове занимљиве детаље везане за најпопуларније кућне љубимце на свету (www.zivotinjsko-carstvo.com/macke/zanimljivosti.php).

IX.2.1.1.2.1.5. *a ga*

Сви до сада анализирани сложени концесивни везници настали удружењем интензификаторске партикуле *и* и везника условне семантике *ако*, *кад*, *га*, *уколико* једнозначни су номинатори концесивне семантичке релације међу клаузама, тј. контекстуално су неусловљена везничка средства. За разлику од њих, сложени везник *а га*, настао у процесу обједињења партикуле *а* и зависног везника *га*, поред концесивног може имати и нека друга значења³⁵⁴, као што су нпр. пропратнооколносно, што се види на основу супституције споја *а га* везничком скупином *а га њри њом*³⁵⁵:

Возач камиона ... кренуо је уназад, *а га* [\rightarrow *а га њри њом*] *није видео дечака који је возио бицикл њо сѡредном њуњу* (Ковачевић 2008: 74, Вечерње новости). — Ушао је у кућу *а га* [\rightarrow *а га њри њом*] *никоѡ није њоѡлегао* (Мразовић 2009: 433). — Она је умрла, *а га* [\rightarrow *а га њри њом*] *није ѡреѡзнала своју кћер* (Мразовић 2009: 433). — *Їовек мође верговати у Вога, а да не припада ниједној вероисповести* (Даница 1995, КССЈ). — Кад си за Божић долазио кући, како си смео да прођеш кроз Паланку *а га* [\rightarrow *а га њри њом*] *не свраѡиши код мене* (Д. Ћосић, Корени, АСК)

или атрибутско хабитуално значење: *Нико у Парѡизан неће доћи ове зиме, а га* [\rightarrow *ко*] *ѡреѡходно не добије саѡласносѡ Јурѡена Ребера* (Ковачевић 2008: 74, Вечерње новости).

³⁵⁴ Аутори Симић & Јовановић сматрају да се у секвенци *а га* ради о јединственој форми насталој удруживањем везника *га* с напоредним везником *а*, при чему везник *га* комбинује с њим и своје значење. По њиховом мишљењу, везник *га* у секвенци *а га* има допусно значење („пажљивим захватом“ издвајају „његов семантички удео у секвенци“), док везник *а* обиљежава супротност „између потврдног значења управне и одричног значења зависне реченице“ (Симић & Јовановић 2002: 1634).

³⁵⁵ На комплексност природе („једног врло ријетког типа“) зависносложених реченица с везником *а га*, указао је Љ. Поповић (1972) у своме раду „О начинским реченицама с везником (*а*) *га*“, учивши, прије свега, разлике међу имплицитним и експлицитним класификацијама које се у литератури могу наћи. Ријеч је о типу сложених реченица које нису увијек одређене као начинске премда се њима одређује радња надређене реченице — „Наведене зависне реченице служе за то да поричући реализацију неке пратилачке радње окарактерису радњу исказану у управној реченици“ (Поповић 1972: 156). Чињеница да ове реченице имају и таквих особина које их приближавају напоредним, и то супротним реченицама, као и да се у појединим њиховим типовима уз начинско значење може појавити и нека друга семантичка нијанса, као што су нпр. концесивна, условна (или условно-временска), те да су у приличној мјери блиске посљедичним реченицама с корелативом у управној клаузи („пошто и једне и друге служе за карактеризацију управне радње“), узроком је проблема у њиховој класификацији, па тако су ове реченице у литератури одређиване не само као начинске већ и као посљедичне, концесивне, супротне.

Због тога што се не остварује увијек са концесивним значењем, већ може имати и друга значења, везник *a ga* не спада у класу чисто концесивних, контекстуално неусловљених везника. Његова концесивна семантичка вриједност утврђује се примјеном теста супституције. Да дати везник има концесивно значење, види се на основу могућности његове замјене неким од везника општеконцесивног значења *иако*, *мада*, *ипрема*, што потврђују сљедећи примјери:

Пре пет година једно лице је тврдило да му је уписана оцена, *a ga* [→ *иако*] *није одговарало*. — Код нас све траје месецима и зато афере нестају *a ga* [→ *иако*] *се нишћиа није раишчистило*. — Код нас све траје месецима и зато афере нестају *a ga* [→ *иако*] *се нишћиа није раишчистило* (Ковачевић 2008: 74, Курир). — Мило Дор је битно утицао на неке споредне токове мога живота *a ga* [→ *иако*] *ишоиа ни ја, ни он нисмо били свесни* (Ковачевић 2008: 74, Блиц). — Швајцарска је први тим у историји Мондијала који је елиминисан из даљег такмичења, *a ga* [→ *иако*] *ишоком меча није ипримио ниједан ѿол* (Ковачевић 2008: 74, Блиц). — Већина света преживи читав живот *a ga* [→ *иако*] *ишо никад не доживи* (Ковачевић 2008: 74, Вечерње новости). — Крај њега постајете аутоматски поп-звезда 21. века, *a ga* [→ *иако*] *уоишћие не морайие га иевайие* (Ковачевић 2008: 74, Правда). — Пре пет година једно лице је тврдило да му је уписана оцена, *a ga* [→ *иако*] *није одговарало* (Ковачевић 2008: 74, Правда). — Мене је Веља Илић сменио *a ga* [→ *иако*] *ме није ни видео* (Ковачевић 2008: 80, Вечерње новости). — По ко зна који пут опет сам чуо причу о томе колико је недаћа претрпљено у кући због деце, *a ga* [→ *иако*] *он ни најмање није био крив* (Ковачевић 2008: 80, П. Пајић). — Неколико пута је zaloжио целокупну своју имовину у мој развој, *a ga* [→ *иако*] *ми ишо није ни рекао* (Ковачевић 2008: 80, Вечерње новости). — ... сваки десети се хвата за сланик *a ga* *ни ипробао није оно* што је у тањиру (Ковачевић 2008: 80, Политика). — Истеран само из војне службе, *a ga* [→ *иако*] *и не знам заишћо* (Ковачевић 2008: 80, Прес).

Како се из наведених примјера види, да би сложени везник *a ga* имао концесивно значење, поред тога што је нужно да предикат у надређеној клаузи буде у потврдној, а у зависној у негираној форми (што је нужан, али не и довољан услов), обавезно је и присуство значењске компоненте контрастности.

Као и сложени везници *и ако*, *и кад*, *и да* и везник *a ga*, реализован у концесивном значењу, најчешће се појављује у текстовима публицистичког и књижевноумјетничког функционалног стила.

IX.2.1.1.2.2. Партикула + општезависни семантички неспецификован везник *ишо/га*

Мањи број сложених везника општеконцесивног значења настао је у процесу обједињења партикуле и семантички неспецификованих везника *ишо* или *га*. Такви су

у српском језику сложени везници *свеједно ш̄ӣо*, *макар ш̄ӣо*, *макар га*, у којима се обликотворни статус партикуле огледа у немогућности њеног елиптирања из састава сложеног везника, а опшеконцесивна семантика у могућности њихове супституције опшеконцесивним простим (*иако*, *мага*, *ипремга*) или сложеним везницима који у своме саставу имају замјенички прилошки израз (*ујркос ш̄о̄ме ш̄ӣо*, *без обзира (на ш̄о)* *ш̄ӣо*).

IX.2.1.1.2.2.1. *свеједно ш̄ӣо*

Веома је мали број примјера датог сложеног везника, формираног у процесу срастања партикуле *свеједно* и семантички недиференцираног везника *ш̄ӣо*, забиљежен у нашем корпусу, и сви су углавном ексцерпирани из књижевноумјетничког функционалног стила:

Evo smo pokrenuli jednu velsovsku fantastičnu time machine, vremenplov, **svejedno što** se ovoga puta kreće unazad, ka vremenima prošlim, kroz antropološke slojeve prošlosti, ... (Д. Киш, ЧА). — Овде је слобода право да хајдукујеш, да хараш, да заузимаш општинске утрине, а демократија и самоуправа да не плаћаш порез, **svejedno ш̄ӣо̄** *ӣе* *срески ка̄ӣе̄ӣан ба̄ӣина* и *ӣсује ӣи* *мајку* (Д. Ћосић, Корени, АСК). — ... pravicu se da sam zamišljen i ne primjećujem da nešto čekaju, **svejedno što** *ће знати* da to nije istina, **svejedno što** *ће* *i oni misliti* da izbjegavam njihov pogled (М. Селимовић, Дервиш и смрт). — Ali Mima je spremna da mu se odupre, **svejedno što** *је то најнеповолjniji ветар за једрилићара*, jer se mora jedriti i protiv njega i protiv rečne struje, uzvodno (М. Капор, Фолиранти). — Evo, opet su je nadmudrili, **svejedno što** *су јесенас били насмрт болесни* i što su im već palili sveću i pričali da ih je doktor Isidor Papo samo otvorio i opet ponovo lepo zatvorio, pa poslao kući da umru — đavola! — evo, jedan mnogo mlađi kandidat za onaj svet ode pre njih, pre reda, a oni su, bogami, još živi i još su tu, još žvaću, još su gore, dok on leži pod ilovačom! (М. Капор, Фолиранти). — Kladam se da bi samo moji iz kuće kupili najmanje tri primerka te knjige, **svejedno što** *кажу* da su me već odavno pročitali! (М. Капор, Белешке једне Ане) — Osećala sam se izvan sebe od sreće što mogu da ga oripam prstima, i što šofer puši lulu, i što je slika dobra, **svejedno što** *нема тона*, ... (М. Капор, Белешке једне Ане).

Лексема *свеједно*, којом се у српском језику обиљежава и значење допуштања³⁵⁶, носилац је концесивне семантичке компоненте у саставу сложеног везника, што показује могућност њене супституције замјеничким прилошким изразима с опшеконцесивном семантичком вриједношћу (*без обзира на ш̄о*, и *ӣоред ш̄о̄а*):

³⁵⁶ **свеједно** 2. *за доуш̄ӣање, ӣри изношењу оно̄а ш̄ӣо се не би очекивало у да̄ӣој с̄ӣуацији: уза све ш̄о, без обзира на ш̄о, и ӣоред ш̄о̄а, ӣиак.* (Српски електронски речник)

Evo smo pokrenuli jednu velsovsku fantastičnu time machine, vremeplov, *svejedno* [→ *bez obzira na to*] *što se ovoga puta kreće unazad, ka vremenima prošlim, kroz antropološke slojeve prošlosti, ...* — Овде је слобода право да хајдукујеш, да хараш, да заузимаш општинске утрине, а демократија и самоуправа да не плаћаш порез, *svejedno* [→ *без обзира на то*] *што ће срески кајетан бајина и исује тоу мајку.* — ... praviću se da sam zamišljen i ne primjećujem da nešto čekaju, *svejedno* [→ *bez obzira na to*] *što će znati* da to nije istina, *svejedno* [→ *bez obzira na to*] *što će i oni misliti* da izbjegavam njihov pogled. — Ali Mima je spremna da mu se odupre, *svejedno* [→ *bez obzira na to*] *što je to najnepovoljniji vetar za jedriličara*, jer se mora jedriti i protiv njega i protiv rečne struje, uzvodno. — Evo, opet su je nadmudrili, *svejedno* [→ *bez obzira na to*] *što su jesenas bili nasmrtni bolesni* i što su im već palili sveću i pričali ... — Kladim se da bi samo moji iz kuće kupili najmanje tri primerka te knjige, *svejedno* [→ *bez obzira na to*] *što kažu* da su me već odavno pročitali! — Osećala sam se izvan sebe od sreće što mogu da ga opipam prstima, i što šofer puši lulu, i što je slika dobra, *svejedno* [→ *bez obzira na to*] *što nema tona, ...*

Спој *svejedno* *што* има статус сложеног концесивног везника само у оним реченичним структурама у којима лексема *svejedno* има улогу интегралног, неизостављивог дијела, у случају чијег испуштања бисмо добили неграматичну реченичну структуру:

Evo smo pokrenuli jednu velsovsku fantastičnu time machine, vremeplov, *svejedno što* se ovoga puta kreće unazad, ka vremenima prošlim, kroz antropološke slojeve prošlosti, ... [→ *Evo smo pokrenuli jednu velsovsku fantastičnu time machine, vremeplov, *što* se ovoga puta kreće unazad, ka vremenima prošlim, kroz antropološke slojeve prošlosti, ...] — ... praviću se da sam zamišljen i ne primjećujem da nešto čekaju, *svejedno što* će znati da to nije istina, *svejedno što* će i oni misliti da izbjegavam njihov pogled [→ *... praviću se da sam zamišljen i ne primjećujem da nešto čekaju, *što* će znati da to nije istina, *što* će i oni misliti da izbjegavam njihov pogled].

Стога од ових ваља разликовати реченичне структуре у којима се лексема *svejedno* случајно нашла у контактаној позицији, као структурни елемент надређене клаузе, са зависном *што*-клаузом:

Било му је *svejedno што* га даве [→ *Свеједно* му је било *што* га даве] (Д. Ћосић, Корени, АСК). — Сад јој је *svejedno што* Ћорђе псује и лупа по бачвари [→ *Свеједно* јој је сад *што* Ћорђе псује и лупа по бачвари] (Д. Ћосић, Корени, АСК).

IX.2.1.1.2.2.3. макар *што*/га

С обзиром на обимност анализираног корпуса, заступљеност сложених везника творених у процесу повезничења партикуле *макар* и семантички недиференцираних

везника *шїио* и *га* — *макар шїио/га*, готово да је незнатна. Углавном су то примјери из текстова књижевноумјетничког и публицистичког функционалног стила:

Макар шїио кажу да је камен тврд, био сам тако мекан (Грицкат 2004: 202, С. Ђоровић). — Узмемо обичаја ради дрвце да прочачкамо зубе, *макар шїио* смо за вечеру само *кромїира* имали (Грицкат 2004: 202, Јавор, 1875). — Ама нису то ловци, *макар шїио* носе *їушке* на *їлећима*, (Грицкат 2004: 202, Ст. Новаковић). — *А макар шїио* има *їолико* *їуно* *разлоја* у *човековој* *їрироди* ... има ... људи који се никада не опријатеље (Грицкат 2004: 202, Ј. Дучић). — *Макар шїио* сам *болесїан* и *сїиан* *їелом*, надам се да ме неће Бог милостиви себи позвати пре него урадим што сам намислио, пише, као да се завешта, најромантичнија и најтрагичнија личност у историји српске музике (politikin-zabavnik.rs/pz/category/broj/3089, 20. 2. 2012). — У неким давним временима, једна бака из овог места жандарима је пријавила комшију да јој је украо белу овцу, *макар шїио* је он био *їуки* *сиромаш* (Ковачевић 2008: 70, Вечерње новости). — *Posebno* *што* *znaju* *da* *je* *Golubović* *zaista* *izuzetan* *stručnjak* *i* *vispren* *rukovodilac*, *макар што* *je* *i* *predsednik* *Opštinskog* *odbora* *JUL-* *a* *i* *da* *je*, *takođe*, *bio* *kandidat* *JUL-* *a* *za* *opštinskog* *odbornika* *i* *saveznog* *poslanika* (Политика, 28. 11. 2000, КССЈ). — *Макар што* *je* *žensko*, *mora* *i* *ona* *da* *bude* *bar* *malo* *ravnopravna* (milantodorov.blogspot.com/.../savremena-srpska-humoristicka-prica-..., 20. 2. 2012). — Кобојаги, онако три фртаља се чуде откуд сад ми, *макар шїио* су *їре* *нас* *сїиїле* *две* *доїиснице* у којима пофторавамо да ћемо баш данас доћи у госте (www.dnevnik.rs/drustvo/sorom-s-borom-navek-frtalji, 20. 2. 2012). — Али је још можда чудније да ни у Русији није било више него код нас писано о овом важном руском дипломати, него се само у неколико реда помињао по енциклопедијама, *макар шїио* се *њеїово* *име* *налазило* *и* *исїицало* *у* *сїиїицима* *разних* *руских* *и* *сїираних* *докуменациа* (savavladislavic.com/active/sr-cyrillic/home/glavni.../biografija.html, 20. 2. 2012). — *Макар шїио* сам *болесїан* и *сїиан* *їелом*, надам се да ме неће Бог милостиви себи позвати пре него урадим што сам намислио, пише, као да се завешта, најромантичнија и најтрагичнија личност у историји српске музике (politikin-zabavnik.rs/pz/category/broj/3089, 20. 2. 2012). — Стварно, везе између Јужних Словена и Русије, *макар шїио* су *їосїијале* *делимично* *већ* *и* *у* *XVI* *веку*, *нарочиїо* *са* *їравославним* *Србима* и поред свега тога није било у тим везама још ничег стварног (savavladislavic.com/active/sr-cyrillic/home/.../sava_u_moskvi.html, 20. 2. 2012). — На сваком *чошку* *имамо* *апотеку*, *макар што* *je* *чошак* *samo* *od* *pet* *kuća* (www.naslovi.net/2011-07-30/dnevnik/sorom-s-borom.../2707738, 20. 2. 2012). — Није окретао главе на другу страну *макар шїио* су *їреїелице* *їућїурикале*, *жиїио* *мирисало* *и* *зайослени* *косачи* *їодврискивали* (Стевановић 1979: 913, С. Ђоровић). — *Макар шїио* је *облачно*, ипак нема кише јер је ветар разгони (Симић & Јовановић 2002: 1401);

Али *макар га* у *њој* ... *данас* *сїианује* *чиїава* *сїиїицима* *їраћана*, сумњам да је у овој згради живот интензивнији и занимљивији (Стевановић 1979: 913, Летопис Матице

српске). — Гладан пас лаје, *макар га* су му све овце на окују (Стевановић 1979: 912). — *Макар га* ну-насӣавак са собом носи значење *свршене радње*, има ипак основа ... које задржавају продужено значење (Грицкат 2004: 203, Ст. Новаковић). — *Макар га* беше ђенерал, радовао се (Грицкат 2004: 203, М. Зечевић). — *Макар га* су се Турци храбро одуӣирали, опет зато наваљиваше Срби (Грицкат 2004: 203, М. Шапчанин). — Сунце је припицало, *макар га* су њрве јесење кише ѿо̄ирске земљу (Грицкат 2004: 203, А. Наметак). — *Bilo kako bilo, ukoliko umete da pričate sa devojkama, umećete da izgradite vašu vezu sa njima, makar da je u pitanju i prijateljska* (www.kakopedija.com/2236/kakoprisci-devojci-u-skoli/, 20. 2. 2012). — *Nije daleko od istine tvrdnja, da se duh jednog vremena može življe i ekspresivnije osetiti, pa i razumeti, iz tadašnjih plakata nego iz drugih istorijskih izvora, makar da su u pitanju i takozvani izvori prvog reda* (www.kiarhiv.org.rs/index_files/Page866.htm, 20. 2. 2012). — *Beograđanin navija za klub za koji su navijali i njegovi otac i deda, makar da svi u kraju navijaju za rivalski* (miljalukic.blogspot.com/2011/.../uputstvo-za-upotrebu-beograda.htm..., 20. 2. 2012). — *Макар га* ја боли љубав, Он је негује (Ј. Ј. Змај, Ђулићи и Ђулићи увеоци, 84, АСК). — *Јер трбу не зна за шалу, макар га* си усред Беча и њрва ѿомодарка (Ј. Стерија Поповић, Лажа и паралажа, 9, АСК). — *Макар га* издишем, уѿурсузе, опет се ноблес у руку љуби (Ј. Стерија Поповић, Покондирена тиква, 18, АСК). — Уосталом, извршио је [Капор] утицај на формирање укуса читавих генерација читалаца, *макар га* су мно̄и међу њима данас средовечни и ѿос̄тарији људи (Ковачевић 2008: 70, Вечерње новости). — Нушић познаје начине да хипнотише смехом публику, као и Ковачевић, *макар га* му дела баи и нису комедије, бар не нушићевски чисте (Б. Јакшић-Провчи, ДР, 101). — А ваљда је право да и ја, што кажу, к'о сиромас' један човек, зарадим коју крајцару за порцију; јербо и коњи имаду душу, *макар га* су, што кажу, *једна марва* (С. Сремац, Поп Ћира и поп Спира, 154, АСК).

Да спој *макар шѿо/га* заиста функционише као сложени везник концесивне семантике доказује, с једне стране, немогућност редуковања партикуле из његове структуре (а да реченица при том остане граматична, тј. смислена) (а), а с друге стране, могућност супституције простим или сложеним везником општеконцесивног значења (б):

(а) *Макар шѿо* сам болес̄иан и сӣиан шѿелом, надам се да ме неће Бог милостиви себи позвати пре него урадим што сам намислио... [→ **шѿо* сам болес̄иан и сӣиан шѿелом, надам се да ме неће Бог милостиви себи позвати пре него урадим што сам намислио...]. — Уосталом, извршио је [Капор] утицај на формирање укуса читавих генерација читалаца, *макар га* су мно̄и међу њима данас средовечни и ѿос̄тарији људи [→*Уосталом, извршио је [Капор] утицај на формирање укуса читавих генерација читалаца, *га* су мно̄и међу њима данас средовечни и ѿос̄тарији људи].

(б) Узмемо обичаја ради дрвце да прочачкамо зубе, *макар шићо* [→ *иако/ без обзира на шићо шићо*] смо за вечеру само кромџира имали. — *Макар што* [→ *иако/ без обзира на то што*] је *жэнско*, мора и она да буде бар мало равнoправна. — Посебно што знају да је Golubović заиста изузетан стручњак и виспрен руковођилац, *макар што* [→ *иако/ без обзира на то што*] је *председник Општинског одбора JUL- а* и да је, такође, био кандидат JUL- а за општинског одборника и савезног посланика. — *Макар га* [→ *иако/ без обзира на шићо шићо*] *су се Турци храбро окућирали*, опет зато наваљиваше Срби. — Није далеко од истине тврдња, да се дух једног времена може живље и експресивније осетити, па и разумети, из тадашњих плаката него из других историјских извора, *макар да* [→ *иако*] *су у питању и такозвани извори првог реда*.

Од ових ваља разликовати примјере у којима се партикула *макар* може поставити у дистактну позицију у односу на везник:

То је од покојне маме, реће одједном Анјела пре него што је Марија могла да се запита шта ће Анјели та огрлица, и пре него што је могла да каже ма шта, *макар да* јој каже неку рећ онако како се говори самртнику; ... [→ ... *макар* неку рећ *га* јој каже ...] (Д. Киш, П 44). — Ако мени није дато да уживам у ономе у чему може уживати најбеднији себар, могу *макар га* напојим своје жедне очи на једном таквом призору и да пошламим отуд некакво јадно, штуро задовољство [→ ... *макар* могу *га* напојим своје жедне очи ...] (Д. Ненадић, Доротеј, 15, АСК). — Да је којим случајем г. Goluža стajaо крај неког мртваса, или, bodlerovski, крај леђине која се raspada, или *макар да* је видео синоћ prizor kakvog umiranja, sprovod или мртвачки venac spleten od katileja i ruža, ... [→ ... или *га* је *макар* видео синоћ prizor kakvog umiranja, sprovod или мртвачки venac spleten od katileja i ruža, ...] (Д. Киш, ЧА).

Чињеница да лексема *макар* у српском језику функционише и као везник којим се у структуру сложене реченице уводе допусне клаузе, како оне чија је радња реализована тако и оне којима се износи потенцијални концесивни услов (Барић и др. 2005: 513), могла би утицати на формирање претпоставке да је главни разлог формирању сложених везника *макар шићо*, *макар га* управо резултат потребе за експлицитним диференцирањем тих двају типова. Томе би у прилог ишли и подаци које у вези с лексемом *макар* као допусним везником налазимо у рјечнику³⁵⁷, гдје се такође каже да се везник *макар* појављује у комбинацији с везником *га*, „ређе друкчије“, када је њиме обиљежена зависна клауза која „садржи неку претпоставку, могућност, услов“, а у комбинацији с везником *шићо* када се зависном клаузом означава „нешто стварно, реализовано, конкретно“. При том се као синоними у поступку експланације у првом

³⁵⁷ Подаци из Српског електронског речника.

случају (тј. у случају везника *макар га*) наводе конструкције *чак и ако*, *и у случају га* (*је*), а у другом случају (тј. у случају везника *макар ш̄ио*) везници *иако*, *и њоред ш̄оџа ш̄ио*.

Међутим, забиљежени примјери и оно што у литератури налазимо у вези са проблемом успостављања семантичке дистинкције међу спојевима *макар ш̄ио* и *макар га*, казују нам да такву дистинкцију није могуће базирати искључиво на сложенем везнику, тачније на инхерентним семантичким карактеристикама његових интегралних дијелова *ш̄ио* и *га*.

Подробније у својој студији о спојевима с ријечју *макар* говори И. Грицкат, истичући да спој „*макар га* потискује другу алтернативу и полако се генерализује³⁵⁸, тако да *макар ш̄ио* неким језичким стручњацима чак више не изгледа правилно³⁵⁹“, чему, по њеном мишљењу, доприноси и чињеница да се и везници *мага* и *џремга*, код којих не постоји алтернатива са *ш̄ио*, могу употријебити „у оба семантичка одсека“ (Грицкат 2004: 202).

И М. Стевановић у одјељку посвећеном анализи концесивних реченица с везником *макар* међу примјерима наводи и реченице са спојевима *макар га* и *макар ш̄ио* (за овај други каже сигнализира временску употребу концесивних реченица, уз напомену да би се временско значење у одређеним случајевима добило и при допуни лексеме *макар* везником *га*) и закључује да без обзира на то колико је модалност датих реченица везана за једне везнике, а индикативност за друге — „сами везници ни код концесивних реченица не одређују модални или индикативни карактер њихов“, већ се он утврђује „на основу целокупности језичких прилика“ (Стевановић 1979: 913).

³⁵⁸ Ауторка издваја три фазе у развоју допусних израза — „И најновија, трећа фаза“ — која је наступила након међуфазе коју карактерише „специфично бланско двојство допусних израза“ — „јесте поновно свођење на тип ’макар да’, које води у изблеђивање и неутралисање семантичких разлика, те представља за балканске језике извесно синтаксичко осиромашење. Екстензија *га* запажа се и у уско дијалекатским спојевима, где не фигурира реч *макар*; нпр., у језику Марка Марулића може се наћи спој *још га*, како у значењу *макар га*, тако и у значењу *макар ш̄ио*: у ком човику правда јест, још да га триска гром, у добро га ће унест (макар да у њега удара гром) / јер те боље знају и ке си крипости ки с тобом ужају, још да су припрости (иако су припрости (’нишчи духом’)), макар што су припрости“ (Грицкат 2004: 204).

³⁵⁹ У вези с тим ауторка каже да је у нашим часописима било изнијетих сугестија да спој *макар ш̄ио* не треба употребљавати, јер представља дијалектизам, и при том наглашава да је на такву употребу „наилазила много пута“.

Како већ навођени примјери из посматраног језичког материјала показују, сложени везник *макар га* не појављује се искључиво у реченичним структурама које одликује хипотетичност садржаја, већ се јављају и у концесивним реченицама које карактерише фактивност садржаја. Другим ријечима, датим сложеним везником у српском језику могуће је обиљежити и реални и евентуално реални концесивни узрок или услов. На то директно указује примјена теста супституције. У првом је случају сложени везник *макар га* замјенљив везницима *иако* или *без обзира на њо шњо/ ујркос њоме шњо*, а у другом сложеним везником *и ако* (*и кад, и га*).

IX.2.1.2. Парцијалноконцесивни (с партикулама *ма, макар, било*)

Међу везна средства парцијалноконцесивних, комбинованих реченичних модела спадају и сложени везници настали обједињењем антепониране партикуле и лексеме замјеничког типа и/или поријекла (односно-упитне замјенице, замјеничког прилога, замјеничког придјева, везника замјеничког поријекла). У српском се језику као обавезно антепониране партикуле у улози концесивног чиниоца, способног да са неком од замјеничких лексема (*ко, шњо/шња, који, чији, какав, колики, како, колико, кад, њдје, куда, одакле*) твори сложени везник парцијалноконцесивне семантике, употребљавају партикуле *ма, макар* и *било*. Тако формираним сложеним везником (*ма ко, ма шњо/шња, ма који, ма какав, ма чији, ма како, ма колико, ма када, ма њдје, ма збој чеја (јод), ма ради чеја (јод) ма куда, макар ко, макар кад, макар како, било ко, било шња, било који, било какав, било колики, било чији, било њдје, било куда, било када, било како, било колико*) у структуру зависносложене реченице уводи се зависна клауза којом се, понајвише зависно од карактера замјеничке лексеме у саставу везника, укида ограничење у погледу идентитета субјекта, објекта, квалитета појава или предмета, у погледу комплемента семикопулативног глагола, у погледу локалне, темпоралне, квантитативне и посесивне детерминације, у погледу начина, карактера, исхода узрока или сврхе радње (Милошевић 1986б: 39–41; Ковачевић 2009: 97), што потврђују сљедећи примјери забиљежени у различитим функционалним стиловима српског језика:

Осим ових питања, Озер и Алтхоф истичу и чињеницу да *ма ко васишњавао*, уноси и скривене вредности (Б. С. Јевтић, МПС). — *Ма шња човек радио*, или не радио ништа, у свему моја добра покојна стрина мора наћи неке опасности (Р. Домановић, Мртво море, 72–73, АСК). — *Ма које гоба било*, а чаршија закрчена колима грожђа са села (Б. Станковић, Из старог јеванђеља и стари дани, 54, АСК). — ... припадник *ма чије вере био*, ако буде тражио да се удаљи из наше Лиге, не сме да пређе у Србију и у Црну Гору

(ЗДИСН, стр. 336, извор преузет из: Програм Призренске лиге из 1878, Извор преузет из: Момир Стојковић, Балкански уговорни односи 1876–1996, I, 1876/1918, Београд 1998). — Муслимани дакле траже накнаду апсолутну и општу, за сва добра *ма какве њрироде била она*, ... (Борбе око унутрашњег уређења. Видовдански устав, Радикали и муслимански нацрт Устава, у: Југославија 1918–1984, збирка докумената, стр. 175). — Тако прође по целом месту, и пред сваком радњом, *иа ма каква била* и *ма чија*, застане и прогунђа љутито: „Којешта, и тај нешто ради, као да га не знам?!...” (Р. Домановић, Мртво море, 94, АСК). — А и независно од тога, има смисла посебно посматрати српски језички стандард, у који улази све оно што Срби, *ма њге живели*, употребљавају као свој неговани и нормирани језик (Б. Брборић, ОЈР). — Нема сумње, да је данашњи међународни положај државе јак, али *ма како он био јак*, међународни заплетаци могу ставити на пробу његову јачину (Диктатура добија уставну форму, Писмо Корошеца Краљу, односно Узуновићу, 1934, у: Југославија 1918–1984, збирка докумената, стр. 277). — Матија је ето само обичан млади човек коме је под носом замирисала врућа женска кожа и, *ма како њо изгледало сѡрашно и мени и Никанору* кад гледамо својим уморним старачким очима, она, та кожа (о, опојна, луда младости) загушила је речи које говоре о смерности и уздржљивости (Д. Ненадић, Доротеј, 79, АСК). — *Но, ма колико ње криѡиике биле снажне*, њихови аутори ипак прихватају начело да је школа место где се корисно изводи сазнајна активност, ... (Б. С. Јевтић, МПС). — Госпођа Ј. каже да никад једног црнца, *ма колико он био кулѡуран*, не би примила за свој сто, и да она никад не пропусти прилику а да таквоме црнцу не стави до знања да је од једне ниже расе но што је она (Р. Петровић, Африка, 11, АСК). — Не може се без неких простих потреба, *макар како узвишен ѡорив калио вољу* (Д. Ненадић, Доротеј, 112, АСК). — Осамљена иступања, *макар колико она јуначка била*, воде обично поразу и непотребним жртвама... (Антифашистичка политика КПЈ. Народни фронт слободе, Одлука Политбироа ЦК КПЈ о задаћама КПЈ после VII конгреса КИ, Москва, 1. августа 1935, у: Југославија 1918–1984, збирка докумената, стр. 313). — Кад дође време да старац умре, он дозове своја три сина, па их закуне да сестру даду првоме ко дође да је проси, *макар ко био* (Антологија народних приповедака, 105, АСК). — *Макар ѡи ѡиѡа цар казао кад се враѡиѡи* не осврћи се док нашој кући не дођеш (Стевановић 1979: 913, народна приповијетка). — ... зато су гдјекоји вичући на своју подручну браћу гледали да се удворе Нијемцима, те је тога ради бивало да су људи наши у мјесту своме вољели официра *макар од коѡ груѡѡ народа неѡ Србина*". — Зато жене кад се распитују за здравље мушког детета, „*макар какво му име било*, кажу: ’Како ти је Живко’“, пише Вук. — *Било ѡге* и *било ко да износи ѡакве конѡроверзе*, медији ће постати заинтересовани (Ковачевић 2009: 98, Политика). — Мислим да ће Београд, *било ко од кандигаѡа да ѡобеги*, добити доброг градоначелника (Ковачевић 2009: 98, Блиц). — Gospodin Vilebi uživa najveće simpatije, *biло gde да се појави*, recite to svojoj sestri (КССЈ).

— ORSW i njena imovina, **bilo gde da se nalazi i bilo ko da njome raspolaze**, uživaju imunitet od svakog pravnog postupka, osim u onim posebnim slučajevima kada se ORSW izričito odrekne imuniteta (KCCJ). — Tragično je **ma zbog čega se dečko ubio**, a tebe ako neko napada i imaš osećaj da su sve žene uvek za sve krive idi malo poseti psihologa (www.kurir-info.rs/.../decak-se-ubio-zbog-ljubavi-clanak-370586). — Ali **ma zbog čega se bunili i protestovali ovi, još uvijek rijetki građani Republike Srpske**, oni to, možda ste primijetili, rade sa osmiјehom, ... (www.e-novine.com/.../71338-Gladijatorski-poredak-Republike-Srpsk...). — I kao sve prave tvrdice, on je mrzio svako davanje i užasavao ga je svaki trošak, ma gdje u svijetu i **ma radi čega god bio** (bs.wikiquote.org/wiki/Za_logorovanja). — Dobitnik je na neki način bio i sam Robbespierre — njegovo je ime postalo strah i trepet za neprijatelje revolucija **ma radi čega izbijale u slijedećih stotinjak godina...** (www.index.hr/indexforum/postovi/.../na...). — **Било ко дошао/га дође**, не отварај врата (Мразовић 2010: 382). — **Било іге живео/га живиш**, увек ћеш се снаћи (Мразовић 2010: 382). — **Било шїаа рекао/га каже**, не веруј му (Мразовић 2010: 382). — **Било куд оїшшао/га одеш**, мира нећеш наћи (Мразовић 2010: 382). — **Било каг дошао/га дођеш**, увек си добро дошао (Мразовић 2010: 382).

Базични семантички однос међу клаузама наведених зависносложених реченичних структура експлициран је замјеничком лексемом у саставу сложеног везника, а саприсуство концесивне семантичке компоненте у том односу огледа се у употреби неке од поменутих партикула (*ма, макар, било*). Као експонент концесивне семантичке вриједности, партикула има статус обавезног, интегралног дијела сложеног везника, јер би њено изостављање довело до промјена на структурном и семантичком плану реченице, односно до обесмишљавања садржаја реченичне структуре:

Tragično je **ma zbog čega se dečko ubio** [→ Tragično je **zbog čega se dečko ubio** → Tragično je (to) **zbog čega se dečko ubio**]. — А и независно од тога, има смисла посебно посматрати српски језички стандард, у који улази све оно што Срби, **ma іге живели**, употребљавају као свој неговани и нормирани језик [→ *... има смисла посебно посматрати српски језички стандард, у који улази све оно што Срби, **іге живели**, употребљавају као свој неговани и нормирани језик]. — Нема сумње, да је данашњи међународни положај државе јак, али **ма како он био јак**, међународни заплетаји могу ставити на пробу његову јачину [→ *Нема сумње, да је данашњи међународни положај државе јак, али **како он био јак**, међународни заплетаји могу ставити на пробу његову јачину]. — Осамљена иступања, **макар колико она јуначка била**, воде обично поразу и непотребним жртвама... [→ *Осамљена иступања, **колико она јуначка била**, воде обично поразу и непотребним жртвама...]. — Кад дође време да старац умре, он дозове своја три сина, па их закуне да сестру даду првome ко дође да је проси, **макар ко био** [→ *Кад дође време да старац умре, он дозове своја три сина, па их закуне да сестру

даду првومه ко дође да је проси, *ко био*]. — *Ма шџа човек радио*, или не радио ништа, у свему моја добра покојна стрина мора наћи неке опасности [→ **Шџа човек радио*, или не радио ништа, у свему моја добра покојна стрина мора наћи неке опасности]. — *Али, та због чега се бунили и protestovali ови, још увијек рјетки грађани Републике Српске*, они то, можда сте примјетили, раде са осмијехом, ... [→ **Али, због чега се бунили и protestovali ови, још увијек рјетки грађани Републике Српске*, они то, можда сте примјетили, раде са осмијехом, ...] итд.

Чињеница да антепонована партикула у саставу сложеног везника може бити замијењена концесивним замјеничким прилошким изразом *без обзира на њо* доказ је саприсуства концесивног значења:

... *ма* [→ *без обзира на њо*] *ко вас џавао*, уноси и скривене вредности. — *Ма* [→ *без обзира на њо*] *шџа човек радио*, ..., у свему моја добра покојна стрина мора наћи неке опасности. — *Ма* [→ *без обзира на њо*] *које гоба било*, а чаршија закрчена колима грождја са села. — ... припадник *ма* [→ *без обзира на њо*] *чије вере био*, ..., не сме да пређе у Србију и у Црну Гору. — Муслимани дакле траже накнаду апсолутну и општу, за сва добра *ма* [→ *без обзира на њо*] *какве њрпороге била она*, ... — А и независно од тога, има смисла посебно посматрати српски језички стандард, у који улази све оно што Срби, *ма* [→ *без обзира на њо*] *џе живели*, употребљавају као свој неговани и нормирани језик. — Нема сумње, да је данашњи међународни положај државе јак, али *ма* [→ *без обзира на њо*] *како он био јак*, међународни заплетаци могу ставити на пробу његову јачину. — *Но, ма* [→ *без обзира на њо*] *колико ње криџике биле снажне*, њихови аутори ипак прихватају начело да је школа место где се корисно изводи сазнајна активност, ... — Госпођа Ј. каже да никад једног црнца, *ма* [→ *без обзира на њо*] *колико он био куџуран*, не би примила за свој сто, ... — Не може се без неких простих потреба, *макар* [→ *без обзира на њо*] *како узвишен њорив калио вољу*. — Осамљена иступања, *макар* [→ *без обзира на њо*] *колико она јуначка била*, воде обично поразу и непотребним жртвама... — Кад дође време да старац умре, он дозове своја три сина, па их закуне да сестру даду првومه ко дође да је проси, *макар* [→ *без обзира на њо*] *ко био* — Зато жене кад се распитују за здравље мушког детета, „*макар* [→ *без обзира на њо*] *какво му име било*, кажу: ’Како ти је Живко’“, пише Вук. — *Било* [→ *без обзира на њо*] *џе* и *било* [→ *без обзира на њо*] *ко да износи џакве конџроверзе*, медији ће постати заинтересовани. — Мислим да ће Београд, *било* [→ *без обзира на њо*] *ко од кандигаџа да џобеди*, добити доброг градоначелника. — Трагично је *та* [→ *без обзира на њо*] *због чега се деџко ибио*, ...

Из наведених примјера и њихових трансформација види се да је партикула (*ма*, *макар*, *било*) као интегрална компонента сложеног везника употријебљена у својству модификатора уз замјеничку лексему. Захваљујући њеном присуству садржај зависне

клаузе бива искључен као битан фактор за остварење садржаја управне клаузе будући да се њена реализација дешава без обзира на њега, тј. упркос постојању тог фактора. Образложићемо ово подробније на неколико већ наведених примјера:

... припадник *ма чије вере био*, ако буде тражио да се удаљи из наше Лиге, не сме да пређе у Србију и у Црну Гору; — А и независно од тога, има смисла посебно посматрати српски језички стандард, у који улази све оно што Срби, *ма ње живели*, употребљавају као свој неговани и нормирани језик. — Но, *ма колико ње критике биле снажне*, њихови аутори ипак прихватају начело да је школа место где се корисно изводи сазнајна активност, ... итд.

Уопштавајући садржај замјеничке лексеме *чији*, партикула *ма* ништи значај садржаја зависне клаузе при остварењу садржаја основне клаузе: вјерска припадност ирелевантан је чинилац за остварење радње управне клаузе, јер се она остварује упркос њему (*ма чије вере* има позицију инконгруентног (падежног атрибутског) предикатива уз именицу *припадник* и на тај начин карактерише зависну клаузу као атрибутску). У другом се примјеру помоћу замјеничке лексеме *ње* обиљежава мјесто реализовања глагола у функцији предиката зависне клаузе, али истовремено и главне клаузе. На тај се начин зависној клаузи даје смисао мјесне одредбе уз глагол у функцији предиката управне клаузе (*у њој употребљавају*). При том партикула *ма* модификује везу међу клаузама у правцу општости мјеста, а потом и у правцу његовог игнорисања као фактора битног за остварење управне клаузе, чиме зависна клауза добија смисао концесивне. Кључну улогу за (парцијално)концесивну семантичку интерпретацију реченице и у трећем примјеру има партикула (*ма*). Замјенички прилог *колико* одредба је за количину и мјеру у зависној и у главној клаузи, при чему антепонирана партикула *ма* уопштавајући и релативизујући значење замјеничког прилога *колико* (уопштавајући значење одредбе, она релативизује њен значај при остварењу садржаја изнесеног основном клаузом), преводи конструкцију у сферу концесивне семантике.

Као саставни дио сложеног везника партикула, дакле, цијелој конструкцији даје концесивни карактер релативизујући значај садржаја зависне клаузе при реализовању ситуације означене управном клаузом. Употријебљена уз лексему замјеничког типа и/или поријекла, она „има улогу генерализатора и релативизатора“ садржаја те лексеме („садржаја везника“) и „превођења конструкције у сферу концесивног значења“ (Симић & Јовановић 2002: 1371).

Уз највећи број замјеничких лексема партикуле *ма*, *макар* и *било* међусобно су супституентне (а), а предикат зависне клаузе најчешће се појављује у облику партиципа

актива, с тим да (неријетко) може бити репрезентован и конструкцијом *да* + *ипрезенѝ* (б)³⁶⁰.

... *ма* [→ *макар/било*] *ко васѝиѝавао*, уноси и скривене вредности. — *Ма* [→*макар/било*] *које гоба било*, а чаршија закрчена колима грожђа са села. — ... припадник *ма* [→*макар/било*] *чије вере био*, ако буде тражио да се удаљи из наше Лиге, не сме да пређе у Србију и у Црну Гору. — А и независно од тога, има смисла посебно посматрати српски језички стандард, у који улази све оно што Срби, *ма* [→*макар/било*] *ѝге живели*, употребљавају као свој неговани и нормирани језик. — Нема сумње, да је данашњи међународни положај државе јак, али *ма* [→*макар/било*] *како он био јак*, међународни заплетаји могу ставити на пробу његову јачину.— Не може се без неких простих потреба, *макар* [→ *ма/било*] *како узвишен ѝорив калио вољу*. — Он је волео када она до њега седи, *ѝа макар* [→*ма/било*] *колико и каквих ѝосѝију било*; ... — Осамљена иступања, *макар* [→*ма/било*] *колико она јуначка била*, воде обично поразу и непотребним жртвама... — Кад дође време да старац умре, он дозове своја три сина, па их закуне да сестру даду првоме ко дође да је проси, *макар* [→*ма/било*] *ко био*. — *Било* [→ *ма/макар*] *ѝге* и *било* [→ *ма/макар*] *ко да износи ѝакве конѝроверзе*, медији ће постати заинтересовани. — *Било* [→ *ма/макар*] *ко дошао/га дође*, не отварај врата — Мислим да ће Београд, *било* [→*ма/макар*] *ко од кандигаѝа га ѝобегу*, добити доброг градоначелника. — Трагично је *ма* [→ *макар/било*] *због чега се деѝко ибио*, а тебе ако неко напaда и имаш осећај да су све жене увек за све криве иди мало посети психолога. — Добитник је на неки начин био и сам Robbespierre — његово је име постало страх и трепет за непријатеље револуција *ма* [→*макар/било*] *ради чега избјале у сlijедећих стотинјак година...*

(б) *Ма каква да је заѝовесѝ*, она је исправна... (Б. С. Јевтић, МПС). —... а каптив је дужан, по цену казне смрћу, узети жене свога господара *ма какве да су* и *ма колико да их је* (Растко Петровић, Африка, 89, у: АСК). — Кад говорим о томе да не треба сувише повећавати број службеника, не мислим да се треба одрећи федерације, *јер ма како да је скуѝа*, она је гаранција опстанка живота нове Југославије (Критичко иступање др Драгољуба Јовановића у Уставотворном одбору, 11. децембра 1945, у: Југославија 1918–1984, збирка докумената, стр. 653) — Али, Вук је знао да за ту народну поезију он, Мушицки, нема одвише разумевања и да певаче, *ма како да су даровѝиѝи*, увек доживљава као напаст (С. Велмар-Јанковић, Дорћол, 51, АСК). — Тако да кад му једно живинче нестане, он примети, и не бројећи цело стадо, *ма колико да је велико*, да нема

³⁶⁰ Поредиши партикуле *ма*, *макар*, *било* са партикулом *ѝог*, Прањковић (2001: 60), сем разлика које се тичу позиционе реализације партикуле у односу на замјеничку лекесму, примјећује и разлику која се тиче употребе глаголских облика у функцији предиката зависне клаузе — „Razlika је i u tome što ove ѝestice, a osobito *biло*, rijetko dolaze uz present (u наведеним примјерима dolaze uz optativ), a i kad dolaze, traže uza se још i *да* (npr. *Bило како да поступѝш, sveједно је*)“.

баш тога и тога живинчета (Р. Петровић, Африка, 58, у: АСК). — Не окренути се *ма колико да се шио хоће* (Б. Миљковић, Песме, 21, АСК). — *Ма колико да се ипреузвишени сшара*, да заведе апсолутни морал, ипак се деси, да на пример који наставник саблажњиво погледа на нежнију половину... и већ знате (С. Ранковић, Приповетке, 79, АСК). — *Ма колико да је свейлоси њејовој рефлекшора јака*, она може да осветли простор испред апарата само за неколико метара (М. Петровић Алас, Роман јегуље, 57, АСК). — Да, моја добра Стане, *ма колико да ме веже љубав и благодарности ирема ши...* шивојој кући, опет ја знам, е је ред да идем (С. Матавуљ, Ускок Јанко, 122, АСК).

У зависној клаузи, сем партиципа актива или конструкције *да + ирезени*, може бити употријебљена и конструкција *да + иерфекаш*, с напоменом да се тада и у функцији предиката управне клаузе појављује најчешће перфекат (у примјерима које смо регистровали у нашем корпусу рјеђе се појављује аорист):

Ма какав да је био онај ширедак у Турској, тек он је био освештен и утврђен неким законима ... (П. Тодоровић, Дневник једног добровољца, 96, АСК)— До тог тренутка, *ма колико занимљиво и чудно да је било оно* што сам видео — предели, клима и становници — ја сам пред свим тим био ипак само спољни посматрач (Р. Петровић, Африка, 50, АСК). — Али, *ма колико да смо се сшомали сшиховима*, те су нам теореме ипак задавале огромне главобоље (Б. Нушић, Аутобиографија, 81, АСК). — Али, *ма колико да се ишудио*, није могао сасвим да заклопи зло око којим је пратио судбину Јеврема Обреновића (С. Велмар-Јанковић, Дорћол, 79, АСК). — *И ма колико да су били љуши ови иси*, падоше нам у клопку и не регнуше!... (Ј. Веселиновић, Хајдук Станко, 218, АСК). — Чудно да млађи људи, *ма колико да су вољели Мару*, сматраше цијелу ствар за изгубљену, и да није старијих људи, не би можда ни у потјеру ишли (Ј. Лазаревић, Приповетке, 95, АСК). — Човек *макар како да се намучио*, опет се још није наситио живота; ... (Ђ. Јакшић, Једна ноћ, 44, АСК). — Све, што је икад било, *иа макар како да је било*, могло је бити и много боље, али и много горе, него што је било! (Ј. Симовић, Путујуће позориште Шопаловић, 155, АСК).

Партицип актива у функцији предиката зависне клаузе уведене неким од сложених везника са антепонованом партикулом (*ма, макар, било*) и замјеничком лексемом као структурним елементима може бити супституисан конструкцијом *да + ирезени* или *да + иерфекш*, а понекад, када то допушта глаголски облик којим је изражен предикат у управној клаузи, и футуrom другим (најчешће конструкцијом *да + фушур друи*), што показују сљедеће преоблике већ неведених примјера:

... *ма ко васишиавао* [→ *ма ко да васишиава*], уноси и скривене вредности. — Осамљена иступања, *макар колико она јуначка била* [→ *макар колико да су јуначка*], воде обично поразу и непотребним жртвама... — Матија је ето само обичан млади

човек коме је под носом замирисала врућа женска кожа и, **ма како** *ѿо излѣгало сѿрашно и мени и Никанору* [→**ма како** *га је ѿо излѣгало сѿрашно и мени и Никанору*] кад гледамо својим уморним старачким очима, она, та кожа (о, опојна, луда младости) загушила је речи које говоре о смерности и уздржљивости. — **Макар** *ѿи шѿѿа цар казао* [→ **Макар** *ѿи шѿѿа цар буге казао*] кад се вратиш не осврћи се док нашој кући не дођеш. — Dobitnik је на neki начин bio i sam Robbespierre — његово је име postalo strah i trepet за непријатеље revolucija **ма ради** *ѿега избјале у сlijedeћih stotinjak godina* [→ **ма ради** *ѿега буду избјале у сlijedeћih stotinjak godina*] ... — **Било ко** *гошао/га гође* [→ **Било ко** *га буге гошао*], не отварај врата. — **Било** *ѿе живео/га живиш* [→ **Било** *ѿе га бугеш живео*], увек ћеш се снаћи. — **Било** *шѿѿа рекао/га каже* [→ **Било** *шѿѿа га буге казао*], не веруј му. — **Било куд** *оѿишао/га одеш* [→ **Било куд** *га бугеш оѿишао*], мира нећеш наћи. — **Било кад** *гошао/га гођеш* [→ **Било кад** *га бугеш гошао*], увек си добро дошао. — Човек **макар како** *га се намучио* [**макар како** *се намучио*], опет се још није наситио живота... — Чудно да млађи људи, **ма колико** *га су вољели Мару* [→ **ма колико** *су вољели Мару*], сматраше цијелу ствар за изгубљену, и да није старијих људи, не би можда ни у потјеру ишли.

Проведена анализа у вези са употребом глаголских облика у улози предиката зависне клаузе уведене неким од везника парцијалноконцесивне семантике са партикулом у антепозицији у односу на замјеничку лексему подударна је закључку који у вези са истим питањем дају аутори Симић & Јовановић (2002: 1372): „утисак је да у већини случајева речца *ма/макар* тражи уза се крњу форму представљену радним придевом, да та форма има особине блиске потенцијалу, али да је заменљива конструкцијом *га* + временски облик једнак по значењу ономе у управној реченици: поздрављали су га чаршилије ма које вере били // да су били; према нпр. — поздрављали су га чаршилије ма које вере били // ма које вере да су“.

У поређењу са сложеним везницима концесивне семантике творених преко концесивних прилошких израза приједлошко-замјеничког типа, сложени везници парцијалноконцесивног значења настали у процесу обједињења обавезно антепониране партикуле (*ма, макар, било*) и неке од замјеничких лексема најфреквентнији су у текстовима књижевноумјетничког функционалног стила. Релативно висок проценат заступљености ових сложених везника карактерише и публицистичке текстове (особито оне који припадају жанровима блиским књижевноумјетничком стилу), док је њихова употреба готово занемарива у научном и административном функционалном стилу.

IX.2.2. Сложени везници са постпонованом партикулом

Сем сложених везника парцијалноконцесивне семантике насталих у процесу обједињења антепониране партикуле (*ма, макар*) и неке од замјеничких лексема (*који, какав, колико, како* и сл.), у језику постоје и сложени везници истога значењског типа са обликотворном партикулом реализованом у постпозицији замјеничке лексеме или замјеничког прилошког израза узрочно-упитног или финално-упитног значења (*због чега, ради чега*), каква је у савременом српском језику партикула *īog*³⁶¹, која се увијек јавља у постпозицији замјеничке лексеме обликујући са њом сложени везник (исте семантичке вриједности) парцијалнокоцесивне семантике³⁶². У литератури налазимо да је ова партикула битно обиљежје хабитуалних реченица, тј. њихов типизирајући елемент³⁶³, што значи да се у сложеним реченицама са зависном клаузом уведеном овим типом сложених везника предикација надређене клаузе реализује без обзира на вршиоца радње, на предмет обухваћен радњом и на лексичко језгро именског дијела предиката зависне клаузе, на тип посесивне детерминације, и без обзира на околности типа мјесто, вријеме, начин, количина, узрок, намјера, друштво:

Што је важно такође, и што овим казивањима још више подиже цену, которски посматрач био је непристрастан и објективан и виђено је саопштавао без трага искључивости, *које īog било, верске, или ејничке, или њак њолијичке* (М. Панћић, КЦГБК). — ... Француска и краљевина СХС обавезују се да уреде мирним путем и на следећи начин сва питања *какве īog њприроде била она*, ... (Међународно признање, уговори, границе и спољна политика, Француско-југословенски уговор о пријатељству, 11. новембра 1927, члан 2, у: Југославија 1918–1984, збирка докумената, стр. 162). — Већ је из овог јасно да нам је народни језик, *како ња īog ми звали*, заједничка својина и заједничко добро (Б. Брборић, ОЈР). — *Како īog се ова буна завршила*, нама Србима мора бити друкчије (Ковачевић 2009: 97, В. Максимовић). — *Vlada ċe svagda osnove i predloge, koje bi joj skupština po članu 63. učinila, svestrano ispitati i oceniti i, koliko je god, bez štete za državne potrebe, mogućno uvažiti* (Устав Србије од 1869). — Влада ће морати,

³⁶¹ О настанку, облицима, значењима и етимолошком идентитету партикуле *īog* в. Прањковић 2001: 60–61.

³⁶² О појави уметања партикуле *īog* између дијелова сложеног поредбеног везника *као шњо* в. т. IV.2.1. овога рада.

³⁶³ И. Прањковић се пишћи о хабитуалним реченицама и њиховим битним обиљежјима (типизирајућим елементима) позива на В. А. Белошаркову која разликује реченице типизираних и реченице нетипизираних структуре, при чему се прве разликују од других по специфичној и константној формалној организацији (Прањковић 2001: 60).

колико iog iio било нейоуларно, да направи резове у јавној потрошњи (Ковачевић 2009: 97, Политика). — Сваки дан му је доносила травице зелене и водице студене, али *каг би iog iолазила iо iправу и iо воду*, свагда би прикричила ждробету да пази на њезин глас и на њезине ријечи: ... (АНП, 132). — Борити се треба за бар минималну обнову ћирилице *igje je iog iio мојуће*, по принципу који ће, изгледа, усвојити часопис *Преилег*: један број ћирилицом, други латиницом и тако редом (Б. Брборић, ОЈР). — И заиста он је увек, *ige iog ишао* по чаршији, улици, вукао, скупљао камење и трпао у недра, појасеве (Б. Станковић, Божји људи, АСК). — ... па мрзила на пасторку, тукла је и грдила *ог куг је iog ишла*, патила је главу и голотињом (ВСК, Како су радиле онако су и прошле, у: СНП). *Куг iog наш домаћин и њејова ђеца из дома iосiуали*, свуд на срећу наступали! (ВСК, Здравике). — *Шiio iog геiе зло и iоiано iовори*, од оца је и матере чуло (Ж. Требјешанин, ПД, АСК). — *Шiio iog будем дознао о Будној браћи левацима*, биће занимљиво за мене (Ковачевић 2009: 97, В. Максимовић). — *Чија iog је била*, сваки је пропао (В. Чајкановић, МРС, АСК). — *Чију iog кућу iосјеiиши*, добро ће те угостити. — *С ким iog гођеiе*, добро дошли (Прањковић 2001: 60). — *Збоi чеiа iog iio учинио*, није паметно поступио (Прањковић 2001: 60). — Ниси то морао учинити *ради чеiа iog учинио* (Прањковић 2001: 60).

Да партикула *iog* заиста има статус интегралне компоненте сложеног везника доказује немогућност њеног испуштања из састава везника, а да при том не дође до промјена и на граматичком и на семантичком плану реченице. Елиптирањем партикуле или не бисмо добили граматички прихватљиву реченицу (а) или реченица не би имала исту семантичку вриједност коју има с датим сложеним везником:

(а) *Како iog се ова буна завршила*, нама Србима мора бити друкчије [→ **Како се ова буна завршила*, нама Србима мора бити друкчије]. — *Чија iog је била*, сваки је пропао [→ **Чија је била*, сваки је пропао]. — И заиста он је увек, *ige iog ишао* по чаршији, улици, вукао, скупљао камење и трпао у недра, појасеве [→ *И заиста он је увек, *ige ишао* по чаршији, улици, вукао, скупљао камење и трпао у недра, појасеве]. — Влада ће морати, *колико iog iio било нейоуларно*, да направи резове у јавној потрошњи [→ *Влада ће морати, *колико iio било нейоуларно*, да направи резове у јавној потрошњи]. — *Збоi чеiа iog iio учинио*, није паметно поступио [**Збоi чеiа iio учинио*, није паметно поступио] — Ниси то морао учинити *ради чеiа iog учинио* [*Ниси то морао учинити *ради чеiа учинио*];

(б) *Шiio iog будем дознао о Будној браћи левацима*, биће занимљиво за мене [→ (**Оно**) *што* будем дознао о Будној браћи левацима, биће занимљиво за мене]. — *Куг iog наш домаћин и њејова ђеца из дома iосiуали*, свуд на срећу наступали! — [*Куг наш домаћин и њејова ђеца из дома iосiуали*, свуд на срећу наступали!]. — Борити се треба за бар минималну обнову ћирилице *igje je iog iio мојуће*, ... [→ Борити се треба за

бар минималну обнову ћирилице (**тамо**) *īgje je īō моїуће, ...*]. — ... али *каг би īог* *īолазила īо īраву и īо вогу*, свагда би прикричила ждребету да пази на њезин глас и на њезине ријечи ... [→ ... али *каг би īолазила īо īраву и īо вогу*, **свагда** би прикричила ждребету да пази на њезин глас и на њезине ријечи ...]. — Vlada će svagda osnove i predloge, koje bi joj skupština po članu 63. učinila, svestrano ispitati i oceniti i, *koliko je god, bez štete za državne potrebe, mogućno uvažiti* [→ Vlada će svagda osnove i predloge, koje bi joj skupština po članu 63. učinila, svestrano ispitati i oceniti i, (**онолико**) *koliko je, bez štete za državne potrebe, mogućno uvažiti*].

Извршене трансформације (б) показују да партикула *īог* употријебљена уз лексему замјеничког поријекла функционише као нека врста модификатора који „odnosnu riječ uz koju stoji modificira tako da je 'osamostaljuje', i to upravo time što joj 'oduzima' odnosnost, a dodaje, kao što Raguž tvrdi, dopusnost. Upravo taj spoj odnosnosti i dopusnosti rezultira onim o čemu je ovdje u prvom redu riječ, a to je značenje habitualnosti“ (Прањковић 2001: 63). Изостављањем партикуле *īог* отвара се могућност успостављања антецедента у структури управне клаузе, тако да зависна клауза постаје релативна клауза рестриктивног типа, и обратно — присуство партикуле *īог* у структури везника ништи релативно значење замјеничке лексеме, што само потврђује чињеницу да је хабитуализација у семантичкој супротности са рестриктивношћу (уп. *Оно шїо будем дознао о Будној браћи љевацима, биће занимљиво за мене* и *Шїо īог [*Оно шїо īог] будем дознао о Будној браћи љевацима, биће занимљиво за мене*; *Боришїи се ипреба за бар минималну обнову ћирилице īgje je īог [*шїамо īgje (je) īог] шїо моїуће, ...* и *Боришїи се ипреба за бар минималну обнову ћирилице шїамо īgje je шїо моїуће, ...*).

Ни у једном од наведених примјера сложени везник творен додавањем партикуле *īог* некој од замјеничких лексема није могуће замијенити ниједним везником општеконцесивне семантике (*иако, мада, ипрема*). А да је у њима саприсутно и концесивно значење, потврђује могућност употребе концесивног прилошког израза *без обзира на шїо* умјесто партикуле *īог*, с тим што је обавезна антепозиција датог прилошког израза у односу на замјеничку лексему:

... Француска и краљевина СХС обавезују се да уреде мирним путем и на следећи начин сва питања *какве īог иприроде била она, ...* [→ ... Француска и краљевина СХС обавезују се да уреде мирним путем и на следећи начин сва питања ***без обзира на шїо какве иприроде била она, ...***]. — Већ је из овог јасно да нам је народни језик, *како іа īог ми звали*, заједничка својина и заједничко добро [→ Већ је из овог јасно да нам је народни језик, ***без обзира на шїо како іа ми звали***, заједничка својина и заједничко добро]. — И заиста он је увек, *īге īог ишао* по чаршији, улици, вукао, скупљао камење и трпао у

недра, појасеве [→ И заиста он је увек, без обзира на *што* *иге* ишао по чаршији, улици, вукао, скупљао камење и трпао у недра, појасеве]. — Сваки дан му је доносила травице зелене и воде студене, али каг би *ѿог* ѿлазила ѿо *ѿраву* и ѿо *воду*, свагда би прикричила ждребету да пази на њезин глас и на њезине ријечи... [→... али без обзира на *што* *каг* би ѿлазила ѿо *ѿраву* и ѿо *воду*, свагда би прикричила ждребету да пази на њезин глас и на њезине ријечи] (АНП, 132) и сл. — Како *ѿог* се ова буна завршила, нама Србима мора бити друкчије [→Како *ѿог* се ова буна завршила, нама Србима мора бити друкчије]. — Чија *ѿог* је била, сваки је пропао [→ Без обзира на *што* чија је била, сваки је пропао] и сл.

Што се тиче питања комбинаторности партикуле *ѿог* и везних средстава, треба подсјетити да је дата партикула комбинаторна само са оним везним средствима са којима чини „univerzalni kvalifikator ili kvantifikator“³⁶⁴, односно само са везничким средствима замјеничког типа и/или поријекла — (односне) замјенице, замјенички придјиви, замјенички прилози и везници замјеничког поријекла (*ко, шѿиа, шѿио, који, чији, какав, колики, како, ѿгје, каг, докле, док, колико*)³⁶⁵, никада са правим везницима (не постоје везнички спојеви типа **га ѿог, *јер ѿог, *зашѿо шѿио ѿог, *иако ѿог, *шако га ѿог, *као га ѿог* и сл.). Употријебљена уз везнике замјеничког поријекла који су (у неким типовима реченичних структура) постали прави везници, тј. „izgubili svojstva supstitutivnosti i/ili deiktičnosti“, партикула *ѿог* или мијења семантички тип зависносложене реченице (а) — нпр. укида погодбено, а намеће временско значење реченице (а¹), или пак изричну клаузу уведена везником *ѿгје* преводи у клаузу мјесног семантичког типа (а²), или је чини бесмисленом (б):

(а) ¹*Каг бих моѿао, дошао бих* [→ *Каг ѿог бих моѿао, дошао бих*]; ²*Видим их ѿгје улазе* [→ *Видим их ѿгје ѿог улазе*];

(б) *Жао ми је шѿио нису дошли* [→ **Жао ми је шѿио ѿог нису дошли*]³⁶⁶.

Између интегралних дијелова сложеног везника са постпонованом партикулом *ѿог* може бити позиционирана замјеничка или глаголска енклитика (укључујући и ријечцу *се* употребљену уз повратне глаголе и при формирању безличне и пасивне реченичне

³⁶⁴ Доказ за то Прањковић проналази у чињеници да је редувантна употреба партикуле *ѿог* уз друге универзалне квалификаторе или квантификаторе (Прањковић 2001: 61).

³⁶⁵ С тог разлога Прањковић, пишући о хабитуалним реченицама, закључује да „ni strukturno ni komunikativno ni semantičko ustrojstvo složenih rečenica ne može ni izdaleka uspješno opisati ako se prije toga ili usporedo s tim ne opišu narav i funkcija tzv. zamjenjivačko-upućivačkih riječi (usp. Kordić 1994)“ (Исто, 63).

³⁶⁶ Примјери преузети из Прањковић 2001: 61.

конструкције), што је у складу са правилом о распоређивању енклитика иза везника и сличних ријечи ³⁶⁷, односно са варирањем њиховог распореда у синдетским реченицама ³⁶⁸. Таквих је примјера у нашем корпусу мање него оних у којима се енклитика налази иза партикуле *īog*, с тим што можемо констатовати да је учесталост њихова појављивања већа у старијој фази развитка српског стандардног језика:

Борити се треба за бар минималну обнову ћирилице *īgje je īog īio moīuhe*, ... — Већ је из овог јасно да нам је народни језик, *како īa īog ми звали*, заједничка својина и заједничко добро. — ... али *каг би īog īолазила īо īраву и īо воду*, свагда би прикричила ждребету да пази на њезин глас и на њезине ријечи: ... — Осим тога је влада, *колико је īog било моīућно*, штитила економске интересе мухамеданаца и услед тога је Босна била једина земља на Балканском полуострву где се је одржало аграрно уређење турскога доба (Ј. Цвијић, ПОЈС, АСК). — Једном дође некакав валија, велик јаспреша, *īа шīīо је īog сулīан слао*, све је он себи устављао (АНП, 152). — ... *ко се īog īрикучи* одмах га растргну... (ВСК, У лажи су кратке ноге, у: П). — ... *каг се īog īобијемо*, сву нас тројицу надбије, и што утече у ову јазбину оно остане (ВСК, Златна јабука и девет пауница, у: СНП).

Неријетко се уз везнике настале по овом творбеном моделу употребљава и везник *ga* (који *īog ga*, какав *īog ga*, како *īog ga*, *īgje īog ga*, с ким *īog ga* и сл.), који је у датим реченичним моделима синтаксички редундантан, док се на семантичком плану додавањем овога везника истиче хипотетички карактер зависне клаузе:

Обед је тај који дефинише, окупља и одржава породицу *каква īog ga је њена сīрукīура* (Б. Ј. Провчи, ДР). — *Колико īog ga је он лей и скуīоцен*, Ви нисте ништа изгубили тим што сам Вас њега лишио (М. Миланковић, Кроз васиону и векове, АСК). — *Како īog ga их размешīаиш овамо-онамо*, за четврту никад нема места; ... (М. Миланковић, Кроз васиону и векове, АСК). — Та температура има, *како īog ga је шīа аймосфера засићена воденом īаром*, своју горњу границу, она не може, ни у ком случају, бити виша од 97 гради (М. Миланковић, Кроз васиону и векове, АСК). — *Где īog ga дође*, чекаће га увек

³⁶⁷ „... речи које обележавају функционални тип независне или зависне реченице (даље: реченични функтори) и већина напоредних везника имају посебну важност за позициону реализацију енклитика, јер већином представљају обавезне ослонце за енклитике. (...) у оваквим реченицама (даље: *синдетске реченице*) наведена контактна постпозиција је за енклитику *īраматīичка īозиција*. (...) у синдетским реченицама— тачније, у већини њих — јавља се распоред који се условно може назвати *īосīсиндетски*“ (Поповић 2004: 292–293).

³⁶⁸ „Код заменица и прилога састављених са наглашеним *īog* такође постоје две варијанте распореда: без уметања енклитике и са уметањем. Оба распореда се срећу и код старијих и код новијих писаца, често и напоредо, али је распоред са уметањем енклитике (...), у целини узев знатно рећи“ (Исто, 295).

незаобилазна сарма (Ковачевић 2009: 97, М. Капор). — *На која ѿг га се ѿишањем обраћим* добивам предусретљив и љубазан одговор па зато се убрзо нашао пред лепушкстом кућом грофице од Румфорда, у улици Анжу-Сент-Оноре (М. Миланковић, Кроз царство наука, АСК).

Сложене везнике формиране помоћу партикуле *ѿг* одликује широка функционалностилска распрострањеност. Висок степен заступљености датих везничких средстава и у књижевноумјетничким текстовима старијег поријекла, као и чињеница да су ови везници готово редовно елементи спискова везника у старијој граматичкој литератури, која се базира махом на корпусу текстова књижевноумјетничког функционалног стила, иде у прилог тврдњи да је ријеч о сложеним везницима чији настанак није везан за процес строже функционалностилске диференцијације српског језика.

IX.3. Закључак

Чињеница да концесивна категорија, за разлику од каузалне, спада у ред оних семантичких категорија које у српском језику није могуће изразити замјеничким прилозима, нити прилошким изразима синтагматског типа, директно се одражава и на начин формирања сложених везника у оквиру дате категорије.

С обзиром на начин постанка, сложени везници концесивне семантике могу се подијелити у двије велике скупине: 1) сложене концесивне везнике формиране преко прилошких израза приједлошко-замјеничког типа и 2) сложене концесивне везнике творене у процесу удружења партикуле и везника или лексеме замјеничког поријекла. У оквиру обје скупине реализују се оба семантичка подтипа — и сложени везници општеконцесивног и сложени везници парцијалноконцесивног значења.

1. У оквиру прве скупине, с обзиром на природу везничког елемента који са замјеничким прилошким изразом гради сложену везничку структуру, издвојена су два подмодела, односно двије групе сложених концесивних везника.

1.1. Прву групу чине сложени општеконцесивни везници настали у процесу срастања катафорски употријебљеног замјеничког прилошког израза и семантички недиференцираног везника *што*. Према томе да ли експлицитна концесивна везничка структура подразумијева обавезно или факултативно навођење катафорске

демонстративне замјенице, исказане у дативној падежној или акузативној приједлошко-падежној форми, ова се група сложених концесивних везника дијели у двије подгрупе, на: 1) сложене општеконцесивне везнике са катафорском демонстративном замјеницом као обавезним елементом (*уїркос ѿо ме шїо, насуїрої ѿо ме шїо, уз(а) све ѿо шїо*) и 2) сложене општеконцесивне везнике са катафорском демонстративном замјеницом као факултативним елементом, при чему се у позицији везничког конституента у њиховој структури, изузев семантички неспецификованог везника *шїо* (*без обзира (на ѿо) шїо*) може појавити и везнички елемент *да ли* (*без обзира (на ѿо) да ли*).

Од свих везника насталих према датоме моделу једино су сложени везници са замјеничким прилошким изразима *уїркос ѿо ме* и *без обзира на ѿо* као интегралним компонентама чисто концесивни, тј. једнозначни, контекстуално неусловљени номинатори концесивне семантичке релације међу двјема клаузама.

1.2. Друга група подразумијева сложене везнике парцијалноконцесивне семантике формиране у процесу срастања концесивног прилошког израза приједлошко-замјеничког типа *без обзира на ѿо* и неке замјеничке лексеме (односно-упитне замјенице и замјенички прилози), замјеничког узрочно-упитног или финално-упитног прилошког израза (*збої чеїа, ради чеїа*), при чему је редукција катафорског демонстративног замјеничког елемента факултативна: *без обзира (на ѿо) ко, без обзира (на ѿо) који/ какав/ колики/ чији, без обзира (на ѿо) їдје/ одакле/ оїккуда, без обзира (на ѿо) када, без обзира (на ѿо) како, без обзира (на ѿо) колико, без обзира (на ѿо) зашїо/ збої чеїа/ ради чеїа*.

У зависности од тога који се елемент (односно-упитна замјеница, замјенички прилог или израз) комбинује са концесивним прилошким изразом *без обзира на ѿо*, зависном се клаузом обиљеженом датим сложеним везником укида ограничење у погледу идентитета субјекта, идентитета објекта, у погледу квалитета (особине) појава или предмета, у погледу локалне, темпоралне, квантитативне детерминације, начина, карактера, исхода, узрока или сврхе радње, комплемента семикопулативног глагола и у погледу посесивне детерминације.

2. У оквиру друге скупине су сврстани сложени везници концесивне семантике формирану у процесу обједињења партикуле и неке везивне ријечи (везника или лексеме замјеничког типа и/или поријекла). Спој партикуле и субјунктивног елемента у српском језику функционише као сложени везник само уколико је партикула његова интегрална, неизостављива компонента, па као такав има јединствено значење које

постаје и значење субординиране клаузе. Елидирањем партикуле из структуре сложеног концесивног везника, реченица би постала или граматички неприхватљива или би њена семантичка интерпретација била измијењена.

С обзиром на позицију у којој се партикула реализује у односу на други структурни елемент сложеног везника, издвајају се двије групе везника: 1) сложени везници концесивне семантике са антепонираном партикулом и 2) сложени везници са постпонованом партикулом (*īog*). За разлику од првог подмодела (с антепонованом партикулом), унутар којег се реализују и сложени везници општеконцесивног и сложени везници парцијалноконцесивног значења, у оквиру другог подмодела (с постпонованом партикулом) образују се искључиво сложени везници парцијалноконцесивне семантике.

2.1. У оквиру првог подмодела, на основу субјунктивног елемента у структури сложеног везника, могу се издвојити двије групе: 1) сложени концесивни везници са зависним везничким елементом и 2) са лексемом замјеничког типа и/или поријекла.

2.1.1. С обзиром на то да ли је носилац граматичког значења субординативности изражен простим или сложеним везником, сложени везници формиран према датоме моделу класификују се на 1) сложене концесивне везнике настале у процесу удружења (антепониране) партикуле и сложеног зависног везника и 2) сложене концесивне везнике творене у процесу удружења партикуле и простог зависног везника.

2.1.1.1. Реализована испред сложених везника *īoreg/īokraј īoīa шīo*, *мимо īoīa шīo*, у свим случајевима у којима датим везницима обиљежено ексцептивно значење комитативног типа садржи семантичку компоненту контрастности, интензификаторска партикула *и* формира са датим везницима сложени везник општеконцесивног значења *и īoreg/īokraј/īovrx īoīa шīo*, *и мимо īoīa шīo*. Она концесуира дате сложене везнике ништећи њихово ексцептивно значење, преведећи их тако у ред сложених везника концесивне семантике. (При том, треба рећи да се сложени везници *īoreg/īokraј īoīa шīo*, *мимо īoīa шīo* у српском језику, сем у ексцептивном, појављују и као контекстуално условљени концесивни везници.)

2.1.1.2. Сложени концесивни везници настали као резултат обједињења интензификаторске партикуле и простог везника, могу се даље разврстати према семантичком типу простог везника у њиховом саставу, односно према томе да ли је дати (прости) везник семантички спецификован или не.

2.1.1.2.1. Од простих, семантички спецификованих везника, као интегрални дио сложених концесивних везника творених на овај начин, у српском језику се појављују везници условног значења *ако*, *кад*, *да* и *уколико*. Нужан, али не и довољан, услов настанка сложених концесивних везника овога типа контактна позиција интензификаторске партикуле *и* и везника условне семантике. Тако су у српском језику настали сложени везници *и ако*, *и кад*, *и да*, и *уколико*. Да би спој партикуле *и* и везника погодбеног значења имао статус сложеног концесивног везника, неопходно је да партикула *и* буде антепонирана. Тек употријебљена испред датих везника, интензификаторска партикула *и* добија обликотворни карактер, „концесуира“ условни везник уз који се нашла, укидајући му погодбено а задајући концесивно значење, тј. постаје интегрална семантичка компонента сложеног концесивног везника.

Сем интензификаторске партикуле *и*, у улози обликотворне партикуле у саставу сложеног концесивног везника може да се појави и партикула *а*, али само уз везник *да*. За разлику од сложених концесивних везника *и ако*, *и кад*, *и да*, и *уколико*, који су једнозначни, контекстуално неусловљени везници општеконцесивне семантике (чисто концесивни), везник *а да*, сем у концесивном, може бити остварен и у пропратнооколносно и атрибутском хабитуалном значењу.

2.1.1.2.2. Мањи број сложених везника општеконцесивног значења настао је у процесу обједињења партикуле и семантички неспецификованих везника *ӣӣо* или *да*. Такви су у српском језику сложени везници *свеједно ӣӣо*, *макар ӣӣо*, *макар да*, у којима се обликотворни статус партикуле огледа у немогућности њеног редуковања из структуре сложеног везника, а општеконцесивна семантика сложеног везника у могућности њихове супституције општеконцесивним простим (*иако*, *мада*, *ӣремда*) или сложеним, који у своје саставу имају замјенички прилошки израз *ӯиркос ӣо̄ме ӣӣо*, *без обзира на ӣо ӣӣо*).

2.1.2. У српском се језику као обавезно антепониране партикуле у улози концесивног чиниоца, способног да са неком од лексема замјеничког типа и/или поријекла (*ко*, *ӣӣо/ӣӣа*, *који*, *чији*, *какав*, *колики*, *како*, *колико*, *кад*, *ӣдје*, *куда*, *одакле*) творе сложени везник парцијалноконцесивне семантике, употребљавају партикуле *ма*, *макар* и *било*. Тако су формиран сложени везници (*ма ко*, *ма ӣӣо/ӣӣа*, *ма који*, *ма какав*, *ма чији*, *ма како*, *ма колико*, *ма када*, *ма ӣдје*, *ма збо̄и че̄а (ӣод)*, *ма ради че̄а (ӣод)* *ма куда*, *макар ко*, *макар кад*, *макар како*, *било ко*, *било ӣӣа*, *било који*, *било какав*, *било колики*, *било чији*, *било ӣдје*, *било куда*, *било када*, *било како*, *било колико*) чија

појава карактерише сложене реченичне структуре у којима се ситуација означена надређеном реченицом остварује без обзира на околности које се износе у зависној клаузи (уведеном неким од датих везника), тј. без обзира на носиоца ситуације у надређеној клаузи (субјекатскоконцесивне), без обзира на предмет обухваћен радњом главне клаузе, тј. без обзира на то који је и какав предмет обухваћен датом радњом (објекатскоконцесивне) и без обзира на околности типа: мјесто, вријеме, начин, количина, узрок, намјеру, друштво.

2.2. Изузев сложених везника парцијалноконцесивне семантике са антепонираном партикулом (*ма, макар, било*) као обликотворном компонентом, у језику постоје и сложени везници истога значењског типа са партикулом реализованом у постпозицији замјеничке лексеме или замјеничког прилошког израза узрочно-упитног или финално-упитног значења (*збој чеја, ради чеја*). Таква је у савременом српском језику партикула *јод* (*ко јод, који јод, какав јод, чији јод, шћо јод, како јод, колико јод, кад јод, јдје/куд(а)/ошћкуда јод, збој чеја/ради чеја јод, ради чеја јод* итд.).

Међу најфреквентније и функционалностилски најраспрострањеније сложене концесивне везнике спадају сложени везници парцијалноконцесивне семантике творени помоћу партикуле *јод* (*кад јод, док јод, докле јод, јдје јод, како јод, шћо јод, која јод, куд јод, ко јод, који јод*). С обзиром на то да се релативно често појављују у свим функционалним стиловима српскога језика, можемо утврдити да овај тип сложених концесивних субјунктора има карактер неспецифичних везничких средстава.

Анализа корпуса показује да учесталост појављивања везника са партикулом *јод* као обавезним конституентом сложеног везника у књижевноумјетничком функционалном стилу далеко премашује учесталост појављивања осталих семантичких и структурних типова сложених субординацијских везника. У датоме стилу готово да изостају сложени концесивни везници са замјеничким прилошким изразом као интегралном компонентом, другим ријечима, њихов је број занемариво мали у поређењу са заступљеношћу датих везника у другим стиловима (*без обзира (на шћо)шћо, ујркос шћоме шћо, и јоред шћоја шћо* и сл.). С друге стране, када је ријеч о фреквенцији употребе сложених концесивних везника са партикулом и простим зависним везником као обавезним структурним елементима (*а да, и да, и кад, свеједно шћо, макар шћо/да* и сл.), можемо констатовати да је њихово учесталије појављивање у књижевноумјетничком стилу у складу са његовим инхерентним карактеристикама. У том је погледу публицистички стил најближи књижевноумјетничком.

С обзиром на заступљеност сложених концесивних везника формианих преко прилошких израза приједлошко-замјеничког типа, на супротном полу од књижевноумјетничког налази се научни функционални стил, у којем најфреквентнију употребу има сложени везник *без обзира (на њо) иио*, при чему је учесталија варијанта са редукованом демонстративном замјеничком лексемом (*без обзира иио*). Слично је и текстовима публицистичког стила, с том разликом што је у њему доминатнија везничка варијанта са катафорском демонстративном замјеницом (*без обзира на њо иио*).

Будући да се ради о номинаторима врло комплексне релације формиране путем семантичког усложњавања узрочно-последичне везе, што подразумева довођење у суоднос обрнутог узрока и последице, односно да је у питању „смисаоно ’усаглашавање’ каузално ’конфликтних’ садржаја“, „разарање непосредне везе између узрока и последице“, јасно је да ће њихова заступљеност у административном функционалном стилу бити неупоредиво мања од заступљености сложених везника погодбеног значења³⁶⁹.

Имплицативни модел оваплоћен концесивном релацијом представља негацију имплицативног модела оствареног кондиционалном или каузалном везом, и као такав не задовољава два врло важна захтјева у административном функционалном стилу, а то су захтјев за аутоматизацијом и захтјев за потпуном исказаности, експлицитности. Први бива изневјерен чињеницом да се концесивност показује као негација *уобичајене, очекиване* — остварене или замишљене, тј. каузалне или погодбене узрочно-последичне везе (последица садржана у основној клаузи супротна је очекиваној), док на нарушавање другог указује само постојање имплицитних дијелова концесивних структура, јер су на језичком плану доведени у везу „последица без свог узрока и узрок без своје последице“.

Међу сложеним везницима концесивне семантике који се појављују у административном стилу, преовлађују сложени концесивни субјунктори који у свом саставу имају концесивни прилошки израз *без обзира (на њо)* као обавезну, интегралну компоненту, с напоменом да апсолутну доминацију међу њима има сложени везник *без обзира (на њо) да ли*, што потврђује податак да од седамдесет забиљежених примјера концесивних субјунктора са датим прилошким изразом, двадесетак отпада на оне који у

³⁶⁹ Доказ томе јесте и однос простих, једнолексемских везника концесивне и кондиционалне семантике у корпусу текстова датог стила, у којем је свега 54 примјера везника *иако* наспрам 5 866 примјера везника *ако*.

своме саставу имају неки други везнички елемент (*шӣо, кага, колико, како, ĩде, чији, који, ко*). Готово је занемарива заступљеност концесивних субјунктора с антепонираном партикулом као обавезном интегралном компонентом. Примјери сложених концесивних везника настали према том моделу појављују се готово искључиво у корпусу текстова административних текстова старијег постања.

Важно је нагласити да се репертоар сложених концесивних везника насталих удруживањем антепоноване партикуле и субјунктора јавља искључиво у текстовима старијег поријекла (*ма ко, ма који, ма какав, ма колико, ма чији, ма како да, макар колико*), док се покоји примјер сложених концесивних везника парцијалноконцесивне семантике насталих помоћу постпоноване партикуле *ĳог* (*каг ĳог, докле ĳог, ĳде ĳог, колико ĳог, шӣа ĳог да*) може наћи и у савременом корпусу законодавно-правних текстова. Углавном су то реченични модели у којима се укида ограничење у погледу идентитета субјекта, односно вршиоца радње или носиоца особине или појаве која се описује, у погледу објекта, односно предмета захваћеног радњом, у погледу квалитативне, квантитативне, локалне, временске детерминације, као и у погледу посесивне детерминације, при чему знатну превагу има спој *каг ĳог*, односно реченичне структуре у којима се укида ограничење у погледу темпоралне детерминације.

Слаба заступљеност сложених концесивних везника с партикулом као нужним, неизостављивим дијелом, у административном функционалном стилу да се релативно лако објаснити уколико се имају на уму како природа партикула, као врсте ријечи, тако и карактеристике својствене административном функционалном стилу. Сем експресивне и емоционалне обиљежености, њихово учешће у стварању допусног логичког односа, чини их инкомпатибилним са базичним карактеристикама датога стила. Другачије казано, ријеч је о партикулама помоћу којих се „смисаона повезаност остварује не само на основу експлицитних садржаја него и имплицитних који су за дату ситуацију познати и говорнику и саговорнику“ Ристић (1983), што је у нескладу са већ помињаним захтјевима административног стила.

Сложени везници као семантички експоненти концесивних релација присутни су и у Вуковом језику, и то најчешће у језику приповједака које је Вук не само сакупио него и стилизовао узимајући тако, на себе „улогу идеалног народног приповедача, оног који приповетку најбоље зна и казује на најбољи начин“ (Деретић 2002: 576–577).

Репертоар сложених концесивних субјунктора код Вука се своди искључиво на оне који су настали удруживањем партикуле и субјунктора (*и ако, макар да, макар ко,*

макар *шӣа*, макар *īdjе*, ма како *да*, ма колико *да*, ко *īог*, *шӣо* *īог*, који *īог*, куда *īог*, *ог* куда *īог*, *īdjе* *īог* / *ће* *īоћ*, кад *īог*, докле(н) *īог* / *īоћ* / *дошлен* *īоћ*), а највише је сложених везника парцијалноконцесивне семантике насталих помоћу партикуле *īог*. Углавном су то реченични модели у којима се укида ограничење у погледу идентитета субјекта, односно вршиоца радње или носиоца особине или појаве која се описује, у погледу објекта, односно предмета захваћеног радњом, у погледу квалитативне, локалне и временске детерминације.

X. СЛОЖЕНИ ВЕЗНИЦИ ЕКСПЕКТИВНОГ ЗНАЧЕЊА

X.1. Увод

Међу сложене везнике настале преко замјеничких прилошких израза спадају и сложени везници са значењем експекције³⁷⁰ — *умјесџо га/шџо*, *мјесџо га/шџо*, *намјесџо га/шџо*. Њима су у српском језику обиљежене засвисносложене реченице у којима се као доминантно значење јавља значење неоствареног очекивања:

Кад дође на извор, *месџо га јој назове ѿомози Боѿ*, не рече јој ништа, (ВСК, Опет маћеха и пасторка, СНП). — Насмије се поп *намјесџо га се ѿостџиди*, па одговори оци: ... (ВСК, Кудров и кусов, СНП). — ... они ће се у својој земљи неугодно осјећати, и *мјесџо га се ѿруде га оно шџо су научили и у своме народу рашире*, вољеће бити у Котору посљедњи пиљар, него у Црној Гори први сенатор. (ВСК, ЦГ). — Али мађарска, немачка и румунска буржоазија, као и турски бегови, *месџо га се боре ѿрошџив хеџемонистџичке и фашистџичке ѿолиџичке срџске буржоазије*, ступиле су у савез са владајућом српском буржоазијом (Раднички и социјалистички покрет у новој држави. Значај оснивања КПЈ, Резолуција о националном питању, у: Југославија 1918–19884, збирка докумената, стр. 239–240). — Морам овдје подвући чињеницу да се у редовима наше Народноослободилачке војске и партизанских одреда Југославије, од самог почетка па до данас, налазе у огромној већини баш Срби, *умјесџо га ѿо буде обраџно* (Развој народне власти и стварање АВНОЈ-а, Ј. Б. Тито — национално питање у Југославији у свјетлости Народноослободилачке борбе, децембра 1942, у: Југославија 1918–1984, збирка докумената, стр. 484). — *Умјесџо шџо се ѿрабуџало о оружаном усџанку*, требало је бацити све снаге Партије на повезивање с масама (270). — *Умесџо га у име ѿрађана медији ѿосџављају ѿиџања и ѿраже одџоворе*, кандидати су представљани као телешоп производи и кућни апарати (НИН, 2980, 7. 2. 2008). — У нашем је најбољем интересу било што hitније решење статуса, *уместо што смо га одлагали* (Глас јавности, 19. 2. 2008). — *Умјесџо га саџлегају објекџивно свој ѿроблем*, они поново пресуђују ауторитарно и погрешно ратом, резovima, одрицањем, на крају одласком са

³⁷⁰ За разлику од Радовановића (1977: 135) који за именовање пресупозицијског значења конструкција с приједлогом *умјесџо* користи термин експектативно значење (изведен од енглеске ријечи *expectation* „очекивање“), Ковачевић (1998: 146, напомена 258) уводи термин *ексџекџиван* према латинском глаголу *expecto* који значи *очекиваџи*, *надаџи се*.

своје земље (Б. Брборић, СЈНЈ). — (...) песник се обраћа Месецу, са поруком да сачува своју светлост за последњи судњи дан и да тада сине *уместо што сага ироши свој блесак*: (...) (М. Павић, Предромантизам). — Они су неколико векова били главни проповедници вере и чувари католицизма у врло тешким приликама и *место га буду наирађени њих, ето сад, стиже унижење* (В. Ћоровић, БиХ)

Према податку из РЈАЗУ, ријеч је о везничким средствима старијег постања, која се у језику појављују још у шеснаестом вијеку³⁷¹. И Маретић (1963: 528) их, у својој *Граматици хрватскоја или српскоја књижевној језика*, пишући о приједлозима који се могу налазити испред зависних реченица уведених везницима *ако, га* и *што*, помиње, не коментаришући при тома статус таквих спојева: „*mjesto da* му се обрадују, *poplaše se od njega*; i тако Срби, *mjesto što* су се надали границе своје *rasprostraniti*, *jedva se održe u onome što* су прије имали; да је преписао редом ријечи, *mjesto što* их је *poizrastavljao* i *gdjekoje izostavio*; *izvodi nove izdanke iz kojijena, mesto da ga potire*“. Стога веома изненађује чињеница да се у нашој граматичкој, па и синтаксичкој научној литератури ови сложени везници ријетко наводе, при чему међу ауторима не постоји сагласност у погледу њихових семантичких карактеристика. Ауторка П. Мразовић (2009: 444) дефинише их као везнике којима се „*uvode načinsko-pratilačke rečenice u kojima se iznose neke alternativne okolnosti u odnosu na nadređenu rečenicu*“, док их поједини аутори сврставају међу допусне³⁷² или их, пак, одређују као везничка средства супститутивних реченица³⁷³.

М. Радовановић (1977: 135) у својој студији *Именица у функцији кондензатора* у поглављу посвећеном конструкцијама са значењем супротности наводи да се као

³⁷¹ Податак према наводу аутора Вукојевић & Худечек (2007: 297).

³⁷² Аутори Вукојевић & Худечек (2007) сматрају ове везнике допусним позивајући се на могућност парафраза зависном допусном или независном супротном реченицом („*Laže sebi u oči, mesto da prizna svoje bezakonje > Laže sebi u oči, iako bi trebao/a trebao bi priznati svoje bezakonje*“) и на чињеницу да их и С. Тежак и С. Бабић у својој граматици [Тежак & Бабић (1992)] сврставају међу допусне. Осврћући се на податак да Ј. Florschütz у својој граматици хрватскога или српскога језика везник *mjesto ga* сматра везником нестварних поредбених или „*prednih*“ реченица, они истичу да би такве реченице „*u kojima se izriče alternativno suprotstavljanje i supstitutivnost*“ прије требало одредити као допусне“ (Исто, 297).

³⁷³ Термин *супститутивне реченице* такође се јавља у литератури (Николић 2011: 123). — И. Прањковић (2001: 28), у оквиру поглавља посвећеног недимензионалним значењима приједлошких израза, која се тичу комплекснијих логичких односа, термином *супститутивне* означава „*odnos među predmetima* (у најширем смислу) у којем је ријеч о *zamjeni*, о томе да *jedan predmet dolazi na mjesto drugoga*, нпр. *Umjesto kazališta (posjeđuje kavane)*, да се јавља у вријеме кад се други јавља, нпр. *Umjesto u srijedu (došao je u četvrtak)*, или да обавља какву дјелатност за другог, нпр. *Umjesto brata (danas radim ja)*“.

семантички реченични еквивалент тих конструкција на дубинском нивоу може реконструисати „*klausa s vezničkim elementom umesto da*“. Аутор сматра да се тај везник јавља „*kao signal značenja suprotnosti koje se uspostavlja između nerealizovane predikacije površinske deverbativne imenice i one korelativne, realizovane — s obzirom na prisutnu presupoziciju tipa ekspektativnost*“, при чему се та пресупозиција најчешће односи „*na društvenim konvencijama predviđene oblike ponašanja koji se u određenim situacijama unapred očekuju*“, али по правилу обавезно изостају.

Као конкурентске јединице генитивним приједлошко-падежним конструкцијама оствареним по моделу *м(ј)есџо, нам(ј)есџо, ум(ј)есџо* + генитив К. Фелешко (1995: 144–146), у монографији о српскохрватском генитиву, упркос претпоставци од које полази испитујући генеративно поријекло тих конструкција, да их „*највероватније треба изводити из сложених супротних реченица*“, не наводи независно сложене супротне реченице, већ реченице са сложеним везником *умјесџо да*: „*Умесџо да одговори, Јубо ойрезно уйишџа → умесџо одговора, Јубо уйишџа; Умесџо да их йоздрави он уйишџа јесу ли вечерали*“.

У раду посвећеном конструкцијама за изражавање значења експекције, тј. значења неоствареног очекивања, М. Ковачевић (1998: 141–150) скреће пажњу на чињеницу да су упркос врло учесталој употреби и експективне синтагме³⁷⁴ и експективне зависне реченице остале готово непримијећене у синтаксичкој, посебно граматичкој литератури, а да се нешто шире и исцрпније о њима говори у научној синтаксичкој литератури (Исто, 142). Након проведене анализе модела зависно сложених реченица с везницима *мјесџо да/шиџо, умјесџо да/шиџо* и *намјесџо да/шиџо*, давши одговарајуће термилошко рјешење на основу којег је већ препознатљиво њихово инваријантно значење, аутор, полазећи од структуре самога сложеног везника у одређењу њиховог значења и функције, закључује да адвербијално експективно значење поред синтагми с приједлогом *умјесџо* имају и све зависне клаузе уведене овим сложеним везницима,

³⁷⁴ Ковачевић (1998: 142) даје критички преглед граматичке и научне синтаксичке литературе о предлошким синтагмама овога типа и констатује да њихове карактеристике нису најпрецизније дате у граматичкој литератури. По његовим ријечима, све што је у сербокроатистичкој граматичкој литератури речено о овим синтагмама своди се на Стевановићево мишљење да ти приједлози служе „*за одређивање замене (...)*. Њима се, наиме, указује да један појам заузима (или је заузимао, или ће заузимати) место (ређе просторно, а обично у неком другом смислу) онога што се именује дотичним обликом генитива“³⁷⁴, с тим да се и у граматици Ж. Станојчића и Љ. Поповића за ове синтагме једино каже да имају „*предлошко значење замењивања*“ и да се употребљавају као супститутивне одредбе, тј. одредбе замењивања.

односно да у српском стандардном језику постоје *адвербијалне (ирилошке) одредбе експекције* и *адвербијалне зависне експективне реченице*.

Х.2. Творбени модел

Творба сложених везника са значењем експекције (*умјестио ишо/га, мјестио ишо/га, намјестио ишо/га*), баш као и творба замјеничких експективних прилошких израза преко којих су настали (*умјестио шоја, мјестио шоја, намјестио шоја*), везана је за разлоге попуњавања празног мјеста у систему (везничких и прилошких ријечи). Анализирајући типове прилошких израза у српском језику, Ковачевић и замјеничке прилошке изразе са значењем експективности сврстава међу оне којима се изражавају категорије што се у језику не могу изразити замјеничким прилозима (Ковачевић 2007: 17), и при том наводи сљедеће примјере:

Перез је покушао да симулирањем код судије издејствује још један једанаестерац, али је *уместио шоја* добио други жути картон и пут у свлачионицу (Ковачевић 2007: 17, Вечерње новости). — Док сам корачао, паде ми на памет да се вратим на станицу и да је позовем да сиђе с воза и остане са мном још само данас. Али, *уместио шоја*, пођох брже као да желим да побегнем од саме те помисли (Ковачевић 2007: 17, П. Пајић, 108). — Суђење је могло да буде завршено за пет дана, али, *уместио шоја*, тужилац Гордана Јовановић стално тражи нове провере за Радоњића (Ковачевић 2007: 17, Политика).

Недостатак замјеничких прилога за семантичку категорију експекције језик је компензовао стварањем замјеничких прилога насталих удруживањем моносемичног приједлога *мјестио /умјестио /намјестио* с демонстративном замјеницом *шо* (најчешће) или *ово* (ријетко) употријебљеном у облику супститутивног генитива, којим се по правилу именује „очекивана појава (особа, предмет, апстрактни појам) која се замењује другом, по правилу неочекиваном, појавом (особом, предметом, апстрактним појмом)”³⁷⁵. Као и остали замјенички прилози, и ови прилошки изрази могу бити употријебљени анафорски или катафорски, трансфрастички или интрафрастички, али само катафорски и интрафрастички, с демонстративном замјеницом *шо*, у структури зависносложене реченице могу учествовати у грађењу сложених субординацијских

³⁷⁵ Генитив је примарна форма исказивања супститутивности јер се само генитив јавља као замена номинатива у функцији субјекта и акузатива у функцији објекта (пр. *Уместио шефа катедре*, на састанак је отишао професор Јовановић (Антонић 2005: 174).

везника експективног значења — (y)/(на)мјесѿо шѿо/га, при чему је обавезна редукција замјеничког елемента, што се види из сљедећих примјера:

Umesto toga što [→ **umesto što**] *pitaš (...)*, bolje da si sastavio budžet za računar (www.sk.rs>Forum sveta kompjutera>). — *Umesto toga što* [→**umesto što**] *sledimo večne zakone i modele*, mi bismo morali da proučavamo događaje u kontekstu njihovog vremena (www.standard.rs). — *Umesto toga da* [→ **umesto da**] *živi duhovnim životom*, čovek dolazi sa tim da u potpunosti prebaci na njega svu odgovornost za svoj duhovni život (www.manastir-lepavina.org). — *Umesto toga da* [→ **umesto da**] *dajemo garancije za zaduživanje starog Jata*, napravićemo novi Jat ... (www.politika.rs). — *Mesto toga da* [→ **mesto da**] *se staraju da razviju naš um*, da nas pobude da mislimo i time da probude u nama ljubopitstvo za znanjem, oni su nas terali da učimo gomilu reči... (www.gsm-nis.edu.rs/svetozar-markovic.html). — *Mesto toga što* [→ **mesto što**] *si naučio //da koristiš tastaturu*, uzmi knjigu i vidi razliku između neoliberalizma i fašizma... (www.facebook.com/RTVB92/).

Од ових ваља разликовати примјере у којима се у контактної позицији, условљеној распоредом реченичних конституената, нашао прилошки израз као супституент садржаја који му претходи и везник *га*, било као елемент конструкције *га* + *ѿрезенѿ* као пунозначног дијела сложеног глаголског предиката, било као везник којим се уводи субординирана клауза у структуру зависносложене реченице:

... можете *умесѿо ѿоѿа га* користите гласовне и команде покретом [→ *умесѿо ѿоѿа* можете *га* користите гласовне и команде покретом] (windows.microsoft.com). — ... примajuća banka može *umesto toga da* upotrebi telefon [→*umesto toga* примajuća banka može *да* upotrebi telefon] (www.cet.rs). — Voleo bih *mesto toga da* mi elegantno šušti kao pesak kroz uzani prolaz peščanog sata [→ *Mesto toga* voleo bih *да* mi elegantno šušti kao pesak kroz uzani prolaz peščanog sata] (blog.goethe.de/goethe-guerilla/index.php?/archives/66-Ve.html).

Сложени везници са значењем експекције настали су, дакле, у процесу срастања приједлога *умјесѿо/мјесѿо/намјесѿо*, претходно структурних елемената замјеничког прилошког израза експективне семантике, уз обавезно елидирање експлетивне катафорски употријебљене демонстративне замјенице *ѿо* у генитивној падежној форми, и општезависних везника *шѿо* или *га*: (y)/(на)мјесѿо ѿоѿа га/шѿо → (y)/(на)мјесѿо га/шѿо.

Х.3. Семантичке карактеристике

Будући да су везници *га* и *ишо* општесубординацијски, семантички неиздиференцирани, значење самог сложеног везника у чијем су саставу нужно је готово подударно значењу једнозначног предлога *(у)/(на)мјесто*. Стога је неопходно при анализи семантичких особености овога типа зависних реченица поћи управо од анализе значења генитивног приједлога *(у)/(на)мјесто*, при чему ваља истаћи чињеницу да се у савременом српском језику најчешће употребљава приједлог *умјесто*, док се варијанта *намјесто* углавном везује за старије фазе његовог развика. У рјечнику су ове лексеме одређене као приједлошке, када „с речју у генитиву показују да оно што је њиме исказано замењено нечим другим“ и, употребљене уз везнике *ишо* или *га*, као ријечи „у прилошкој служби“ када означавају „да је једна радња, ситуација и сл. замењена другом“ (СЕР). Ковачевић у поменутом раду констатује да је, у литератури овим конструкцијама често приписивано као примарно, значење замјене „многа секундарније постављено“, те да је оно „у вези са значењем супротности, и то тако што се ‘замјењује’ очекивани садржај другим реализованим“, а да значење намјене, које се у литератури такође помиње, у њима готово да и није присутно. Експективно се значење или значење неоствареног очекивања темељи, дакле, на значењу супротности, односно на конфронтирању реализованог садржаја очекиваном а нереализованом садржају који је, по правилу, „уобичајенији, пробитачнији, сврсисходнији, претпостављен, планиран“. А да је то заиста тако, доказује чињеница да се сем генитивних падежних синтагми с датим приједлозима, као конкурентне, али не и потпуно синонимне, зависносложеним реченицама са сложеним везницима *(у)/(на)мјесто ишо/га* јављају и независносложене супротне реченице у којима значење експективности није граматикализовано већ контекстуално условљено, засновано на логичкосемантичком односу садржаја двију клауза:

Није био добар распоред наше војске. Вук Бранковић је ударио на Јакуба, а иребало је да најрави засједу [→ *Уместо ишо* је Вук Бранковић ударио на Јакуба, иребало је да најрави засједу]; кнез Лазар је ишао право на Мураиша, а иребало је да његову војску изолује од остале [→ *Уместо ишо* је Лазар ишао право на Мураиша, иребало је да његову војску изолује од остале]; Влаико је ударио на Бајазитша, а иребало је да им међу коњанике иустие сшоинак херцејовачких йаса и да створе панику да се сви Турци разбјеже [→ *Уместо ишо* је Влаико ударио на Бајазитша, иребало је да им међу коњанике иустие сшоинак херцејовачких йаса...]. Умјесто Вука Бранковића требало је

на чело ставити Гргура Јејину, зета Влатка Вукотића, и истог нашег рођака. Тада би битка била добијена и ми бисмо ти Срби били главни на Балакану (Ковачевић 1998: 145; Р. Братић, Страх, 71).

У наведеним се примјерима као експонент категоријалне семантике појављује везник *a*. Он, дакле, није показатељ експективног значења, већ идентификатор како граматичког односа координације међу клаузама тако и семантички неиздиференцираног значења супротности утемељеног на контрасту између реализованог и очекиваног садржаја. Једном је клаузом изражен остварени а другом очекивани садржај. Улогу верификатора саприсуства експективне семантичке компоненте у датим реченицама има глагол *īребаīи* реализован у перфекту као предикат клаузе којом је изнесен очекивани а неостварени садржај. Из свега наведеног јасно је да се значење експективности остварује као подтип значења супротности, тј. да је у датим примјерима оно подређено граматикализованом значењу супротности³⁷⁶.

У зависносложеним реченицама са сложеним везницима *(y)/(на)мјесīо ga/шīо* значење експекције посљедица је значења самога везника и семантичка је инваријанта тих реченица без обзира на то да ли је конституент сложеног везника општезависни везнички елемент *ga* или *шīо*. Међутим, репартиција реализованог и нереализованог а очекиваног садржаја у њима је различита, што показује и примјена теста супституције. Уколико се зависном клаузом исказује очекивани а неостварени садржај, а главном клаузом реализовани садржај, онда је обавезна употреба везника који у свом саставу садржи хипотетичко *ga* — *(y)/(на)мјесīо ga*:

Умесīо ga се īриближавамо оīацбини, ми смо све даље од ње (С. Јаковљевић, Српска трилогија, књига II, 204, АСК). — Увече, кад хоће да легне крај свога човека, *умесīо ga се скине као све груīе жене*, обуче још једну од својих хаљинетина (Д. Ненадић, Доротеј, 23, АСК). — *Умесīо ga нас īозову и консулīују*, пет пута заредом дају оглас тражећи неки од профила радника који ја имам у својој агенцији (Политика, 8. 2. 2006) и сл.

Ако се, пак, у зависној клаузи износи остварени, а у синатаксички надређеној очекивани а нереализовани садржај, онда се у таквој зависносложеној реченици употребљава сложени везник *(y)/(на)мјесīо шīо*:

³⁷⁶ „Као подтип значења супротности ЕКСПЕКТИВНОСТ нужно подразумејева супротност, док обрнута импликација не важи: јер се свака супротна реченица нужно не остварује као експективна“ (Ковачевић 1998: 146).

Тиме би се могло будити и продубљивати интересовање за стране језике, *умесџо шџо се њодстџичу лењостџ и незаинџтересованостџ* (Б. Брборић, ОЈР). — *Умесџо шџо њокушавамо да конџролу њовраџимо њреџњама или кажњавањем*, (...) , контролу можемо да повратимо награђивањем (Б. С. Јевтић, МСП). — Србија одговара да су је Турци "озлобили", да су јој се синови разишли по свету, "блага траже, а не славе" и наводи шта би све било да се окрену против Турака, *умесџо шџо се џдекад заносе њразним хвалама и размешањем* (М. Пантић, КЦГБК) и сл.

То значи да је избор везника у њима условљен перспективизацијом очекиваног и оствареног садржаја у надређеној и зависној калузи, те да зависносложене реченице с овим везницима функционишу као конверзиви, тј. да су увијек „конверзивне с обзиром на распоред реализованог и очекиваног садржаја“ (Ковачевић 1998: 147). Премда нису замјенљиви у истој позицији без конверзије садржаја надређене и зависне клаузе, у пракси, ипак, долази до супституције везника *умјесџо шџо* везником *умјесџо га*, што је последица продора хипотетичког *га* на мјесто *шџо* у фактивним контекстима у српском језику:

Умесџо га рзмишљаџе џде сџе њоџрешили, када, ко је први почео и каква је ваша улога била у томе, било би боље да нешто радите (Ковачевић 1998: 148: Политика). — *Умесџо га ме вређаш*, боље кажи ти мени: да ниси и ти, тамо на граници, дирао сељанке? (Д. Васић, Црвене магле, 28, АСК).

У наведеним је реченицама употреба сложеног везника *умесџо га* у сукобу са нормом стандардног српског језика. Будући да је зависном клаузом изречен остварен, а надређеном нереализован а очекиван садржај, на што упућује употреба потенцијала у оквиру копулативног прилошког предиката (*било би боље*) у првом примјеру, односно императива (*кажи* → *боље би било да ми кажеш*) у другом³⁷⁷, једино је у њима исправна употреба сложеног везника *умесџо шџо*:

Умесџо шџо рзмишљаџе џде сџе њоџрешили, када, ко је први почео и каква је ваша улога била у томе, било би боље да нешто радите. — *У месџо шџо ме вређаш*, боље кажи ти мени: да ниси и ти, тамо на граници, дирао сељанке?

Важно је рећи, такође, да је нужан услов употребе како једног тако и другог везника, у чему су ове зависносложене реченице подударне са синтагмама с

³⁷⁷ „Нереализовано очекивање у реченицама с везником *умјесџо шџо* дато је у главној (надређеној) клаузи, па зато и њен предикат већ својом семантиком мора указивати на хипотетичност: у предикату такве основне клаузе по правилу је нека лексема с модалним значењем хипотетичности или је у форми потенцијала, док се такав тип предиката у главној клаузи сложене реченице с везником *умјесџо га* по правилу искључује“ (Ковачевић 1998: 147).

приједлогом *умјестіо*³⁷⁸, да у обје клаузе буде истовјетан барем један реченични члан — субјекат, објекат или прилошка одредба. Клаузе уведене сложеним везницима *(у)/(на)мјестіо га/штіо* најчешће се остварују у препозицији, али могу бити и постпоноване, као и интерполиране у структуру надређене клаузе.

Х.4. Функционалностилска дистрибуција

Моделі зависних реченица уведени овим везницима врло су фреквентни у језику, особито у текстовима књижевноумјетничког и публицистичког функционалног стила, с тим што су сложене реченице с везником *умјестіо штіо* неупоредиво рјеђе од реченица с везником *умјестіо га*. Сложени везник *умјестіо га* преовлађује у употреби у свим функционалним стилевима, док у односу на њега сложени везници са приједлошким лексемама *мјестіо* и *намјестіо* имају „статус стилске резерве“. Особито је ријетка употреба сложеног везника с приједлогом *намјестіо*. Регистровали смо само три примјера сложеног везника *намјестіо га*, и то у корпусу књижевноумјетничких текстова старијег поријекла:

Насмије се поп *намјестіо га се ѿостіиди*, па одговори оци: ... (ВСК, Кудров и кусов, у: СНП). — *На местіо га*, као што је то до тада чинила, *јегуља ѿражи заклон* у коме ће презимити, она се узнемири и почне тражити излазе из слатке воде у којој је била (М. Петровић Алас, Роман јегуље, 26, АСК). — Шмит је тада предузео један сасвим обрнути посао: *на местіо га гаље ѿера ѿраї одраслих јегуља на њиховом свадбеном ѿуѿу*, он је предузео трагање за јегуљином ларвом, да би тако дошао до места одакле оне потичу (М. Петровић Алас, Роман јегуље, 29, АСК).

Иако врло фреквентни у савременом српском језику, модели реченица уведени сложеним експективним везницима *(у)мјестіо га/штіо* у потпуности изостају у текстовима законодавно-правног подстила (административног функционалног стила),

³⁷⁸ Семантички и функционални нереченични еквиваленти како клаузама с везником *умјестіо га* тако и клаузама *умјестіо штіо* јесу синтагме с приједлогом *умјестіо*. Будући да је иста приједлошко-падежна форма конкурентна и једним и другим клаузама, и да репартиција оствареног и очекиваног садржаја код њих није формално назначена, она се „лако разазнаје према лексичкосемантичком саодносу садржаја предлошко-падежне конструкције и предиката, односно преосталог садржаја реченице“ (Ковачевић 1998: 149). Синтагма с приједлогом *умјестіо* еквивалентна је клаузи с везником *(у)/(на)мјестіо га* уколико је њоме означен очекивани а предикатом реченице реализовани садржај. Уколико је синтагмом с приједлогом *умјестіо* обиљежен остварен а предикатом неостварен а очекивани садржај, онда се као њен еквивалент појављује зависна клауза с везником *(у)/(на)мјестіо штіо*.

што се може објаснити својеврсном инкомпатибилношћу суштинских обиљежја датаго (под)стила и природе значења које се исказује овим везницима. Њихова је позиција врло ниска и на скали заступљености сложених везника у научном функционалном стилу, при чему су готово сви примјери забиљежени у радовима из области друштвено-хуманистичких наука (лингвистика, историја, педагогија).

Х.5. Закључак

Сложени везници експективног значења настали су у процесу срастања приједлога *умјесѿо/мјесѿо/намјесѿо*, претходно структурних елемената замјеничког прилошког израза експективне семантике, уз обавезно елидирање експлетивне, катафорски употријебљене демонстративне замјенице *ѿо* у генитивној падежној форми, и општезависних везника *ѿѿо* или *га*: *(у)/(на)мјесѿо ѿоѿа га/ѿѿо* → *(у)/(на)мјесѿо га/ѿѿо*. За разлику од већине сложених везника у српском језику, настанак ових везника не везује се за његове специјалне стилове. Њихово формирање није продукт строге функционалностилске диференцијације језика будући да се као везничка средства појављују још у шеснаестом вијеку.

Премда врло фреквентни у савременом српском језику, њихова употреба углавном одликује текстове књижевноумјетничког и публицистичког стила. При том, доминира сложени везник *умјесѿо га* у односу на све остале варијанте, с напоменом да су везничке варијанте с приједлошким лексемама *мјесѿо* и *намјесѿо* стилски маркиране, односно имају статус стилске резерве у језику.

У зависносложеним реченицама са сложеним везницима *(у)/(на)мјесѿо га/ѿѿо* значење експекције посљедица је значења самога везника и семантичка је инваријанта тих реченица без обзира на то да ли је конституент сложеног везника општезависни везнички елемент *га* или *ѿѿо*.

Избор везничког елемента у структури сложеног експективног везника условљен је перспективизацијом очекиваног и оствареног садржаја у надређеној и зависној клаузи. Репартиција реализованог и нереализованог а очекиваног садржаја у њима је различита, што показује и примјена теста супституције. Уколико се зависном клаузом исказује очекивани а неостварени садржај, а главном клаузом реализовани садржај, онда је обавезна употреба везника који у свом саставу садржи хипотетичко *га*. Ако се, пак, у зависној клаузи износи остварени, а у синатакситички надређеној очекивани а

нереализовани садржај, онда се у таквој зависноскоженој реченици употребљава сложени везник *(у)/(на)мјесџо ииџо*. С обзиром, дакле, на критеријум перспективизације садржаја (тј. с обзиром на распоред реализованог и очекиваног садржаја), сложене реченице са експективним сложеним везницима *умјесџо ииџо* и *умјесџо га* у језику функционишу као конверзиви.

При том, нужен услов употребе како једног тако и другог везника јесте да у обје клаузе буде истовјетан барем један реченични члан (субјекат, објекат или прилошка одредба). Клаузе уведене сложеним везницима *(у)/(на)мјесџо га/иџо* најчешће се остварују у препозицији, али могу бити и постпоноване, као и интерполиране у структуру надређене клаузе.

XI. СЛОЖЕНИ ВЕЗНИЦИ ЕКСЦЕПТИВНОГ ЗНАЧЕЊА

XI.1. Уводне напомене

У српском стандардном језику ексцептивно значење, под којим се као и под ексклузивним подразумева „да се из наведене опште (универзалне) (не)реализације садржаја искључује или изузима садржај (најчешће инхерентног) појма“ (Ковачевић 1998: 221), може бити изражено приједлошко-падежним синтагмама, замјеничким прилошким изразима и сложеним реченицама са ексцептивном зависном клаузом.

Исцрпан (п)опис сложених везника ексцептивног значења³⁷⁹ у српском језику даје Ковачевић (1998: 203–222) у своме раду посвећеном односу категорије ексцептивности и ексклузивности. Већ сама чињеница што је овај рад сврстан у поглавље посвећено односу субординације и координације наговјештава да је ријеч о категоријама које су семантички готово подударне, али синтаксички различите, као и то да је одређење

³⁷⁹ На основу критеријума контекстуалне (не)условљености, Ковачевић ексцептивне сложене везника дијели у двије групе — контекстуално неусловљене, какви су нпр.: *осим ишћо, осим да, сем ишћо, сем да, изузев ишћо, изузев да, до ишћо, до да, осим ако, осим уколико, сем ако, сем уколико, сем кад, изузев ако, изузев кад, изузев уколико* и контекстуално условљене, као што су везници: *ван (шћоја) ишћо, ван (шћоја) да, изван (шћоја) ишћо, изван (шћоја) да, с ишћим ишћо, с ишћим да, само ишћо и једино ишћо* (Ковачевић 1998: 222). Аутор такође ревидира списак везника који се у граматичкој и научној литератури подводе под ексклузивне независне везнике, истичући да улогу ексклузивног везника не могу имати ни они сложени везници који у своме саставу имају неки ексцептивни приједлог (за примјер наводи везник *осим ишћо*, који је у граматицима углавном сврставан међу независне ексклузивне) из простог разлога што су везници са приједлогом као својим структурним дијелом увијек зависни. Осим тога, он доказује да су форме везника и приједлога неподударне, те је тако потпуно погрешно сматрати приједлоге *осим, сем* и *до* независним ексклузивним везницима, односно везницима уопште. Такође показује да *само, једино* и *ишћек* нису координирани везници, тј. верификатори граматичког значења, већ су, заправо, конкретизатори значења. Као најважнији закључак у вези са проблемом статуса ексклузивних реченичних конструкција јесте да се оне, на основу везника, не могу издвојити у посебну врсту независних реченица јер „граматичких везника ексклузивности нема“, те да је ексклузивност „само једно од подзначења супротности“ (Исто, 207). — У раду аутора Л. Вукојевића и Л. Худечек налазимо оскудан инвентар сложених ексцептивних везника: *једино ишћо, само ишћо, осим ишћо, осим оноја/шћоја/свеја ишћо* (Вукојевић & Худечек 2007: 318).

њиховог синтаксичког статуса проблематично како у граматичкој тако и у синтаксичкој научној литератури. Разлог томе аутор види у некритеријалним класификацијама — критеријуми разграничења координације и субординације у сербокроатистичкој, особито граматичкој, литератури нису јасно издвојени, те стога нису могли бити проведени ни када су у питању ексцептивне и ексклузивне реченичне конструкције. Он доказује да је у граматицима потпуно погрешно, без икаквог научног упоришта, велики број ексцептивних конструкција сврстан под ексклузивне³⁸⁰, без обзира на јасне, граматички релевантне критеријуме класификације (критеријум координације и субординације), према којима би прве биле координиране, а друге субординиране конструкције³⁸¹. Стога његова анализа није искључиво усмјерена на разграничење тих типова конструкција већ и на „(п)опис њихових модела и одређење њиховог статуса у склопу независнослужених (ексклузивних), односно зависнослужених (ексцептивних)“, прије свега због тога што нема сагласности у погледу статуса ексклузивних конструкција³⁸² и што типови ексцептивних конструкција до тада нису били чак ни пописани (Ковачевић 1998: 203).

И у раду аутора Вукојевић & Худечек (2007: 288) у оквиру напомене³⁸³ налазимо потврду Ковачевићевог становишта, гдје се каже да реченице уведене везницима *jedino што*, *само што*, *и тек што*, *осим га, ја и осим ако* могу једино бити зависнослужене јер „и нјима је *што* subordinator, а *прилози су једино, само* и сл. рестриктори“, додајући да се *jedino што* и *само што* не могу употребљавати у координираним реченичним структурама, а да зависнослужена реченица мора имати субординатор („*Tu је то слојени subordinator једино што*“). Они, такође, истичу да строго треба разликовати искључне реченице (нпр.

³⁸⁰ Чак и у новијој граматичкој литератури налазимо сложене ексцептивне везнике међу везничким средствима којима се обиљежава ексклузивни однос међу клаузама. Тако су у граматици Барић и др. (2005: 463) сложени везници *само што*, *једино што*, *и тек што*, *осим што* уврштени у списак везничких средстава за обиљежавање „изузетних“ независнослужених реченица.

³⁸¹ Аутор подсећа на давно познату истину да се „сродна, па чак и иста значења могу обиљежавати различитим типовима синтаксичких конструкција, које није могуће поистовјеђивати због неподударности њихових граматички релевантних класификационих критеријума: критеријума координативности и субординативности. Због тога и јесте добро што су те конструкције и термилошки разграничене: ексклузивне су увијек и само координиране, а ексцептивне увијек и само субординиране конструкције“ (Ковачевић 1998: 209).

³⁸² Овдје се мисли на то да ли су оне посебна врста или подврста независних реченица, да ли су везничке или невезничке (јукстапониране) конструкције.

³⁸³ Напомена бр. 9.

Сви су се веселили, само је Марко био њужан) које су независносложене и које имају исти статус као и закључне, тј. „које су јукстапозицијске, безвезничке или текстне, од ексцептивних, (нпр. *Све је то у реду, само што ја ипак нисам задовољан*), које су зависносложене“.

Констатације о постојању сложених ексцептивних везника као субординацијских везничких средстава налазимо у граматичари Ж. Станојчића и Љ. Поповића (2008: 361). Аутори као показатеље искључног односа наводе и „везничке спојеве“ *само (шћо)*, *једино (шћо)* и *шћек (шћо)* (нпр. Цело лето је било суво, *само шћо* је почетком августа падала киша; У соби је владала тишина, *само шћо* се чуло куцање зидног сата), али при том напомињу да се „Сличан ефекат сужавања постиже (се) употребом *зависне реченице за изузимање (ексцептивне реченице)* са *осим шћо* и *сем шћо*; нпр. У соби је владала тишина, *осим шћо* се чуло куцање зидног сата“.

Ауторка П. Мразовић у својој *Граматици српског језика за странце* (2009: 432–433; 446–447) уврштава дате сложене везнике у списак начинских (модалних) субјунктора, сматрајући да се њима у структуру сложене реченице уводе зависне клаузе начинско-рестриктивног типа, којима се изражава изузимање или ограничавање реченог у надређеној клаузи, при чему радња подређене клаузе може бити супротстављена радњи надређене (нпр. *осим/сем ако*) или не мора бити супротстављена, односно није супротстављена (нпр. *само шћо*).

Постојање сложених ексцептивних везника обезбеђује категорији ексцептивности, иначе занемареној у литератури у поређењу са њој блиском категоријом ексклузивности, статус граматикализоване категорије. Тек са појавом сложених везника ексцептивног значења, као продукта новијег развитка језика и усложњавања система зависних везника, могле су се као посебна врста зависнослужених реченица издвојити и ексцептивне реченице.

XI.2. Творбени модели сложених ексцептивних везника

Као и већина сложених везника, главнина ексцептивних везника настала је преко замјеничких прилошких израза. Замјенички ексцептивни прилошки изрази припадају скупу замјеничких прилошких израза чији је настанак везан за могућност обиљежавања

оних семантичких категорија које нису изразиве замјеничким прилозима³⁸⁴. Не постоје у српском језику замјенички прилози којима би се дати прилошки изрази могли супституисати, другим ријечима говорећи, не постоје једнолексемски прилошки конкуренти којима би дато значење могло бити исказано. Практично се овим прилошким изразима компензује непостојање одговарајућих прилошких лексема у ексцептивном семантичком пољу.

Замјенички прилошки изрази са значењем ексцепције по правилу се остварују као приједлошко-замјенички, тј. представљају везу између демонстративне замјенице (најчешће *шо*) и моносемичног ексцептивног приједлога³⁸⁵, што потврђују следећи примјери:

Пре неколико дана разбијено је задње стакло на аутомобилу моје супруге Весне, а исцепали су јој и гуме на возилу. *Осим шоја*, недавно су ми обили кућу (Ковачевић 2007: 16, Вечерње новости, 3. 5. 2006, 4). — *Осим шоја*, желео сам да се дружим са малишанима (Ковачевић 2007: 17: Блиц, 3334, 26. 5. 2006, 2). — *Сем шоја*, парламент је огледало прилика у држави (Ковачевић 2007: 17, Политика, 33285, 8. 7. 2006, 5). — *Покрај шоја* био је марљив, те је заслуживао леп новац и могао водити лепу кућу (Ј. Игњатовић, Пита хиљаду форината, АСП). — Једнога дана тако седи и Јула и мама и раде неки женски рад и једна и друга, а Јула *шокрај шоја* и чита и почешће брише сузе (С. Сремац, Поп Тира и поп Спира, АСК). — А поред тога морала је да води бригу и управо носи се са свима просјацима, и суманутима којих је увек било пуно (Б. Станковић, Божји људи, АСК). — Секретаријат ће, *шоред шоја*, обављати функције које су му прописане овим Протоколом (Закон о потврђивању КЈОТО протокола уз оквирну конвенцију уједињених нација о промени климе). — Хтео сам сина, а она је рекла да ће ми родити ћерку. *Поврх шоја* имала је болесне и унезверене очи (М. Булатовић, Љубавници, АСП). — Тај одбор је донео одлуку да тај систем буде децималан као што је и систем наших бројева, а поврх тога да он буде природан (М. Миланковић, Кроз царство наука, АСК).

³⁸⁴ За разлоге „попуњавања празног места у семантичкој парадигми заменичких прилога“ (Пипер 1988: 10).

³⁸⁵ Анализирајући предлошко-падежне синтагме са ексцептивним значењем, Ковачевић ревидира — редукује (указује на приједлоге који су постали архаични, као нпр. *без*, *кром*, *окром* и *разма*, који су синонимни приједлозима *осим* и *сем*) и проширује (указује на постојање генитивних синтагми с предлошким изразима *изузев* и *с изузетком*, за које каже да су од свих ексцептивних приједлога, уз приједлоге *осим* и *сем*, најфреквентнији у употреби, особито у специјалним стиловама српског стандардног језика, публицистичком, научном и административно-правном) — инвентар предлошко-падежних конструкција са ексцептивним значењем (Ковачевић 1998: 210).

Сви горе наведени примјери репрезентују, анафорску (трансфрастичку и интрафрастичку) употребу ексцептивних прилошких израза у функцији текстуалних конектора. Тек употријебљени интрафрастички и катафорски, што значи у структури зависносложене реченице и са демонстративном замјеницом *ӣо* (најчешће у генитивној форми), они могу учествовати у формирању сложених ексцептивних везника. Под тим условима долази до процеса повезничења у којем учествују ексцептивни приједлог, замјеница и општезависни везник *ӣӣо/га*, при чему је важно напоменути да катафорски употријебљена демонстративна замјеница *ӣо* није нужна компонента сложеног везника, тј. да може бити редукована.

XI.2.1. Сложени ексцептивни везници настали у процесу обједињења ексцептивних прилошких израза приједлошко-замјеничког типа и општезависног везника *ӣӣо* или *га*

XI.2.1.1. Сложени везници са редукованом демонстративном замјеницом (*осим ӣӣо/га*, *сем ӣӣо/га*, *изузев ӣӣо/га*, *до ӣӣо/га*)

Међу сложене везнике ексцептивне семантике настале у процесу обједињења ексцептивног прилошког израза приједлошко-замјеничког типа и општезависног везника *ӣӣо/га*, у којима је катафорски употријебљена демонстративна замјеница експлетивног карактера, спадају везници *осим ӣӣо/га*, *сем ӣӣо/га*, *изузев ӣӣо/га*, *до ӣӣо/га*. То значи да творба ових сложених ексцептивних везника нужно не окончава сједињењем приједлошко-замјеничког прилошког израза (*осим ӣо̄ӣа*, *сем ӣо̄ӣа*, *изузев ӣо̄ӣа*, *до ӣо̄*) и општезависног везника *ӣӣо/га*, да замјенички елемент у саставу сложеног везника постаје комуникативно редувантан након навођења садржаја зависне клаузе на коју он упућује, те да је најчешће експлицитна структура сложеног ексцептивног везника исказана формом ексцептивни приједлог + општесубординацијски везник *ӣӣо/га*:

осим ӣо̄ӣа ӣӣо/га → *осим ӣӣо/га*

Осим ӣо̄ӣа ӣӣо [→ *осим ӣӣо*] *је бео*, он је и лењ! — прекорно рече Поглавица мрављег племена, а Белкова мајка поцрвене (Г. Олујић, Крилати Белко, Седефна ружа и друге бајке, 28, АСК). — Ni sama više ne znam šta da kažem o njemu, **osim toga da** [→ *osim da*] *njegove plave oči su one* које ме ноћима смирују и милују погледом ... (ask.fm/AminaBuljubasic/answer/935991371). — **Осим ӣо̄ӣа ӣӣо** [→ *осим ӣӣо*] *је а̄исолӯӣно нео̄ӣравдан*, приступ већине судија Апелационог већа, такође, представља неоправдано одступање од правила Хашког трибунала ... (www.politika.rs/.../Adjius-se-

ostro-ogradio-od-odluke-o-oslobadjanj...). — ***Osīm toga što*** [→ *osīm što*] *pospešuje sintezu vitamina D3 u koži, što indirektno utiče na metabolizam kalcijuma*, svi ostali uticaji su manje-više štetni (www.karadaglic.com/?m=201207). — Među okupljenima je bila i odbojkašica Bojana Doganjić koja je, ***osīm toga što*** [→ *osīm što*] *je u organizaciji ove manifestacije, ujedno i buduća mama* (www.24sata.rs/m/vesti/beograd/vest/odrzan...o.../64091.phtml). — Чело, ***осим ѿоѿа шѿѿо*** [→*осим шѿѿо*] *је меѿа угараца, служи истовремено мргођењу и стиду, зуби, осим шѿѿо су нападачко оружје, користе се и при исповедању* (Ковачевић 1998: 215, Ц. Калер);

сем ѿоѿа шѿѿо/га → *сем шѿѿо/га*

Ne znam mnogo o svojim precima, ***sem toga da*** [→ *sem da*] *je moj pradedo voleo crno vino* (prozaonline.com/?tag=i-maksic). — Ничега више нисам био свјестан, ***сем ѿоѿа га*** [→ *сем га*] *сам се нашао крај ѿоѿ ѿѿјела* (Ковачевић 1998: 215, М. Вуковић). — Nekada to jeste teško, upravo zbog toga što je Skupština, ***sem toga što*** [→ *sem što*] *je najviša, jedina zakonodavna* (otvoreniparlament.rs).

изузев ѿоѿа шѿѿо/га → *изузев шѿѿо/га*

Ništa niste dokazali izvan razumne sumnje, ***izuzev toga da*** [→ *izuzev da*] *me mrzite i da po svaku cenu želite da me vidite osuđenog*“, kazao je tada Šešelj (iwpr.net/sr/report.../na-suđenju-šešelju-sledi-dokazni-postupak-odbra...). — Можете да се крећете по Небу на потпуно исти начин као и по Земљи, ***изузев ѿоѿа шѿѿо*** [→ *изузев шѿѿо*] *не може ѿе га на ѿне ѿреказ* (support.google.com/earth/bin/answer.py?hl=sr&answer=148165). — Ništa novo oni sada ne dodaju, ***izuzev toga što*** [→ *izuzev što*] *od određenog momenta svesno, sa osećanjem dužnosti, otpočinju da čine sve ono što su ranije činili po običaju ...* (www.svetosavlje.org › Biblioteka › Ћирилица › Latinica);

го ѿо шѿѿо/га → *го шѿѿо/га*

Ništa ne znam o вама двојници ***go ūo ga*** [→ *go ga*] *сѿе живи* (Ковачевић 1998: 215, Политика: Исидора Секулић). — То није дуго трајало, јер шта су слуге умјеле казати ***го ѿо га*** [→ *го га*] *су се оѿјаниле*, па у јутро не затекле животињу, а већ за цркву дознадоше тек око подне (С. Матавуљ, Како је пјевалица излијечио фра-Брну, АСК). — ... а Асанага одговорио да му ништа није тешко ***го ѿо шѿѿо*** [→ *го шѿѿо*] *не може ѿрежалити леѿу Ајку, једину у мајке* (М. Павић, Барок). — ... па, dakle, takve reference da neko ima neuobičajeno prezime, ne znače ništa drugo ***do to da*** [→ *do da*] *njihov autor ne zna da kaže o svom junaku ništa osim besmislice i kliše* (Д. Киш, ЧА). — То што се Jeremić *ustremљује* na naslovnu stranu kao kobac, to još nije dokaz da je učinio iшта drugo ***do to što*** [→ *do što*] *se ustremio*, a ustremivši se, ostao je prazna kljuna, jer mu se plen izmakao (Д. Киш, ХП).

Како наведени примјери показују, катафорски употрејебљена демонстративна замјеница *што* (у генитивној или акузативној падежној форми), као конституент замјеничког прилошког израза, само је нужна карика у процесу срастања ексцептивног замјеничког прилошког израза и општезависног везника *што/га* у квалитативно нову синтаксичку јединицу. У коначном резултату процеса конјункционализације, као комуникативно редувантна, она губи статус нужно експлициране компоненте, што доказују и резултати анализе нашега корпуса, у којем се дати сложени везници искључиво појављују као структуре репрезентоване везом ексцептивног приједлога и општезависног везника *што/га*:

осим/сем што/га

И у Српској се Гори отприлике овако даје дјевојци добра молитва, *осим што је онамо не даје само родбина, него и сватови* (Т. Маретић 1963: 528). — Није далеко од онога писања, *осим што је већма поремећен* (Т. Маретић 1963: 528). — И сами свештеници њихови не разликују се од осталог народа никаком другом науком нити знањем (као ни одијелом ни живљењем) *осим што знаду којекако читати и што записати* (ВСК, Срби сви и свуда). — Требало је да разбије оно огледало, јер сада је сигуран да би му син тражио новац; јер с њим се ништа друго није догодило *сем што је њосио судија београдској суду*, и то његовим, Аћимовим, заузимањем (Д. Ћосић, Корени, 19, АСК). — Особени трансвестизам у „Кревету“, настао као последица брижљивог прикривања граматичког рода током целе приповетке, да би се тек на крају открио полни идентитет главног јунака то јест јунакиње, *сем што уводи још један проблем идентитета*, говори опет и о релативности сазнања (Ј. Михајловић, Прича о души и телу). — И све је тај чудесни језик могао, заиста све, *осим да изражава ајстракћине појмове и ајстракћино мишљење* (М. Селимовић, За и против Вука). — Ми украшавамо зидове храмова и олтара, градимо звонаре високо до облака и у њих стављамо звона разних величина, која ипак ничему другом не служе, *сем да се њима народу навешћује време моливи*, за шта би и једно велико звоно било довољно; (...). (М. Павић, К). — Арбитражна одлука на основу поравнања има снагу као свака друга арбитражна одлука, *осим што не мора да садржи образложење* (ЗА, чл. 54). — Ни делегат није умео ништа више да каже, *сем да је на лађи заиста било четрнаест ђака* (В. Петровић, Земља, АСП);

изузев што/га

У енглеском језику именица „language“ иде у множину чим здружите макар само два језика, нпр. „English and German languages are of the common Germanic origin“ – енглески и њемачки језик заједничког су германског поријекла (с новом „противрјечношћу“, у стандардној новоштокавштини: именица „језик“ у једнини, а предикат „су“ – у множини, без обзира на варијанте, које се овдје не разликују *изузев*

шћћ се у источној енкликџика „су“ може смјестити и груџе, у налашен љоложај, гдје се, упркос друкчијој норми, много чешће и смјешта) (Б. Брборић, ОЈР). — Касније је доказано и да Срби са покољем у поменутој улици нису имали ништа **изузе** **шћћ** су и сами били жртџе маскра (Ковачевић 1998: 216, Политика). — Уредба их неће погодити, **изузе** **шћћ** ће бити више љаиролоџје (Ковачевић 1998: 216, Политика). — Срби се не могу поразити у постојећој војној констелацији, **изузе** **га** се међународна заједница масовно сврста на страну хрвајско-муслиманске коалиције (Ковачевић 1998: 216, Наша Борба). — У економском смислу, готово је свеједно да ли емиграција шаље Србији новас, или пакете са робом — ефекат на домаћу привреду је минималан, **изузе** **што** покрива катастрофалне грешке економске политике (Политика, 14. 2. 2005, КССЈ). — Никакви детаљи о нагодби нису познати **изузе** **да** се свака страна платити своје судске трошкове (www.rts.rs, КССЈ). — Bustamante је, међутим, демантовао такве тврдње, одбијајући да каже шта је са Montesinosom, **изузе** **да** се он налази у *Limi* (Глас јавности, 20. 9. 2009).

го шћћ/га

У њих сада друге мисли нема / **го шћћ** осире зубе за сусјеџе, / да чувају стадо од звјеради (Његош, ГВ, 71, АСК). — Ао брата, да големе страве / Од громовне силене тутњаве, / Ни другога ту бијаше дана, / **До шћћ** муње чињау љроклеџе, / Оне са сви укрстиле страна, Викну јадан: муње, мене нете! (Б. Радичевић, Песме, 110, АСК). — Ја вам не знам рећи више, / **го шћћ** књија ова љише, / док не прође ова јава, / што ми сада додијава (Ј. Костић, Песме, 13, АСК). — Нек се и пандури коњаници мало раздрмају, и иначе ништа не раде **го шћћ** игу љо селима те збирају јаја за чиновнике (Б. Нушић, Сумњиво лице, 22, АСК). — С тога пута донио је дома жалосно увјерење, да нема лијека против све чешћијех и са све већом снагом нападаја турскијех, **го га** борбу издржи сам докле је год могуће уздајући се у бога, у себе и у свој народ (ВСК, ЦГ). — Мислила је да, после толико брига и удовичке патње, проживи своје последње дане уз своју богату родбину, која је беје давно заборавила и од које она и nije тражила ништа, **до да** помаже *njenog jedinca* (М. Црњански, Кап шпанске крви).

Да спој ексцептивног приједлога (*осим, сем, изузе*) и семантички недиференцираног везника *шћћ/га*, заиста има улогу сложеног везника види се на основу покушаја редукције приједлога из његовог састава. Изостављање приједлога из везничке стурктуре нарушило би граматичност или смисао реченице, на што упућују сљедеће трансформације горе наведених примјера:

Особени трансвестизам у „Кревету“, настао као последица брижљивог прикривања граматичког рода током целе приповетке, да би се тек на крају открио полни идентитет главног јунака то јест јунакиње, **сем шћћ** *уводи још један љроблем игенџиџеџа*, говори опет и о релативности сазнања [→ ... ***шћћ** *уводи још један љроблем игенџиџеџа*, говори опет и о релативности сазнања]. — Ми украшавамо зидове храмова и олтара,

градимо звонаре високо до облака и у њих стављамо звона разних величина, која ипак ничему другом не служе, **сем га** се њима *народу навешћује време молићви*, за шта би и једно велико звоно било довољно [→ *... која ипак ничему другом не служе, **га** се њима *народу навешћује време молићви* ...]. — Nikakvi detalji o nagodbi nisu poznati **izuzev da** *će svaka strana platiti svoje sudske troškove* [→ *Nikakvi detalji o nagodbi nisu poznati **da** *će svaka strana platiti svoje sudske troškove*]. — Ја вам не знам рећи више, / **го шћо** *књиџа ова љише* ... [→ Ја вам не знам рећи више, / **шћо** *књиџа ова љише*]. — Мislila је да, после толико брига и удовичке патње, проживи своје последње дане уз своју богату родбину, која је беће давно заборавила и од које она и nije тражила ништа, **до да** *pomaže njenog jedinca* [→ ... *која је беће давно заборавила и од које она и nije тражила ништа, **да** *pomaže njenog jedinca*].

Да се ексцептивно значење темељи на значењу супротности, види се и по томе што су предикати надређене и зависне клаузе готово по правилу супротстављени с обзиром на критеријум афирмација/негација. Уколико је глагол у функцији предиката надређене клаузе у негираној форми, онда је предикат зависне ексцептивне клаузе у афирмативној, и обрнуто:

И сами свештеници њихови не разликују се од осталог народа никаком другом науком нити знањем (као ни одијелом ни живљењем) **осим шћо** знаду *којекако читати и што записати*. — Арбитражна одлука на основу поравнања има снагу као свака друга арбитражна одлука, **осим шћо** не мора да садржи образложење. — Касније је доказано и да Срби са покољем у поменутој улици нису имали ништа **изузеv шћо су** и сами били жртве маскра³⁸⁶. — ... и иначе ништа не раде **го шћо** *иду љо селима* те збирају јаја за чиновнике.

Речено не важи за оне случајеве у којима је реализовано ексцептивно значење комитативног типа, што је случај у следећем примјеру у којем је сложени везник **осим шћо** супституентан везником *љоред шћоџа шћо*:

Осим шћо [→ *Поред шћоџа шћо*] морају надјачати међусобне регионалне поделе, југословенским Ромима предстоји и стално и упорно преговарање са државом око увођења предмета Ромски језик и култура (Ковачевић 1998: 216, Политика).

Када је у питању употреба сложеног везника **го га**, потребно је разликовати сложене ексцептивне реченице са датим сложеним везником од оних у којима се у контактної позицији нашао перифрастички интензификатор³⁸⁷, односно перифрастичка

³⁸⁶ Маркирали смо само глаголски, тј. копулативни дио предиката.

³⁸⁷ В. о томе Ковачевић 1998: 300, напомена 394.

интензификаторска партикула *(ни)ш̄ӣа г̄ӯо го* са субјекатском изричном клаузом уведеном везником *га*:

Hohoho — poče da se cereka, izazivački, neki debeli glavurdan, pred njegovim štapom, tako da mu ne preostade ništa do da pogne glavu pa da ćutke uđe u crkvu [→ ... преостале му једино да погне главу ...] (М. Црњански, Кап шпанске крви). — *Ш̄ӣа* је могао [друго] *го га обећа гечак* да ће из очију изворске деце повадити све труње, послушати наредбе Мајке Вода, само нека се вода повуче [Једино је могао да обећа да а ће из очију изворске деце повадити све труње ...] (Г. Олујић, Седефна ружа, 11, АСК)

То доказују реконструисане структуре с лексичким интензификатором, наведене у загради, на темељу којих постаје очигледно да је ријеч о посебном типу перифрастичке интензификаторске партикуле којом се интензивира садржај зависне изричне клаузе уведене везником *га*.

Важно је на крају поменути и то да у рјечнику³⁸⁸, под одредничком ријечју *ма*, налазимо и податак о постојању сложеног везника *ма ш̄ӣо* (пр. *Жандармерија ... ниш̄ӣа не ради њо Београду, ма ш̄ӣо* [→ *осим/сем ш̄ӣо*] *квари вилице од зевања*). Такође се, под одредничком ријечју *мањ*, помиње спој *мањ ш̄ӣо* (пр. *Ту ми седи млаго момче / накићено, наређено, / мањ ш̄ӣо* [→ *сем ш̄ӣо* или *само/једино ш̄ӣо*] *није ожењено*). При том, треба рећи да нигдје није експлицирана информација у вези са улогом ових спојева, односно у вези са њиховим везничким статусом.

Од свих сложених ексцептивних везника творених према датоме моделу, најфреквентнији је сложени везник *осим ш̄ӣо*. Од њега је двоструко мање заступљен сложени везник *осим га*, док се сложени везници с приједлозима *изузев* и *го* врло ријетко појављују, особито сложени везници *го ш̄ӣо/га*, чија се употреба своди искључиво на књижевноумјетнички функционални стил. При том ваља нагласити да у случају везника са ексцептивним приједлогом *изузев* доминира варијанта са општезависним везником *ш̄ӣо*, а у случају везника с приједлогом *го* варијанта са хипотетичким, општесубординацијским *га*.

XI.2.1.2. Сложени везници са факултативном редукацијом демонстративне замјенице (*изван (ш̄о̄ја) ш̄ӣо/га, ван (ш̄о̄ја) ш̄ӣо/га*)

Употреба сложених ексцептивних везника формираних преко прилошких израза приједлошко-замјеничког типа (*изван ш̄о̄ја, ван ш̄о̄ја*) и семантички неспецификованих везника *ш̄ӣо* и *га*, при чему је присуство катафорског демонстративног замјеничког

³⁸⁸ Податак из Српског електронског речника.

елемента необавезно (*изван* $\bar{i}\bar{v}o\bar{i}a$ + $\bar{i}\bar{v}i\bar{o}/ga$ → *изван* ($\bar{i}\bar{v}o\bar{i}a$) $\bar{i}\bar{v}i\bar{o}/ga$, *ван* $\bar{i}\bar{v}o\bar{i}$ + $\bar{i}\bar{v}i\bar{o}/ga$ → *ван* ($\bar{i}\bar{v}o\bar{i}a$) $\bar{i}\bar{v}i\bar{o}/ga$), тј. експлетивног карактера:

изван ($\bar{i}\bar{v}o\bar{i}a$) $\bar{i}\bar{v}i\bar{o}/ga$

On se ne пита шта држава чини за њих, *изван toga što* [→ *изван što*] *im pruža sigurnost*; ... (www.pobjeda.me/arhiva/?datum=2007-02-14&id... - Црна Гора). — Мало се зна о овом раном раздобљу германске историје *изван toga što* [→ *изван što*] *je zabilježeno u djelovanjima sa rimskim carstvom*, етимолошким истраживањима и ... (bs.wikipedia.org/wiki/Njemačka). — Дакле, не ради се о spoju старог и новог *изван toga što* [→ *изван što*] *se restoran nalazi u staroj zgradi* (www.skyscrapercity.com > ... > Изградња и развој > Србија > Београд). — Ако постоји некаква дужност књижевности према нацији, *изван $\bar{i}\bar{v}o\bar{i}a$ ga* [→ *изван ga*] *буде добра*, онда је то да укаже на затамњене делове националног призора (Ковачевић 1998: 215, Политика: Слободан Селенић).

ван ($\bar{i}\bar{v}o\bar{i}a$) $\bar{i}\bar{v}i\bar{o}/ga$

Ne znam зашто би сад 'економско-политичка' ситуација ту морала толико да значи, *ван toga što* [→ *ван što*] *političari brane pozicije loših ne-naučnika* ... (etfovac.com/blog/2012/.../otvoreno-pismo-masi-milutinovi...).— Nikuda ni маћи, *ван što se idaše praznikom u crkvi* (Маретић 1963: 528). — Знаност која се не уврежује у све одношаје друштвенога живота и државнога живота, да их својим свиетлом расвиетли и угрије, таква знаност, да се послужим мудром присподобом Спаситељевом, приличи свиетлу под судом, приличи бљутавој соли, која „није ни за што, *ван ga se iprošje na iole i ga je људи iioaze* (С. Јовановић, ПИК, 233). — Ти ништа не видиш *ван ga iiii se o nos objеси!* (АНП, 83, АСК).— Ти ништа не видиш *ван ga iiii se o nos objеси!* (СНП, 109, АСК). — Валај, брате, овдје нема човјеку другог права *ван ga se objеси* (СНП, 180, АСК). — Па ти ионако не можеш ништа друго *ван ga iлачеш* (Л. Лазаревић, СЕР).

У односу на остале сложене везнике ексцептивне семантике, прије свега мислимо на оне који у својој структури имају општеексцептивне приједлоге *осим*, *сем*, па и *изузев*, њихово је присуство такорећи занемариво и своди се готово искључиво на текстове књижевноумјетничког и публицистичког функционалног стила. Ово стога што се у савременом српском језику приједлози *изван/ ван* изразито ријетко реализују у ексцептивном значењу, на што и И. Антонић, пишући о ексцептивном генитиву, скреће пажњу, ркавши да је „предлог (ИЗ)ВАН бележен на западу језичке територије“, али да је и тамо риједак (Антонић 2005: 173).

XI.2.1.3. Сложени везници са демонстративном замјеницом као обавезном интегралном компонентом (*їорег їоїа шїїо, їокрај їоїа шїїо, їоврх їоїа шїїо, мимо їоїа шїїо*)

Један дио сложених везника у оквиру (под)система везника са ексцептивним значењем настао је у процесу срастања катафорски употријебљеног замјеничког ексцептивног прилошког израза (*їорег їоїа, їокрај їоїа, їоврх їоїа, мимо їоїа*) и општезависног везника *шїїо*. Такви су у српском језику везници *їорег їоїа шїїо, їокрај їоїа шїїо, їоврх їоїа шїїо, мимо їоїа шїїо*. За разлику од сложених везника формираних преко ексцептивних прилошких израза *осим їоїа, сем їоїа, изузев їоїа*, у којима демонстративна замјеничка лексема *їо* има статус експлетивне компоненте, у овим је сложеним везницима њено присуство обавезно. Она је нужан дио експлицитне структуре датих везника, чему у прилог иду резултати претраживања функционалностилски разнородног језичког материјала.

Ексцептивна семантика сложених везника *їорег їоїа шїїо, їокрај їоїа шїїо, їоврх їоїа шїїо, мимо їоїа шїїо*, и уопште њихов везнички статус, да се утврдити замјеном датих везника сложеним везницима са ексцептивним приједлогом као структурним елементом:

їорег їоїа шїїо

Pored toga što [→ *осим шїїо/ сем шїїо*] *čudi* *podrobnost* *ovih* *opisa* *i* *popisa* *predmeta*, *i* *nj**ih**ovog* *porekla*, *č**udi* *i* *ta**čno* *uno**š**e**n**je* *pod**ataka* *g**d**e* *se* *ko**ji* *na**l**a**zi* *u* *Pl**av**inc**u* (М. Павић, Предео сликан чајем). — ... *їорег їоїа шїїо* [→ *осим шїїо/ сем шїїо*] учествује у општењу са средином, он особи (...) даје повратну информацију (Бисера С. Јевтић, МПС). — И бугарштина и белешке из Савинског летописа, *їорег їоїа шїїо* [→ *осим шїїо/ сем шїїо*] обрађују само мотив Јанковог рођења, говоре о Сибињу и, што је још важније, о девојци а не о обећању датом за хата и подметању девојке на превару (Ј. Ређеп, СЈ). — *Порег їоїа шїїо* [→ *осим шїїо/ сем шїїо*] *су* *ове* *їес**ме* *оїевале* *исїїе* *їунаке* *које* *и* *хришћанска* *епика*, *само* *што* *је* *однос* *пријатеља* *и* *непријатеља* *био* *обрнут*, *оне* *су* *се* *постављале* *понекад* *и* *против* *централних* *турских* *власти* *у* *Цариграду* (М. Павић, Барок). — *Порег їоїа шїїо* [→ *осим шїїо/ сем шїїо*] *је* *био* *државни* *језик*, *немачки* *језик* *је* *у* *то* *време* (*друга* *половина* *XVII* *и* *већи* *део* *XVIII* *века*) *био* *и* *разговорни* *језик* *чешког* *племства* *и* *чешке* *буржоазије* (П. Пипер, УС). — ... Санстефанска Бугарска, која је настала уз благослов Русије, а Србија се, *їорег їоїа шїїо* [→ *осим шїїо/ сем шїїо*] *joj* *није* *дозвољено* *ширење* *ка* *Босни*, *нашла* *у* *готово* *безизлазној* *ситуацији* (ЗДИСН, стр. 312, извор преузет из: Сан Стефански мировни уговор из 1878, Извор преузет из: Србија 1878, Документи, Београд 1978). — *Pored toga što* [→ *осим шїїо/ сем шїїо*] *se* *lepo* *dru**ž**imo*, *v**r**e**m**e* *pro**v**e**d**e**n**o* *na* *R**ibar**c**u* *је* *k**v**a**l**i**t**e**t**n**o*

provedeno (Građanski list, 5465, 14. 7. 2008). — Proces rekultivacije i zatvaranja kopa, **pored toga što** [→ **осум шүүо/ сем шүүо**] *će nacionalnom parku vratiti prirodni ambijent koji zaslužuje*, omogućiće Vojvodini dobijanje visokokvalitetnog domaćeg, vojvođanskog kamena, (...) (Грађански лист, 5469, 18. 7. 2008). — Високи амерички војни званичници верују да, **порег шүүа шүүо** [→ **осум шүүо/ сем шүүо**] *су Саудијци најбројнији међу рејрушима*, саудијски држављани спадају и у највеће финансијере Ал каиде у Ираку, што се објашњава тиме да “не желе да шиити постану доминантни у Ираку” (НИН, 2979, 31. 1. 2008);

покрај/ пөврх шүүа шүүо

Pokraj toga što [→ **осим што**] *sporo radi*, kakva je latencija? (arhiva.elitesecurity.org/t404288-Orion-internet-za-poneti, 6. 3. 2012). — **Pokraj toga što** [→ **осим што**] *nisu medicinski*, ti helikopteri nemaju civilne registracije, nisu osigurani, a njihovi piloti — iako vrhunski vojni piloti - nemaju civilne pilotske dozvole (www.magazin-aeronautika.com/ekologija.aspx, 6. 3. 2012). — **Pokraj toga što** [→ **осим што**] *je prvenstveno bio Zeusov glasnik*, odnoseći i donoseći poruke po Zeusovom nalogu, bio je i pratilac duša koje je odvodio u Had (www.dualsoft.rs/nikola/mitologija/hermes.html, 16. 2. 2012). — **Povrh toga što** [→ **осим што**] *ta teorija rešava neke dugostojeće paradokse i zagonetke u hemiji i biologiji*, ona ujedinjuje kvantnu i nebesku mehaniku (arhiva.elitesecurity.org/t444948-Svet-dobio-jedinstvenu-teoriju-zivota, 6. 3. 2012). — Ja imam jedan, doneo mi je dečko, **i povrh toga što** [→ **осим што**] *je lep*, jako je kvalitetan, ne može da se meri sa bilo kojim koji može da se nađe u Srbiji (zena.blic.rs/.../Seksi_kupaci_kostimi_s_potpisom_Victorias_Secret, 6. 3. 2012);

мимо шүүа шүүо

И то је највећи догађај за кога и велики светитељи и, **мимо шүүа шүүо** [→ **пөрег шүүа шүүо/ осум шүүо**] *су светшүүлели*, велики умови, као Свети патријарх Фотије, онај који је крстио и нас и Бугаре и највећи број Словена, а почео и крштење Руса, крстио западне Словене, крстио нас преко Кирила и Методија и ученика [→ ... **мимо шүүа шүүо/ пөрег шүүа шүүо/ осум шүүо** су светитељи, они су **и** велики умови ...] (www.verujem.org/teologija/atanas_do.html, 28. 2. 2012). — Još jedan konj je istorijski, **mimo toga što** [→ **пөрег шүүа шүүо/ осум шүүо**] *je engleski*, pa već i time značajan: onaj koga je kod Bosforta, u završnoj bici Rata Bele i Crvene ruže, tražio Ričard III da bi sačuvao krunu, te pošto ga našao nije, izgubio je i bitku i krunu i glavu (www.borislavpekic.com/2011/12/uloga-zivotinja.html, 28. 2. 2012). — Prijatelj sam s Emirom odavno, **mimo toga što** [→ **пөрег шүүа шүүо/ осум (шүүа) шүүо**] *smo stranačke kolege* (www.nezavisne.com/.../Suljagic-podnio-neoro... - Босна и Херцеговина, 16. 2. 2012).

Да спој прилошког израза (*порег шѡіа, покрај шѡіа, поврх шѡіа*) и везничког елемента *шѡо* чине сложени везник, доказује чињеница да га из састава везничке структуре није могуће елидирати без последица на синтаксичко-семантичком плану:

Pored toga što [→**što*] *čudi detaljnost ovih opisa i popisa predmeta, i njihovog porekla, čudi i tačno unošenje podataka gde se koji nalazi u Plavincu.* — *Pokraj toga što* [→**što*] *nisu medicinski, ti helikopteri nemaju civilne registracije, nisu osigurani ...* — *Povrh toga što* [→**što*] *ta teorija rešava neke dugostojeće paradokse i zagonetke u hemiji i biologiji, ona ujedinjuje kvantnu i nebesku mehaniku.* — Prijatelj sam s Emirom odavno, *mimo toga što* [→**što*] *smo stranačke kolege.* — Proces rekultivacije i zatvaranja kopa, *pored toga što* [→**što*] *će nacionalnom parku vratiti prirodni ambijent koji zaslužuje, omogućiće Vojvodini dobijanje visokokvalitetnog domaćeg, vojvođanskog kamena, (...).*

Премда су сложени везници *порег шѡіа шѡо, покрај шѡіа шѡо, поврх шѡіа шѡо, мимо шѡіа шѡо* најчешће супституентни везницима *осим/сем шѡо/га, изузев шѡо/га*, обрнуто увијек не важи, сем у случајевима у којима се поред ексцептивног остварује и значење комитативног типа, које се у литератури одређује као значење „придруживања (додавања, укључивања) једне појаве (особе, предмета, апстрактног појма) другој“ (Антонић 2005: 173), а остварује се са приједлозима *порег, поврх, осим/сем* (Исто, 173–174). Сложени везник *осим/сем шѡо* замјенљив је неким од датих везника само онда када је ексцептивно значење остварено „у сијенци комитативног“, односно када се зависном клаузом њиме уведеном обиљежава комитативно као ексцептивно значење, какав случај имамо у следећим примјерима:

Зато, *осим шѡо* [→ *порег шѡіа шѡо*] *шѡреба га усвоји одређене моралне садржаје, личност треба да овлада и формалном страном моралности — методама моралног расуђивања и правилима моралног говора (Б. С. Јевтић, МСП).* — Предлог Martija Ahtisarija, *osim što* [→ *порег шѡіа шѡо*] *krši međunarodni pravni poredak, daje i legitimitet etničkom čišćenju Srba od strane Albanaca sprovedenog pod zaštitom NATO snaga (Глас јавности, 5469, 18. 7. 2008).* — *Осим шѡо* [→ *порег шѡіа шѡо*] *је врло сѡара, ова је друга кућа и врло уска и врло избледела: у својој опустошености могла би да делује аветињски али она делује само нестварно и, у тој нестварности, љупко (С. В. Јанковић, Дорћол, 31, АСК).* — *Осим шѡо* [→ *порег шѡіа шѡо*] *скреће ѡажњу, хумор се и памти (Ковачевић 1998: 303, Политика).* — ... који (он) је, *сем шѡо* [→ *порег шѡіа шѡо*] *је обављао дужности уредника Народних новина, обављао и функцију потпредседника бивше градске владе (Ковачевић 1998: 303, Демократија).* — *Осим шѡо* [→ *порег шѡіа шѡо*] *је лечио краља, лечио је покојни доктор и сву дорћолску сиротињу (Ковачевић 1998: 303, Политика).*

Комитативна значењска компонента потврђује се могућношћу супституције датих сложених везника везничком конструкцијом уз *īō* *īōō*:

Uz to što [→ *pored toga što/ osim što*] *deluje kao antioksidans*, ima ključnu ulogu u jačanju imuniteta, a čitav niz potencijalnih pozitivnih učinaka ovog vitamina još se istražuje (Политика, 17. 12. 2006, КССЈ). — Нафтна мрља у Флориди, *uz to što* [→ *pored toga što/ osim toga što*] *je najveća ekološka katastrofa Amerike*, postaje i najveća finansijska katastrofa naftnog giganta "Britiš petroleuma" (www.rts.rs, 11. 6. 2010, КССЈ). — *Uz to što* [→ *pored toga što/ osim što*] *nam otimaju šumu*, oni nam zakrčuju i put (www.rts.rs, 23. 11. 2010, КССЈ). — Међутим, мало је познато да се она, *uz to što* [→ *pored toga što/ osim što*] *imaju odgovarajuću dioptriju*, могу изградити тако да имају и боју, изглед и заштитне карактеристике сунчаних наочара (Политика, 18. 5. 2008, КССЈ).

На могућност ове замјене, поредећи конекторе уз *īō* и *īoreg īōōa* на темељу просторних значења, упућује Д. Кликовац када каже да „ако се уз *īō* и *īoreg īōōa* замене конектором *osim īōōa* у случају замене се ментална слика, која је резултат просторне представе коју изазивају прва два предлога, губи“ (Кликовац 2008: 180). И М. Ковачевић говорећи о ексцептивном значењу приједлога *osim* и *sem* „нешто другачијег типа“, наглашава да се тај тип значења „потврђује и могућношћу супституције наведених предлога акузативним комитативним предлогом уз“, али да би таква супституција, међутим, „унеколико измијенила семантичку структуру синтагме. Наиме, у синтагмама с ексцептивним предлозима појам обиљежен генитивом наводи се као општепознат, неспоран у погледу реализације у датој ситуацији, тако де се његова нереализација у датој ситуацији *искључује, изузима*, док се навођење реализације осталих појмова даје као рематско, ново, неочекивано. У конструкцијама с предлогом уз појмови су дати као равноправни, без нијансе значења ексцепције, тј. *изузимања*“ (Ковачевић 1998: 302, напомена 403).

Сем у ексцептивном, сложени везници *īoreg īōōa īīō*, *īокрај īōōa īīō*, *īоврх īōōa īīō* и *мимо īōōa īīō* могу бити реализовани и у концесивном значењу, при чему је њихова семантика предодређена контекстом, тј. логичкосемантичким међуодносом клауза које повезују.

Међу сложеним везницима насталим према овом творбеном моделу, најфреквентнији је у употреби везник *īoreg īōōa īīō*, и то у научном и публицистичком функционалном стилу. Ниједан примјер овога везника нити његових синонимних (блискозначних) варијанта (*īокрај īōōa īīō*, *īоврх īōōa īīō*), које су неупоредиво рјеђе, није забиљежен у административном стилу (тачније у текстовима

законодавно-правног подстила), а од укупно шест регистрованих примјера у корпусу текстова књижевноумјетничког функционалног стила регистровано је свега шест примјера сложеног везника *порег ѿоѿа шѿѿо*, од којих је само један реализован као сложени везник ексцептивне семантике комитативног типа, будући да је замјенљив сложеним општеексцептивним везником *осим/сем шѿѿо*:

Pored toga što [→ *осим шѿѿо*] *čudi podrobnost ovih opisa i popisa predmeta, i njihovog porekla*, čudi i tačno unošenje podataka gde se koji nalazi u Plavincu (М. Павић, Предео сликан чајем).

У осталим забиљеженим примјерима овај сложени везник има концесивну семантичку вриједност, што постаје очигледно примјеном теста супституције, тј. замјеном датога везника везницима *иако* или *ујркос ѿоѿе шѿѿо* као једнозначним, контекстуално неусловљеним номинаторима семантичке релације концесивног типа:

Њу је обичај искључивао, *порег ѿоѿа шѿѿо* [→ *иако/ујркос ѿоѿе шѿѿо*] *је завешѿавао* да се у великом селу све уради брзо и на време (Г. Божовић, Косовске приче, 14, АСК). — Знала је да ће, ма да јој је сада мати на гробљу, кроз неколико дана ето Ускрс и цела ова недеља страсна и плачна, када човек не треба ни да се насмеје — ипак, ипак, *порег ѿоѿа шѿѿо* [→ *иако/ујркос ѿоѿе шѿѿо*] *би знала да је ѿрех*, њу би све више и више обузимали ти осећаји, та драж, миље, голицаост (Б. Станковић, Нечиста крв, 35, АСК). — И Софка виде како он, као опијен од узбуђења, *порег ѿоѿа шѿѿо* [→ *иако/ујркос ѿоѿе шѿѿо*] *је ѿолико владао собом*, грчевитим прстима поче баратати по недрима, по још дужим џеповима од јелека (Б. Станковић, Нечиста крв, 68, АСК). — Jesen. Pored – ne straha, nego nelagodnosti – od zime i svega što nas čeka, *pored toga što ne volim vetar, kišu, sneg*, ipak osećam neku lepu mirnoću jeseni (Д. Гојков, Албум фотографија). — *Порег ѿоѿа шѿѿо* [→ *иако/ујркос ѿоѿе шѿѿо*] *врло добро ѿознаваше Злашеѿа*, Јаковчетов се никако не надаше имати овакав одговор (Г. Божовић, Злате из Слатине, АСП).

Изразито је ријетка употреба сложеног везника *мимо ѿоѿа шѿѿо* у савременом језику, што је у складу са опаском коју у оквиру напомене, пишући о ексцептивном генитиву, даје И. Антонић (2005: 173), гдје се каже да је архаична употреба приједлога *мимо* уз ексцептивни генитив.

XI.2.2. Сложени ексцептивни везници са простим везником условне семантике као структурном компонентом (*осим/сем ако, осим/сем уколико, осим/сем кад, изузев ако/уколико/кад, до ако/уколико/кад, (из)ван ако/уколико/кад*)

Осим семантички недиференцираних везника *шїо* и *да* у формирању сложених ексцептивних везника могу учествовати и једнолексемски везници *ако, уколико* и *кад*. Другим ријечима, од адвербијалних реченичних значења једино се условно може комбиновати са ексцептивним, тј. од прилошких значења могуће је једино остварити значење ексцепције услова. Експлицитну структуру ових везника чине ексцептивни приједлог (*осим, сем, изузев, изван, ван, до*) и једнолексемски везник условног значења (везник *кад* овдје се реализује у условном значењу): *осим ако*³⁸⁹, *сем ако, изузев ако, осим уколико, сем уколико, изузев уколико, осим кад, сем кад, изузев кад, (из)ван ако, до ако*, што потврђују примјери забиљежени у различитим функционалним стилевима³⁹⁰:

осим /сем/ изузев/ (из)ван/ до ако

Ни аустријским поданицима није слободан приступ под оружјем у Котор и у друге градове по овом крају, *осим ако ко хоће само да њрође*, и тада га пропраћа један војник. (ВСК, ЦГ). — Код турске властеле у овим крајевима, која је готово сва од истурченијех Срба, траје свадба три до четири недјеље; али се не игра и не пјева, *осим ако њо не чине хришћани* које од својих поданика често у великом броју позивају (ВСК, ЦГ). — *Vogu nije milo da se zlo razglasuje, osim ako biste bili prisiljeni na to* (Маретић 1963: 528). — Републички органи, организације и службе настављају са радом до њиховог образовања, односно избора, у складу са Уставом, *осим ако овим законом није грујачије одређено* (Уставни закон за спровођење УРС, чл. 2). — Плаћање, наплаћивање и пренос по капиталним пословима између резидената и нерезидената врше се слободно, *осим ако овим законом није грукчије њројисано* (Закон о девизном пословању, чл. 10). ... *karta se ne sme pogledati, osim ako je bacena*, иначе те може skupo stajati (Д. Киш, ГБД). — Против изречене арбитражне пресуде може се жалити свим земаљским судовима *сем ако изричијо није грујојаче ујоворено* (ЗДИСН, стр. 392,

³⁸⁹ Аутори Вукојевић & Худечек овај везник сврставају међу сложене везнике погодбеног значења (Вукојевић & Худечек 2007: 296).

³⁹⁰ Рјечник биљежи, под одредничком ријечју *мањ* (ман речца покр. в. *ман*), и постојање сличних везничких спојева, односно сложених везника, и у дијалекту, као што су *маљ ако* (*Преврнїше свеїшке истїорїје, ња им нећеїше наћи равних, маљ ако* [→ *осим/сем ако*] *узмете мїїолоїїју*) и *мањ да* (*Госїоја, ја му нишїта не моју ... Не би грукчије, мањ да* [→ *осим/сем ако/кад*] *би ња на сїавању везао*).

Извор преузет из: Момир Стојковић, Балкански уговорни односи 1876–1996, I, 1876/1918, Београд 1998). — Свако тело остаје у своме стању мировања или равномерног праволинијског кретања, **сем ако не буде каквим силама приморано** да то своје стање промени (М. Миланковић, Кроз царство наука, 185, АСК). — Нама ова метафора не изгледа врло сретна; књижевни се производи не греју на ватри (и ако се они покадшто подгревају), **осим ако треба да се збојове за некоја** (В. Ђоровић, БиХ). — Све три дефинисане методе (...), представљају морално оправдана и изабрана средства, **осим ако их родитељи и наставници не примењују иопрешно** (Бисера С. Јевтић, МПС). — Такав деčko ће теško pristати на impulsivne odluke, па се unapred pomirite s činjenicom да неćете uspeti да га nagovorite на "last minute" putovanja или romantično kampovanje, **osim ako nije sve isplanirano u najsitnije detalje** (Глас јавности, 5469, 18. 7. 2008). — Нећу га вратити ако се ти не вратиш **осим ако у њустари наћеш вогу...** (Г. Олујић, Небеска река и друге бајке, Камено јаје, 54, АСК). — Ваš kad је у pitanju период који ste pomenuли, а који роћинје godinom 1789, ја autentiћnim dokumentima не pridajem никакву вредност, **izuzev ako је reћ о osvedoћenim dokumentima**, kakvi су, recimo, Solženjicinovi, или dokumenti Karla Štajnera, pisca potresne knjige *7000 дана у Sibiru* (Д. Киш, ГТИ). — Надаље, спорова нема у већини наших тзв. средина, **изузев ако се ћућање о језичким проблемима не смаћра сјором** (Б. Брборић, ОЈР). — Prema proceduri, након што vlada donese такву одлуку, raspisuje се tender, **izuzev ako се radi о unutrašnjoj raspodeli vojне imovine између vladиних resora** (Глас јавности, 5465, 14. 7. 2008). — Изабрани кандидат дужан је да ступи на рад у року од 15 дана од дана коначности решења о пријему у радни однос односно о премештају, **изузев ако му руководилац из оћравданих разлоја не иродужи рок** (Закон о државним службеницима, чл. 58). — Немојте са њима заметати боја близу свете богомоље, **изван ако би вас ију наћали** (СЕР). — Неће му, дакле, ни хајдуци неко велико зло направити — **ван ако су ијо (...)** неке армије (Поповић 2004: 248, Десница, 38). — Ни crkvenjak га се више не сећа, **ван ако ми се који put и сан privидне** (Маретић 1963: 528). — Видиш да не тражим ја да ти мени копаш, **го сам ако хоћеш** [→ **го ако сам хоћеш**] (Поповић 2004: 248, Сијарић, 76–77);

осим/ сем/ изузев уколико

Ako si Јеврејин, ми ћемо те ubiti, **osim ukoliko се даš pokrstitи** (Д. Киш, С). — На унутрашњу организацију и систематизацију радних места у Агенцији примењују се начела за унутрашњу организацију и систематизацију радних места у министарствима и посебним организацијама, **осим уколико** обављање одређених послова у Агенцији не захтева другачији начин организовања (ЗБИА, чл. 7). — Disciplinski postupak је hitан и затворен за јавност, **izuzev ukoliko судија ... не захтева да postupак буде јаван** (Закон о судијама, КССЈ). — S друге стране — иштиче професорка Vljaković — не постоји никаква обавеза лјуди који су се sreли и zavoleли на послу да о томе обавећтавају своју радну средину, **изузев ukoliko не жеle ту vezу да ozакone** (Политика, 21. 1. 2009, КССЈ);

осим/ сем/ изузев кад(а)

Sam se budim u rano jutro, sam liježem u prvi mrak, sam sam po cio dan, **osim kad naiđu ljudi spremni na razgovor, tako kao ti** (М. Селимовић, Острво). — Da bi postao pisac moraš voditi računa o tehnici, **osim kada su u pitanju neke stvari** које се раде на прву руку (Д. Киш, ГТИ).— Ја не читам новине, не волим, верујте... не читам новине, **сем кад има шиоіог врло униіересаниіно** (Б. Нушић, Госпођа министарка, 109, АСК). — А још мање да му је кадгод новаца заискала, **сем кад оге у цркву, на іробље**, да мртве препоје, па јој треба за попа (Б. Станковић, Из старог јеванђеља, 87, АСК). — Отац никад с њим да је проговорио, **сем кад би имао шта да му заповеди** (Б. Станковић, Из старог јеванђеља, 88, АСК). — Није напуштао собу, **сем кад је гржао іредавања**, на која је мало њих долазило, а још мање их разумело (М. Миланковић, Кроз царство наука, 193, АСК). — Казне се одређују према пропису који је важио у време кад је дело учињено, **изузев кад је каснији іроіис іовољнији за учиниоца** (УРС). — Prema важећим propisima Evropske komisije iz 1999. godine, unošenje kofeina preko "energetskih napitaka", ukoliko se time zamenjuju ostali oblici tog stimulantа, ne predstavlja "povod za zabrinutost", **изузев кад је рећ о трудницама і deci** (www.rts.rs, KSSJ).

Да спој приједлога и условног везника заиста има статус сложене везничке структуре, види се на основу покушаја елидирања приједлога из његовог састава. Немогућност изостављања ексцептивног приједлога без промјене на семантичком плану реченице чврст је доказ да су ови спојеви сложени везници којима се у српском језику обилежава значење ексцепције услова:

Све три дефинисане методе (...), представљају морално оправдана и изабрана средства, **осим ако их родиіели и наітавници не іримењују іоіреіно** [→ Све три дефинисане методе (...), представљају морално оправдана и изабрана средства, **ако их родиіели и наітавници не іримењују іоіреіно**]. — Sam se budim u rano jutro, sam liježem u prvi mrak, sam sam po cio dan, **osim kad naiđu ljudi spremni na razgovor, tako kao ti** [→ Sam se budim u rano jutro, sam liježem u prvi mrak, sam sam po cio dan, **kad naiđu ljudi spremni na razgovor, tako kao ti**]. — Казне се одређују према пропису који је важио у време кад је дело учињено, **изузев кад је каснији іроіис іовољнији за учиниоца** [→ Казне се одређују према пропису који је важио у време кад је дело учињено, **кад је каснији іроіис іовољнији за учиниоца**]. — Није напуштао собу, **сем кад је гржао іредавања...** [→ Није напуштао собу, **кад је гржао іредавања...**]. — Ако si Јеврејин, mi ćemo te ubiti, **osim ukoliko se daš pokrstiti** [→ Ако si Јеврејин, mi ćemo te ubiti, **ukoliko se daš pokrstiti**]. — Немојте са њима приметати боја близу свете богомоље, **изван ако би вас іуу наітали** [→ Немојте са њима приметати боја близу свете богомоље, **ако би вас іуу наітали**]. — Prema proceduri, nakon što vlada donese takvu odluku, raspisuje se tender, **изузев ако се ради о унутрашњој расподели војне имовине између владиних ресора** [→ Prema proceduri, nakon što

vlada donese takvu odluku, raspisuje se tender, *ako se radi o unutrašnjoj raspodeli vojne imovine između vladinih resora*].

Како се из учињених трансформација види, наведеним се сложеним везницима у структуру зависносложене реченице уводи зависна клауза којом се означава да се (не)реализација садржаја надређене клаузе изузима (искључује) само под условом изнесеним у зависној клаузи. Изостављањем ексцептивног приједлога из састава сложеног везника губи се ексцептивна семантичка компонента, тако да реченични смисао бива у потпуности измијењен (супротан ономе што га има реченица са сложеним везником).

Принцип творбе сложених ексцептивних везника који у својој структури имају једнозначне једнолексемске везнике *ако*, *уколико* и семантички полисемичан (семантички неспецификован) везник *кад*³⁹¹, сличан је творбеном принципу отјелотвореном код сложених ексцептивних везника са *ӣӣо* и *га*, с том разликом што се код ових као нужна карика умјесто демонстративне замјенице *ӣӣо* јавља приједлошки израз (у случају) или прилошки израз синтагматског типа с именичком лексемом *случај* у локативној падежној форми и катафорски употријебљеном демонстративном замјеницом у улози конгруентног атрибута (у оном случају) [*осим/сем у (оном) случају ако, до у случају ако* → *до ако, осим/сем у случају уколико* → *осим/сем уколико, изузев у (оном) случају ако* → *изузев ако; осим у (оном) случају кад(а)* → *осим кад(а), изузев у (оном) случају кад(а)* → *изузев кад(а), до у случају кад(а)* → ? *до кад(а)*], или катафорски употријебљен замјенички прилог *онда* (*осим онда ако* → *осим ако, изузев онда кад(а)* → *изузев кад(а), осим онда кад(а)* → *осим кад(а)*) или прилог *ӣада* (*осим ӣада кад* → *осим кад*). У прилог реченоме иду следећи примјери, прикупљени са различитих интернет сајтова, у којима се јасно види путања настанка датих сложених везника:

осим/ сем/ изузев (у оном) случају ако → *осим/ сем/ изузев ако*

Ako u paru jedan od igrača treba treći put da igra istom bojom figura, taj takmičar ide u preskok **osim u slučaju ako** [→ *osim ako*] *bi to izazvalo transfer u nižu grupu* (sh.wikipedia.org/wiki/Švajcarski_sistem). — Nemojte o sebi reći ništa negativno, **osim u**

³⁹¹ Ковачевић (1998: 220) каже да ниједан други временски везник до везник *кад* не може учествовати у грађењу сложених ексцептивних везника и своју тврдњу образлаже тиме што је дати везник у саставу сложеног ексцептивног везника увијек могуће супституисати једнозначним условним везником (при чему основно значење реченице остаје неизмијењено), позивајући се, при том, на општепознату чињеницу да од временских везника једино везник *кад* може бити реализован и као условни.

slučaju ako [→ *osim ako*] *priču možete završiti tako*, da ste iz tog iskustva naučili nešto veoma bitno (www.consulteam.rs/index.php?option=com_content...id...). — Takođe je postavio uslov da se kip nikad ne smije prodati, **osim u onom slučaju ako** [→ *osim ako*] *je na kocki porodična čast* (hr.scribd.com/.../Džefri-Arčer-Tobolac-Pun-S...). — Jaja se mogu konzumirati i ako se uzimaju drugi lekovi, **izuzev u slučaju ako** [→ *izuzev ako*] *se koriste lekovi uz čiju primenu lekar zabranjuje korišćenje belančevina* ([sites.google.com/site/japanskaprepelica/upotrebajajapanskeprepelice](http://sites.google.com/site/japanskaprepelica/upotrebajajajapanskeprepelice)). — (...) ne proizvode se učinci erga omnes, **izuzev u onom slučaju ako** [→ *izuzev ako*] *treća osoba koja je stekla pravo na taj žig nakon prijenesa i prije registracije* (www.singipedia.com/attachment.php?attachmentid=1280&d...);

осим/ изузев онда ако → *осим/ изузев ако*

Ako se vaš odnos počinje mijenjati, odmah okončajte vezu, **osim onda ako** [→ *osim ako*] *ste zadovoljni novim promjenama* (www.ljepota.ba/.../Pravila-ponasanja-prijatelja...);

осим у случају уколико → *осим уколико*

„Ne može SPS da donese odluku kada će biti izbori”, **osim u slučaju ukoliko** [→ *osim ukoliko*] *bi uskratili poverenje vladi*, što bi značilo da vlada u tom slučaju nema većinu (www.politika.rs/.../Dacic-Moguci-izbori-u-sklopu-zahteva-SNS.lt.ht...). — Svaki korisnik zastupa svoje mišljenje, **osim u slučaju ukoliko** [→ *osim ukoliko*] *se ne izjasni drugačije* (forum.telenor.rs › Info › Pravila foruma i registracija);

изузев (у оном) случају кад → *изузев кад*

... ne odobrava se pravo na davanje, **izuzev u slučaju kada** [→ *izuzev kada*], *prema tim pravnim propisima, postoji pravo na davanje samo po osnovu tog penzijskog staža* (www.ius.bg.ac.rs/prof/Materijali/.../ZAKON%20srbiya.austrija.doc). — Pa ipak, budući da je delo obimno i da sadrži obilje podataka, može da se koristi u kombinaciji sa drugim autorima; ali nipošto nije preporučljivo pozivati se isključivo na njega, **izuzev u onom slučaju kada** [→ *izuzev kada*] *navodi pouzdane izvore* (sr.wikipedia.org/sr-el/Кедрин);

изузев онда кад(а) → *изузев кад(а)*

— Do 1995, on više nije pravio takve greške, **izuzev onda kada** [→ *izuzev kada*] *je to činio namerno* (iwpr.net/sr/report.../pred-sudom-rečeno-da-je-tolimir-izazivao-mladić). — Nikada se u vezi nisam osećala "sama" **izuzev onda kada** sam to htela, a tada je uvek bio kraj (www.diskusije.net › ... › Unisex kutak);

го у случају кад → ? *го кад*

... iz Srbije pomagati emigraciju posrednim putem i ne preduzimati mere **do u slučaju kad** [→ ? **do kad**] *od samog tamošnjeg stanovništva potekne želja za emigracijom ...* (www.rastko.rs/kosovo/istorija/knjiga_o.../bogdanovic-kosovo_3.html).

Од свих сложених везника формираних према датом моделу најфреквентнији је у употреби везник *осим ако*, док се сложени везници са ексцептивним приједлогом *изузев* и простим везницима *ако*, *уколико*, *кад(а)* знатно рјеђе појављују, осим у административном стилу. Готово је околинална употреба сложених везника са приједлошким лексемама (*изван*, *до* — у цјелокупном корпусу само су четири примјера сложених везника са датим приједлозима и сви су са везничким елементом *ако* (*изван ако*, *ван ако* и *до ако*). Нисмо наишли ни на један примјер (како у посматраном језичком материјалу нашега корпуса, тако и у електронском Корпусу савременог српског језика) сложених везника чија би експлицитна структура била репрезентована датим приједлозима (*изван*, *ван*, *до*) и везницима *уколико*, *кад(а)* (*изван уколико/кад(а)*, *ван уколико/кад(а)*, *до уколико/кад(а)*).

XI.3. Сложени ексцептивни везници формирани удружењем рестриктивне партикуле *само*, *једино* и општезависног везника *ишћо*

Сложени субординацијски везници *само ишћо* и *једино ишћо*³⁹² настали су у процесу повезничења рестриктивне партикуле *само*, *једино* и општезависног везника *ишћо*, што потврђују сљедећи примјери у којима је дате везнике могуће супституисати

³⁹² Ковачевић њихов субординацијски статус образлаже наводећи аргументе сљедећим редослиједом: 1) дати везници могу повезивати само клаузе, никад синтаксеме или синтагме, што је типична одлика зависних везника; 2) њихово генеративно поријекло (срастање рестриктивне партикуле и зависног везника *ишћо*) укида могућност сврставања међу независне везнике због тога што партикулом може модификовати само садржај зависне клаузе ако је партикула препонована у односу на везник (јер је зависни везник структурни елемент зависне реченице), док је модификација независне клаузе могућа једино ако је партикула постпонована у односу на везник (јер независни везник није интегрална компонента ниједне од клауза које повезује, те би стављање партикуле испред везника довело до модификације само његовог садржаја); 3) употреба партикуле испред везника не може промијенити граматички статус везника, у конкретном случају општезависног везника *ишћо*; 4) сложени везници *само/једино ишћо* могу уводити још неке типове зависних клауза, што значи да у српском језику у свим контекстима немају исто значење (значење искључивања). Будући да у српском језику не постоји везник који би истовремено могао бити и координацијски и субординацијски, то је још један доказ да сложени везници *само/једино ишћо* припадају систему субординацијских везника (Ковачевић 1998: 218).

сложеним, контекстуално неусловљеним везницима ексцептивне семантике *осим шћџо*, *сем шћџо* или *изузев шћџо*:

Пјевачи послџе свакога припијевају као и горе послџе оца, *само шћџо* [→ *осим/сем/изузев шћџо*] *се имена мијењају* нпр. мјесто: добар чоече, матери се рече: добра мајчице, стрини: добра банице, а брату: добар брата (ВСК, Рисански обичаји, КИЈО).— И онамо се чате и дарују и испраћају отприлике као и у походима, *само шћџо* [→ *осим/сем/изузев шћџо*] *се на расћанку не дарују* (ВСК, Рисански обичаји, КИЈО). — ... јер се масним словима ретко означаје да су, начелно, сви изворни народни говори равноправни, као што су и сви језици равноправни, *само шћџо* [→ *осим/сем/изузев шћџо*] *социјални сћаћџус ћојединих језичких идиома, дијалекаћџа и/или језика, у ћракси укида равноћравностћ* (Б. Брборић, СЈНЈ); — ... сиже обе варијанте је исти, *само шћџо* [→ *осим/сем/изузев шћџо*] *је Хелачћџева варијанћџа оћщирнија и боћачћџија* (Ј. Рећеп, СЈ). — Црногорски језик је, иначе, добро лингвистички обраћен и описан, *само шћџо* [→ *осим/сем/изузев шћџо*] *је национално ћреименован* (Б. Брборић, СЈНЈ). — Код мене је то исто тако, *само шћџо* [→ *осим/сем/изузев шћџо*] *је моја жена мноћо више еманцићована...* (Д. Васић, Сабране приповетке, АСК). — Окривљен сам због тог убиства, никакве везе немам с тим, *једино шћџо* [→ *осим/сем/изузев шћџо*] *сам у чезама довео Љубинку Поћовић у војводин шћџаб* (Ковачевић 1998: 217: А. Исаковић, 284). — Може бити да је то и тачно, *једино шћџо* [→ *осим/сем/изузев шћџо*] *Зека није ћџа гјевојка већ кобила на којој је млада ћобјелла* (Ковачевић 1998: 217: Р. Братић, 43). — Све је то било тачно и на добром рачуну, *само шћџо* [→ *осим/сем/изузев шћџо*] *је време одмицало* а размак се никако ни за длаку није смањивао (Ковачевић 1998: 217: Д. Ненадић, 86).

Да спој рестриктивне партикуле и семантички недиференцираног везника *шћџо* чине сложени везник, доказује немогућност изостављања партикуле из његовог састава. Рестриктивна партикула обавезна је, интегрална компонента тога споја, што потврћују преоблике горе наведених примјера:

... су и сви језици равноправни, *само шћџо* *социјални сћаћџус ћојединих језичких идиома, дијалекаћџа и/или језика, у ћракси укида равноћравностћ* [→ ... *сви су језици равноправни, *шћџо* *социјални сћаћџус ћојединих језичких идиома, дијалекаћџа и/или језика, у ћракси укида равноћравностћ*] — ... сиже обе варијанте је исти, *само шћџо* *је Хелачћџева варијанћџа оћщирнија и боћачћџија* [→ ... *сиже обе варијанте је исти, *шћџо* *је Хелачћџева варијанћџа оћщирнија и боћачћџија*] — Код мене је то исто тако, *само шћџо* *је моја жена мноћо више еманцићована...* [→ *Код мене је то исто тако, *шћџо* *је моја жена мноћо више еманцићована...*]. — ... и ја га презирем исто колико и други бели; *само шћџо* *ја знам колико су и бели истћи ћад и ћоквареностћ* [→ *и ја га презирем исто колико и други бели; *шћџо* *ја знам колико су и бели истћи ћад и ћоквареностћ*].

Када се између надређене и зависне клаузе успоставља суоднос општег и посебног, односно када је значење супротности у односу на ексцептивно потиснуто у други план, тада су сложени везници *само ш̄ӣо* и *једино ш̄ӣо* (као и везници *осим ш̄ӣо/га*, *сем ш̄ӣо/га*) замјенљиви сложеним спецификативним везником *с ш̄им ш̄ӣо/га*, који је и иначе у већини случајева супституентан чисто ексцептивним везницима *осим/сем ш̄ӣо/га*³⁹³:

... сиже обе варијанте је исти, *само ш̄ӣо* [→ *с ш̄им ш̄ӣо*] је *Хелат̄ӣјева варијан̄ӣа о̄ӣшир̄нӣја и бо̄а̄ӣӣја* (Ј. Ређеџ, СЈ). — Све је то било тачно и на добром рачуну, *само ш̄ӣо* [→ *с тим ш̄ӣо*] је *време одмицало* а размак се никако ни за длаку није смањивао. — О ја немам илузија, знам колико је црнац бедан, покварен, и нижи створ, и ја га презирем исто колико и други бели; *само ш̄ӣо* [→ *с ш̄им ш̄ӣо*] ја знам колико су и бели *ис̄ӣӣ њаг и њокваренос̄ӣ* (Р. Петровић, Африка, АСК).

Рестриктивне партикуле *само/једино* могу градити сложени везник ексцептивног значења искључиво с општезависним везником *ш̄ӣо*, док у контактної позицији с везником *га* имају улогу интензификатора садржаја зависне клаузе, а не структурног дијела сложеног ексцептивног везника, на што указују сљедећи примјери реченица у којима су се у контактном положају нашли рестриктивна партикула и везник *га*:

... ра биh, ..., роѐо да бројим, *само да* [→ *да*] *не биh мислио*,... (Д. Киш, БП). — Нтео би да мати справа, *само да* [→ *да*] *он моџе без бриге банџити* (Ј. Лазаревић, Први пут с оцем на јутрење, АСК). — Тек крајем двадесетих година Ante Trumbić је признао да је потписао Крфску декларацију *само да* [→ *да*] *би се Хрватска нашла на победничкој страни Првог светског рата* (Д. Медаковић, Заблуде и грешке иза паравана југословенства, АВН). — Причекај мало, *само га* [→ *га*] *закључам ка̄ӣӣју* (Мразовић 1990: 547). — Чак православне владике, као много штовани Св. Василије Острошки, не устручавају се да уђу у везе и са римским папама, *само га* [→ *га*] *њиховом њомоћу збаце ш̄урски јарам* (В. Ћоровић, БиХ). — Претворио би се у сваку животињу, *само га* [→ *га*] *гође го оне женске с̄ивари* (Ковачевић 1998: 303, Р. Братић, 171). — *Само га* [→ *га*] *мали ѡрес̄ӣане муца̄ӣи*, биће нам то највећи поклон од светог Томе (Ковачевић 1998: 303, Р. Братић, 171). (АЛП: Ништа не мари што он ћути, *само га* *није болес̄ӣан* [→ ¹*Ништа не мари што он ћути, *га* *није болестан*; ²Ништа не мари што он ћути, *само га* *није болес̄ӣан* ← Ништа не мари што он ћути, важно је само да није болестан]).

Из наведених примјера јасно се види да изостављањем рестриктивне партикуле *само* једино бива укинута рестриктивна нијанса значења, чији је она носилац, док основни смисао реченице остаје неизмијењен.

³⁹³ В. т. XI.2.1.1. овога рада.

Исти је случај и са спојевима рестриктивних партикула *само/једино* са везницима условне семантике *ако, уколико*. Ни у њима рестриктивна партикула није обавезни конституент споја, односно не чини са простим, једнолексемским везником нову везничку јединицу, тј. сложени ексцептивни везник, што се види и у немогућности замјене рестриктивне партикуле ексцептивним приједлогом. Редукцијом рестриктивног елемента из споја једино би изостало указивање на рестрикцију услова, тј. на свођење „реализације само на дати као нужни и довољни услов, што је далеко од значења које имају сложени везници с ексцептивним предлозима у своме саставу“ (Ковачевић 1998: 304, напомена 421):

Ako si Jevrejin, mi ćemo te ubiti, *osim ukoliko se daš pokrstiti* [уп. → Ako si Jevrejin, mi ćemo te ubiti, *само ако се даш покристи*] (Д. Киш, С). — Све три дефинисане методе (...), представљају морално оправдана и изабрана средства, *osim ако их родићељи и наставници не примењују иопрешно* [уп. → Све три дефинисане методе (...), представљају морално оправдана и изабрана средства, *само ако их родићељи и наставници не примењују иопрешно*] (Бисера С. Јевтић, МПС). — ... karta se ne sme pogledati, *osim ако је баћена*, иначе те може skupo stajati [уп. → ... karta se ne sme pogledati, *само ако је баћена*, иначе те може skupo stajati] (Д. Киш, ГБД). — Републички органи, организације и службе настављају са радом до њиховог образовања, односно избора, у складу са Уставом, *osim ако овим законом није друкчије одређено* [уп. → Републички органи, организације и службе настављају са радом до њиховог образовања, односно избора, у складу са Уставом, *само/једино ако овим законом није друкчије одређено*] (Уставни закон за спровођење УРС, чл. 2).

XI.4. О статусу сложених везника *без да, без што* и *без ако*

Када се говори о сложеним ексцептивним везницима, нужно је поменути да у језику постоје и сложени везници са датим значењем, чија је употреба означена као ненормативна. Још је М. Стевановић (1979) примијетио да се употреба приједлога *без* уз реченице уведене везником *да*, означава као туђински утицај, али да нико није обратио пажњу на чињеницу да приједлог *без* бива употријебљен и уз друге везнике, нпр. уз *што* (*без што*) и *ако* (*без ако*), и констатује да уз реченице с везником *да*

приједлог *без* значи „*одсуство* онога што се тим реченицама казује, а уз друге (уз реченице с везницима *ако* и *што*) — *осим што* што те реченице значе“³⁹⁴.

Ковачевић сматра, ослањајући се на примјере које доноси Радовановић у своме раду *Номинализација и нејација*, да ексцептивно значење имају и везници *без да*, *без што* и *без ако*, и наглашава да „наведени везници у ексцептивном значењу нису у духу књижевног језика не само због тога што су настали под страним утицајем (јер све што је страно не мора нужно бити и нестандардно) већ прије свега због тога што у српском књижевном језику у творби сложених ексцептивних везника учествују само предлози који су синонимни (дакле, и супституентни) општеексцептивним предлозима *осим* и *сем*, а предлогу *без* није својствена таква употреба“³⁹⁵ (Ковачевић 1998: 305, напомена 422):

Сву слободу гостима даше *без да* себе и мало *оставе* (М. Миљанов). — Ово су наши људи, јадан — *без што* их је зло снашло (М. Лалић). — Рако је занешен његовим говором, у којег никакве поправке нема, *без што* му разум каже (М. Миљанов). — У војску не могу без раматизма *без ако* се мора (М. Лалић).

XI.5. Функционалностилска дистрибуција

У свим функционалним стиловима, између великог броја сложених ексцептивних везника, најфреквентнији су у употреби они који у своме саставу имају ексцептивне приједлоге *осим*, *сем*, док се остали приједлози као конституенти датих сложених везника изразито ријетко појављују, што се особито односи на приједлоге (*из*)ван и *до*, чија је употреба архаична у савременом језику. Као такви, ови приједлози, тиме и сложени везници у чијем су саставу, функционишу као нека врста стилске резерве (ексцептивним приједлозима *осим*, *сем*, односно ексцептивним везницима са датим приједлозима као конституентима).

³⁹⁴ Ово према Радовановић (2007: 106–107).

³⁹⁵ У РМС налазимо примјере право такве употребе приједлога *без*, у којима је, дакле, синониман с приједлозима *осим*, *сем*: **без** предл. **2. а.** значи *да се нешто изузима, издваја из раније реченог: изузевши, осим, сем*; исп. једино, само. — (...). Питати га нико не смијаше ... / Без ујака Пророковић Лаза; Нико ништа не говори, / Без Јован учитеља.

У текстовима књижевноумјетничког стила најчешће се појављује сложени везник *осим ишћо/га*, при чему је варијанта са фактивним *ишћо*, не само у овом функционалном стилу, заступљенија од варијанте се хипотетичким *га*.

За разлику од научног функционалног стила у којем најчесталију употребу, у оквиру дате семантичке категорије (односно у (под)систему сложених ексцептивних везника) има сложени везник *ћоред ћоћа ишћо*, апсолутну доминацију у административном функционалном стилу, тачније у текстовима законодавно-правног подстила, има сложени везник *осим ако*. Цјелокупан репертоар сложених ексцептивних везника у административном стилу у потпуности је сведен на контекстуално неусловљене ексцептивне везнике, у чијем се саставу готово искључиво јавља општеусловни везник *ако*. Од укупног броја забиљежених примјера сложених ексцептивних везника (234 примјера) главнину чини сложени везник *осим ако* (209 примјера), што само иде у прилог тези да је избор језичких средстава, тиме и везника, у великој мјери условљен логичкосемантичком нарави функционалног стила. Од осталих сложених ексцептивних везника са општеусловним везником *ако* као обавезним структурним елементом, регистровани смо врло мали број примјера, и то: *сем ако* (1), *изузев ако* (13), при чему је нужно напоменути да је први регистрован само у старијој, а други у новијој фази развитка административног стила. Занемариво је мали и број сложених ексцептивних везника који у своме саставу имају везнички елемент *каг(а)*. У нашем је корпусу само седам примјера, и то везника *изузев каг(а)*.

Врло се ријетко у саставу сложених ексцептивних везника у датоме стилу појављују остали везници (*ишћо*, *га*, *уколико*, *каг(а)*). Прецизније говорећи, у текстовима административног функционалног стила готово изостају сложени ексцептивни везници са семантички неспецификованим субординацијским везницима *ишћо /га* (нисмо забиљежили ниједан примјер сложеног ексцептивног везника с везником *га* као структурним елементом, а само су два примјера сложеног везника *осим ишћо* и један примјер везника *ћоред ћоћа ишћо*). Од могућих приједлога са ексцептивним значењем, као обавезним интегралним компонентама сложених ексцептивних везника, у овом се стилу искључиво јављају приједлози *осим* и *изузев*, при чему истичемо да се овај други појављује у свега двадесетак забиљежених примјера, и то у споју с везницима *ако* и *каг*.

Одговор на питање зашто је у корпусу текстова овога (под)стила тако мали број сложених ексцептивних везника са општеусловним везником *уколико* (па, и са

везником *кад*) ваља тражити у врло важном обиљежју административног функционалног стила, а то је избјегавање сваке разноврсности, што је резултат потребе за уједначавањем ради што бржег, једноставнијег и од неспоразума осигураног процеса комуникације сведеног на ниво аутоматизма.

И у корпусу Вукових текстова, и то искључиво оних који су својим одликама најближи публицистичком функционалном стилу, регистровани смо неколико примјера сложених везника ексцептивне семантике: *осим ишћо* (1), *осим ако* (3), *само ишћо* (3), *до га* (1).

XI.6. Закључак

Као резултат процеса усложњавања везничког система у српском језику формиран су и сложени везници ексцептивног значења, без чијег постојања категорија ексцептивности не би имала статус граматикализоване категорије, без којих се, дакле, не би могле издвојити зависно сложене ексцептивне реченице као посебан структурно-семантички тип. Њихова се појава везује за новији период развитка српског стандардног језика. За разлику од осталих везничких (под)система (нпр. узрочног, концесивног, финалног, темпоралног и сл.), сачињених како од простих, једнолексемских тако и од сложених везника, ексцептивни везнички (под)систем чине искључиво сложени везници. Њима се у састав сложене реченичне структуре уводи зависна клауза чији се садржај изузима из уопштено датог (генерализирајућег) садржаја надређене.

Већи број сложених ексцептивних везника настао је у процесу обједињења ексцептивног прилошког израза приједлошко-замјеничког типа и општесубординацијског везника *ишћо* и/или *га*, при чему је у неким од њих процес повезичења окончан редукцијом катафорски употријебљеног демонстративног замјеничког елемента из састава прилошког израза (*осим ишћоја ишћо/га* → *осим ишћо/га*, *сем ишћоја ишћо/га* → *сем ишћо/га*, *изузев ишћоја ишћо/га* → *изузев ишћо/га*, *до ишћо ишћо/га* → *до ишћо/га*), док је, пак, у другима његова редукција факултативна (*изван ишћоја ишћо/га* → *изван (ишћоја) ишћо/га*, *ван ишћоја ишћо/га* → *ван (ишћоја) ишћо/га*), а при формирању сложених везника *иоред ишћоја ишћо*, *иокрај ишћоја ишћо*, *иоврх ишћоја ишћо*, *мимо ишћоја ишћо* немогућа (**иоред ишћо*, **иокрај ишћо*, **иоврх ишћо*, **мимо ишћо*). Избор

везничког елемента *ш̄ӣо/га* условљен је њиховом везаношћу за категорију фактивности, односно хипотетичности.

Генеративно поријекло сложених ексцептивних везника који у својој структури имају прости везник условне семантике *ако*, *уколико* и *кад* (нпр. *осим ако/уколико/кад*, *сем ако/уколико/кад*, *изузев ако/уколико/кад*, *до ако*, (*из*)ван *ако/уколико*) слично је генеративном поријеклу сложених ексцептивних везника формираних преко замјеничких прилошких израза и општезависног везника *ш̄ӣо/га*, с том разликом што се код њих умјесто катафорске демонстративне замјенице *ӣо* као нужна карика у ланцу појављује приједлошки израз у случају (*осим/сем у случају ако/уколико* → *осим/сем ако*, *осим/сем уколико*), односно прилошки израз синтагматског типа у *оном случају*, настао у процесу декомпозиције замјеничког прилога *онда* (*осим онда ако* → *осим ако*, *осим у оном случају ако* → *осим ако* и сл.), или се, пак, у тој улози јавља и сам замјенички прилог *онда* или *ӣада* у улози кореферента зависној клаузи уведеној везником *кад(а)* (*осим онда/ӣада кад* → *осим кад*, *изузев онда кад* → *изузев кад* и сл.).

Сем преко прилошких израза (са значењем ексцепције или са значењем кондиционалности), сложени ексцептивни везници творени су и у процесу срастања партикуле и општесубординацијског везника *ш̄ӣо*. Овај је модел најмање продуктиван за ексцептивну семантичку категорију и по њему су формирани сложени везници *само ш̄ӣо* и *једино ш̄ӣо*.

Сложени ексцептивни везници чију експлицитну структуру чине приједлози *осим*, *сем* и *изузев* и неки од везничких елемената *ш̄ӣо/га*, *ако*, *уколико*, *кад* контекстуално су неусловљени будући да у свим контекстима имају ексцептивно значење (у њима је приједлог једнозначан номинатор ексцептивне релације), док остали сложени везници (*изван (ӣоја) ш̄ӣо/га*, *ван (ӣоја) ш̄ӣо/га*, *само ш̄ӣо*, *једино ш̄ӣо*) имају то значење само у одређеним контекстима, тј. само дијелом своје употребе припадају ексцептивним везницима (такви су и сложени везници *с ӣим ш̄ӣо* и *с ӣим га*, чија је примарна улога да обиљеже значење спецификације).

Међу сложеним ексцептивним везницима најфреквентнију употребу у свим функционалним стиловима осим у законодавно-правном подстилу административног функционалног стила, имају везници *осим ш̄ӣо/га*, *сем ш̄ӣо/га*. При том је, такође у тим стиловима, распрострањенија варијанта са везничким елементом *ш̄ӣо*. У поређењу са сложеним везницима са ексцептивним приједлозима *осим* и *сем*, сложени везници у чијој се структури појављују остали приједлози или приједлошки израз (претходно

конституенти прилошких израза) веома су слабо заступљени (*до ш̄ӣо/га*, изузев *ш̄ӣо*, *изузев га*, *изван (ш̄о̄о̄а) ш̄ӣо*, *изван (ш̄о̄о̄а) га*, *ван (ш̄о̄о̄а) ш̄ӣо*, *ван (ш̄о̄о̄а) га*). Ниска фреквенција употребе карактерише и сложене везнике са простим везником условне семантике као структурним елементом (*осим ако/уколико/кад*, *сем ако/уколико/кад*, *изузев ако/уколико/кад*, *изван ако/уколико*, *ван ако/уколико*, *до ако*), изузев у административном функционалном стилу. У оквиру посматране семантичке категорије, односно у подсистему сложених ексцептивних везника, апсолутну доминацију у административном функционалном стилу, тачније у текстовима законодавно-правног подстила, има сложени везник *осим ако*, што је још једна потврда тези да избор језичких средстава, тиме и везника, у великој мјери зависи од логичко-семантичке нарави функционалног стила.

ХП. СЛОЖЕНИ ВЕЗНИЦИ СПЕЦИФИКАТИВНОГ ЗНАЧЕЊА

ХП.1. Увод

У везничком систему савременог српског језика као специјализована везничка средства за изражавање спецификативног значења формиран су сложени везници *с њим њио* и *с њим га*. Њима се у структуру зависносложене реченице уводи зависна клауза којом се увијек износи нека допунска (додатна) информација којом се садржај надређене клаузе спецификује, тј. коригује, ограничава, проширује, поближе објашњава и сл., што потврђују слjedeћи примјери забиљежени у различитим функционалним стиловима српског језика:

а) *с њим њио*

Лица представљају једна српска Коломбина и два српска Арлекина, оба Тодора, *с њим њио* је, ради разликовања, један назначен као Огор (Б. Јакшић Провчи, ДР). — Слично Богдановићу и Глигорићу, радио је упоредо на текућој критици и на проучавању књижевне прошлости, *с њим њио* је, за разлику од њих, гао много више у овом друћом (Ј. Деретић, КИСК). — Према тој хипотези, као што се из самог назива може видети, територија прапостојбине Словена захвата простор између Одре и Висле, *с њим њио* њоједини линџисџи који тако гледају на дато питање *доуџиџају // га је њрајосџојбина временом мање или више излазила из њих ѡраница* (П. Пипер, УС). Дозвољено је уговарање у девизама у Републици *с њим њио* се ѡлаћање и најлаћивање ѡ њим ућоворима врџи у динарима (Закон о девизном пословању). — *Zaposleni моће, и sporazumu sa nadležnim organom iz člana 192. ovog zakona, da prestane sa radom i pre isteka otkaznog roka, s ѡim ѡto mu se za to vreme obezbeђuje naknada zarade u visini utvrђenoј opђtim aktom i ugovorom o radu* (ЗОР); — *Валуџина клаузула* је уговарање вредности обавезе у девизама (валута обавезе) у Републици *с њим њио* се ѡлаћање и најлаћивање ѡ њим ућоворима врџи у динарима (валута исплате) (ЗДП, чл. 2, ст. 24). — Слични су и проблеми на унутрашњем плану *с њим њио* у СЦГ још увек нема ѡтерорисџичких најага (НИН, бр. 2746, 28. 8. 2003); — Тамошњу кухињу чине јела која се углавном базирају на поврћу, *s ѡim ѡto se обилно upotreбљава ароматићно билје, dok se meso, практићно, dodaje као заћин* (Грађански лист, 3. 7. 2008, бр. 5456). — Дан уочи црвених бројки у календару лично је истицао заставе, прво ону црвену са алатом, па државну, а последњих годину дана још једну сличну њој, са нешто измењеним

распоредом основних боја, *с тим што се, у тој иејумбацији, звезда неким чудом, задржала на свом месцу* (Ђ. Балашевић, Три послератна друга);

б) *с тим да*

Po svedočenju doktora Papandopulosa, koji je u dva navrata lečio g. E. S., ovaj poslednji je imao jasne simptome agresivnosti i bio je otpušten iz kovinskog zavoda za umobolne kao krajnje nepouzdana osoba, *с тим да се преда на старанје својој жени* (Д. Киш, П). — (...): Sreski sud u Kovinu na osnovu § 194 st. 2 i 10 Vp. dozvoljava otpust iz Duševne bolnice u Kovinu oporavljenom bolesniku E. S., pod uslovom da ga njegova zakonita supruga, kao privremeni punomoćnik bolesnika, primi na izdržavanje i lično staranje, *с тим да га у случају да се bolesnikovo stanje zdravlja pogorša* ima smestiti u najbliži zavod za lečenje duševnih bolesnika (Д. Киш, П). — Ova tri tipa razlikuje i Стевановић (1969: 5), *с тим да је, према њему, ово razvrstavanje према садржини реčenice* (Д. Звекић-Душановић, СССМИ). — U našem kliničком uzorku, prosečne vrednosti hemoglobina A1c u obe grupe (IDDM i NIDDM) iznosila je 7+/-1.4% , *с тим да је optimalnu glikoregulaciju imalo 46 (62%) obolelih* ... (Ј. Ђеклић, Улога кохерентне томографије...). — Бројне студије у овој области недвосмислено указују да глобализација производи различите ефекте на жене и на мушкарце, *с тим да ефекти variraju зависно од државе, региона и друштвеног слоја* (...) (М. Докмановић, ГР). — За сваки стадијум карактеристичан је одређени тип моралног суђења, *с тим да се на највишем нивоу моралне одлуке доносе на основу принципa правде* (Б. С. Јевтић, МПС). — Републички завод може општим актом из члана 47. став 1. овог закона утврдити да се партиципација која пада на терет осигураног лица плаћа у фиксном износу, *с тим да фиксни износ не сме бити већи од процентуалног износа одређеног у складу са овим законом* (ЗЗО, чл. 48, ст. 2). — Од те тачке граница следује североисточно *с тим да Пекљан осјане Југославији*, а онда кружно, северно од Дренова до Ријечине... (Међународно признање, уговори, границе и спољна политика, Југословенско-италијански споразум о Ријечи, 27. јануара 1924, члан 3, у: Југославија 1918–1984, збирка докумената, стр. 161). — Исто тако остају у надлежности државне власти и послови који су од особитог значаја по опште државне интересе, као што су (...) међународни правни саобраћај, *с тим да се правна помоћ у ванпарничким стварима врши директно преко судова* ... (Стварање Бановине Хрватске, Реакција на споразум, Споразум Цветковић–Мачек, 23. августа 1939, у: Југославија 1918–1984, збирка докумената, стр. 358). — Немци се могу пуштати из места само на рад, *с тим да се по повраћку — сваки дан — јављају Команданту тог села* (Обликовање Србије као сложене федералне јединице, Наредба бр. 2 команданта војне области народноослободилачке војске Југославије за Банат, 18. октобра 1944, у: Југославија 1918–1984, збирка докумената, стр. 619). — Прва је љубав једна врста регрутације, при

којој се неко огласи за способна *с ѿим га одслужи рок* кад буде позван (Б. Нушић, Аутобиографија, 113, АСК). — У моје време, плусквамперфект је у питању, царевало је неколико лудака, два из Београда и два из Загреба, *с ѿим га* су имали „*fun*“ клубове, *йо локалним музичким редакцијама*, где су се следбеници, у зависности од подгрупе шизофреније, опредељивали за БГ или ЗГ плувачку фракцију ... (А друг Паја јахао је на челу колоне...) (Ђ. Балашевић, Три послератна друга).

Реченице са сложеним везницима *с ѿим шѿо/га* представљају посебан структурно-семантички тип у систему зависнослужених реченица српског језика, настао у окриљу његових специјалних стилова. Премда су реалност савременог српског језика, ове реченице (зависнослужене реченице са спецификативним значењем) готово да се и не помињу како у старијој тако и у новијој сербокroatистичкој литератури³⁹⁶. На ту чињеницу посебно скреће пажњу М. Ковачевић у своме раду о зависној реченици са спецификативним значењем (Ковачевић 1998: 158–168), истичући да су дате реченице као продукт најновијег развитка српског стандардног језика, и то, његових специјалних функционалних стилова, прије свега научног и публицистичког, укључујући још и административно-правни, остале неуочене и у граматикама неанализиране због тога што нису присутне у књижевноумјетничком функционалном стилу, који је, „ако не искључиво онда првенствено“, језички материјал на коме се заснива (п)опис формалних и семантичких типова реченица не само у граматичкој већ неријетко и у научној литератури.³⁹⁷ А будући да задовољавају све неопходне услове — а то је постојање специјалне „самосвојне“ форме која ће одговарати специјалном, „самосвојном“ значењу (Исто, 159), зависнослужене реченице са спецификативним значењем, по ријечима овога аутора, могу се, и морају, издвојити у посебан формално-семантички тип зависнослужених реченица.

³⁹⁶ У одјељку о сложеним везницима зависнослужених реченица и њиховим везничким скупинама, као реченице додатне обавијести и исправка уведене сложеним везницима *с ѿиме шѿо* и *с ѿиме га*, односно везничким скупинама *само с ѿиме шѿо* и *само с ѿиме га*, помињу и аутори Л. Вукојевић и Л. Худечек (2007: 319).

³⁹⁷ Међу разлозима што је дати тип реченица (као и многих других) остао непримијећен у научној литератури, поред чињенице да је у научној обради појединих реченица кориштен, првенствено, језички материјал из граматика, Ковачевић као најзначајнији издваја тај да је „у сербокroatистици граматичка литература претходила научној елаборацији“ умјесто да буде обрнуто (Ковачевић 1998: 158).

ХП.2. Творбени модел(и)

И сложени спецификативни везници *с ѿим ѿӣо* и *с ѿим га* формирани су као већина сложених везника у српском језику — срастањем катафорски употријебљене демонстративне замјенице с општезависним, експликативним везником *ѿӣо* или *га*. Како би се поуздано утврдио пут настанка ових сложених везника, најприје ваља сагледати примјере у којима се у контактної позицији нашла, као катафорски корелат, демонстративна замјеница у инструменталної приједлошко-падежној форми (*с ѿим*) са везником *ѿӣо* или *га*:

U svojim mislima odavno se ona pomirila *s tim da* se njena muka ne može nikome ni nagovestiti, kamoli kazati, i prema tome da joj nema ni leka (Andrićeva riznica). — За вас би једини излаз из ситуације био када би се вратили тамо одакле сте и дошли и помирили се *с ѿим га* сте мртви (Б. Нушић, Сумњиво лице, АСК). — ... , а Грчка се никад није помирила *с ѿим га* се историјско име једне њене покрајине користи као симбол других државотворних и националних програма, али се македонским језиком није много бавила. (Б. Брборић, СЈНЈ). — Ако се Србија и Хрватска морају помирити *с ѿиме га* БиХ није њихов део, Бошњаци се морају помирити с тим да је БиХ само делимично њихова. (Б. Брборић, СЈНЈ). — Право да ти кажем, ја се не слажем *с ѿим га* обучеш ону белу свилену пижаму прве брачне ноћи ја сам за лихт плаву кошуљу (Б. Нушић, Сумњиво лице, АСК). — Сви су сагласни *с ѿим га* самогласници звуче боље од сугласника и лепима се сматрају језици као италијански, па и српскохрватски, у којима самогласници чине скоро половину гласова у тексту (Б. Брборић, ОЈР). — Тешко је сагласити се *с ѿим га* Лондон и југословенска влада иду с окупаторима (Стварање 1. пролетерске бригаде и реакција Коминтерне. Лева скретања, Извршни комитет Комунистичке Интернационале Јосипу Брозуну Титу, 5. марта 1942, у: Југославија 1918–1984, збирка докумената, стр. 459).— Разуме се, рачунало се и рачуна се *с ѿим га* ће Одбор — и са средњим (матичним), и с великим, и с малим саставом (...) — радити у академској атмосфери, доприносећи обједињавању стручних снага, оскудних у свакој језичкој дисциплини (Б. Брборић, СЈНЈ). — Дакле, од почетка смо ишли *с ѿим га* дамо пуну гаранцију повјериоцима да ће кредити, они прошли и ови које сада узимамо, бити враћени (Програм дугорочне економске стабилизације, Преговори за добијање финансијске подршке из иностранства и излагање председника СИБ-а Милке Планинц, 3. јула 1983, у: Југославија 1918–1984, збирка докумената, стр. 1111). — Истовремено, Савезно извршно вијеће је било начисто *с ѿим га* се та одговорност не може прихватити ако у земљи не учинимо све да се оне оштре, грубе и најтеже клаузуле не ставе у функцију (Програм дугорочне економске стабилизације, Преговори за добијање

финансијске подршке из иностранства и излагање председника СИБ-а Милке Планинц, 3. јула 1983, у: Југославија 1918–1984, збирка докумената, стр. 1112).

У наведеним се примјерима невезничке употребе споја (*с њим + њио/га*) јасно види пут настанка сложеног везника *с њим њио/га* као квалитативно нове семантичке јединице формиране у процесу срастања експликативног везника *га/њио* и катафорског корелата задатог рекцијом глагола у предикату или рекцијом прилошке лексеме у саставу копулативног предиката (*помирили су се с њим, рачунали су с њим, сајласни су с њим, ишли смо с њим* и сл.). Одвојивши се од свог корелативног контекста преко којег је створен, сложени везник *с њим њио/га* стекао је ново, спецификативно значење. Повезничењем катафорског корелата и експликативног везника мијења се и семантичка и структурна вриједност зависносложене реченице. Као катафорски корелат у структури надређене клаузе, будући семантички непотпуна, демонстративна замјеница предодређује навођење зависне *њио* или *га* клаузе; другим ријечима, она је показатељ, односно „предодређивач“ структурно нерашчлањеног типа сложене реченице (зависној клаузи предодређује експликативно значење). Као дио сложеног везника, инструментална падежна форма демонстративне замјенице *с њим*³⁹⁸ по правилу није у рекцијском потенцијалу глагола у функцији предиката главне клаузе, што је доказ да је дошло до њеног потпуног повезничења са везником *њио* или *га*. Зависна клауза уведена сложеним везником *с њим њио/га* прикључује се надређеној клаузи као цјелини, не односи се, дакле, ни на један њен појединачни елемент. Употреба сложеног везника *с њим њио/га* сигнал да је ријеч о структурно рашчлањеном типу сложене реченице.

ХП.3. Значењске карактеристике

У језику не постоји ниједно граматичко средство које би било семантички потпуно подударно сложеним везницима *с њим њио* и *с њим га*, што, између осталог, значи да разлог стварању датих сложених везника ваља, прије свега, тражити у њиховој

³⁹⁸ „Као корелат наведена форма предодређује клаузи експликативно значење, с тим да корелат задат рекцијом глагола у предикату има једно од основних инструменталних значења — социјативно — а као 'некорелат' *с њим* то значење не подразумејева, али је очито нешто од тог значења посредно, преко пропртнооколносног инструменталног, 'допрло' и до значења спецификације као основног значења везника *с њим њио/га*“ (Исто, 161).

семантичкој вриједности³⁹⁹, као и то да њима обиљежене спецификативне клаузе немају свог правог семантичког еквивалента.

Према Ковачевићу (1998: 166–167), три су основне семантичке компоненте спецификативног значења, и то: а) временска симултаност комуникативно неравноправних садржаја двију клауза, б) различитост карактера садржаја основне и зависне клаузе с обзиром на опозицију опште/конкретно, при чему је садржај управне клаузе општијег карактера, а садржај зависне конкретан, в) епексегетски карактер садржаја зависне клаузе. Прва семантичка компонента повезује овај тип зависносложене реченице са пропратнооколносним, друга са граматички ексклузивним клаузама, а трећа са апозитивним. Ковачевић посебно наглашава чињеницу да су код свих клауза (пропратнооколносне, ексклузивне, апозитивне) појединачне компоненте доминантне, док је код спецификативних свака од њих тек само присутна, тј. својствена спецификативном типу значења, што је, по његовом мишљењу, у складу са општом законитошћу стварања нових језичких категорија, а то је „да се свака нова категорија ослања на постојеће (већ формиране) и припрема у њима“ (Исто, 167).

Највише удјела у спецификативном значењу има пропратнооколносна семантичка компонента, чему у прилог иду и примјери у којима би се пропратнооколносна конструкција *īpri īom* могла замијенити сложеним везником *s īim īiio/ga*, а да значење остане готово неизмијењено⁴⁰⁰. Чињеница да се у сложеним реченицама с

³⁹⁹ Обавезан, али не и најбитнији, елемент спецификативног значења чини семантичка компонента која је уједно основ пропратнооколносног значења, а то је, према Ковачевићу, симултано „супостојање“ чињеница које немају подједнаку комуникативну важност. Из овог нужно проистиче да се пропратнооколносне конструкције *u/a īpri īom* не могу сматрати семантичким еквивалентом сложеном везнику *s īim īiio/ga*, што повлачи за собом још један закључак у вези са разлогом настанка овога везника, а то је да дати везник није створен како би се субординацијски уобличио дотад несубординацијска категорија, односно, да мотив настанка овог везника не треба тражити у његовом различитом граматичком значењу, које је субординацијско (у свом граматичком значењу овај везник подударан је с инструменталним нереченичним еквивалентом за разлику од пропратнооколносног који није), од граматичког значења пропратнооколносних конструкција *u/a īpri īom*, које је увијек координацијско. Ковачевић претпоставља да то не само да није основни већ вјероватно није уопште разлог стварању сложеног спецификативног везника (Ковачевић 1998: 160).

⁴⁰⁰ Како би показао до које мјере пропратнооколносне клаузе могу значењски бити блиске спецификативним, Ковачевић (1998: 294, напомена 301) наводи сљедећи примјер у којем би се пропратнооколносна везничка конструкција *īpri īom* могла супституисати спецификативним везником *s īim īiio* без штете по значење реченице: „наравно, да би терминолингвистика могла да обавља тај задатак, неопходан је услов стална сарадња између лингвиста и стручњака за друге научне гране: *īpri*

везником *с ѿим шѿо/га* обично конфронтирају садржаји надређене и зависне клаузе и да, посматрано с граматичког становишта, оне подсјећају на однос адверзативности, објашњава већу сличност спецификативног везника *с ѿим шѿо/га* са пропратнооколносним везничким конструкцијама које у свом саставу имају адверзативни везник (*а/али ѿри ѿом*) него са онима у чијем је саставу копулативни везник⁴⁰¹:

Pravimo dobre predstave, bavimo se temama koje se tiču svih nas, ne guramo probleme ispod teriha, već oštro kritikujemo svet **i, pri tom**, [→ **s tim što**] *umemo tome i da se smejemo umemo tome i da se smejemo*), ... (Грађански лист, 14. 7. 2008, бр. 5465). — Оно што је узела Индија или Pazova, srazmerno svojim dimenzijama zahteva i Gajdobra, **a pri tom** [→ **s tim što**] *jasno dobacuje*: "Ljudi žive i van gradova" (Грађански лист, 3. 7. 2008, бр. 5456). — Ми Срби сањамо за светским успехом и желимо да нас други цене, **a ѿри ѿом** [→ **с ѿим шѿо**] *не ценимо сами себе* (НИН, 14. 2. 2008, бр. 2981). — ... јер браћа Качињски форсирају социјалну заштиту која је више фер, **a ѿри ѿом** [→ **с ѿим шѿо/ѿри чему**] у великим гржавним фирмама зајошљавају ѿслушнике и коче приватизацију (Политика, 16. 7. 2006). — Теško је извести да се žене активно баве својом професијом **a pri tom** [→ **s tim da**] *posvećuju dovoljno vremena deci* (Политика, 16. 7. 2006).

Семантичко поређење зависнослужених реченица са спецификативним везником и њиховим пропратнооколносним реченичним трансформима омогућује закључак да је битна (заједничка) одлика и једних и других истовремено „супостојање“ двију појава (радњи, стања и сл.) које, посматрано с комуникативног аспекта, нису једнако вриједне, прецизније речено, садржај прве клаузе комуникативно је битнији, примарнији од садржаја друге. Разлика међу њима своди се на чињеницу да наведена семантичка компонента у сложеним реченицама са спецификативним везником није доминантна, те основно значење овог сложеног везника јесте значење спецификације.

Значењски најближа сложеним спецификативним везницима, али не и потпуно еквивалентна, јесте везничка конструкција *ѿри чему*⁴⁰², којом се у структуру зависнослужене реченице уводи релативна пропратнооколносна зависна клауза:

ѿом ће ови друѿи објашњаваѿи суѿѿину ѿојмова које ѿреба именовати, а линѿисѿи ѿроцењиваѿи добре и лоше сѿране ѿредложених назива (Политика, 26839, 25. 6. 1988, 10)“.

⁴⁰¹ „Чак би се у већини случајева *спецификаѿивно значење моло ѿроласѿи синѿезом ѿроѿраѿинооколносноѿ и адверзатѿивноѿ*“ (Исто, 161).

⁴⁰² „Једино би ова два формална типа зависнослужених реченица потпадала под чисте спецификативне реченице, јер је основно значење ових везивних конструкција спецификативно“ (Исто, 167, напомена 302).

У последње време између службеника Срба и Хрвата у више махова дошло је до насилних аката који су у мањим местима добили карактер правих сукоба, *при чему* [→ *с шим шшо*] је било и више *мривих* (Стварање Бановине Хрватске, Реакција на споразум, Немачке анализе о унутрашњој политичкој ситуацији у Краљевини Југославији, 25. новембра 1939, у: Југославија 1918–1984, збирка докумената, стр. 362). — Циљ моралног васпитања је израз интеракције пожељног и могућег, апстрактног и конкретног, идеалног и реалног, *при чему* [→ *с шим шшо*] у формулацији самој циља обично доминира једна од супротивљених тенденција (Б. С. Јевтић, МСП). — У вези с њима појавила се и концепција о потреби јединственог „државног језика“, *при чему* [→ *с шим шшо*] је *ша* улога у *пракси* била намијењена српском књижевном језику збој доминантној уједињаја административној средшшо наше државне заједнице (Б. Брборић, ОЈР). — Године 1768. Теодосије је тражио од млетачких власти одобрење да Орфелина постави за ревизора у својој штампарији, *при чему* [→ *с шим шшо*] је *иисца* и *нејову жену Ану назвао венецијанским жишељима* (М. Павић, Барок). — У новијим истраживањима истиче се, такође, да између самих балтичких језика постоје уочљиве разлике у односу према словенским језицима, *при чему* [→ *с шим шшо*] се *зајаднобалтички језици виде као језици унеколико прелазне природе*, пошто их једне особине зближавају са источнобалтичким језицима, а друге са прасловенским језиком (П. Пипер, УС). — Са порастом јачине страха у човеку, расте и јачина агресије, која може показивати различите начине манифестовања (директна и индиректна, невербална и вербална, маскирана вербална агресија итд.), *при чему* [→ *с шим шшо*] *човек не мора бити свештан несне повезаности страха и агресије* (В. Јеротић, Учење св. Исака Сирина и наше време). — On odmah razmetnu karte po Razinovom stolu, *pri čemu* [→ *с шим шшо*] *sveti Nikola izade prvi; ...* (М. Павић, ПСЧ). — ... pokušali smo da se smestimo na način poznat u Studentskom gradu kao sistem »dupe-glava« ili »ti pereš noge, a ja zube!« *pri čemu* [→ *с шим шшо*] *su nam glave bile na dva suprotna kraja kreveta* (М. Капор, Фолиранти). — ... mada se ne jednom dogodilo da je morao da istupa u štampi s antikomunističkim deklaracijama, *pri čemu* [→ *с шим га*] *nedоследnost svojih političkih pozicija Sartr uvek ima mogućnost da objasni principima egzistencijalističke filozofije* (Д. Киш, В). — Него су новине обично остављане за увече према лампи, па би се тада понајвише задржали на извештајима са судских претреса, убиствима, разбојништвима или самоубиствима, *при чему* [→ *с шим шшо*] *би он уносио нешшо и од своја професионалној разумевања* (Д. Васић, Ослобођење, у: Сабране приповетке, АСК).

Из перспективе процеса семантичке диференцијације у оквиру самога поља спецификативног значења реализованог зависнослуженом реченицом с везницима *с шим шшо/га* ваља посматрати и појаву везничких конструкција типа *с шом разликом шшо/га*, *с најоменом/ уз најомену га*, *с изузејком га/шшо*, при чему треба истаћи да

их Ковачевић помиње⁴⁰³, у контексту семантичке поткласификације спецификативног значења⁴⁰⁴, као могуће супституенте сложеном спецификативном везнику, али се о њиховом статусу не изјашњава. Дате везничке конструкције (сложени везници) настале су према принципу формирања сложених везничких средстава творених преко синтагматских прилошких израза, односно обједињењем лексема апстрактне семантике у зависној падежној форми и општезависног везника (у случају *га*, *иод условом/уз услов га*, *иод иреџиосџавком/уз иреџиосџавку га*, *с намјером га*, *с циљем га* и сл.). При том је важно истаћи да у састав сложеног везника *с џом разликом га/џио* улази комплетан синтагматски израз, са демонстративном замјеницом у улози конгруентног атрибута као обавезним елементом [*с џом разликом + га/џио* → *с џом разликом га/џио*], док је обавезна редукција замјеничког елемента у творби сложених везника *с најоменом / уз најомену га* [*с џом најоменом + га* → *с најоменом га*, *с џим изузеџком + га/џио* → *с изузеџком га/џио*]:

Pšenica će biti obezbeđena vodom ako joj padne 650 do 750 mm vodenog taloga s tom napomenom da ta količina vode treba da bude dobro raspoređena [→ Pšenica će biti obezbeđena vodom ako joj padne 650 do 750 mm vodenog taloga s napomenom da ta količina vode treba da bude dobro raspoređena] (www.agroinfotel.net/index.php?option=com...view...). — Valjda će ti to biti dovoljno za neku orijentaciju veličina, s tom napomenom da je Ownerova skala veličina uvek nešto manja nego kod drugih ... [→ Valjda će ti to biti dovoljno za neku orijentaciju veličina, s napomenom da je Ownerova skala veličina uvek nešto manja nego kod drugih ...] (forum.varalicar.com › Slatkovodno varaličarenje › Bandar). — Beogradski koncert, pet dana nakon toga, bio je gotovo identičan, s tim izuzetkom da je za lokalnu ekipu bio puno važniji [→ Beogradski koncert, pet dana nakon toga, bio je gotovo identičan, s izuzetkom da je za lokalnu ekipu bio puno važniji] (fly.srk.fer.hr/~tbiskup/stuff/.../live_rza.htm).

Могућност замјене споја приједлошко-падежне именичке конструкције (*с најоменом/уз најомену*, *с изузеџком*) односно синтагме (*с џом разликом*) и

⁴⁰³ Као супституенте везнику *с џим џио/га*, у зависности од оствареног подтипа спецификативног значења, аутор наводи везничке конструкције *с џом разликом џио/га*, *с најоменом/уз најомену га* и израз *с изузеџком*.

⁴⁰⁴ Премда није лако утврдити подтипска значења спецификативног везника *с џим џио/га*, јер су условљена семантичким суодносом лексема у основној и зависној клаузи, Ковачевић даје семантичку поткласификацију спецификативног значења издвајајући при том значење *корекције*, *ексцезиције*, *спецификације условом* (значење додатног услова) и *еџексеџској објашњења*, *с напоменом да су дати* (под)типове најчешћи, али не и једини (Исто, 160–164).

општезависног везника *ш̄ӣо/га* сложеним спецификативним везником *с̄ ш̄им ш̄ӣо/га*, с једне стране, и немогућност дисконтинуиране реализације лексеме апстрактне семантике (у инструменталној или акузативној падежној форми) и општезависног везника *ш̄ӣо/га* без последица на семантичком плану, с друге стране, доказују да је ријеч о сложеним везничким средствима.

Пунозначном именичком лексемом у структури датих сложених везника (*разлика*, *најомена*, *изузет̄а̄к*) експлициран је подтип спецификативног значења, на што упућује чињеница о подударности њихове лексичке семантике и значења реализованог зависном клаузом у саставу сложене реченичне структуре са спецификативним значењем. Ради потврде наводимо примјере забиљежене у различитим функционалним стилловима:

Oni na jugu pored Timoka, kao što je Šarbanovac, selo nekadašnjih republičkih rekordera u proizvodnji hrane, brinu slične brige kao žitelji "Novog gradskog centra" *s tom razlikom što* [→ *с̄ ш̄им ш̄ӣо*] *većina domaćinstava ima sopstvenu satelitsku antenu* (KSSJ). — Slična je situacija i u mađarskom jeziku, *s tom razlikom što* [→ *с̄ ш̄им ш̄ӣо*] *se o modalnim glagolima tek odskora govori kao o glagolima koji se prema nekim svojim karakteristikama mogu izdvojiti u zasebnu grupu* (Д. Звеквић-Душановић, СССМИ). — (Pod kojim je izgovorom gost odbio ponudenu večeru?) Tvrđnjom da je on poput Nasradinovog magarca privikao na gladovanje, *s tom razlikom da se njemu neće dogoditi isto što i magarcu*, to jest da precrkne: on nosi u svom organizmu velike rezerve energije koju, u vidu alkohola, s vremena na vreme dopunjuje (Д. Киш, П). — On izgleda slično kao form za izmenu strane, *s tom razlikom da* [→ *с̄ ш̄им га*] *se u njega unose samo osnovni podaci* (www.dbe.uns.ac.rs/webservisi/servisi/sajt_dbe/cms_uputstvo). — U ovoj Bretonovoj definiciji krije se tajna i Preverovog pogleda na svet i smisao njegove poezije, *s tom razlikom što* [→ *с̄ ш̄им ш̄ӣо*] *je Prever između poslednjih reči stavljao znak jednakosti* (Д. Киш, XII). — Kao i oni, Danilov učenik, je pre svega pripovedač, *s tom razlikom što* [→ *с̄ ш̄им ш̄ӣо*] *njemu nedostaje emocionalno-psihološka komponenta koja čini osobenim dva spomenuta pisca* (Ј. Деретић, КИСК). — Istorijska slika se ponavlja, *s tom razlikom što* [→ *с̄ ш̄им ш̄ӣо*] *sada nemamo u brdima "bandite" tj. "huligane" (partizane i četnike), ...* (www.srpskapolitika.com/Tekstovi/Analize/2011/latinica/037.html, 21. 6. 2011). — Radiće koliko im volja, *s tom razlikom što* [→ *с̄ ш̄им ш̄ӣо*] *će u novonastalim okolnostima pored plate redovno primati i penziju* (www.zanatskakomora.com/zanatska/forum/default.aspx?g=posts..., 21. 6. 2011). — Kao i oni, Danilov učenik, je pre svega pripovedač, *s tom razlikom što* [→ *с̄ ш̄им ш̄ӣо*] *njemu nedostaje emocionalno-psihološka komponenta koja čini osobenim dva spomenuta pisca* (Ј. Deretić, КИСК). — Могло би се чак рећи, попут Хаузера, да је и овде култ антике као и истовремено одушевљење за средњи век, у суштини романтичарски покрет, *с*

најоменом га [→ *с ѿиим шѿио*] су, уосѿалом, Винкелман и Русо били савременици (М. Павић, К). — Командант пука ставља тај „масакр — у дужност команданту дивизиона, а овај заповест преноси командиру батерије, *с најоменом га* [→ *с ѿиим га*] овоја ѿуѿиа водници лично осмаѿрају из ѿешачкој рова (С. Јаковљевић, На узораним и пустим њивама Мачве, Српска трилогија, књига I, 110–111, АСК). — Мене из министарства унутрашњих предлажу у руководеће просветне органе, али *с најоменом га* [→ *с ѿиим га*] се ѿреѿходно морам оѿарасѿиѿи ѿоја баласѿа (А. Поповић, Мрешћење шарана, АСК); — S ovom se konstatacijom možemo u potpunosti složiti, *с нароренор да* [→ *с ѿиим га*], *у складу с определјенјем о типовима модалности у овом раду, прилог вероватно припада епистемичкој модалности, док прилог невероватно припада евалуативној модалности јер не исказује степен уверености у истинитост пропозиције, већ исказује став према фактивној пропозицији* (Д. Звекић-Душановић, СССМИ). — Poznajem puno ljudi koji imaju isti osjećaj, а i kod мене је слично, *с изузетком да* [→ *с ѿиим шѿио/ осим шѿио*] *ponekad jedem ribu* и *немам осјецај гађења на њу* (www.banjalucaforum.com/viewtopic.php?f=27&t=14169..., 21. 6. 2011). — Slučaj Draže i Stepinca nisu u potpunosti identični iако имају доста сличности — поготову у крајњој конвенци *с изузетком да* [→ *с ѿиим шѿио/ осим шѿио*] *Stepinac nije bio strijeljan* (www.svedok.rs/index.asp?show=76314, 21. 6. 2011). — Koristim priliku da se pozdravim s mesecom aprilom, који је био поприлично обичан, *с изузетком да* [→ *с ѿиим шѿио/ осим шѿио*] *sam počela svoje putovanje blogerskom reком* (nenablog.katherine.rs/?p=14, 21. 6. 2011). — Svaki dobar i očuvan primerak кошта мало више, *с изузетком да* [→ *с ѿиим шѿио/ осим шѿио*] *ponekad može i da se natрчи na dobar auto za male pare*, ал то једино од неког познаника или на (www.vrelegume.rs › Index boarda › Automobili › Kupovina, 21. 6. 2011). — Na kraju se od većег дела planiranог odustalo, *с изузетком што је покренут један неделјник* (angusyoung111.wordpress.com/2010/02/06/sariceve-novine/). — Stanovnici polinežanskih ostrva uglavnom верно показују овај степен развитака, *с изузетком што* [→ *с тим што*], *usled nedostatка крупних zveri, lov ne zauzima posebno mesto* (www.danas.rs/.../vise_klase_prisvojile_cenjena_zanimanja.24.html?..). — Kupovina se obavlja слично као и код обичних Internet трговача, *с изузетком што* [→ *с тим што*] *se kod Verified by VISA трговача, prilikom potvrde kupovine, izvršava provera ...* (www.erstebank.rs/rs/...by.../najcesca_pitanja_verified_by_VISA).

Када се у реченици истовремено остварују два типа семантичких релација — однос семантичке конјункције, преко односа подударности, и однос семантичке адверзативности, преко односа неподударности, тада је сложени везник *с ѿиим шѿио/га* замјенљив везничком конструкцијом *с ѿом разликом шѿио/га*:

Слично Богдановићу и Глигорићу, радио је упоредо на текућој критици и на проучавању књижевне прошлости, *с ѿиим шѿио* [→ *с ѿом разликом шѿио*] *је, за разлику од њих, гао мноо више у овом грујом* (Ј Деретић, КИСК). — Малолетник коме

је изречена ова васпитна мера има иста права и обавезе као и остали малолетници у васпитној установи, *с њим шћо* [→ *с њом разликом шћо*] *му се у њојлегу њосћућања њоклања њосебна њажња*, али тако да се у животу и раду у установи не издваја од осталих (ЗМУКД, чл. 120). — Дан уочи црвених бројки у календару лично је истицао заставе, прво ону црвену са алатом, па државну, а последњих годину дана још једну сличну њој, са нешто измењеним распоредом основних боја, *с њим шћо* [→ *с њом разликом шћо*] *се, у њој њрећумбацији, звезда неким чудом, задржала на свом месћу* (Ђ. Балашевић, Три послератна друга). — Ова три типа разликује и Стевановић (...), *с њим да* [→ *с њом разликом шћо*] *је, према њјети, ово разврстavanje према садржини рећенице* (D. Zvekić-Dušanović, SSSMI). — Слични су и проблеми на унутрашњем плану *с њим шћо* [→ *с њом разликом шћо*] у *СЦГ још увек нема њерорисћичких наћага* (НИН, бр. 2746, 28. 8. 2003). — Слични су и проблеми на унутрашњем плану *с њим шћо* [→ *с њом разликом шћо*] у *СЦГ још увек нема њерорисћичких наћага* (НИН, бр. 2746, 28. 8. 2003). — Тамошњу кухињу чине јела која се углавном базирају на поврћу, *с њим што* [→ *с њом разликом шћо*] *се обилно употребљава ароматично билје, док се месо, практично, додаје као заћин* (Граћански лист, 3. 7. 2008, бр. 5456). — Не зна се ко је у већем проблему, *с њом разликом да* [→ *с њим да*] *EPS има више шансе да брже изађе на зелену грану* јер је произвођач електричне енергије (www.paragraf.rs/dnevne-vesti/311012/311012-stampa8.html). — Ова функција је слична биномној расподели, *с њом разликом да* [→ *с њим да*] *је број повољних ishoda фиксiran, а број покушaja произвољjan* (office.microsoft.com/.../negbinom-dist-funkcija-negbinom-dist-...)

Како се из наведених примјера види, надрећеном се клаузом обилежава оно што је карактеристика свих елемената разматране цјелине (а што је најчешће експлицирано употребом придјевске или прилошке лексеме *сличан*, *исћи*, *исћовешћан*, *слично*, *исћо*, чија семантика⁴⁰⁵ управо указује на постојање заједничких карактеристика разматраних дијелова цјелине), а зависном само оно што важи за поједине њене елементе, али што није у супротности са карактеристиком цјелине, тако да зависна у односу на надрећену има функцију коректива.

Сложени везник *с њим шћо/га* супституентан је везничком конструкцијом *с наћоменом/ уз наћомену га* када се зависном клаузом износи било који додатни податак

⁴⁰⁵ **сличан** 'који личи коме њо свом лику, који има заједничке црће, особине с ким или с чим, који њодсећа њо чему на која или шћо, налик'; **исти 1.** 'који има једнаке индивидуалне, сћецифичне квалитетје као и неко дрући, њоћћуно једнак, иденћичан'. **2.** 'врло сличан њо врстћи или квалитетћу'; **истовестан 1.** 'који с неким, с нечим друћим има исћа својсћва, особине, њоћћуно једнак, иденћичан'. **2.** 'исћи или врло сличан њо излегу, врстћи, квалитетћу, сасћаву и гр.' (СЕР).

у циљу спецификације оног што је означено основном клаузом, тј. када се у реченичној структури остварује значење епексегетског објашњења:

Према тој хипотези, као што се из самог назива може видети, територија прапостојбине Словена захвата простор између Одре и Висле, *с ѿим шѿо* [→ *с најоменом га*] *ѿоједини линѿвистѿи* који тако гледају на дато питање *доѿушѿѿају // га је ѿраѿосѿѿојбина временом мање или више излазила из ѿих ѿраница* (П. Пипер, УС). — Бројне студије у овој области недвосмислено указују да глобализација производи различите ефекте на жене и на мушкарце, *с тим да* [→ *с најоменом га*] *ефекти варирају зависно од државе, региона и друштвеног слоја* (...) (М. Докмановић, ГР). — Редиговали су је Павле Ивић и Драго Ћупић, тада директор Института за српскохрватски језик у Београду, *с ѿим шѿо* [→ *с најоменом га*] *сам је ѿелефоном, ѿѿѿову, ѿрочѿѿао Душану Јовићу, ѿага редовном ѿрофесору Филолошкој факултѿѿѿа у Беоѿраду* (Б. Брборић, ОЈР). — ... остаје чињеница да у нас постоје два народна имена која се у „обичном“ животу припадника четирију наших нација употребљавају за именовање језика, хрватски и српски, *с ѿим шѿо* [→ *с најоменом га*] *се у исѿом ѿом обичном живоѿѿу сусрећу и сложени називи, срѿскохрваѿѿски и хрваѿѿскосрѿски*, које многи људи не осјећају као нешто наметнуто (Б. Брборић, ОЈР).

Зависном се клаузом изражава накнадно, допунско објашњење, тумачење, запажање у вези са садржајем изреченим у надређеној клаузи, тако да она има улогу „објаснидбеног проширења“. При том, ваља рећи да се у овом типу реализације спецификативног значења епексегеза своди на истицање комуникативно битног податка који доприноси исправном разумијевању садржаја саопштеног надређеном клаузом, због чега се посебно и експлицира зависном клаузом.

Важно је примјетити да ако је приједлошко-падежну конструкцију у саставу сложеног везника могуће замијенити глаголским прилогом [*с најоменом/уз најомену* → *најоменувши/ најомињући*], тада она није супституентна сложеном везнику *с ѿим га/шѿо*:

Упитан да ли власти Србије заступају већинско мишљење народа, Вујачић је одговорио потврдно, *уз најомену га* [→ *најоменувши га/*с ѿим га*] *су и ѿредседник Тадић и ѿремијер Кошѿѿуница и он лично били у ѿрвим редовима борбе за обарање режима Слободана Милошевића* (...) (Политика, 18. 2. 2008). — Најбитније је рећи да ово возило не представља опасност по купаће јер нема потисну елису потопљену у води! – објашњава Бурик, *уз наротени да* [→ *најоменувши га/*с ѿим га*] *ће ускоро потпуно прећи на свој план hoverkarfta на Дунаву*, иако је тражени стручњак дилјем света (Грађански лист, бр. 5469, 18. 7. 2008). — О томе у кратком уводном тексту ("Мјесто предговора") тог зборника извештава В. С. Караѿић *с најоменом га* [*најоменувши/*с ѿим га*] *су ѿа два ѿисма*

већ "ио њешио" (делимично) "ишаміана у Српском народном лисіу (іодине 1842. у ч. 25 и 31)" (Б. Брборић, СЈНЈ). — "Базу" сам новинару И. Маројевићу предао већ 19. априла *с најоменом га* [→ *најоменувиши га/*с іим га*] не знам хоћу ли имаіи времена и воље да одговорим на пет, тада ми понуђених, питања... (Б. Брборић, СЈНЈ). — Најзад, песму Срби у Донаверту забележио је 1744. године Христофор Жефаровић, *с најоменом га* [→ *најоменувиши га/*с іим га*] је іо "іесн сербскаја оіи самих војников храбро бравишихсја с неіријаішељем... за славу својеіа славено-сербскаіо рога" (М. Павић, Барок). — Govoreći o sintaksičkim strukturama kao komplementizatorima različitih vrsta reči i izraza, V. Petrović (1997) izdvaja zasebnu grupu predikata – «modifikatora» propozitivnog sadržaja, a u okviru nje predikate tipa «vreme je», koji «daju propoziciji specifičan temporalno-modalni okvir» (str. 318-321), *уз нарoмену да* [*нарoменувиши да/ *s іим да*] «ovo nisu eksplikativne komplementne predikacije stoga što se njima samo denotira situacija koja sve vremenski determiniše, koja dobija svoj vremensko-modalni okvir» (Д. Звекић-Душановић, СССМИ).

Уколико се зависном клаузом износи садржај који се изузима из садржаја исказаног надређеном клаузом, којом се саопштава нека карактеристика цјелине, тада је спецификативни везник *с іим іиіо/га* могуће замијенити сложеним везником ексцептивног значења *осим іиіо/га* или конструкцијом *с изузеіком га*, с том разликом што је у сложеном везнику *осим іиіо* наглашено само ексцептивно, а у *с іим іиіо/га* значење спецификације ексцепцијом:

... што се тиче језика у јавној употреби у Црној Гори — он је скоро једнак изразу у Србији, *с іим іиіо* [→ *осим іиіо*] је ијекавски... (Б. Брборић, ОЈР). — Сватко је радио свој посао, *с іим іиіо* [→ *осим іиіо*] Хакија Поздерац іу није имао никаквоі іосла (Ковачевић 1998: 163, Вјесник) — ... остављамо по страни ситуационе, експресивне и негативне варијације таквих реченица, *с іим га* [→ *осим іиіо*] ће сличне њихове појаве бити разматране као хијерархијске реализације (Ковачевић 1998: 163, М. Павловић). — *Осим што ти telesni sokovi objašnjavaju individualne razlike*, они знаће і основу здравља, односно болести [→ Они знаће і основу здравља, односно болести, *с іим што objašnjavaju i individualne razlike*] (Ј. Мићевић, Релације између спремности за промене и отворености за иновације). — Linija tela je slična žirafinoj, *с изузетком да* [→ *с іим іиіо/ осим іиіо*] *okapi imaju mnogo kraće vratove* (sr.wikipedia.org/sr-el/Okapia_johnstoni, 21. 6. 2011).

Када је у реченици реализовано значење спецификације условом, тада се зависном клаузом обиљежава додатни услов у функцији спецификатива садржаја надређене клаузе и сложени везник *с іим іиіо/га* замјенљив је везничком

конструкцијом *īog условом/уз услов ga*, на што указују сљедећи примјери из различитих функционалних стилова:

(...): Sreski sud u Kovinu na osnovu § 194 st. 2 i 10 Vp. dozvoljava otpust iz Duševne bolnice u Kovinu oporavljenom bolesniku E. S., pod uslovom da ga njegova zakonita supruga, kao privremeni punomoćnik bolesnika, primi na izdržavanje i lično staranje, *s tim da* [→ *īog условом ga*] *ga* u slučaju da se bolesnikovo stanje zdravlja pogorša *ima smestiti u najbliži zavod za lečenje duševnih bolesnika* (Д. Киш, П). — (Sreća?) Nalaženje nekog novčanika u hodniku voza, na ulici ili u kafani; dar nekog nepoznatog darodavca; novčana pošiljka Crvenog krsta ili neke druge dobrotvorne ustanove; izvanredno povoljna revizija njegove penzije, *s tim da* [→ *īog условом ga*] *mu se plati unazad, po nekom novom zakonu, razlika za ceo iznos na sumu* koju je primao od početka svoga službovanja; ... (Д. Киш, П). — ... druga pak verzija govorila je o tome kako se Simon dao ukopati *s tim da* [→ *īog условом ga*] *ga iskopaju kroz tri dana...* (Д. Киш, С). — То је: ректификација круга, рачун који можеш писати целога живота, предати о смрти креду сину да он настави, *s тим ga* [→ *īog условом ga*] *он ĩrega своме сину*, па ипак да се то бесконачно писање бесконачних количина не сврши ни у седмом колелу (Б. Нушић, Аутобиографија, 87, АСК). — (...) грађански сам мобилисан, *s тим ga* [→ *īog условом ga*] *останем на хирушком одељењу као болничар* док не завршим санитарски курс инфективних болести (...) (В. Јеротић, Аутобиографија). — Прва је љубав једна врста регрутације, при којој се неко огласи за способна *s тим ga* [→ *īog условом ga*] *одслужи рок* кад буде позван (Б. Нушић, Аутобиографија, 113, АСК). — Сјајно ју је наградио и као знак обележја дао јој је прстен *s тим ga* [→ *īog условом ga*] *ако се дете роди ga ĩа оћхрани, а ĩоћом ĩошаље њему с ĩрсћеном* (Ј. Ређеп, СЈ). — Газда погодио слугу да му чува стоку, *s тим ga* [→ *īog условом ga*] *му за храну gaје хлеб и ц. лук*, и, ако буде у стању да на Ђурђевдан брав по брав целу стоку пренесе преко струге, да сву стоку добије, а ако не пренесе, да у име најма не добије ништа (В. Чајкановић, РСНВБ, 125, АСК).

Важно је истаћи да је у реченицама с везником *īog условом/уз услов ga* условно значење једино, док се у реченицама с везником *s тим ĩћо/ga* остварује само као подтип спецификативног значења.

ХИ.4. Функционалностиљска дистрибуција

Сложени везници спецификативног значења нису подједнако заступљени у свим функционалним стиловима српског стандардног језика. Њихова се употреба везује прије свега за административни, научни и публицистички функционални стил, док се

сасвим ријетко појављују у књижевноумјетничком стилу. При том, у научном су стилу фреквентнији сложени везници са општезависним везником *ишћо* као структурним елементом, за разлику од књижевноумјетничког и публицистичког у којима преовлађују варијанте с општезависним везником *га*, док су у административном стилу готово подједнако су заступљене обје варијанте. Када је ријеч о семантичким подтиповима спецификативне категорије, у административном је стилу најчешће реализовано значење спецификације условом.

ХП.5. Закључак

У везничком систему савременог српског језика, у окриљу његових специјалних стилова, као везничка средства специјализована за изражавање спецификативног значења, формиран су сложени везници с *ишим ишћо* и с *ишим га* у процесу срастања катафорски употријебљене демонстративне замјенице у инструменталној приједлошко-падежној форми и општесубординацијског везника *ишћо* или *га*. Зависна клауза уведена датим сложеним везницима (с *ишим ишћо/га*) прикључује се надређеној клаузи као цјелини. У њој се износи нека допунска информација којом се садржај надређене клаузе спецификује, тј. коригује, ограничава, проширује, поближе објашњава.

Будући да спецификативност (као семантичка инваријанта сложених везника с *ишим ишћо/га*), у зависности од семантичког суодноса лексема основне и зависне клаузе, може бити реализована у неколико значењских подтипова, у језику су формиране везничке конструкције с *најоменом/уз најомену га*, с *ишћом разликом ишћо/га*, с *изузетљком га* као продукт процеса семантичке диференцијације у оквиру спецификативне семантичке категорије. Пунозначном именичком лексемом у структури датих сложених везника (*разлика*, *најомена*, *изузетљак*) експлициран је подтип спецификативног значења, на што упућује чињеница о подударности лексичке семантике дате лексеме и значења реализованог зависном клаузом у саставу сложене реченичне структуре са спецификативним значењем.

Дате везничке конструкције (сложени везници) настале су према принципу формирања сложених везничких средстава творених преко синтагматских прилошких израза, односно обједињењем лексеме апстрактне семантике у зависној падежној форми и општезависног везника. При том је важно истаћи да у састав сложеног везника с *ишћом разликом га/ишћо* улази комплетан синтагматски израз, с демонстративном

замјеницом у улози конгруентног атрибута као обавезним елементом [*с ѿом разликом/ с ѿом разликом да/шѿо*], док је обавезна редукција замјеничког елемента у творби сложених везника *с најоменом / уз најомену да* [*с ѿом најоменом да* → *с најоменом да, с ѿим изузеѿком да/шѿо* → *с изузеѿком да/шѿо*].

ХИИ. ЛЕКЦИКОГРАФСКА ОБРАДА СЛОЖЕНИХ ВЕЗНИКА

ХИИ.1. Увод

О улози и значају везника у семантичкој интерпретацији реченице можда најрјечитије говори примјер који Ирена Грицкат наводи пишући о карактеристикама српскохрватске хипотаксе, а који показује како је због искривљеног тумачења једне везничке ријечи дошло и до „противхришћанског односно сасвим нелогичног тумачења неких места“ у Библији (Грицкат 2004: 65–66). У прилог овоме иде и констатација ауторке да правилна техника међулексичког везивања, уз овладавање правилним изговором, „спада у најтеже задатке при учењу страног језика“⁴⁰⁶. А тачна значења везника и њихове функције одређују се како у синтакси реченице тако и у рјечницима, где се дају као лексеме (Станојчић & Поповић 2002: 127).

Будући да су сложени везници битна одлика савременог српског стандардног језика, особито његових специјалних стилова, важно је да на коректан начин буду и представљени у рјечнику. Из тих разлога ћемо у овом поглављу анализирати статус сложених везника у *Речнику српскога језика* — њихову заступљеност и начин обраде, и при том сугерисати начин њихове презентације и критеријуме одабира сложених везника који би се морали наћи у таквом типу рјечника.

Анализа показује да је од богатог репертоара сложених везника који се употребљава у савременом српском језику у поменутом рјечнику само неколико представљено на задовољавајући начин, како с аспекта информација које се наводе у оквиру леме тако и са становишта тумачења њиховог значења. Извјестан број сложених везника јавља се као средство дефинисања простих (једнолексемских), најчешће полисемичних, везника, и то као елемент синонимског низа који се наводи иза лексикографске дефиниције или пак као једино средство у поступку експланације значења датог везника.

⁴⁰⁶ Када се овлада правилним изговором и поменутом техником, онда се најпотпуније влада датим језиком.

XIII.2. Анализа грађе

При процјени степена (не)заступљености сложених везника (па и начина обраде) у неком рјечнику ваља узети у обзир, прије свега, тип рјечника (укључујући при том и оне факторе који се узимају као основ класификације рјечника, односно укључујући релације које један рјечник има према тим критеријумима — дакле, грађу и захват рјечника, његову намјеру и намјену, физичке карактеристике медијума, обим лексичке масе)⁴⁰⁷ и репрезентативност грађе.

С једне стране, избор сложених везничких јединица⁴⁰⁸ које ће лексикограф представити и обрадити у рјечнику битно је условљен типом, обимом, па и намјеном датог рјечника⁴⁰⁹. Што је рјечник мањи, биће оштрији избор у корист најстабилизованијих вишечланих везних средстава, тј. сложених везника; што је, пак, рјечник већи, већа ће бити могућност да се унесу и она везничка средства која се тек приближавају статусу сложених везника⁴¹⁰. С друге стране, дејство наведене групе фактора бива релативизовано (у приличној мјери ослабљено) чињеницом да је ријеч о

⁴⁰⁷ Однос према грађи условљава **захват** рјечника, однос према састављачу одређује његову **намјеру**, а релација рјечника према кориснику одређује његову **намјену** (по ријечима састављача, овај рјечник „намењен је свима који говоре и пишу српским језиком или га уче и проучавају“, дакле, широком кругу реципијената — ђацима, студентима, преводиоцима, новинарима, књижевницима, лингвистима, лексикографима, страним славистима, србистима). В. о овоме Шипка 1998: 135–136.

⁴⁰⁸ О тешкоћама при лексикографској обради вишечланих лексичких јединица („лексичких јединица од више ријечи“), критеријумима евалуације њиховог статуса в. Згуста 1991: 149. Поменути аутор међу лексичким јединицама од више ријечи помиње и вишечлане везничке јединице — „... лексичке јединице од више ријечи као **будући да**, **стога што** граматички су или релацијски оператори као **пошто** итд. Паралелизам лексичких јединица од више ријечи и појединачних ријечи апсолутан је а лексикограф га мора узети у обзир“ (исто, 148).

⁴⁰⁹ У нашем случају ријеч је о једнотомном, описном рјечнику српскога језика, који „попуњава празнину у низу једнотомни речник — речник средњег обима, шестотомни (*Речник српскохрватскога књижевног језика* Матице српске) — велики речник, тезаурус (*Речник српскохрватског књижевног и народног језика* САНУ)“ (РСЈ, стр. 7).

⁴¹⁰ Није увијек лако утврдити висину степена лексикализације, који неки аутори узимају као критеријум при утврђивању статуса вишечланих везничких структура, стабилност и чврстину њихове структуре.

дјелимично затвореном скупу ријечи⁴¹¹, што упућује на могућност једног цјеловитијег, потпунијег приказа сложених везника без обзира о којем типу рјечника се ради.

У *Речнику српскога језика* занемариво мали број сложених везника је представљен као спој у „у везничкој служби“, односно „у служби везника“ (*након шћо, њрије неџо шћо, ућолико њрије шћо, осим ако и докле љог*), и то не сасвим коректно. Прецизније говорећи, само су два сложена везника (*њрије неџо шћо, докле љог*) у цијелом *Речнику* коректно презентована и могли би послужити као образац који би требало досљедно спровести при обради свих сложених везника, с напоменом да би дате везнике било неопходно навести под свим њиховим структурним елементима, а само под једним обработити:

пре¹ јек. **прије** прил. ~ **него што** (~ **него**) (у служби везника) означава да се радња главне реченице дојодила или се дојађа њре радње зависне реченице. — **Пре него што** је умро, написао је тестамент.

докле год 2. везн. казује да се радња главне реченице и зависне реченице врше једнако дуго: док, све док. — **Докле год** будеш правио грешке, нећеш добити позитивну оцену.

У вези са обрадом сложеног везника *докле љог* истичемо да умјесто ознаке „везн.“ треба ставити „у везн. служби“ или „у служби везника“ како би се досљедно спровела дистинкција између везника као врсте ријечи и везника као реченичних средстава, односно између везника као морфолошких и везника као синтаксичких јединица.

Код осталих сложених везника који су у *Речнику* означени као спојеве или изрази у везничкој служби (односно у служби везника) начињени су пропусти који се тичу или одређења семантике датогa споја (као у случају сложеног везника *осим ако*), или недостатка примјера који би потврдио значење датогa везника и илустровао његову употребу (*ућолико њрије шћо*), или, пак, неадекватног опримјерења (*након шћо*):

осим (наглашено: осим) предл. (с ген.) 3. (у везн. служби) а. (у спрези са „ако“), у *ћојодбеним реченицама: уколико*. — Доћи ћу **осим ако** не будем спречен.

пре¹ јек. **прије** прил. **утолико** ~ (**што**) (у служби везника) *налашава закључну, завршну мисао (или део реченице)*

након (наглашено: након и након) предл. (с ген.) означава да се оно о чему је реч дешава, (з)бива, долази, следи итд. (...) • ~ **што у везничкој служби**: исказује да се

⁴¹¹ Аутори Вукојевић & Худечек (2007: 286) сматрају да је у сваком синхронијском пресеку скуп сложених везника затворен, баш као што је затворен и скуп непунозначних ријечи (везника, ријечца, односних прилога и сл.), док је попис везничких скупина с пунозначном лексемом дјелимично отворен.

радња главне реченице врши после оне у зависној временској реченици: пошто, када: након што је отишао.

Сложеним везником *осим ако* у српском језику уводи се зависна клауза са ексцептивним значењем (ексцепција услова), којом се обиљежава да се (не)реализација садржаја основне клаузе искључује само под условом изреченим зависном клаузом. Стога би исправно било да умјесто „у погодбеним реченицама“ стоји у (зависносложеним) реченицама са значењем изузимања услова (или — за обиљежавање зависне реченице којом се исказује услов под којим се искључује остварење или неостварење садржаја основне реченице).

Лексикографска обрада сложеног везника *након што* била би коректн(и)ја да је примјер којим се илуструје његово значење и употреба садржи и основну клаузу, односно да је представљен комплетном зависносложеном временском реченицом.

Питање репрезентативности грађе, тј. њене функционалне разнородности, такође се намеће као битан чинилац у процјени лексикографског статуса сложених везника. Уколико у лексикографској грађи доминирају књижевноумјетнички текстови, логично је претпоставити да ће се репертоар сложених везника у рјечнику свести искључиво на оне који испољавају висок степен компатибилности са датим (функционалним) стилем. Ако би претпоставка о доминантној улози једнофункционалног, белетристичког, корпуса у састављању нашег једнотомника и била тачна, онда остаје примједба због чега у већој мјери нису заступљени управо они сложени везници који су врло фреквентни у датоме стилу, будући да су изразито компатибилни са инхерентним особинама књижевноумјетничког текста, а такви су, на примјер, сложени везници концесивне семантике који у своме саставу имају обликотворну (антепоновану или постпоновану) партикулу, као нужну, интегралну компоненту (нпр. *и ако, и да, и кад, а да, макар што, макар да, ко јој, докле јој, било ко, ма ко* и сл.).

(Нај)већи број сложених везника у *Речнику српскога језика* јавља се као важан елемент у тумачењу значења простих, једнолексемских, најчешће полисемичних, везника, употријебљен у поступку званом „лоцирање у синонимском низу“, а који се користи или као допуна лексикографске дефиниције или као једино средство у експланацији значења, односно као замјена дефиниције (*макар да, макар што, с обзиром на то да, и поред тога што, будући да, зато што, збој тога што, у случају да, шек што, након што, као што, као да, што јој*).

Од сложених везника концесивне семантике као средство у поступку тумачења значења простих, једнолексемских везника појављују се само три сложена везника: *макар да*, *макар ш̄ӣо*, и *ӣоред ш̄о̄ја ш̄ӣо*.

Двочлани сложени везник *макар да* настао обједињењем партикуле *макар* и општесубординацијског, семантички неспецификованог везника *да* јавља се као елемент синонимског низа у поступку експланације значења везника *ако*, *да*, *мада*:

ако везн. 2. допусни (обично са везн. „и" уза се) *иако*, *мада*, *ӣремда*, **макар да**. ~ **Ако** си ми **и** отац, кад ниси у праву, нећу те слушати.

мада везн. *иако*, *ӣремда*, **макар да**, и *ӣоред ш̄о̄ја ш̄ӣо*. — Зар слеп оста, мада имаш очи? **да** (кад је наглашено: да) **везн.** (у зависним реченицама) 5. *до̄ӣусни*, *када се износи до̄ӣушӣтање*, *ӣре̄ӣш̄ос̄тављање нече̄и као мо̄ӯћно̄и* (*иако ш̄о ӣред̄ставља сме̄ӣњу за ос̄тварење радње у главној реченици*): *мада*, *ӣремда*, **макар да**.

Најприје ћемо скренути пажњу на садржај дат уз одређење везника *ако* као допусног, а то је да се везник *ако* реализује у концесивном значењу „обично са везн. 'и' уза се“, што је нетачно, будући да се овдје не ради о комбинацији двају везника у дистактном положају, већ о комбинацији везника *ако*⁴¹² и партикуле *и*, која, како се из наведеног примјера види (*Ако си ми и отац, кад ниси у ӣраву, нећу те слушати*), служи само за једнозначну концесивну интерпретацију концесивне зависне клаузе, не творећи са субјунктором *ако* сложени концесивни везник⁴¹³.

Сложени везник *макар да* јавља се и као везничко средство у реченици која треба да илуструје употребу лексеми *макар* као допусног везника у зависним реченицама: **макар речца до̄ӣусно̄и значења 2. као до̄ӣусни везник у зависним реченицама. а. чак и ако, и у случају да (је).** — *Гладан ӣас лаје, макар да су му све овце на окују*. И овај

⁴¹² У *Речнику* није скренута пажња да је ријеч о наглашеној верзији везника *ако*, који није апсолутно једнак условном везнику *ако*, већ је, будући наглашен, различите семантичке вриједности. В. примјер (*Ако су ја красти на̄рдиле, здраве су му очи ос̄тануле*) и образложење које Стевановић наводи у поступку доказивања семантичке разлике међу њима (Стевановић 1979: 913).

⁴¹³ Партикула *и* у наведеном примјеру има улогу семантичког верификатора — потпомаже концесивно значење зависне клаузе чинећи га прозирним. Спој партикуле и везника у српском језику функционише као сложени везник само уколико је партикула његова интегрална компонента (што значи обавезно антепонирана, изузев у случају сложених парцијалноконцесивних везника који у свом саставу имају постпоновану партикулу *иод*), па као такав има јединствено значење које постаје и значење зависне клаузе. Реченични модел са датим значењем зависне клаузе није остварив уколико се партикула изостави из споја. Елиптирањем партикуле реченица не би била или граматички прихватљива или не би имала значење које има с наведеним везничким спојем.

примјер лексикографске обраде доказује да секвенца *макар да* није препозната као сложени везник, јер саставницом сложеног допусног везника могу бити искључиво партикуле за исказивање допусности, као што је у овом случају лексема *макар*, која као и лексема *ма*, никад не учествује као везник него увијек као партикула у творби сложених концесивних субјунктора⁴¹⁴. Дакле, примјер који је требало да илуструје употребу лексеме *макар* у функцији концесивног везника није адекватан, због тога што у оквиру сложеног везника *макар да* она не може функционисати као везник него као партикула са концесивним значењем.

Иста замјерка односи се и на обраду везника *макар*, при чему се, опет, за примјер који илуструје његову улогу везника са концесивним значењем узима реченица у којој он не функционише као везник, већ као партикула у оквиру сложеног концесивног субјунктора *макар шћо*:

макар речца доџусної значења 2. као доџусни везник у зависним реченицама **б. иако** (је), и *ѿорег шћоїа шћо* (је). — Није окретао главе на другу страну **макар што** су косачи подврискивали.

Искључиво као елемент синонимског низа уз просте допусне везнике *иако*, *мада* и *макар* наводи се и сложени везник концесивне семантике и *ѿорег шћоїа шћо*:

иако (наглашено: *иако* и *иако*) доџусни везник којим се изражава да се значење оноїа шћо је ѿриѿојено шћим везником не искључује и *ѿорег суѿроїної очекивања: ѿремга, мада, и ѿорег шћоїа шћо*. — Идем у град, иако пада киша.

мада везн. *иако*, *ѿремга*, *макар да*, и *ѿорег шћоїа шћо*. — Зар слеп оста, мада имаш очи?

макар речца доџусної значења 2. као доџусни везник у зависним реченицама. **б. иако** (је), и *ѿорег шћоїа шћо* (је). — Није окретао главе на другу страну **макар што** су косачи подврискивали.

Од богатог репертоара сложених везника парцијалноконцесивне семантике у *Речнику* се обрађује само везник *докле ѿог*:

докле год и **докле год** 1. прил. **2. везн.** казује да се радња ѿавне реченице и зависне реченице врше једнако дуѿо: *док, све док*. — **Докле год** будеш правно грешке, нећеш добити позитивну оцену.

Неопходно је скренути пажњу на неадекватне примјере којима се илуструје прилошка служба овога споја, а ради се заправо о његовој везничкој служби:

⁴¹⁴ „Лексеме *макар* и *ма*, (...), никад не учествују као везници него увијек као партикуле у творби сложених концесивних везника или везничких спојева“ (Ковачевић 2008: 69).

докле год и докле год 1. прил. **а.** *до које іог іросіторне іранице.* — Продужи линију докле год хоћеш. 6. *до које іог временске іранице.* — Остани докле год желиш.

Случај погрешног опримјерења налазимо и у случају споја *куд іог*, гдје се уопште и не помиње могућност његове везничке употребе, али се у контексту који би требало да верификује његов прилошки статус наводи зависносложена реченица у којој је субординирана клауза уведена сложеним парцијалноконцесивним мјесним субјунктором:

куд и **куда** прил. (за правац, пут) и **везн. б.** у *ірилошким конірукијама са речцом „іог”, у іојачаном односном значењу: у сваком іравцу којем, свуда куда, сваким іуішем којим.* — **Куд год** ишла, срећна била.

Спој *шіїо іог* (обрађен под одредничком ријечи *шіїо*) није означен као сложени везник иако у примјеру који се у контексту даје, он има улогу везника — уводи зависну клаузу парцијалноконцесивног типа, којом се укида ограничење у погледу идентитета објекта, односно предмета захваћеног радњом:

што II . везн. ~ год 1) *све шіїо; ма шіїа, било шіїа.* — Добијао је од родитеља **што год** је пожелео.

У оба случаја (*докле іог*, *шіїо іог*) ријеч је о једном посебном типу зависносложених реченица тзв. хабитуалних реченица⁴¹⁵, стога би било неопходно и представити дате спојеве као везнике, тј. у служби везника. И не само поменуте сложене везнике него и остале с партикулом *іог* као обликотворном компонентом. Интересантно је да се под одредничком ријечи *іог* уопште не помињу спојеве дате партикуле са замјеничким лексемама (односно-упитним замјеницама или замјеничким прилозима) у функцији везника парцијалноконцесивне семантике (*ко іог, колико іог, какав іог, чији іог* и сл.). Једино се под **б**) наводи њена интензификаторска улога кад се нађе интерполирана у саставу начинског везника *као шіїо (као іог шіїо)* :

год речца **а.** *друіи, наілашени гео оішіїих заменица или ірилоіа чији је ірви гео нека односно-уішіїна реч, заменица или ірилоі, нір.:* ко год (свако ко), што год (све што), какав год (било какав), кад год (свакад кад), колико год (ма колико), како год (ма како), где год (било где), докле год (било докле) итд. **б.** *за іојачавање значења начинскоі везника „ као ”:* као ~ што.

Премда је у оквиру везничког система српског језика од свих подсистема узрочни најразвијенији (јер посједује способност изражавања различитих типова узрочног значења и различитих узрочних семантичких нијанси), само је неколико сложених

⁴¹⁵ О хабитуалним реченицама в. Прањковић 2001: 59–63, Чаушевић 1996: 518.

везника каузалне семантике (*с обзиром на $\bar{ш}о$ га, будући га, за $\bar{ш}о$ $\bar{ш}ио$ и збо $\bar{ш}о$ $\bar{ш}о$ а $\bar{ш}ио$*) нашло своје мјесто у *Речнику*, опет искључиво као елементи синонимског низа наведеног уз прости, углавном контекстуално условљене узрочне везнике, као што су везници *док* (уз који се јавља сложени везник *с обзиром на $\bar{ш}о$ га*), *чим* (уз који се јавља сложени везник *будући га*), *где*, *кад(а)*, *како*, *ш $\bar{ш}о$* (уз које се јавља сложени везник *за $\bar{ш}о$ $\bar{ш}ио$*), што ћемо илустровати сегментима одредница у којима се дати сложени везници наводе (односно у којима се обрађује узрочно значење простих везника):

док везн. 3. узрочни, за означавање *га* је оно *ш $\bar{ш}о$* се казује у зависној реченици образложење, о $\bar{ш}$ равање и узрок смисла $\bar{ш}$ авне реченице: *с обзиром на $\bar{ш}о$ га, $\bar{ш}о$ ш $\bar{ш}о$* .

¹
чим везн. 2. узрочни — изриче узрок радње $\bar{ш}$ авне, у $\bar{ш}$ равне реченице: *јер, будући га, $\bar{ш}о$ ш $\bar{ш}о$* . — Чим је он тако забринут, ситуација је озбиљна.

где II . везн. 1. а. узрочни: *јер, ш $\bar{ш}о$, за $\bar{ш}о$ ш $\bar{ш}о$, $\bar{ш}о$ ш $\bar{ш}о$* . — Жале га где је сироче. Радовао се где је срео тако доброг човека. Смеје се где хоће да га надигра.

кад, када и *када* прил., везн. и речца 4. у везничком значењу, у зависним реченицама 5. као узрочни везник: *зато што*, пошто, јер. — Морам се радовати, кад ми се к $\bar{ш}$ ер удаје.

како и *како* прил. и везн. 6. као узрочни везник: *за $\bar{ш}о$ ш $\bar{ш}о$, $\bar{ш}о$ ш $\bar{ш}о$* . — Како у Подгорици није било медицинског факултета, уписао се на студије у Београду.

што II . везн.3. узрочни: *јер, за $\bar{ш}о$ ш $\bar{ш}о$* . — Волим је што је скромна и лепо васпитана. Радила је тај посао што мора а не што га воли.

Сложени узрочни везници *за $\bar{ш}о$ ш $\bar{ш}о$* и *збо $\bar{ш}о$ $\bar{ш}о$ а ш $\bar{ш}о$* наводе се и као елементи синонимског низа уз дефиницију контекстуално неусловљеног (дакле, семантички једнозначног) везника *јер*:

јер а. везн. везује зависне реченице којима се изриче узрок радње $\bar{ш}$ авне реченице: *зато што, због тога што*. — Добио је награду, јер је био најбољи.

Везник *за $\bar{ш}о$ ш $\bar{ш}о$* , иначе најфреквентнији од свих сложених везника који се у *Речнику* користе као средство дефинисања других везника (што није чудно, јер се ради о везнику општеузрочне семантике)⁴¹⁶, наводи се и као синоним сложеног узрочног везника *будући га*. Овдје је врло важно примијетити да је везник *будући га* представљен као прости, с напоменом да се обично користи уз везник *га*: **будући** везн. (обично с везником „да“) *$\bar{ш}о$ ш $\bar{ш}о$, јер, за $\bar{ш}о$ ш $\bar{ш}о$* , што представља огрешење о главни критеријум на основу којег утврђујемо да ли неки спој, односно комбинација, јесте или није

⁴¹⁶ Парадоксално је да сам није обрађен нити као засебна одредница нити као пододредница.

сложени везник, а који каже да сложени везник никада не може бити спој два контактна везника⁴¹⁷.

Од погодбених везника јавља се само сложени везник у *случају да* као синоним у поступку експланације погодбеног значења простог везника *да*:

да (кад је наглашено: **да**) **везн.** (у зависним реченицама) 4. погодбени **а.** *када није остварен услов за вршење радње казане главном реченицом: у случају да.* — Да си више учио, положио би испит.

Као средства у поступку дефинисања, интерпретације значења простих (примарно временских или употријебљених (и) у временском значењу) везника (*док, чим, како*) појављују се само два сложена везника, и то: *ӣтек ӣӣо* (уз *док, чим* и *како*) и *након ӣӣо* (уз *како*):

док везн. 1. *временски в.* **чим, ӣтек ӣӣо.** — Док проговори, знам одакле је.

чим везн. 1. *временски: казује да се радња главне, ујравне реченице догађа нейосредно њосле радње зависне реченице: тек, тек што,* одмах пошто, како. — Чим је дошао, укључио је радио.

како и **како** прил. и везн. 5. *као временски везник а.* **чим, ӣтек ӣӣо, након ӣӣо.** — Како ме видеше, одмах устадоше.

Као синониман везницима *како* и *ӣӣо* у начинско-поредбеном значењу помиње се сложени везник *као ӣӣо*:

како и **како** прил. и везн. 4. *ис̄ред начинске реченице: као ӣӣо.* — Паде киша, таман како ваља.

што II. везн. 4. поредбени: **а.** *као, као ӣӣо.* — Умела је са децом што нико не уме. То је исто што и превара.

Комбинација *као ӣӣо* представљена је у *Речнику* и као спој двају везника (у оквиру одреднице *као*), што је нетачно, како смо већ образложили, јер се заправо ради о споју партикуле и општесубординацијског везника *ӣӣо*:

као¹ везн. и прил. **I. везн.** 1. (...) **ђ.** *у вези с везником „ӣӣо“ везује начинско-поредбене реченице.* — Није ставила шешир као што госпође обично раде.

ж. *у вези с речцом „ѿог“ ѿјачава значење.* — Почеше учити енглески **као год што** се некад учио француски.

⁴¹⁷ Посебна замјерка у вези са обрадом овог сложеног везника произлази из чињенице да је у питању рјечник савременог српског језика, а да се једнолексемска варијанта сложеног везника *будући да* врло ријетко, односно готово никада не употребљава, па јој стога и није требало дати предност у односу на сложени везник *будући да*.

На исти начин (у оквиру исте одреднице) презентован је и везнички комплекс *као да*: **као**¹ везн. и прил. I. везн. 1. (...) **е.** у вези с везником „*да*“ или „*кад*“ исказује *йоређење које се замишља или йрешијосиавља*. — Једе **као да** је из глади утекао. (...), али се јавља и као једино средство у тумачењу значења везника *канда*:

канда и канда 2. везн. као да. — То њима канда је испод части.

Основни разлог формирања сложених везника по правилу је готово увијек повезан са прецизнијим семантичким нијансирањем у оквиру неке семантичке категорије⁴¹⁸, или са изражавањем новог значења за које у језичком систему не постоји специјална форма — у том случају „богађење везничког система може бити условљено циљем да се створи посебно изражајно средство за дотад ’неграматикализовану’ семантичку категорију (тј. семантичку категорију која није имала посебних средстава изражавања на датом језичком нивоу или чак у језику уопште)“ (Ковачевић 1998: 240). С тим циљем настали су, нпр., сложени везник *с шим шиио/да* којим се искључиво уводе зависне клаузе са спецификативним значењем и сложени везници екцептивног значења *осим шиио, осим да, сем шиио, сем да, изузев шиио, изузев да, до шиио, до да, осим ако, осим уколико, сем ако, сем уколико, сем кад, изузев ако, изузев кад, изузев уколико*, без којих се не би могло говорити о екцептивности као граматикализованом категорији.

Интересантно је да су у *Речнику* сложени везници *осим кад, осим шиио*, као и сложени везници експективног значења *умјестиио шиио/да*, представљени искључиво као спојеве у прилошкој, а не као спојеве у везничкој служби (тј. као сложени везници), премда контекст који се уз њих наводи не потврђује прилошку, већ управо везничку службу:

осим (наглашено: осим) предл. (с ген.) 4. (у прил. служби, у спрези са „што“, „кад“ и сл.) **а.** за означавање изузимања. — Победа је вредна **осим кад** је незаслужена.

осим (наглашено: осим) предл. (с ген.) . 4. (у прил. служби, у спрези са „што“, „кад“ и сл.) **б.** за *йридогавање главног исказу у реченици*.⁴¹⁹

⁴¹⁸ На тај начин „проширује се број изражајних средстава за језички већ оформљене категорије, што је и најчешћи случај“ (Ковачевић 1998: 240).

⁴¹⁹ Навешћемо и примјер лексичке обраде исте одредничке ријечи у РМС, одакле се види да је сложени везник *осим шиио* такође означен као спој у прилошкој служби: **осим** предл. с ген 3. (у прилошкој служби) **а.** за изузимање. — *Нииш му шиишо ... йомаже златио, осим шиио му смриј скориије ваби* (Мартић Г., РМС) такође свједочи о статусу конструкције *осим шиио*, тачније о препознавању њене везничке службе.

уместо јек. умјесто предл. (с ген.) **2.** (у прилошкој служби, с везницима "да", "што") означава да је једна радња, ситуација и сл. замењена групом. — Уместо да раде, они се излежавају.

Неријетко се сложени везник представља као комбинација двају везника, као у случају сложених везника *а да*, *будући да*, *као и*, *као да*:

да (кад је наглашено: да) везн. (у зависним реченицама) 10. **б.** (у вези с везн. а) *кад се изриче изузимање*. — Седео је, **а да** ни речи није проговорио.

а² везн. углавном супр. значења **1. а.** (...) **б.** (са везн. „да" и негацијом) *за искључивање онога што се лојички очекује*. — Отишао је **а да** није рекао ни збогом.

Наводимо само примјер сложеног везника *а да*, јер су остали везници разматрани у оквиру семантичке групе којој припадају (каузални, поредбени итд.), с напоменом да је у питању полисемичан, контекстуално условљен сложени везник настао удруживањем партикуле *а* и семантички неспецификованог везника *да*, који зависно од контекста у којем је употређен може реализовати у неколико различитих значења, и то: концесивном, пропратнооколном и атрибутско хабитуалном.

ХШ.3. Закључак

Будући да су сложени везници битна одлика савременог српског стандардног језика, особито његових специјалних стилова, важно је да на коректан начин буду и представљени у *Речнику српскога језика*. У овоме поглављу сугерисали смо начин презентације сложених везника, а то је, подсјетићемо, навођење сложеног везника под свим његовим структурним елементима, а опис понуђен само под једним.

Изостанак систематичне студије која би расвијетлила феномен сложених везника, описала их с обзиром на састав, с обзиром на обавезне и необавезне елементе структуре, с обзиром на семантички тип (узрочни, временски, намјерни итд.), морфолошко поријекло, функционалностилски, па и нормативни статус, један је од главних узрока њихове веома слабе заступљености у РСЈ, као и многобројних огрешења на која смо указали, а која би било непоштено стављати искључиво на плећа лексикографа⁴²⁰. Такође је, не треба сметнути с ума, овакав статус сложених везника у

⁴²⁰ Овоме у прилог иде и ријеч састављача РСЈ: „Као и сваки речник, тако и овај има својих мана и недостатака (можда и више од неких других). Тачно је да 'лексикографски послови, ма како да су на солидној основи рађени, имају то преимућство да у њима **сме бити празнина и грешака**' (истицање наше), али није довољно утешно нити отклања зебњу која нас обузима. Очекујемо стога помоћ и

нашем једнотомнику дијелом и посљедица статуса прилошких израза у њему, будући да је велики број сложених везника у српском језику настао управо у процесу срастања прилошких израза и семантички неспецификованих, општесубординацијских везника *ишо/га*.

У закључку не бисмо смјели избјећи ни питање критеријума одабира сложених везника који би се нашли у *Речнику*. По нашем мишљењу, требало би да буду представљени барем они најфреквентнији у језику, чија је функционалностилска распрострањеност врло широка, а обавезно да буду обрађени они који су употребљени у поступку дефинисања значења једнолексемских везника (било као елементи синонимског низа који се наводи као допуна дефиниције, било као једино средство у поступку експланације значења простог везника), као и они сложени везници који функционишу као једина средства граматикализовања појединих семантичких категорија (какав је случај са сложеним ексцептивним везницима који категорији ексцептивности обезбјеђују статус граматикализоване категорије, па самим тим и издвајање ексцептивних реченица као посебног типа зависносложене реченице).

сугестије од читалаца и стручњака, како би број грешака и пропуста у следећем издању био сведен на мању меру.“ (РСЈ, стр. 10)

XIV. ЕКСПРЕСИВНЕ МОГУЋНОСТИ СЛОЖЕНИХ ВЕЗНИКА У КЊИЖЕВНОУМЈЕТНИЧКОМ ФУНКЦИОНАЛНОМ СТИЛУ

Једна од карактеристика својствених књижевноумјетничком стилу јесте одбојност ка употреби сложених субординацијских везника. За разлику од специјалних функционалних стилова, прије свега научног и административног, у којима логичко-семантички однос међу компонентама зависносложене реченице врло често бива експлицитно исказан употребом сложених везника као једнозначних номинатора тога односа, у књижевноумјетничком стилу тај однос је углавном имплицитно (или простим, једнолексемским везником) исказан, што је у складу с основним захтјевом овога стила, а то је стварање кодних препрека у циљу избјегавања аутоматизма у процесу перципирања умјетничког текста (Тошовић 2002: 173).

Наведене особине, с једне стране, и чињеница да је управо у књижевноумјетничком стилу слобода у одабиру језичких средстава највећа, те да се при таквом избору у њему могу наћи све врсте јединица одабира (специфичне, полуспецифичне, неспецифичне), тиме и сложени везници као неспецифичне јединице, отварају пут ка испитивању стилогеног потенцијала сложених везника у књижевноумјетничком тексту. Појаву сложених везника у овом стилу, као уско специјализованих, једнозначних везничких средстава која минимално зависе од контекста, упркос врло високом степену инкомпатибилности њихових фундаменталних обиљежја, омогућује (веома важно) својство полистилематичности, које не посједује ниједан други функционални стил, а које је засновано на „инкорпорацији елемената, сегмената, мањих или већих структурних цјелина других функционалних стилова у књижевноумјетничком функционалном стилу“ који у њему „губе своју примарну намјену и потчињавају се општој умјетничкој и идејној замисли“ (Исто, 181). Измјештени из свог природног функционалностилског окружења, сложени субординацијски везници у књижевноумјетничком тексту постају средства додатног стилистичког нијансирања, при чему се не смије занемарити ни њихова употреба као

средстава потенцирања семантичке информације (односно јачања поузданости комуникацијског процеса).⁴²¹

При утврђивању стилског потенцијала сложених везника⁴²² пошли смо од уобичајеног критеријума у издвајању стилема, а то је предвидљивост, односно непредвидљивост језичке јединице у неком контексту⁴²³. Другим ријечима, испитивали смо експресивне могућности оних сложених везника чија је фреквенција појављивања у књижевноумјетничком стилу изразито ниска (готово занемарива), односно чији је степен компатибилности са овим стилем изузетно низак.

Сложени везници са значењем спецификације заузимају релативно високо мјесто на скали учесталости употребе сложених везника у научном и административном функционалном стилу. Њихову стилску „неподобност“ истакао је Ковачевић пишући о зависним реченицама са спецификативним значењем, гдје каже да је белетристички стил посебно одбојан према реченицама са спецификативним везницима (нпр. *с ѿим да, с ѿим шѿо*) „због карактера спецификативности као значења (епексегетског појашњења), које је толико несвојствено књижевноумјетничком тексту да се његово искључење готово може сматрати иманентношћу књижевноумјетничког текста уопште“ (Ковачевић 1998: 168).

Из тих разлога овдје ћемо на сљедећим примјерима, најприје, размотрити управо експресивне могућности тих сложених субординацијских везника:

Дан уочи црвених бројки у календару лично је истицао заставе, прво ону црвену са алатом, па државну, а последњих годину дана још једну сличну њој, са нешто

⁴²¹ С обзиром на то да су сложени везници једнозначни номинатори семантичких релација међу клаузама, они представљају средства јачања поузданости комуникацијског процеса. Лексема категоријалне семантике као елемент сложеног везника заправо је конкретизатор везничког значења (Симић, Јовановић 2002: I–II, 826). Граматичко значење преузима на себе везнички елемент структуре, док се семантички суоднос клауза препознаје у лексичком дијелу сложеног субординацијског везника, који је, дакле, експлицитни носилац (експонент) категоријалне семантике, односно показатељ логичко-семантичког односа клауза.

⁴²² М. Катнић-Бакаршић у својој *Сѿилисѿици* говори о стилски неутралним и стилски маркираним везницима који могу бити обиљежени колоквијално, званично, архаично и сл. Као примјер наводи узрочне везнике код којих се јасно разликују неутрални (нпр. *јер*), специјализовани за употребу у званичним стиловима — научном, публицистичком и сл. (*на основу ѿоѿа шѿо, усљед ѿоѿа шѿо, с обзиром на ѿо шѿо*), снижено маркирани (*јербо*) итд. (Катнић-Бакаршић 2001: 240).

⁴²³ Што је ефекат изневјереног очекивања већи, већа је и стилогеност неке јединице — већи је степен онеобичавања (Исто, 38).

измењеним распоредом основних боја, *с ѿим шѿо се, у ѿој ѿреѿумбацији, звезда неким чудом, задржала на свом месѿу* (Ђ. Балашевић, Три послератна друга). — Ћутала је и ја сам ћутао, *с ѿим шѿо сам, узѿрег, и знао / ко ће дуже издржати* (Ђ. Балашевић, Три послератна друга). — Одлазећи из смене, увек ме је подсећао на ону причу о краљевићу и просјаку, *с ѿим шѿо је у њеѿовој агаѿѿацији ѿоѿ комада ѿумац иѿрао оба насловна лика* (Ђ. Балашевић, Три послератна друга). — У моје време, плусквамперфект је у питању, царевало је неколико лудака, два из Београда и два из Загреба, *с ѿим га су имали „fip“ клубове, ѿо локалним музичким редакцијама*, где су се следбеници, у зависности од подгрупе шизофреније, опредељивали за БГ или ЗГ плувачку фракцију ... (Ђ. Балашевић, Три послератна друга).

Из наведених примјера, особито када се има увид у шири контекст из којег су издвојени, да се закључити да је употреба сложеног спецификативног везника плод ауторовог настојања да изнесећи допунску информацију о некоме, нечему или о некој ситуацији, створи не само привид хладне, објективне, критички дистанциране и непристрасне перцепције него и обезбиједи стварање иронијског, па и комичког ефекта, што ћемо нешто подробнијом анализом покушати и да докажемо.

У првоме се примјеру ефекат ироничног и комичног да наслутити већ у реченици која му у тексту претходи:

„Мој шеф, Голуб, у животу се плашио само две ствари. Свега и свачега ... Био је, дакле, подобан“.

На стварање и продубљивање таквог ефекта усмјерени су и сљедећи елементи исказа, као што су на примјер: синтагма *црвене бројке у календару*, којом се најнепосредније указује на постојање заједничког именитеља вјерског понашања и понашања заснованог на покорности лажним идеолошким вриједностима, тачније представницима тих вриједности (што је још понизније и увредљивије за човјека неголи покорност Богу као врховном бићу у систему вјеровања), синтагме *ону црвену са алаѿом; једну сличну њој, са нешѿо измењеним расѿоредом основних боја* настале као резултат хотимично примијењеног поступка недовољне лексикализације у именовању застава. Употребом лексеме *ѿреѿумбација* у зависној клаузи појачава се комични, иронични ефекат цјелокупног исказа, док се сложеним везником *с ѿим шѿо* наглашава нота лажне озбиљности која прати цјелокупан чин истицања застава пред важне државне празнике, а који није проистекао из искреног, дубоког увјерења, поштовања и љубави према држави, већ из страха, кукавичлука, те се њиме као

типичним елементом научног језичког израза, који одликује логичност и објективност, само потенцира одсуство сваке логике и потцртава ирационалност понашања.

Други примјер представља један од коментара наратора између реплика у телефонском разговору којим ће се окончати веза између двоје љубавника. Она — удата, потврђена — остварена биолошки и професионално, са старијим мужем кога је „благовремено изгустирала“, он слободан, млађи, иницирао раскид нашавши другу, млађу:

Звррррррррррррр! /—Хало? / Катарина... / Била је повређена, и прибојавао сам се да ће банути, али је срећом само назвала. / —Почео си да јуриш балавице? / Мани се Каћа... / —Не. Почео сам да их стижем... / Није умрла од смеха. / —Надам се да си нашао кључ? / То је био увод за велике речи. / —Да. / То није била велика реч. Знао сам да је разочарана. / —И? На шта ћеш се вадити. Причај... / Нисам намеравао ни под А ни под Б. Ни да се вадим, ни да причам. / —Дуга је то прича... / Покушала је да смири лопту. / —Па, добро. Имам ја времена... / Откуд то?—Досад га ниси имала више од сат-два.../ То је била контра. Обично то жена говори мушкарцу, и то ју је потпуно избацило из фазона. / —Не мораш да будеш непријатан... / Али не морам да будем ни пријатан. Смислио сам шта ћу рећи. Ништа... Срозала се... / —Хтела сам да те сачекам. Мислила сам да смо заслужили једну опроштајну шеву... / Мислиш ти то и сад, али ме нећеш навући. Sorry, лутко, данас се нећеш окитити... Ћутала је и ја сам ћутао, **с тим што** сам, узгред, и знао ко ће дуже издржати. / —Ћубре једно... Трас! / Па добро... (Ђ. Балашевић, Три послератна друга)

Емоционална напетост, раздражљивост, повријеђеност на језичком плану огледају се у употреби емоционално-експресивних средстава како на лексичком — лексеме субјективне оцјене (*луџка, ђубре, балавица*), узвици (*џрас*), снижено маркирана лексика (жаргонизми, вулгаризми — *шева, окиџиџи, ойроџиџајна шева, навући* — „нећеш ме навући“), употреба стране ријечи карактеристична за разговорни функционални стил (енгл. лексема *sorry* — исказује иронију, суспрегнути бијес и у датој ситуацији не би била у потпуности еквивалентна домаћој лексеми или изразу *извини; жао ми је*) — тако и на синтаксичком нивоу, гдје доминира употреба недовршених реченица, на што писац упућује употребом три тачке на крају (чак и код оних исказа који би могли функционисати и као коначни, довршени, нпр. *Причај! Ниџиџа*): *Почео сам да их стижем...; Дуџа је џо џрича...; Па добро, имам ја времена ...; Ћубре једно ..., Па добро...,* чиме се наглашава неподношљивост ситуације, буре емоција, брза смјена размишљања, суспрегнутост гњева који ће кулминирати у исказу *Ћубре једно!*

Сложени везници у књижевноумјетничком тексту могу бити употријебљени и као средство у поступку говорне карактеризације лика, о чему свједочи примјер из дијалога у драми А. Поповића *Мрешћење шарана*:

МИЦА: Како то сад мој човек свима вама преко ноћи испаде душманин? / БОСА: Па шта ако вам је венчани муж, другарице, није вам класни друг. И ја сам од свога супруга затражила развод по кратком поступку због идеолошких размимоилажења и класне нетрпељивости. / ЛАЗА: Јеси ли, другарице? / МИЦА: Сањам ли ја накардно, или се ово цео свет на јави изокренуо на тумбе? / БОСА: Није то за ишчуђавање. Због свога држања за време окупације мој бивши човек је изгубио грађанска права, а такав може само да ми засмета у моме даљем напредовању. Нека захвали мени, уосталом, и теби посебно, друже Лазо, што није упућен на принудни рад. / ЛАЗА: Он се тргнуо у минут до дванаест. / МИЦА: Добро, бре, људи, јесте ли се сви ви бунике напили? Који вам је мандрак кад тако кварно резонујете? / БОСА: ***Мене из министарства унутрашњих предлагју у руководеће просветне орѓане, али с најоменом да се претходно морам ошарасити тоја баласта.*** / ЛАЗА: Радује ме што чујем, другарице, да сам ја на тебе благовремено позитивно утицао. / БОСА: Ти си, друже, учинио да ја прогледам. / ЛАЗА: То ми је био задатак. / МИЦА: Знам да си ти, буразеру, још 43. деловао на професорку сексуално, затекла сам вас у кујни на камари. / ЛАЗА: Ма ти си једна најобичнија гуска! Ти немаш појма шта је садржано у нашем геслу слободне љубави. / МИЦА: Живела сам овде поред вас даноноћно, а затим опазила да ви ма шта радите против окупатора. / БОСА: Ми смо били конспиративци. / МИЦА: Колико ја знам, ти си, брате, све своје слободно време проводио на Ташмајдану, поред цркве Светог Марка, играјући крајцарице. / ЛАЗА: То нам је била само маска. У ствари, док смо бацали писмо или глава, ми смо држали кружоке. / БОСА: Баш смо лепо претресали све наше горуће проблеме, друже Лазо. Жао ми је што вас сад остављам, али морам због једног летећег састанка у гимназијском активу. / ЛАЗА: Желим ти да се и надаље сукцесивно укључујеш у обнову земље. / БОСА: Без даљњег, друже Лазо. Док траје обнова нема одмора! / ЛАЗА (прати Босу до врата): И јави се опет, другарице, јер сваки наш сусрет је идејно плодан. (Пође у собу.) / МИЦА: Куда ћеш ти, брате? (А. Поповић, *Мрешћење шарана*, АСК).

Покушај елидирања лексеме *најомена* из састава сложеног везника *с најоменом да* поништио би стилски ефекат остварен у исказу са датим везником. Сама лексема *најомена* упућује на виши степен обавезности, директивности, императивности према ономе од кога се нешто очекује, тражи или захтијева, о чему свједочи и објашњење њеног значења:

напомена ж 1. а. накнадно допунско (писмено или усмено) објашњење, тумачење нечега, запажање о нечему. **б.** замерка, приговор, примедба, исправка (РМС према СЕР).

Преиначен исказ нарушио би службеност, званичност и посвећеност бирократског говора који отвара врата историје, обезбјеђује мјесто у кругу посвећених и одабраних или, како би М. Данојлић рекао, у кругу „провртнијих појединаца“, у чији је говор продрла лексика „општинске управе, политике“, који су усвојили „реторику власти која се издаје за језик науке саме“ и „има одговор на сва питања и решења свих тајни“ (Данојлић 1990: 26). Нормалан и природан језик (заснован на логици здравога разума и нераскинутим везама са здравим, природним, реалним животом), какав је Мицин, опасна је препрека на том путу и први је знак „непријатељства“ и припадности другој страни. У судару са таквим језиком, који постаје и карактерна одлика појединаца који се њиме служе, најбоље се осликава полтронство, лажљивост и хипокризија оних који говоре „повлаштеним језиком“.

У књижевноумјетничком тексту сложени везници се могу појавити и као градивни елементи специфичне поетике писца, односно као елементи апсолутно усклађени са темељним начелима те поетике, какав случај имамо у књижевном опусу Данила Киша. Говорећи о Кишу као моралној вертикали, Богдан Марвош каже да је „... уметник (је) велико огледало принео на појаву зла, да му покаже сву његову бесмисленост“ (Марвош 1989: 60). Према његовом мишљењу, ријеч је (о сасвим оригиналној фигури наше литературе), о умјетнику који је „оставио (је) аутентично сведочанство о ономе што је видео, чуо и доживео, пропатио“ (Исто, 60).

Употреба сложених везника у *Пешчанику*, одакле је већи број примјера и узет за анализу, уклапа се у песимистички снажно усмјерење романа, у „сурову равнодушност објективног приповиједања“ овога писца, одњеговану и рафинисану равнодушност документарног казивања без рекламирања сопствене осјећајности и избезумљености злом, у иронију и цинизам као облик сапатништва, о чему пише Светозар Кољевић у своме тексту „Данило Киш — ка поетици занемелог саосећања“ (Кољевић 1989: 273).

И сам Киш у једном интервјуу за дневне новине каже: „Тражим начина да читаоце уверим у истинитост онога о чему говорим. При томе под истинитим не подразумевам само истинитост чињенице, документарност, него истинитост надахнућа. Нужност је да се каже оно што се каже. Да читалац осети оно што ја тражим од других писаца као

читалац: да је нека егзистенцијална потреба довела до дела, а не сујета...“ (Д. Киш према Марвош 1989: 60).

Наредни примјери потврђују горе речено — да се у једном раскошно ироничном тону саопштавају човјекове најдубље муке, а употреба сложених везника условног значења *пог условом га*, у случају *га*, који најдоминантнију улогу имају у административном функционалном стилу (будући да су управо они најподеснија везничка средства за исказивање правне норме с обзиром на њену хипотетичку нарав), као и употреба везника *с тим га*, који у датим примјерима има значење спецификације условом, у функцији је не само вјеродостојног креирања текстова административног карактера, будући да је ријеч о лљкарским извјештајима, отпускним листама из душевне болнице, тестаменту него је и у функцији поступка којим се свеколико човјеково постојање, обиљежено неподношљивим, стравичним егзистенцијалним тјескобама, доводи до границе апсурда:

(...): Sreski sud u Kovinu na osnovu § 194 st. 2 i 10 Vp. dozvoljava otpust iz Duševne bolnice u Kovinu oporavljenom bolesniku E. S., // **pod uslovom da** ga njegova zakonita supruga, kao privremeni punomoćnik bolesnika, primi na izdržavanje i lično staranje, // **s tim da** ga // **u slučaju da** se bolesnikovo stanje zdravlja pogorša // *ima smestiti u najbliži zavod za lečenje duševnih bolesnika* (Д. Киш, П). — (Sreća?) Nalaženje nekog novčanika u hodniku voza, na ulici ili u kafani; dar nekog nepoznatog darodavca; novčana pošiljka Crvenog krsta ili neke druge dobrotvorne ustanove; izvanredno povoljna revizija njegove penzije, **s tim da** mu se plati unazad, po nekom novom zakonu, razlika za ceo iznos na sumu koju je primao od početka svoga službovanja; nalaženje nekog izgubljenog lutrijskog listića koji dobija premiju; otkriće nekog tajnog i efikasnog oružja i njegova prodaja Amerikancima (Д. Киш, П). — ... godine 1932. ponovo je kontradatirao jedan dokument: lekarsko uverenje broj 2249, kojim se proglašava privremeno sposobnim da se stara o svojoj osobi, **pod uslovom da** se svakih šest meseci podvrgne temeljnom lekarskom pregledu: ... (Д. Киш, П). — Po svedočenju doktora Papandopulosa, koji je u dva navrata lečio g. E. S., ovaj poslednji je imao jasne simptome agresivnosti i bio je otpušten iz kovinskog zavoda za umobolne kao krajnje nepouzdana osoba, **s tim da** se preda na staranje svojoj ženi (Д. Киш, П). — ... za izvršioca svoje volje ovim imenujem Društvo za kremiranje Obnova, čijoj brizi prepuštam svoje zemne ostatke, **s tim da** za učinjene usluge i za troškove oko kremiranja rečeno društvo ima da se obešteti iz moje nepokretne imovine, to jest iz vrednosti dela roditeljske kuće koji mi pripada; (...) (Д. Киш, П). — Za tu priliku već su bili našli jednog dobrovoljca, Tota, koji će se žrtvovati da odleži nedelju dana u istražnom zatvoru, **pod uslovom da** ga uhapsе tek desetak dana после događaja, jer u međuvremenu mora da preore njivu (Д. Киш, БП).

Да сведемо. Будући да представљају језичке јединице типичне за специјалне функционалне стилове, када се нађу у окриљу књижевноумјетничког текста сложени субординацијски везници, сем као средства за потпору семантичке информације, односно као једнозначни номинатори семантичких релација међу клаузама, јављају се и као носиоци стилистичке информације. Измјештени из својих „природних станишта“, односно из функционалностилског окружења у којем се најчешће појављују, они постају емоционално-експресивна средства, средства додатног стилистичког нијансирања, којима се аутор књижевног текста служи не само ради остварења говорне карактеризације лика, постизања одређеног аргументативног, естетског, иронијског или комичког ефекта већ и ради креирања специфичног стила приповиједања са свим одликама равнодушног документарног казивања.

XV. ЗАКЉУЧАК

У раду смо на функционалностилски разнородном корпусу текстова, који обухвата период од краја XIX вијека до савременог тренутка, примјеном структурно-семантичке методе и методе функционалностилске дистрибуције, анализирали сложене зависне везнике као везничке јединице сложене (чврсте и стабилне) структуре и јединственог значења, са функционалног становишта посматрано, аналогне једнолексемским зависним везницима — њихов начин постанка, структурно-семантичке и функционалностилске карактеристике.

Будући да у србистичкој и сербокroatистичкој литератури не постоји систематична студија посвећена проблематици сложених везника, премда је појава датог типа везничких средстава регистрована још код Маретића, главни циљ овога рада је био (п)опис, класификација сложених зависних везника с обзиром на семантички и структурни критеријум, тј. издвајање структурних и семантичких типова сложених субординацијских везника у српском стандардном језику, односно конструкционих (творбених) модела на основу којих су формирани, као и откривање законитости у вези са њиховом функционалностилском репартицијом.

У првом сегменту анализе као примарни примијењен је семантички критеријум, на основу којег су издвојени семантички типови сложених везника: (1) сложени везници мјесног значења, (2) сложени везници временског значења, (3) сложени везници начинског и поредбеног значења, (4) сложени везници условног значења, (5) сложени везници узрочног значења, (6) сложени везници посљедичног значења, (7) сложени везници финалног значења, (8) сложени везници концесивног значења, (9) сложени везници експективног значења, (10) сложени везници ексцептивног и (11) сложени везници спецификативног значења.

Као главни поткритеријум у оквиру издвојених семантичких типова узет је образац, односно модел компоновања сложених субординацијских везника. Тако су издвојени сљедећи типови сложених везника: (1) сложени везници формирани преко катафорски употријебљених замјеничких прилога (*зашто ишћо, сћоја ишћо, зашто да* итд.), (2) сложени везници формирани преко катафорски употријебљених прилошких израза приједлошко-замјеничког типа (*након ишћо, осим ишћо/да, збој шћоја ишћо, усљед шћоја ишћо, с обзиром (на шћо) да, без обзира (на шћо) ишћо, ујркос шћоме ишћо, ѿред шћоја*

шћо итд.) или прилошких израза синтагматског типа (*у вријеме кад, на мјесћу ѿгје, ѿод условом да, с намјером да, на начин да, из ѿпросћоѿ разлоѿа шћо* итд.), (3) сложени везници настали у процесу удружења партикуле (антепоноване или постпоноване) и зависног (простог или сложеног) везника (*ѿек шћо, само шћо, и ако, макар шћо/да, и ѿоред ѿоѿа шћо* итд.) или лексеме замјеничког поријекла (*ма који, било куда, макар како, кад ѿод, какав ѿод* и сл.), (4) сложени везници творени у процесу срастања компаративне прилошке лексеме и сложеног диферентивног поредбеног везника *неѿо шћо* (*ѿрије неѿо шћо*), (5) сложени везници формирани преко анафорски употребљене релативне замјенице *шћо* (*збоѿ чеѿа, ѿоводом чеѿа, на основу чеѿа, у циљу чеѿа, након чеѿа* итд.) и (6) сложени везници образовани у процесу обједињења глаголског прилога садашњег и општезависног везника *да* (*намјеравајући да, нагајући се да* итд.).

На наредном нивоу класификације издвојени су структурни подтипови сложених везника (односно подмодели на основу којих су оформљени) с обзиром на конструкциони тип прилошког израза или с обзиром на позициони критеријум партикуле у односу на везнички елемент у саставу сложеног везника, а даља класификација вршена је најчешће према томе да ли у експлицитној структури сложеног везника катафорска демонстративна замјеница има статус обавезног конституента или конституента чија је редуција обавезна или факултативна, односно на основу везничког елемента који учествује у стварању сложеног везника — према томе да ли је прост или сложен, семантички недиференциран или у недовољној мјери семантички спецификован, или, пак, семантички одређен.

Као базичне критеријуме идентификације сложених субординацијских везника и њихове диференцијације према везничким скуповима издвојили смо сљедеће: (1) могућност супституције сложене везничке структуре простим, једнолексемским зависним везником (*уѿркос ѿоме шћо → иако, с обзиром на ѿо да → јер*), (2) блокираност конституената (*у вријеме кад ≠ у ѿо/оно вријеме кад, ѿод условом да ≠ ѿод ѿѿим/ѿаквим условом да, у случају да ≠ у ѿом/несрећном случају да*), (3) немогућност дисконтинуиране реализације структурних компонената сложеног везника, (4) могућност инверзивне трансформације зависне клаузе у чијој се иницијалној позицији налази конструкција чији везнички статус треба доказати, (5) немогућност елидирања структурних компонената без посљедица на граматичком или семантичком плану реченице (*ѿек шћо → *шћо, осим шћо → *шћо, на основу ѿоѿа шћо → *шћо; и ако*

→ ако, каг $\bar{i}og \rightarrow kaq$), (6) сталан и непромјенљив поредак интегралних дијелова сложеног везника, (7) семантичка цјеловитост, односно јединство значења (које може бити, али најчешће није, апсолутно подударно значењу које се обиљежава и неким простим зависним везником). Остали (пот)критеријуми условљени су како специфичношћу модела на основу којег су сложени везници компоновани, тако и разлозима њихова постанка.

У формирању сложених зависних везника учествују различите врсте ријечи (замјенички прилози, приједлози, партикуле, везници) или језичке јединице које у језику функционишу као функционално-семантички еквиваленти појединих врста ријечи (као што су на примјер приједлошки изрази и прилошки изрази). При том се у позицији прве интегралне компоненте сложеног везника обично појављује катафорски употријебљен замјенички прилог или прилошки израз, приједлог или приједлошки израз, или, пак, партикула, док се у позицији друге компоненте јављају како прости (најчешће семантички недиференцирани везници $\bar{i}\bar{i}\bar{o}$ и/или ga , али и у недовољној мјери семантички спецификовани, као нпр. kaq , $\bar{i}o\bar{i}\bar{i}\bar{o}$, или, пак, семантички спецификовани везници, као што су ako , $u\bar{k}o\bar{l}i\bar{k}o$) или сложени зависни везник ($ne\bar{i}o$ $\bar{i}\bar{i}\bar{o}$, $\bar{i}oreg \bar{i}o\bar{i}a \bar{i}\bar{i}\bar{o}$), тако и нека од замјеничких лексема ($ko\bar{j}i$, $chi\bar{j}i$, $ka\bar{k}av$ итд.), упитна ријечца ($ga \bar{l}i$), упитни замјенички прилог ($za\bar{i}\bar{i}\bar{o}$), узрочно-упитни или финално-упитни прилошки израз ($zbo\bar{i} \bar{c}e\bar{i}a$, $ra\bar{g}i \bar{c}e\bar{i}a$), и партикула $\bar{i}og$ ($ko \bar{i}og$, $ko\bar{j}i \bar{i}og$, $kaq \bar{i}og$, $\bar{i}q\bar{j}e \bar{i}og$ и сл.).

Како проведена анализа показује, већина сложених зависних везника у српском језику настала је у окриљу специјалних функционалних стилова и већина је творена преко катафорски употријебљених прилошких израза. Уз то, начини и могућности богаћења везничког субординацијског система директно зависе о броју и могућностима творбе прилошких израза за дату категорију. Типичан примјер за то јесу временска и каузална семантичка категорија. Уз каузално, временско је једино значење у српском језику које се, сем прилошким изразима приједлошко-замјеничког типа, изражава и синтагматским типом прилошких израза. Дакле, и једна и друга семантичка категорија имају развијен систем прилошких израза, с том разликом што је систем прилошких израза приједлошко-замјеничког типа далеко богатији за узрочну категорију, што није случај са временском категоријом, у којој је систем прилошких израза синтагматског типа сложенији. То се директно одражава на продуктивност модела по којима су се у језику формирали узрочни и временски сложени везници. У узрочном везничком

систему доминирају сложени везници настали у процесу обједињења катафорски употријебљеног прилошког израза приједлошко-замјеничког типа и општезависног везника, а у временском сложени везници творени преко прилошких израза синтагматског типа. И обрнуто — само су два сложена везника темпоралне семантике образована срастањем катафорског замјеничког прилошког израза, уз обавезно испуштање катафорског демонстративног замјеничког елемента (*након ш̄ио* и, у новије вријеме формиран, *̄ослије ш̄ио*), а само је један сложени узрочни везник творен преко синтагматског узрочног прилошког израза (*из ̄прос̄ио̄ӣ/једнос̄тавно̄ӣ разло̄а ш̄ио*).

До проширења везничког система стварањем сложених зависних везника дошло је у свим семантичким категоријама српскога језика, али у различитом опсегу. Сем у темпоралном везничком систему, који је творбено најразнороднији, највећи опсег проширења забиљежен је у оквиру везничких система оних семантичких категорија које чине каузативни категоријални комплекс, а то су узрочна, кондиционална, финална и концесивна семантичка категорија, а најмањи у систему везника мјесног и експективног значења.

За разлику од сложених узрочних везника и сложених везника финалне семантике, који у српском језику могу бити формиран не само преко замјеничких прилога (*заш̄о ш̄ио*, *с̄ио̄а ш̄ио*, *о̄шуда ш̄ио*; *заш̄о да*, *с̄ио̄а да*) и прилошких израза приједлошко-замјеничког типа (*збо̄и ш̄о̄а ш̄ио*, *усљед ш̄о̄а ш̄ио*, *од ш̄о̄а ш̄ио*, *̄оводом ш̄о̄а ш̄ио*, *ради ш̄о̄а ш̄ио*, *̄о ш̄о̄ме ш̄ио*, *на основу ш̄о̄а ш̄ио* и сл.; *збо̄и ш̄о̄а да*, *ради ш̄о̄а да*, *̄оради ш̄о̄а да*, *заради ш̄о̄а да*) већ и преко прилошких израза синтагматског типа (*из ̄прос̄ио̄ӣ/једнос̄тавно̄ӣ разло̄а ш̄ио*; *с намјером/у намјери да*, *са жељом да*, *с надом/у нади да*, *у нас̄ио̄јању да*, *с ш̄ежњом/у ш̄ежњи да*, *с циљем/ у циљу да*), у формирању сложених концесивних везника партиципирају једино прилошки изрази приједлошко-замјеничког типа (*ӯиркос̄ ̄о̄ме ш̄ио*, *без обзира на ̄о ш̄ио*, *насӯиро̄ӣ ш̄о̄ме ш̄ио*, *уза све ̄о ш̄ио* итд.) будући да за дату категорију у језику не постоје нити замјенички прилози нити прилошки изрази синтагматског типа.

Па ипак, систем сложених концесивних везника један је од многобројнијих, ако не и најмногобројнији, у српском језику, што несумњиво има везе са чињеницом да је концесивни семантички однос међу клаузама један од најкомплекснијих односа у језику, за који је, између осталог, карактеристично и то да се концесивни чинилац (нпр. партикула којом се концесуира прости или сложени зависни везник са којим чини

сложени концесивни везник) укључује у семантичку структуру различитих стандардних семантичких модела субординираних клауза и на тај начин је осложњава.

Оно што концесивну семантичку категорију издваја у погледу начина постанка сложених везника, како од категорија каузативног комплекса тако и од осталих семантичких категорија код којих је дошло до усложњавања везничког система стварањем сложених зависних везника, јесте чињеница да је највећи број сложених концесивних везника настао у процесу удружења партикуле и простог (*и ако, и уколико, свеједно ш̄ӣо, макар ш̄ӣо, макар да* итд.) или сложеног зависног везника (*и њоред њо̄ја ш̄ӣо, и мимо њо̄ја ш̄ӣо*), односно неке од лексема замјеничког типа и/или поријекла, с напоменом да партикула може бити антепонована у односу на везнички елемент или постпонована у односу на неку од замјеничких лексема (*ма који, ма чији, макар њдје, макар како, било када, било њдје, који њод, какав њод, кад њод* и сл.). У том је смислу систем сложених концесивних везника готово јединствен, прије свега, у поређењу са узрочним, финалним и условним системом сложених везника. Ниједан од поменутих везничких система не познаје формирање сложених везника према датоме моделу, изузев узрочног, у којем је дати образац изразито непродуктиван јер је на основу њега настао само један сложени везник — *њо̄јањо̄во ш̄ӣо*.

Чак и у поређењу са системом сложених везника темпоралног значења, у којем је дати модел и присутан и релативно продуктиван, систем сложених концесивних везника је посебан, прије свега, с обзиром на разноликост лексема које се удружују с партикулом чинећи тако са њом сложену везничку структуру. Код сложених временских везника у тој се улози најчешће појављују везници *ш̄ӣо* и/или *да* (*њаман ш̄ӣо/да, њек ш̄ӣо/да, једва ш̄ӣо, само ш̄ӣо, ист̄ом ш̄ӣо, не̄јом ш̄ӣо*) и рјеђе везник *кад* (*ист̄ом кад, њаман кад, не̄јом кад, њек кад*), док се у саставу сложених концесивних везника у тој позицији јавља далеко већи број језичких средстава, и то не само кад је ријеч о датом творбеном моделу него и уопште.

За разлику од осталих везничких система, концесивни везнички систем одликује најшири репертоар лексема које се појављују у позицији друге интегралне компоненте сложеног везника, почев од семантички недиференцираних, општезависних везника *ш̄ӣо* и/или *да* (*свеједно ш̄ӣо, макар ш̄ӣо, макар да*), преко семантички спецификованих простих (*и ако, и уколико*) или сложених везника (*и њоред њо̄ја ш̄ӣо, и мимо њо̄ја ш̄ӣо*), упитне ријечце (*без обзира на њо да ли*), лексема замјеничког поријекла и/или типа (*без обзира на њо ко/ш̄ӣа/који/чији/какав* и сл., *ма ш̄ӣа, ма који, ма чији, макар*

īdjje, макар како, било кага, било *īdjje*, било куда итд.) до замјеничког прилога (без обзира на *īio* *zaiīio*), узрочно-упитног или финално-упитног прилошког израза (без обзира на *īio* *zboī* *čeīa*, без обзира на *īio* *radi* *čeīa*, ма *zboī* *čeīa* (*īog*), ма *radi* *čeīa* (*īog*)) и партикуле *īog*.

У оквиру каузативног категоријалног комплекса, формирање сложених везника преко прилошких израза синтагматског типа најпродуктивнији је модел у финалној семантичкој категорији, а једини према којем су у српском језику творени сложени везници кондиционалне семантике (*īog* *условом* *ga*, *уз* *услов* *ga*, *у* *случају* *ga*, *īog* *īreīīosīavkom* *ga*). У узрочном везничком систему само је један сложени везник настао у процесу срастања синтагматског прилошког израза каузалне семантике (*из* *īrosīioī/jednosīavnoī* *razloīa*) и везника *īīio* — *из* *īrosīioī/jednosīavnoī* *razloīa* *īīio*. Међутим, за разлику од финалних и условних везника насталих према овоме моделу, у којима је обавезна редукција катафорског демонстративног замјеничког елемента, који у саставу синтагматског прилошког израза има улогу конгруентног атрибута (*с* *īiom* *namjērom* + *ga* → *с* *namjērom* *ga*, *у* *īiom* *ciľu* + *ga* → *у* *ciľu* *ga*, *с* *īim* *ciľem* + *ga* → *с* *ciľem* *ga*; *у* *īiom* *slučaju* + *ga* → *у* *slučaju* *ga*, *с* *īiom* *īreīīosīavkom* + *ga* → *с* *īreīīosīavkom* *ga*, *īog* *īim* *условом* + *ga* → *īog* *условом* *ga* итд.), у састав сложеног узрочног везника готово по правилу улази цјелокупан синтагматски прилошки израз, а сасвим ријетко долази до испуштања адјективне лексеме у улози детерминатора (*из* *īrosīioī/jednosīavnoī* *razloīa* *īīio* → *из* *razloīa* *īīio*).

На исти је начин, тј. у процесу обједињења прилошког израза синтагматског типа и општезависног везника *īīio* и/или *ga*, формиран и извјестан број сложених везника спецификативног значења (*с* *īiom* *naīomenom* + *ga* → *с* *naīomenom* *ga*, *уз* *īiu* *naīoмену* + *ga* → *уз* *naīoмену* *ga*, *с* *īiom* *razlikom* + *īīio/ga* → *с* *īiom* *razlikom* *īīio/ga*, *с* *īim* *izuzeīkom* + *ga/īīio* → *с* *izuzeīkom* *ga/īīio*), с том разликом што се у њиховој творби појављује општезависни везник *īīio* и/или *ga*, док се у улози везничког конституента сложене финалне или кондиционалне везничке структуре појављује искључиво везник *ga* (премда се у тој улози, уз приједлошки израз *у* *случају*, сасвим ријетко појављује и везник *kad*). При том је битно додати да је редукција катафорске демонстративне замјенице обавезна у свим сложеним везницима, изузев у случају сложеног спецификативног везника *с* *īiom* *разликом* *īīio/ga*, у чијем настанку учествује комплетан синтагматски прилошки израз.

С обзиром на тип синтагматских прилошких израза који учествују у образовању сложених везника, у везничком систему српског језика могу се уочити два подсистема. Први чине сложени везници формиран преко синтагматских прилошких израза насталих у процесу декомпоновања замјеничких прилога — такви су у српском језику сложени везници мјесног, временског и начинског значења, а други чине сложени везници творени преко синтагматских прилошких израза који наспрам себе немају семантички еквивалентан замјенички прилог, какви су сложени везници финалног, условног, узрочног и спецификативног значења.

Наиме, у формирању и сложених временских, и мјесних и начинских везника учествују синтагматски прилошки изрази настали у процесу декомпозиције замјеничких прилога који се као конституенти надређене клаузе налазе у контактної позицији с простим, зависним везником којим је у структуру сложене реченице уведена субординирана клауза (*онда кад* → *у оно вријеме кад* → *у вријеме кад*, *шода кад* → *у шом шренушку кад* → *у шренушку кад*, *од онда кад* → *од оної времена кад* → *од времена кад*; *шу њје* → *на шом мјесту њје* → *на мјесту њје*, *онџе њје* → *на оном мјесту њје* → *на мјесту њје*; *шико шшо* → *на шај начин шшо* → *на шај начин шшо*, *шико да* → *на шај начин да* → *на начин да*, *онако како* → *на онај начин како* → *на начин како*), с напоменом да се једино у експлицитној структури сложеног начинског везника с везничким елементом *шшо* по правилу налази цјелокупан прилошки израз, док је у случају свих осталих сложених везника обавезна редукција катафорске замјенице *шај/шо*.

Иако је за узрочну семантичку категорију карактеристично постојање и једног и другог типа прилошких израза, главнина сложених узрочних везника творена је у процесу интонационог обједињења прилошких израза приједлошко-замјеничког типа и општезависног везника *шшо* или *да* (*збої шоїа шшо*, *од шоїа шшо*, *ради шоїа шшо*, *шоради/зарад шоїа шшо*, *услед шоїа шшо*, *шоводом шоїа шшо*, *шшм шрије шшо*, *ушшoliko шрије шшо*, *на основу/шемељу шоїа шшо*, *шо шшоме шшо*, *захваљујући/благодарећи шшоме шшо*, *с обзиром на шо шшо*, *с обзиром (на шо) да, будући да*), уз могућност употребе и неке од замјеничких лексема уз прилошке изразе *шо шшоме* и *на основу шоїа (шо шшоме ко/шша/који/чији/какав* и сл., *на основу шоїа шша/како/колико*) У поређењу са осталим везничким системима у којима је такође дошло до стварања овога типа сложених везника, а такви су у српском језику поред узрочног још и временски (*након шшо*, *шшслије шшо*), финални (*збої шоїа да*, *ради шоїа да*, *шоради/зарад(и) шоїа да*),

концесивни (*ујркос њоме шњо, без обзира на њо шњо, насујрој њоме шњо*), ексцептивни (*осим шњо/га, сем шњо/га, изузев шњо/га, до шњо/га, изван (њоја) шњо/га, ван (њоја) шњо/га, њоред њоја шњо, њокрај њоја шњо, мимо њоја шњо*) и експективни (*умјесњо шњо/га, мјесњо шњо/га, намјесњо шњо/га*), дати је модел најпродуктивнији у узрочном везничком систему.

Већина сложених везника формираних према датоме моделу у експлицитној структури има исказан катафорски замјенички елемент. Његово присуство обавезно је, на примјер, у свим сложеним узрочним везницима са експликативним везником *шњо* као интегралном компонентом (*на основу њоја шњо → *на основу шњо, њоводом њоја шњо → *њоводом шњо* итд.), или, рецимо, у сложеним везницима финалне (*збој њоја га → *збој га, ради њоја га → *ради га*), концесивне (*ујркос њоме шњо, насујрој њоме шњо, уза све њо шњо*) и, дјелимично, у сложеним везницима ексцептивне семантике (*њоред њоја шњо → *њоред шњо, мимо њоја шњо → *мимо шњо, њокрај њоја шњо → *њокрај шњо*).

Далеко је мањи број сложених везника код којих је у коначном процесу повезничења прилошког израза приједлошко-замјеничког типа дошло до редукције катафорске демонстративне замјенице као синтаксички и семантички редувантног елемента. При том, редукција катафорског замјеничког елемента може бити факултативна или обавезна. Тако су у систему сложених везника српског језика формирани сложени узрочни везници са општезависним везником *га* као структурним елементом (*с обзиром (на њо) га, будући га*), сложени концесивни (*без обзира (на њо) шњо, без обзира (на њо) који/чији/ какав* итд.), временски (*након шњо, њослије шњо*), ексцептивни (*осим/сем шњо/га, до шњо, до га; изван (њоја) шњо/га, ван (њоја) шњо/га*) и експективни (*умјесњо/мјесњо/намјесњо шњо/га*), при чему ваља истаћи да у случају сложених везника са факултативном редукцијом катафорског елемента, већу фреквенцију употребе имају варијанте сложених везника без катафорске замјенице (*с обзиром га, без обзира шњо, изван шњо/га, ван шњо/га* итд.).

У цјелини гледано, мало је сложених везника у српском језику који су настали у процесу интонационог обједињења замјеничког прилога и општезависног везника *шњо* и/или *га*, што је сасвим очекивано ако се зна да постоје семантичке категорије које нису изразиве замјеничким прилозима, какве су у српском језику, на примјер, условна, финална, концесивна, ексцептивна, експективна и спецификативна.

Међутим, важно је примијетити да је постојање замјеничких прилога за неку семантичку категорију само нужан, али не и довољан услов за стварање сложених везника. Очигледан примјер за то јесу темпорална и мјесна семантичка категорија у чијим везничким системима није дошло до формирања сложених везника према датоме моделу иако обје категорије јесу изразиве замјеничким прилозима. С друге стране, ни недостатак замјеничких прилога за исказивање неке семантичке категорије не мора бити апсолутна препрека да се у везничком систему те категорије, ипак, појаве и сложени везници овога типа. Примјер за то јесте финална семантичка категорија. Упркос чињеници да у језику не постоје замјенички прилози искључиво финалне семантике, ипак је у везничком систему дошло до формирања сложених везника финалног значења у процесу интонационог обједињења катафорског замјеничког прилога и општезависног везника *ga* — *zaīo ga*, *sīoia ga*.

Ово је, с једне стране, објашњиво чињеницом да се недостатак замјеничких прилога за поједине семантичке категорије у језику компензује најприје секундарном употребом замјеничких прилога других семантичких категорија, а потом и стварањем прилошких израза за дату категорију којима се попуњава празно мјесто у систему, а с друге стране, објашњиво је и самом природом финалног значења које увијек подразумијева узрочно, па тако неки прилози и прилошки изрази могу да се јаве не само у каузалној него и у финалној семантичкој вриједности, што значи да могу учествовати како у формирању сложених узрочних тако и у формирању сложених финалних везника (*zaīo shīo* : *zaīo ga*, *sīoia shīo* : *sīoia ga*; *zboī shoia shīo* : *zboī shoia ga*, *radi shoia shīo* : *radi shoia ga*).

Поред узрочне и финалне, још су двије категорије у српском језику код којих је регистровано проширење везничког система стварањем сложених везника у процесу срастања замјеничког прилога и општезависног везника *shīo* или *ga*. То су начинска и посљедична семантичка категорија. У оба везничка система ових категорија дати модел је изразито непродуктиван. На основу њега формиран су сложени везници *shako shīo* и *shako ga*. Први, настао у процесу срастања корелативног замјеничког прилога начинске семантике *shako* и општесубординацијског везника *shīo*, једнозначан је, контекстуално неусловљен показатељ начинске семантике, а други, једнозначан, контекстуално неусловљен номинатор посљедичне семантичке релације међу клаузама. Будући да се у граматичкој и научној литератури наводи и спој замјеничког прилога *shako* и општезависног везника *ga* као сложени начински везник, важно је нагласити да

само општезависни везник *што* учествује у образовању сложеног начинског везника, а да је замјенички прилог *иако* у реченицама у којима се нашао у контактної позицији са везником *да*, увијек наглашен, што значи да је међуреченична граница у датим реченичним структурама између њега и експликативног везника *да*.

У систему сложених везника посљедичне семантике посебно мјесто заузимају сложени везници који у своме саставу као обавезне, интегралне компоненте имају приједлог или приједлошки израз каузалне семантике и анафорски употрејебљен релативизатор *што* у генитивној падежној форми — *због чега*, *усљед чега*, *ради/иоради/зарад чега*, *од чега*, *на основу чега*, *иоводом чега*. Њима се у структуру сложене реченице уводи субординирана клауза релативно-посљедичног типа. Према замјенљиви сложеним везником посљедичног значења *иако да*, они нису с њим и потпуно синонимни. Док је у сложеној реченичној структури са посљедичним субординатором *иако да* комуникативно тежиште на посљедичном садржају (исказаном зависном клаузом уведеном њиме), дотле је у сложеној реченици са сложеним везницима *због чега*, *усљед чега*, *на основу чега*, *иоводом чега* и сл. у првом плану узрок, односно (под)тип узрока (једнозначно исказан захваљујући семантици приједлога или приједлошког израза у саставу датог везника), који је довео до посљедице. Избор између једног или другог типа везничког средства, остварује се, дакле, у зависности од комуникативне интенције аутора да једну од двију карика узрочно-посљедичне релације (узрок или посљедицу) на комуникацијском плану представи као комуникативно битнију.

Овакав тип сложених везника налазимо још у темпоралном (*након чега*, *иослије чега*) и финалном везничком систему (*у циљу чега*), али у знатно мањем броју. Њихова појава у језику условљена је првенствено тиме што омогућују различиту перспективизацију садржаја двију клауза обрнуту од перспективизације коју задају семантички еквивалентни везници (темпорални: *након што*, *иослије што* и финални у *циљу да*). Ријеч је, дакле, о везничким средствима којима се обиљежава исти тип семантичке релације као и сложеним везницима формираним преко катафорског замјеничког прилошког израза (*након што*, *иослије што*, *у циљу/с циљем да*), с том разликом што њихова употреба условљава обрнут распоред садржаја клауза — оно што је садржај надређене клаузе у реченици с везницима *након што*, *иослије што*, *с циљем да/ у циљу да* у реченици с везником *након чега*, *иослије чега*, *у циљу чега* постаје садржај зависне клаузе, и обратно, што је директна посљедица природе замјеничког

елемента у структури сложеног везника. Захваљујући релативном замјеничком елементу *што*, сложеним везником *након чега*, *послије чега*, у циљу *чега* говорно лице упућује на антецедентни садржај у структури зависносложене реченице (односна замјеница *што* анафорички је супститутент претходећег реченичног садржаја), због чега зависна клауза увијек мора бити у постпозицији у односу на главну. При том, ријеч је о структурно отвореном типу зависносложене реченице — сложени везник са анафорском замјеницом *што* нема свој лексички или синтагматски корелат у структури надређене клаузе.

У готово свим семантичким подсистемима субординацијског везничког система српског стандардног језика постоје и прости и сложени зависни везници. Изузетак су у том смислу везнички системи ексцептивне, експективне и спецификативне семантичке категорије. За разлику од везничких система свих осталих семантичких категорија, њих образују искључиво сложени везници, уз напомену да је међу њима најразвијенији и творбено најразноликији систем сложених ексцептивних везника.

Осим општезависних везника *што* и/или *га*, удружених са замјеничким прилошким изразом са редукованим (*осим што/га*, *изузев што/га*, *до што/га*) или обавезно експлицитним катафорским замјеничким елементом (*пored штога што*, *пoкрај штога што*, *пoврх штога што*, *мимо штога што*), или, пак, са партикулом рестриктивног типа (*само што*, *једино што*), у формирању сложених ексцептивних везника учествују и зависни везници условне семантике *ако*, *уколико* и *кад* (*осим ако/уколико/кад*, *сем ако/уколико/кад*, *изузев ако/уколико/кад*, *до ако*, (*из*)ван *ако/уколико*). Генеративно поријекло ових сложених везника слично је генеративном поријеклу сложених ексцептивних везника формираних преко замјеничких прилошких израза и општезависног везника *што/га*, с том разликом што се код њих умјесто катафорске демонстративне замјенице *што* као нужна карика у ланцу појављује приједлошки израз у случају (*осим/сем у случају ако/уколико* → *осим/сем ако/уколико*), односно прилошки израз синтагматског типа у *оном случају*, настао у процесу декомпозиције замјеничког прилога *онда* (*осим онда* [→ у *оном случају*] *ако* → *осим ако* и сл.), или се, пак, јавља и сам замјенички прилог *онда* или *тада* у улози кореферента зависној клаузи уведеној везником *кад(а)* (*осим онда/тада кад* → *осим кад*, *изузев онда кад* → *изузев кад* и сл.).

Специфично мјесто не само у систему сложених временских везника, у којем је већина датих везничких средстава обрзована преко прилошких израза или у процесу удружења партикуле и везничког елемента, већ уопште у систему сложених везника

српског језика заузима сложени везник *̄прије не̄о/но шӣо* и са њим антониман, присутан у језику савремених говорних представника, првенствено у писаном виду разговорног функционалног стила и у текстовима публицистичког стила (вијести, новински чланци), сложени везник *̄ослије не̄о шӣо* (чији је статус у литератури проблематичан).

Сложени везник *̄прије не̄о шӣо* настао је у процесу повезничења компаративне прилошке лексеме *̄прије* (у значењу *раније*) и диферентивног реалног поредбеног везника *не̄о шӣо*. Својом структуром он одражава принцип структурисања зависносложених поредбених реченица за неједнакост. Тип хронолошке релације обиљежен везником *̄прије не̄о шӣо* условљен је његовом комбинаторношћу с критеријумом негације и афирмације садржаја надређене и зависне клаузе, тј. с типом истиносног модалитета корелативних клауза. Само ако су садржаји обију клауза потврдни, зависна клауза уведена везником *̄прије не̄о шӣо* има искључиво значење временске постериорности.

Као семантички опонент овом сложеном везнику у систему сложених временских везника појављује се сложени везник *̄ослије не̄о шӣо*, којим се обиљежава значење постериорности радње надређене клаузе у односу на радњу зависне клаузе, а који је структурно истовјетан са везником *̄прије не̄о шӣо*, тј. настао конјункционализацијом компаративног пилонa *̄ослије* и диферентивног реалног поредбеног везника *не̄о шӣо*. Статус компаративне лексеме (иначе споран у српском језику) прилог *̄ослије* могао је стећи захваљујући чињеници да је синониман са прилошком лексемом *касније* (значи и комутабилан с њом), за коју је сасвим уобичајена контактна позиција са *не̄о* односно *не̄о шӣо*-допуном, баш као и захваљујући чињеници да је антониман са лексемом *̄прије* и да је стога и било могуће његово појављивање у конструкцијама напоредног типа [*̄прије и ̄ослије, ̄прије или ̄ослије* и сл.] које су се нашле у непосредном додиру са поредбеним диферентивним везником *не̄о шӣо* (као његов антецедентни пилон), при чему је контактна позиција лексеме *̄ослије* и везника *не̄о шӣо* условљена редослиједом којим се, обично, наводе дати прилози (као елементи напоредне конструкције), а за који би се могло рећи да је резултат лексичке семантике датих прилога.

Мања скупина сложених везника, и то у оквиру система сложених везника финалног значења, настала је у процесу обједињења глаголске лексеме конативне семантике, реализоване у облику глаголског прилога садашњег, и

општесубординацијског везника *ga* (*намјеравајући ga, желећи ga, настојећи ga, њежећи ga, нагајући се ga*).

Проведена анализа показује да у формирању сложених везника у српском језику од свих простих зависних везника најчешће учествују везници *што* и *ga*. Они испољавају највећи степен комбинабилности са осталим врстама ријечи (замјенички прилози, партикуле) и њиховим функционално-семантичким еквивалентима (приједлошки изрази, прилошки изрази) у процесу образовања сложених везника.

Употријебљени уз исте замјеничке прилоге или прилошке изразе, они могу имати улогу индикатора различите категоријалне семантике, какав случај имамо код сложених узрочних и финалних везника формираних у процесу обједињења катафорског замјеничког прилога или прилошког израза приједлошко-замјеничког типа и општезависног везника *што* или *ga* (*зашто што : зашто ga, стоја што : стоја ga, збоја штоја што : збоја штоја ga, ради штоја што : ради штоја ga, зарад штоја што : зарад штоја ga*) или код сложених везника посљедичног (*иако ga*) и начинског значења (*иако што*). Како наведени примјери сложених везника показују, везнички елемент *што* или *ga* сигнализатор је семантичке вриједности сложене везничке структуре, па тако је везник *ga* у структури наведених везника показатељ финалне (*зашто ga, збоја штоја ga* и сл.) и посљедичне (*иако ga*), а везнички елемент *што* узрочне (*зашто што, збоја штоја што* и сл.) и начинске семантике (*иако што*).

Ријетко се њихово учешће у творби сложених везника везује искључиво за поједине семантичке категорије, као што се, на примјер, везник *ga* појављује искључиво у формирању сложених везника финалне (*зашто ga, стоја ga, збоја штоја ga, ради штоја ga, с намјером ga, с циљем ga, у сврху ga* итд.), кондиционалне (*иод условом ga, у случају ga, иод претходног сагласком ga*) и посљедичне семантике (*иако ga*) — ниједан сложени везник финалног или условног значења у српском језику нема, нити може имати, везнички елемент *што* у своме саставу.

Везници *што* и *ga* се често појављују као алтернативни елементи у структури сложеног везника, као на примјер у саставу сложених везника временског (*иек што/ga, иаман што/ga*), концесивног (*макар што/ga*), поредбеног (*као што/ga, неја што/ga*), експективног (*у/на)мјесто што/ga*), ексцептивног (*осим што/ga, сем што/ga, изузев што/ga, до што/ga, (из)ван (штоја) што/ga*) и спецификативног значења (*с тим што/ga, с том разликом што/ga*), при чему је избор најчешће условљен фактивношћу (*што*) и хипотетичношћу (*ga*) садржаја који се изражава зависном клаузом или различитом

перспективизацијом садржаја зависне и главне клаузе (нпр. *(у)/(на)мјестѿо шѿѿо/га* — зависносложене реченице са датим сложеним везницима увијек су конверзивне с обзиром на распоред реализованог и очекиваног садржаја), или, пак, типом хронолошког односа међу клаузама (*ѿѿек шѿѿо/га, ѿѿаман шѿѿо/га*).

Готово сви сложени везници узрочног значења у српском језику као обавезну интегралну компоненту имају везник *шѿѿо* (поред везника *шѿѿо* као структурни елемент појединих сложених узрочних везника може да се јави и нека од замјеничких лексема, као на примјер у саставу сложених везника са значењем узрока типа критеријум — *ѿѿо ѿѿоѿе ко/шѿѿа/коју/какав/чију/када/како/колико* и сл., *на основу ѿѿѿѿа ко/шѿѿа/коју/чију/када/како/колико* и сл.). Само су два сложена везника узрочног значења формирана у процесу обједињења замјеничког прилошког израза и везника *га*. То су везници *будући га* и *с обзиром (на ѿѿо) га*, при чему је други од стране нормативиста протјериван из употребе као везничко средство настало под утицајем страних језика, односно као последица опште тенденције продора везника *га* у фактивне реченице узрочног типа, пренебрегнувши при том чињеницу да се опозиција фактивност–нефактивност у српском језику по правилу не везује за сам везник већ и за друге реченичне елементе, тј. да се везник *га* у свим осталим значењима (изван узрочног) може везивати и за фактивне и за нефактивне садржаје, и што је још важније да показатељ узрочности и фактивности није сам везник *га* него цијели сложени везник *с обзиром (на ѿѿо) га*.

Будући да се сложени везник *с обзиром на ѿѿо шѿѿо*, као једино прихватљив и препоручиван од стране нормативиста, изузетно ријетко појављује (у корпусу је регистровано свега неколико примјера), те да у језику доминира употреба везника *с обзиром (на ѿѿо)га*, и то варијанта са редукованим катафорским замјеничким елементом (*с обзиром га*), не може бити ријечи о алтернацији везничких елемената *шѿѿо* и *га* у склопу истога сложеног везника, као што је то случај са сложеним везницима чија је битна одлика двојство у употреби везничког елемента *шѿѿо* и *га* (*ѿѿек шѿѿо/га, макар шѿѿо/га, умјестѿо шѿѿо/га, с ѿѿим шѿѿо/га, осим шѿѿо/га* итд.).

Чињеница да у оквиру везничког система српског језика постоје везнички подсистеми образовани искључиво сложеним везницима, какви су експективни, ексцептивни и спецификативни везнички подсистем, с једне стране, и постојање везничких подсистема који имају оба типа везничких средстава, с друге стране, јасно указује да немају сви сложени везници наспрам себе прости зависни везник као

конкурентно језичко средство номинације логичкосемантичког односа међу клаузама зависносложене реченице, те да су разлози формирања сложених везника у језику различити, скопчани или са тежњом за што прецизнијим и експлицитнијим изражавањем опште категоријалне семантике, њених (под)типова, односно неке њене семантичке и/или стилске нијансе (уз то, и са настојањем за што бољим и компактнијим структурирањем вишеструкосложених реченица), или са потребом за стварањем посебног језичког средства за изражавање дотад описно изражаване категорије или, пак, са потребом да се субординацијски уобличи дотад несубординацијска категорија.

Премда се настанак већине сложених зависних везника у српском стандардном језику везује за зрелије фазе његовог развика, један дио сложених везника формиран је знатно раније, на што, прије свега, упућује и њихова висока учесталост појављивања у књижевноумјетничком функционалном стилу, и уопште текстовима старијег датума. На то посредно указује и чињеница да је већина таквих везника уврштена у спискове везничких средстава у нашој старијој граматичкој литератури, за коју се зна да је махом базирана на корпусу текстова књижевноумјетничког стила, а једна од суштинских одлика датога стила, која проистиче из захтјева за стварањем кодних препрека ради избјегавања аутоматизма у процесу перципирања поруке, јесте одбојност ка употреби сложених везника као једнозначних номинатора семантичког типа релације међу клаузама.

Такви су у српском језику сложени временски везник *̄прије не̄о ш̄ио*, чију појаву историчари језика региструју још у XV вијеку, сложени везници експективног значења *(у)/(на)мјест̄о ш̄ио/га*, који датирају из XVI вијека, сложени везници поредбеног значења *као ш̄ио/га, не̄о ш̄ио/га*, сложени везници парцијалноконцесивне семантике формирану у процесу удружења неке од замјеничких лексема и партикуле *̄ог*, као и сложени везници настали обједињењем партикуле и везника *ш̄ио* и/или *га*, какви су, на примјер, *̄тек ш̄ио/га, ̄шаман ш̄ио/га, ис̄иом ш̄ио, не̄иом ш̄ио, макар га/ш̄ио* итд.

Само један дио сложених везника старијег постања има статус општесистемских везничких јединица, тј. појављује се у свим функционалним стиливима српскога језика (*̄прије не̄о ш̄ио, као ш̄ио/га, не̄о ш̄ио/га* и сложени концесивни везници с партикулом *̄ог*), док се употреба других готово искључиво своди на текстове књижевоумјетничког и, евентуално, публицистичког функционалног стила (*(у)/(на)мјест̄о ш̄ио/га, ̄тек ш̄ио/га, ̄шаман ш̄ио/га, једва ш̄ио, макар ш̄ио/га* итд.), што је директна последица

(ин)компатибилности њихових семантичких карактеристика и фундаменталних обиљежја датих функционалних стилова.

И уопште, у цјелини гледано, функционалностилску дистрибуциону моћ и фреквенцију употребе сложених везника у језику, без обзира на вријеме њихова постанка, битно одређује сама природа значења чији су дати везници експоненти, као и модел према којем су формиран, па тако сложени везници специјализовани за изражавање експективног значења (значења изневјереног очекивања — *(y)/(на)мјесто шћо/га*) у српском језику се по правилу везују за текстове књижевноумјетничког и публицистичког функционалног стила, док је њихова употреба несвојствена административном и научном стилу. Сасвим опречно понашање испољавају, рецимо, сложени везници спецификативног значења (с *шћим шћо/га*) због карактера спецификативности као значења епексегетског појашњења, које је сукобу са основним захтјевима књижевноумјетничког стила. Њихова појава готово да је сведена на специјалне функционалне стилове, док је сасвим ријетка у књижевноумјетничком.

Ову тврдњу подупире и функционалностилска репартиција и фреквенција употребе осталих семантичких типова сложених везника у српском језику, које су у складу са чињеницом да је избор језичких средстава, тиме и везника, у великој мјери условљен логичко-семантичком нарави функционалног стила. У том је смислу, можда, најилустративнија успоредба функционалностилске дистрибуције и учесталости употребе сложених везника као експонената семантичких релација (међу клаузама) каузалног, финалног, кондиционалног и концесивног типа.

За разлику од научног функционалног стила у којем доминира употреба сложених узрочних везника, уз релативно високу учесталост појављивања сложених концесивних везника формираних преко прилошких израза приједлошко-замјеничког типа (*без обзира (на шћо) шћо*) и сложених везника финалне семантике, административни функционални стил одликује врло ниска фреквенција употребе датих сложених везника. То је сасвим очекивано уколико се има на уму, с једне стране, да наука и подразумијева систем знања у чијем темељу доминира каузална парадигма мишљења, а да се, с друге стране, у административном стилу (прије свега у његовом законодавно-правном подстилу) најчешће преноси информација извјештајног, прописивачког, наредбодавачког типа, те да се прималац редовно налази у позицији извршиоца воље пошиљаоца. Субординантан однос између пошиљаоца и примаоца не погодује учесталијем појављивању не само сложених узрочних него и сложених финалних

везника будући да је пошиљалац за примаоца онај који прописује, одређује, наређује, дакле, онај који нема обавезу да објашњава, образлаже, а прималац је онај који извршава, без јасног и отвореног увида у разлоге, узроке, поводе, критеријуме, циљеве и намјере доношења законских одредаба. У сагласју с тим је и жанровски условљена употреба сложених финалних везника у датоме стилу — готово по правилу, ови се везници појављују у извјештајима о раду одбора, уговорима, споразумима, ратификацији споразума и сл.

У административном функционалном стилу, особито у његовом законодавно-правном подстилу, доминира тип исказа у којем се остварује уобичајена, очекивана, најчешће потенцијална узрочно-последична веза, због чега су њему веома слабо заступљени сложени везници концесивне семантике. Будући да се ради о номинаторима врло комплексне релације формиране путем семантичког усложњавања узрочно-последичне везе, што подразумејева довођење у суоднос обрнутог узрока и последице, односно „смисаоно 'усаглашавање' каузално 'конфликтних' садржаја“, „разарање непосредне везе између узрока и последице“, јасно је да ће њихова заступљеност у датоме стилу бити неупоредиво мања од заступљености сложених везника погодбеног значења, као, такорећи, идеалних везничких средства за формулисање правне норме, која често има елементе хипотетичности. Њихова учесталост појављивања у овоме функционалном стилу далеко премашује остале семантичке типове сложених везника. Тезу о условљености фреквенције употребе сложених везника са инхрентним одликама функционалног стила потврђује и висока учесталост сложених везика са простим везником *ако* као структурном компонентом, какав је, рецимо, сложени везник ексцептивног значења *осим ако*, као и чињеница да је у административном стилу, када је ријеч о семантичким подтиповима спецификативне категорије, најчешће реализовано значење спецификације условом (*с тим да* → *иод условом да*).

Исти је случај и у погледу функционалности дистрибуције и фреквенције сложених везника творених у процесу удружења партикуле и везника, какви су на примјер сложени везници темпоралне семантике *шаман шћо/га*, *једва шћо*, *само шћо*, *истом шћо* итд., којима се у српском језику означава сасвим специфично семантичко обиљежје имедијатности, тј. посебна врста антериорности која је значењски блиска аористу (будући да се зависном клаузом уведеном датим сложеним везницима означава радња која непосредно претходи радњи надређене клаузе), што их аутоматски

предодређује као везничка средства карактеристична за књижевноумјетнички функционални стил. Као што је и употреба аориста, који има врло изражену стилематичност и који је као такав важан елемент умјетничког казивања, искључиво везана за дати стил, тако је и употреба ових сложених везника сведена готово искључиво на књижевноумјетнички стил, уз могућност појављивања и у текстовима књижевно-публицистичког подстила. У научним и строго публицистичким текстовима, као и у текстовима административног стила, не налазимо овакве сложене везнике, баш као што не налазимо ни аорист.

Готово идентично се понашају и сви остали сложени везници формирану према датоме моделу, тј. сложени везници са антепонованом партикулом у односу на везнички елемент. Стога можемо закључити да дати структурни модел испољава висок степен компатибилности са књижевноумјетничким функционалним стилем, за разлику од сложених везника творених у процесу срастања прилошког израза синтагматског типа и простог зависног везника, чији се настанак и шира употреба везују махом за специјалне стилове, што је опет у складу са потребом датих стилова за стварањем што експлицитнијег исказа лишеног сваке недоумице.

Међутим, како је у књижевноумјетничком стилу отворен пут ка свим другим функционалним стиловима, у њему се такође може наћи и овај тип сложених везника који је за њега нетипичан, при чему је важно примјетити да су фреквентнији они сложени везници у чијем саставу је именичка лексема семантички компатибилна (или компатибилнија) темељним карактеристикама датог стила. Томе у прилог иде чињеница да у књижевноумјетничком стилу већу фреквенцију употребе има сложени темпорални везник са именичком лексемом *и́ренуи́ак* (у *и́ренуи́ку кад*) неголи сложени темпорални везник са лексемом *вријеме* као носиоцем опште категоријалне семантике, који је фреквентнији у научном стилу, баш као што је и употреба сложених везника са лексемом конативне мотивације (*жеља*, *и́ежња*, *настојање*) у сагласју са иманентним карактеристикама функционалних стилова, па је тако, рецимо, сложени везник *са жељом/у жељи да* доминантнији у књижевноумјетничким текстовима него у научним, док је, с друге стране, у научним текстовима доминантнија употреба сложеног везника *у настојању да*.

Уопште узев, већу учесталост појављивања и функционалностилску распрострањеност имају они сложени везници који су носиоци опште категоријалне семантике (као нпр. *зашто ишћо*, *збој ишћоа ишћо*, *с циљем да*, *у вријеме кад*, *иод условом*

да итд.) него сложени везници формирани у процесу семантичке диференцијације појединих значења, односно разлагања категоријалне семантике на семантичке (под)типове (*услѣд ѿоїа шїѿо, на основу ѿоїа шїѿо, ѿоводом ѿоїа шїѿо, у жељи да, у насїѿојању да, с ѿом разликом шїѿо, у случају да* и сл.) или, пак, сложени везници којима се изражава нека сасвим специфична семантичка (*ѿшаман шїѿо, ѿшек шїѿо*) или стилиска нијанса (*ради ѿоїа шїѿо, ѿоради ѿоїа шїѿо* и сл.). Уска специјализованост значења, дакле, може бити узроком слабе учесталости појављивања сложених везника у језику, односно њиховог везивања за одређен тип текстова.

Неједнака функционалностилска дистрибуција сложених везника упућује на следеће:

а) да се сложени везници могу узети као битан фактор у процесу диференцијације функционалних стилова. Премда не могу бити апсолутан критеријум при одређивању „личне карте“ неког функционалног стила, односно при одређивању функционалностилске припадности текста, свакако могу бити један од помоћних критеријума;

б) да је неопходно модификовати у научној литератури већ истакнуту и прихваћену чињеницу да се сложени везници као продукт функционалностилске диференцијације јављају искључиво у окриљу специјалних стилова. Широка распрострањеност одређеног структурног и семантичког типа сложених везника у текстовима књижевноумјетничког стила, с једне стране, и њихова скромна заступљеност или одсуство у осталим функционалним стиловима, с друге стране, знак су да је коректније говорити о мањем или већем степену (ин)компатибилности између конкретног семантичког и структурног типа сложених везника и инхерентних карактеристика појединих функционалних стилова, тј. њихове логичко-семантичке нарави;

г) да се књижевноумјетнички стил може сматрати неком врстом „природног станишта“ сложених везника старијег постања (какви су на примјер везници *умјестїо шїѿо/да, ѿрије неїо шїѿо, као шїѿо/да, неїо шїѿо/да, макар шїѿо/да, који їог* и сл.), али да није сасвим лишен ни оних структурних и семантичких типова сложених везника карактеристичних за специјалне функционалне стилове (*с намјером да, у случају да, їог условом да, с ѿим да/шїѿо, након шїѿо* итд.), што је у складу са чињеницом да је слобода у одабиру језичких средстава у датоме стилу највећа, те да се у њему могу наћи све врсте јединица одабира (специфичне, полуспецифичне, неспецифичне), па тако и

сложени везници као неспецифичне јединице. Измјештени из функционалностилског окружења у којем се најчешће појављују, они постају емоционално-експресивна средства, средства додатног стилистичког нијансирања, којима се аутор књижевног текста служи не само ради остварења говорне карактеризације лика, постизања одређеног аргументативног, естетског, иронијског или комичког ефекта већ и ради креирања специфичног стила приповиједања са свим одликама равнодушног документарног казивања;

д) и најпослије, да присуство сложених везника као једнозначних номинатора каузалне (*зай̄о ш̄ӣо*, *збо̄ӣ ш̄о̄ӣа ш̄ӣо*, *сӣо̄ӣа ш̄ӣо*, *й̄о ш̄о̄ме ш̄ӣо*, *из й̄рос̄ӣо̄ӣ разло̄ӣа ш̄ӣо*), финалне (*зай̄о га*, *збо̄ӣ ш̄о̄ӣа га*, *у намјери га*), кондиционалне (*у случају га*, *й̄од условом га*), ексцептивне (*осим ш̄ӣо*, *осим ако*, *само ш̄ӣо*, *до га*) и експективне семантичке релације (*мјест̄ӣо га*) реченичног типа у Вуковом језику, у корпусу текстова који се, посматрано из данашње перспективе, налазе на граници научног и публицистичког стила, и њихово готово потпуно одсуство у језику приповједака, може бити темељ веома важног закључка, а то је да већ у Вуковом језику, односно у српском језику тога доба, налазимо заметке процеса функционалностилске диференцијације.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

ИЗВОРИ

АНЈП – *Анџолоџија народних јуначких њесама*

АНП – *Анџолоџија народних њриџоветака*

АСК – *Анџолоџија срџске књижевности*, Учитељски факултет Београд,
<http://www.uf.bg.ac.rs/>:⁴²⁴

В. Чајкановић, МРС: Веселин Чајкановић, *Мии и релиџија у Срба*

В. Чајкановић, РСНВБ: Веселин Чајкановић, *Речник срџских народних веровања о биљкама*

Ж. Требјешанин, ПД: Жарко Требјешанин, *Представа о деишеџу у срџској кулџури*

И. Андрић, НДТ: Иво Андрић, *На Дрини ћуџрија*

Ј. Скерлић, ИНСК: Јован Скерлић, *Истиџорија нове срџске књижевности*

Ј. Цвиџић ПОЈС: Јован Цвиџић, *Психичке особине Јужних Словена*

АСП: М. Јосић Вишњић, *Анџолоџија срџских њриџоветача XIX и XX века*, приређивачи електронског издања Knjizara.com и Alexandria studio (<http://www.aleksandrija.com/>).

Андрићева ризница (http://www.ivoandric.org.yu/html/andriceva_riznica.html):

И. Андрић, *Знакови њоред џуџа*

И. Андрић, *Приџоветџке*

И. Андрић, *Проклеџа авлија*

И. Андрић, *Разџовор с Гојом*

И. Андрић, *Травничка хроника*

⁴²⁴ Овдје не наводимо сва дјела из којих смо ексцерпирали примјере, већ само она чији су наслови дати у тексту као скраћенице.

Интегрално електронско издање Сабраних дела Данила Киша:

- Д. Киш, БП: Danilo Kiš, *Bašta, pepeo*
Д. Киш, В: Danilo Kiš, *Varia*
Д. Киш, ГБД: Danilo Kiš, *Grobница za Borisa Davidoviča*
Д. Киш, ГТЛ: Danilo Kiš, *Gorki talog iskustva*
Д. Киш, ЕМ: Danilo Kiš, *Enciklopedija mrtvih*
Д. Киш, М: Danilo Kiš, *Mansarda*
Д. Киш, НМ: Danilo Kiš, *Noć i magla*
Д. Киш, П: Danilo Kiš, *Peščanik*
Д. Киш, П44: Danilo Kiš, *Psalam 44*
Д. Киш, РЈ: Danilo Kiš, *Rani jadi*
Д. Киш, С: Danilo Kiš, *Skladište*
Д. Киш, ХП: Danilo Kiš, *Homo poeticus*
Д. Киш, ЧА: Danilo Kiš, *Čas anatomije*

Са сјата „Пројекат Растко“ (<http://www.rastko.rs/knjizevnost/>):

- В. Јеротић, *Аутобиографија*
В. Јеротић, *Вера и нација*
В. Јеротић, *Учење Светог Исака Сирина и наше време*
В. Ћоровић, БиХ: Владимир Ћоровић, *Босна и Херцеговина*
ВСК, БК: Вук Караџић, *Бока Коџорска*, Извор: *Ковчежић за историју, језик и обичаје Срба сва три закона*, у јерменској штампарији јерменскога манастира, Беч 1849.
ВСК, ДД: Вук Стефановић Караџић, *Долазак књаза Данила Петровића Његоша у Црну Гору*
ВСК, МО: Вук Стефановић Караџић, *Милош Обреновић, књаз Србији, или грађа за српску историју нашега времена*
ВСК, НСП: Вук Стефановић Караџић, *Народне српске приповијестике*, 1821.

ВСК, *Рисански обичаји*, КИЈО: Вук Караџић, *Рисански обичаји*, Извор: *Ковчежић за историју, језик и обичаје Срба сва три закона*, у јерменској штампарији јерменскога манастира, Беч 1849.

ВСК, СНП: Вук Стефановић Караџић, *Српске народне приповијетке*, 1853.

ВСК, СНП: Вук Стефановић Караџић, *Српске народне приповијетке*, 1870, дијелови које не садржи издање „Српске народне приповијетке. У Бечу, 1853“.

ВСК, *Срби сви и свуда*, КИЈО: Вук Стефановић Караџић, *Срби сви и свуда*, Извор: *Ковчежић за историју, језик и обичаје Срба сва три закона*, у јерменској штампарији јерменскога манастира, Беч 1849.

ВСК, *Српске здравице*, КИЈО: Вук Караџић, *Српске здравице*, Извор: *Ковчежић за историју, језик и обичаје Срба сва три закона*, у јерменској штампарији јерменскога манастира, Беч 1849.

ВСК, ЦГ: Вук Стефановић Караџић, *Црна Гора и Црногорци*, 1837.

Вук Стефановић Караџић, *Животи најзнајнијих српских јојлавица нашега времена*

Вук Стефановић Караџић, *Любомир у Елисиуму*, Друга рецензија српска (Уредништву послана)

Д. Медаковић, АВН: Дејан, Медаковић, *Аманети великог научника*

Ј. Деретић, КИСК: Јован Деретић, *Крајка историја српске књижевности*

Ј. Михајловић, *Прича о души и телу (Слојеви и значења у прози Милорада Павића)*

Ј. Ређеп, СЈ: Јелка Ређеп, *Сибињанин Јанко — Лејенде о рођењу и смрти*

М. Данојлић, *Мука с речима*

М. Павић, Б: Милорад Павић, *Барок*

М. Павић, ГСВ: Милорад Павић, *Гаврил Стефановић Венцловић*

М. Павић, К: Милорад Павић, *Класицизам*

М. Павић, П: Милорад Павић, *Предромантизам*

М. Павић, *Предео сликан чајем*

М. Павић, *Стаклени јуж*

М. Пантић, КЦГБК: Мирослав Пантић, *Књижевност на јилу Црне Горе и Боке Кошорске од XVI до XVIII*

П. Кочић, *Сабрана дјела Петра Кочића*, I–IV, интегрално електронско издање.

Са сајта Скупштине РС (<http://www.parlament.gov.rs/акти/донети-закони/донети-закони.45.html>):

ЗА – Закон о арбијиражи

ЗБА – Закон о безбедносно-информативној агенцији

ЗБЗР – Закон о безбедности и здрављу на раду

ЗВ – Закон о ветеринарству

ЗВО – Закон о високом образовању

ЗД – Закон о дувану

ЗДКГ – Закон о давању контрајанције Републике Србије Србији и Црној Гори по зајму Европске банке за обнову и развој (будућа модернизација и унапређење система за управљање ваздушним саобраћајем)

ЗДП – Закон о девизном пословању

ЗДПФПП – Закон о добровољним пензијским фондовима и пензијским плановима

ЗДРИ – Закон о државној ревизорској институцији

ЗДС – Закон о државним службеницима

ЗДУ – Закон о државној управи

ЗЗГ – Закон о заштити грађана

ЗЗЗ – Закон о здравственој заштити

ЗЗК – Закон о заштити конкуренције

ЗЗО – Закон о здравственом осигурању

ЗИДЗБС – Закон о изменама и дојунама Закона о буџетском систему

ЗИДЗПДВ – Закон о изменама и дојунама Закона о порезу на додату вредност

ЗИДЗПДГ – Закон о изменама и дојунама Закона о порезу на доходак грађана

ЗИДЗПП – Закон о изменама и дојунама Закона о пореском посредству и пореској администрацији

ЗИДЗР – Закон о изменама и дојунама Закона о раду

ЗИДЗРАТ – Закон о изменама и дојунама Закона о републичким административним таксама

ЗИДЗРД – Закон о изменама и дојунама Закона о радиодифузији

ЗИДЗРДО – Закон о изменама и допунaма Закона о радним односима у државним орјанима

ЗИДЗРПС – Закон о изменама и допунaма Закона о регистрацији привредних субјеката

ЗИДЗСЗ – Закон о изменама и допунaма Закона о социјалној заштити и обезбеђивању социјалне сигурности грађана

ЗИДЗФЛ – Закон о изменама и допунaма Закона о финансијском лизингу

ЗИКС – Закон о извршењу кривичних санкција

ЗИПССЦГ – Закон о избору посланика Скупштинe Србије и Црне Горе

ЗИПССЦГ – Закон о избору посланика Скупштинe СЦГ

ЗИФ – Закон о инвестиционим фондовима

ЗЈП – Закон о јавним предузетима

ЗЈС – Закон о јавним предузетима

ЗКЗР – Закон о коморама здравствених радника

ЗКП – Законик о кривичном поступку

ЗМУКД – Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичнојравној заштити малолетних лица

ЗО – Закон о олашавању

ЗОб – Закон о банкама

ЗОВ – Закон о Влади

ЗОП – Закон о владама државних службеника и намештеника

ЗОП₁ – Закон о предузетима

ЗОП₂ – Закон о полицији

ЗОПКП – Закон о потврђивању Кјото протокола уз оквирну конвенцију УН о промени климе

ЗОПОП – Закон о орјанској производњи и орјанским производима

ЗОПСН – Закон о одговорности произвођача ствари са недостигањем

ЗОР Закон о раду

ЗОХ – Закон о хидроеници

ЗПАД – Закон о предузетима акционарских друштва

ЗПИ – Закон о њуџним исџравама

ЗПИС – Закон о њосебним овлашћењима ради ефикасне зашџиџије џрава инџелекџуалне својине

ЗРСРСРХ – Закон о раџификаџији сџоразума између Владе РС и Владе РХ о узајамној џомоћи у џаринским џиџањима

ЗРСРСРЦ – Закон о раџификаџији сџоразума између РС и РЦГ о реџулисању члансџива у међународним финансијским орџанизацијама и разџраничењу финансијских џрава и обавеза

ЗРСТТП – Закон о раџификаџији сџоразума сџоразума о џрџовини џексџилним џроизводима између РС и ЕЗ

ЗСДОИ – Закон о сџречавању дискриминаџије особа са ивалидиџеџом

ЗСК – Закон о орџанизацији и надлежносџи државних орџана у сузџијању орџанизованџ криминала

ЗСНПОД — Закон о суџсџанџама које се користе у недозвољеној џроизводњи џџјних дроџа и џсихџроџних суџсџанџи

ЗСПН – Закон о сџречавању џрања новџа

ЗУУЦП – Закон о џџврђивању џроџокола о изменама и доџунама Међународне конвенџије о уџрошђивању и усклађивању џаринских џосџуџака

ЗЦГ – Закон о џаринској џарифи

ИРО – Извешџаји о раду одбора 2004–2006.

КЗ – Кривични законик

ПНСРС – Пословник Народне скуџиџине Републике Србије

СВРСРХ – Сџоразум између Владе РС и Владе РХ о узајамној џомоћи у џаринским џиџањима

СПРТ – Секџор за џослове радних џела, Извешџаји о раду одбора 2004–2006.

УРС – Усџав РС

ЦЕФТА 2006 – Закон о џџврђивању сџоразума о измени и џрисиџуџању сџоразуму о слободној џрџовини у џенџралној Евроџи – ЦЕФТА 2006

(<http://www.uns.ac.rs/sr/doktorske/javniuid.htm>):

Ј. Мићевић: Ј. Мићевић, *Relacije između spremnosti za promene i otvorenosti za inovacije*, Novi Sad 2006.

Б. Јакшић Провчи, ДР: Branka Jakšić Provči, *Dramski rukopisi Aleksandra Popovića i Dušana Kovačevića*, Novi Sad 2007.

Б. С. Јевтић, МСП: Б. С. Јевтић, *Метода подстицања и сјречавања у моралном васпитању деце и младих*, Нови Сад 2006.

В. Јевремовић, ИТСП: Vladeta Jevremović, *Izbor tehnološke strategije za reciklažu proizvoda od gume*, Novi Sad 2007.

Д. Звекић Душановић, СССМИ: Dušanka Zvekić Dušanović, *Sintaksičko-semantičke strukture s modalnim indikatorom u srpskom i mađarskom jeziku*, Novi Sad 2006.

Ж. Бојанић: Željka Bojanić, *Subjektivni aspekti procene ljudskog kapitala na visokoobrazovnim institucijama*, Novi Sad 2007.

Ј. Татар, НОИМ: Jelena Tatar, *Nizovi — obrada u nastavi matematike*, Novi Sad 2007.

Л. Ђеклић: Lala Ćeklić, *Uloga optičke koherentne tomografije i fluoresceinske angiografije u dijagnostici početnog dijabetičnog edema makule*, Novi Sad 2007.

Љ. Влаховић: Ljubica Vlahović, *Korelacija u komparativnim rečenicama francuskog i srpskog jezika*, Novi Sad 2007.

М. Докмановић, ГР: Mirjana Dokmanović, *Globalizacija i razvoj zasnovan na ljudskim pravima sa rodne perspektive*, Novi Sad 2007.

М. Лазих: Matilda Lazić, *Fizičko-hemijska i katalitička svojstva sistema nio-al₂o₃ u zavisnosti od načina pripremanja*, Novi Sad 2007.

Р. Ераковић, РЕСП: Радослав Ераковић, *Религиозни еј српској иредроманијизма*, Нови Сад 2007.

Р. Пенезић: Radoslav Penezić, *Adaptacija kvantitativno-kvalitativnih modela za donošenje odluka iz oblasti komercijalnog poslovanja u preduzeću*, Novi Sad 2007.

Штампа:

<http://www.politika.rs/>

<http://www.gradjanski.rs>

<http://www.nin.co.rs>

<http://www.glas-javnosti.rs/>

www.politikin-zabavnik.rs/

Остали извори:

КССЈ: Корпус савременог српског језика (www.korpus.matf.bg.ac.rs)

М. Cheney: Margaret Cheney, *Tesla. Џовјек изван времена*.

Б. Брборић, ОЈР: Бранислав Брборић, *О језичком расколу (Социолингвистички ојлеги I)*, Београд, Нови Сад: ЦПЛ, Прометеј, 2000.

Б. Брборић, СЈНЈ: Бранислав Брборић, *С језика на језик (Социолингвистички ојлеги I)*, Београд, Нови Сад: ЦПЛ, Прометеј, 2001.

Б. Петрановић, М. Зечевић, *Југославија 1918–1984. (збирка докумената)*, Библиотека „Сведочанства“, Издавачка радна организација „Рад“, Београд 1985.

Ђ. Балашевић, *Један од оних животиња* (интернет)

Ђ. Балашевић, *Три послерајина груја* (интернет)

ЗДИСН: *Знаменија докумената за историју српског народа 1538–1918*, приредили Дејан Микавица, Владан Гавриловић, Горан Васин, Филозофски факултет, Нови Сад 2007.

Ј. Жујовић, КД: Јован Жујовић, *Камено доба*

М. Капор, *Белешке једне Ане* (интернет)

М. Капор, *Фолоранџи* (интернет)

М. Селимовић, *Дервизи и смрт* (интернет)

М. Селимовић, *За и појошив Вука* (интернет издање)

М. Селимовић, *Осврво* (интернет)

М. Црњански, *Каи шћанске крви*, Књижевне новине, Београд 1984.

П. Пипер, УС: Предраг Пипер, *Увод у славистику I* (интернет издање)

С. Јовановић, ПИК: Слободан Јовановић, *Пориреји из историје и књижевности*, Матица српска, Српска књижевна задруга, Нови Сад, Београд 1963.

ЛИТЕРАТУРА

Антонић 1998: И. Антонић, „Систем темпоралних везника у стандардном српском језику“, *Научни сасиџанак славистиџа у Вукове дане*, 27/2, Београд, 205–213.

Антонић 2001: I. Antonić, *Vremenska rečenica*, Sremski Karlovci, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.

Антонић 2005: И. Антонић, „Синтакса и семантика падежа“, у: П. Пипер, И. Антонић, В. Ружић, С. Танасић, Љ. Поповић, Б. Тошовић, *Синџакса савременоџа српскоџ језика: џпросџа реченица*, у редакџији М. Ивић, Београд, Нови Сад: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига, Матица српска, 119–300.

Арсенијевић 2003: Н. Арсенијевић, „Акузатив с предлогом у савременом српском језику (I)“, *Зборник Матиџце српске за филолоџију и линџвистиџу*, XLVI/1, Нови Сад, 107–263.

Барић 2005: Е. Barić, М. Lončarić, D. Malić, S. Pavešić, М. Peti, V. Zečević, М. Znika, *Hrvatska gramatika*, Zagreb: Školska knjiga.

Батистић 1972: Т. Batistić, *Lokativ u savremenom srpskohrvatskom književnom jeziku*, Beograd: Institut za srpskohrvatski jezik, Biblioteka Južnoslovenskog filologa.

Белић 1958: А. Белић, *О језичкој џприроди и језичком развиџу I*, Београд: Полит.

Белић 1959: А. Белић, *О језичкој џприроди и језичком развиџу II*, Београд: Научно дело.

Бугарски 1999: Н. Бугарски, „Узрочна клауза у језику Данила Киша“, *Зборник Матиџце српске за филолоџију и линџвистиџу*, XLII, Нови Сад, 189–217.

Велчић 1987: М. Velčić, *Uvod u lingvistiku teksta*, Zagreb : Školska knjiga.

Висковић 1989: N. Visković, *Jezik prava*, Zagreb: ITRO „Naprijed“.

Вуковић 2000: N. Vuković, *Putevi stilističke ideje*, Podgorica, Nikšić: Jasen.

Вукојевић & Худечек 2007: L. Vukojević, L. Hudeček, „Podrijetlo, ustrojstvo, funkcija i normativni status složenih veznika i vezničkih skupina“, у: *Sintaktičke kategorije*, Zbornik radova znanstvenoga skupa s међународним судјеловањем, у редакџији В. Куне, Osijek, Zagreb: Filozofski fakultet, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 283–333.

Вукојевић 2008: L. Vukojević, *Izražavanje posljedičnih odnosa u hrvatskome standardnom jeziku*, Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.

Гловацки Бернардџ 2004: Z. Glovacki Bernardi, *О тексту*, Zagreb: Školska knjiga.

Гортан-Премк 1997: Д. Гортан-Премк, *Полисемија и орјанизација лексичкој сисџема у срјскоме језику*, Београд : Институт за српски језик САНУ.

Грицкат 1952: И. Грицкат, „О једном случају мешања свеза ДА и ШТО“, *Наш језик*, III/5–6, Београд, 196–207.

Грицкат 1967: И. Грицкат, „Релативно који и што“, *Наш језик*, XVI (н. с.), Београд, 32–48.

Грицкат 2004: И. Грицкат, *Сџудије из исџорије срјскохрвајској језика*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Данојлић 1990: М. Данојлић, *Мука с речима*, Београд: Библиотека XX век.

Деретић 2002: Ј. Деретић, *Исџорија срјске књижевносџи*, III проширено издање, Београд: Просвета.

Драгићевић 2007: Р. Драгићевић, *Лексиколоџија срјској језика*, Завод за уџбенике, Београд.

Згуста 1991: Ј. Згуста, *Приручник лексикоџрафије*, I издање, Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства, Свјетлост.

Ивић 1954: М. Ивић, „Узрочне конструкције с предлозима ’од’, ’због’, ’из’ у савременом књижевном језику“, *Наш језик*, V/5–6, Београд, 186–194.

Ивић 1976: М. Ивић, „Проблем перспективизације у синтакси“, *Јужнословенски филолој*, XXXII, Београд, 29–46.

Ивић 1995: М. Ivić, *Lingvistički ogledi*, Biblioteka XX vek, Beograd: Slovoграф.

Ивић 1997: М. Ивић, „Теоријско-методолошки проблеми словенске синтаксе везани за концепт ’фактивности’“, *Јужнословенски филолој*, XXXIII, Београд, 1–15.

Ивић 2002: М. Ивић, *Рег речи*, Београд: Библиотека XX век.

Јовановић 2010: Ј. Јовановић, *Линџвисџика и сџилисџика новинској умећа — језичке и сџилске особине новинарсџива*, Београд: Јасен.

Катиџић 1986: Р. Katićić, *Sintaksa hrvatskog književnog jezika*, Zagreb: JAZU, Globus.

Катнић-Бакаршић 2001: М. Katnić Bakaršić, *Stilistika*, Sarajevo: NUK.

Клајн & Шипка 2008: И. Клајн, М. Шипка, *Велики речник сџираних речи и израза*, Нови Сад: Прометеј.

Клајн 1985: I. Klajn, *O funkciji i prirodi zamenica*, Beograd: Institut za srpskohrvatski jezik, *Biblioteka Južnoslovenskog filologa*, knj. 7.

Кликовац 2006: Д. Кликовац, *Семантика њредлоја*, Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду.

Кликовац 2008: Д. Кликовац, „О семантици текстуалних конектора у српском језику који се састоје од предлога месних значења и поименичене заменице тај (*њорег њоја, уз њо, насујрој њоме, њоврх њоја, њри њоме, њрема њоме, иза њоја, на њо*)“, *Зборник Мајице српске за славистику*, 73, 177–196.

Ковачевић 1986: М. Ковачевић, „Спорни везник с обзиром *га*“, *Наш језик*, XXVII/1–2, Београд, 101–113.

Ковачевић 1988: М. Kovačević, *Uzročno semantičko polje*, Sarajevo: Svjetlost.

Ковачевић 1989: М. Ковачевић, „Зависне реченице са спецификативним значењем“, *Наш језик*, XXVIII/3, Београд, 123–136.

Ковачевић 1991: М. Ковачевић, „Нецеситативно-финалне реченице“, *Књижевност и језик*, XXXVIII, бр. 3, Београд, 285–295.

Ковачевић 1993: М. Ковачевић, „Распоред клауза у независнослуженој реченици“, *Зборник Мајице српске за филологију и линвистику*, XXXVI/2, Нови Сад, 181–206.

Ковачевић 1997: М. Ковачевић, „Дистрибуција и правила употребе партикула И и НИ у српском књижевном језику“, *Наш језик*, XXXII/1–2, Београд, 7–25.

Ковачевић 1998: М. Ковачевић, *Синтакса сложене реченице у српском језику*, Београд, Србиње: Рашка школа, Српско просвјетно и културно друштво Просвјета.

Ковачевић 2002: М. Ковачевић, *Синтаксичка нејација у српском језику*, Ниш: Издавачка јединица Универзитета у Нишу.

Ковачевић 2003: М. Ковачевић, „О једном експресивном типу сложене реченице с временским значењем у наративном дискурсу“, у: *Грамаичке и стилстичке њеме*, Бањалука: Књижевна задруга, 141–174.

Ковачевић 2006/2007: М. Ковачевић, „Синтакса и семантика прилошких израза“, у: *Зборник за српски језик, књижевност и умјетност*, год. VI/VII, бр. 3/4, 53–98, Бања Лука.

Ковачевић 2007: М. Ковачевић, *Србистичке њеме*, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет.

Ковачевић 2008: М. Ковачевић, „Значај интензификатора за концесивну интерпретацију зависних реченица“, у: *Зборник радова са научној скупи Српски језик, књижевности и уметности*, књига I, одговорни уредник: М. Ковачевић, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 65–83.

Ковачевић 2009: М. Ковачевић, *Оледи из српске синтаксе*, Београд, Друштво за српски језик и књижевност Србије.

Ковачевић 2010: М. Ковачевић, „Сложена реченица с временском зависном клаузом у значењу постериорности“, *Српски језик*, XV/1–2, Београд, 77–103.

Ковачевић 2011: М. Ковачевић, *Грамаиичка иишања српскоа језика*, Београд: Јасен.

Кољевић 1989: С. Кољевић, „Данило Киш — ка поетици занемелог саосећања“, *Зборник Маишце српске за књижевности и језик*, XLII, 1–3/94, Нови Сад, 269–274.

Кордић 1995: S. Kordić, *Relativna rečenica*, Zagreb: Matica hrvatska.

Кордић 2002: S. Kordić, *Riječi na granici punoznačnosti*, Hrvatska sveučilišna naklada: Zagreb.

Кристал 1987: D. Kristal, *Kembrička enciklopedija jezika*, Beograd: Nolit.

Лалевић 1962: М. Лалевић, *Синтакса српскохрватској књижевној језика*, Београд: Завод за издавање уџбеника НРС.

Лашкова 1997: Ј. Лашкова, „Подела на врсте речи у словенским језицима — могућности и перспективе“, *Научни састанак слависти у Вукове дане*, 27/2, Београд, 31–37.

Луковић 1994: М. Луковић, *Развој српскоа иравној сиила (ирилој исијорији језика и ирава у Србији)*, Београд: Службени гласник.

Луковић 1996: М. Радовановић, Б. Брборић, И. Клајн, Д. Петровић, Ж. Станојчић, М. Луковић, Д. Ћупић, М. Пешикан, „Специјални стилови“, у: *Српски језик на крају века*, редактор М. Радовановић, Београд: Институт за српски језик САНУ, Службени гласник.

Маретић 1887: Т. Maretić, „Veznici u slovenskijem jezicima“, *Rad JAZU*, knj. LXXXVI, Zagreb, 76–150.

Маретић 1888а: Т. Maretić, „Veznici u slovenskijem jezicima“, *Rad JAZU*, knj. LXXXIX, Zagreb, 61–128.

Маретић 1888б: Т. Maretić, „Veznici u slovenskijem jezicima“, *Rad JAZU*, knj. XCI, Zagreb, 1–80.

Маретић 1888в: Т. Maretić, „Veznici u slovenskijem jezicima“, *Rad JAZU*, knj. XCIII, Zagreb, 1–71.

Маретић 1963: Т. Maretić, *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zagreb: Matica hrvatska.

Милошевић 1981–1982: К. Милошевић, „Један функционално неиздиференцирани (комбиновани) тип односа у сложеној реченици у српскохрватском језику“, *Македонски језик*, XXXII–XXXIII, Скопје, 465–467.

Милошевић 1984–1985: К. Милошевић, „Каузална функција зависне реченице која се уводи везником кад у српскохрватском језику“, *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику*, XXVII–XXVIII, Нови Сад, 461–470.

Милошевић 1985: К. Милошевић, „Аспектуално-темпоралне конфигурације у систему сложених реченица са каузалном клаузом у српскохрватском језику“, *Научни састајанак славистиа у Вукове дане*, 14/2, МСЦ, Београд, 21–35.

Милошевић 1986: К. Милошевић, „Језички и вањјезички сигнали каузалне зависности између простих реченица у сложеној“, *Књижевни језик*, XV/3–4, Сарајево, 280–296.

Милошевић 1986а: К. Милошевић, „О једном синтаксичком и семантичком моделу сложених реченица са каузалном клаузом која се уводи везником што“, *Наш језик*, 27/1–2, 67–71.

Милошевић 1986б: К. Милошевић, „Синтаксички поступци за исказивање концесивних релација у сложеној реченици у српскохрватском језику и семантичка структура која се при том остварује“, *Научни састајанак славистиа у вукове дане*, 15/1, Београд, МСЦ, 33–45.

Мразовић 2009: Р. Mrazović, *Gramatika srpskog jezika za strance*, Sremski Karlovci, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Dobra vest.

Мусић 1900: А. Musić, „Rečenice s konjunkcijom 'da' u hrvatskom ili srpskom jeziku“, *Rad JAZU* 142, Zagreb, 1–125.

Мусић 1931: А. Мусић, „Будући да“, *Јужнословенски филолої*, XI, Београд, 173–178.

Николић 2011: М. Николић, „Начинске реченице у савременом српском језику: статус и семантички потенцијал“, у: *Зборник радова са V међународној научној скупи одржаној на Филолошко-уметничком факултету Крајевцу*, књ. I, одговорни уредник М. Ковачевић, 113–128.

Петровић 1986: В. Петровић, „Нетипичне поредбене и начинске реченице са везником 'као што'“, *Научни саставак слависти у Вукове дане*, 15/1, Београд, 115–121.

Петровић 1997: В. Петровић, „Евентивни глаголи као темпорални модификатори реченичног садржаја“, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, XL/2, 201–207.

Пипер 1983: П. Пипер, *Заменички ирилози (граматички ситијус и семантички иијови)*, Нови Сад: Институт за стране језике и књижевности Филозофског факултета у Новом Саду.

Пипер 1988: П. Пипер, *Заменички ирилози у српскохрватском, руском и њољском језику (семантичка ситудија)*, Београд: Институт за српскохрватски језик.

Пипер 2005: П. Пипер, „Семантичке категорије у простој реченици: синтаксичка семантика“, у: П. Пипер, И. Антонић, В. Ружић, С. Танасић, Љ. Поповић, Б. Тошовић, *Синтакса савременога српског језика: ироста реченица*, у редакцији М. Ивић, Београд, Нови Сад: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига, Матица српска, 575–982.

Половина 1986: В. Половина, „Зависне узрочне реченице у разговорном српскохрватском језику“, *Научни саставак слависти у Вукове дане*, 15/1, Београд, 85–94.

Поповић 1966: Љ. Поповић, „Предлошки изрази у савременом српскохрватском језику“, *Наш језик*, XV/3–4, Београд, 195–220.

Поповић 1972: „О начинским реченицама с везником (а) га“, *Наш језик*, XIX/2–3, Београд, 155–164.

Поповић 1977: Љ. Поповић, „Намерне реченице у функцији напоредних“, *Књижевност и језик*, 1, Београд, 154–163.

Поповић 1977: Љ. Поповић, „Сложена реченица за негирање реализованости неке узрочно-последичне везе“, *Књижевност и језик*, XXIV/4, Београд, 379–392.

Поповић 1983: Љ. Поповић, „Слободне изричне реченице“, *Јужнословенски филолој*, XXXIX, Београд, 59–85.

Поповић 1985: В. Поповић, *Kauzalni subjunktori u nemačkom i srpskom jeziku*, Београд: Filološki fakultet Београд.

Поповић 1997: Љ. Поповић, „Реченични функтори“, *Научни сасијанак славистија у Вукове дане*, 27/2, МСЦ, Београд, 385–403.

Поповић 1997: Љ. Поповић, *Рег речи у реченици*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.

Прањковић 1981–1982: I. Pranjković, „О problemu razgraničenja koordinacije i subordinacije u hrvatskom književnom jeziku“, *Filologija*, X, Zagreb, 151–163.

Прањковић 1986: И. Прањковић, „Зависне реченице у хрватском или српском језику — класификацијске недоумице“, *Научни сасијанак славистија у Вукове дане*, 15/1, МСЦ, Београд, 57–66.

Прањковић 1993: I. Pranjković, *Hrvatska skladnja*, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.

Прањковић 2001: I. Pranjković, *Druga hrvatska skladnja*, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.

Прањковић 2009: I. Pranjković, „Sintaksa i semantika posljedičnih relacija (Luka Vukojević: *Izražavanje posljedičnih odnosa u hrvatskome standardnom jeziku*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 2008)“, Prikazi i osvrti, u: *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, knj. 35, 492–504.

Радовановић 1977: М. Radovanović, „Imenica u funkciji kondenzatora“, *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, XX/1–2, Novi Sad, (1) 63–134, (2) 81–160.

Радовановић 1990: М. Radovanović, *Spisi iz sintakse i semantike*, Sremski Karlovc, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Dobra vest.

Радовановић 2007: М. Радовановић, *Сијари и нови сијиси (оїлеги о језику и уму)*, Сремски Карловци, Нови Сад: Издавачка књијарница Зорана Стојановића, Добра вест.

Ристић 1993: С. Ристић, „Партикуле и њихови функционални еквиваленти (лексичко-семантичке и функционалне карактеристике)“, *Јужнословенски филолої*, књ. XLIX, Београд, 75–93.

РЈАЗУ: Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

РСЈ 2007: *Речник срїскоїа језика*, Матица српска, Нови Сад, 2007.

Ружић 2010: В. Ружић, „О класификацији зависних реченица у српском језику“, *Српски језик*, XV/1, 105–120.

Русская грамматика 1980: *Русская грамматика*, том II (синтаксис), Академија наук СССР, Институт русског језика, Москва: Издательство-наука.

Савић & Половина 1989: S. Savić, V. Polovina, *Razgovorni srpskohrvatski jezik*, Novi Sad: Institut za južnoslovenske jezike, Filozofski fakultet.

Самарцић 2003: М. Самарцић, *Синтакса и семантика везника — развој везничког система у италијанском језику*, Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду.

СЕР: *Српски електронски речник*, развојна верзија, www.rasprog.com.

Силић & Прањковић 2005: J. Silić, I. Pranjković, *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i viša sveučilišta*, Zagreb: Školska knjiga.

Силић 1984: J. Silić, *Od rečenice do teksta*, Zagreb: Liber.

Силић 2006: J. Silić, *Funkcionalni stilovi hrvatskoga jezika*, Zagreb: Disput.

Симеон 1969: R. Simeon, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*, Zagreb: Matica Hrvatska.

Симић & Јовановић 2002: Р. Симић, Ј. Јовановић, *Српска синтакса I–II, III–IV*, Београд: Јасен.

Симић 2002: Р. Симић, *Српска граматика 2 – Синтакса*, ијекавско издање, Београд: Јасен.

Станојчић & Поповић 2008: Ж. Станојчић, Љ. Поповић, *Граматика српског језика*, Београд: ЗУНС.

Станојчић 1967: Ж. Станојчић, *Језик и стил Ива Андрића (функције синонимских односа)*, Београд: Филолошки факултет Београдског универзитета.

Стевановић 1979: М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик II*, Београд: Научна књига.

Стевановић 1988: М. Стевановић, „Карактер значења везника као спољних знака унутарње везе међу реченицама“, у књ. *Стил и расправе о језику*, Никшић: Универзитетска ријеч, 52–77.

Стојановић 2002: А. Стојановић, „Функционална стилистика на српском језичком подручју“, *Стил*, 79–103.

Танасић 2005: С. Танасић, „Синтакса глагола“, у: П. Пипер, И. Антонић. В. Ружић, С. Танасић, Љ. Поповић, Б. Тошовић, *Синтакса савременога српског језика: прости реченица*, у редакцији М. Ивић, Београд, Нови Сад: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига, Матица српска, 345–476.

Танасић 2006: С. Танасић, „Упрошћавање везничких скупова у сложеној реченици у српском језику“, *Јужнословенски филолоџ*, LXII, Београд, 53–71.

Тошовић 2002: Б. Тошовић, *Функционални стилови*, Београд: Београдска књига.

Фелешко 1995: К. Фелешко, *Значења и синтакса српскохрватског језика*, Београд, Нови Сад: Вукова задужбина, Матица српска, Орфелин.

Формановская 1978: Н. И. Формановская, *Стилистика сложного предложения*, Москва.

Худечек & Михаљевић 2008: L. Hudeček, M. Mihaljević, „Veznička sinonimija i antonimija u hrvatskoj leksikografiji“, *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, knj. 34, Zagreb, 167–199.

Худечек & Михаљевић 2009: L. Hudeček, M. Mihaljević, *Jezik medija — publicistički funkcionalni stil*, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.

Чаушевић 1996: Е. Ћаушевић, *Gramatika suvremenoga turskog jezika*, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.

Шведова & Лопатин 1989: Н. Ю. Шведова, В. В. Лопатин, *Крайняя русская грамматика*, Москва.

Шипка 1998: Д. Шипка, *Основи лексикологије и других сродних дисциплина*, Нови Сад: Матица српска.